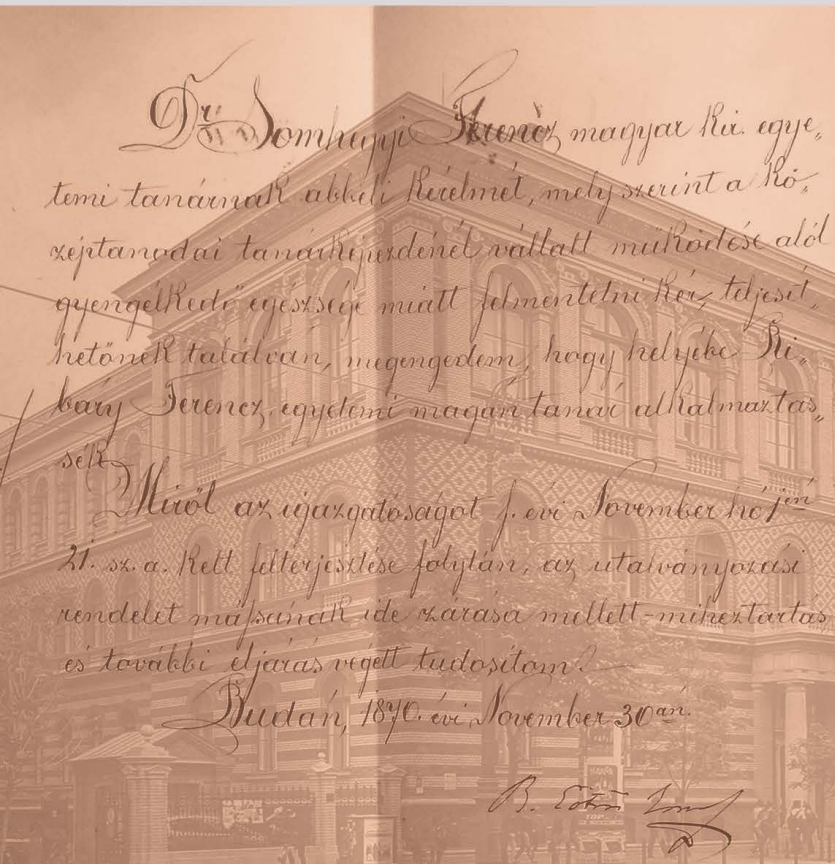

A KÖZÉPISKOLAI TANÁRI PROFESSZIÓ INTÉZMÉNYESÜLÉSÉNEK FOLYAMATAI

A tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet
működése a pesti tudományegyetemen
az 1862–1919 közötti időszakban

A KÖZÉPISKOLAI
TANÁRI PROFESSZIÓ
INTÉZMÉNYESÜLÉSÉNEK
FOLYAMATAI

Garai Imre

**A KÖZÉPISKOLAI TANÁRI PROFESSZIÓ
INTÉZMÉNYESÜLÉSÉNEK FOLYAMATAI**

**A tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet működése
a pesti tudományegyetemen az 1862–1919 közötti időszakban**

Lektorálta
Golnhofer Erzsébet
Ambrus Attiláné Kéri Katalin

Budapest
2022

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült (pályázati azonosító: 449108/03542)

ELTE Eötvös Collegium

Budapest, 2022

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

A borítót tervezte: Szalay Éva

Copyright © Eötvös Collegium 2022 © A szerző

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkákat a CC Printing Szolgáltató Kft. végezte

1118 Budapest, Rétköz utca 55/A fsz. 4.

Felelős vezető: Szendy Ilona

ISBN 978-615-5897-53-5

TARTALOM

Előszó.....	9
Köszönetnyilvánítás.....	11
1. A középiskolai tanárképzés intézményeinek kutatástörténete.....	13
2. Fogalmi keretek.....	16
2.1. A hivatások kialakulásának kritikai, hatalomelméleti megközelítése.....	18
2.2. Eszmetörténeti keretek.....	23
3. A kutatás módszerei és forrásai.....	33
4. A tanárképzés intézményeinek története 1862–1875.....	42
4.1. A tanárképzés intézményi kereteinek formálódása 1848–1862.....	42
4.1.1. A tanárvizsgáló bizottságok megalakulásának előzményei.....	42
4.1.2. A Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány megalakulása.....	52
4.1.3. A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány megalakulása.....	57
4.1.4. A tanári hivatást érintő változások a tanárvizsgáló bizottságok megalakulását követően.....	62
4.2. A tanárvizsgáló bizottságok működése 1862–1875.....	67
4.2.1. A Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány ügyvitele, személyi összetételének változásai.....	67
4.2.2. A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány ügyvitele, személyi összetételének változásai.....	72
4.2.3. A vizsgabizottságok professziós tevékenységének rétegei.....	77
4.3. A középiskolai tanárképző intézetek működése 1870–1873/1874.....	83
4.3.1. A tanárképző intézetek szervezeti kereteinek kialakulása.....	83
4.3.2. A tanári professzionalizmus formálásának személyi, szervezeti keretei.....	90
4.3.3. A tanárképző intézet szervezetének bővítése, ennek megítélése a kortársak között....	97
5. „Töredékek” a tanárképzés intézményeinek történetéből, 1874–1899.....	106
5.1. A tanárvizsgáló bizottságok egyesítése, útkeresés a tanárvizsgálat szabályozásában.....	106

5.1.1. Az 1875-ös szabályzat által teremtett szervezeti és személyi keretek a bizottság professziós tevékenységének gyakorlásához	106
5.1.2. Az 1875-ös szabályzat megváltoztatására irányuló kezdeményezések, az 1882-es tanárvizsgálati rendelet	116
5.1.3. Az 1882-es szabályzat által teremtett keretek felbomlása, az 1888-as szabályzat által kialakított új professziós standardok.....	126
5.2. A tanárvizsgálatot és a bizottság működési rendjét érintő változások a századforduló előtt.....	136
5.2.1. A tanárvizsgáló bizottság professziós tevékenységét érintő strukturális, szervezeti változások	136
5.2.2. A tanárvizsgáló bizottság professziós tevékenységének személyi háttere 1889-t követően a századfordulóig.....	144
5.3. Töredékek az egyesített középiskolai tanárképző intézet történetéből az 1880-as évek első feléig	148
5.3.1. A professzionalizmus formálásának szervezeti feltételei: a tanárképző intézet működésének sajátosságai, kapcsolatai más tanárképző szervekkel	148
5.3.2. A professzionalizmus formálásának személyi háttere: a tanárképző intézet tanári karának változásai	156
5.4. Töredékek az egyesített középiskolai tanárképző intézet történetéből az 1880-as évek első felétől 1899-ig.....	160
5.4.1. A professzionalizmus formálásának szervezeti kereteit érintő változások 1880 után, a tanárképző intézet átszervezésére vonatkozó tervezetek	160
5.4.2. A professzionalizmus formálásának személyi feltételei: a tanárképző intézet tanári karának változásai 1880 után	175
6. A tanárképzés intézményeinek története, 1900–1918.....	182
6.1. A tanárvizsgáló bizottság működése az első világháború végéig	182
6.1.1. A tanárvizsgáló bizottság professziós tevékenységét érintő strukturális változások, a professziós tevékenység rétegei a századfordulót követően.....	182
6.1.2. A tanárvizsgáló bizottság professziós tevékenységének személyi háttere, ennek változásai a századfordulót követően	215
6.2. A tanárképző intézet működése az első világháború végéig.....	220
6.2.1. A professzionalizmus formálását érintő strukturális és szervezeti változások a századfordulót követően	220
6.2.2. A professzionalizmus formálásának személyi háttere: a tanárképző intézet tanácsának és tanári karának változásai a századfordulót követően.....	240
7. A tanárképzés intézményei a Tanácsköztársaság időszakában.....	252
7.1. A középiskolai tanárvizsgálatot érintő változások a forradalmak időszakában	252
7.1.1. A korábbi professziós standardok felbomlása és átalakulása a közpolitikai változások nyomán	252
7.1.2. A vizsgáló bizottság személyi hátterének átalakulása a megváltozott professziós standardok nyomán	263

7.2 A Középiskolai Tanárképző Intézet átalakulása a forradalmak időszakában	265
7.2.1. A professzionalizmus formálásának új keretei	265
7.2.2. A professzionalizmus formálásának személyi háttere a Tanácsköztársaság időszaka alatt, a tanárképző intézet újjáalakulása	273
8. Összefoglalás	280
Felhasznált források, szakirodalom	295
Almanachok, tanrendek, törvénytárak	295
Rektori leköszönő beszédek	300
Magyar Statisztikai Évkönyvek	304
A tanárképzéssel kapcsolatos egykorú kiadványok	306
Szakirodalmi feldolgozások, forráskiadások	311
Felhasznált jogszabályok	320
Felhasznált levéltári források	322
Függelék	325
1. Ideiglenes törvény a gymnasiumi tanítóhivatalra jelöltek vizsgálata iránt.	325
2. 41940/1863. számhoz. Szabályzat a teljes reáltanodai tanító hivatali jelöltek vizsgálata iránt.	340
3. Eskümintá gimnáziumi igazgatók és tanárok részére.	354
4. A Gymnasiumi tanárvizsgáló Bizottmány formanyomtatványai	355
5. 3/1870. Pályázat a gimnáziumi tanárképezdébe való felvételre. Pest, 1870. október 6.	356
6. A magy. kir. vallás- és oktatásügyi minster által 1873. évi szept. 29-én 20.811/1873. sz. a kibocsátott szabályzat: a gymnasiumi és reáltanodái tanárképezdek egyesítésére vonatkozólag az 1873/4 átmeneti évre nézve.	357

7. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 17.396. sz. alatt a budapesti és kolozsvári középiskolai tanárképző-intézethez, a kolozsvári középiskolai tanárvizsgáló bizottsághoz, a budapesti műegyetemhez, és a budapesti és kolozsvári tud. egyetemhez intézett rendelete, a tanárképzés újabb berendezése iránti átmeneti intézkedések tárgyában.....	361
8. 22251/1894. Eötvös Loránd VKM-miniszter rendelte latin nyelvszakosok számára görög tárgyak hallgatását illetően. Budapest, 1894. július 20.....	362
9. A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata.	363
10. A vallás- és közoktatásügyi magyar miniszter 1918. évi 95.975. számú rendelete az összes főiskolákhoz, a háborúból visszatért tanulóknak tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlásáról.....	366
11. A Középiskolai Tanítóképző Főiskola Szervezeti Szabályzata. Javaslat.	369
12. Táblázatok.....	375
Képek jegyzéke.....	429
A tanárképzés intézményrendszeri fejlődésének kronológiája	430
Névmutató.....	435
Tárgymutató.....	440

Előszó

„*A seminariumok* költsége a tanárképző tételébe foglaltatott ugyan be, s foglaltatik ma is, de a szervezet és feladatok épen ez által annyira összebonyolódtak, hogy az egész egyetemi tanárképzés berendezése szükségkép nehézkesebbé és tervetlenebbé lett.” (Beöthy, 1894. 4.) A tanárképzés intézményrendszerének átláthatatlanságára vonatkozó megállapítás a 19. század utolsó évtizedének egyik legbefolyásosabb tudósától Beöthy Zsolttól származik, akit 1886-ban az esztétika nyilvános rendes tanárává neveztek ki (*Almanach*, 1889. 32.), 1890 óta a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöki, illetve a Budapesti Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet igazgatói posztját is viselte (Kiss, 1991. 6.). Nem mellékesen pedig az 1894/1895. tanévben a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának dékáni hivatalát is betöltötte (*Almanach*, 1895. 32.).

Beöthy benyomását nagyobbrészt a kortársak is osztották egymás közötti vitáikban, amelyek jobbára akörül forogtak, hogy a középiskolai tanárképzés mely intézménynek a feladata, s vajon az elméleti, vagy pedig a gyakorlati felkészítéstől válik-e a középiskolai tanár igazi tanáregyéniséggé, aki egyszerre lehet működésével a tudomány és az iskolaügy dicsőségére. E vitákat azonban nem csak a hazai állapotok kritikai értékelése jellemezte, hanem a problémák orvoslására a vitában résztvevő felek gyakran kitekintettek az európai államok tanárképzési intézményrendszereinek változásaira. A francia, német, osztrák, belga, brit intézmények értékelése azzal a bevallott céllal történt, hogy mérlegre tegyék, mely elemek átvétele volna hasznosítható a hazai tanárképzés jobbítására.

A kortársak diskurzusában a külföldi mintákra való hivatkozás rámutat a magyar középiskolai tanárképzési intézményrendszer egy fontos sajátosságára. A tanárképzésben, legalábbis annak elméleti szakaszában csak olyan intézmények működtek, amelyek nemzetközi példák nyomán jöttek létre. Ezeknek az eltérő mértékű recepciója, azaz a magyar sajátosságokhoz való igazítása biztosította az intézményrendszer „magyaros” jellegét (Németh, 2005. 183–188.; Kármán, 1895. LV–LVI.). Önálló magyar modelltől legfeljebb tehát csak annyiban lehet beszélni, amennyiben ezen intézmények abban a formában és abban a kombinációban, ahogyan Magyarországon kialakultak és működtek máshol nem jöttek létre.

Ezen a ponton a kötet címének magyarozatával tárom fel, hogy tulajdonképpen mely intézmények vizsgálatára vállalkozom. A munka legfőbb célja, hogy a középiskolai, pontosabban a gimnáziumi tanárképzés teoretikus szakaszához kapcsolódó strukturális változásokat vizsgálja két intézet, a *Magyar Királyi Egyetem Középtanodai Tanárképezde*, illetve a *Magyar Királyi Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány* és ezen intézetek jogutódjainak történetén keresztül 1862–1919 között. Beöthy Zsolt szavai nyomán felmerülhet az olvasóban a gyanú, hogy a kötet fókuszában álló két intézeten kívül több tényező is érintett lehetett a tanárképzésében. Ez a sejtés helyes, így természetesen megkerülhetetlen, hogy az egyetem bölcsészeti karával, illetve a későbbiekben a tanárképzés intézményrendszerében megjelenő újabb elemekkel való kapcsolatait is érintse a munka. Azonban ezek az elemek

csak annyiban kerülnek tárgyalásra, amennyiben a gimnáziumi tanárképzés elméleti szakaszának a szerkezetére gyakorolt hatásuk indokolja. Tehát belső viszonyaik átfogó elemzésére e kötet keretei között nem vállalkozhatom.

Ugyanez a megállapítás érvényes az 1872 októberében létrejött gyakorlóiskolára. Az iskola a gyakorlati tanárképzés szükségleteinek kialakítására jött létre, amelyet a kortársak is elkülönítettek az elméleti tanárképzéstől. A tanárképezdével létrejött egyedi kapcsolatán keresztül, illetve a gyakorlati tanárképzés szerepéről folytatott eszmecsere nyomán mégis bizonyos tekintetben befolyást gyakorolt az elméleti tanárképzés fejlődésére. Így belső viszonyainak néhány aspektusa szükségképpen részét kell, hogy képezze jelen kötetnek. Az intézet belső életének átfogó elemzésére azonban korábban már sor került (Ld. *Kiss*, 1897).

A kutatás megkezdését, illetve a kötet megszületését több egymáshoz kapcsolódó elem segítette elő, illetve ösztönözte. Először az Eötvös Collegium történetének írásakor találok a levéltári forrásokban a középiskolai tanárképző intézet nevével. Már ekkor világos volt, hogy az intézet igen fontos szerepet játszott a gimnáziumi tanárképzésben, így felmerült, hogy pályám egy későbbi szakaszában érdemes lenne alaposabban tájékozódni története felől. A PhD-disszertációm megvédését és kötetben való megjelenését követően ugyan érdeklődésem más irányt vett, de bizonyos események folytán, részben kényszerűségből, részben pedig a fenti érdeklődéstől vezérelve 2017 nyarán kezdtem meg a jelen kötet megírását célul kitűző kutatást.

Másodsorban a fenti érdeklődést időszerűvé tette az a tény, hogy a jogalkotó a 2011: CCIV. törvény 103. §-ban létrehozta a tudományegyetemek mellett működő tanárképző központokat. A történeti intézményrendszer ezen elemének újbóli létrehozása akkor és azóta is nemcsak a neveléstudomány történeti megközelítését alkalmazó, hanem a jelenkori változásokat leíró kutatók diskurzusaiban is megjelent, illetve szerepet kap. Átfogó elemzés azonban az intézmény történeti szerepéről eddig nem született, noha múltbeli szerepének feltárása annak a megértését is segítheti, hogy vajon milyen jogalkotói intenciók húzódtak meg a tanárképző központok létrehozásában.

Végül pedig a kutatás elindulásában fontos szerepet kaptak azok a neveléstudományi irodalmi olvasmányélmények, amelyek azt vizsgálják a jelenkori viszonyok között, hogy a középiskolai tanároknak milyen szakmai műveltségtartalmakkal és pedagógiai felkészültséggel kell rendelkezniük ahhoz, hogy tanítványaik fejlődését hatékonyan tudják támogatni. E műveltségtartalmi és pedagógiai elemek mellett a szerzők azt is vizsgálják, hogy a pedagógusi hivatást mennyiben formálják a szülőktől és tanítványaiktól, mint klienseiktől érkező elvárások. Ezek a vizsgálatok végső soron arra irányulnak, hogy a különböző elvárásokkal szemben, amelyek a kliensek, illetve a mindenkori államhatalom felől is érkehetnek mennyiben tekinthető autonómnak a tanári hivatás (*Nagy*, 2008; *Vágó*, *Simon* és *Vass*, 2011; *Pesti et alii*, 2017; *Verderber*, *Szivák* és *Vámos*, 2016). Úgy ítélt meg, hogy ezeknek a kérdésnek az elemzése a történeti múltban is érdekes lehet, így „*Középiskolai tanárképzés, a középiskolai tanárok szakmai műveltségtartalmának változásai a budapesti tudományegyetemen 1862–1945*” címmel posztdoktori pályázatot nyújtottam be, amelyet az Emberi Erőforrások Minisztériuma által kiírt Új Nemzeti Kiválósági Program posztdoktori ösztöndíjpályázat támogatásra érdemesnek talált. A kutatás során azonban tematikailag igencsak eltérő

forrásanyagokat dolgoztam fel, amely a hosszú vizsgálati időszakból következő sajátosság, ezek elemzése és egy kötetben való rendezésük problematikus volna. Ez indokolta, hogy a tanárképzés első intézményeinek kialakulásától, azaz a 19. század derekától 1919 végéig terjedjen a vizsgálat.

Tudományos pályám első önálló kötetében egy középiskolai tanárképző internátus történetét tártam fel annak létrehozásától, 1950-es megszüntetéséig (Garai, 2016). Jelen munkában pedig az internátust körülvevő intézményrendszert és annak változásait tárom fel meghatározott szempontok mentén problémátörténeti és professzionalizáció-eméleti megközelítést alkalmazva azzal a céllal, hogy a magyar középiskolai tanári hivatás fejlődésének néhány sajátosságára rámutassak. Egy ilyen típusú áttekintés egyúttal arra is alkalmas, hogy az olvasó előtt feltáruljanak, a történeileg kiépült tanárképzési intézményrendszer egyes részei. Így a bölcsészeti kar, a tanárvizsgáló bizottság, a tanárképző intézet, a gyakorlógimnázium, amely jelen kötet megjelenésének évében ünnepli 150 éves fennállását, és az Eötvös Collegium jelennek meg érintett intézményekként a kötetben. Bár működésük korai időszakában ezen intézmények eltérő célokkal definiálták, sokszor egymás ellenében, a tanárképzésben betöltött szerepüket, ám hosszú történetük során mindannyian a magyar tanúgy, s végső soron a magyar kultúra ügyét szolgálták, s szolgálják.

Így a kötetet elsősorban a neveléstörténet és az értelmiségi hivatások kutatói forgathatják haszonnal, de mindazok számára érdekes lehet, akik a középiskolai tanári hivatás kialakulása, képzési intézményeinek formálódása iránt érdeklődnek. Középiskolai tanárjelöltek, gyakorló tanárok számára egyaránt tartalmaz olyan információkat, amelyek a pályaidentitás kialakulása, elmélyülése szempontjából fontossággal bírnak.

Köszönetnyilvánítás

Egy olyan tudományos kutatás lefolytatása, amelynek eredménye egy monográfia látszólag egy ember teljesítménye. Valójában azonban minden kutató tudja, hogy az őt körülvevő szakmai, emberi közösség aktív, vagy hallgatóságos támogatása nélkül a kutatási folyamatokat nem lehet elvégezni, s annak eredményeit sem lehetne disszeminálni. Így köszönetet szeretnék mondani az ELTE PPK kari vezetésének, a Neveléstudományi Intézet vezetőjének, és a Történeti, Elméleti, Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoport valamennyi tagjának az ösztöndíj elnyerésében nyújtott szakmai támogatásáért, és a kutatást követő feldolgozási fázisban nyújtott segítségükért. Különösen hálás vagyok Kereki Koppánynak és Nemeslaki Tas Stevennek, akik szakmai gyakorlatuk során segítettek a forrásanyag egy részének digitális rögzítésében. Köszönettel tartozom továbbá Németh András professzornak, Horváth Lászlónak az Eötvös Collegium igazgatójának, valamint Károly Krisztina professzor asszonynak, az ELTE Tanárképző Központ leköszönt vezetőjének a kutatás támogatásáért és bátorításukért.

Erkölcsei kötelességem megemlékezni a kutatás által érintett közintézményekről, amelyekben kivétel nélkül önzetlen segítségnyújtással találkoztam. Így köszönöm a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Bécsi kapu téri telephelyén levő kutatószolgálati

munkatársaknak, az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosainak, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében továbbá az ELTE Egyetemi Levéltárban tevékenykedő múzeológusoknak, levéltárosoknak a segítséget. Utóbbi intézménynek azért is hálával tartozom mert lehetővé tette, hogy nem csak a kutatás egy jelentős szakaszát, de a kötet elkészítésének munkálatait is falai között valósíthassam meg. Az itt elérhető segédletek, tanrendek, almanachok felbecsülhetetlen értékű szolgálatot tettek a munka elkészítésében.

Köszönöm továbbá azoknak a kollégáimnak, akik a kötet szakmai koncepciójának finomításában, a szöveggondozásban segédkeztek számomra, így Németh Andrásnak, Szabolcs Évának, Szabó Zoltán Andrásnak, Rébay Magdolnának valamint lektoraimnak, Kéri Katalinnak és Golnhofer Erzsébetnek.

Végül pedig hálával tartozom családomnak, különösen feleségemnek, kisfiamnak és kislányomnak, hogy a legnehezebbnek tűnő pillanatokban is támogattak, segítettek végtelen megértésükkel és türelmükkel.

1. A középiskolai tanárképzés intézményeinek kutatástörténete

A kérdéskör, amelynek megírására vállalkozom nem ismeretlen sem a nemzetközi, sem pedig a magyar kutatók számára. Számatalan tanulmány, szerkesztett kötet illetve monográfia jelent meg hazánkban, amelyek a középiskolai tanárság kialakulását vizsgálták a 19. század közepétől az I. világháború végéig különböző szempontok mentén. A középiskolai tanárság intézményeinek fejlődéséről szóló diskurzust megítélésem szerint öt csoportra lehet felosztani.

Az első csoportot azok a 19. századi kortárs tudományos munkák és vitairatok képezik, amelyek a tanárképzés egy-egy elemének, vagy egészének kérdéskörét vizsgálták. A szerzők egymás közötti vitáikban gyakran feltárták azokat a nézeteket (filozófiai irányzatok, külföldi utakon szerzett benyomások), amelyek hatást gyakoroltak álláspontjuk kiérlelésében, illetve a tanárképzési intézményekkel kapcsolatos észrevételeiket is az olvasó elé tárták elemzési, értelmezési kereteket felkínálva ezzel későbbi korok kutatóinak (*Beöthy*, 1894; *Csengeri*, 1900, *Eötvös*, 1887; *Kármán*, 1895; *Lubrich*, 1871).

A második csoportba sorolhatók azok a munkák, amelyek a középiskolai tanárképzés változásait nem önálló tematikai egységként vizsgálták, hanem rendszerint a felsőoktatási változások egyik elemeként, vagy kultuszminiszterek tevékenységébe ágyazottan. Ezeknek a kutatásoknak az értékét forrásbázisuk jelenti, hiszen a szerzők elsődleges, levéltári forrásanyagok feldolgozására alapozottan írták meg munkáikat sok esetben olyan forrásokat is felhasználva, amelyek időközben a II. világháború, illetve az 1956-os forradalom időszakában megsemmisültek a levéltári épületek megrongálódásakor (*Hajdu*, 1933; *Szentpétery*, 1935; *Antall és Ladányi*, 1968; *Felkai*, 1971, 1987a, 1987b, 1988, 1991; *Ladányi*, 1969;; *Mann*, 1987, 1993, *Sashegyi*, 1974).

A harmadik csoportba sorolhatók azok a kiadványok, amelyek a tanárképzés történetét önálló tematikai egységként értelmezve vizsgálták a tanárság kialakulásának és fejlődésének folyamatait különböző időszakokban. Ezekre a kiadványokra jellemző, hogy az elsődleges források egyszerű leíró értelmezése mellett a tanárképzésben lezajlott változások teljesebb megragadására eszmetörténeti, intézménytörténeti és jogtörténeti keretekbe ágyazva vizsgáldtak a szerzők gyakran nemzetközi folyamatokra is utalva, amelyek befolyásolták a magyar intézményrendszer fejlődését (*Holik*, 2010; *Felkai*, 1961; *Kemény*, 1984; *Kékes Szabó és Pukánszky*, 1998. 5–52.; *Kiss*, 1987, 1998, 1991; *Ladányi*, 2008; *Rakaczkíné*, 1996, *Rébay*, 2010, *Orosz*, 2012; *Kéri*, 2017). Hasonlóképpen ebbe a kategóriába sorolhatók Kelemen Elemér munkái (2002, 2003, 2004), amelyek ugyan nem önállóan tárgyalták a tanárképzés ügyét, de a jogszabályi környezet változásait vizsgálva intézményi fejlődésére és eszmetörténeti hátterére is utaltak.

A negyedik kategóriába azok a szerzők sorolhatók, akik a hazai neveléstörténetben az 1970-es években jelentkező szociológiai megközelítésmód felerősödése nyomán a tanárképzés intézményeinek változásait részben a tanárjelöltek személyének vizsgálatán keresztül kvantitatív típusú kutatásokkal írták le (*Biró*, 2014, *Biró és Nagy*, 2012; *Karády*, 2012a),

részben pedig társadalomelméleti megközelítést, a professzionalizáció-elméletet felhasználva problémátörténeti fókusszal vizsgálták a középiskolai tanárképzés intézményrendszerének strukturális (Németh, 2002, 2005a, 2005b, 2007, 2009, 2012; Garai, 2016; Garai és Németh, 2018) és szakmai szervezeteinek (Keller, 2010) változásait.

Végül az ötödik csoportba azok a 2011: CCIV. törvény elfogadása után született dolgozatok sorolhatók, amelyeknek a szerzőit a tanárképző központok létrehozása ösztönözte arra, hogy a tanárképző intézetek szerepét vizsgálják a magyar oktatás történetében feltárva létrehozásuk körülményeinek eszmei hátterét és az intézetek kapcsolatának változásait más tanárképzési szervekkel (Pukánszky, 2013, 2014; Patyi, 2014, 2015, 2016).

A tanárképzésről írott munkák ilyen jellegű felosztása természetesen önkényes, ám abból a szempontból indokolható, hogy általa jól megragadható milyen indíttatásból és mely megközelítést alkalmazva tárgyalták a kutatók a jelen munka által is vizsgált kérdéskört. A 20–21. században megjelent kiadványok esetében közös elemnek mutatkozik, hogy még abban az esetben is, ha egyébként a szerzők a tanárképzési intézményrendszer teljes szerkezetének változásait akarták bemutatni, leginkább az egyetem, a tanárképző intézet illetve a gyakorlóiskola kapcsolatainak tárgyalására szorítkoztak. A tanárképző működését rendszerint statikusan ábrázolták, mintha 1870-es megalakulását, illetve a gimnáziumi és a reáliskolai tanárképző intézetek 1873-as egyesítését követően 1924-ig, vagy a polgári korszak egészében nem is változott volna működése, csak a tanár- és a hallgatói generációk váltották egymást. Ez a megállapítás nem vonatkozik Szentpétery Imre (1935) valamint Kiss Istvánné (1987, 1988) munkáira. Mindkét szerző áttekintést ad a tanárképző intézet a gyakorló gimnázium szerepének módosulásaira, az egyetem és más tanárképzési szervek (Eötvös Collegium, tanárvizsgáló bizottság) való kapcsolataira. Ám amíg előbbi esetében a bölcsészeti kar történetében jelenik meg epizódszereplőként a tanárképzés ügye, addig utóbbi esetében pedig a gyakorlógimnázium belső életére helyeződik fokozatosan a szerző fókusz. A tanárvizsgáló bizottságok is említésszerűen jelentek meg a munkák többségében, noha képesítő tevékenységük révén a tanári hivatás fejlődésében kulcsszerepet játszottak, szabályzataik változásaira néhány kivételtől eltekintve (Ld. Pukánszky, 2013; Ladányi, 2008. 23–25.; Orosz, 2012. 230–236.) alig történik utalás.

Jelen kötet tehát arra vállalkozik, hogy a problémátörténeti megközelítést alkalmazva a professzionalizáció-elmélet kereteiben értelmezze a tanárképzési intézmények megalakulását és működését, politikai és jogi változások tükrében, valamint kialakulásuk esztörténeti hátterét bemutatva. A politikai változások beemelése elkerülhetetlen, hiszen a tanárság mint szakértői elitcsoport kialakulását az állam segítette elő, így a kormányzati politikában bekövetkező váltások az egyetemi intézményrendszert és az ahhoz kötődő középiskolai tanárképzést is érintették. Ezek tetten érhetők a jogszabályi környezet átalakulásában is, amelyek a hivatáscsoport kialakulásának sajátosságai miatt gyakran a vizsgált intézmények képzési rendszerének, belső viszonyainak változásaira vonatkozóan is előírásokat tartalmaztak a szervezeti szabályzatuk, vagy vizsgaszabályzatuk megújításán keresztül. Ez annak a sajátosságnak az eredménye, hogy az intézetek működésének módosulása gyakran nem magából a szakértői elitcsoportból indult ki, hanem az oktatáspolitikai alakítóitól. Az esztörténeti háttér feltárása segít megérteni az intézményi struktúra kialakulását és működési sajátosságait, ha úgy tetszik világossá teszi az intézmények által reprezentált érdekcsoportok

által vallott alapelveket, nézeteket. Ezek az érdekcsoportok az idő előre haladtával átalakulva nem csak személyükben, de gyakran nézeteikben is módosultak, amelyek mentén a tanárképzés működését elképzelték (*Németh*, 2010.154.; *Romsics*, 2011. 71–72.).

A kötet tehát a problémátörténeti és a professzionalizáció-elméleti megközelítést felhasználva a jogi és eszmetörténeti aspektusokat is érintve kívánja a meglevő irodalom ismereteit rendszerezni, néhány ponton kiegészítve újabb tényadatokkal, illetve újabb értelmezési keretet adva a tanárképesítő intézmények működésének egy másik nézőpont felkínálásával. Ez az újabb nézőpont részben az eszmetörténeti, részben pedig az újabb hivatástörténeti kutatási eredmények felhasználásában érhető tetten. A professzionalizáció-elméletek kritikai, hatalomelméleti megközelítéséhez kapcsolódó fogalmak következetes alkalmazása eddig kevésbé volt jelen a magyar szakirodalomban. Így a vizsgálat nem csupán az események láncolatát követve tekinti át a tanárképzés ügyének egyre „tervszerűtlenebbé” válását (*Beöthy*, 1894. 4.) és „útkeresését” (*Szentpétery*, 1935. 518.), hanem a professzionalizáció-elmélet fogalmi kereteit felhasználva absztrakt szinten próbálja megragadni a tanárképzés intézményeiben bekövetkező változásokat és így végső soron a tanári hivatás kialakulásának és fejlődésének dinamikáját. Az absztrakció abban ragadható meg, hogy az eszmetörténeti és professzió-elméleti fogalmak következetes használata nem csupán a tanárképzéshez kapcsolódó intézmények leíró ismertetését teszi lehetővé, hanem ezeknek a fogalmaknak az alkalmazásán keresztül lehetségessé válik a tanári hivatás formálódásának, a tanárság társadalmi állásának, illetve a más típusú értelmiségi hivatásokkal összevetett helyzetének áttekintése. Ezek az elemek együttesen a magyar középiskolai tanári hivatás fejlődési folyamatainak elmélyültebb megértését, egyúttal a nemzetközi kontextusban történő könnyebb elhelyezését is lehetővé teszik.

2. Fogalmi keretek

A modern értelmiségi foglalkozások kialakulására és fejlődésük leírására több fogalmat vezetett be a nemzetközi szakirodalom. „*Professzionalizáció*”¹ alatt leginkább a magasan képzett értelmiségi hivatások intézményesülési folyamatát szokták érteni. Ennek eredményeként alakultak ki a hivatás elméleti és gyakorlati keretei, képzőintézményei és szakmai szervezetei. Általuk teremtődtek meg a feltételek arra, hogy az egyénből szakképzett szakértő váljon (Hesse, 1968. 34.; Horn, 2016. 132.; Heidenreich, 1999. 39.). De emellett léteznek más értelmezési lehetőségei is a fogalomnak, így a hivatások korporatív testületeinek létrejöttét is lehet rajta érteni, amelyek szakmai kontrollt gyakorolnak a képzett szakemberek száma, képzettsége és szakértői tevékenysége felett (Johnson, 1972. 21.; Hesse, 1968. 34.) Továbbá érthető alatta az a történeti fejlődés, amelyben a hivatás bizonyos állomások érintésével elér egy adott állapotot. A fejlődési állomások létrehoznak egy szervezeti struktúrát, amelyből megállapítható, hogy az adott foglalkozás professzionalizálódott-e (Friedson, 2001. 17.). Ezt a megközelítést leginkább arra használják a kutatók, hogy meghatározzák a modern társadalmak kialakulásához vezető társadalmi és gazdasági változásokat (Hesse, 1968. 34–35.; Johnson, 1972. 22.; Nóbik, 2018. 20–21.). Jelen kötetben a fogalmat leíró jelleggel használom abból a célból, hogy meghatározható legyen, a középiskolai tanárképzés intézményei milyen ellenőrzést gyakoroltak a középiskolai tanárság szakszerűsödésére fölött. A professzionalizáció tehát ebben a tekintetben azt a folyamatot jelenti, hogyan szereztek kizárólagos jogot a középiskolai tanárok a középiskolában (gimnázium, reáliskola) való tanítás felett és ezt milyen módszerekkel igyekeztek fenntartani (McClelland, 1991. 18.).

A „*professzionalizmus*”², azaz a hivatásosság, vagy szakszerűség fogalmait két értelemben szokták használni. Egyfelől lehet a hivatást gyakorlók kollektív szakértői gyakorlataira alkalmazni, amely bizonyos teoretikus tudás és gyakorlati alapelvek mentén alakult ki. Ezt fel lehet használni normatív típusú vizsgálatokra oly módon, hogy az egyes szakértők gyakorlatában mennyiben érvényesülnek a hivatáscsoport egésze által előírt elemek (Horn, 2016. 132.; Johnson, 1972. 36–42.; Evetts, 2003. 398.).³ Másfelől a professzionalizmusnak van egy szűkebb jelentéstartalma, amelyre a professzionalitás elnevezését is alkalmazzák a nemzetközi irodalomban. Ez a megközelítés azt írja le, hogy a hivatást gyakorló személy mint szakértő a gyakorlat során a hivatáscsoport által elfogadott tudáselemek összességét milyen megfontolások mentén és hogyan alkalmazza (Horn, 2016. 132.; Nóbik, 2018. 23.).

¹ A magyar szakirodalom a szót az angolszász „professionalization” kifejezésből vette át. (Ld. Evetts, 2003. 403–404.; Friedson, 2001. 17.) A német irodalomban a „Professionalisierung” ugyancsak az angolszász eredetiből származik (Lundgreen, 1999. 19–20.) Németországban a fogalmat először Leopold von Wiese használta 1924-ben a *System der Allgemeinen Soziologie* című munkájában. (Hesse, 1968. 34–35.)

² A hazai irodalom itt is az angolszász „professionalism”, illetve „professionalism” szavakat ültette át magyar nyelvre (Ld. Horn, 2016. 132.; Evetts, 2003. 399.). Német nyelvterületen a „Professionalität”, illetve „Professionalismus” megjelöléseket szokták a szakszerűség vizsgálatára használni (Ld. Horn, 2016. 132.).

³ Lényegében a Talcott Parsons munkásságához kapcsolódó attribútum listás illetve strukturalista-funkcionalista megközelítés ezt a normatív szemléletmódot alkalmazva próbálta feltárni a szakértői csoportokat jellemző tulajdonságokat (Kleisz, 2002. 30–31.; Johnson, 1972. 13–14.; Evetts, 2003. 399.)

A kötetben a professionalizmust, vagy szakszerűséget abban a tekintetben alkalmazom, hogy a tanárképzési intézmények és az államhatalom a vizsgaszabályzatok, illetve az egyes intézetek profiljainak változtatásain keresztül hogyan befolyásolták a középiskolai tanárság kollektív tudástaralmát, elsősorban annak teoretikus elemeit, másodsorban a gyakorlati felkészülést. Nóbik Attila (2018. 22.) állapította meg Hargreavest (2000) idézve, hogy a professzionalizmus lényegében a szakszerűség minősége. A szakértői gyakorlat ellenőrzése és nivójának emelése pedig elősegítheti, illetve erősítheti a professzionalizációt, azaz a hivatássá válás folyamatait. A tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet célja épp az volt, hogy a tanári hivatásra való elméleti és gyakorlati képzettség sztenderdjeit ellenőrizze, illetve ezek gyakorlására felkészítést biztosítson.

A modern szakértelmiségi csoportok leírásától elválaszthatatlan fogalom a „*professzió*”. A szó lényegében az angol „*profession*” magyarosítása, amely magasan képzett, többnyire akadémiai tudással bíró hivatást, illetve szakértői csoportot jelöl (Kövéry, 2006. 81.). Angol nyelvterületen a 16. század előtt elköteleződés kifejezésére, vagy olyan személyekre használták, akik szent esküt tettek. A foglalkozások, illetve a hivatások szekulárisává válásával azonban jelentésrétregként kapcsolódott hozzá a hamis kinyilatkoztatás („*profess*”), amely utalt a középkori eredetű nagy elismertséggel és jobbára előkelő származásúak által űzött hivatások lassú leválására az egyházi szférától. A 16. századtól értettek alatta konkrét hivatásokat, így a teológiát és az orvoslást (a sebészeket ide nem értve), valamint a jogi és katonai foglalkozásokat. Ezek gyakorlására a szakértő egzisztenciát is alapíthatott (Friedson, 1988. 22.). A 18–19. századtól a kifejezés arra utalt, hogy a hivatás gyakorlója előzetes felkészültséggel rendelkezett, amelyet leginkább egyetemi tanulmányokkal lehetett megszerezni. Az elnevezést nem csupán a „rég” hivatáscsoportokra, hanem az újabban kialakult, a szakértői tudást ugyancsak egyetemi keretek között megszerző hivatásokra is alkalmazták. Jelentése a 20. századra valamelyest módosult és bővült, így mindazon foglalkozások „*profession*”-nek tekinthetők, amelyek speciális szakértelmet igényelnek, vagy a szolgáltatásokat igénybe vevő kliensek számára segítenek a kockázati tényezőket és a bizonytalanságot minimalizálni a modern társadalmakban (Evetts, 2003. 397.; Friedson, 1988. 23–24.).

A német irodalomban a professziót a „*Berufsstand*”, illetve annak jelzős szerkezetét az „*akademischer Berufsstand*”-et alkalmazzák a szakértői elitscsoportok leírására, amely ugyanakkor nem teljesen fedi le az angol „*profession*” szó jelentését (Hesse, 1968. 49–50.; Jarausch, 1990b. 4–5.). A protestáns eredetű „*Beruf*” szó összekapcsolódott a feudális gyökerekkel rendelkező „*Stand*” kifejezéssel, amely a magasan képzett szakértők hivatásrendiségre, illetve az állammal való különleges kapcsolatukra utal. E különleges kapcsolatot felhasználva próbálták elérni képzettségük emelését, etikai normáik kizárólagossá tételét az adott foglalkozáson belül, illetve társadalmilag elfogadott életvitelt és szakértői működést kialakítani (Jarausch, 1990a. 10–11.). A „*Freie Beruf*” az angolszász „*free professions*” kifejezéssel ellentétben nem csupán az egyetemi, vagy felsőbb tanulmányokkal rendelkezőket foglalta magában, hanem mindazokat értik alatta, akik az állami szférától független foglalkozással rendelkeztek (Hesse, 1968 50.; Jarausch, 1990. 5.).

A magyar kutatók is reflektált módon különítik el a modern hivatáscsoportokat az angolszász, vagy német nyelvterületekhez hasonló módon más foglalkozásoktól. Ugyanakkor a szerzők általában azt a gyakorlatot követik, kevés kivételtől eltekintve, hogy egyszerűen

a „professzió”, „szakma”, „szakértő”, „hivatást gyakorló” megjelöléseket, illetve kifejezéseket használják egymással szinonimaként a szakértői csoportok leírására (Ld. *Pokol*, 2004. 141–151.; *Balogh*, 2018. 109–127.; *Nagy*, 2009. 90–92.; *Halmos és Szívós*, 2010. 6–9.). A hazai pedagógiatörténeti szakirodalom szerzői ebben a tekintetben több tudatosságot mutatnak. Ennek kialakulását és fenntartását segítette a különböző pedagógusi szakmai-szakértői csoportok eltérő nevezéktana. Ezt a megközelítést alkalmazta a professzió, illetve profeszionalizáció fogalmainak beemeléseben kulcsszerepet játszó Németh András is munkáiban a pedagógus csoportok elkülönítésére (*Németh*, 2012. 21.; *Németh*, 2002. 441–446.; *Németh*, 2005a. 5–7.; *Németh*, 2005b. 23–25.). Bár főként a tanítók és a középiskolai tanárok szakmájának, illetve hivatásának közös elemeire, illetve eredetére utalva így is előfordul, hogy a szerzők egy-egy szöveghelyen „pedagógusi szakmákról”, illetve „pedagógus professziókról” tettek említést (Ld. *Fizel*, 2017. 5–6.), vagy a „szakma”, „szakértői” elnevezéseket használták mindkét pedagógus csoportra (Ld. *Németh*, 2012. 96–104.).

A „professzió” fogalmát jelen munkában egy hivatás feletti kontroll kialakításának értelmében használom (*Johnson*, 1972. 45–46.; *Lundgreen*, 1999. 32–33.). Az ellenőrzés, illetve a szakértői csoport konstruálásának állandó résztvevői a középiskolai tanárképzés esetében az államhatalom, a tanárvizsgáló bizottság, valamint az egyetem bölcsészeti kara. A teoretikus tudás formalizálásával és egyetemi tudományokká való intézményesülésük révén alakultak ki a hivatások. Így a szakértői csoportok felett kontrollt gyakorló szakértői elit (egyetemi tanárok, akadémiai képzettséggel bíró gyakorlati szakemberek), erősen kötődtek az egyetemi intézményekhez, amelyek révén a hivatás fejlődésének új irányt szabhattak a szakértői gyakorlat alapját képző teoretikus tudás egyes elemeinek átalakításával (*Friedson*, 1988. 41.; *Heidenreich*, 1999. 40.). Ebben a tekintetben fontos az egyéb képzőintézmények vizsgálata (tanárképző intézet, gyakorló gimnázium, egyetemi tanárképző szemináriumok, Eötvös Collegium), amelyek a középiskolai tanárképzés esetében kiegészítették, illetve pótolták a bölcsészkar hiányosságait. Így a bölcsészkar és annak képzését kiegészítő intézetek közötti diskurzus, amely a tanárok teoretikus tudástartalmának meghatározásáról szolt felfogható különböző érdekcsoportok vetélkedéseként, amely a professzió kereteinek átalakítását célozta (Vö. *Németh*, 2012. 61–66.). A középiskolai tanárságra mint hivatáscsoportra, illetve szaktudományos képzettségük miatt szakértői csoportra hivatkozom elkülönítve ezzel más pedagógusi csoportoktól. A tanítók, illetve polgári iskolai tanárok, ugyanis mind képzettségük, mind pedig szakmai műveltségük tekintetében jelentős mértékben elkülönültek a középiskolai tanároktól. Szakmásodási folyamataik egyik meghatározó eleme épp az, hogy a középiskolai tanárokat jelölték ki referenciacsoportnak foglalkozásuk átszervezési folyamataikhoz (*Németh*, 2012. 57–60.; *Nóvik*, 2018. 34–37.; *Fizel*, 2017. 57–69.). A dolgozat fókuszában tehát a professzió értelmezésének hatalomelméleti, vagy kritikai megközelítése áll, s fogalomkészlete is ehhez a megközelítéshez illeszkedik.

2.1. A hivatások kialakulásának kritikai, hatalomelméleti megközelítése

A modern szakértői csoportok kialakulása és működésük sajátosságainak feltárása régóta foglalkoztatja a szociológusokat, illetve a történeti megközelítést alkalmazó kutatókat. Már az első jelentősebb társadalomtudósok felfigyeltek arra, hogy bizonyos foglalkozások kialakulása a modernizáció termékeinek tekinthetők. Karl Marx a társadalmi rétegződést

a tulajdonviszonyok, illetve az ezek mentén létrejövő társadalmi helyzet mentén határozta meg. Ebben a viszonyrendszerben az értelmiségi hivatáscsoportok azonban kevés figyelmet kaptak nála (*McClelland*, 1991. 6.; *Farkas*, 2013. 109–110.; *Johnson*, 1972. 10.; *Kleisz*, 2002. 28.).

Émile Durkheim viszont fontos szerepet tulajdonított a magasan képzett hivatásoknak, mivel úgy vélte, hogy hivatásetikájuk révén képesek voltak a társadalomban morális egységet létrehozni és egyéni érdekeiken felülemelkedve társadalmi célokat szolgálni így létrehozva azokat a mechanizmusokat, amelyek nélkülözhetetlenek egy társadalom működőképessége szempontjából (*Johnson*, 1972. 12.). Az altruista vonások mellett kiemelte a hivatáscsoportok szerveződésének egyedi elemeit, amely a későbbi kutatás figyelmét is felkeltette. Szerveződéseik vizsgálata lényegében meghatározta a professzionalizáció-kutatás egyik alapvető irányát. (*Kleisz*, 2002. 28.; *Balogh*, 2018. 111.)

Max Weber a hivatáscsoportok szerepét az állami bürokrácia kiépítésében és működtetésében, illetve az élet racionalizálásában határozta meg (*McClelland*, 1991. 11.). A foglalkozások osztályozását és funkcióját gazdasági szempontból vizsgáló megközelítése szerint (*Hesse*, 1968. 25–26.), a foglalkozások szerveződése és szabályozása kiindulhat magukból a foglalkozáscsoportokból, illetve egy jogi entitásból is. Egy adminisztratív hatalmi tényező (állam) szervezi egy jól átlátható, piramisszerű struktúrába a foglalkozáson belüli pozíciókat elkülönítve a felelősségi területeket. A munkaerőpiac, illetve a foglalkozási szerkezet ilyen jellegű felépítése magában hordozza egyúttal a bizonytalanságot is, hiszen az egyes pozíciók nem rögzítettek, azok egy adminisztratív, vagy ideológiai megfontolásokat követő átrendezés során bármikor megváltozhatnak. Az átjárás lehetősége az egyes munkakörök között csekély, mivel az egyes tevékenységi körök szabályozottak, ezek csak hatósági engedélyek birtokában gyakorolhatók (*Friedson*, 2001. 49–50.). Weber tehát azt állította, hogy a bürokratikus államot átható racionalizmus és a professzionalizáció egymást erősítő folyamatok. Az államhatalom működésének szabályozása révén a szakértők (értelmiségiek) segítettek a társadalmi és politikai stabilitást megteremteni, ezért cserébe pedig kiemelt társadalmi pozíciót kaptak a hatalmat gyakorló elitektől (*Johnson*, 1972. 16.; *Nóvik*, 2018. 9; *Balogh*, 2018. 111.).

Carr-Saunders és Wilson (1933) interjúkon és hivatáscsoportok szervezeteinek dokumentációjának vizsgálatán alapuló elemzése állapított meg olyan karakterológiai jegyeket, amelyek szerintük elkülönítette a hivatásokat a szakmáktól. Az általuk létrehozott első tulajdonság *lajstrom*⁴ vált az attribútum listás megközelítés egyik meghatározó munkájává. Ehhez az irányzathoz kapcsolódóan alakult ki a Talcott Parsons által életre hívott strukturalista, funkcionalista megközelítés, amely a hivatások alapvető jegyeit az általuk ellátott társadalmi funkciók függvényeként értelmezte (*Kleisz*, 2002. 30–31.). Parsons 1939-es esszéjében a modern társadalmak kialakulásának legfontosabb elemeként tekintett a modern szakértői csoportok létrejöttére, amelyek segítettek a társadalom részéről jelentkező igények kielégítését ilyen módon fenntartva a társadalom működéséhez szükséges alapfunkciókat. Ráadásul mindezt oly módon tették Parsons szerint, hogy nem saját érdekeiket követték a hivatás gyakorlása során, hanem

⁴ A szakmák és a hivatáscsoportok közötti megkülönböztető jegyek szerintük: szakértői szervezetek működése, speciális szakismereteket biztosító szakértői képzés, a szakértői tevékenység gyakorlása feltételekhez kötött, szakértői habituselemek kialakítása a képzési intézményrendszerben, a szakértői tevékenységet elismerő megfelelő ellenszolgáltatás (*Kleisz*, 2002. 29.).

elsősorban klienseik segítségére akartak lenni. Tehát tevékenységüket meghatározta az altruista magatartásforma (Parsons, 1939. 34–35.). Emellett a racionalitást, az affektív semlegességet, az univerzalitást, az érdekmentességet és a funkcionális specialitást emelte ki mint olyan alapkarakterológiai jegyeket, amelyek nyomán a szakértői tevékenység, illetve a bürokratikus szervezetek is leírhatók (Kleisz, 2002. 31.; Evetts, 2003. 400.).

Ugyanakkor esszéjének vannak olyan elemei is, amelyeket az eddigi irodalom kevésbé tartott hangsúlyosnak. Az egyik ilyen a professziós autoritás, amely a szakértői kompetenciából fakad. Ez a speciális képesség pedig egy jól definiálható tudásanyagból, vagy képességből állt, amely egyúttal kijelölte a professzió működésének kereteit is. A másik ilyen elem a szakértői intézmények autoritása a szakértők felett annak érdekében, hogy azok ne lépjék túl a képességeik, illetve szakértői tudásuk által megengedett kereteket (Parsons, 1939. 38–40.). Emellett arra is utalt a szakértői csoportok és az államhatalmi struktúrák vizsgálata kapcsán, hogy a szakértői működés és a modern állam racionalitáson alapuló gazdasági, jogi, intézményi berendezkedése egy törékeny egyensúlyon alapszik, ennek megbomlása pedig a hivatáscsoportokra nézve is súlyos következménnyel járhat (Parsons, 1939. 47–48.; Evetts, 2003. 400.). Ezek olyan gondolati alapelemek, amelyek a munkásságát kiritkáló alávető hatalmi irányvonal szemléletmódját is alapvetően befolyásolták.

Parsons megállapításai az 1960-as évekig gyakoroltak jelentős befolyást a professzió kutatásra, ekkor a szekvenciális és a szemi-professziós megközelítés mellett kialakult egy újabb irányvonal, amely az attribútum listák kritikáján alapult (Kleisz, 2002. 32–37.). A bírálat a korábbi kutatási eredmények több elemét érintette. Az egyik ilyen elem a szakértői csoportok karakterológiai jegyeinek az angolszász kultúrához és társadalmi viszonyokhoz való kötöttsége. A modern hivatásokat jellemző speciális attribútumokat gyakran az orvosi és jogi hivatásokhoz kapcsolódóan állapították meg és ezek érvényesülését vizsgálták más szakértői csoportok esetében. A tulajdonságlisták meghatározásában főleg a szakértői szervezetek által készített dokumentációt használták fel, így a kutatók lényegében e szervezetek öndefinícióját fogadták el vizsgálataik során (Johnson, 1972. 25–27.). Így a hivatásokat leíró karakterológiai jegyek túlságosan statikussá váltak, noha egy változásokkal telített történeti folyamatot próbáltak megragadni, ráadásul kizárólag a szakértői korporatív testületek működését írták le (Friedson, 1988. 32.). Ezek létrejötte és működése pedig nem előfeltétele a szakértői csoportok kialakulásának minden országban, csupán az angolszász világban helyeztek rájuk nagy hangsúlyt. A kontinentális Európában ugyanis a felvilágosult abszolutista uralkodók már azelőtt elindították a professzionalizációs folyamatokat bizonyos hivatások esetén, mielőtt egyáltalán létrejöttek volna az első szakértői tevékenységen alapuló társaságok. Ezek vizsgálata legfeljebb akkor lehet érdekes, ha az államhatalom némelyiket felhasználta a szakértői csoportok professzionalizációjának irányításában és egy úgynevezett korporatív döntéshozatali folyamatban hatással lehettek saját szakértői csoportjuk fejlődésére a döntés-előkészítésében való szerepvállalással (Friedson, 2001. 145–147.; Németh, 2012. 39–44.; Vö. Keller, 2010 90–91.).

A kritika második és harmadik eleme összekapcsolható: a különböző hivatások létrejötte kultúrkörönként, illetve országonként eltérhet, kialakulásuk módszereiben is változatosság figyelhető meg. A hivatások professzionalizációjának első leírói a szakszerűsödést elsősorban az angolszász országokhoz kötötték és ezekben a folyamatokban az állami szerepvállalást

csekély mértékűnek feltételezték. Johnson (1972. 28.) mutatott rá először, hogy a brit gyarmatbirodalom különböző részein a kormányzati beavatkozás révén jöttek létre a szakértői csoportok. Így a professzionalizációnak megállapítása szerint nem léteztek univerzális mintái, a foglalkozási szerkezet változásai pedig a kormányzati és az akadémiai ellenőrzés formáinak a tekintetében is változatosságot eredményezhettek (Kleisz, 2002. 33.). Ezt Hans Albrecht Hesse is megerősítette 20 angol és amerikai szerző munkáját vizsgálva, amelyekből 18 a professziókra nagyon, kevésbé, illetve alig használt tulajdonságokat különített el (Hesse, 1968. 47–48; Nagy, 2009. 90–91.). Megállapítása szerint a tulajdonságok meghatározása, illetve az ezekre való hagyatkozás homályban hagyta a hatalom szerepét a hivatáscsoportok kialakulásában, amely a szakértők személyének és az általuk gyakorolt hivatás elkülönítésével a kutató számára szembeütővé válhat (Hesse, 1968. 28–29.; McClelland, 1991. 7.).

Kötetében Hesse arra is utalt, hogy a szakértői csoportok a kontinentális Európa országaiban, különösen Poroszországban, illetve Németországban lényegében az államhatalommal együttműködésben, illetve azt felhasználva konstruálták meg foglalkozásukat. Ezt a folyamatot a német szakirodalom a „Berufskonstruktion” fogalmával írja le (Hesse, 1968. 32–33.; McClelland, 1991. 13.; Lundgreen, 1999. 25.). A kifejezés azt a történeti jelenséget ragadja meg, amelynek során az állam bürokratikus hatalmának felhasználásával az államhatalom és a szakértői csoportok aktív részvétele mellett kialakultak a szakértői tevékenységet szabályozó keretek. Részvételük a folyamatban történhetett oly módon, hogy az állami apparátus részeként segítettek elő a hivatáscsoportok létrejöttét, vagy pedig szakértői csoportjaik, esetleg intézményeik útján javaslataikkal segítettek az állami szabályozás irányainak meghatározását (Jarausch, 1990a. 12–13.; Lundgreen, 1999. 25.).⁵ Ennek a történeti jelenségnek fontos eleme az amit Magali Sarfatti Larson »market project«-ként, azaz piaci felosztásként határozott meg. Ennek segítségével a szakértői csoportok el tudták kerülni, hogy a szakterület felosztásában konfliktus alakuljon ki a gyakorló szakemberek között. Különböző technikákat alkalmaztak arra, hogy a gyakorló szakértők számát korlátozzák, illetve a szolgáltatásokért mindannyian ugyanolyan mértékű díjazást kérjenek elkerülve ezzel a csoporton belüli monopolhelyzet kialakulását. Emellett a képzettség egységessé tételével lényegében garanciát alakítottak ki arra, hogy szolgáltatásaikat a társadalom tagjai hasonló paraméterek mentén vehessék igénybe, amelyben eltérést csupán az egyéni professzionalitás jelenthetett (Larson, 1977. 9–18. idézi Friedson, 2001. 93.; Kleisz, 2002. 40.; Friedson, 1988. 36.). Ennek speciális kontinentális formája a „Schillessungprozeß”, amelynek révén a szakértői csoportok etikai normáikat, teoretikus tudásukat egy vizsgarendszeren keresztül tették kizárólagossá az állami bürokratikus hatalom felhasználásával. Az államapparátussal való interakció egy dinamikus keretet biztosított arra, hogy a változó körülményekhez tudják igazítani a szakértői csoport működését (Heidenreich, 1999. 42.; Németh, 2012. 40.).

A hivatások szakterületük feletti monopóliumának kialakulását, azaz professzióvá válását segítette elő a diszkrecionális specializáció, amely elkülönítette a szakértői

⁵ Jarausch kiemelte e jelenség kapcsán, hogy az állami szabályozásra való hagyatkozás miatt a német szakértői csoportok fő törekvése az volt, hogy szakértői szervezeteiket kamarává alakítsák át, amely felügyeletet gyakorol és szabályozza a szakértői csoport működését, ugyanakkor védi tagjait az állammal, illetve a piaci erők nyomás-gyakorlásával szemben. Ezt a törekvést azonban sem a „boldog békeidőkben”, sem pedig az első világháború után nem tudták teljes mértékben elérni (Jarausch, 1990b. 26.)

tevékenységet a mechanikus specializációt igénylő foglalkozásoktól. Ez lényegében lehetővé tette, hogy a szakértő előzetes teoretikus képzettségének és gyakorlati tapasztalatainak birtokában képes legyen felismerni azokat a helyzeteket, amelyekben a fogyasztói igényekhez kell igazítani tevékenységét. Ezeknek a helyzeteknek a felismerése igényli a diszkrecionális döntéshozatalt, amelyre a szakértő csak előzetes teoretikus tudása, illetve gyakorlati tapasztalatai útján lehet képes. A felismerés és a formális teoretikus tudás alkalmazása speciális képességeket igényel. Ezeknek az elsajátítására alakultak ki a speciális képzőintézmények, amelyek diszciplínák felett gyakoroltak kontrollt a teoretikus tudásanyag és a gyakorlati képességek átadása nyomán. A speciálisan felkészített szakértők olyan tudásanyagot biztosítottak a hivatás gyakorlására kandidáló jelöltek számára, amely jellemzően absztrakt és kevésbé tartalmaznak nem verbalizálható, azaz tacit elemeket (Friedson, 2001. 24–29.). A diszciplínákban intézményesült tudásanyag megismerése leválasztódott a piacról és így annak közvetlen befolyásától is mentesíteni tudták magukat a diszciplináris tudás felett felügyeletet végző szakértők. Ez azt eredményezte, hogy az egyetemi karok nem csupán közvetítették a hivatás gyakorlásához szükséges tudáselemeket, képességeket, illetve szabályozták a belépők számát az akadémiai standardok mentén, hanem maguk rendszereztek, valamint alkották meg azt a formalizált teoretikus tudást, amelynek intézményesült formájaként létrejött a professzió. Így a képzésen keresztül jelentős mértékben befolyásolták a szakértői csoport működésének egészét (Johnson, 1972. 43.; Jarausch, 1983. 29.; Friedson, 1988. 41.; Friedson, 2001. 96.). Ezt a jelenséget nevezte McClelland (1991. 25.) „hátsó ajtó kontroll”-nak utalva arra, hogy az egyetemi professzorok aránytalanul nagy számban voltak jelen a különböző hivatásokat irányító intézményekben. Lényegében a tantervi és a vizsgálati követelmények változtatásain keresztül érvényesült a hivatáscsoport feletti ellenőrzésük. Ennek is köszönhetően zajlott párhuzamosan a professzionalizációs folyamatokkal a felsőoktatás intézményrendszerének modernizációja, azaz a felekezeti célokat szolgáló egyetemek átalakulása specializált szakértelemmel rendelkező hivatáscsoportok kibocsátását elsődleges célként megfogalmazó tudományegyetemekké. A hivatáscsoportok feletti kontroll gyakorlásának elemeként folyamatos változásban volt a teoretikus tudástartalom, a felvételi és képesítővizsga követelményei, illetve a tudás átadását célzó tanítási módszerek is. Ez az egyetemi fakultásoktól is egyre nagyobb fokú specializációt követelt meg, amelynek köszönhetően az egyetemi intézményrendszer diverzifikáltabbá vált (Jarausch, 1983. 31.).

Összefoglalóan megállapítható, hogy az attribútum listák alkalmazásával szemben az 1960-as évek második felére felerősödtek a kritikai észrevételek, amelyek közül a hatalom szerepének vizsgálata vált dominánssá, különösen a közép-európai fejlődési folyamatok vizsgálatában. Ezért a kötetben a kritikai, illetve hatalomelméleti megközelítést a professzionalizációs folyamatok vizsgálatában egymással szinoním fogalmakként használok, ezzel jelezve, hogy jelen munka is ahhoz a kutatási irányzathoz csatlakozik, amelyek a korábbi kutatási megközelítések által alkalmazott alapfogalmak megkérdőjelezését, felülvizsgálatát szorgalmazza. A hivatáscsoportok kialakulási folyamatai ebben a megközelítésben tehát nem tekinthetők egységesen egy „üdv történetnek” (Hesse, 1968. 54.), hanem létrejöttük országonként eltérő folyamatokként írhatók le. Ezekhez kapcsolódóan a megközelítés segített rámutatni a hatalom felhasználásának aspektusaira, illetve megkerülhetetlenné tette azokat az eszmei-ideológiai elemeknek a feltárását, amelyek mentén a szakértői csoportok

megkonstruálták saját hivatásukat. A kritikai, hatalomelméleti megközelítés tehát segítette azonosítani azokat a technikákat, amelyek lehetővé tették a professzió kereteinek kialakulását (Jarusch, 1990a. 16–17.) így a képzőintézmények, a vizsgarendszer, az állami bürokrácia felhasználását, valamint feltárta az etikai szabályzatok fegyelmező erejét a hivatások gyakorlásában (Heidenreich, 1999. 42–44.; McClelland, 1991. 18–21.).

2.2. Eszmetörténeti keretek

A modern oktatási rendszerek a társadalom egy alrendszerét képezik, amelyet azért kezdtek el kiépíteni a felvilágosult abszolutista államok a kontinentális Európa országaiban, hogy az állampolgárok olyan képességeket nyerjenek, amelyek révén megérthetik a politikai hatalmat gyakorlók döntéseit és a rájuk háruló kötelezettségeket. Emellett képzett munkakerőként a polgárok hozzájárulhattak a gazdaság fejlődéséhez és így a jólét kialakulásához. Az intézményesülést befolyásoló eszméi, ideológiai áramlatok feltárása segít leírni az intézményrendszer változásait (Mitter, 2004. 352.; Popkewitz, 2009. 381.). A magyar középiskolai tanárképzés intézményesülési folyamataira a német, illetve a francia oktatási rendszer kialakulása gyakorolt befolyást. Így a „Bildung” és a *neohumanizmus*, valamint a „*Culture générale en France*” koncepciójának kialakulása, illetve az oktatási intézményekre és különösen a tanári hivatás kialakulására gyakorolt hatásait szükségszerű áttekinteni (Tóth, 2001. 95–96.; Karády, 2005. 23–25., 183. Németh, 2012. 64–66.; Ringler, 1987. 70–71.).

A Bildung fogalma igen sokrétű, a különböző történeti korszakokban több jelentésréteg rakódott rá. A 13. században az emberi minőség egy magasabb fokának elérésére használták, amelyet csak transzcendentális tapasztalatok megszerzése révén tartottak lehetségesnek. A 18. században Johann Georg Sulzer használta először művelődésügyi összefüggésben. Nála a Bildung az iskoláztatás révén kialakult helyes ítélőképességet jelentette, amely az erkölcsös életvitel szempontjából fontos. A helyes életvitel mellett a lélek gyönyörködésében a művészeti és irodalmi alkotások játszanak szerepet, amelyek így nyitottá teszik az embert a spiritualitásra (Horlacher, 2016. 8–10.).

Oktatásügyi koncepcióként először Immanuel Kant egyik tanítványa, Johann Gottfried Herder használta, aki 1769-es Rigából Franciaországba tartó utazásaiban azt dokumentálta, hogy milyen ismereteket szerzett, amelyeket hazatérve felhasználhat iskolareformjához (Fináczy, 1927. 222–223.). A Bildungot szembeállította a felvilágosodás racionalizmusával. Úgy vélte, hogy a polgárok többségét az erkölcsössé–erényessé válás akarása vezérli, a tudás és az érzület új alapokra helyezésével, amelyben előbbi az erényesség alapja, a társadalom jobbra tehető, amennyiben az oktatás széles rétegek számára válik elérhetővé (Horlacher, 2016. 12.).

A néptömegek művelésének lehetőségét a pietizmus biztosította, amely elterjedt eszmeáramlat volt a 18. században a protestáns német területeken, különösen Poroszországban. A vallási irányzat programalkotója Pilipp Jakob Spener az egyéni kegyelem kialakításán keresztül képzelte el az evangélikus egyház megújítását és a hitélet fellendítését. A pietas kialakításában azonban fontos szerep jutott az önvizsgálatnak is. (Fináczy, 1927. 164.; Hofstetter, 2001. 23.; Horlacher, 2016. 13.). Spener ebben a folyamatban korlátozottnak látta az oktatásügy szerepét, mivel úgy vélte, hogy a pietas létrejöttében elsősorban az isteni gondviselésnek van szerepe. Tanítványa, August Hermann Francke viszont a gyermekek lelkének megmentését akaratuk letöréséhez, a tervszerű neveléshez-oktatáshoz kötötte.

Ugyanakkor mesteréhez hasonlóan ő is fontos szerepet szánt a neveléssel párhuzamosan az önvizsgálatnak és a személyes vallásos identitás kialakításának. Ezek az alapelvek érvényesültek az általa 1694–1695-ben létrehozott árvaházban, latin iskolában és tanárjelölteket képző szemináriumban is (Horlacher, 2016. 14.; Fináczy, 1927. 165–166.). Az idővel egyetemmé fejlődő intézetek elsősorban felekezeti, illetve államigazgatási funkcionáriusokat képeztek (Hofstetter, 2001. 22–23.). A pietizmus Francke által vallott változata és a hallei egyetem által kibocsátott államigazgatási tisztségviselők jelentős szerepet játszottak a német nevelőállam kialakulásában és az oktatásügyi reformok 18. századi elindulásában, amelyek tehát egyre szélesebb néprétegek tervszerű nevelését célozták meg (Ld. Németh, 2005a. 158–159.; Németh, 2002. 430–432. Németh, 2012. 18–21.).

Thomas Erastus hitelvei nyomán terjedt el az a szemléletmód, hogy az államnak egyfajta szabályozó szerepet kell játszania az egyház működésében és így végső soron igényt formálhat az egyházat és a társadalmat érintő reformok keresztülvételében is (McClelland, 1991. 35.) A pietista hitelveket magáénak valló porosz állami bürokrácia számára a 18. század utolsó harmadára, a 19. század első évtizedeire vált elfogadható a Bildung koncepciója. Ebben jelentős szerepet kapott Anthony Ashley Cooper Shafetsbury harmadik grófjának 1711-ben megjelent „*Soliloquy: Or advice to an Author*” című munkája, amelyben a szigorú önvizsgálat előfeltételévé tette az egyéni fejlődést. Ez hozzájárult megítélése szerint az öröklött társadalmi normák meghaladásához és így egy tökéletesebb társadalmi állapot eléréséhez. A szerző kiemelte az esztétikai és művészeti élmények fontosságát, amelyeken keresztül egy magasabb morális állapot tapasztalható meg. A Cooper által használt „formation” főnevet németül „Bildung”-ként fordították le. A társadalmi hagyományok és a modernizálás igényének ilyen típusú összeegyeztetése, illetve átférfálásának a lehetősége jelentős hatást gyakorolt a német idealista filozófusokra (Horlacher, 2016. 41–45.; Keller, 2010. 49.). A másik fontos eleme ennek a folyamatnak a francia forradalom koalíciós háborúi során elinduló Stein-Hardenberg-féle államreformok voltak, amelyek eredményeként az oktatásügyet és benne az 1810-ben létrehozott berlini Humboldt egyetemet hozzákötötték a nemzetállamépítés folyamatához. Ezt az is elősegítette, hogy az 1815-ös bécsi kongresszuson lényegében e folyamat irányításához felügyeleti jogot garantáltak a mindenkorai államhatalomnak, amelyek érvényesülése felett a Szent Szövetség tagjai öröködtek (Horlacher, 2016. 46.; Hofstetter, 2001. 89–90.; Németh, 2012. 45.).

A nemzetépítés tehát szorosan összekötődött a Bildung fogalmának átalakulásával és a koncepcióját közvetítő fórumok, az egyetemek funkcióváltozásaival. Ezen intézmények átalakulásának eredményeképpen jött létre a tanárok hivatáscsoportja, amelynek formálásában a társadalmi jobbítás szándékával átitatott porosz állami bürokrácia is érdekeltté vált. Az egyetemek átalakulásához jelentős mértékben hozzájárultak a Jénában és Göttingenben a 18. század során végrehajtott egyetemi reformok, valamint Kant 1803-ban Pädagogik című munkájában összefoglalt nézetei. A neves filozófus nemcsak tanítványán, Herder filozófiáján keresztül volt hatással a Bildung fejlődésére, hanem ahhoz is hozzájárult, hogy a műveltségi koncepció a filozófiai karok képzésének központi elemévé váljon. Kant ugyanis úgy vélte, hogy a filozófiai karon nem metafizikai kérdések vizsgálatára kell koncentrálni, hanem az oktulajdonításra. Ez azt jelentette, hogy olyan problémákra kell fókuszálni a képzés során, amely az emberi létezéssel összefüggő kérdésekre adhat válaszokat. A fakultás feladata,

hogy az önfejlesztés iránti igény kialakításával és a morális nevelés biztosításával az egész társadalmat az oktulajdonítás irányába mozdítsa el, amelynek révén lehetőség volna egy magasabb morális állapot elérésére (*Hofstetter*, 2001. 25–28.).

A Kant által megálmodott filozófiai kar bizonyos elemeiben már működött Jénában köszönhetően Johann Wolfgang Goethe tudományszervezői tevékenységének, aki a néohumanizmus eszméáramlatához köthető gondolkodók közül többeket, így Friedrich Schillert, Johann Gottlieb Fichtet, Georg Friedrich Wilhelm Hegelt és Friedrich Schegelt is meghívta tanárként (*Mikonya*, 2017. 45.). Schiller és Fichte is az önfejlesztést, illetve a magasabb moralitás elérésének szükségességét hirdette egyetemi előadásaiban. Utóbbi Kant munkáival összhangban úgy vélte, hogy a filozófiai kar egy új világrend meghatározó formálójává válhat tanárain keresztül, akik az ismeretlen felfedezésén és megismerhetővé tételén keresztül képesek egy magasabb kulturális pozíciót elérni. A filozófiai fakultások professzorait a társadalmi fejlődés ágenseiként képzelte el, akik saját intellektuális kiválóságukat példaként állítják a társadalom egésze elé így inspirálva egy új társadalmi csoport létrejöttét azokból, akik az etikai fejlődés által elkötelezettséget mutatnak (*Hofstetter*, 2001. 40–42.; *Horlacher*, 2016. 66.).

Fichte tehát a filozófiai kar funkcióját az egyéni és a társadalmi tökéletesítésben jelölte meg. Friedrich Schegel ezt a koncepcionális keretet alkalmazta a klasszikus tudományokra, amelynek révén a görög és római szerzők tanulmányozásában látta a német területek megbomlott morális egységének helyreállítási lehetőségét (Vö. *Keller*, 2010. 49–50). Megítélése szerint az emberi tökéletesség legteljesebb formában a görög és római irodalomban jelent meg, így ezek tanulmányozása vezethet el az etikai emelkedettséghez, illetve a társadalmi megújuláshoz is. A morális fejlődést önvizsgálaton alapuló folyamatként képzelte el a neohumanisták többségéhez hasonlóan, ám úgy vélte, hogy ennek nincs végpontja, azaz egész életen át tart (*Hofstetter*, 2001. 49–52.).

Schegel megközelítése a klasszikus tanulmányok új szerepével kapcsolatosan bizonyosan Göttingenből származtak, ahol Johann Matthias Gesner épp ezeket a stúdiumoknak szánt szerepet tanítványai etikai és értelmi tökéletesítéséhez. Utódja, Christian Gottlob Heyne a középkori disputa módszere helyett először alkalmazott szemináriumi munkaformát hallgatói számára, amelynek keretében közvetlenül érintkezett kis létszámú csoportjával. Az órák során a társadalmi szerepre való felkészítés helyett a hallgatók intellektuális felkészítésére helyezte hangsúlyt. Ennek köszönhetően kezdett el kibontakozni az akadémiai szabadság, s így az egyetemen belül is megnőtt a filozófiai fakultás szerepe (*Horlacher*, 2016. 23–24.; *Mikonya*, 2017. 52.).

Heyne szemináriumának egykori hallgatójaként Friedrich August Wolff hozott létre először szemináriumot klasszika filológiai stúdiumok számára 1787-ben Halléban. Ezek kettős céllal működtek: egyrészt új típusú, szaktudományos szempontból művelt iskolamestereket akart képezni a klasszikus szövegek beható tanulmányozása, azaz a filológiai módszerek alkalmazása révén. Másrészt létre akart hozni egy új diszciplínát a hellenizmus köré építve, amely a maga kulturális örökségével egyszerre kínált az egyéni tökéledéshez eszközt, illetve kijelölte azokat a teoretikus határokat, amelyek segítették az elválást más rokon területektől, legfőképp a teológiától. Hallgatói ugyanis nagy számban kerültek ki a felsőbb fakultásokról, amelyeket elvégezve a kor keretei között elfogadott karrierút állt volna előttük. Ezen lehetőségek feladását részükről csak akkor lehetett elvárni, ha Wolff egy

új karriert kínált fel számukra. Az új lehetőség a neohumanista alapelvek mentén átalakuló klasszikus ismeretanyagot nyújtó gimnázium, illetve a felsőbb iskolai tanárság hivatássá formálásában mutatkozott meg (*La Vopa*, 1990. 32–34.). Mivel a 19. század utolsó harmadáig a latin iskolák és a lassan kialakuló gimnáziumok tanárai is erősen ki voltak szolgáltatva a helyi hatóságoknak, az iskolák fenntartóinak (felekezeteknek), illetve a szülőknek, ezért a tanári hivatás kialakítását az oktatásügyi centralizációtól, illetve az állami hivatalnoki státusz elérésétől várták, amely helyi szinten bizonyos mértékű függetlenséget garantálhatott. A hivatás társadalmi tekintélyét növelte, hogy az egyetemekre való továbbtanulás lehetőségét épp a 18. század végén kötötték hozzá az iskolatípushoz az érettségi bevezetésével, így lényegében a tanárok a társadalmi mobilitás fölött is bizonyos mértékű kontrollt gyakorolhattak (*Heidenreich*, 1999. 42–44.; *Jeismann*, 1999. 63–64.; *La Vopa*, 1990. 32.; *Müller*, 1987. 18–20.). A „hivatás felülről történő konstruálása” a szakértői csoport várakozása és támogatása mellett azt eredményezte, hogy speciális kapcsolatuk jött létre az államhatalommal. Ennek a különleges viszonynak az alapja két pilléren nyugodott. Az első elem az volt, hogy Wolff a szakértői műveltséget eredeti forráskutatásra kívánta alapozni, így nem csak a felsőbb iskolai tanárság adódott lehetséges karrierként, hanem műveltségük révén a szakemberhiányban szenvedő állami bürokrácia is. Így az állami szervek maguk is a neohumanista filozófiát valló és klasszikus műveltséggel rendelkező szakemberekkel töltődtek fel. A másik elem épp ebből következett, hiszen így az állam felismerte és elfogadta a hivatáscsoport szoros kötődését az állami bürokratikus berendezkedéshez, melynek következményeként tiszteletben tartotta a tudomány szabadságát és tartózkodott a tudományos megismerés kereteit szétfeszítő direkt politikai beavatkozástól (*La Vopa*, 1990. 40.).

A klasszika-filológián belül és a neohumanisták között is egyértelműen az ókori görög kultúra tanulmányozása, illetve csodálata nyert teret a Római Birodalom örökségével szemben. Ennek az volt az oka, hogy Róma örökségét a birodalmi perspektívából ítélték meg a 18. század végén, 19. század elején, amely jogrendjével, birodalmi államapparátusával épp úgy elnyomta az egyént, ahogyan a felvilágosult abszolutista bürokrácia fenyegetőleg hatott az újonnan létrejövő szakcsoportokra, illetve a társadalom egészére (*Keller*, 2010. 50.; *Fináczy*, 1927. 220–221.). Ezzel szemben az ókori görög poliszok testesítették meg azt a történeti példát, amelyekben leginkább megjelent a személyiség fejlesztésének lehetősége. A kantianus és idealista filozófia által ünnepeelt öntudatára ébredő egyén kiteljesedésében, ami köré kialakult a *Bildung*, az ókori görög civilizáció vívmányainak tanulmányozása a neohumanisták számára tökéletes kulturális alapanyagot biztosított (*Ringer*, 1987. 71.; *La Vopa*, 1990. 31–32.; *Hofstetter*, 2001. 50.; *Horlacher*, 2016. 30–31.). A filológiai módszerek, a szövegkritika kialakulásával a tudósok a görög szövegek tanulmányozásán keresztül próbálták megragadni a görög szellemiség esszenciáját. Az idők során ráakodott újabb toldalékok felfejtése és eltávolítása az eredeti szövegváltozattól szintén ezt a célt szolgálta. Így a tudományos teljesítmény összekötődött a hellenizmus eszmeiségének ismeretével (*La Vopa*, 1990. 36.). Ezzel magyarázható, hogy a klasszika-filológusok eszmei-ideológiai funkciója nem csupán a felsőbb tanárság szakértői csoporttá válására volt igen nagy hatással, hanem lényegében a történeti megközelítés alkalmazásán keresztül más tudományterületekre, szakértői csoportok fejlődésére is befolyást gyakoroltak (*Németh*, 2010. 152.). Ennek révén alakult ki egy új polgári csoport, amely egyetemi végzettsége nyomán elkötelezetté vált

a Bildung eszménye iránt és szemléletmódját meghatározta az antik görög kulturális értékek tisztelte. Ezt a csoportot illetve utólag a historiográfia „Bildungsbürgertum” elnevezéssel, amely arra utalt, hogy a csoport tagjai elkülönítették magukat az arisztokráciától és a modernizáció által létrehozott gazdasági-ipari elitcsoportoktól is. Egységes politikai-társadalmi erőként ugyanakkor soha sem tudtak fellépni (Jarausch, 1990b. 17.)

Erre az eszmei-ideológiai keretbe azonban árnyékként vetült két elem, amelyek végül nem nyertek feloldást. Az egyik a specializáció, amely a neohumansiták számára a racionalizálás és a modernizáció sajátjai voltak, így pedig idegen az új típusú embertől és a szakértői csoportoktól. Ugyanakkor ez a jelenség mind a klasszika-filológiát, mind pedig a tanári hivatást elérte, hiszen az 1866-os vizsgarendelethez követően az egységes felső tanári szakértői csoport diszciplináris szempontból diverzifikálódott (*La Vopa*, 1990. 30.; *Jeismann*, 1999. 65.). A másik elem a hivatalnoki státusz elérése a helyi viszonyoktól való függetlenedés érdekében. Bár a tanárok nagyobb része feltétlenül támogatta hivatásuk hivatali státuszának elérését (*McClelland*, 1990. 64.), az állami bürokrácia fenyegető közelsége arra ösztönözte a legtöbb szakértői csoportot, hogy szakértői szervezeteiket kamarává szervezzék át és ehhez állami elismerést nyerjenek. A kamarák az államot a szociális státusz biztosítására és a piaci közvetlen hatások elhárítására használták, de egyúttal kellő távolságot biztosított volna a direkt állami beavatkozásokkal szemben is. Ezt azonban egyik német hivatáscsoportnak sem sikerült elérnie maradéktalanul (Jarausch, 1990a. 26.).

A kapcsolat a hellenizmusra épülő Bildung és a tanári hivatás professziós kereteinek kialakítása között a berlini egyetem 1810-es létrehozásával és a „*Prüfung der Schulamt Kandidaten*”, vagy „*examen pro facultate docendi*” (a tanári kar vizsgálata) államvizsga bevezetésével jött létre (*Németh*, 2012. 47. *Horn*, 2016. 134.). Az egyetem létrehozásában kulcsszerepet játszott Wilhelm von Humboldt, aki a neohumanista gondolkodók jelentős részével kapcsolatban állt (*Hofstetter*, 2001. 102.). Reformgondolatait 1809-ben adta közre „*Der Königsberger und Litauische Schulplan*” címmel. Ebben a megreformált gimnáziumokban a klasszika-filológia mellett a matematikának, a történelemnek és a nyelveknek is szerepet szánt mint olyan tárgyaknak, amelyek az emberi kreativitást képesek fejleszteni. A művelődés iránti elkötelezettség kialakítását a klasszikus ismeretanyag mellett attól remélte, hogy már a gimnáziumban tanították a tanulás tanítását. Koncepciójában az egyetem egy olyan védett közeget biztosított, amely az emberi tökéletesedést segíti elő a kutatás, illetve a kulturális és természeti értékek megismerése útján (*Horlacher*, 2016. 61.). Humboldt egy olyan reformot képzelt el, amely a társadalom legalsó csoportjai számára is lehetővé tette volna a műveltség útján történő felemelkedést. A fennálló politikai rendszer alapkarakterének érintetlenül hagyása mellett egy lassan kibontakozó társadalmi reform kontúrjait vázolta fel (*La Vopa*, 1990. 32.)

Az egyetemet szándékosan olyan intézményként hozták létre, amely prototípusa lehet későbbi egyetemalapításoknak is. Ezt jelzi, hogy Fichte és Schleiermacher röpiratokban fejtették ki az új egyetem létrehozásához kapcsolódó nézeteiket (*Hofstetter*, 2001. 100.). Az 1810 őszén megnyíló egyetemen a tanításnak olyan szerepet szántak, amely inspirálhatja a tudományos szemléletmód kialakítását a hallgatókban, illetve ösztönözheti a kutatómunkát. Így a tanítás és kutatás szabadságára épülő intézetben az oktatás hamarosan alárendelődött a tudományos kutatómunkának (*Mikonya*, 2017. 55–56.; *McClelland*, 1990. 33.; *Jarausch*, 1983. 22–23.). Ez a szemléletmód az érettségi szabályzat kidolgozásával és

a gimnáziumi tanterv átalakulásával, a kialakuló nemzetállami közoktatási rendszerben is teret nyert részben Friedrich Schellingnek is köszönhetően, aki úgy vélte, hogy a tanároknak úgy kell bemutatnia a tudomány eredményeit a diákjaik számára, hogy azok megértsék a tudomány aktuális helyzetét. Ehhez azonban elmélyült szaktudásra van szükségük, így csak a szaktudományosan képzett tudósok válhatnak igazi tanáregyéniessé (Hofstetter, 2001. 57–59.; Mikonya, 2017. 55.). Ugyanakkor a tanárvizsgálati szabályozással (1831, 1866, 1887, 1917) nem csak a felsőbb iskolai, majd egységesített gimnáziumi tanárság professziós kereteit alakította ki és szabályozta az államhatalom, hanem az egyetemek képzési rendjét is befolyásolta. Emellett a tanárságot fokozatosan eltávolította a neohumanista eszményektől és kiemelt társadalmi pozíciót ajánlva (Studienrat) közelebb helyezte a bürokratikus állami struktúrához (Jeismann, 1999. 83.; Keller, 2010. 230–232.; Kármán, 1895. XIII–XVII.).

A francia műveltségi koncepció elemei már az ancien régime korában kialakultak, ahogyan a különböző iskolatípusok tanárainak alapvonásai is felfedezhetők az 1789 előtti Franciaországban. A felvilágosodás racionalizmusa, illetve az angolszász területeken kibontakozó pragmatizmus, valamint az enciklopédisták jelentős befolyást gyakoroltak a francia intellektuális fejlődésre és így az oktatásügy változásaira is. A centralizációra való hajlam, illetve az egy szakértői tudás köré specializálódott, szűk profillal rendelkező felsőoktatási intézetek létrejötte épp úgy megfigyelhető a 18. század végén, mint a hallgatók versenyvizsgák útján történő szelektálása, illetve képzése (Karády, 2005. 19.; Németh, 2012. 46.; Mikonya, 2017. 87.).

1793 szeptemberében eltörölte a Konvent a régi elitképzés intézményeit és helyükre a központi iskolák, valamint a speciális szakfőiskolák intézményeit helyezte. Ezek közül az utóbbi intézménytípus vált a Napóleon által a forradalom konszolidációs időszakában kialakított új rendszer egyik fontos intézményévé (grandes écoles) az újonnan alapított bölcsészeti és természettudományi karok mellett, amelyeket az Université Impériale (Császári Egyetem) bürokratikus szervként magába olvasztott és felügyelt (Karády, 2005. 20–24.). A speciális szakfőiskolák mellett a rendszer magában foglalta a középiskolákat is, amelyek közül elsősorban a lycées (liceumok) és benne a professeurs (professzorok) feladatává tette a nemzeti műveltségi kánon átadását és a baccalauréat (érettségi) fokozatra való előkészítést, amely a továbbtanulást garantálhatta a szakfőiskolákon. A francia politikai egység és műveltség hirdetésének ideológiai feladata tehát elsősorban a liceumi középiskolai tanárookra hárult, amelyet az állam kiemelt hivatalnoki státusszal és az állami adminisztrációba való sorolásukkal honorált. A bürokráciába való betagozódásuk lényegében elindította professzionalizációjukat, illetve ezzel párhuzamosan átformálta szakértői hivatásstudatukat. Ez utóbbira jelentős hatást gyakorolt, hogy felkészítésük felsőoktatási keretek között zajlott, illetve állami hivatalnokokként tettek szolgálatot az állam számára (Bourdoncle és Robert, 2000. 73.). Ezzel szemben a colléges, illetve elemi iskolák intézménytípusai és tanárainak felügyeletével megelégedett az állam, de ezeket az intézménytípusokat gyakran meghagyta magánkézben. Az elemi iskolai tanítók a Ferry-féle törvényeket követően (1881–1882), csupán 1889-ben váltak államilag fizetett hivatalnokokká. A colléges-eket pedig többnyire a liceumokkal versengő iskolatípusokként meghagyták a városok, illetve a felekezetek kezén (Ringer, 1987. 71.; Mikonya, 2017. 331.). A liceumok újjászervezésében fontos elem volt, hogy a tantervből teljes mértékben törölték a központi iskolákra még jellemző enciklopédista tantárgyfelosztást, amelyben a természettudományok játszottak meghatározó szerepet.

A líceumokban ismételten az ókori műveltségkánon vált meghatározó szerepűvé előtérbe helyezve Róma kulturális örökségét (Karády, 2005. 26.). A római jogra és erkölcsre alapozódó oktatás ugyanis alkalmasabb volt az ógörög örökséggel szemben a francia állami egység és kulturális fölény hirdetésére, így a centralizált oktatás- és államszervezet szükségessége is igazolást nyert általa (Mikonya, 2017. 87.; Tóth, 2001. 100–101.).

A líceumok állami szempontból fontos ideológiai funkciójának ellátásához a professzorok megfelelő képzésére is szükség volt. Erre jött létre 1794-ben az École Normale de Paris, amelyet a következő évben megszüntettek. 1808-ban azonban École Normale Supérieure néven Napóleon újjáalapította párhuzamosan a Császári Egyetem létrehozásával, valamint a francia középiskolai tanári tisztvízsga (agrégation) bevezetésével. Feladatát a vizsgára való felkészítésben határozták meg erősen korlátozva ezzel a létrejövő bölcsészkar képzési profilját (Karády, 2005. 51.). Képzésének sikerességét több elem garantálta. Egyfelől az intézetbe való bekerülés legbiztosabb módjának bizonyos párizsi előkészítő iskolák elvégzése bizonyult, tehát tagsága válogatott volt. A felvétel pillanatában az internátus tagjai állami hivatalnokokká váltak és kötelezettséget vállaltak, hogy pályájuk első részét állami szolgálatban fogják tölteni. Az egyenruha és a bentlakásos képzési rendszer miatt az École maga is a legtöbb szakfőiskolához hasonlóan egy katonai tisztvízsga előkészítő intézetre hasonlított (Mikonya, 2017. 124–125.; Karády, 2005. 51.). Másfelől az internátusnak saját tanári kara volt, akik az egyéni vezetésen és a konferenciákon keresztül próbálták a tudományos gondolkodásba, illetve a kutatás módszereibe bevezetni a hallgatókat. A fejlett tudományos infrastruktúra, illetve az a tény, hogy 1877-ig szervezett módon csak itt lehetett előkészülni a tanári tisztvízsgára garantálta a végzett növendékek sikeres tudományos karrierépítését, magasabb tudományos fokozatok elnyerését (Kármán, 1895. XXVIII–XXIX.; Karády, 2005. 52–53.; Bourdoncle és Robert, 2000. 74.).⁶ Az École-t a Sorbonnehoz speciális kapcsolat fűzte, hiszen az intézet tagjainak 1811 óta kötelező volt az egyetem professzorainak óráit hallgatnia, illetve képesítő vizsgáikat ott teljesítenie. 1903-ban ugyan formálisan az egyetem részévé vált az intézet, de adminisztratív különállását ezután is megőrizte (Karády, 2005. 164.).⁷

Az állami monopólium érvényesítése a felsőoktatás és a közoktatás ügyeinek felügyelete és a szakértői csoportok képzése fellett azt eredményezte, hogy az egyetemi oktatás kevésbé vált specializálttá, mint a német egyetemek esetében, ahol a versenyt ösztönözte a felsőoktatási piac sokszínűsége, az egymással versengő egyetemek formájában, illetve a fakultáson belüli intézményesített verseny az egyetemi professzorok és a habilitált magántanárok között (Jarausch, 1983. 21–26.).⁸ A párizsi filozófiai fakultáson az egyetemi oktatók

⁶ Ez nem elhanyagolható tény a magyar középiskolai hivatás fejlődése szempontjából, hiszen az 1874-ben Párizsba látogató Eötvös Loránd ekkor szembesülhetett az Ulm úti intézet páratlan képzési rendszerével, amely olyan jelentős hatást gyakorolt rá, és rajta keresztül a magyar oktatáspolitikai elit egy tekintélyes részére, hogy a középiskolai tanárképzés problémáit ennek az intézetnek, illetve képzésének recepciójával kívánták orvosolni.

⁷ Az École tervezett átalakulása előtt a francia közoktatásügyi miniszter megbízottja 1895 végén a magyar fővárosban szerzett tapasztalatokat arról, hogy a német rendszerű egyetem mellett hogyan működik a magyar testvérintézet, a Báro Eötvös József Collegium (Garai, 2016. 77.).

⁸ Jarausch ugyanakkor a német a fejlődést annyiban árnyalja, hogy szerinte a század végére egyre kevesebb professzor gyakorolt „felügyeletet”, az egyre nagyobb számú adjunktusok és docensek felett, akiknek előrelépését különböző technikákkal lassították, hogy szolgálataikat az erőforrásigényes kutatásokban minél hosszabb ideig igénybe vehessék (Jarausch, 1983. 21.).

által félévente meghirdetett tárgyak lényegében egy-egy tudományterületet tekintettek át az elmélyülés bármiféle igénye nélkül (*Kármán*, 1895. LXVIII.) Ennek oka abban keresendő, hogy a felsőoktatás elsősorban a közoktatás szükségleteihez igazodott. Ennek megfelelően a tanári alapvizsga (licenciátus) és a tanári tisztviselő vizsgák sem voltak specializáltak a harmadik köztársaság időszakában végrehajtott reformokig. Az egyetemeken folyó kutatómunka pedig igen csekély volt, különösen a porosz-német egyetemek működésével egybevetve (*Karády*, 2005. 104–105.). A politikai rendszerváltozásokat követően, mind a restauráció, mind pedig a júliusi monarchia idején felmerült az Egyetem reformja, illetve a katolikus egyház jogainak valamilyen formában történő helyreállítása. A reformok iránya tekintetében már az 1830-as években lehetséges mintaként hivatkoztak a porosz kutatóegyetemek működésére. A második köztársaság idején a Falloux-féle 1850-es törvény az elemi és a középfokú oktatásban az oktatási szabadság kimondásával megtörte az állami egveduralmat és az Egyetemet mint testületet is megszüntette. A harmadik köztársaság konzervatív kurzusa által 1875-ben elfogadott törvény pedig a felsőoktatásban is engedélyezte az intézményalapítási szabadságot (*Karády*, 2005. 59–69.; *Németh*, 2012. 43.).

Az 1880-as években a felsőoktatás jelentős mértékben átalakult, lényegében egy új felsőoktatási rendszer kontúrjai jöttek létre. 1877-ben ösztöndíjakat hoztak létre a licenciátusra, illetve az aggrégation vizsgára való felkészüléshez (*Kármán*, 1895. XXX.). A Victor Duruy oktatásügyi miniszter által a kutatást támogató oktatáspolitikát erősítve a német mintát követő egyetemi oktatói-kutatói állások alakultak ki, illetve 1896-ban az újonnan alapított egyetemek számára engedélyezték saját diploma alapítását, illetve a részükre biztosított költségvetési források szabad felhasználását kutatási, illetve oktatási célokra. A reformok ideológiai hátterét az August Comte és Emile Littré által megalkotott pozitívizmus biztosította, amely a természettudományok számára szánt nagyobb szerepet a társadalom vezető rétegeinek nevelésében, illetve hirdette a tudományok egységét. Az egység az alkalmazott kutatási alapelvekben és az objektivitásra való törekvésben, illetve a különböző tudományterületek egységében értendő, amelyek révén a nemzeti egység is kialakítható (*Karády*, 2005. 124–135.; *Ringer*, 1987. 73.). A társadalmi folyamatokat pozitív módszerekkel feltáró szociológia vált a tudományok között az egyik legfontosabb területté, amely nem csupán a statisztikai alapon történő megértésre szorítkozik, hanem a nemzeti egység útjában álló akadályok feltárására is (*Németh*, 2012. 47.).

A műveltségi kánon átalakulása a nemzeti szempontból kiemelt fontossággal kezelt líceumok és colléges-ek tanterveit is megváltoztatta. Victor Duruy 1863–1865 közötti reformjai nyomán kialakult a klasszikus és francia nyelvi, irodalmi ismeretekre épülő tanterv mellett az „enseignement speciel”, azaz a speciális tanterv, amely főleg a helyi ipar igényeit figyelembe vevő természettudományos képzést garantált a feltörekvő kisiparosok, kiskereskedők gyermekei számára. A változtatások vitát generáltak a klasszikus ismeretek védelmezői és a modern ismeretek hívei között. 1902-re az Alexandre Ribot által vezetett bizottság munkája nyomán rendelettel zárták le a tantervi vitát, amelynek eredményeként kialakult a modern és a klasszikus ismeretek ötvözésének lehetősége és a „tanulmányi körök”⁹ végén megszerezhető

⁹ Az elnevezés arra utal, hogy a középfokú tanulmányok 7 éves időtartama két körre oszlott, egy 4 évesre, illetve egy 3 évesre. Az első szakaszban a diákok klasszikus ismereteket, illetve természettudományos, modern nyelvi ismereteket kínáló képzést választhattak. A második szakaszban azok a hallgatók, akik klasszikus ismereteket

végbizonyítványok egyenjogúságát formálisan is elismerték. Valójában azonban a latin-természettudományi párosítással érettségiző hallgatóknak, ha klasszikus területből akartak licénciátust szerezni, az egyetemen pótvizsgát kellett teljesíteniük. Tehát a vertikális szegmentációval lényegében sikerült a klasszikus területek előnyét megőrizni az akadémiai pályán való érvényesülés és az elitcsoportok társadalmi elkülönítésének szempontjából (*Ringer, 1987. 71–80.*). A változást ebben az esetben is a német példa inspirálta. A fejlettebb tudományos infrastruktúra mellett a Realschule-k (reáliskola) és a Realgymnasium-ok (reálgimnázium) által kínált modern természettudományos ismeretekben és az élő idegennyelvi képzésben látták a német társadalom és ipar fejlettségének okait. Noha a három középiskolátípus (Gymnasium, Oberrealschule, Realgymnasium) 1900-ra formálisan Németországban is egyenrangúvá vált végbizonyítványaikat tekintve, az akadémiai pályákra továbbra is a gimnáziumokon keresztül vezetett a királyi út, amelyet az iskolatípus népszerűsége is mutatott (*Müller, 1987. 35.*).

Megállapítható tehát, hogy mind a Bildung, mind pedig a culture générale koncepciójának esetében fontos szerepet játszottak a klasszikus ismeretek. Ezek az egyén intellektuális, esztétikai fejlesztése mellett meghatározó szerepet játszottak a felsőoktatási ismeretközvetítés módszereinek és formáinak átalakulásában (filológiai módszer, szeminarizáló jellegű gyakorlat) és így az értelmiségi hivatások, de különösen a tanárság fejlődésében. Mivel a tanárok állami hivatalnokként fontos szerepet játszottak az állami ideológia közvetítésében, így mindkét műveltségeszmény összekötődött a nemzetállamépítéssel, s a modern közoktatás és felsőoktatás intézményesülési folyamatait is befolyásolták. Noha az iparosodás által elindított társadalmi-gazdasági változásokkal kihívások érték őket a specializáció formájában, illetve a természettudományok oldaláról, eszmei összetevőikben a klasszikus és nemzetállami nyelvi, irodalmi ismeretek továbbra is fontos szerepet játszottak. Ennek az oka, hogy ezeket a területeket az elitek a társadalom többi rétegétől való szimbolikus elkülönülésre használták fel (Ld. *Nagy, 1998. 661.*).¹⁰ Ennek köszönhető, hogy a tanárság maga is a műveltebb társadalmi csoportokhoz tartozónak számította önmagát, s formálódó szakértelmiségi csoportként az általa közvetített klasszikus ismeretanyag értékátadó funkcióját fel tudta használni saját professzionalizációs folyamataihoz ideológiaként, amely egyúttal az állami nemzetállamépítési ideológiára is jelentős hatást gyakorolt, annak részévé vált. Az eltérő koncepciók mentén kialakuló intézményrendszerek bár számos elemükben különböztek egymástól, több ponton inspirálták egymás fejlődését.¹¹ Így kulturális transzfer alakult ki, amelynek keretében az egyes intézményrendszeri elemek átvételével és azok

tanultak az első körben, tanulhattak latin-görögöt, latin-természettudományi ismereteket, vagy latin-modern nyelveket. Az első körben a természettudományi ismereteket tanuló diákok modern nyelveket és természettudományos tárgyakat választhattak (*Ringer, 1987. 80.*)

¹⁰ Bár Nagy Péter Tibor ezt a magyar középfokú iskolarendszer tantervpolitikai változásain keresztül szemlélte, de ez egy általános jelenség volt Európában. A jelen munkában kevésbé tárgyalt brit oktatásban a társadalom elitcsoportjainak gyermekei által látogatott public school-okban kitüntetett szerepet kaptak a klasszikus nyelvek Oxbridge valamely ösztöndíjának elnyeréséhez, illetve az ezekben az iskolákban alkalmazott nyelvhasználat (Public School English) vált általánossá a nevelésügyben és később a társadalmi érintkezésben is (*Honey, 1987. 156–157.*).

¹¹ Ez nemcsak a Franciaország 1880 utáni felsőoktatási reformjainak esetében igaz. A németek a középiskolai tantervpolitika, illetve a technikai főiskolák rendszerének kialakításában is ihletet merítettek a francia intéze-
tektől (*Mikonya, 2017. 222.*).

receptiós folyamataival a sajátos nemzeti műveltségismény reflektáltabb kifejezést nyert (*Middel*, 2000. 27.; *Belgum*, 2005. 107–108.).

Ilyen típusú kölcsönhatás nem csupán Franciaország és Poroszország között ment végbe, hanem szinte valamennyi európai állam esetében. Magyarországon már az 1860-as évek közepétől megfigyelhető a kiegyezési tárgyalások előre haladásával, hogy diskurzus indult a közoktatásügyi intézményrendszer kialakításának irányairól, amelyekben nagy súlyt kaptak a külföldi mintákra való hivatkozások.¹² Ez történt a tanárképzés esetében is, amelynek kialakítására már az 1870-es években szakértőket küldött a minisztérium külföldi tanulmányutakra (Ld. *Lubrich*, 1871. 4–5.; *Kiss*, 1987. 11.). Az 1890-es évek közepére kialakuló tudós tanárképzés lényegében a német és a francia műveltségi koncepció magyar receptiójának feleltethető meg, amelynek kialakulását egy francia mintára alapított tanárképző internátus átvétele segítette (*Garai*, 2016. 50–51.; *Németh*, 2012. 64–66.; *Keller*, 2010. 155–156.). A kötet tehát a professzionalizáció elméletek kritikai megközelítésének és a tanári hivatás kialakulásának eszmei kereteiben érintett fogalmak alkalmazásán keresztül feltárja, hogy a tanári hivatás fölötti felügyelet, professzió kialakításában az egyes intézmények és az azok mögött meghúzódó érdekcsoportok milyen szerepet játszottak, hogyan hatott a tanárképzésben érintett vizsgált intézményekre a tudós tanárképzés ideológiája, s ez hogyan bomlott fel az első világháború időszakában, amely az intézményrendszer számottevő átalakulását eredményezte.

¹² Ld. Halász Imre (1865): Az állam, az egyház és a közoktatás. *Pesti Napló*, 1865. augusztus 31. Közli: *Sasbgyi*, 1974. 367–372.; Salamon Ferenc (1865): Az oktatásbeli szabadság. *Pesti Napló*, 1865. szeptember. Közli: *Sasbgyi*, 1974. 372–380.

3. A kutatás módszerei és forrásai

Jelen kutatás kvalitatív és kvantitatív elemzési paradigmát egyaránt alkalmazó, idiografikus és deduktív vizsgálat, amely a professzionalizáció elméletek közül a hatalomelméleti megközelítés fogalmait használva értelmezi az elsődleges és másodlagos forrásokat. A fenti jelzők közül a „kvalitatív” és a „deduktív” használata azzal indokolható, hogy a másodlagos irodalmakból kinyert információk (secondary literature review) segítettek az elméleti keretek kialakítását, valamint a kutatás problémáinak megfogalmazását. E kutatási problémák, illetve az abból származtatott kutatási kérdések vizsgálata történik a releváns forrásanyagban. Tehát lényegében a szakirodalmi megállapításokat, illetve az ezekből kialakított kérdéseket vizsgáltam, valamint vettem össze az elsődleges, levéltári források elemzésének eredményeivel. A kutatás kvalitatív paradigmához való kapcsolódása a források megértő, megismerő jellegű elemzésében érhető tetten, amelyhez a hermeneutikai dokumentumelemzés módszere került alkalmazásra. Így a kutatás ahhoz az európai történelmi tradícióhoz kapcsolódik, amelyben a megismerő beállítódás elsősorban módszertani eszközként került alkalmazásra a források interpretációjához (Veress, 2019. 31.).¹³ A kutatás egyúttal „idiografikusnak” is tekinthető, mivel a tanárképzés vizsgált intézményeinek működéséhez és a tanári professzió kialakulásához, fejlődéséhez kapcsolódó valamennyi elsődleges forrás feltárása és oksági kapcsolatban történő elhelyezése célja volt a vizsgálatnak, hogy a választott elméleti-eszmetörténelmi keretben, amely egyúttal egy logikai struktúrát is létrehoz, tárgyalni lehessen a középiskolai tanárképzés működését a vizsgált időszakban (Babbie, 2008. 82.; Szabolcs, 2011. 84.).

A kutatás „kvantitatív” paradigmához való kapcsolódása a primer levéltári forrásokból, adattárakból kinyert mennyiségi adatok leíró statisztikai elemzésében érhető tetten, amely a vizsgált intézmények teljes tanári, hallgatói populációjára vonatkoznak (Babbie, 2008. 83–86.; Szabolcs, 2011. 87–91.; Kéri, 2001. 69–71.). A kutatás tehát egy többféle módszertani megközelítést alkalmazó (multimethod research) vizsgálatnak tekinthető, amely (Király et alii, 2014. 95.), beágyazott felépítéssel bír. Ez azt jelenti, hogy a kvalitatív jellegű adatgyűjtést és értelmezést kiegészíti a kvantitatív adatok gyűjtése és elemzése így biztosítva a vizsgált problémaegyüttes teljesebb megértését (Király et alii, 2014. 101.).¹⁴

A levéltári dokumentumokból a történelmi típusú vizsgálatoknál bevett módszert alkalmazva, regeszták készítésével nyertem ki adatokat (Ld. Simon, 1963. 269.). Az elsődleges források áttanulmányozása lehetővé tette az alapfogalmak és az intézetek sajátosságainak megismerésén keresztül, hogy a történelmi hermeneutika módszerét használva kísérletet tegyek a tanárképzés működésének értelmezésére (Németh, 2010. 154.; Romsics, 2011. 71.). A professzió fogalmának kritikai megközelítésével ennek az eljárásnak a követése egyúttal azt is biztosítja, hogy a vizsgált intézmények szerepét a középiskolai tanári hivatás formálásában

¹³ Egy másik megközelítés is létezik, amelyben a hermeneutika olyan, az emberi létezéssel összefüggő problémák megértését célozza, amelyek egyúttal ezeket a kérdéseket új összefüggésekbe helyezik az ember megértő lényként való meghatározása miatt. Ez egyúttal a megismerő módszer státuszából kiemeli a hermeneutikát, s egy olyan filozófiai megközelítéssé formálja, amely a humán-szellemtudományok megújulásához is hozzájárul (Fehér M., 2020. 63–65.; Veress, 2019. 31.)

¹⁴ Köszönöm Szabó Zoltán Andrásnak, hogy felhívta erre a módszertani besorolásra a figyelmem.

a forrásokban megjelenő fogalomkészlet felhasználásával ugyan, de nem a fogalmak által kijelölt saját értelmezési keretben, hanem egy ahhoz közvetlenül nem kapcsolódó elméleti interpretációs keretben kerüljön vizsgálatra. A hermeneutikai interpretáció tehát azt eredményezi, hogy a forrásokban megjelenő történeti jelenségek a saját fogalmaikon keresztül ugyan, de egy azoktól független elméleti keretben nyerjenek értelmezést. Ez egyfelől lehetővé teszi a kutatói szubjektum elhatárolását a megismerés tárgyától, amely bizonyos fokú objektivitást kölcsönöz a kutatás részére, amennyiben nem a történeti jelenségek maguk jelölik ki értelmezési kereteiket, másfelől pedig az elméleti keret megválasztásával új és talán mélyebb megismerése válik lehetővé a középiskolai tanári hivatás fejlődési folyamatainak (Betti, 1992. 14–16.).

Ezekben az alapvetően megrtő jellegű értelmezési folyamatokban a másodlagos irodalmak is fontos szerepet játszanak, amelyek részben segítik a vizsgálatot a már rendelkezésre álló korábbi kutatási eredmények révén, részben pedig szövegekpuszokkal kijelölik azokat a kereteket, amelyeket jelen vizsgálat ki kíván egészíteni. Ennek eléréséhez dialektikus szintézist alkalmazok, amellyel egyszerre ragadom meg a tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet belső viszonyait, illetve ezeknek a belső elemeknek a hatását a tanárképzés egészére (Ld. Kéri, 2001. 73.; Simon, 1963. 262–263.). Ez utóbbihoz nyújtanak fontos kiegészítést az egyes alkorszakokban a statisztikai adatok, amelyek ahhoz szolgáltatnak adalékokat, hogy a tanárképző intézmények tanárszemélyzetük száma és hallgatói befogadóképességük révén sikerült-e egy egységes rendszerben integrálniuk valamennyi tanárképesítést nyert hallgatót, azaz professzionalizálták-e a tanárképzést.

A fentiek alapján a vizsgálati kérdések három csoportba rendezhetők. Az első csoportban a tanárvizsgáló bizottságra vonatkozóan a vizsgálat részét képezi: a bizottság személyzeti állományának feltárása, ennek változásai az egyes alkorszakokban, a bizottság hatása a tanárvizsgálati szabályzat változásaira, illetve a szabályzat értelmezésén keresztül hogyan gyakorolt befolyást a tanári hivatás fejlődésére, volt-e egyáltalán olyan szándéka a bizottságnak, hogy erre a folyamatra valamilyen módon hatással legyen? Ez utóbbihoz elengedhetetlen a tanárvizsgálati szabályzatok módosulásainak áttekintése. A szabályzatokhoz kapcsolódóan a vizsgálat tárgyát képezi a felvehető szakoknak, szakpároknak a meghatározása, az egyes vizsgafokok funkcióinak, illetve a vizsgafokokhoz kapcsolódó követelmények változásai, valamint a vizsgálati fokozatokra való bocsátás feltételeinek módosításai. Ezek az elemek egyenként és együttesen is a tanárvizsgálati eljárásrendhez kapcsolódtak, amelyeknek a felügyeletét a mindenkori tanárvizsgálóbizottság gyakorolta ezzel keretet szabva a középiskolai tanári hivatás fejlődéséhez, illetve a szakértelmiségi csoportba történő belépéshez.

A második csoporthoz a tanárképző intézettel kapcsolatos vizsgálati kérdések tartoznak: a tanárképző intézetek tanári állományának és a képzési céljainak változásai, a képzési célokra vonatkozó, a sajtóban és szaksajtóban megjelenő tervezetek mennyiben gyakoroltak befolyást a tanárképző intézet átalakulási folyamataira, a gyakorló gimnáziummal való kapcsolatok változásai, a rendes, rendkívüli hallgatók teljes populációjának létszámváltozásai egybevetve a bölcsészkar, és más társintézmények (Eötvös Collegium, kolozsvári tanárképző intézet) hallgatói változásaival annak megállapítására, hogy a hallgatók hányad része kapott rendszeresített, vagy emelt szintű képzést.

A vizsgálati kérdések harmadik csoportja a két intézmény által alkotott „rendszerre”

vonatkozik, amelyek időközben újabb szereplőkkel egészültek ki a budapesti tudományegyetemen, illetve újabb egyetemalapítások révén: a tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet egymáshoz fűződő kapcsolatai, a két intézmény közötti személyi átfedések, a VKM-el való kapcsolatok változásaiban főként azt vizsgálom, hogy a minisztérium mennyiben tekintette partnernek ezeket az intézményeket a tanárképzés ügyeit érintő kérdések szabályozásában (Berufskonstruktion), a budapesti tudományegyetem a tanárképzésben érintett szerveivel (bölcseleti kar, Báró Eötvös József Collegium), valamint a társegyetemek (Kolozsvár, Debrecen) társbizottságaival, társintézményeivel való kapcsolatok változásai ugyancsak részét képezik ennek a vizsgálati kérdéscsoportnak.

A kutatás három fő kérdéskörét és annak alkérdéseit az elsődleges, levéltári forrásokon vizsgálom, amelyeket részben a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL), részben pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltárában (ELTE EL) dolgoztam fel. A MNL OL-ban a D szekcióban (Abszolutizmus kori levéltár, 1820–1870) a Magyar Királyi Helytartótanács (1861–1867) D 220. VII. Közoktatásügyi Kútfő 1862–1870 iratanyagából tekintetem át az úgynevezett Szabályrendeleteket,¹⁵ illetve a Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmányra és a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmányra vonatkozó iratokat.¹⁶ A Szabályrendeletekben az a folyamat követhető nyomon, amelynek során a Magyar Királyi Kancellária, illetve a Magyar Királyi Helytartótanács elhatározta az első tanárvizsgáló szervek létrehozását és a birodalmi tanárvizsgáló rendelet hozzáigazítását a magyar viszonyokhoz.¹⁷ A másik két levéltári egységben a bizottságok vizsgálatára jelentkezők folyamodványai, egyes vizsgarészek, vagy az egész vizsgafolyamat alóli felmentési kérelmei, illetve a bizottságok belső adminisztratív ügyvitelére vonatkozó dokumentumok találhatóak.

A D szekció mellett a K szekcióban, azaz a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) (1837–1951) közötti anyagait is tanulmányoztam. Így kutatást végeztem a K 305 „Töredék iratok III. Közoktatás ügyek. Egyetemi és középiskolai oktatás, 1867–1927.” részben, amelyben az 1944–1945-ös, illetve 1956-os tűzvédek által érintett dokumentumokat rendezték egybe. Ebben az anyagcsoportban azonban kevés forrás bizonyult a kutatás szempontjából relevánsnak.¹⁸

A töredékes iratanyagok mellett áttekinttem a K 500 „Egyetemek, főiskolák és középiskolák (1867–1918)” fond valamennyi, a középiskolai tanárképzéssel összefüggésbe hozható anyagát, amelyek főleg az első világháború időszakából tartalmazznak dokumentumokat.¹⁹ Az egyes dobozok a feltüntetett évkörökön kívül szerencsére több esetben is jóval korábbról, az 1910-es évek első feléből is tartalmazznak ügyiratokat. Ezek az anyagok főként a Budapesti Középiskolai Tanárképző Intézet, a Magyar Királyi Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnázium, a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságra vonatkozóan ölelnek fel iratokat. Az intézetek

¹⁵ MNL OL D 220 VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866).

¹⁶ MNL OL D 220 VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865.); MNL OL D. 220 VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁷ Az itt megjelenő dokumentumok egy részét Sashelyi Oszkár is közölte kötetében (*Sashelyi*, 1974).

¹⁸ Lényegében az egyetlen ilyen forrás a Margitai Antal egyetemi tanácsjegyző által szerkesztett „Egyetemi Szabálykönyv tervezete”. Budapest, 1903. február 18. MNL OL K 305. 122. csomó.

¹⁹ MNL OL K 500. 21. doboz, 8. tétel (1916); MNL OL K 500. 139 doboz, 8. tétel (1917); MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917); MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917); MNL OL K 500. 472. doboz, 25. tétel (1918); MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

belső működése mellett, személyi állományukról, költségvetési támogatásairól, hallgatói folyamodványokról, illetve egymáshoz fűződő viszonyaikról, valamint a társegyetemek hasonló szerveivel, illetve a VKM-mel való kapcsolataikról nyerhet adatokat a kutató.

A „Középiszkolák (1919–1944)” történetére vonatkozó K 592-es fond is értékes adalékokat foglal magában a középiszkolai tanárképzés történetéhez kapcsolódóan, mivel a személyi előléptetések nyomán bizonyos ügykörökben a dokumentumok az 1880-as évekre vonatkozóan is tartalmaznak információkat. Emellett mind a tanárképző intézet, mind pedig a tanárvizsgáló bizottság 1919–1922 közötti működésére vonatkozó dokumentáció megtalálható ezen jelzet alatt. Ennek az az oka, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltását követően a VKM ügykörét átvevő Közoktatásügyi Népbiztosság a közoktatás ügyeihez sorolta a tanárképzés kérdését. Így az 1919. március 21. utáni átalakulásra (Középiszkolai Tanítóképző Főiskola létrejötte, működési szabályzata), valamint az 1919 augusztusa után bekövetkező új időszakra vonatkozó források is itt kaptak helyet.²⁰

A K 636. „Egyetemek és főiskolák, tudományos intézetek (1919–1944)” fondban ugyancsak található az 1860-as évek második felétől kezdődően adatok a tanárvizsgáló bizottságok működésére, személyi állományuk változásaira, a társegyetemek vizsgálóbizottságaival való kapcsolataikra, illetve a tanárvizsgálói díj felemelésére vonatkozó törekvésekre. Ugyanebben a részben kapott helyet a hadviselt tanárjelöltek részére 1918–1919-ben szervezett tanfolyamok dokumentációja. Emellett a tanárképző intézet tanrendjére, tanári és adminisztratív személyzetének változásaira vonatkozó összefoglaló jelentések is hozzáférhetők a kutatók számára.²¹

Mivel mind a tanárvizsgáló bizottság, mind pedig a tanárképző intézet a fővárosban működő tudományegyetemmel állt szoros kapcsolatban, ezért az ELTE Egyetemi Levéltárában is végeztem forrásfeltáró munkát. Az ELTE EL 14/e állag alatt található a tanárvizsgáló bizottság elnökségének ügyiratai az 1866–1949 közötti időszakból. Ezek közül az első kettő,²² illetve a 11. dobozok voltak relevánsak a kutatás szempontjából. Az 1–2. dobozok az 1866–1919 közötti, a bizottság vezetőségének iratait tartalmazzák, amelyek az egyetemmel, a VKM-mel, illetve tár-bizottságokkal való kapcsolatokra szolgálnak forrásként. A 11. doboz azért különösen értékes, mert található benne egy vélhetően Melich János által összeállított kötet, amely tartalmazza a tanárvizsgálatokat érintő VKM-rendleteket és törvényeket egészen 1884-től az 1934/1935. tanévig. Melich az 1919/1920-as tanévtől a vizsgálóbizottság ügyvezető alelnöki,²³ majd 1924-től a tanárképző intézet igazgató-helyettesi posztját is betöltötte,²⁴ megbízatásai nyomán igen jól ismerte a középiszkolai tanárképzést érintő ügyvitelt és nevezetes volt adminisztratív pontosságáról.

²⁰ MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919); MNL OL K 592. 143. csomó, 19. tétel (1920); MNL OL K 592. 172. csomó, 19. tétel (1921).

²¹ MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920); MNL OL K 636. 140. doboz, 30. tétel (1922); MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923); MNL OL K 636. 182. doboz, 30. tétel (1924); MNL OL K 636. 183. doboz, 30. tétel (1924); MNL OL K 636. 197. doboz, 30. tétel (1925); MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

²² ELTE EL 14/e. 1. doboz (1866–1896); 2. doboz (1900–1919).

²³ 109.696/1920. V. augusztus 2. A VKM-miniszter a budapesti országos középiszkolai tanárvizsgáló bizottság elnöke és tagjainak az 1919/1920 tanévvél kezdődő további öt év tartamára leendő kinevezése tárgyában. Budapest, 1920. augusztus 2. MNL OL K 592. 172. csomó, 19. tétel (1921).

²⁴ 67532/1924. IV. ü. o. június 30. Petz Gedeon, a Budapesti Tanárképző Intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez dr. Wittmann Ferenc igazgató helyettes lemondása ügyében. Budapest, 1924. augusztus 23. MNL OL K 636. 183. doboz, 30. tétel (1924).

Emellett a levéltárban a 15/b állagba rendezték a Középiskolai Tanárképző Intézet vezetőségének iratait az 1871–1949 közötti időszakra vonatkozóan. Ebben az egységben összesen 23 doboz és 19 segédkönyv maradt fenn a tanárképző intézet vezetőségében keletkezett ügyiratokból. A források elosztásának egyenetlenségét jól mutatja, hogy a kötet által vizsgált időszakra csupán egyetlen doboz tartalma releváns.²⁵ Ezért áttekintettem az első négy naplót is,²⁶ amelyek a beérkezett és kibocsátott ügyiratokat tartalmazzák az 1870–1921 közötti időszakra vonatkozóan. Ezeket a naplókat maguk az igazgatók, helyetteseik, illetve a tanárképző intézet jegyzői vezették. A bejegyzések túlnyomó többsége esetében nem csupán az iratok iktatási számaikat és címzését regisztrálta, hanem rövid tartalmi kivonatokat is tartalmaznak. Ezek ugyan nem pótolják teljes mértékben a megsemmisült eredeti dokumentumokat, de arra megfelelőek, hogy bizonyos mértékig rekonstruálni lehessen a kortársak által fontosnak vélt és iktatott ügyviteli elemeket. A 15/d „Vegyes iratok, 1870–1948” című egységet is áttekintettem, amelyből a tanárképző intézet 1899-ben megújított szabályzata, illetve egy 1915-ös tanárképző intézeti index voltak relevánsak a kutatás szempontjából.²⁷

Tekintettel arra, hogy mind a tanárvizsgáló bizottság, mind pedig a tanárképző intézet története csak az 1862–1875, illetve az 1890–1919 közötti időszakokban vizsgálható jól az elsődleges forrásanyag adottságai miatt, ezért más típusú elsődleges forrásokat is bevontam a vizsgáltba, hogy a forrásellátottság következtében erőteljesen hiányos 1875–1890 közötti időszak is tárgyalható legyen. Így áttekintettem az Országos Széchényi Könyvtárban a tanárképző intézet által kibocsátott tanrendekeket, amelyek 1870–1884 között, illetve 1891 és 1896 között tartalmazzák félévi lebontásban a meghirdetett tantárgyakat, illetve az óraadók személyét, némely kötet pedig statisztikai adatokat is közread a hallgatók létszámáról az egyes tudományszakokon. Emellett a Budapesti Közlöny egyes számaiban, a tanárvizsgáló bizottsághoz, illetve a tanárképző intézethez kapcsolódó cikkeket tekintetem át az Arcanum Digitális Tudománytár keresőszolgáltatásának segítségével. A „tanárképezde” „tanárképző intézet”, „tanárvizsgáló bizottmány”, „tanárvizsgáló bizottság” kulcsszavait felhasználva számos, a két intézethez kapcsolódó tartalom vált elérhetővé, amelyek a forrásellátottsági szempontból problematikus időszakra vonatkozóan is tartalmaztak információkat. A Budapesti Közlöny felhasználásának gondolatát a fentebb jelzett iktatókönyvekben található egyik bejegyzés ösztönözte. Ebben Sztoczek József a Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképezde igazgatójaként felterjesztette a VKM-miniszternek az 1873/1874. tanévről készített végjelentését,²⁸ s mellette megjegyezte, hogy annak rövidített változatát a Közlönynek is szükséges megküldeni, amely meg is jelentett egy rövid statisztikai ismertetést az 1874/1875. tanévre vonatkozóan (*Sztoczek*, 1874. 2196.). A periodika így a tanév végi jelentések és az intézet összetételére vonatkozó statisztikai adatok mellett személyzeti állományának változásait, az intézetet érintő jogszabályi

²⁵ ELTE EL 14/b. 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁶ ELTE EL 15/b 1. A tanárképezde philológiai-történeti osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.; 15/b 2. Napló 1873–1883.; 15/b 3. Napló 1884–1906.; 15/b 4. Napló 1906–1921.

²⁷ ELTE EL 15/d. 13. doboz (1899–1948).

²⁸ 385/1874. Sztoczek József, a Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezde igazgatója felterjeszti végjelentését az 1873/1874. tanévről a minisztérium táblázatokkal együtt a VKM-miniszterhez. Budapest, 1874. augusztus 25. ELTE EL 2. Napló, 1873–1883.

változtatásokat is közölt. A tanárvizsgáló bizottság esetében a bizottság összetételét, illetve a tanárvizsgálati szabályzat változásait, valamint a vizsgálatokra való jelentkezés módját és helyét is ismertette. Ezeken kívül mivel a hivatalos rész rendszerint a költségvetési törvények szövegét is közreadta, így a tanárképzésre fordított költségvetési összegek is nyomon követhetők, amely különösen a kolozsvári társintézményekkel való összehasonlítás szempontjából tartalmaz értékes elemeket.

Az egyetem almanachjai 1871–1914/1915-ig rendszeresen közölték, hogy az egyetem bölcsészeti kara részéről kiket delegáltak a vizsgáló bizottságba, illetve a tanárképző intézetbe (Ld. [*Sine nomine*], 1872a. 29–30.; [*Sine nomine*], 1914a. 113–118.). A rektori leköszönő beszédekben²⁹ a tanévet áttekintve ugyancsak ismertették az 1872/1873 tanévtől az egyetemi hallgatóságra vonatkozó adatok mellett azt is, hogy az adott tanévben hányan tettek tanárvizsgálatot ([*Sine nomine*], 1873r. 26.) A tanárképző intézetre vonatkozóan azonban rendszertelen maradt az adatszolgáltatás: amíg az 1870/1871–1871/1872. tanévekre vonatkozóan található ismertetés ([*Sine nomine*], 1872r. 37.), addig a következő 10 évben nem is emlékeztek meg a leköszönő rektorok az intézetről, a következő említésig az 1879/1880–1880/1881. tanévekig kellett várni ([*Sine nomine*], 1880r. 21.; [*Sine nomine*], 1881r. 26–27.). A tanárképző mellőzése később sem változott érdemben. Ellenben 1899-től rendszeresen megjelent a beszédekben, hogy hányan jelentkeztek a tanárvizsgálat különböző fokozataira, mely tudományterületekről és milyen eredményességgel teljesítették a vizsgákat (Ld. [*Sine nomine*] 1899r. 42–43.). Ezeket a statisztikai adatokat a Magyar Statisztikai Évkönyv által közölt elemekkel egészítem ki a munka során, amely szintén eltérő rendszerességgel közöl ismertetést a tanárképző intézetről, illetve a tanárvizsgálatot tett hallgatókról is. A rektori leköszönő beszédekkel ellentétben ezek az évkönyvek főleg a tanárképző intézetek változásaihoz közöltek a tanszemélyzetről, a hallgatók létszámáról, vallásáról, anyanyelvéről, az ösztöndíjasok számáról adatokat (Ld. *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1874. 616–617.) A tanárvizsgálatokhoz kapcsolódó adatszolgáltatás, csak a 19. század utolsó éveiben jelent meg (Ld. *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1899. 350–351.)

A leíró statisztikai adatok ismertetése és elemzése mellett a tanárképzés jogszabályi környezetének változásai ugyancsak tárgyát képezik jelen vizsgálatnak, hiszen ezek szoros összefüggésbe hozhatók a középiskolai tanárság professzionalizációjával, így pedig a vizsgált intézetek funkcióváltozásaival is. Ehhez a fenti levéltári dokumentumokban fellelhető jogforrások mellett a Hungaricana adatbázisban elérhető Magyarországi Rendeletek Tára 1867–1920 közötti köteteinek releváns részei kerültek felhasználásra. A fent említett tanárvizsgálati rendelet-, illetve törvénygyűjtemény útmutatását követve azokat a VKM rendeleteket, illetve törvényeket vontam be a vizsgálatba, amelyek közvetlen összefüggésben álltak a tanárképzés vizsgált intézményeinek működésével. A jogforrásokban leginkább a tanárvizsgálati szabályzat változásai, illetve a tanárképző intézet szervezeti szabályzatainak változásai jelentek meg leggyakrabban. De előfordulnak olyan jogi szabályozók is, amelyeket a jogalkotó a „tanárképzési intézményrendszer” egészének leírása vagy megváltoztatásának szándékával hozott létre.

²⁹ Ezúton szeretném megköszönni Tóth Krisztinának, az ELTE Egyetemi Levéltár igazgatójának, hogy felhívta figyelmem erre az értékes forráscsoportra és biztosított számomra egy adatbázist, amely meggyorsította a rektori beszédek áttekintését.

	A tanárvizsgáló bizottságra vonatkozó vizsgálati szempontok	A tanárképző intézethez kapcsolódó vizsgálati szempontok	A két intézmény által alkotott „rendszerre” vonatkozó szempontok
A vizsgált intézményekhez kapcsolódó vizsgálati szempontok	a) A bizottság személyzeti állományának feltárása	a) a tanárképző intézet tanári állományának változásai	a) a tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet egymáshoz fűződő kapcsolatai
	b) a bizottság hatása a tanárvizsgáló szabályzat változásaira	b) a tanárképző intézet képzési céljainak változásai	b) a két intézmény közötti személyi átfedések
	c) a szabályzat értelmezésén keresztül a bizottság hogyan gyakorolt hatást a tanári hivatás fejlődésére	c) a szakajtóban megjelenő tervezetek mennyiben gyakoroltak hatást a tanárképző intézet átalakulására	c) az intézmények VKM-hez fűződő viszonyrendszere (Berufskonstruktion)
	d) volt-e olyan szándéka a bizottságnak, hogy hatást gyakoroljon a tanári hivatás fejlődésére	d) a gyakorló gimnáziummal fenntartott kapcsolatok változásai	d) az intézmények kapcsolatai a budapesti egyetem bölcsészeti karával, az Eötvös Collegiummal
	e) a tanárvizsgáló eljárárend változásai	e) a rendes, rendkívüli hallgatók teljes populációjának létszám-változásai egybevetve a bölcsészkar, és más társintézmények hallgatói populációival	e) a társegyetemek tanárképzésben érintett szerveihez fűződő kapcsolatok változásai

1. táblázat: A kutatás vizsgálati szempontjainak áttekintő ismertetése

A vizsgálati szempontok az egyes fejezetekben eltérő mértékben alkalmazhatók tekintettel a fent ismertett forrásadottságra, illetve arra az aspektusra, hogy a tanárképzéshez kapcsolódó szervek a fővárosi tudományegyetemen eltérő időpontokban jöttek létre. Emiatt olyan kronológiai és fejeztfelosztást alkalmazok a kötetben, amelyek lehetővé teszik, hogy a fenti szempontok nagyobb része minden fejezetben érvényesülhessen. A kötet így négy nagy fejezetben (4–7. fejezetek), illetve ezeken belül több kisebb részfejezetben vizsgálja a tanárképzés intézményeinek szervezeti átalakulásait, a tanári hivatáshoz kapcsolódó professziós tevékenységet, a professzionalizmus formálásának feltételeit, a tanárvizsgáló szabályzatok átalakulásának történetét, amely meghatározta valamennyi tanárképző intézet működésének feltételeit, valamint a tanárképző intézmények személyzeti hátterének változásait.

A negyedik, 1862–1875-ös fejezetben a felsőoktatás modernizálására tett 1849–1862 közötti intézkedések áttekintése mellett főként a tanárvizsgáló bizottságok, illetve a tanárképző intézetek létrejöttének folyamata illetve működésük kerül tárgyalásra. Az 1848–1862 közötti periódus áttekintése azért szükséges egy „előtörténeti” alfejezetben, mert ebben az időszakban olyan átalakulások zajlottak a pesti tudományegyetemen, amely a bölcsészeti kar és így a tanárképzés fejlődését is jelentős mértékben befolyásolták. Emellett a fejezetben mind a Gymnasiumi, mind pedig a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmányok szabályzatára,

belső ügyvitelére vonatkozó információk közlésre kerülnek annak érdekében, hogy a bizottságok kialakulásának kezdeti fázisa nyomon legyen követhető. Ez különösen a gimnáziumra képezítő bizottságra vonatkozó forráshiány szempontjából mutatkozik szükségesnek. A két bizottság ügyvitelére igazán hasonló volt, emellett az 1875-ös egyesítésük is indokolja belső ügykezelésük áttekintését.³⁰ Mivel a fókusz a tanárképzési szervek kialakulásán és működésén van, ezért a főfejezet időhatárait nem tartottam indokoltnak megváltoztatni.

Az ötödik főfejezet az 1875–1899 közötti időszakot öleli fel, magában foglalva a forrásokban szegény 1875–1890 közötti időszakot is. Ezt a csaknem negyedszázadot megfelelő forrásellátottság esetén további két korszakra lehetne bontani, amely az 1875–1888 és az 1889–1899 közötti időszakból állna. Az 1888-as év azért jelölhető ki fontos választóvonalaként, mert ekkor adta ki a VKM az 50.098/1888. számú rendeletét,³¹ amely a Tanácsköztársaság időszakának kivételével 1925-ig meghatározta kisebb módosításokkal a tanárvizsgálatok követelményeit, illetve a vizsgálatok lefolytatásának módját (Orosz, 2012. 230.). Az 1883: XXX. törvény IV. fejezete ugyan (60–70. §) intézkedett a tanárképzésről, de intézményrendszeri szempontból nem hozott jelentős változást, inkább az erre az időszakra kialakult status quot rögzítette a tanárképzésben (Németh, 2012. 64.). Így megítélésem szerint a törvény elfogadása kevésbé tekinthető korszakhatárnak a tanárképzés szempontjából. Az ötödik és a hatodik főfejezet közötti 1899-es szakaszhatárt a tanárképző intézet újjászervezéséhez kapcsolódó új szervezeti szabályzat elfogadása indokolja,³² amely a középiskolai tanárság hivatássá válása szempontjából több tekintetben is kulcsfontosságú fejleményeket eredményezett (tanárképzési intézetek rendszerré szervezésének igénye, kötelező tanárképző intézeti tagság lehetőségének felvetése).

A hatodik főfejezet az 1900–1918 közötti időszakot tekinti át, amelyben a legteljesebben érvényesülhetnek a vizsgálati szempontok, hiszen a forrásellátottság ebben az időszakban bőséges. Ebben a részben a már megreformált tanárképző intézet, illetve a több évtizede érvényben levő tanárvizsgálati szabályzat alapján működő tanárvizsgáló bizottság működése kerül tárgyalásra kitérve a tanárvizsgálati díjak és a tanárképző intézeti tanárok honoráriumának felemeléséért folytatott küzdelemre. Emellett azt is áttekintem, hogy az I. világháború milyen hatását gyakorolta a képzésre és a tanárképzés intézményeire. A háború mint a polgári élet minden területére, a tanárképzésre is befolyást gyakorolt, így végső soron befolyásolta a szakértői hivatáscsoport fejlődését is.

A kötet hetedik fejezete az 1918-as polgári forradalom, valamint a Tanácsköztársaság tanárképzésre gyakorolt hatásait vizsgálja. Az 1919. március 21. – augusztus 1. között fennálló politikai kurzus szakítva az addigi fejlődés eredményeivel teljes mértékben át kívánta szabni a tanárképzés intézményeit, valamint a képzés szerkezetét is. Mivel ez az időszak a „régirend” összeomlását eredményezte a tanárképzésben is (Hatos, 2018. 36–38), emellett

³⁰ A Reáltanodai Tanárképezde, illetve a Gymnasiumi Tanárképezdek VKM-miniszter 20.811/1873. (IX. 29.) számú rendelete ([*Sine nomine*], 1873t. 731–735.), míg a tanárvizsgáló bizottmányok a 26.077/1875. (X. 28.) számú intézkedése nyomán egyesültek ([*Sine nomine*], 1875t. 362–363.).

³¹ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában ([*Sine nomine*], 1888t. 2426–2442.).

³² 38.640/1899. (VI. 6.) A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38640. számú rendeletével ([*Sine nomine*], 1899).

pedig az addigi rendszer hibás elemeit, visszasságait próbálták orvosolni a politikai hatalom új birtokosai radikális megoldások bevezetésével, így ezeknek az intézkedéseknek, illetve tervezeteknek a tárgyalása külön fejezetben indokolt.

4. A tanárképzés intézményeinek története 1862–1875

4.1. A tanárképzés intézményi kereteinek formálódása 1848–1862

4.1.1. A tanárvizsgáló bizottságok megalakulásának előzményei

Az ipari forradalom nyomán kialakuló nemzetállami oktatási rendszerek többrétű társadalmi, gazdasági hatást gyakoroltak működésükkel a késő rendi társadalmakra. A lassan valamennyi rendű és rangú személyre kiterjedő kötelező közoktatás elindította a polgárosodás folyamatát. Ennek keretében ugyan a társadalmi elitcsoportok, az államhatalom birtokosai által fontosnak tartott értékek közvetítésével formálták az egyes társadalmi csoportokat, de ennek a tudatformáló és értékközvetítő rendszernek a működtetéséhez olyan speciális képességekkel rendelkező szakértőket is szükséges volt képezni, akik szakértelmükkel hozzájárultak az egyéb bürokratikus struktúrák (államigazgatás, hadsereg) szakemberigényének teljesítéséhez. Így a modernizálódó oktatásügy hozzájárult a társadalmi viszonyrendszerek differenciálódásához és a különböző állami, társadalmi igények ellátását szolgáló szakértelmiségi csoportok formálódásához (Friedson, 2001. 85.; Jarausch, 1983. 29–31.; Németh, 2005a. 142–144.; Karády, 2005. 25.).

A kialakuló szakértelmiségi csoportok, köztük a tanárok is, hivatásuk gyakorlásán keresztül lényegében segítették az állami végrehajtó hatalmat abban, hogy a lakosságot érintő adminisztratív intézkedések célt érjenek. Ennek ellenére mégsem tekinthetők kizárólag állami bürokrátáknak, hiszen tevékenységükkel más magasabb rendű célokat is szolgáltattak (gyógyítás, lelki gondozás, kulturális értékek közvetítése). De az államhatalom segítése, illetve használata jó lehetőséget biztosított számukra, hogy szakértelmükre alapozva monopóliumot nyerjenek hivatásuk gyakorlása felett és fenntartsák kitüntetett helyzetüket, azaz professzióvá váljanak. Ez az egymásrautaltság ugyanakkor kölcsönös volt, hiszen a végrehajtó hatalom hivatásuk gyakorlásának engedélyezésével, illetve elismerésével a szakértői csoportok szakértelmére hagyatkozott egy speciális területen a társadalmi ügyek kezelésében, amely egyúttal segítette a társadalmi stabilitás megteremtését, illetve fenntartását (Friedson, 2001. 138–139.).

A szabályozott mederben történő társadalmi átalakulás igénye vezette az 1848. évi ügynevezett áprilisi törvények közül az 1848: XIX. törvény elfogadását is, amely az egyetem reformját vetítette előre német minta alapján a tanszabadság, illetve a magántanári rendszer bevezetésével, valamint az egyetem VKM alá való rendelésével (Németh, 2005a. 182.; Németh, 2002. 185–186.; Szögi, 2013. 363.). Az egyetem olyan állami intézménnyé alakult volna, amely nemzeti szolgálatában álló szakértőket bocsát ki. Ezért a bölcsészeti és a jogi karon kötelezővé vált a magyar nyelv használata, így a magyarul nem tudó előadók rendelkezési állományba kerültek (Sashegyi, 1974. 8.; Szentpétery, 1935. 372–373.).

Az egyetemi reformhoz nélkülözhetetlen volt a középiskolák átalakulása is. A „középtanodák” megújításához Eötvös József, az első felelős magyar kormányzat VKM-minisztere 10 új gimnázium felállítását irányozta elő az ország különböző területein, amelyek mintaként szolgálhattak a már meglévő négy és hat osztályos intézmények átszervezéséhez. Az új

iskola hat évfolyamos szakrendszerű képzést nyújtott volna, leendő tanáraitól pedig „hiteles bizonyítványokat” követeltek meg, vagy pedig egy a kultuszminiszter által kijelölt bizottság előtti személyes bemutatkozással egybekötött vizsgálatot.³³ A hivatás gyakorlását a szakértői tudás képesítő bizonyítványokhoz való kötésének elve jelentős változást eredményezhetett volna a tanárság formálódó hivatáscsoportjára nézve. Az előképzettséggel nem rendelkezők esetében azonban a vizsgálat megkövetelése egy már élő gyakorlat némi módosítással történő fenntartását jelentette (Vö. *Hajdu*, 1933. 120.) A korban ugyanis a tanárvizsgálatok a tankerültei főigazgatók előtt zajlottak, de az ezekre való előkészülés módját semmi sem szabályozta. Emellett maguk a vizsgálatok is rendszertelenül zajlottak.³⁴ A rendelet nem említette a bizottság összetételére vonatkozó előírásokat, a kultuszminiszter vélhetően elismert szakemberek kinevezésével akarta a már létező gyakorlatot valamelyest átalakítani, hiszen Eötvös az egyetemet is olyan intézetként képzelte el, ahol egyik felekezeti számára sincsenek előnyök garantálva. A forradalom előtt ugyanis maguk a főigazgatók és a „középtanodák” túlnyomó többsége is a felekezetekhez tartoztak, így lényegében a tanárképzés, illetve a tanárok alkalmazása felekezeti belügy volt (*Sashegyi*, 1974. 24.). 1847-es adatok szerint az ország területén összesen 66 „középtanoda” működött, amelyből nyolc volt kisgimnázium, azaz négy osztályos iskola és ugyancsak nyolc intézetben tanítottak nem felekezeti személyek (*F. Kiss*, 1997b. 13.).

A tanárság hivatássá szervezésének igénye érhető tetten „*A magyar egyetem alapszabályai*” című 295 paragrafusból álló javaslatcsomagon is, amelyet Eötvös a gimnáziumi szakoktatási renDELETEH hasonlóan szintén 1848 nyarán állított össze (*Hajdu*, 1933. 134.; *Németh*, 2005a. 185–186.; *Szögi*, 2013. 365.). A tervezet 241. §-a deklarálja, hogy a »tudós, közép- és polgártanodák leendő tanárainak kiképzésére külön philologico-historiai és mér- és természettani képezdek fognak az egyetem bölcsészeti kara mellett felállítani«. (*Szentpétery*, 1935. 380.). A két tanárképző intézmény célját a szabályzat az egyetemi anyag áttekintésén keresztül a szaktudományos képzés rendszeresítésben, illetve a tanítási gyakorlatra való felkészítésben jelölte ki. A képzés időtartamát három évben határozta meg, amelynek során a növendékek hetente kétszer üléseztek az általuk írt dolgozatok felolvasása és megvitatása, illetve az egyetemi tananyag áttekintése céljából. A sikerültebb dolgozatok esetében kilátásba helyezte az állam költségén való kiadás lehetőségét. A végzett növendékekről az igazgatóknak jelentést kellett tenniük, s amennyiben tanulmányaikat kitűnően végezték el, úgy a tanári kinevezéshez szükséges vizsgák alól felmentést nyerhettek. A növendékek létszámát mindkét intézet esetében 10-10 főben állapította meg, akik közül öt-öt kaphatott 100 forintos ösztöndíjat, illetve lakhatást. A felvételt vizsga előzte meg, amelynek keretében vizsgálták a szaktudományos képzettséget, illetve azt, hogy az egyetemen hallgatott-e a jelölt pedagógiai stúdiumokat. Az intézetek irányítását a bölcsészkar i rendes tanárok köréből választott igazgatók és aligazgatók látták volna el három-három év időtartamra (*Hajdu*, 1933. 142.).

³³ eln. 605/1848. A VKM rendelete a gimnáziumi szakoktatást elősegítő reformokról. Pest, 1848. augusztus 24. Közli: *F. Kiss*, 1997a. 143–145.

³⁴ Legalábbis erre utal egy 1858-as helytartótanácsi jelentés, amely az 1848 előtti állapotokról a tanárvizsgálat területén igen lesújtóan nyilatkozott. A jelentéstevő ügyosztály arra utalt, hogy lényegében a tanári állásokat sok esetben minden eljárás nélkül töltötték be. Ld. A budai Helytartósági osztály beszámolója a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium számára a katolikus szerzetesi gimnáziumok tanárainak képesítéséről. Buda, 1858. július 30. Közli: *Sashegyi*, 1974. 263–264.

A szabályzattervezet tanárképzésre vonatkozó része több sajátosságot is tartalmaz. Egyfelől megfigyelhető benne, hogy több iskolatípus tanárainak képzését látták volna el az intézetek (középtanodák, polgártanodák), amely arra enged következtetni, hogy Eötvös ekkor nem gondolta szükségszerűnek a két iskolatípus éles elkülönítését, így tanáraik képzése sem specializálódott. Másfelől az egyetem bölcsészkarának képzését a francia szakfőiskolák képzésének mintájára kívánta kiegészíteni, amelyekben elkülönült volna a bölceleti és a természettudományos képzés (Ld. *Kardáy*, 2005. 24.). A felvételi rendszerrel, valamint a személyes vezetésen alapuló tudományos vizsgálati módszerekbe való bevezetéssel, továbbá az ösztöndíjak és a lakhatás garantálásával pedig az intézetek alighanem elitképző jellegét nyertek volna (*Kármán*, 1895. XXVIII–XXIX.; *Hajdu*, 1933. 142.; *Sashegyi*, 1974. 10.).

A forradalom harci eseményei megakadályozták a reformok végrehajtását és egyelőre az egyetem is szüneteltette működését. 1849 nyarán a császári csapatok által ismételtelen elfoglalt Pesten megkezdődtek az igazoltató eljárások, amelyek egyaránt érintették a tanárokat illetve a hallgatókat. A forradalmi kormányzat által végrehajtott személyi változtatásokat visszajára fordította az új adminisztráció, azaz többnyire azokat a tanárokat helyezték vissza katedrájukra, akiket korábban magyartudás hiányában függesztettek fel. A tisztogatás mértékére jellemző, hogy például a József-ipartanoda rendes tanárai közül mindössze hárman tarthatták meg kinevezésüket, akik közül az egyik a tanárképzésben később fontos szerepet játszó Sztoczek József volt (*Sashegyi*, 1974. 11.). Purgstaller József, aki a tanárképzés szempontjából ugyancsak kulcsszeméllyé vált két évtized múlva, 1848 áprilisában nyert katedráját pedig ekkor vesztette el a bölcsészkaron (*Szentpétery*, 1935. 392.).

Az 1849 augusztusa utáni politikai berendezkedést egyfelől az 1849. március 4-i olmützi alkotmányban megjelentő alkotmányos centralista, illetve az 1851. december 31-i szilveszteri pátenz által érvényre jutott centralista abszolutista irányvonalak határozták meg. Mindkét politikai tábor hívei a forradalom liberális örökségének felszámolásában és a Habsburgok uralma alatt levő országok összeállami (Gesamtstaat) kereteinek létrehozásában látták a válságba jutott birodalom modernizációjának lehetőségét (*Csorba*, 2003. 280–285.). Ez az alapelv érvényesült a felsőoktatási politika, így a tanárképzés kereteinek átalakításakor is. Az udvari adminisztráció elsősorban a dinasztia és a birodalom iránt lojális, a németet mint közös államnyelvet kiválóan beszélő államhivatalnokokat szeretett volna nyerni a reformokon átesett egyetemektől (*Sashegyi*, 1974. 14–15.).

A pesti egyetem a reformok elmaradása miatt mind szervezetében, mind pedig az oktatás módszereit tekintve elavult volt. A bölcsészeti kar elsősorban előkészítő funkciót játszott a felsőbb karokon folytatandó tanulmányokhoz. Lényegében a német és a francia 19. század eleji egyetemi reformok előtti felekezeti jelleget öltött az intézmény működése, tehát főként az állami adminisztráció és a klérus igényeinek kielégítését látta el a képzés (*Hofstetter*, 2001. 2–6.).

Az egyetem szervezetének átalakítása és ezzel együtt a tanárképzés intézményes kereteinek kialakítását két erőközpontból irányították. A folyamatot egyfelől Leo von Thun-Hohenstein határozta meg, aki 1848 júliusától látta el a birodalmi VKM irányítását. Másfelől a mindenkori magyar közigazgatás irányítói is jelentős szerepet játszottak javaslataikkal, illetve intézkedéseikkel. Ezek némely esetben erősítették a birodalmi központ elképzeléseit, olykor pedig gyengítették vagy egyenesen ellentmondtak nekik. A magyar közigazgatás meghatározó szereplője 1851-es leváltásáig Karl von Geringer, a polgári ügyekben tejhatalmat gyakorló

császári biztos volt (*Csorba*, 2003. 282–283.). Az 1849 októberében általa szerkesztett „Alapelvek” című dokumentum, amelyet egy hónappal később hoztak nyilvánosságra, vetítette előre a bölcsészkar átalakítását azzal, hogy a két évfolyamos bölcsészeti képzést a középiskolákhoz akarták csatolni³⁵ (*Szentpétery*, 1935. 395–397.). Emellett az 1849. szeptember 30-i keltezésű az »Egyetemi hatóságok szervezetéről« szóló intézkedés bevezette az egyetem autonóm öngazgatásának alapelveit, így az évenkénti rektor és dékánválasztást, valamint az egyetem ügyeinek az egyetemi tanács által történő kezelését. Ezek az alapelvek azonban egyelőre nem érvényesültek a különleges politikai viszonyok miatt (*Németh*, 2005a. 182.; *Németh*, 2002. 185–186.; *Sashegyi*, 1974. 18.).

Az egyetem és a bölcsészkar reformját miként a 19. század első évtizedében Poroszországban, úgy ezúttal a válságperiódust átélő Habsburg Birodalomban is a középfokú oktatás modernizációja előzte meg. Az 1849. szeptember 15-én kibocsátott „*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*” című rendelet a gimnáziumok belső szervezetét, tananyagrendszerét és tanszemélyzetét tekintve is változtatásokat írt elő. Megalkotta a nyolc osztályos humángimnázium, illetve a hat osztályos reáliskola archetípusát, amelyek a klasszikus ismeretanyagot igénylő, illetve a műszaki pályákra készítettek elő. A rendelet nyomán a következő évtizedekben a középfokú oktatás Magyarországon is átalakult, miután érvényességét az 1850-es évek első felében hazánkra is kiterjesztette a kultusztárca (*Ladányi*, 2008. 11.; *Pukánszky*, 2013. 74–75.). A Franz Exner és Hermann Bonitz által kidolgozott neohumanista eszményeken nyugvó reform bevezetésének sikere attól függött, miként egy jó fél évszázaddal korábban Poroszországban, hogy az új humán gimnázium által igényelt új tanári hivatás kellő vonzerővel bír-e majd a korábban felsőbb karokat látogató hallgatók számára, s így áthallgatnak-e az önállóvá váló filozófiai fakultásra (*Németh*, 2012. 53. *Németh*, 2005a. 187.). Ezt részben a porosz megoldáshoz hasonlóan a gimnázium jobbára klasszikus ismeretanyagra épülő profilján, illetve a tanári hivatás államhivatalnoki státuszának biztosításán keresztül kívánták garantálni. Az 1849. augusztus 23-án kiadott és legfelsőbb helyen jóváhagyott tanárjelöltek vizsgálatáról szóló ideiglenes törvény ugyanis a vizsga teljesítése esetében garantálta a végleges tanári kinevezést az 1848 előtt ideiglenesen kinevezett tanárok részére, amely illetménynövekedést, illetve kiszámítható karrierutat jelentett.³⁶ A rendelet hatályát az 1852-ben Geringert felváltó Albrecht főherceg 1853. január 1-től Magyarországra is kiterjesztette. A szabályzat 2. §-a a tanárvizsgálatra való jelentkezés egyik feltételeként írta elő a gimnáziumi bizonyítvány csatolását a folyamodványhoz.³⁷ Az új humán gimnázium, illetve a tanárok társadalmi súlyának növeléséhez a társadalmi szelekciót az érettségi formájában ugyancsak hozzákötötték a hivatás gyakorlásához. Ezt a törekvést Thun már egy korábbi, 1851. június 31-i rendelete is tartalmazta, amely az egyetemi felvételihez megkövetelte a középiskola felső osztályainak elvégzését, illetve az érettségi vizsgálatok teljesítését (*Szentpétery*, 1935. 399.).

³⁵ Ld. Karl von Geringer: A magyarországi közoktatásügy ideiglenes átszervezésének alapelvei. Pest, 1849. november 6. §.; 9. §. Közli: *Sashegyi*, 1974. 129–133.

³⁶ Leo von Thun-Hohenstein VKM-miniszter rendelete a magyarországi helytartóságnak a tanárvizsgálatra vonatkozó ideiglenes törvény kihirdetéséről. Bécs, 1852. december 4. Közli: *Sashegyi*, 1974. 218–219.

³⁷ Albrecht főherceg, Magyarország hadi és polgári kormányzója: A gimnáziumi tanárjelöltek vizsgálatára vonatkozó rendelet közzététele. Buda, 1853. január 1. 2.§. Közli: *Sashegyi*, 1974. 219–224.

Az egyetemen végrehajtott reformintézkedésekre jelentős hatást gyakoroltak a birodalmi kultuszminiszter rekatolizált tanácsadói, Jarcke és Phillips. Mindketten a berlini Humboldt egyetemi modellt ajánlották az átalakulás során követendő példaként és a neohumanizmus szellemiségét munkásságukban követő egyetemi előadókat hívtak meg az osztrák egyetemekre (Sashegyi, 1974. 17.). Az általuk vizionált reformok első elemeként 1850. február 15-én a pesti egyetemet a birodalmi kultusztervezési igazgatása alá sorolták be. Emellett az 1849. szeptember 30-i birodalmi egyetemi szervezeti tervvel összhangban kidolgozták az egyetem »ideiglenes tanulmányi és fegyelmi rendjét«, amelyet a Bécsbe egyeztetésre hívott rektorral, illetve az őt elkísérő orvosprofesszorral személyesen Thun, illetve Exner közölt (Sashegyi, 1974. 19.; Szentpétery, 1935. 397–398.). Bár a magyar félnek volt saját terveze, ezt érdemben nem mérlegelték a „tárgyalások” során. Az új tanrend értelmében a bölcsészeti doktorátushoz három éves tanulmányokat kellett kimutatni, így a tanulmányi idő a karon ennek megfelelően nőtt meg, engedélyezték a külföldi tanulmányi utakat, amelyeket beleszámítottak a teljes tanulmányi időbe, emellett pedig eltörölték a kötelező és szabadon választott tárgyakat, az államvizsgálathoz bizonyos számú kollégiumot kellett kimutatni. A köztes tanulmányokat a hallgatók tetszőleges sorrendben vehették fel, s a tanárok is szabadon hirdethettek előadásokat. Így a kötött tanulmányokat és a kötelező félév végi vizsgákat felváltották a félévente változó tanrendek. A reformoknak köszönhetően az 1850/1851. tanévtől a bölcsészkar előkészítő jellege megszűnt és a „felsőbb karokkal” egyenrangú fakultássá vált (Németh, 2005a. 187.; Szentpétery, 1974. 20–22.; Németh, 2005a. 182–184.; Németh, 2002. 187–188.; Németh, 2007. 17.; Patyi, 2016. 258–259.). A neohumanizmus eszmeisége által vezérelt reformokkal szemben mind a középfokú, mind pedig a felsőfokú oktatás esetében ellenállás bontakozott ki a katolicizmus hívei körében, amit a nevelésügy első szakmai fórumain, illetve a birodalmi döntéshozó szervekben hoztak nyilvánosságra. Az uralkodó azonban birodalmának megmentése érdekében kitartott a reformintézkedések lényegének érintetlenül hagyása mellett (Németh, 2012. 52–53.; Sashegyi, 1974. 38–39.).

A VKM által végrehajtott reformokkal lényegében egy időben a helyi közigazgatás megállapította, hogy az átalakuló középfokú oktatás működőképességének fenntartásához megfelelően képzett tanárok szükségesek. Geringer 1850 júliusában javaslatot tett tanárvizsgáló bizottság felállítására, mivel az Organisationsentwurf jegyében végrehajtott szervezeti változtatások a középtanodákban annyira előre haladtak, hogy a reformok továbbvitelének legfőbb akadálya a szakképzett tanárok hiánya volt. 1851 novemberében megújított javaslatában kiemelte, hogy egy Pozsonyban, illetve Buda-Pesten létrehozott bizottság nemcsak a reformintézkedések sikerét biztosítaná, hanem a tanárok létszámát is emelné, mivel a pályára készülő ifjakat a bizottságok létrehozása ösztönöznék elhatározásukban, amivel alighanem arra célzott, hogy a tanárjelölteket jelentős anyagi teherviseléstől kímélné meg a magyar bizottság előtti tanárvizsgálat lehetősége.³⁸

A VKM-miniszter azonban csupán a pesti tanárvizsgáló bizottság létrehozását tartotta elképzelhetőnek, emellett pedig a megfelelő képzettség elnyeréséhez és így a birodalmi reformok magyar területeken való érvényesítéséhez az ideiglenes tanárvizsgálati törvény kihirdetését tartotta szükségesnek, amelyeket a helyi viszonyokra való tekintettel átmeneti intézkedésekkel,

³⁸ Karl von Geringer: Javaslat magyarországi tanárvizsgáló bizottságok létrehozására. Buda, 1851. november 30. Közli: Sashegyi, 1974. 217–218.

illetve egy függelék betoldásával módosított.³⁹ Noha a tanárvizsgálati bizottság létrehozása elmaradt, ennek ellenére a pesti egyetemen történtek bizonyos változások, amelyek a tanárjelöltek szakszerű felkészítését szolgálták a birodalmi városokban teljesíthető tanárvizsgálatra. Az 1851/1852. tanévtől a VKM 1851. április 30-i rendeletének hatására növénytanból, állattanból és ásványtanból tanárjelöltek részére gyakorlati tanfolyamok meghirdetését írták elő. Ilyen jellegű kurzusokat Jedlik Ányos és Karl Langer is tartottak fizikából⁴⁰ és állattanból.⁴¹ Az 1852/1853. tanév tavaszi félévétől pedig megjelentek a gimnáziumi tanárjelöltek számára Reisinger János és Adam Wolf vezetésével klasszika-filológiai,⁴² illetve középkori történeti gyakorlatok.⁴³ A tanári hivatás iránti érdeklődést a kormányzat 400 forintos ösztöndíjak adományozásával is megpróbálta felkelteni, amelynek elfogadásával a hallgatók kötelezték magukat a tanári pályán való szolgálatra (*Szentpétery*, 1935. 410–411.; *Patyi*, 2016. 259.).

1853. január 1-vel a birodalmi ideiglenes tanárvizsgálati törvény hatályát a magyar tartományokra is kiterjesztette a birodalmi közigazgatás. A törvény 1. §-a leszögezte, hogy „rendes gimnáziumi tanítói állomást”, azaz végleges kinevezést csak olyan személy nyerhet, aki elméleti és gyakorlati ügyességéről a miniszter által létrehozott vizsgálóbizottságok előtt tesz tanúbizonyosságot valamely birodalmi városban (Bécs, Prága, Lemberg, Innsbruck). A vizsgálóbizottság tagjaivá a gimnáziumi főtárgyak tudományos szaktekintélyeit jelölte ki a minisztérium, akik közül egyet elnökké neveztek ki. Szerepe főleg reprezentatív jellegű volt, illetve az adminisztratív ügyek kezelésében merült ki.⁴⁴ Valamennyi tag megbízatása egy évre szólt, amelyet meg lehetett hosszabbítani.⁴⁵

A vizsgálatra jelentkezéshez az érettségi bizonyítvány mellett mellékelni kellett az egyetem három éves képzésének elvégzését igazoló dokumentumokat, erkölcsi bizonyítványt, amennyiben az egyetem elvégzése és a vizsgálatra való jelentkezés óta hosszabb idő telt el, illetve életrajzot, amelyben ki kellett térnie a jelöltnek választott szaktárgyaira és a vizsgálat nyelvét képző tanítási nyelvre is, valamint arra is, hogy algimnáziumi osztályokban, esetleg a teljes gimnáziumban kíván-e tanítani. Valamely bizonyítvány hiányában csak a VKM külön engedélyével lehetett a vizsgálatot megtartani.⁴⁶

A vizsgálat sikeres teljesítéséhez a gimnáziumi oktatás „főkörei” közül az egyikben olyan alapos készültséget kellett mutatni, amely lehetővé tette a valamennyi évfolyamban való

³⁹ Leo von Thun-Hohenstein: Rendelet a magyarországi helytartóságnak a tanárvizsgálatra vonatkozó ideiglenes törvény kihirdetéséről. Bécs, 1852. december 4. Közli: *Sashegyi*, 1974. 217–219.

⁴⁰ „*Institutio practica in methodo experimentandi*. Prof. p. o. Aniano Jedlik.” ([*Sine nomine*], 1851/1852t. 6.).

⁴¹ „*Exercitationes practicae e Zoologia*. Prof. p. o. Carolo Langer.” ([*Sine nomine*], 1851/1852t. 7.).

⁴² „*Exercitationes practicae ex historia aevi antiqui pro Candidatis ad Magisteria in Gymnasiss*. Prof. p. o. Joanne Reisinger.” ([*Sine nomine*], 1852/1853t. 6.).

⁴³ „*Exercitia practica, aevi medii Historiam tractandi, usui Candidatorum cathedr. gymnas. accommodata*. Prof. p. extraord. Adamo Wolf.” ([*Sine nomine*], 1852/1853t. 6.).

⁴⁴ Ld. *Albrecht főherceg*, 1853. 58–59. Ideiglenes törvény 22. §.

⁴⁵ Albrecht főherceg, Magyarország hadi és polgári kormányzója: A gimnáziumi tanárjelöltek vizsgálatára vonatkozó rendelet közzététele. Buda, 1853. január 1. 1.§. Közli: *Sashegyi*, 1974. 219.; *Albrecht főherceg*, 1853. 47. Ideiglenes törvény 1. §. A rendelet teljes szövegét lásd a kötet Függelékében.

⁴⁶ Albrecht főherceg, Magyarország hadi és polgári kormányzója: A gimnáziumi tanárjelöltek vizsgálatára vonatkozó rendelet közzététele. Buda, 1853. január 1. 2. §. Közli: *Sashegyi*, 1974. 220. *Albrecht főherceg*, 1853. 47–48. Ideiglenes törvény 2. §.

tanítást, illetve a jelölt általános műveltségével képesnek kellett lennie a gimnáziumban tárgyalt tudományterületek előadására és egymáshoz fűződő viszonyának értelmezésére.⁴⁷ A gimnáziumi oktatás fő köreit a nyelvtudományban (latin–görög), a történelem és földrajzban, illetve a mennyiségtan és természettudományban jelölték ki. A bölcselet (filozófia) és az élő idegen nyelv nem alkottak külön tárgycsoportot, hanem ezek alapos ismerete előfeltétele volt a fő tárgykörök tanításának.⁴⁸ Filozófiából a jelöltektől annyi ismeretet követeltek meg, amennyiben a logika, a lélektan, az erkölcsstan és a neveléstani alapismeretek segíthetik a tanárt hivatása gyakorlásában. Továbbá a gimnázium felső osztályaiban a filozófiatanítást vállaló tanártól elvárták a filozófiatörténeti korszakok, újabb filozófusok munkáinak, valamint az „alakszeres ész- és tapasztalati” lélektan ismeretét, illetve ezek szabatos előadását.⁴⁹

A vizsgálat első része két házi dolgozat megírásából állt. Az egyiket a jelölt szaktárgyaihoz, azaz a gimnáziumi oktatás egyik „főköréből” kapta, amely alkalmat adott arra, hogy a szaktárgy ismeretét minél alaposabban bemutathassa. A klasszika-filológusok számára ezt a dolgozatot latin nyelven kellett elkészíteni. A második dolgozatnak pedig filozófiatörténeti, vagy neveléstani dolgozatnak kellett lennie, amely azonban kapcsolódhatott a szaktárgyakhoz. A dolgozatok elkészítéséhez használt apparátust fel kellett tüntetni, kidolgozásához pedig hat-nyolc hét állt rendelkezésre, de felmentést lehetett alóla nyerni egy már írásban megjelent munka benyújtásával.⁵⁰ A dolgozatokat a vizsgálóbizottság egy tagja számára kiadták áttekintésre, s ha azok megfelelőek voltak a jelölteket meghívták egy zárthelyi dolgozat megírására. A dolgozatok elutasítása esetén a birodalom valamennyi vizsgálóbizottságát értesítették a visszautasítás tényéről.⁵¹ A vizsgálat második részét két zárthelyi dolgozat megírása jelentette 12 óra alatt. Ennek a vizsgarésznek az volt a funkciója, hogy feltárja, a jelölt milyen ismeretanyaggal rendelkezik választott szakterülete felett segédeszközök használata nélkül. A klasszika-filológusok ebben az esetben is az egyik zárthelyi dolgozatot latinul voltak kötelesek elkészíteni.⁵² A vizsgálat harmadik része volt a szóbeli forduló, amelyben egyrészt vizsgálták a jelölt szaktárgyi tájékozottságát, másrészt pedig általános műveltségét a többi gimnáziumban tanított tudományterületre vonatkozóan. Egy időben egyszerre legfeljebb három jelölt vizsgázhatott legalább öt bizottsági tag jelenlétében.⁵³ A vizsga záró elemét két próbaecke jelentette, amelyek során a jelölt a tanítási képességeiről adott számot a vizsgálóbizottság elnöke, az illetékes szakterületi vizsgálóbizottsági tag és a gimnáziumi igazgatója, vagy „osztálytanítója” jelenlétében.⁵⁴

A vizsgálat sikerességét főként az első három rész eredményei alapján állapították meg. Ha a jelölt tudományos képzettségében hiány mutatkozott, de remélhető volt, hogy

⁴⁷ Albrecht főherceg, Magyarország hadi és polgári kormányzója: A gimnáziumi tanárjelöltek vizsgálatára vonatkozó rendelet közzététele. Buda, 1853. január 1. 3. §. Közli: Sashegyi, 1974. 220. *Albrecht főherceg*, 1853. 48. Ideiglenes törvény 3. §.

⁴⁸ Albrecht főherceg, Magyarország hadi és polgári kormányzója: A gimnáziumi tanárjelöltek vizsgálatára vonatkozó rendelet közzététele. Buda, 1853. január 1. 4. §. Közli: Sashegyi, 1974. 220. *Albrecht főherceg*, 1853. 48–49. Ideiglenes törvény 4. §.

⁴⁹ *Albrecht főherceg*, 1853. 48–49. Ideiglenes törvény 9. §.

⁵⁰ *Albrecht főherceg*, 1853. 52–53. Ideiglenes törvény 11. §.

⁵¹ *Albrecht főherceg*, 1853. 53. Ideiglenes törvény 12. §.

⁵² *Albrecht főherceg*, 1853. 53–54. Ideiglenes törvény 13. §.

⁵³ *Albrecht főherceg*, 1853. 54. Ideiglenes törvény 14. §.

⁵⁴ *Albrecht főherceg*, 1853. 54. Ideiglenes törvény 15. §.

önképzéssel orvosolni tudja azt, akkor egy későbbi időpontban adtak számára lehetőséget a javításra. A próbaleckék során mutatott gyakorlati hiányosságok sem feltétlenül szolgáltak a visszautasítás alapjául, ha egyébként a jelölt tudományos tekintetben képzett volt, mivel feltételezték, hogy a tanári működés során ezeket úgy is lesz lehetőség javítani. De emellett a bizottságnak arra is volt felhatalmazása, hogy a súlyos képzettségbeli vagy a próbaleckékben mutatkozó hiányosságokra hivatkozva végleg eltiltsa a jelöltet a tanárvizsgálatról, ha a hiányosságok orvoslására nem mutatkozott remény.⁵⁵ A bizonyítvány tartalmazta a bizottság minősítését valamennyi részlemezről, illetve azt is, hogy az egyes tantárgyak esetében mely gimnáziumi osztályokban és milyen nyelven való tanításra nyert képesítést a jelölt. Az egyes vizsgaeredményeket lehetőség volt ugyanannál, vagy más bizottságnál egy második vizsgaalikalmón megjavítani, vagy magasabb iskolafokra (az egész gimnáziumra) elnyerni.⁵⁶ A vizsgálatot mindenképpen meg kellett újítani, ha a próbaévet követően a már végzett tanár két évig nem foglalkozott tanítással. Rendes tanári kinevezést ebben az esetben csak úgy nyerhetett újból, ha ismét vizsgálatra jelentkezett, amelynek a szóbeli, illetve próbatanításra vonatkozó részeitől eltekintve tehetett engedményeket a vizsgabizottság.⁵⁷

A vizsgálati folyamat a próbaévvél folytatódott, amelyet az elméleti vizsgákat követően a következő iskolai évben, de legkésőbb az iskolai év második felében meg kellett kezdeni, ettől eltérni csak különleges engedéllyel és a vizsgálat bizonyos elemeinek megismétlésével lehetett. A már végzett tanárok gyakornokként legfeljebb heti kilenc órát kaphattak, ettől eltérni csak abban az esetben lehetett, ha nagy tanítási tapasztalat birtokában jelentkeztek vizsgálatra, vagy a tanítás gyakorlatában kifejezett ügyességet mutattak. Felügyelet tekintetében az igazgató, illetve az „osztálytanító” alá tartoztak, akiknek utasításait követniük kellett. Kisebb büntetéseket velük egyetértésben kiszabhatott, de nagyobb kihágások megtorlása feljebbvalóit illették. A próbaéven résztvevő tanároktól elvárás volt, hogy mind a felette álló „osztálytanító”, illetve a vele azonos tárgyakat oktató más tanárok óráit látogassa, hogy módszertani repertoárját a tanítás területén szélesítse.⁵⁸ A próbaév végén a jelölt által tanított osztályok tanáraival az igazgató egy értekezletet hívott egybe, amelyen kiértékeltek a tanár teljesítményét és számára bizonyítványt állítottak ki. Ezzel ért véget a tanárvizsgálati folyamat, amelyet követően a végzett középtanodai tanár végleges kinevezésért folyamodhatott a felsőbb iskolai hatóságokhoz. Amennyiben a próbaév alatt felfüggesztették, vagy súlyos kihágás miatt elbocsátották, úgy a felsőbb hatóságok más gimnáziumhoz helyezhették át a próbaév folytatására, vagy végleg eltilthatták a „tanítóhivatal” viselése alól.⁵⁹

A törvény „átmenőleges határozványok” részében a jogalkotó bizonyos könnyítéseket tett a vizsga egyes elemeire vonatkozóan tekintettel arra, hogy az egész oktatásügy átalakítás alatt állt és mielőbb szükség volt a tanárvizsgálatokkal képesített tanárookra. Így a jelölteknek a 2. §-ban rögzített bizonyítványok felmutatása helyett elegendő volt, ha bemutatták a bölcséleti fakultás elvégzését igazoló okiratot. Emellett eltekintettek a bölcséleti vizsgától, mivel feltételezték, hogy nem elsősorban abszolválta egyetemi hallgatók, hanem a régebbi

⁵⁵ *Albrecht főherceg*, 1853. 55. Ideiglenes törvény 16. §.

⁵⁶ *Albrecht főherceg*, 1853. 55–56. Ideiglenes törvény 17. §.

⁵⁷ *Albrecht főherceg*, 1853. 56. Ideiglenes törvény 18. §.

⁵⁸ *Albrecht főherceg*, 1853. 56–57. Ideiglenes törvény 19. §.

⁵⁹ *Albrecht főherceg*, 1853. 58. Ideiglenes törvény 20. §.

bölcséleti képzést elvégző már gyakorló tanárok fogják magukat a vizsgálatnak alávetni. Ugyancsak könnyítés volt, hogy a jelöltnek elég volt abból a nyelvből vizsgát tennie, amelyet oktatási nyelvként használt, ha a 8. §-ban meghatározott nyelvi követelményeknek nem tudott megfelelni⁶⁰ az nem vonta maga után a bizonyítvány kiállításának megtagadását, csupán feltüntették megjegyzésben a nyelvi készség hiányát, illetve csak „melléktanítói” kinevezést kaphattak, amely azt jelentette, hogy bármikor rendelkezési állományba kerülhetnek. Ezek mellett a próbalecke, azaz a próbatanítás és a próbaév alól felmentés volt adható, amennyiben a jelölt már korábban helyettes tanárként működött és felettese (a gimnázium igazgatója) megfelelő igazolást adott a bizottság számára gyakorlati képességeiről. A próbalecke esetében is lehetővé tették a nyelvi könnyítést a gimnázium tanítási nyelvén való előadás megengedésével. A melléktanárok vizsgálatának kiegészítésére külön engedményeket határozott meg a törvény (egy napos zárthelyi dolgozat, csak a tanítási nyelvre kiterjedő szóbeli vizsgálat, az általános műveltség mérésének és a próbaév elengedése).⁶¹

A törvény szövegéhez azonban egy Függelék is csatoltak, amikor a magyar tartományokban, a Szerb Vajdaságban, a Temesi Bánságban, Erdélyben, Horvátországban, illetve a felvidéki kerületekben kihirdették. Ez az átmeneti intézkedések 3–4. pontjait módosította, így megváltoztatva az élő idegen nyelvekre vonatkozó részeket. A magyar mint tanítási nyelv esetében meghatározta azokat a nyelvelvéket, amelyek ismerete megkövetelhető a nyelvi vizsgálat során.⁶² Emellett a német nyelv alapos ismeretét is előírta, amennyiben az nem egyezik meg a tanítás nyelvével. Az algimnáziumi tanári képzéssel rendelkezők esetében a jogalkotó elengedte a próbaévet amennyiben már legalább egy éve helyettes tanárként működtek a vizsgálatot megelőzően. Ugyanakkor az algimnáziumi képzettséggel rendelkezők számára kötelezővé tette, hogy négy év alatt oly módon kellett kiegészíteniük ismereteiket, hogy az egész gimnáziumra nézve képesek legyenek előadásokat tartani. Az újonnan alkalmazott tanárok számára a nyelvi követelményeknek való megfeleléshez összesen öt év állt rendelkezésre. A követelmények teljesítésének elmulasztása maga után vonta az eredeti, tehát algimnáziumra vonatkozó tanítási képzettség érvénytelenítését és így az alkalmazásból való elbocsátást is (Vö. *Szentpétery*, 1935. 409.; *Sashegyi*, 1974. 25.; *Németh*, 2012. 60.)⁶³

A porosz szabályozással szemben tehát az osztrák vizsgaszabályzat néhány elemet tekintve eltávolodott a „Gesamtlehrer” koncepciójáról, hiszen a tanárságon belüli differenciálódást nem kizárólag a szaktudományokban való jártasság mértékétől tették függővé.

⁶⁰ A vonatkozó részben megjelent a német, lengyel, ruszin, szlovén, horvát, szerb, szlovák és a román nyelv oktatási nyelvként való használatra vonatkozó követelmények. Ld. *Albrecht főherceg*, 1853. 51–52. Ideiglenes törvény 8. §.

⁶¹ Albrecht főherceg, Magyarország hadi és polgári kormányzója: A gimnáziumi tanárjelöltek vizsgálatára vonatkozó rendelet közzététele. Buda, 1853. január 1. Átmenőleges határozványok 1–8. Közli: *Sashegyi*, 1974. 221–223. *Albrecht főherceg*, 1853. 59–61. Ideiglenes törvény. Átmenőleges határozványok 1–8.

⁶² »[...] például a Sz. László királyról solomáknak, az úgynevezett Margit szent–regének, valamint a Magyarország meghódításáról történeti énekek ismeretét, továbbá a XVI. és XVII. századbeli jelesebb íróknak, különösen a történeti énekek szerzőinek ismeretét Tinóditól Zrínyiig s a hőskötemények szerzőinek tudását Lisztitől Gyöngyösiig.« Albrecht főherceg, Magyarország hadi és polgári kormányzója: A gimnáziumi tanárjelöltek vizsgálatára vonatkozó rendelet közzététele. Buda, 1853. január 1. Függelék 3. Közli: *Sashegyi*, 1974. 223. *Albrecht főherceg*, 1853. 61. Ideiglenes törvény. Függelék 3.

⁶³ Albrecht főherceg, Magyarország hadi és polgári kormányzója: A gimnáziumi tanárjelöltek vizsgálatára vonatkozó rendelet közzététele. Buda, 1853. január 1. Függelék 4. Közli: *Sashegyi*, 1974. 224. *Albrecht főherceg*, 1853. 62. Ideiglenes törvény. Függelék 4.

Az algimnáziumi tanításra való képesítés igényét a folyamodványban ugyanis külön kellett jelölni, nem a vizsgálat eredménye alapján adtak jogosítványt a tanárnak a középtanodák alsó négy évfolyamában való tanításra. Emellett megjelent az egyes tudományterületek egymástól való elkülönítésének igénye a „fő tárgykörökben” történő képesítés lehetőségével. Az 1831-es porosz vizsgarendeleettel abban a tekintetben viszont hasonlóságot mutat az ideiglenes törvény, hogy a neohumanizmus szempontjából fontos általános műveltség (valamennyi tudományterületen való jártasság) és a szaktárgyi képzettség nem különült el az osztrák szabályozás esetében sem egymástól (Jeismann, 1999. 65.), hiszen az érettségi vizsga megkövetelése révén, továbbá a bölcsélet beépítésével a vizsgálati folyamatban épp azt mérték, hogy a jelöltek mennyire voltak tájékozottak az egyes tantárgyakban, illetve a közöttük levő kapcsolatokat mennyiben látták át. Emellett az osztrák szabályozásban is megjelent a szóbeli vizsgarészénél, hogy az összes gimnáziumi tárgyban való szaktárgyi képzettség függvényében döntötték el, hogy a jelöltek mely évfolyamokban taníthatnak az alsó-, illetve felső gimnáziumban.

A tanári professzionalizáció szempontjából azért is kulcsfontosságú a törvény, mivel lényegében kihirdetésétől jelent meg az az igény az állam részéről, hogy a tanárok az általa megállapított standardok mentén egységes képzettséget nyerjenek (Vö. Rakaczkiné, 1996. 158.) Ugyanakkor a professzió kialakulásának kezdeti fázisát jelzi, hogy a jogalkotó nem használt speciális terminológiát a tanárokra. A dokumentumban több alkalommal a „tanító” a „tanár” szinonimájaként jelent meg, s csak az iskolafok hozzáátételével („gymnasiumi rendes tanítói állomás”⁶⁴) válik világossá az olvasó számára, hogy az elemi fokú tanítóságtól elkülönülő új szakértelmiségi csoport képzettségét szabályozta.

Bár a tanárvizsgálati rendelet életbe léptetése elvileg egységes kvalifikációt írt elő a birodalom területén a tanárok számára, a VKM adminisztrációja nem volt róla meggyőződve, hogy a magyar egyetem képes lesz a birodalmi vizsgálobizottságok követelményeire előkészíteni a jelölteket. A pesti egyetem bölcsészkarja az átalakításokat követően ugyan több elemében hasonlított már a birodalom többi egyetemének filozófiai fakultásához, de számos tanszék betöltetlen maradt (földrajz, román), míg bizonyos területek oktatását a politikai viszonyok miatt helyettes, vagy magántanárok látták el (filozófia, magyar nyelv, ásványtan). Aggodalomra adott okot, hogy a tudományos infrastruktúra is elmaradott volt, így hiányoztak az újabb tudományos munkák a könyvtárból, valamint a természettudományok oktatásához szükséges taneszközök sem álltak rendelkezésre. Emellett a nyelvoktatás színvonalát tekintve is aggályok merültek fel, hiszen a hazai környezetben megszerezhető német vagy cseh nyelvtudás legfeljebb a magyar, illetve szlovák oktatási nyelvet használó intézményekben való tanításra volt elfogadható. Ugyanezt a problémát az élő idegen nyelvek és a bölcsélet tanítására vonatkozóan is megállapította a VKM, hiszen egy élő idegen nyelv és egy főkör kiválasztásával (latin–görög, történelem–földrajz, mennyiségtan–természettan), illetve ezekben a vizsgatétellel a teljes gimnáziumra tanítási jogosultságot lehetett nyerni, ám ezeknek a tanítása a Lajtán túli területeken magasabb színvonalat kívánt meg. Így felmerült annak a gondolata, hogy a magyar bizottság előtt szerzett képesítés érvényességét csak a magyar tartományokra korlátozzák (Sashegyi, 1974. 25.).⁶⁵

⁶⁴ Ld. *Albrecht főherceg*, 1853. 47. Ideiglenes törvény 1. §.

⁶⁵ Josph Mozart: A pesti tanárvizsgáló bizottság felállítását hátráltató elemek. Bécs, 1853. március 8. Közli: *Sashegyi*, 1974. 225–226.

A VKM-miniszter nem támogatta sem a magyar bizottság felállításának gondolatát, sem pedig a kettős minősítés elvét. Ehelyett 1856-ban kiadta a végleges tanárvizsgálati szabályzatot, amely az ideiglenes törvénytől két elemben különbözött. Egyrészt eltörölte az „átmenőleges határozványokat”, másrészt pedig a 4. §. és 10. §-okban a nyelvekre vonatkozóan tartalmazott módosításokat. Így előírta az oktatási nyelv alapos elsajátításának kötelezettségét és a német nyelv beható ismeretét, ha nem az lett volna a tanítás során alkalmazott nyelv, továbbá a 10. §-ban a német és az olasz nyelvek ismeretének részletes követelményeit szabályozta (*Szentpétery*, 1935. 409.; *Sashegyi*, 1974. 45.).

Az állam által meghatározott standardok mentén való képesítés elvével szembeni idegenkedést, illetve a professzionalizáció folyamatának lassú haladását jól mutatja a budai Helytartóság által készített jelentés, amelyben a katolikus tanítórendek tagjait mérték fel abból a szempontból, hogy alá fogják-e vetni magukat a tanárvizsgálatnak. A pannonhalmi főpát úgy nyilatkozott, hogy rendjének tagjai szívesebben tennének tanárvizsgálatot Pesten, amennyiben ott volna bizottság, noha a rendtagok Kőszegen, Sopronban, illetve Győrött tanítottak, amelyek közelebb estek Bécshez és a német nyelvet is megfelelőképpen bírták. A tanárvizsgálat mögött meghúzódó szándék megértését teszi kétségessé a főpát-nak az a javaslata, hogy valamennyi közigazgatási központban hozzanak létre tanárvizsgáló bizottságokat, csakúgy mint 1849 előtt. A piarista, minorita és a ferences rendek képviselői pedig jelezték, hogy a rendtagok vagy nem tudnak eleget tenni a vizsgálati szabályzat előírásainak, vagy nem is akarnak. Egyedül a cisztercita rendfőnök jelezte, hogy három rendtag készült a bécsi egyetem látogatására a tanárvizsgálatra való előkészülés céljából.⁶⁶

A miniszter a jelentésre válaszul megállapította, hogy azok a gimnáziumok nem fognak nyilvánossági jogot kapni az 1850. június 27-i rendelet értelmében, amelyeknek tanárai nem vetik magukat alá a tanárvizsgálati rendelet előírásainak. Megjegyezte egyben, hogy a pesti bizottság felállításának nincs realitása addig, amíg a tanárjelöltek száma alacsony.⁶⁷ Noha a bölcsészkarra beiratkozott rendes hallgatók száma valóban csekély volt,⁶⁸ ugyanakkor ennek oka épp abban rejlett, hogy az átalakított intézet nem kínált hazai viszonyok között vonzó karrierperspektívát. A képzést ugyanis ki kellett egészíteni valamely más birodalmi egyetem látogatásával, hogy sikeres tanárvizsgálatot lehessen tenni a végleges tanári kinevezés eléréséhez.

4.1.2. *A Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány megalakulása*

A császár itáliai kudarcai a magyar belpolitikai viszonyokat is átrendezte. Az uralkodó 1860. október 20-án az Októberi Diploma, majd 1861. február 26-án a Februári Pátens kibocsátásával az alkotmányos centralizmus híveinek teret engedve kinevezte Felix Schmerlinget államminiszternek, hogy a politikai válságot konszolidálja. Az Októberi Diploma lehetőséget adott a korábbi magyar kormányzati szervek, így a Magyar Kancellária és a Helytartótanács visszaállítására, ugyanakkor a magyar országgyűlés korábbi jogainak jelentős része a Reichsratra szállt át. Miután az 1861 márciusában összeülő országgyűlést

⁶⁶ A budai Helytartóság jelentése a VKM-miniszter részére a katolikus szerzetesrendekhez tartozó tanárok képesítéséről. Buda, 1858. július 30. Közli: *Sashegyi*, 1974. 263–264.

⁶⁷ Leo von Thun-Hohenstein: Rendelkezés a budai Helytartóság számára a pesti tanárvizsgáló bizottság elhalasztásáról. Bécs, 1859. január 25. 264–265. Közli: *Sashegyi*, 1974. 264–265.

⁶⁸ Lásd a Függelékben csatolt 2. számú táblázatban.

alig fél évi ülésezést követően katonai erővel oszlatták fel, átmeneti állapot állt be (*Csorba*, 2003. 313–315.).

Az 1860 márciusában kezdődő tömegtüntetések a pesti egyetemre is hatással voltak. Albrecht főherceg sürgetésére engedélyezték az egyetemi testületek választások útján történő betöltését, illetve az Októberi Diploma nyomán ismét a magyar vált tanítási nyelvvé. A centralizáció abszolutisztikus eszközökkel való végrehajtásának szimbólumává váló VKM-minisztert az uralkodó felmentette tisztségéből. A magyar oktatásügyek ismét a Helytartótanács ügykörébe kerültek, de azokat a jellegű elemeket, amelyek meghaladták a kormány szerv hatáskörét a Birodalmi Oktatásügyi Tanács, illetve a minisztertanács elé kellett terjeszteni a Magyar Kancellária előadásában. A Birodalmi Oktatásügyi Tanács egészen 1863 júniusáig nem kezdte meg működését mivel az elnök személyének kiválasztása elhúzódott, így a kancellárnak Schmerling államminiszterrel kellett egyeztetnie (*Sashegyi*, 1974. 61–64.).

A tanárvizsgáló bizottság létrehozása két ügyből bontakozott ki. Az első a Helytartótanács 1861 áprilisi utasításához kapcsolódik, amelyben felszólította az egyetem tanácsát, hogy dolgozza ki egy olyan testület működésének alapelveit, amely a tanárjelöltek felkészítését segítette volna hivatásuk ellátására. A javaslatnak tartalmaznia kellett a javasolt tantárgyakat, illetve az oktatók személyét is (Ld. *Sashegyi*, 1974. 71.).⁶⁹ A másik pedig Hodoba Constantin egyetemi hallgatóhoz kötődik, aki a magyar tanulmányi alapból kapott ösztöndíjat, de Grazban folytatott tanulmányokat, s ott is kívánt tanárvizsgálatot tenni. Mivel az Októberi Diploma értelmében a magyar kormányzervek is érintettek voltak a magyar oktatásügyet érintő kérdésekben, így a kérelmet a Kancellária a Helytartótanácson keresztül a pesti egyetem tanácsának is megküldte. Illetékes karként a bölcsészeti fakultás javasolta egy tanárvizsgáló bizottság felállítását Pesten, illetve a magyar tanulmányi alapból fizetett ösztöndíjasok számára kötelezően előírta volna a külföldi egyetemlátogatást követően a pesti egyetemen folytatott tanulmányokat. Magyar gimnáziumi tanári állás betöltését pedig a pesti egyetemhez kapcsolt vizsgálóbizottság előtti tanárvizsgálattól tette volna függővé. Az egységes képesítés elvének fenntartása miatt mind az államminisztérium, mind a Kancellária ellenezte⁷⁰ a magyar bizottság előtti vizsga kizárólagos jogosítását a magyar gimnáziumi tanári állások betöltéséhez. Emellett a birodalmi kormány szerv a tanárvizsgáló bizottság létrehozását is időszerűltennek vélte, mivel a magyar tanulmányi rendszer még formálódóban volt, illetve kiemelte, hogy amennyiben a pesti bizottság magyar nemzeti jelleget nyer, akkor a többi nemzetiség is hasonló igényekkel léphet fel. Az ügymentet összefoglaló kancelláriai jelentés megállapította, hogy az államminisztérium tiltakozása nem akadályozhatja meg a Magyar Kancelláriát abban, hogy felségelőterjesztést tegyen a tanárvizsgáló bizottság létrehozására, így utasította a Helytartótanácsot a vizsgaszabályzat, illetve a személyi kinevezésekre vonatkozó javaslat kidolgozására.⁷¹

⁶⁹ 20.415/1861. A Magyar Királyi Helytartótanács felszólítása a pesti egyetem egyetemi tanácsának a tanárjelöltek képzésére szolgáló intézet szervezeti szabályzatának kidolgozása ügyében. Buda, 1861. április 9. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

⁷⁰ 10255/1861. Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása a pesti egyetem mellett működő gimnáziumi tanárvizsgáló bizottság létrehozására vonatkozóan. Bécs, 1861. böjtmáshava (március) 28. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

⁷¹ Pápay István: Referátum a Magyar Kancellária ülésének a magyar tanárjelöltek tanárvizsgálásának szabályozásáról. Bécs, 1862. március 28. Közli: *Sashegyi*, 1974. 333–336. Ld. 20222/1862. VI. A Magyar Királyi Helytartótanács

A pesti egyetem tanácsa 1861 júliusában küldte el a Helytartótanács részére javaslatait. Ebben a tanács az 1853. évi ideiglenes, illetve az 1856. évi végleges tanárvizsgálati szabályozásból történő átvétellel azt javasolta, hogy a bizottsági tagokat évente nevezze ki a pesti egyetem bölcsészeti karának tagjai közül a kormányhatóság, ugyancsak a bizottsági tagok közül kijelölve az elnököt és a jegyzőt. A vizsgálatra jelentkezéshez mellékelni kellett az életrajzot, amiben utalni kellett a választott szakterületekre, emellett csatolni kellett a három éves egyetemi tanulmányok elvégzésének igazolását, továbbá a gimnáziumi érettségét. Jelentős eltérés volt azonban, hogy külön kellett igazolni a magyar nyelvben való jártasságot, illetve annak a nyelvnek az ismeretét, amelyen tanítani kívánt a jelölt. Az egyes vizsgálati fázisokra (házi dolgozat, zárthelyi dolgozat, szóbeli vizsgálat, próbaleckék) vonatkozó előírások nem módosultak lényegesen. A választható szaktárgyak köre viszont ugyancsak eltért volna a korábbi szabályozástól, mivel összesen öt szakcsoportot jelölt ki a javaslat: 1) klasszika-filológia, 2) történelem és földrajz, 3) mennyiségtan, természettudomány és természettudomány, 4) bölcsészet, 5) magyar nyelv és irodalom. Ezekhez csatlakozott a neveléstan. A sikeres tanárvizsgálat után a végzett tanár három év próbaidőt követően kaphatott volna végleges gimnáziumi tanári kinevezést.⁷²

A Helytartótanács azonban olyan irányú felterjesztést tett, amely az 1856-os vizsgaszabályzatot léptette életbe a magyar sajátosságok figyelembe vétele mellett. Így a végleges szabályzatban szereplő iskolatanácsok helyett a tankerületi főigazgatókat kellett érteni, illetve az 1861. december 27-i 75.207 számú udvari rendelet értelmében a német nyelvet felváltotta a magyar, illetve a magyar nyelvvel egyenrangú tanítási nyelvként határozták meg a németet, a szlovákot, a szerbet és a román.⁷³ A felterjesztést majdnem egy évvel azután tette meg a kormányzati szerv, miután az egyetemi javaslat beérkezett, amelynek az volt az oka, hogy a tanárvizsgáló bizottság létrehozását össze kívánta kötni az 1861. decemberében tett javaslatának elfogadásával, amely a gimnáziumok szervezetének módosítására vonatkozott (*Sashegyi*, 1974. 68.).

A Kancellária 1862. május 28-án elfogadta a Helytartótanács felterjesztését a bizottság felállítására, illetve az 1856-os szabályzat módosítására vonatkozóan és felszólította az egyetemi tanácsot, hogy tegyen javaslatot a bizottsági tagok személyére vonatkozóan.⁷⁴ A tagok kijelölésére egy 1862. június 11-i bölcsészkar bizottsági ülésen került sor, amelyen az Októberi Diplomát követően megválasztott dékán, Petzval Ottó elnökölt. Mivel az osztórák gimnáziumi oktatás öt fő tárgyra oszlott,⁷⁵ így ezt a struktúrát figyelembe véve tett a kar

előterjesztése a pesti egyetem melletti tanárvizsgáló bizottság létrehozása tárgyában. Buda, 1862. március 28. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

⁷² 677/1861. A pesti egyetem akadémiai tanácsának felterjesztése a Magyar Királyi Helytartótanácsnak a pesti egyetem mellett létesítendő tanárvizsgáló bizottság szabályzata ügyében. Pest, 1861. július 18. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.; Ld. *Sashegyi*, 1974. 71.

⁷³ A Magyar Királyi Helytartótanács Felsőelőterjesztése a pesti tanárvizsgáló bizottmány ügyében. Buda, 1862. május 24. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

⁷⁴ 39257/1862. VI. Királyi Udvari Rendelet az országbeli gymnasiumi tanárjelöltek részére a pesti egyetem bölcsészeti kar köréből alakítandó vizsgáló bizottmány tagjainak kinevezése iránt. Bécs, 1862. június 5. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.; 8764/1861. Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása a Gymnasiumi tanárvizsgáló szabályzat módosítása tárgyában. Bécs, 1861. szeptember 5. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

⁷⁵ 1) Klasszika-filológia, 2) Történelem-földrajz, 3) mennyiségtan-termesztan és természetrajz, 4) Bölcsészet, 5) Nemzeti nyelv és irodalom (*Szentpétery*, 1935. 447.).

személyi javaslatokat (*Szentpétery*, 1935. 445–447.). Klasszika-filológiára Tély Ivánt, történelem-földíratra Reisinger Jánost, mennyiségtanra Petzval Ottót, természettanra Jedlik Ányost, természetrajzra Szabó Józsefet, bölcsészettanra Horváth Cyrillt, magyar nyelvre és irodalomra pedig Toldy Ferencet javasolták bizottsági tagul. A bizottság elnökekül pedig Purgstaller Józsefet, a kegyesrend főnökét kérték fel, akit akadályoztatása esetén a mindenkori bölcsészkar dékán helyettesített feladatának ellátásában.⁷⁶ Bécsben a Helytartótanács által közvetített egyetemi javaslatot elfogadták, illetve kiegészítették azzal, hogy pedagógiában és módszertanban minden rendes gimnáziumi tanárnak jártasnak kell lennie, így a bizottsági tagok sorába felvették Róder Alajost, aki 1860 óta egyetemi hittantanárként adta elő a neveléstant (*Szentpétery*, 1935. 420.).⁷⁷

1. kép: Purgstaller József arcképe, 1864

A bizottság létrejöttéről és az azt megelőző ügymenetről körrendeletben tájékoztatta a Helytartótanács Purgstaller Józsefet, a pesti egyetem tanácsát, a tankerületi főigazgatókat, valamint az összes gimnázium igazgatóját. A magyar tanügyigazgatási rendszer állapotára vonatkozóan sokat elárul az a tény, hogy a rendeletet azért nem a tankerületi főigazgatók útján tették közzé, mert szervezetükben annyira kezdetlegesek voltak, hogy a sokszorosítás és a másolt

⁷⁶ A Magyar Királyi Helytartótanács felterejsztése a pesti gimnáziumi tanárvizsgáló bizottmány tagjainak kinevezésére vonatkozóan. Buda, 1862. július 8. Közli: *Sasbegyi*, 1974. 336–338. A bizottság személyi összetételét lásd a Függelékben közölt 3. számú táblázatban.

⁷⁷ Királyi Udvari Rendelet a Helytartótanácsához a pesti tanárvizsgáló bizottmány tagjainak kinevezéséről. Bécs, 1862. július 31. Közli: *Sasbegyi*, 1974. 338.; 11.988/1862. Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása a pesti tanárvizsgáló bizottság tagjainak kinevezéséről. Bécs, 1862 kisasszony hó (augusztus) 5. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

példányok elküldése a gimnáziumi igazgatóknak meghaladta volna erejüket.⁷⁸ A körrendelet tételesen felsorolta a korábbi vizsgaszabályzat fentebb ismertetett módosításait (1. § 6),⁷⁹ 4.§.,⁸⁰ 5. §. e);⁸¹ 10. §.⁸²), illetve felhívta a főigazgatók és az intézményvezetők figyelmét, hogy a tanár-vizsgálattal nem rendelkező helyettes tanárokat mielőbb utasítsák a vizsga letételére, különben állásukat elveszíthetik, ha az oktatásügyi kormányzat részére megfelelő számban állnak majd rendelkezésre képesített tanárok. A képesítés nélkül kinevezett rendes tanárokat is csak úgy erősítik meg véglegesítésükben a hároméves próbaidő letelte után, ha a vizsgálatot időközben teljesítik. A rendelkezés hatályát a szerzetesrendek és alapítványi gimnáziumokra is kiterjesztette a jogalkalmazó annak érdekében,⁸³ hogy a tanári hivatás egységét egységesen szabályozza,

⁷⁸ Ld. a 52.445/1862. VII. A Magyar Királyi Helytartótanács felszólítása a pesti egyetem tanácsának a vizsgaszabályzat lefordítására, a tanárvizsgálati szabályzat közzététele. Buda, 1862. augusztus 5. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

⁷⁹ »A gymnasiumi ügy oktatólagos vezetésével megbízott kerületi tanodai főigazgatók a szóbeli vizsgálaton, s a próbalevelekre megjelenésre jogosítván, hogy a gymnasiumok számára növekedő tanerővel megismerkedjenek. A vizsgálati bizottságok igazgatói ennél fogva kötelesek a kijelölt iskolai főigazgatót az ilyes vizsgálatok tartásáról értesíteni.« 52.445/1862. VII. A Magyar Királyi Udvari Kancellária rendeletének közzététele Purgstaller József részére, a pesti egyetem tanácsának, illetve valamennyi tankerületi főigazgatónak és gimnáziumi igazgatónak. Buda, 1862. augusztus 12. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

⁸⁰ »Mindegyik jelölt tartozik tanulmányi ideje alatt azon általános bölcsészeti képzettséget megszerezni, mely bármely szak tanítására nézve nélkülözhetetlen, és köteles szaktudományát valamely földvárny ottboni kidolgozása által tanúsítani. Továbbá mindegyik jelölt szóbeli vizsgálatánál saját oktatási nyelvének használatában szabadságot s a nyelvtani törvényeknek ismeretét kell, hogy igazolja, akár tart oktatási nyelvének tanítására igényt, akár nem. Ha az oktatási nyelv nem a magyar nyelv, úgy a vizsgálandó akkor ezen kiváratóságoknak tartozik a magyar nyelvet illetőleg is megfelelni. A kifejezés szabadságára is figyelni kell azon írásbeli munkálatoknál, melyek magyar nyelven fogalmaztatnak.« 52.445/1862. VII. A Magyar Királyi Udvari Kancellária rendeletének közzététele Purgstaller József részére, a pesti egyetem tanácsának, illetve valamennyi tankerületi főigazgatónak és gimnáziumi igazgatónak. Buda, 1862. augusztus 12. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

⁸¹ »A magyar, német, tót, rutben, szerb, vagy román nyelv tanulmánnyal hogy rendes gymnasiumi tanítói képességet nyújtson, az egész gymnasiumra nézve kitűzött követelményeknek kell hogy megfeleljen, s azon felül úgy a latin mint a görög nyelv tanulmányával össze kapcsolandó, melynél azonban megengedtetik, hogy ezen hét nyelv egyikében a vizsgálat az alsó gymnasiumra kitűzött követelményekre szorítsák. Ezen felül hogy a tanár a német, tót, rutben, szerb, a román nyelveknek az egész gymnasiumon keresztül taníttására képesítsék, megkövántatik még a vizsgálat a magyar nyelvből és úgy már az az alsó gymnasiumra nézve előírva van.« 52.445/1862. VII. A Magyar Királyi Udvari Kancellária rendeletének közzététele Purgstaller József részére, a pesti egyetem tanácsának, illetve valamennyi tankerületi főigazgatónak és gimnáziumi igazgatónak. Buda, 1862. augusztus 12. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

⁸² »Magyar nyelv és országos nyelvek: A végre, hogy valaki a magyar nyelvnek ott, hol az tanítási nyelv, vagy a német, tót, rutben, szerb, román nyelvek az egész gymnasiumon keresztül tanításra feljogosítsák, a 11. §-hoz képest az ezen nyelvek tekintetében mindegyik vizsgálandótól követelendő ismereteken felül, irodalmának és történetének ismerete, névszerint az illető nemzet politikai és művelődési történetével kapcsolatban a nyelv régi állapotának, s a legnevezetesebb régi nyelvemlékeknek s ezenfelül elismert remekírók szépirodalmi, és itészeti munkáinak ismerete is mellőzhetetlen, mint melyek nélkül a szépirodalom művei szerkesz alkatának és művészeti becsének felismerése lehetetlen.« 52.445/1862. VII. A Magyar Királyi Udvari Kancellária rendeletének közzététele Purgstaller József részére, a pesti egyetem tanácsának, illetve valamennyi tankerületi főigazgatónak és gimnáziumi igazgatónak. Buda, 1862. augusztus 12. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

⁸³ Így külön megszólították mindazokat a köztetületeket, valamint jogi személyeket, akik gimnáziumokat tartottak fent: a Szent Benedek rendi főnököt, a csornai, jászói premontrei rendi prépostot, a cisztercita rend apátját, Szent Ferenc rendi főnököt, Bács-Bodrog és Krassó vármegyét, Szabadka királyi város tanácsát, a nagyváradi katolikus egyházmegyei hatóságot, valamint Purgstallert is mint a piarista rend főnökét. 52.445/1862. VII. A Magyar Királyi Udvari Kancellária rendeletének közzététele Purgstaller József részére, a pesti egyetem

azaz professzionalizálja. Purgstaller személyét két okból is érintette a rendelet. Egyrészt mint az egyik legnagyobb iskolafenntartó rend főnökét felhívta a Helytartótanács, hogy a piaristák is csak képesített tanárokat alkalmazzanak a jövőben, másrészt pedig felkérték, hogy a bizottság kezdje meg tényleges működését vezetése alatt.

4.1.3. A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány megalakulása

A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány hasonló folyamatok eredményeként jött létre, mind a gimnáziumra képesítő társbizottság. Csakúgy mint a gimnáziumok esetében a reáliskolák tanárainak képesítését is először egy 1853. áprilisában kihirdetett birodalmi VKM-miniszteri rendelet szabályozta. A két ideiglenes szabályozás között azonban több eltérés mutatható ki. Az egyik ilyen a jelentkezést érintette, ugyanis a jelöltnek mellékelnie kellett a gimnáziumi tanulmányokat igazoló dokumentumokat, illetve az érettségi bizonyítványt, amennyiben azonban ábrázoló mértanból, vagy pedig géptan tanításából akartak képesítést szerezni, úgy elég volt a teljes reáliskola elvégzéséről szóló igazolást csatolnia.⁸⁴ Ugyancsak eltérés volt, hogy a jelöltnek az életrajzban azt kellett megjelölnie, hogy milyen nyelven és mely tárgyakra akart tanárképesítést nyerni,⁸⁵ azonban a tanárvizsgálat eredményétől tették függővé, hogy a jelölt az alreáliskolába, vagy pedig a teljes reáliskolára nyert-e képesítést.⁸⁶ Természetesen a választható vizsgálati tárgyakban és azok választásának módjában is eltérés mutatkozott, amely a két iskolatípus közötti különbséggel magyarázható. Reáliskolai tanári képesítésért 1) a nyelvekből, 2) történelem és földrajzból, 3) mennyiségteni és természettani szakokból, úgy mint a) mennyiségtanból, b) ábrázoló mértanból és vonalrajzból, c) természettanból és erőműtanból, d) géptanból, e) természetrajzból, f) vegytanból lehetett folyamodni. A képesítés megszerzéséhez valamely birodalmi nyelvből beleértve az olaszt is, vagy angolból, franciából, történelem és földrajzból, természettanból, természetrajzból, mennyiségtanból is lehetett vizsgázni. Földrajz-történelem szakcsoportból a jelöltnek a teljes reáliskolára vizsgát kellett tennie, illetve hozzá kellett kapcsolnia a nyelvet, ha csak az alreáliskolára kívánt képesítést szerezni. A mennyiségtan választása esetén pedig a 3) a–f alatt felsorolt területekből kettőt kellett választani.⁸⁷ A jelöltek általános tájékozottsága esetében az oktatási nyelv biztos ismeretét kívánták meg, ugyanakkor a földrajz-történelmi és a mennyiségtan-termesztani jelölteket nem vizsgálták a nyelvből külön, hanem nyelvi ismereteikről az egyes vizsgálati szakaszokban nyújtott teljesítményük alapján állítottak ki bizonyítványt. Vallásból, földrajzból és történelemből, természettanból, mennyiségtanból és természetrajzból viszont annyi készültséget kellett mutatnia a vizsgázónak, hogy tanítványai előtt ne tűnjön teljesen járatlannak. Ezt azonban a szóbeli fordulóban külön vizsgarészben ellenőrizték. Földrajzból és történelemből a reáliskolai, a többi terület esetén pedig a gimnáziumi ismeretanyag elsajátítása jelentette a minimumot.⁸⁸ A házi dolgozatok, illetve a zárthelyi munkák elkészítésére, valamint a vizsgálat szóbeli részeire

tanácsának, illetve valamennyi tankerületi főigazgatónak és gimnáziumi igazgatónak. Buda, 1862. augusztus 12. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

⁸⁴ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 346. Ideiglenes Szabály 2. §. 1) a).

⁸⁵ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 347. Ideiglenes Szabály 2. §. 1) e).

⁸⁶ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 347. Ideiglenes Szabály 3. §. 2).

⁸⁷ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 348. Ideiglenes Szabály 5. §.

⁸⁸ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 352–353. Ideiglenes Szabály 17. §.

ugyanazok a feltételek voltak érvényesek mint a gimnáziumi tanárjelöltek esetében.⁸⁹ Fontos különbség volt viszont a két vizsgálati folyamat között, hogy amíg a gimnáziumi tanárjelölteknek két, addig a reáliskolai tanárképesítésért folyamodóknak mindössze egy próbaleckét kellett tartaniuk. A vizsgarész feltételei, illetve az értékelés szempontjai viszont hasonlóak voltak.⁹⁰

A szabályzat külön rendelkezett a gimnáziumi tanárképesítő bizonyítvány hatályáról is a reáliskolai tanárképesítő folyamatban. Ha a bizonyítvány nem volt régebbi mint három év, akkor az írásbeli részeket elengedhette a bizottság, s szóban csak a reáliskolai oktatás sajátosságaira nézve kellett kiegészítő vizsgát tenni.⁹¹ Ez jól jelzi, hogy a gimnáziumi tanárképesítő bizonyítvány konvertibilisebb volt, hiszen a gimnáziumi tanárvizsgáló szabályzatban nincs arra utalás, hogy a reáliskolai tanárvizsgálat eredményeit bármilyen módon beszámíthatták volna a vizsgafolyamat során. A teljes vizsgafolyamatra, a bizonyítvány hatályára, illetve a próbaévre, az illetékre és a bizottsági elnök kötelességeire nézve a szabályzat ugyanazokat a formulákat tartalmazta, mint az ideiglenes gimnáziumi tanárvizsgálati törvény.⁹²

A szabályzathoz a reáliskolai tanárjelöltek esetén is átmenti határozatokat kapcsoltak, hogy a kvalifikációs előírások ne okozzanak tanerőhiányt. Azoktól a jelöltektől nem kívánták az előzetes tanulmányokat igazoló bizonyítványok külön bemutatását, akik 1853/1854. tanév előtt a kötelező bölcsészeti képzést, vagy két éves felsőbb ipartanodai tanulmányokat végeztek. Esetükben a háromévi tanulmányok kimutatását elengedték. A vizsgálatra ugyancsak jelentkezhettek azok, akiket a minisztérium nevezett ki ideiglenesen reáliskolai tanításra.⁹³ A mennyiségtan–természettani szakcsoportból vizsgázóknak az 1853/1854. tanévig kellett vizsgálatukat a teljes reáliskolára kiegészíteni, ha csak az alreáliskolára szereztek képesítést.⁹⁴ A nyelvből vizsgázó jelöltek, ha második oktatási nyelvből nem tudtak vizsgálatot tenni, képesítést nyerhettek, de végleges kinevezést nem, ehhez ugyanis szükség volt a második, vagy a német nyelvben való jártasság igazolására.⁹⁵ A nyelvből vizsgálatot tevő jelöltek képesítést nyerhettek abban az esetben is, ha az oktatási nyelvből nem feleltek meg azonban ekkor legfeljebb melléktanítói kinevezést érthettek el. Számukra a bizonyítványok felmutatását is elengedték vélhetően azért mert a jogalkotó arra számított, hogy külföldi illetőségű, vagy külföldön tanulmányokat folytató személyek fognak nyelvből képesítésért folyamodni. Ugyanakkor a bizottságnak arról meg kellett győződnie a szóbeli vizsgálat alkalmával, hogy a reáliskolai tanársághoz szükséges követelményeket a szakismeretek tekintetében elérte a jelölt.⁹⁶ Az 1854/1855. tanévig az általános ismeretek mérésére szolgáló vizsgarész nem kellett kötelezően teljesíteni, de ennek elmaradását a bizonyítványban rögzítették.⁹⁷ A próbaévet elengedhették abban az esetben, ha a jelölt már tanított valamilyen középfokú

⁸⁹ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 353–354. Ideiglenes Szabály 19–21. §.

⁹⁰ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 355. Ideiglenes Szabály 22. §.

⁹¹ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 355. Ideiglenes Szabály 23. §.

⁹² Ld. Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 355. Ideiglenes Szabály 24–30. §.

⁹³ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 361. Ideiglenes Szabály. Átmenőleges határozatok. 1.

⁹⁴ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 361. Ideiglenes Szabály. Átmenőleges határozatok. 2.

⁹⁵ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 361. Ideiglenes Szabály. Átmenőleges határozatok. 3.

⁹⁶ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 361. Ideiglenes Szabály. Átmenőleges határozatok. 4.

⁹⁷ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 361–362. Ideiglenes Szabály. Átmenőleges határozatok. 5.

tanintézetben és a gyakorlati működéséről az igazgató bizonyítványt állított ki.⁹⁸ Ilyen módon a helyettes tanárok is mentesülhettek a próbaév teljesítésének kötelezettsége alól.⁹⁹ A próbalecke nyelvi akadályok miatt történő elmaradása esetén is lehetett tanárképesítést nyerni, ám a hiányosságot ekkor is feltüntették a bizonyítványban.¹⁰⁰

A bizottság megalakításának operatív előmunkálatai a gimnáziumi társbizottsághoz képest valamelyest később, 1862. júniusában indultak meg, ám a követett koreográfia a kormányzervek részéről ugyanaz volt. A Helytartótanács előbb rendeletben szőlította fel a Műegyetem igazgatóságát, hogy dolgozzanak ki javaslatokat az ideiglenes birodalmi szabályzat magyar sajátosságoknak megfelelő módosítására.¹⁰¹ A Műegyetem vezetése 1862. június 19-i ülésében előzetes alapelveként leszögezte, hogy a szaktárgyi tudásra nézve nagyobb szigor alkalmazandó, ugyanakkor a magyar viszonyok némely tekintetben a szabályozás enyhítését tették szükségessé. Emellett az általános képzettségre vonatkozó külön vizsgarészt el kívánták törölni, a tájékozottságot a bizonyítványokból kívánták megítélni. A konkrét módosítási javaslatokra egy külön bizottságot küldtek ki.¹⁰²

A kijelölt műegyetemi bizottság javasolta a szövegben a birodalmi „VKM-t” a mindenkori „magyar kormányra” való utalással felcserélni. A jelentkezéshez szükséges végzettség igazolását olyan értelemben módosították, hogy csatolni volt szükséges a keresztlevelet is a folyamodónak, mert a bizonyítványt csak az abban szereplő adatokkal lehetett kiállítani. Az 1853-as rendelet a leirati mértan, vagy a géptanra való képesítés kivételével megkövetelte a gimnáziumi érettségit a reáliskolai tanári képesítéshez. A javaslat viszont megengedhetőnek tartotta a reáliskolai tanulmányok igazolása általi jelentkezést is, ha a jelölt nem történelem és földrajzra, vagy a nyelvekre akart képesítést szerezni. Az indoklásban megjegyezték a javaslattevők, hogy a reáliskolai bizonyítvány azért fontos, mert a tanárképesítést épp olyan tárgyakból lehetett megszerezni nagyobb számban, amelyeket főleg a reáliskolákban adtak elő. Ugyanakkor azt is elismerték, hogy a gimnáziumot végzettek még így is előnyben voltak, mert képzettségük sokoldalúbb volt. A reáliskolát végzettek még saját iskolatípusukban is hátrányban voltak, hiszen nem minden tárgy oktatásához rendelkeztek elegendő előismerettel.

A folyamodáshoz kapcsolódott, hogy megkövetelték a három évi egyetemi, vagy műegyetemi tanulmányok kimutatását. Az 1850-es években végzett mérnökök ez alól kivételt képeztek, hiszen a Műegyetem jogelődje ekkor nem tarthatott záróvizsgákat és oklevelet sem bocsáthatott ki (*Sashegyi*, 1974. 83.). Ha a jelölt magánintézetben végezte tanulmányait, akkor a javaslat szerint folyamodhatott volna vizsgálatért, ám ebben az esetben a tanárvizsgálatot megelőzően egy kollokviumon mérte volna fel a bizottság az általános ismereteket. Az indoklás szerint ez segített volna a kormányzat részére is elkerülni a bonyolult

⁹⁸ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 362. Ideiglenes Szabály. Átmenőleges határozatok. 6.

⁹⁹ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 362. Ideiglenes Szabály. Átmenőleges határozatok. 7.

¹⁰⁰ Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 362. Ideiglenes Szabály. Átmenőleges határozatok. 8.

¹⁰¹ 38.604/1862. IV. A Magyar Királyi Helytartótanács levele a budai kir. József Műegyetem igazgatóságnak az 1853-as reáltanodai tanárvizsgálati törvény felülvizsgálatára vonatkozóan. Buda, 1869. június 19. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁰² Jegyzőkönyv a műegyetemi tanártestületnek 1862. július 13 és folytatólagosan 20-án tartott az I. rendkívüli üléséről. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

ügymenetek kialakulását. A nyelveket illetően pedig előterjesztést tettek arra vonatkozóan, hogy a nyelvi képesítést szerző jelöltek még egy idegen, vagy holt nyelvből, illetve az alreáliskolai oktatás ellátásához magyar nyelvből is tegyenek vizsgálatot. A javaslatot azzal az érveléssel támogatták, hogy az Októberi Diplomát követően a magyar nyelv kötelező minden magyar területen működő iskolában, így az ezen való előadásban is jártasnak kell lennie a jelölteknek. A Helytartótanács referense ezen a ponton betoldotta véleményét, amely szerint nem tartotta célszerűnek a magyar nyelv „ráerőszakolását” a nyelvtanárokra, helyette szabad választást engedélyezett volna valamennyi honi nyelv tekintetében.¹⁰³

A Helytartótanács arra hivatkozva, hogy az oktatási rendszer átalakítás alatt állt, az 1853-ban kiadott szabályzaton csak annyi módosítást talált szükségesnek, amennyiben a közjogi változások nyomán megváltozott az oktatásügy felügyeletének és irányításának szervezete, illetve a tannyelvre vonatkozó szabályozás. Így javasolta a „VKM” helyett a „Magyar Királyi Udvari Kancellária” használatát (1. § 4.; 2. §. 2); 24. §. 9); 28. §. 2); 30. §.), illetve megjegyezte, hogy országos hatóság alatt a Helytartótanácsot kell érteni (27. §.; 28. §.). A nyelv tekintetében a magyar lett a tannyelv azzal a megkötéssel, hogy ez nem eredményezheti a német és a népesség által használt egyéb élő idegennyelvek használatának háttérbe szorítását. A vizsgálóbizottság székhelyéül Buda került javaslatba, mivel a Műegyetem is itt nyert elhelyezést, elnökéül pedig az intézet igazgatóját, Sztoczek Józsefet ajánlották.¹⁰⁴ A javaslat tartalmazta az egyes szakcsoportokra történő személyi kinevezéseket is. A nyelvekből, illetve történelem-földrajzból Conlenger Károlyt, a számadástan műegyetemi nyilvános rendes tanárát és Ney Ferenc pesti főreáliskolai igazgatót, magyar nyelv és irodalom tanárt jelölték. A mennyiségtan és természettani szakokhoz mennyiségtanból és géptanból Weiss János¹⁰⁵ a felsőbb mennyiségtan és leirati mértan, illetve Kruspér István az iparműtan és a gyakorlati mértan műegyetemi nyilvános rendes tanárait szemelték ki. Ábrázoló mértanból ugyanők, illetve Shnedár János a víz és útépitészet nyilvános rendes tanára kapott bizalmat. Természettanra Jedlik Ányost a természettan nyilvános rendes tudományegyetemi tanárát, illetve Schenzl Guidót a budai főreáliskola igazgatóját választották ki. Természettanból Nendtvich Károly a vegytan nyilvános rendes tanára, aki a Műegyetemen a természettan oktatását helyettesként látta el, illetve Kovács Gyulát, az állattan, az összehasonlító bonctan és a növénytan tudományegyetemi helyettes tanárát kérték fel. Végül vegytanból Nendtvich mellett Than Károly a tudományegyetem nyilvános rendes tanára és Preiss Mór a vegytan pesti főreáliskolai rendes tanára kapott jelölést.¹⁰⁶

¹⁰³ 259/1862. Sztoczek József a királyi József Műegyetem igazgatójának felterjesztése a reáltanodai tanárvizsgáló bizottság szabályzatának megvitatásáról. Buda, 1862. augusztus 4. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁰⁴ 37611/1862. VI. A Magyar Királyi Helytartótanács javaslatai a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány Szabályzatának módosítására vonatkozóan. Buda, 1853. március 12. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁰⁵ Vész János Árminként is ismert. Névalakját a statisztikákban előforduló alakjában használom.

¹⁰⁶ 37611/1862. VI. A Magyar Királyi Helytartótanács javaslatai a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány Szabályzatának módosítására vonatkozóan. Buda, 1853. március 12. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867); 37611/1862. VI. A Magyar Királyi Helytartótanács Felterjesztése Ő császári és Apostoli királyi Felségéhez a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság létrehozásáról, tagjainak kinevezéséről. Buda, 1863. március 12. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

A Kancellária elfogadta a Helytartótanács által javasolt módosításokat a reáliskolai tanárvizsgálati szabályzatban, illetve a személyi kinevezésekhez is hozzájárulását adta.¹⁰⁷ A véglegesített szabályzat¹⁰⁸ 120 példányban történő kinyomtatásáról, valamint a reáliskolák és a tankerületi főgazgatók értesítéséről a bizottság megalakulását illetően akárcsak a Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány megalakulása esetében, a Helytartótanács gondoskodott.¹⁰⁹

2. kép: Jedlik Ányos 1880 körül

A két tanárvizsgáló bizottság tagjaivá kinevezett személyek esetében legalább két sajátos-ságot érdemes kiemelni. Az egyik, hogy a gimnáziumi tanárságra képesítő bizottság tagjai között jóval több volt az egyházi személy arányaiban, mint a reáliskolai bizottság esetében, amely a gimnáziumokban oktatott tudományterületek, illetve a bölcsészkar szoros egyházi kötődéseivel magyarázható. A két vizsgabizottság között Jedlik Ányos személyén keresztül átfedés alakult ki, aki egyúttal egyedüli klerikusként szerepelt a reáliskolai bizottságnál. A másik figyelemre méltó elem, hogy a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság a formálódó tanári hivatáscsoport szélesebb rétegeire támaszkodott, hiszen a műegyetemi mellett tudományegyetemi és középfokú iskolákban tevékenykedő szaktanárok is vizsgabiztosi kinevezést kaptak. A gimnáziumi bizottság esetében pedig csak olyan tanárok nyertek kinevezést, akik egyetemi oktatók voltak, vagy rendelkeztek felsőoktatási tapasztalatokkal.¹¹⁰ A reáliskolai bizottság szélesebb alapokra való helyezése a személyi kinevezéseket illetően abból a kényszerűségből fakadt,

¹⁰⁷ 4906/1863. Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása a reáltanodai vizsgáló bizottmány felállításáról. Bécs, 1863. pünkösdi hó (május) 13. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867). A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány személyi összetételét lásd a Függelékben található 4. számú táblázatban.

¹⁰⁸ A szabályzat szövegét lásd a Függelékben.

¹⁰⁹ 41.940/1863. VI. A Magyar Királyi Helytartótanács tudomásul veszi a Kancellária döntését, illetve gondoskodik a szabályzat közzétételéről. Buda, 1863. május 13. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹¹⁰ Purgstaller József ilyen személy volt, hiszen 1848 áprilisában a tudományegyetem a bölcséleti tanszékét nyerte el (*Szentpétery*, 1935. 374.).

hogy a Műegyetem képzése épp úgy mint a reáliskoláé nem tudta teljesen lefedni a reáliskolai oktatáshoz szükséges ismereteket, illetve tudományterületeket (Ld. *Sasbegyi, 1974. 78–79.*), így részben a tudományegyetemi, részben pedig gyakorló reáliskolai tanárok bevonásával próbálták a vizsgaterületek mindegyikét felügyelni. Így a vizsgáztatáson keresztüli professziós kontroll gyakorlásából maguk a hivatáscsoport gyakorló is szerepet kaptak a reáliskolai bizottság esetében, míg a társbizottságánál a bölcsészeti kar tanárai gyakoroltak felügyeletet a gimnáziumi tanárok képesítése fölött. Tudósokként a vizsgabizottsági tagok nem csak a képességek és ismeretek ellenőrzésén keresztül kontrollálták a hivatáscsoport formálódását, hanem alakították is azt a tudományos előrehaladás során bekövetkező változások érvényesítésével a vizsgakövetelményekben (*Friedson, 2001. 100.; McClelland, 1991. 25.*).

4.1.4 A tanári hivatást érintő változások a tanárvizsgáló bizottságok megalakulását követően

A bizottságok létrehozásával egy időben a gimnáziumokhoz kinevezett új helyettes és rendes tanárok munkavégzését is eskühöz kötötték, amelyet a tantestület, illetve a gimnáziumi igazgató, a gimnáziumi igazgatóknak pedig a közigazgatási előjáróságok előtt kellett letenni. Az esküformulák egyszerre tartalmazták a Ferenc József személye, illetve az ország politikai rendje iránti hűség igényét, valamint a tudományok és a vallásos életvitel erkölcsnemesítő neohumanista alap gondolatát. Emellett megjelenik bennük a tanárok társadalmi felelősségvállalása a vizsgálatok elbírálásánál a részrehajlás nélküli ítéletalkotásban.¹¹¹ A vizsgálat teljesítését az állam úgy is próbálta ösztönözni, hogy 1862 szeptemberével a helyettes tanárok fizetését megemelték. A budai főgimnáziumnál évi 800, a besztecerbányai, eperjesi, lőcsei, pozsonyi, selmeczi és ungvári főgimnáziumokban 700-ra, míg a szakolczai algimnáziumnál évi 600 forintra emelték a juttatásokat.¹¹² Ez az intézkedés azt célozta, hogy a tanárjelöltek száma jelentős mértékben emelkedjen, ugyanakkor a nagyváradi tankerületi főigazgató 1866-os jelentéséből kitűnik, hogy a Csanád és Bács megyei elemi iskolai tanítók a ruhapénzzel és a lakhatás biztosításával sokszor évi 1000 forintot is megkereshettek, míg gimnáziumban tanító társaik Nagybecskerekén és Aradon alig valamivel több mind 100 forinttal kellett beérniük.¹¹³ A jelentés rámutat arra, hogy az átalakuló iskolarendszer egyes részei között milyen jelentős különbségek voltak a fenntartók anyagi lehetőségei tekintetében, amely a formálódó középiskolai tanári hivatás gyakorló szakemberei között is jelentős differenciálódást eredményezett.

Ezt a különbségtételt erősítette, hogy a tanárok tudástartalmának egységes szabályozására vonatkozó igény a rendelet kibocsátását követően szinte rögtön hajótörést szenvedett. 1862. novemberében Simon Vincze, a csornai premontrei rend kanonokja jelezte a Helytartótanács számára, hogy aggodalommal figyelik az állami szabályozás új irányát, amely

¹¹¹ A gimnáziumi igazgatók, illetve a gimnáziumi tanárok esküformáit lásd a Függelékben. 28.533/1862. VII. A Magyar Királyi Helytartótanács körrendelete a budai, pesti, besztecerbányai, pozsonyi, szakolczai, lőcsei, selmeczi, eperjesi, ungvári és szatmári kat. államgimnáziumok igazgatóságához. 1862. június 23. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

¹¹² 36.178/1863. VII. A Magyar Királyi Helytartótanács közzéteszi a Magyar Királyi Udvari Kancellária 2210. számú 1862. április 28-i rendeletét a helyettes tanárok fizetésének megemeléséről. 1862. április 28. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

¹¹³ 323/1866. A nagyváradi tankerületi királyi főigazgató levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához a tanárok címzésének ügyében. Nagyvárad, 1866. március 12. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

a tanítórendekeket is bizalmatlansággal kezeli és több helyen évszázados jogaikat csorbítja. A rendelet alapvető céljával, az oktatásügy színvonalának emelésével egyetértett a rend, azonban a Szabályzat 16. §. 4), a 18. §. és a 19. § 2) esetében kifogásokkal élt. A 16. §. 4) a jelölt sikertelen tanárvizsgálatára vonatkozott, erre vonatkozóan Simon megjegyezte, hogy ha ilyen egyáltalán elő is fordulna, a jelölt bizonyosan nem nyerhetne többé nevelői megbízást. A 18. §-ra vonatkozóan nem tette világossá fenntartásait, de alighanem a 2)-t találta sérelmesnek, amely a tanári hivatás gyakorlásának huzamosabb ideig történő felfüggesztése esetén újbóli rendes tanárként való kinevezést a Szabályzat a vizsgálat megismétléséhez kötötte. Ez valóban nehézséget eredményezhetett azon egyháziak számára, akik a tanítást csak időlegesen gyakorolták magasabb tisztségek elnyeréséig. E megbízatások megszűnése esetén a tanításhoz való visszatérés csak a vizsgálat újbóli teljesítésével vált volna lehetségessé. A 19. § 2) a próbaév nyilvános gimnáziumban való teljesítésére vonatkozott, amelynek végrehajtását Simon „lehetetlennek” vélte. Javasolta, hogy a vizsgálatot csak azoknak a rendtagoknak kelljen teljesítenie, akik felsőbb gimnáziumi osztályban kívánnak tanítani, az alsógimnáziumra nézve pedig miként az 1840-es években történt, a tankerületi főigazgató, illetve a rendfőnök előtt kelljen vizsgálatot tenni. Kifejezte abbéli reményét is, hogy azok a rendtagok fel lesznek mentve a vizsgálatok alól, akik mögött már több éves tanári tapasztalat van és az érettségi vizsgák lebonyolításában is szerepet játszottak.¹¹⁴

A Helytartótanács Simon érvelését tartalmazó felterjesztést készítette a Kancellária felé, amely annak helyt adott, így azok a rendtagok, akik érettségi vizsgával rendelkeztek és több éves alsógimnáziumi tanítási tapasztalat birtokában voltak, valamint 1861 előtt már tanítottak, felmentést kaphattak a tanárvizsgálat követelményei alól. A Kancellária ugyan megjegyezte, hogy ellenőrizni fogják a rendi növendékek tudományos készségét, de ehhez semmilyen garanciális elemet nem rendelt hozzá.¹¹⁵ Így az az állami szándék is beteljesületlen maradt, hogy a tanári hivatást gyakorló valamennyi személyre nézve ugyanolyan feltételek legyenek érvényesek a végleges tanári kinevezéshez. A felekezetek ezzel lényegében egy strukturális anomáliát idéztek elő, amely a professzionalizáció további folyamatára is hatással volt. A világi tanárok tekintetében az államhatalomnak sikerült a hivatás gyakorlásához szükséges követelményeket jobbra érvényesítenie, mivel a magánkézben, illetve köztestületek (közigazgatási egységek) által fenntartott gimnáziumok sok esetben közvetett, vagy közvetlen függésben voltak az államhatalomtól. A vallási felekezetek tartották fent azonban az ország iskoláinak túlnyomó többségét, s a neoabszolutizmus éveiben a katolikus egyház ráadásul rendszerstabilizáló szerepet is betöltött a forradalmakat és katonai vereségeket követő politikai szempontból turbulens időszakokban (1849–1851; 1859–1861). Ennek a szerepnek köszönhetően sikerült elérniük, hogy történelmi érdemeikre, illetve iskolafenntartó szerepükre hivatkozva a rendi tagok mentesüljenek részlegesen a professziós standardok teljesítése alól. Ez egyúttal azt a problémát is felvetette, hogy vajon az állami uniformizáló és standardizáló törekvések mellett sikerül-e egy fenntartói

¹¹⁴ 314/1862. Simon Vincze csornai premontrei rendi kanonok felterjesztése a Magyar Királyi Helytartótanácsához. Csorna, 1862. november 13. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

¹¹⁵ 18.330/1862. Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása a rendek tanárvizsga alóli felmentése ügyében. Bécs, 1862. Szent András hava (november) 29. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

szempontból igen tagolt iskolarendszerben egységes középiskolai tanári professziót létrehozni, amelyben a professzió alapját képző képesítési követelmények minden tanárra nézve ugyanolyan módon érvényesülnek.

Erre a kérdésre mintha az udvar maga adta volna meg a választ 1866-ban, amikor a hivatáscsoport kialakításának egyik elemeként a tanárvizsgálatot tett tanárjelöltek nevezéktanát is szabályozni akarta. A Helytartótanács ugyanis 1866. február 23-án körrendelet intézett a tankerületi főigazgatókhoz, amelyben véleményes jelentéstételre szólította fel őket abban az ügyben, hogy hasznos volna-e a magyar tartományokra is kiterjeszteni az uralkodó 1866. február 23-i 2498. számú rendeletét, amelynek értelmében a tanárvizsgálatot tett tanárokat feljogosították a „tanári” cím használatára amennyiben a császári és királyi államminisztérium alá rendelt nyilvános gimnáziumokban és reálgimnáziumokban láttak el szolgálatot.¹¹⁶ A szabályozás tehát nem vonatkozott a felekezetek által fenntartott középfokú iskolákra, csupán az állami intézetekben működő tanárok nevezéktanát szabályozta. Ezzel a lépéssel az udvar mintha lemondott volna annak az elvi lehetőségéről, hogy a fenntartói sokszínűség ellenére a tanári hivatás gyakorlását egységesen alkalmazott szabályoktól tegye függővé.

A kérést egyébként a tankerületi főigazgatók többsége támogatta, csupán az intézkedés időszerűségével kapcsolatban merültek fel kételyek, hiszen a kortársak úgy érzékelték, hogy az oktatásügy rendszerré formálódása folyamatban van, s a rendszer egyes elemeinek egymáshoz való viszonya még nem tisztázódott le teljesen. Így pedig az egyes iskolatípusokban tanító tanárok elnevezésének véglegesítése is bizonytalan. Ezt különösen érzékletesen szemléltette Kádas Rudolf, a győri tankerületi főigazgató, aki szerint az „újabb rendszer behozatala után”, tehát az Organisationsentwurf érvényre juttatását követően az új iskolatípusokban tanítókat „tanároknak”, vagy „professzoroknak” címezték, míg az elemi iskolai tanítók elnevezése megmaradt a régi „tanító”, vagy „mester” (docentes, magistri) formánál. Mivel ez az elnevezés-tan a szokásjogon alapult, így gyakran cserélték fel egymással, tehát szükségesnek mutatkozott szabályozásuk oly módon, hogy a tanárvizsgálatot tett tanárokat „nyilvános rendes tanári”, míg a többieket „helyettes”, „segéd-”, vagy „póttanár” címekkel ruházzák fel. A címzést kiterjesztendőnek vélte az elemi iskolákkal összevont reáliskolákra és a tanítóképző intézeti tanárookra nézve is. Egyúttal megjegyezte, hogy azok nem tekinthetők tanárnak csupán tanítónak, akik a középiskolákban az úgynevezett melléktárgyakat tanítják (szépipírás, rajz, ének-zene, idegennyelvek). A címzés rendezésével az iskolarendszer egyes elemeinek egymáshoz való viszonya is rendeződne, hiszen az elemi iskolákban a tanítók rendfokozatait már korábban megállapították (főtanodai tanító, elemi altanodai tanító, altanító).¹¹⁷

A nagyváradai tankerületi főigazgató győri kollégájához hasonló érvelést használva maga is szükségesnek vélte a címek szabályozását. Megítélése szerint a „tanári” cím segít megkülönböztetni a középtanodai tanítókat a náluk rangban alacsonyabb és képzetlenebb elemi iskolai tanítóktól, illetve a helyi társadalom előtt világossá teszi egyúttal a hivatásra való felkészülésük

¹¹⁶ 17025/1866. XIX. A Magyar Királyi Helytartótanács körrendelete a tankerületi főigazgatóknak a tanárok „tanári” címmel való felruházása ügyben. Buda, 1866. február 23. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

¹¹⁷ 254/1866. Kádas Rudolf királyi tanácsos, győri tankerületi főigazgató felterjesztése a Magyar Királyi Helytartótanács-hoz a tanárok címzését illetően. Győr, 1866. március 17. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

fáradtságos munkáját. A cím használatát ugyanakkor kiterjesztette volna a nyilvánossági joggal felruházott aligműziumok és alreáltanodák mellett az önálló, elemi iskolával összekötött alreáltanodákra is, mivel tantervük ugyanaz volt, így tanáraiknak ugyanolyan képzettséget kellett nyerniük mint a középiskolai tanárvizsgáló bizottság előtt vizsgát tett kollégáik esetében. A tanítóképző tanárokat a „főtanító”, vagy „főtanár” címeikkel vélte elkülöníteni az általuk képzett tanítóktól, illetve a formálódó középiskolai tanárság csoportjától.¹¹⁸ Barton György, a pozsonyi tankerület főigazgatója szintén azt emelte ki, hogy a „középtanodai tanárok” számára számos próbatételt kellett állni hivataluk elnyeréséhez, így méltányos, hogy címzésben elkülönüljenek azoktól, akik két alreáltanodai osztályt és a tanítóképzőt végeztek el. Emellett arra is rámutatott, hogy más hivatáscsoportok esetében (katonai, teológiai, politikai pályák) különböző rendfokozatok már kialakultak, csupán az iskolaügyben maradt el ennek szabályozása. A kérdés rendezését abból a szempontból is fontosnak tartotta, hogy a magyar középiskolákat és a benne tanítókat semmilyen hátrányos megkülönböztetés ne érje a Lajtán túli területek intézeteihez, illetve tanáraihoz képest, ahol ezt a kérdést már szabályozták.¹¹⁹ Lutter Nándor a buda-pesti tankerület ideiglenes főigazgató helyettese, valamint a budai főgimnázium igazgatója szűkszavú levelében ugyancsak támogatta az ausztriai szabályozás bevezetését.¹²⁰ A tankerületi főigazgatók között egyedül a kassai tankerület ellenezte a szabályozást. A kassaiak egyfelől nem tartották időszerűnek a szabályozást, másfelől pedig úgy vélték, hogy a „tanári cím” a felekezeti tanárok, illetve a felsőbb iskolafokokon, a műegyetemek, tudományegyetemek, jogi és teológiai akadémiák tanárainak tartandók fenn, akik a műveltség magasabb fokán álltak. A világi tanároknak ugyanis csak három évi egyetemi tanulmányokat kellett elvégezni, majd rögtön tanárvizsgát tettek, így műveltségük bizonyosan alatta maradt a szerzetesrendi tanárok teológiai és bölcséleti képzettsége, valamint a teológiai, jogi és bölcsészdoktorok által elvégzett iskolák színvonalának.¹²¹ A Helytartótanács saját véleményes jelentésében ugyancsak ellenezte a nevezéktan véglegesítését arra hivatkozva, hogy az iskola-rendszer átalakulása még nem zárult le, illetve a tankerületi főigazgatók szerint a „tanári” és „tanítói” elnevezés a köznyelvben lényegében szinonim kifejezéseként volt használatban, így lényegi különbség a tanári cím szabályozásától nem volt várható.¹²² Ennek ellenére 1866 júliusában a szabályozást a magyar tartományok önálló gimnáziumaira, illetve reáliskoláira

¹¹⁸ 323/1866. A nagyváradai tankerületi királyi főigazgató levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához a tanárok címzéséről. Nagyvárad, 1866. március 12. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

¹¹⁹ 352/1866. Barton György apát, királyi tanácsos pozsonyi tankerületi főigazgató levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához a tanárok címzéséről. Pozsony, 1866. március 18. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

¹²⁰ 239/1866. Lutter Nándor a buda-pesti tankerület ideiglenes tankerületi főigazgató helyettesének felterjesztése a Magyar Királyi Helytartótanácsához a tanári címek kiterjesztéséről. Buda, 1866. április 10. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

¹²¹ 576/1866. A kassai tankerületi főigazgató helyettes felterjesztése a tanári címek használatáról a Magyar Királyi Helytartótanácsához. Kassa, 1866. március 13. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

¹²² 37.200/1866. XIX. A Magyar Királyi Helytartótanács véleményes jelentése a Magyar Királyi Udvari Kancelláriának a tanári cím bevezetéséről. Buda, 1866. május 2. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

nézve is kiterjesztették.¹²³ Bár a rendelet nem volt egyértelmű abban a tekintetben, hogy a felekezeti kezelésben levő, lényegében állami középiskolának tekintett intézetekre is kiterjeszti-e az egységes nevezéktant, a következő évtizedekben a felekezeti tanárok is követték az állami fenntartású intézetek tanárainak címzési eljárást.

A magyar középiskolai tanárképzés első intézményeinek létrejötte kapcsán megállapítható, hogy az egységes kvalifikáció, illetve a tanárjelöltek rendszeresített képzésének gondolata az 1848-as polgári forradalmat követően merült fel, azonban a politikai viszonyok megváltozásával a modernizációs törekvéseket, mint a társadalom és a gazdasági élet megannyi területén az orosz katonai intervenciót követően létrejött idegen kormányzat valósította meg az egységes birodalom kialakításának igényével (*Kövér*, 2006. 26.). A tanárvizsgáló bizottságok létrehozása szorosan egybekötődött a középfokú oktatási intézményrendszer, illetve a bölcsészkar átszervezésével, lényegében az új középiskolák által mesterségesen generált „piaci igény” teremtette meg a szükségét a tanárok képzési reformjának is. A bölcsészkar reformokban az érintett magyar tanároknak ugyan voltak javaslataik, de ezeket a politikai viszonyok miatt nem tudták elfogadtatni, így azok közigazgatási úton egyoldalúan lettek érvényesítve. Ugyanakkor ezek mégsem csupán a bürokrácia által megvalósított és keresztülvitt intézkedések voltak, hiszen kidolgozásukban a birodalmi VKM szakértői (Exner, Jarcke és Phillips) igen fontos szerepet játszottak. Nekik köszönhető a neohumanizmus alapelveit követő intézményszerkezeti, illetve tanrendi átalakulások is. Ugyanakkor ezek abban a tekintetben ellentmondások voltak, hogy a „reformdiktatúra” elemeként kialakultak a neohumanista filozófiai fakultás szerkezeti keretei, autonómiája, de ezeket épp a kormányzat sértette meg rendszerint az 1849 utáni, illetve az 1859–1860 közötti rendkívüli állapotok során az egyetem bezáratásával, a személyi kinevezésekkel, illetve a kari, egyetemi testületek működésének szabotálásával. Vélhetően ez is az egyik oka annak, hogy az ebben az évtizedben kinevezett helyettes, rendes tanárok, mint Horvát Árpád (1846), Télyfy Iván (1846) Margó Tivadar (1862), Szabó József (1862), vagy Kerékgyártó Árpád Alajos (1864) még élénken emlékeztek erre az ellentmondásra és biztatták a kartársaikat a kari autonómiaira való hivatkozással az ellenállásra, amikor felmerült, hogy a középiskolai tanárképzés ürügyén reformokat hajtanak végre a bölcsészkar képzésben a kiegyezést követő periódusban ([*Sine nomine*], 1886a. 27–30.). Alighanem az 1867 utáni alkotmányos kormányzatokat is ez tartotta vissza attól, hogy a bölcsészkar belső szervezetét átalakítva keressenek megoldást a tanárképzés problémáinak orvoslására. Helyette a kari autonómia érintetlenül hagyása mellett a képzést kiegészítő újabb intézetek létrehozásával próbálták szisztematikusabbá tenni a tanárvizsgálatra való felkészülést.

A gimnáziumi és reáliskolai tanárképesítő vizsgálatokat birodalmi törvények szabályozták. A tanárvizsgáló bizottságok létrehozásakor ezeket részben hozzáigazították a magyar sajátosságokhoz, de a magyar szakértők által kidolgozott javaslatokat a Helytartótanács mind a Reáltanodái, mind a Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány esetében lényegében figyelmen kívül hagyta. A bizottságok létrehozása ugyanakkor a Helytartótanács és a Kancellária közös „helyzetfelismerését” dicsérte, amely az Októberi Diploma által biztosított

¹²³ 10427/1866. Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása a magyar középiskolai tanítók tanári címmel való felruházásáról. Bécs, 1866. július 7. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

keretek között lehetőséget adott a birodalmi kormányzati szervek tiltakozása ellenére, hogy a magyar vizsgálóbizottságok létrejöjjenek. A szabályzatok módosítása kapcsán tanúsított merev ellenállást alighanem az a reálpolitikai megfontolás vezette, hogy a birodalmi törvényektől való lényeges eltéréseket az uralkodó úgysem hagyta volna jóvá. Ezt erősíti, hogy mindkét szabályzatmódosítás előterjesztése kapcsán kiemelték az érvényben levő birodalmi szabályzattól való minimális eltéréseket, amelyeket a helyi sajátosságokra való hivatkozással indokoltak.¹²⁴ Mivel a tanárképesítés jogi kereteinek kialakítására lényegében a magyar bizottságoknak nem volt hatása, így a tanári hivatás kereteit a szabályzatok alkalmazása során felmerült értelmezésekkel próbálták formálni a következő évtizedben.

Bár a tanárvizsgálat bevezetésétől a helyi magyar közigazgatás és a birodalmi kormányzat is azt várta, hogy képes lesz a formálódó középiskolai tanári hivatáscsoport szakértői tudástartalmát standardizálni, ez a remény hamar szertefoszlott a katolikus szerzetesrendek ellenállásán, akik lényegében az algimnáziumokra nézve felmentést kaptak a követelmények teljesítése alól. A kormányzati meghátrálást mutatja a nevezéktan szabályozása kapcsán, hogy a „tanári cím” használatát csak a kormányhatóságok által fenntartott gimnáziumban gyakorló tanárookra alkalmazták, amelyet aztán később a felekezeti iskolákban is átvettek. A professzió kereteinek kialakítására vonatkozó kezdeti elképzelések tehát csak részlegesen érvényesültek a fenntartói és közpolitikai erőviszonyok miatt.

4.2. A tanárvizsgáló bizottságok működése 1862–1875

4.2.1 *A Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány ügyvitele, személyi összetételének változásai*

A Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottság 1862 augusztusi megalakulását követően hamar megkezdte működését. Az 1862/1863-as tanév őszi félévében az adminisztratív ügyviteli elemek alapjait hozta létre a kijelölt elnök. Így formanyomtatványt alakított ki a bécsi tanárvizsgáló bizottságtól átvett minták magyar nyelvre történő lefordításával a házi dolgozatok témáinak kitzűzésére, a zárthelyi dolgozatok időpontjáról és helyszínéről való tájékoztatásra, illetve némileg előrelátó módon arra is, ha a jelöltek haladékat kérnének a dolgozatok leadására.¹²⁵ A tanárvizsgálatot tett tanárjelöltek nyilvántartását egy ügynevezett „rovatos táblában” vezette, amely számos adatot rögzített a bizottsághoz folyamodó és vizsgálatot tett jelöltekről, így többek között a vizsgálat tárgyát, nyelvét, az otthoni dolgozat kiadását, értékelését, a szóbeli vizsga eredményeit és a próbatanítás időpontját.¹²⁶

A bizottság működéséhez szükséges elemeket a Helytartótanács 100–100 példányban litografáltatta.¹²⁷ A vizsgát tett tanárjelöltek számának bővülési mértékét jelzi, hogy az 1862-ben

¹²⁴ 20.222/1862. VI. A Magyar Királyi Helytartótanács előterjesztése a gimnáziumi tanárjelöltek tanárvizsgáló bizottságának létrehozásáról. Buda, 1862. március 28. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.; 37.611/1862. VI. A Magyar Királyi Helytartótanács előterjesztése a reálszkolai tanárjelöltek tanárvizsgáló bizottságának létrehozásáról. Buda, 1863. márciusa. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹²⁵ A formanyomtatványok szövegét lásd a Függelékben. 25/1862. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmány elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához. Pest, 1862. november 18. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹²⁶ A Rovatos Tábla által rögzített szempontokat a folyamodó jeleöltek személyéhez, a vizsgálatokhoz és a benyújtott dolgozathoz kapcsolódóan lásd a Függelékben közölt 5. számú táblázatban.

¹²⁷ 80379/1862. A Magyar Királyi Helytartótanács rendelete, amelyben a Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány

nyomtatott példányok 1869 végére fogytak el, ekkor kérte a bizottság elöljárója a VKM-t, hogy ismét bocssáson rendelkezésére az ügyvitelhez szükséges dokumentumokat.¹²⁸ A tanárvizsgáló bizottság megalakulása, illetve a politikai viszonyok konszolidálódása a kiegyezési tárgyalások előre haladásával, és annak megkötésével egyértelműen kedvezően hatottak az egyetemlátogatásra is. (Csorba, 2003. 323–325.). A bölcsészeti kar vonzerejét növelhette, hogy a jelöltek a magyar fővárosban, a tanárvizsgálati 10 forintos illetéken felül további nagyobb anyagi ráfordítás nélkül képesíthették magukat, illetve léphettek tanári pályára. Az egyetemi statisztikák csak az 1871/1872. tanévtől közöltek adatokat a tanárvizsgálatot sikeresen tett hallgatók létszámáról, előtte nagyobb számban vélhetően nem is ők, hanem már gyakorló tanárok próbálták meg a képesítést megszerezni végleges tanári kinevezésükhöz.¹²⁹

Ezt támasztják alá az 1864/1865. tanévből fennmaradt kimutatások is, amelyek szerint összesen 27 jelölt tett tanárvizsgálatot, akikből 16-an az egész gimnáziumra, 11-en pedig csak az algimnáziumra szereztek képesítést. Az összesítésben a foglalkozásokat is feltüntették, amelyből világosan látható, hogy egy jelölt kivételével valamennyi frissen vizsgát tett tanár már helyettesként, vagy rendes tanárként működött valamely középiskolában. Szakválasztást tekintve a klasszika-filológia bizonyult a legnépszerűbbnek (11 fő), amelyet a történelem-földrajz (6 fő) és a mennyiségtan-természetan (6 fő) követett.¹³⁰ Abban az esetben, ha a jelöltek algimnáziumra szereztek képesítést, a főszakjukat magyarral, illetve bölcsélettel, valamint természetrajzzal egészítették ki.¹³¹ A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány esetében Sztoczek József is hasonló adatokat jelentett. Az 1866. novemberig vizsgálatot tett nyolc személy fele helyettes, a másik fele pedig algimnáziumhoz, illetve főgimnáziumhoz kinevezett rendes tanár volt. A vizsgálat valamely elemében elégtelen teljesítményt nyújtott folyamodók mindegyike ugyancsak már gyakorló tanár volt. A vizsgálat alatt levő hét jelölt egyikénél jegyezték fel mindössze, hogy műegyetemi hallgatóként folyamodott a vizsgálat megszerzéséért.¹³²

A tanárvizsgálatra jelentkezők számának növekedésével hamar megjelent arra is az igény, hogy bizonyos napokat, illetve időszakokat jelöljenek ki, amelyek alatt lehetséges volt teljesíteni a vizsgafordulókat. A megalakulást követően a félévek utolsó hónapjait jelölték ki a vizsgáztatásra, ám ezek alkalmatlannak bizonyultak, mivel a vizsgabizottság tagjai egyetemi előadásaiikat és a félévi bizonyítványok kiállítását ebben az időszakban fejezték be, amely igen nagy elfoglaltságot jelentett számukra. A vizsga teljesítése pedig a folyamodók

ügyviteléhez szükséges dokumentumokat litografáltatta. Buda, 1862. december 7. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹²⁸ 1138/1869. Toldy Ferenc a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmány elnökének levele a VKM-miniszterhez rovatos tábla átküldéséről. Pest, 1869. november 2. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹²⁹ A beiratkozott, illetve sikeresen tanárvizsgálatot tett bölcsészkar hallgatók létszámáról lásd a Függelékben közölt 6. számú táblázatot.

¹³⁰ 1098/1865. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmány elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához a tanárvizsgálati engedélyt kapó tanárjelöltek névjegyzékéről. Pest, 1865. augusztus 1. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹³¹ 891/1865. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnökének felterjesztése a Magyar Királyi Helytartótanácsához a tanárvizsgálatot tevő jelöltek névsoráról. Pest, 1865. március 1. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹³² 13/1866. Sztoczek József a reáltanodai tanárvizsgáló bizottmány elnökének jelentése a tanárvizsgálatra jelentkezett tanárjelöltekkel kapcsolatban. Buda, 1866. december 27. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

számára is nehézséget jelentett, mivel a gimnáziumokban ebben az időszakban zajlottak az osztályozó vizsgák, így intézetük székhelyét nem hagyhatták el a tanárvizsga teljesítése miatt. Ezért a bizottság 1865. március 28-i ülésén a márciusi és a júniusi időszakot jelölte ki a vizsgáztatás céljaira.¹³³ Purgstaller József 1866 májusában azt is jelezte, hogy az 1862. évi vizsgaszabályzat nem szabályozta, hogy a házi dolgozatok beküldése és a zárthelyi dolgozatok megírása között milyen időtartamnak kell eltelnie. Ezt kihasználva a jelöltek gyakran folyamodtak a dolgozatok beküldése után haladékkért a zárthelyi próbatételek megírásához. Rendszerint a tanári elfoglaltsággal járó fáradalmaikra, betegségekre, vagy pénzügyi nehézségekre hivatkozva próbáltak meg időt nyerni a felkészüléshez. A dolgozat benyújtása és a zárthelyi dolgozatok megírása közötti időt elnyújtó jelölteket azzal próbálták jobb belátásra bírni, hogy kilátásba helyezték a vizsgálatról való eltanácsolásukat, ha egy éven belül nem jelentek meg a vizsgabizottság előtt.¹³⁴ A Helytartótanács végül jóváhagyta a március, illetve júniusi hónapokat, egyben elrendelte, hogy azoknak, akik 1866 márciusáig kellett volna dolgozatukat beküldenie, legfeljebb júniusig kaphatnak haladékokat.¹³⁵ Ezekről azonban némely esetben eltértek, így például Toldy Ferenc a bizottság ideiglenes elnökhelyettese kilenc tanárjelöltet 1866. október 2-ára hívott a fővárosba, hogy 3–4-én lefolytatva a zárthelyi és a szóbeli fordulót ne kelljen a következő év márciusáig várniuk. A jelentkezők számának emelkedése miatt jelezte a Helytartótanácsnak, hogy a márciusra, illetve júniusra való koncentrálása a vizsgálatoknak megterhelő lehet a bizottsági tagok számára.¹³⁶ A Helytartótanács azonban továbbra is ragaszkodott a márciusi, illetve júniusi hónapokhoz, emellett pedig kikötötte, hogy a zárthelyi dolgozatoknak szerdára kell esnie, hogy azokon a kormányzati tisztviselők is képviselthessék magukat. A feladványokat pedig a dolgozat megírása előtt legalább két nappal be kellett mutatni.¹³⁷

A kormányzati tisztviselők megjelenése a tanárvizsgálati folyamatban szimbolikus jelentőséggel bírt: kifejezte az államhatalom hozzájárulását a vizsgálati bizonyítvány képesítő erejéhez, amely így nem csupán a szaktudás vizsgáztatók által garantált meglétét bizonyította, hanem az állam által meghatározott standartoknak való megfelelést is. Így a tanárok a szakértői tudásukon illetve a bizonyítvány elnyerését követően a hivatali pozícióra való kinevezésen keresztül is összekapcsolódtak az állammal.

Az államhatalom jelenlétében, illetve közvetítésével történő képesítés ellenére a vizsgáló bizottságok működési feltételei meglehetősen kedvezőtlenek voltak. A Gimnasiunai

¹³³ 1494/1866. Purgstaller József a gimnasiunai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához a tanárvizsgálaton végrehajtott változtatásokról. Pest, 1866. június 6. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹³⁴ 1433/1866. Purgstaller József a gimnasiunai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához. Pest, 1866. május 28. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹³⁵ 42.969/1866. XIX. A Magyar Királyi Helytartótanács rendelete a Gimnasiunai Tanárvizsgáló Bizottmány részére a tanári vizsgák letételére kitűzendő határidő tárgyában. Buda, 1866. május 28. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹³⁶ 1766/1866. Toldy Ferenc a gimnasiunai tanárvizsgáló Bizottmány ideiglenes helyettes elnöke. Pest, 1866. szeptember 15. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹³⁷ 72446/1866. XIX. A Magyar Királyi Helytartótanács rendelete a Gimnasiunai Tanárvizsgáló Bizottmány részére a vizsgálatok időszakáról, illetve arról, hogy a zárthelyi dolgozatok megírása szerdai napokra essék. Buda, 1866. szeptember 15. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

Tanárvizsgáló Bizottsághoz sem díjnokat, sem pedig egyéb kiegészítő személyzetet nem rendeltek hozzá, amely segített volna a vizsgázók számának emelkedésével az egyre bonyolultabb adminisztratív ügyvitelt kezelni. Purgstaller sem az egyetemi, sem pedig a saját hivatalnokát nem akarta térítés nélkül felhasználni, így jobbára maga volt kénytelen a folytatni levelezést, a jegyzőkönyveket, illetve bizonyítványokat két példányban kiállítani, valamint a fent közölt „rovatos táblát” kitölteni. 1866-ban a bizottság úgy határozott, hogy a tanárvizsgálatért folyamodó jelölteknek két forintot kell fizetniük egy díjnoknak, illetve egy forintot egy szolgának, akik a bizottsághoz kapcsolódó ügyvitel kezelését segítették. Ezzel lényegében a tanárvizsgálati szabályzat által megállapított 10 forintos illetékhez további adminisztrációs költségek hozzácsatolásával 13 forintra emelték a tanárvizsgálati díjat. Az adminisztrációs személyzet hiánya mellett Purgstaller azt is nehezményezte, hogy mindenkori helyettese a tudományegyetem bölcsészeti karának dékánja, amely tisztséget ekkor Margó Tivadar, az állat és összehasonlító bonctan nyilvános rendes tanára töltötte be ([*Sine nomine*], 1868a. 7.), nem volt tagja a vizsgabizottságnak, így az ügyviteli elemeket sem ismerhette. Segítség esetén az ugyancsak piarista rendi, s ezért a vele egy rendházban élő Horváth Cyrillhez fordult. Mivel ez a kapcsolat eseti jellegű volt, így javasolta, hogy a bölcsészkarnek helyt adó egyetemi épületben jelöljenek ki egy kis helyiséget, ahová a bizottság irattárát el lehet helyezni.¹³⁸

A Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány tagjainak a vizsgálatokhoz kapcsolódó teendőiről nem készült részletes kimutatás. Az azonban megállapítható, hogy a tagok elfoglaltsága nőtt annak köszönhetően, hogy az 1865/1866. tanévben folyamodtak először végzett egyetemi hallgatók a tanárvizsgálat teljesítéséért. Emiatt Purgstaller kérvényezte a Helytartótanácsból, hogy az a bizottsági tag, aki a próbaleckéken is részt vesz a szóbeli vizsgarészek lezárását követően a pesti, vagy a budai főgimnáziumban, kapjon további tiszteletdíjat.¹³⁹ Ezt a Helytartótanács arra hivatkozva utasította el, hogy a vizsgadíjak szabályozásának kérdése kívül esik illetékességi körén, illetve a pesti bizottság működéséhez rendelt díjazás egyébként is nagyobb mint a birodalom más vizsgabizottságai esetében.¹⁴⁰ A kérés vélhetően azzal állt összefüggésben, hogy a vizsgázók számának növekedése,¹⁴¹ illetve a tanítási gyakorlattal nem rendelkező egyetemi hallgatók vizsgáztatása bonyolultabb adminisztrációt eredményezett és így a bizottsági tagok elfoglaltságának mértéke is jelentősen nőtt.

A bizottság összetételében hamar személyi változások következtek be. Purgstaller József 1862. novemberében jelezte, hogy a vizsgaszabályzat 9. §-a szerint a magyar nyelv mellett a bizottság képesíthet német, román, rutén, szerb nyelvekre is, de a legelsőkön kívül a többiben nem volt a bizottsági tagok között senki sem jártas, így kérte a Helytartótanácsot, hogy

¹³⁸ 1494/1866. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához a tanárvizsgálaton végrehajtott változtatásokról. Pest, 1866. június 6. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹³⁹ 1069/1865. Purgstaller József, a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmány elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához. Pest, 1865. augusztus 2. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁴⁰ 61.781/1865. IX. II. szak. A Magyar Királyi Helytartótanács rendelete a pesti Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány elnökének kérdésére, mely szerint a próbaelőadáson való megjelenés után a bizottsági tagok részesülhetnek-e valamilyen díjban. Buda, 1865. augusztus 2. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁴¹ Ld. a 6. táblázat 1871–1875 közötti adatait.

jelöljenek ki vizsgabiztosokat.¹⁴² A kormány szerv saját szakembereit küldte a bizottságba, így a ruténra Ruby Antal, a szerbre Sztojakovics Sándor, a románra pedig Jamesko Döme helytartósági titkárokat jelölték ki addig, amíg a tudományegyetemen ezeket a nyelvzakokat nem töltötték be.¹⁴³ Tehát azok az egy évtizeddel korábbi aggodalmak, amelyek a pesti tudományegyetemen tapasztalható szakemberhiány és az infrastrukturális elmaradottság miatt támasztottak kételyeket a tanárvizsgáló bizottság létrehozásával szemben, nem voltak teljesen alaptalanok.¹⁴⁴ A Helytartótanács tagjai ugyanis elsősorban a közigazgatással összefüggő feladatokat láttak el, a tanárvizsgáló bizottság munkájában való részvételhez szükséges szakértői ismeretek nem mindegyikük számára állt rendelkezésre. Így a bizottság szaktudományos képesítése ezekre a nyelvekre kevéssé felelt meg az államhatalom által előírt alapkövetelményeknek. Ráadásul így a kormány szerv jelenléte az államvizsgákon nem csupán szimbolikus jellegű volt, hanem annak tartalmi részét, a szakértői tudás mérését is érintette.

Noha a román nyelvre 1862 decemberében kinevezték a bölcsészeti karon rendkívüli tanárként a román nyelvi és irodalmi tanszékre Román (Romanu) Sándort, aki korábban gimnáziumban tanított, majd a Helytartótanácsnál látott el adminisztratív kiegészítő feladatokat (*Szentpétery*, 1935. 458–459.; [*Sine nomine*], 1870a. 9.), mégis csupán 1871-től jelent meg a vizsgálóbizottságban mint rendes tag ([*Sine nomine*, 1872a. 30.). A szláv nyelvek és irodalom tanszéket ugyanilyen módon látta el 1849 óta Ferenc József, a miniszterelnökség fordító irodájának vezetője ([*Sine nomine*], 1870a. 9.), aki 1866-ban rendkívüli tanári kinevezést kapott (*Szentpétery*, 1935. 459.), ám a vizsgálóbizottságban ugyancsak 1871-ben kapott helyet ([*Sine nomine*], 1872a. 29.). A német nyelvet a vizsgálatok során Toldy Ferenc, a magyar nyelvre és irodalomra kinevezett tanár kérdezte, ám erről 1866 májusában lemondott és helyére Riedl Szendét nevezték ki, aki az egyetem bölcsészeti karán is átvette a német nyelvi és irodalmi tanszék ellátását Horváth Árpádtól.¹⁴⁵

A nyelvi szakterületeken tehát 1867-t követően kerültek felváltásra a Helytartótanács által kinevezett, eredetileg közigazgatási feladatok ellátásával megbízott tisztviselők nagy része.¹⁴⁶ 1866 júliusától az elnök személye is megváltozott, ugyanis Purgstaller egészségének megrendülésével a bölcsészeti kar dékánja, Toldy Ferenc vette át előbb ideiglenesen, majd végleges kinevezéssel a bizottság vezetését az 1873/1874. tanévig.¹⁴⁷ A történelmi-földrajz szakcsoportot

¹⁴² 28/1862. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához a német, román, rutén, rác nyelvvel kéredezése tárgyában. Pest, 1862. november 21. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁴³ 81403/1862. VII. Magyar Királyi Helytartótanács: A gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnöke, a magyar mellett a német, rác, oláh, rutén nyelvekből ki vizsgálja meg a tanárjelölteket. Buda, 1862. november 21. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁴⁴ Ld: Josph Mozart: A pesti tanárvizsgáló bizottság felállítását hátráltató elemek. Bécs, 1853. március 8. Közli: *Sashegyi*, 1974. 225–226.

¹⁴⁵ 1520/1866. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához tanárvizsgálói szabályzati példányok kérése ügyében. Pest, 1866. június 25. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁴⁶ Az orosz nyelvet és irodalmat leszámítva, amelyet az 1872/1873-as tanévig Ruby Antal felügyelt, ekkor már táblai ülnöki minőségben ([*Sine nomine*], 1873a. 32.).

¹⁴⁷ Ld. 1565/1866. Toldy Ferenc a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság ideiglenes megbízott elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához Gasparik János ügyében. Pest, 1866. július 26. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

érintő személyi változásokat már ő terjesztette fel 1866 októberében. Az eredetileg kinevezett Reisinger Jánost Horváth Árpád helyettesítette, ám utóbbi is lemondott a vizsgabizottsági munkálatokban való részvételről, így helyére a piarista rend tartományfőnök helyettesét, majd Purgstaller halálával, vezetőjét, az egyetemes történelem nyilvános rendes tanárát ([*Sine nomine*], 1879a. 23.), Somhegyi Ferencet nevezték ki. Somhegyinek így az egyetemes történelemet és földiratot (földrajzot) kellett kérdeznie. A magyar történeti részek ellenőrzésére nevezték ki a vizsgabizottsághoz Kerékgyártó Árpád Alajost, aki korábban Pest város helyettes polgármesteri tisztségét is betöltötte ([*Sine nomine*], 1887a. 30.).¹⁴⁸

A Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmányban a kiegyezéstől a két vizsgabizottság egyesítéséig terjedő időszakban is jelentős személyi változások történtek. Az új tagok megjelenése a bizottságban szorosán követte a bölcsészkar tanári fluktuációt az 1871 utáni időszakban is. Az 1870/1871–1874/1875. tanév között összesen kilenc új tag került a bizottságba. Ebben az időszakban az első változás a neveléstan élén következett be, mivel Róder Alajost az 1869/1870. tanévben Lubrich Ágost váltotta fel és nyert kinevezést a felsőbb neveléstan rendes tanáraként a vizsgabizottságba ([*Sine nomine*], 1871a. 13.). Az 1871/1872. tanévben több új taggal bővült a vizsgabizottság, köztük Jurányi Lajossal, illetve Hunfalvy Jánossal. Előbbi az egyetemi növénykert igazgatója és a növénytan, míg utóbbi az összehasonlító földrajz nyilvános rendes egyetemi tanára volt ([*Sine nomine*], 1872a. 19.). Kondor Gusztáv, valamint Margó Tivadar ugyanebben a tanévben váltak az elemi mennyiségtan és az összehasonlító bonctan rendes tanáraiként vizsgabiztossá. Az 1873/1874. tanévben Eötvös Loránd, aki 1874-ben nyerte el az egyetemi tanári kinevezést a felsőbb természettanra, illetve a Riedl Szendét felváltó Heinrich Gusztáv vált taggá, aki amellet, hogy az egyetemen helyettes tanári kinevezést nyert, a pesti evangélikus gimnáziumban is helyettesként működött ([*Sine nomine*], 1874a. 21–22.). Emellet úgy tűnik az egyetemi kiadványokból, hogy ugyanettől a tanévtől Toldy Ferenc is megvált a bizottság elnöki pozíciójától és helyét Sztoczek József vette át ([*Sine nomine*], 1874a. 32.). Valószínű azonban, hogy az egyesítést elrendelő 26.077/1875 (X. 28.) számú VKM rendeletig mindkét bizottság megőrizte szervezeti függetlenségét, hiszen csak a rendeletet követően nevezett ki a miniszter új, egyesített vizsgabizottságot.¹⁴⁹ Ezt a feltételezést erősíti az is, hogy azok a hallgatók, akik az 1874/1875-ben fejezték be tanulmányaikat még az 1862-es vizsgaszabályzat szerint voltak jogosultak tanárvizsgáért folyamodni. Azonban ekkor már az új bizottsági tagok előtt kellett számot adniuk tudásukról.¹⁵⁰ Névlegesen azonban a régi bizottságok állították ki a bizonyítványokat, ilyen módon a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány egészen 1877 decemberéig „működött”.¹⁵¹

4.2.2. A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány ügyvitele, személyi összetételének változásai

Sztoczek József, a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány elnökének hasonló körülmények

¹⁴⁸ 1818/1866. Toldy Ferenc a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmány ideiglenes elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához. Pest, 1866. október 8. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁴⁹ A vallás- és közoktatási m. kir. ministertől 26.077. sz. a. kiadott rendelet: a középtanodai tanárvizsgálat tárgyában. Budapest, 1875. október 28. [*Sine nomine*], 1875t. 362–363.

¹⁵⁰ A Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány személyi összetételét az 1874/1875. tanévben lásd a Függelékben csatolt 7. számú táblázatban.

¹⁵¹ 19485/1882. III. ü. o. A VKM Számvevőségének jelentése a fennállott reáliskolai tanárvizsgáló bizottság tagjai részére kért jutalom ügyében. Budapest, 1882. június 6. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

között kellett kialakítania az ügymenetet. 1863. július 6-án kezdte meg működését a Helytartótanács 41.940/1863. (VI. 6.) rendelete nyomán. Az erről való tudósításban kérte, hogy rendeljenek a bizottsághoz pecsétet, illetve az általános képzettség részét képező vallástani ismeretekhez egy külön bizottsági tagot.¹⁵² A kormányszerv már korábban elrendelte a szabályzat kinyomtatását 120 példányban, amelyből 20-at küldött a bizottsági tagoknak.¹⁵³ A pecsét körirata a gimnáziumi jelöltek vizsgáló bizottság mintájára készült el: »*Magyarországi reáltanítói vizsgáló bizottmány pecsétje 1863*«. A vallástani ismeretek kérdéséről pedig úgy rendelkezett a Helytartótanács, hogy a katolikus jelöltek a budai főgimnázium, vagy főreáliskola vallástanára kérdezheti, míg a más vallást követőknel, pedig hívjanak meg lelkészeket ideiglenesen bizottsági tagnak.¹⁵⁴ Mivel kiderült, hogy a pecsét nagyobb, mint a Műegyetem saját pecsétje, úgynevezett „csavar sajtó féle”, ezért kérte egy asztal készítését is,¹⁵⁵ amelyet nem egészen egy év múlva az ügymenet szaporodásával egy újabb, az írásbeli dolgozatok megírásánál is felhasználható fiókos asztal és egy irattartó szekrény igénylésével toldott meg.¹⁵⁶ Ezeket az igényeket a Helytartótanács pártolta és teljesítette 20 forint kiutalásával.¹⁵⁷ Az ügyvitel kezelésére azonban a testvérbizottsághoz hasonlóan nem állt rendelkezésre a kormányszerv által garantált adminisztratív segédérő, így Sztoczek a Műegyetem első embereként saját hivatali írnokát kérte az adminisztratív ügykezelésben való segédkezésre. Molnár Lajos írnok elfoglaltságáról, illetve jutalmazásának mértékéről megállapítható,¹⁵⁸ hogy tanévről-tanévre növekedett az adminisztrációs nyomás a bizottságon, amelyet az is súlyosbított, hogy a gimnáziumi rajztanárjelöltek vizsgáztatási feladatát is ennek a bizottságnak kellett ellátnia.

Az elnök által javasolt jutalomdíjak mértékét az adminisztratív ügyek viteléért a Helytartótanács esetről-esetre ítélte meg.¹⁵⁹ Tehát a reáliskolai bizottság esetében nincs arra vonatkozóan adat, hogy az adminisztratív költségeket a vizsgára jelentkezőkkel fiztették volna meg. A jelöltek által befizetett 10 forintos vizsgadíjakra vonatkozóan az volt az irányelv, hogy azokat szétosztják a vizsgabizottság tagjai között a vizsgafolyamatokban való elfoglaltságuk arányában.¹⁶⁰

¹⁵² 5/1863. Sztoczek József a reáltanodai tanárvizsgáló bizottmány elnökének jelentése a bizottság megalakulásáról. Buda, 1863. július 8. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁵³ 49690/1863. VI. Magyar Királyi Helytartótanács: Az egyetemi nyomda jelentése a reáltanodai tanárvizsgáló bizottmány szabályzatának kinyomtatásáról. Buda, 1863. június 27. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁵⁴ 53.950/1863. VI. A Magyar Királyi Helytartótanács véleményes jelentése Sztoczek József reáltanodai tanárvizsgáló bizottmányi elnök felterjesztésére. Buda, 1863. június 8. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁵⁵ 8/1863. Sztoczek József a reáltanodai tanárvizsgáló bizottmány elnökének levele a Helytartótanácsához asztal rendeléséről. Buda, 1863. július 19. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁵⁶ 47/1864. Sztoczek József a reáltanodai vizsgáló bizottmány elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához. Buda, 1864. augusztus 18. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁵⁷ 69677/1864. VIII. II. A Magyar Királyi Helytartótanács: A reáltanszaki vizsgáló bizottmány elnöke egy irattári szekrényt és egy asztalt kér. Buda, 1863. augusztus 18. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁵⁸ Az adminisztratív ügyvitelhez kapcsolódó részletes kimutatást lásd a Függelékben csatolt 8. számú táblázatban.
¹⁵⁹ 10.0877/1866. XVIII. Magyar Királyi Helytartótanács: A reáltanodai tanárvizsgáló bizottmány elnöke Molnár Lajos műegyetemi írnok részére 30 forintnyi jutalomdíjat javasol. Buda, 1867. január 13. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁶⁰ 20681/1866. XVIII. ü. o. Magyar Királyi Helytartótanács: A reáltanodai vizsgáló bizottmány elnöke a befizetett

A kiegyezési törvény által létrehozott új politikai és kormányzati szerkezet a tanárvizsgáló bizottságok működésében épp a finanszírozás területén eredményezett megújulást az 1875 előtti időszakban. A kialakuló VKM ugyanis az eseti jellegű utalásokat felszámolta és egy-egy óra tanárvizsgálati tevékenységért 2 forint 50 krajcáros díjazást vezetett be a reál-tanárvizsgáló bizottság tagjaira nézve, emellett pedig az elnöki tiszteletdíjra és az adminisztratív ügykezeléssel összefüggő kiadásokra évi 100 forintot utalt ki.¹⁶¹ A vizsgáztatók díja bizonyosan alacsonyabb volt, mint a testvérbizottság esetében, ugyanis Sztoczek felterjesztéseiben próbálta elérni, hogy honorárium számításának alapját képző összeget hozzáák a gimnáziumi bizottságéval azonos szintre.¹⁶² Amellett, hogy ez a kérés elintézetlen maradt, ugyanis a vizsgáztatói díjak közötti különbséggel kifejezést akart adni a VKM a gimnázium és a reáliskolák közötti megítélésbeli eltérésnek, a bizottság tagjainak díjazása is késedelmet szenvedett. A VKM ugyanis az 1863 június – 1868 július közötti időszakra vonatkozóan készített számítást a bizottsági tagok járandóságáról Sztoczek 1868., illetve 1869. évi felterjesztése nyomán.¹⁶³

A kiutalt díjakkal be kellett érniük a bizottsági tagoknak a következő négy évben, ugyanis a VKM nem teljesítette az 1868 utáni vizsgadíjak kiutalására való kérvényeket, noha erre Sztoczek 1871-ben, 1872-ben és 1873-ban¹⁶⁴ is kísérletet tett, eredménytelenül. 1875-ös felterjesztésében megjegyezte, hogy a 8106/1872 (III. 3.) rendelettel megújított és rendszeresített 100 forintos elnöki díj,¹⁶⁵ amelyből az irodai ügyvitel is fedeznie kellett volna, elégtelen. Az 1872/1873. tanév óta már nem rendelkezett hivatali személyzettel, mivel leköszönt intézetvezetői posztjáról. Az ügyvitel mennyisége pedig indokoltá tette volna a személyzet hozzárendelését a bizottsághoz, mivel a gimnáziumi rajztanárjelöltek mellett a kereskedelmi iskolai tanárjelöltek vizsgálata is a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmánynál folyt. Ezért 1873 februárjától havi 15 forintért egy írnokot foglalkoztatott, akinek a honoráriumát a jelöltek vizsgadíjaiból, illetve saját elnöki keretéből fedezte 285 forint értékben 1873 februárja és 1874 decembere között, amelynek megtérítését kérte. Az egyéb szolgálati teendőket Muck Jenő műegyetemi, illetve az ekkor már működő középiskolai tanárképzési Szintén József szolgálók látták el.¹⁶⁶

A VKM végül három lépcsőben rendezte a vizsgabizottsági tagok honoráriumát. 1875 márciusában az 1868–1871 közötti időszakra vonatkozóan pótolták az elmaradt kifizetéseket.

40 forintnyi vizsgálati díjak utalványozásáért esedezik. Buda, 1866. márciusa. MNL OL K 636 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹⁶¹ 14.837/1871. III. ü. o. VKM: A reáltanárokat vizsgáló bizottság tagjainak 1863–1868-ig járó díjaik utalványoztatnak. Buda, 1871. június 28. MNL OL K 636 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹⁶² Ld.: Tv. reálbizottság 415/1875. Sztoczek József a reáltanodai vizsgáló bizottmány elnökének felterjesztése a VKM-miniszterhez. Budapest, 1875. március 20. MNL OL K 636 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹⁶³ A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság tagjainak elfoglaltságairól, járandóságairól készített kimutatást lásd a Függelékben csatolt 9. számú táblázatban.

¹⁶⁴ 89/1873. Sztoczek József vizsgálóbizottsági elnök levele a VKM-miniszterhez. Buda-Pest, 1873. február 12. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹⁶⁵ 8106/1872. III. ü. o. A VKM-minisztérium rendelete a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság 100 forintos kifizetésének rendszeresítéséről. Buda, 1872. március 3. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹⁶⁶ Tv. reálbizottság 415/1875. Sztoczek József a reáltanodai vizsgáló bizottmány elnökének felterjesztése a VKM miniszterhez. Budapest, 1875. március 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

A vonatkozó időszakban összesen 36 vizsgaalkalom volt, amelyekben a bizottsági tagok összesen 273 órát töltöttek vizsgáztatással. Az 1871-ben megállapított kulcs szerint 682 forint 53 krajcárt kellett volna a VKM-nek kifizetni, de ebből levonták a jelöltek által befizetett illetékeket (360 forintot), így végül 322 forint 50 krajcárt osztottak fel a vizsgáztatásban résztvevők között az elfoglaltságok arányában.¹⁶⁷ 1875 áprilisában azt a 285 forintot is engedélyezték kifizetésre, amelyet Sztoczek a saját keretéből biztosított a hivatali szolgák, díjnokok bérezésére.¹⁶⁸ A második szakaszban 1875. júliusában az 1871–1874 közötti időszekekre vonatkozó honoráriumokat egyenlítették ki. A VKM Számvevőségének jelentése szerint a vonatkozó időszakban 50 vizsgaalkalom volt, amely összesen 253 órányi elfoglaltságot igényelt a vizsgáztató tanárok részéről. Teljes honoráriumuk 632 forint 50 krajcár volt, amelyből 500 forintot levonva a jelöltek által fizetett illetékek fejében, 132 forint 50 krajcárt osztottak fel a bizottsági tagok között. Érdemes megjegyezni, hogy a két három éves ciklus (1868–1871; 1871–1874) alatt a vizsgaalkalmak száma majdnem másfélszeresével emelkedett, de ez összességében mégsem jelentett több munkaórát a VKM szerint, mint korábban, így a honoráriumok mértéke is elmaradt az 1868–1871-es időszakétól. Végül 1875 októberében az 1874/1875-ös tanévre is kiutalta a minisztérium a juttatásokat, amelyből megállapítható, hogy 22 vizsgaalkalom során a vizsgáztatók 95 órában voltak lekötve, amelyért összesen 237 forint 50 krajcárt kaptak volna, ebből azonban a vizsgailletékek levonását követően 17 forint 50 krajcár maradt felosztásra.¹⁶⁹ A bizottsági tagok közül természetesen a legnagyobb elfoglaltsággal járó feladatköre az elnökek volt, aki amellet, hogy a házi dolgozatok és a zárthelyi dolgozatok értékelésében is szerepet játszott, minden vizsgaalkalommal jelen volt.¹⁷⁰

A honoráriumok, illetve az elfoglaltságok mértékének megállapítása arra is lehetőséget ad, hogy a bizottsági tagok változásait nyomon lehessen követni. Ebben ugyanakkor nagy a bizonytalanság, hiszen a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság tagjairól csak a működés megkezdésekor készült összesítő kimutatás áll rendelkezésre. Így a személyi változások megállapításához, az említett összegző táblázat mellett az 1876-os, már az egyesítést követően összeállított névsorból, valamint a számvevőségi iratokból lehet bizonyos megállapításokat tenni. Az első változást az alapításkor létrejött tanári karban a két bizottság közötti összekötő személy, Jedlik Ányos távozása jelentette, aki maga kérte felmentését a bizottsági tagság alól. Arra hivatkozott, hogy a tudománygyetemen tanári feladatai mellett rektorrá is megválasztották és a Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottság munkájában is részt vett, így a reáliskolai vizsgálatokkal összefüggő 3–4 órás értekezletekre már nem tudott időt

¹⁶⁷ 7590/1875. III. ü. o. A VKM Számvevőségének kimutatás a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság tanárainak, illetve a vizsgaalkalmakon részt vett személyek honoráriumáról és elfoglaltságuk mértékéről az 1868–1871 közötti időszakban. Budapest, 1875. március 26. MNL OL K 636 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹⁶⁸ 9790/1875. III. ü. o. A VKM Számvevőségének jelentése a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottságnál működő szolgák és díjnokok honoráriumával kapcsolatban. Budapest, 1875. április 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹⁶⁹ 24.704/1876. III. ü. o. A VKM Számvevőségének kimutatás a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság tanárainak, illetve a vizsgaalkalmakon részt vett személyek honoráriumáról és elfoglaltságuk mértékéről az 1874–1875 közötti időszakban. Budapest, 1876. október 10. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹⁷⁰ A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány tagjainak részletes elfoglaltsásáról készített kimutatást lásd a Függelék 10. számú táblázatában.

szakítani.¹⁷¹ Helyettesül Schenzl Guidó budai főreáliskolai igazgatót javasolta, aki jelentős előrehaladást tett a magyar nyelvben, jelölését pedig Sztoczek is támogatta, mivel a természettanra a többi tanszakkal összehasonlítva kevés jelölt adta be képesítésre jelentkezését.¹⁷² A Kancellária a személycserére vonatkozó előterjesztést hamar elfogadta és Schenzlt kinevezte Jedlik helyettesítésére.¹⁷³ 1865-ben azonban azt javasolta az elnök, hogy Schenzlt és Ney Ferencet igazgatói és vizsgabizottsági teendőik miatt szükséges volna tehermentesíteni. Emellett Nendtvich Károly, aki a vegytant és a természetrajzot, valamint Kovács Gyula, aki az állattant és növénytant képviselte, helyettesítésének lehetőségét is meg akarta oldani. Ezért a nyelvi és irodalmi szakhoz Machik József műegyetemi nyilvános rendes tanárt, a természettanra Abl Antal budai gimnáziumi rendes tanárt, természetrajzra pedig Kriesch János műegyetemi tanárt javasolta kinevezni. Távolilag azt is kilátásba helyezte, hogy Conglenger Károly mellé még valakit rendszeresítené, ha a műegyetem földrajz-történelem és statisztika tanszékét betöltik.¹⁷⁴ A javasolt személyek közül vélhetően csak Kriesch kinevezésére került sor, aki később is szerepelt a fizetési jegyzékekben. Bizonyosan új taggá vált 1871-et követően Hofer Károly, a pesti főreáliskola tanára, későbbi igazgatója, aki vélhetően a francia nyelv kikérdezésében játszott szerepet.¹⁷⁵ Ugyancsak középiskolai oktatóként, a pesti főgimnázium rendes, a történelem egyetemi magántanáráként Conlenger mellé került kinevezésre Cherven Flóris ([*Sine nomine*], 1872a. 21.). Fölser István a mennyiség-tan és ábrázoló geometria, míg Szily Kálmán pedig a természettan műegyetemi nyilvános rendes tanáraiként kaptak megbízást.¹⁷⁶ Lewin Jakab alighanem a kereskedelmi iskolai tanárjelöltek vizsgálatában való részvétele miatt jelenhetett meg a fizetési kimutatásokban, az 1869-es tanulmányútját követően hazatérő ifjú Kármán Mór pedig a „pedagógia, pszichológia és az ethika” képesített magántanáráként nemcsak a reáltanári bizottság munkájában, hanem a tanárképzéshez kapcsolódó egyéb ügyek megszervezésében is fontos szerepet kapott az 1870-es évek első felében ([*Sine nomine*], 1872a. 21.; Kiss, 1987. 11.). Az 1871 utáni statisztikákban sem Schenzl Guidó, aki vélhetően túlterheltsége miatt vált meg a bizottsági tagságtól, sem pedig Csöngöhö (?) Aladár, illetve Szandház Károly nem szerepeltek, akik alighanem csak ideiglenesen vettek részt egy-egy vizsgaszakaszban. A bizottság létrejöttkor kinevezett tagok közül az 1870-es évek derekáig továbbra is tagok maradtak az elnök mellett Conlenger Károly, Ney Ferenc, Nendtvich Károly, Schnedár István, Than Károly, Weiss János és Kruspér István.

¹⁷¹ Jedlik Ányos levele a Magyar Királyi Helytartótanácsnak, amelyben a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság tagsága alóli felmentését kéri. Pest, 1864. február 21. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁷² 27/1864. Sztoczek József a reáltanodai tanárvizsgáló bizottmány elnökének jelentése Jedlik Ányos kiválásáról. Buda, 1864. március 15. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁷³ 35.543/1864. VIII. A Magyar Királyi Udvari Kancellária rendelete Jedlik Ányos felmentéséről és Schenzl Guidóval történő helyettesítéséről. Bécs, 1864. április 19. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁷⁴ 40/1865. Sztoczek József felterjesztése a M. Királyi Helytartótanácshoz új bizottsági tagok kinevezéséről. Buda, 1865. augusztus 10. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁷⁵ Sztoczek József (1876): Az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1876/1877. tanévtől kinevezett tagjai. *Budapesti Közlöny*, **10**. 104. 2981.

¹⁷⁶ Sztoczek József (1876): Az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1876/1877. tanévtől kinevezett tagjai. *Budapesti Közlöny*, **10**. 104. 2981.

A személyi változásokból megállapítható, hogy a reáliskolai képesítő vizsgabizottság megőrizte nyitottságát a gyakorló középiskolai tanárok irányában. Bár az 1870-es második felére Schenzl Guidó kénytelen volt feladni vizsgabizottsági tagságát, amelyet alighanem nem tudott összeegyeztetni iskolaigazgatói feladatának ellátásával, Hofer Károly és Cherven Flóris személyében azonban így is maradtak a bizottságnak olyan tagjai, akik középiskolában tanítottak. A gimnáziumi vizsgabizottság ebből a szempontból zártabb volt, a személycserék lényegében a bölcsészkar tanszékek, amelyek a professzió teoretikus tudáskészletének gondozását látták el, állományának változásait követték. A kinevezésekből megfigyelhető a tudományterületeken belüli specializálódás előre haladása is, amely a vizsgabizottsági kinevezésekben is tetten érhető különösen a természettudomány, mennyiség- és a történelem-földrajz területén.

4.2.3. A vizsgabizottságok professziós tevékenységének rétegei

A két vizsgabizottság nem csupán a szűk értelemben vett vizsgáztatási tevékenység révén gyakorolt professziós tevékenységet a formálódó középiskolai tanárság felett, hanem a képesítés megszerzéséhez kapcsolódó beadványok elbírálásával is. Ezek az ügyek öt csoportba sorolhatók jellegük szerint. Az első csoportot azok a kérelmek képzik, amelyek a vizsgaszabályzatokban előírt három éves egyetemi tanulmányok alóli felmentést, vagy korábbi tanulmányok elismerését célozták. A folyamodók rendszerint az iskolaigazgatójuk ajánlását megszerelve a tankerületi főigazgatóságon keresztül folyamodtak 1867 előtt a Helytartótanácsához, amely pedig tovább küldte elbírálásra a Kancelláriának. Utóbbi rendszerint a vizsgabizottságoktól kért szakértői véleményt a kérvény elbírálására vonatkozóan. Mivel sem az 1853-as, sem pedig az 1862-es vizsgaszabályzat nem specifikálta, hogy milyen egyetemi tanulmányok igazolása szükséges a vizsgáért való folyamodáshoz, ezért előfordult, hogy a pesti egyetem jogi karának négy évi látogatását,¹⁷⁷ valamint a kassai jogakadémia három éves képzését ismerték el felsőfokú tanulmányoknak.¹⁷⁸ Ezekben az esetekben a döntő érv a kérelem kedvező elbírálása mellett az volt, hogy már több éve működtek a jelöltek gimnáziumi helyettes tanárként, így szakterületükbe „beletanultak”.¹⁷⁹ A legtöbb esetben azonban már felszentelt áldozópapok folyamodtak az egyetemi tanulmányok elengedéséért, mivel korábban már elvégezték a teológiai fakultást.¹⁸⁰ Előfordult azonban olyan eset is, amelyben a kérvényező nem tudott kimutatni hat félévi egyetemi tanulmányt és a fennmaradó

¹⁷⁷ 33187/1865. IX. Magyar Királyi Udvari Kancellária: Kegyes királyi udvari rendezvény, mellyel Fábry Jenő bajai gymnasiumi helyettes tanár a szabályszerű 3 évi bölcsészeti tanfolyamtól a tanári vizsga letehetése tekintetéből kivételképpen felmentetik. Bécs, 1865. április 14. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁷⁸ 6903/1866. A Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása Virosztko Győző ügyében. Bécs, 1866. május 17. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁷⁹ Ld. 1345/1866. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához Virosztko Győző ügyében. Pest, 1866. április 14. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁸⁰ Vuchetich István csanádi egyházmegyei áldozópap, temesvári gimnáziumi helyettes tanár a bécsi egyetemen hallgatta a teológiát és ennek elvégzése, illetve felszentelése után vált tanárrá. A teológiai tanulmányok elvégzése miatt a bölcsészeti tanulmányok alóli felmentést megadták számára. 11.609/1865. Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása Vuchetich István ügyében. Bécs, 1865. augusztus 12. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

két félév elengedését kérte.¹⁸¹ Petrovicz Ferenc ügyét is a több évi tanári gyakorlat megléte befolyásolta kedvező irányban.¹⁸²

A hosszú tanítási gyakorlat eredményezhette nem csak az egyetemi tanulmányok alóli felmentést, de egyéb vizsgakövetelmények figyelmen kívül hagyását is. Micsátek Lajos lőcsei evangélikus főgimnáziumi tanár úgy kérte a vizsgálatra bocsátását, hogy elvégezte a gimnázium nyolc osztályát, de érettségi vizsgálatot nem tett, majd a hallei egyetemen két évig filozófiai, illetve klasszika-filológiai tanulmányokat folytatott, amelyekből szigorlatot tett, ezt követően pedig hazatért Magyarországra és tanári állást vállalt.¹⁸³ Mivel jelentős gyakorlattal rendelkezett már, így a Kancellária mind a szükséges idejű egyetemi tanulmányok, mind pedig az érettségi vizsga hiányát elengedte.¹⁸⁴ A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság olyan jelölt vizsgatételi folyamodványát is pártolta önálló alreáliskolákra való képesítés megszerzéséhez, aki elvégezte ugyan a gimnáziumot, érettségét azonban szintén nem tett, hanem 1860–1863 között főúri családoknál volt magánnevelő, majd 1863–1865 között pedig a székesfehérvári, illetve zombori reáliskoláknál lett póttanár.¹⁸⁵

A vizsgálatra akkor is megadták az engedélyt, ha a jelölt kvalifikációja megfelelt a szabályzatnak, de állásából valamilyen oknál fogva elmozdították. Beyer Henrik ugyanis végzett bányamérnöként tanított gimnáziumokban valamint reáliskolákban, így folyamodott tanárvizsgálatért.¹⁸⁶ A Helytartótanács engedélyezte ugyan a vizsgálatot, de felhívta a bizottság figyelmét arra, hogy vizsgálja meg tudását minden szaktárgyból szigorúan, ugyanis tanári állásából azért bocsátották el, mert elbizakodottságánál fogva nem volt hajlandó képezni magát szakterületétől eltérő gimnáziumi tantárgyakban.¹⁸⁷

A kérelmeket azonban visszautasították abban az esetben, ha a jelölt egyszerre több feltételnek nem felelt meg és a tanítási gyakorlata sem volt számottevő. Így Györffy Sándor székelyudvarhelyi gimnáziumi tanár folyamodványát többször is kedvezőtlenül bírálták el, mert sem érettségét, sem pedig egyetemi tanulmányokat nem tudott felmutatni és tanári működése sem volt számottevő.¹⁸⁸ Az egyetemi tanulmányok elengedéséért folyamodók

¹⁸¹ 1399/1866. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához Petrovicz Ferenc áldozár ügyében. Pest, 1866. április 22. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁸² 8936/1866. A Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása Petrovich Ferenc ügyében. Bécs, 1866. június 6. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁸³ 5534/1866. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnökének felterjesztése a Magyar Királyi Helytartótanácsához Micsátek Lajos ügyében. Pest, 1866. november 2. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁸⁴ 1567/1866. Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása Micsátek Lajos ügyében. Bécs, 1866. február 15. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁸⁵ 10.704/1866. Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása Tirczka Antal ügyében. Bécs, 1866. július 12. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁸⁶ 1220/1866. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnökének felterjesztése a Magyar Királyi Helytartótanácsához Beyer Henrik ügyében. Pest, 1866. január 18. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁸⁷ 5103/1866. XIX. Magyar Királyi Helytartótanács: Purgstaller József azt kérdezi, hogy Beyer Henrik, aki az eperjesi gimn. helyettes tanára volt, az állomásától elmozdított, tanári vizsgálatra bocsátható-e. Buda, 1866. január 18. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁸⁸ 49547/1865. IX. Magyar Királyi Helytartótanács: Györffy Sándor erdélyországi székelyudvarhelyi gimnáziumi

kérvényeit azért is bírálták el rendszerint kedvezően, mert a 19.562/1863 (I. 8.) Kancelláriai rendelet óta az volt az irányelv a nagy tanárhiány miatt, hogy azok, akik érettségivel rendelkeztek, illetve már igazoltan ki tudnak mutatni pedagógiai gyakorlatot, felmenthetőek a főiskolai tanulmányok alól.¹⁸⁹

Az ügyek második csoportját azok a beadványok alkotják, amelyek nem csupán az egyetemi tanulmányok alóli mentesítést kérvényezték, hanem a tanárvizsgálat alóli teljes mentességet akartak elérni. Ezekben az esetekben a folyamodókat általában már kinevezték gimnáziumi rendes tanárnak és a három éves próbaidő leteltével sem akarták a vizsgát teljesíteni különböző okokra hivatkozva. Mihalics Mihály kérvényét mind a kassai tankerületi főigazgatóság, mind pedig a Helytartótanács illetékes szakosztálya támogatta. Mihalics görög katolikus áldozópap lelkészi állását azért cserélte fel a tanári hivatásra, mert családját nem tudta ellátni, így 1850-ben előbb a kassai, majd 1862-ben a lőcsei katolikus gimnáziumhoz nevezték ki. Utóbbi kinevezésnél véglegesítették a szolgálati ideje, illetve bölcsészdoktori fokozata alapján, amelynek megléte miatt a véglegesítést nem kötötték a tanárvizsga megszerzéséhez. Azt feltételezték ugyanis a Helytartótanács ügyvivői, hogy a tanárvizsgálati szabályzat a tudományos fokozattal rendelkezőket mentesíteni fogja a tanárvizsga alól. Mivel ez nem történt meg, így javasolták egyedi döntéssel a vizsga alóli mentesítést a doktori fokozatra, szolgálati idejére, illetve életkorára való tekintettel.¹⁹⁰ Noha a Kancellária méltányolta a kérést, megjegyezte, hogy a jövőben nem támogatják az ilyen típusú kedvezmények megadását.¹⁹¹

Ennek ellenére több későbbi esetben is elengedték a tanárvizsga megszerzésének kötelezettségét. Borsody Miklós, szintén a lőcsei katolikus főgimnázium tanárának esete hivatkozási alappá is vált későbbi hasonló ügyek megítélésében. Borsodyt ugyanis 1862-ben, tehát a magyar vizsgaszabályzat bevezetésének évében kinevezték rendes tanárnak azzal a megkötéssel, hogy a három éves próbaidő alatt mindenképp teljesítenie kell a vizsgát. Ehelyett azonban a Helytartótanácshoz fordult a vizsgálat alóli felmentési kérelemmel azzal az indokkal, hogy szembaja, illetve a több nyelven való tanítás annyira kimerítette, hogy nem volt ideje előkészülni. Kifogásairól mind a gimnázium igazgatója, mind a kassai tankerületi főigazgató a helytartótanácsi beadványból értesült. Utóbbi javasolta, hogy Borsodyt mozdítsák el az állásból, mert más tanárok, akik heti 18 órát tartottak három nyelven elő tudtak készülni a vizsgálatra, s mégsem kerültek kinevezésre magasabb fizetési fokozatba.¹⁹² A Helytartótanács azonban az elmozdítás helyett adott számára még egy év

tanár magyarországi tanárvizsgálatra kér engedélyt. Buda, 1865. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁸⁹ Ld. Gasparik János ügye, akinek az 1849 előtti hat éves gimnáziumi, illetve három éves líceumi gyakorlatát elfogadták, utóbbit egyetemi tanulmányoknak elismerve. 1565/1866. Toldy Ferenc a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság ideiglenes megbízott elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsnak Gasparik János ügyében. Pest, 1866. július 26. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁹⁰ 26.453/1865. IX. Magyar Királyi Helytartótanács: Mihalics Mihály görög katolikus áldozár tanárvizsgálat alóli felmentése. Buda, 1865. március 20. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁹¹ 11.109/1865. A Magyar Királyi Udvari Kancellária: legfelsőbb döntés Mihalics Mihály eperjes megyei görög katolikus áldozár és a lőcsei katolikus főgimnázium rendes tanítója ügyében. Bécs, 1865. július 26-án. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁹² 1228/1864. Morvics József kassai tankerületi főigazgató levele a Magyar Királyi Helytartótanácsnak Borsody Miklós ügyében. Kassa, 1864, augusztus 24. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

haladékot a vizsgálati folyamat elkezdéséhez.¹⁹³ A határidő letelte után ismét beadványban kérte a kormányzszervet a vizsga alóli felmentésre. A kérést azonban ezúttal a tankerületi főigazgató is támogatta idős kora miatt (48 éves volt ekkor).¹⁹⁴ A Helytartótanács azonban továbbra sem tartotta elengedhetőnek a vizsgát, mindössze annyi engedményt adott, hogy 1866 februárjáig kellett a házi dolgozatokat benyújtania.¹⁹⁵ 1866 áprilisában azonban mégis véglegesen helybenhagyták kinevezését. Ez szolgált hivatkozási alapul Landinger Antal, ugyancsak lőcsei gimnáziumi tanár kérvényéhez is, amelyben azt kérte, hogy mentse fel a tanárvizsgálat alól, mivel hittantanári állásából saját beleegyezése nélkül nevezték ki 1861-ben tanárnak Lőcsére. Azonban a Kancellária 3243/1862. (IV. 25.) rendelete értelmében minden ekkor érvényesített kinevezés abban az esetben vált véglegessé, ha a tanárok teljesítették a tanárvizsgát. Landinger emiatt kérte, hogy helyezték vissza korábbi állomás helyére, vagy mentse fel a vizsgakötelezettség alól. Mivel korábbi állását már betöltötték, így 12 évi tanári működése és hajlott korára való tekintettel javasolták felmentését,¹⁹⁶ amelyhez a Kancellária hozzájárult.¹⁹⁷ Tehát mindkét esetben az idős kor, illetve a szolgálati idő szolgáltak a kedvező döntések alapjául. Lényegében ez történt Madaras Elek esetében is, aki az önálló alreáliskolai tanárvizsgálat alól kért felmentést a reáliskolai bizottságtól. Sztoczek megállapította, hogy sem az érettségi megszerzését, sem egyetemi tanulmányokat nem tudott igazolni, mindössze a nem önálló alreáliskolákra képesítő tanfolyam, illetve egy évi egyetemi tanulmányokat tudott felmutatni. Azonban hét éves tanítói működésére, illetve a császári és királyi VKM végleges kinevezési okmányára való tekintettel, amelyel a székesfehérvári önálló alreáliskolához nevezték ki végleges tanárrá, elengedhetőnek tartotta a tanárvizsgálat teljesítését.¹⁹⁸

A kivételek megadása alighanem jelentős feszültségeket eredményezhetett a helyi tantesztetekben. Ezért a Helytartótanács 1866 március 11-én elrendelte, hogy azoknak a rendes tanároknak a helyét üresnek fogja tekinteni, akik nem teszik le a tanárvizsgát. Ugyanis nem méltányos az, hogy a tanárvizsgát tett jelöltek nem léphetnek magasabb fizetési fokozatba.¹⁹⁹

¹⁹³ 71386/1864. IX. II. Magyar Királyi Helytartótanács: Kassai tankerületi főigazgató Borsody Miklós gimnáziumi rendes tanár nyilatkozata a tanárvizsga letétele iránt. Buda, 1864. szeptember 2. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁹⁴ 1227/1865. Demkő Ferenc a kassai tankerület főigazgatójának levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához Borsody Miklós ügyében. Kassa, 1865. augusztus 25. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁹⁵ 67.890/1865. IX. Magyar Királyi Helytartótanács: Borsody Miklós lőcsei gimnáziumi tanár tanárvizsgálata ügyében. Buda, 1865. augusztus 25. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁹⁶ Annak ellenére kezdeményezték a felmentést, hogy a Helytartótanács 69.778/1864. (IX. 3.) rendelete nyomán a Landingerhez hasonló helyzetbe került tanároknak 1865/1866. tanév végéig adott haladékot a vizsga teljesítésére. 40.763/1866. XIX. Magyar Királyi Helytartótanács: Landinger Antal áldozár végleges tanári kinevezésének helybenhagyása. Buda, 1866. május 17. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁹⁷ 11056/1866. Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása Landinger Antal ügyében. Bécs, 1866. július 17. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁹⁸ 11/1866. Sztoczek József a reáltanodai tanárvizsgáló bizottmány elnökének felterjesztése a Magyar Királyi Helytartótanácsához Madaras Elek ügyében. Buda, 1866. december 25. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁹⁹ Demkő Imre a kassai tankerület főigazgató helyettesének körlevele a tankerület gimnáziumaihoz a tanárvizsgálat ügyében. Kassa, 1866. március 23. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867). Ennek az ellenkezőjére is akadt példa: a pozsonyi katolikus főgimnáziumnál 1864-ben három ugyanazon a napon kinevezett tanár várt előrelépésre. Közülük azt nevezték ki a legmagasabb, 1050 forintos fizetéssel járó

Tömeges elbocsátásoktól azonban továbbra sem kellett tartania a vonakodó tanároknak, hiszen a tanárvizsgálatra jelentkezők száma még hosszú ideig nem pótolta az elbocsátásokkal esetlegesen keletkező létszámihiányt.

Az ügyek harmadik csoportjába sorolhatók azok a kérések, amelyek bizonyos vizsgafokok elengedését kérvényezték, vagy a tanárvizsgálatban nem feltüntetett szakcsoportra való jelentkezést kérvényezték. Aujezsky Lipót mennyiségtanra és természettanra korábban szerzett gimnáziumi tanári képesítést és 1866-ban kérte, hogy főreáliskolai tanárként mentsék fel a reáltanári vizsga teljesítése alól. Az 1853-ban kiadott²⁰⁰ és az 1862-ben véglegesített vizsgaszabályzat is lehetőséget adott erre, ám a reáliskolai vizsgabizottság 1866. február 23-i ülésén úgy határozott, hogy természettanból szóbeli vizsgálaton kell beszámolnia a folyamodónak a reáliskolai és a gimnáziumi természettani ismeretek követelményeinek különbségéből.²⁰¹ A mennyiségtanból (matematika) szerzett képesítését, azonban a reáliskolai tanításra is elismerte a testület.²⁰² A kiegyezést követően, 1873-ban Harrach Péter reáliskolai helyettes tanár folyamodott a VKM-hez, hogy magyar nyelvből és ógörögből szerezhessen tanárképesítést. Az ekkor még érvényes 1862-es szabályzat értelmében a magyarhoz a klasszika-filológiát, azaz a latint is választania kellett volna. Harrach a kivétel kérését azzal indokolta, hogy Vámbéry Ármin biztatására keleti utazásokat tett és ebben az időszakban újjöröggel foglalkozott, a latinra így nem tudna előkészülni.²⁰³ A minisztérium helyt adott a kérésnek és engedélyezte a magyar és ógörög képesítő vizsga teljesítését latin nélkül.²⁰⁴

A negyedik típusú ügycsoportba tartoznak azok a beadványok, amelyek a vizsgaszakaszok közötti határidők lerövidítését, vagy kitolását akarták elérni. Lasztókay László eperjesi katolikus főgimnáziumi tanár történelemből és földrajzból akart tanárvizsgálatot szerezni. Házi dolgozatait a szaktárgyaiból megfelelőnek találták, azonban pedagógiából új dolgot benyújtására szólították fel, amelyre egy év múlva lett volna lehetősége. Ennek lerövidítését kérvényezte a gimnáziumi vizsgálóbizottság útján,²⁰⁵ amelyhez a Helytartótanács

státuszba, aki már teljesítette a vizsgát. Ld. 34.402/1864. IX. II. Magyar Királyi Helytartótanács: Pozsonyi katolikus főgimnázium igazgatója 1864. évi 23871. sz. felterjesztése Kalmár József rendes tanárnak okmányai, hogy az mint egyik legidősebb tanár a magasabb fokú fizetésbe szolgálatánál fogva előléptessék. Buda, 1864. április 4. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

²⁰⁰ Ld. Leo von Thun-Hohenstein, 1853. 355. *Ideiglenes Szabály* 23. §.

²⁰¹ 23/1866. Sztoczek József a reáltanodai vizsgáló bizottság elnökének felterjesztése a Helytartótanácsához Aujezsky Lipót ügyében. Buda, 1866. február 26. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

²⁰² 8969/1866. Magyar Királyi Udvari Kancellária legfelsőbb elhatározása Aujezsky Lipót ügyében. Bécs, 1866. június 11. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

²⁰³ Harrach Béla levele a VKM-miniszterhez, hogy latin nyelvből ne kelljen tanári vizsgálatot tennie. Budapest, 1873. május 23. ELTE EL 14/e. 1. doboz (1866–1896).

²⁰⁴ 14.473/1873. Mészáros Ferenc VKM osztálytanácsos rendelete Harrach Béla tanárvizsgálatáról. Budapest, 1873. május 31. ELTE EL 14/e. 1. doboz, 2. dosszié (1871–1873). Ehhez hasonló kérvény 1867 előtt is előfordult, akkor Podharszky József újvidéki szerb főgimnáziumi helyettes tanár kérte, hogy a magyar mellett latinból had tehessen képesítővizsgát a görög mellőzésével. Mivel ezt korábban engedélyezték egy Vrikler Endre nevű pesti főgimnáziumi tanárnak is, így a kérés teljesítéséhez hozzájárultak. 1234/1866. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnökének felterjesztése a Magyar Királyi Helytartótanácsához Podharszky József ügyében. Pest, 1866. január 25. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

²⁰⁵ 1238/1866. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnökének felterjesztése a Magyar Királyi Helytartótanácsához Lasztókay László ügyében. Pest, 1866. január 26. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

hozzájárult.²⁰⁶ Suttág Ferenc vele szemben épp a vizsgálat elnyújtását szerette volna elérni. 1863-ban természetrajzból a teljes, mennyiségtanból és természettanból az algimnáziumra szeretett volna képesítést szerezni. Miután dolgozatait megfelelőnek találták előbb 1863 decemberére, majd 1864 áprilisára tűzték ki a zárthelyi vizsgákat, de egyszer sem jelent meg. 1865. márciusában végül megírta a dolgozatokat, de amíg természetrajzból megfelelt, mennyiségtanból és természettanból nem. Még az eredmények kihirdetése előtt távozott a fővárosból és nem jelent meg a szóbeli fordulón. Noha többször felszólították a vizsga folytatására, arra való hivatkozással, hogy gimnáziumában az igazgatóval együtt négyen maradtak, nem akart továbbra sem megjelenni és azt kérte, hogy az írásbeli, illetve a zárthelyi dolgozataról állítsanak ki bizonyítványt. Mivel ez nem volt lehetséges, így Purgstaller azt kérte a Helytartótanáctól, hogy engedélyezze utolsó lehetőségként a vizsga folytatását 1866 októberében.²⁰⁷

Végül, az ötödik csoportba sorolhatók azok a kérvények, amelyeket tanítók adtak be, hogy átléphessenek a tanári hivatáscsoportba. Kohn Zsigmond, „ó aradi izraelita elemi és reáltanodai igazgató-tanár”²⁰⁸ 1865 májusában folyamodott azért, hogy nem önálló alreáliskolákban való tanításhoz letehesse a tanárvizsgát. Mivel Kohn sem középiskolai, sem pedig főiskolai tanulmányokat nem tudott kimutatni, így önálló alreáliskolai képesítésért való folyamodását Sztoczek nem támogatta volna, ám azt lehetségesnek tartotta, hogy nem önálló alreáliskolákra nézve a képesítést megszerezze a budai főreáliskolában működő alreáliskolai tanárvizsgáló bizottság előtt.²⁰⁹ Ehhez hasonló kérelmet nyújtott be Dölle Ödön is, aki szatmári főelemi tanítóként folyamodott „reáltanári magánvizsga letehetéséért”. Mivel csak három osztályt végzett el a reáliskolából, ezt követően pedig a két éves pesti tanítóképzőben végzett tanítói végzettséget, csupán nem önálló alreáliskolára szerezhetett képesítést.²¹⁰ Kohn és Dölle vélhetően azért terjesztette beadványát a reáltanári vizsgabizottság elé, mert nem voltak biztosak abban, hogy ügyükben mely szerv illetékes.

Sipos Bódog budai főelemi tanító azonban tudatosan akarta megkerülni a kvalifikációs standardokat és tanítóként önálló reáliskolai tanári képesítézbizonyítvány megszerzéséért folyamodott. Folyamodványában algimnáziumi, illetve tanítóképzői tanulmányok mellett kimutatta, hogy részt vett a budai főreáliskolában tartott nem önálló alreáliskolákra képesítő tanári tanfolyamon, amelyen a történelem-földrajz szakcsoportot hallgatta. Mivel sem teljes gimnáziumi, sem pedig főiskolai szintű tanulmányokat nem tudott felmutatni, így

²⁰⁶ 7682/1866. XIX. Magyar Királyi Helytartótanács: Lasztókay László tanárvizsgálatra bocsátása. Buda, 1866. január 26. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

²⁰⁷ 1490/1866. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához Suttág Ferenc ügyében. Pest, 1866. június 14. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

²⁰⁸ 33/1865. Sztoczek József a reáltanári vizsgáló bizottmány elnökének levele Kohn Zsigmond ügyében a Magyar Királyi Helytartótanácsához. Buda, 1865. május 13. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

²⁰⁹ 39848/1865. VII. II. szak. Magyar Királyi Helytartótanács: Kohn Zsigmond alreáliskolai tanári képesítésért történő folyamodványának engedélyezése. Buda, 1865. május 13. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

²¹⁰ 12.771/1866. XVIII. Magyar Királyi Helytartótanács: A budapesti tankerületi főigazgató felterjeszti Dölle Ödön szatmári főelemi tanító folyamodványát reáltanári magánvizsga letehetéséért. Buda, 1866. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

kérvényének elutasítását javasolta Sztoczek.²¹¹ Waradjanin Arcadia nagykikindai tanító ugyancsak nem önálló alreáliskolákra kívánt képesítést szerezni, de folyamodványát Sipos Bódogéhoz hasonló érveléssel a vizsgabizottság elnöke elutasította.²¹²

Az ügyirattípusok áttekintéséből megállapítható, hogy a tanárvizsgáló bizottságok nem csupán a vizsgákon keresztül, hanem a vizsgálathoz kapcsolódó ügyiratok elbírálásával a szabályzat értelmezésén keresztül is professziós tevékenységet, azaz felügyeletet gyakoroltak a formálódó középiskolai tanárság felett. Ezt a szerepet lényegében a kormányzati szervek kényszerítették rá a vizsgabizottságokra a hozzájuk beérkező ügyiratok elbírálásában ugyanis támaszkodtak a szakértői tudásra alapozott döntésekre, amelyet rendeleteikben gyakran teljes egészében átvettek. Ugyanakkor az egyetemi tanulmányok elengedése, illetve a nem bölcsészkarai tanulmányokkal történő kiváltása, valamint a vizsgálat alóli felmentés a „gyakorlat által igazolt alkalmasság”-ra való hivatkozással arra engednek következtetni, hogy a középiskolai tanári hivatás nem vált el teljes mértékben más, korábban létrejött hivatáscsoportoktól (különösen a teológiai és jogi pályától). Bár a vizsgáló bizottságok ilyen esetekben megnézték tüzetesen a folyamodó egyetemi tanulmányait, de a főiskolai tanulmányok némi egyezése a bölcsészkarai képzéssel, illetve huzamosabb tanári gyakorlat kimutatása rendszerint elegendőnek bizonyult a képesítésért való folyamodáshoz, illetve a tanárvizsgálat elengedéséhez. Ezt igazolja az is, hogy maguk a vizsgabizottsági tagok is, különösen a gimnáziumi vizsgabizottság esetében végzett teológusok, áldozópapok, orvosok, vagy jogászok voltak. A hivatáscsoport elkülönítése inkább a tanítóság szakmai csoportjával szemben történt meg a kvalifikációs standardok érvényesítésével és így a tanítók pályaválasztására irányuló törekvéseinek megakadályozásával.

4.3. A középiskolai tanárképző intézetek működése 1870–1873/1874

4.3.1. A tanárképző intézetek szervezeti kereteinek kialakulása

1867 után a VKM-miniszter kinevezésével, illetve a minisztérium szervezési munkálataival új igazgatási szervezetet nyert a magyar köz- és felsőoktatás. Eötvös József miniszterségének első felében a népnevelés modernizációját hajtott végre az 1868: XXXVIII. törvény megalkotásával, amely épp úgy a rendszerváltó törvények közé tartozott, mint a politikai struktúrát szabályozó (1867: XII. tc.), a gazdasági kiegyezésről (1867: XIV–XV. tc.), valamint az izraelita felekezetű lakosság polgári és politikai egyenjogúságáról szóló (1867: XVII. tc.), a horvát-magyar kiegyezést rögzítő (1868: XXX. tc.), illetve a nemzetiségi kérdésben született jogszabályok (1868: XLIV. tc.) (*Csorba*, 2003. 323–325.).

Miniszterségének második felében a felsőoktatáshoz kapcsolódó modernizációt is megpróbálta keresztülvinni, ám a pesti egyetemhez kapcsolódó, az 1848: XIX. törvényt módosító tervezete nem nyerte el a törvényhozás támogatását. A törvényjavaslat miniszteri indoklása a benyújtott javaslatból három újszerű elemet emelt ki. Egyfelől pontosabban

²¹¹ 31/1866. Sztoczek József a reáltanodai vizsgáló bizottmány elnökének levele a Helytartótanácsához Sipos Bódog ügyében. Buda, 1866. március 25. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

²¹² 51/1866. Sztoczek József a reáltanári vizsgáló bizottmány elnökének felterjesztése Waradjanin Arcadia ügyében a Magyar Királyi Helytartótanácsához. Buda, 1866. július 27. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

határozta meg a tanszabadság fogalmát a korábbiakhoz képest, másfelől a meglévő karok mellé két új teológiai kart (görög keleti és protestáns), harmadrészt pedig a bölcsészeti karhoz kapcsolva egy a kar képzését kiegészítő gyakorlati tanárképezdét hozott volna létre.²¹³

3. kép: Eötvös József, 1870 körül

A tanárképző intézetek létrehozására azonban már korábban, a jogszabály benyújtása előtt tett gyakorlati lépéseket, hiszen 1869 júliusában felszólította a bölcsészkart, hogy véleményezze a létrehozandó intézet szabályzattervezetét.²¹⁴ Emellett a VKM 1870., illetve 1871. évi költségvetésébe felvette a „Gymnasiunum tanárképezde” című tételt, amelyhez egy igazgatót, 15 fős tanári kart, 30 növendék számára ösztöndíjat és az oktatással, illetve elhelyezéssel kapcsolatos dologi költségeket vett fel összesen 24.700 forint értékben az 1870. évre.²¹⁵

A szabályzat véleményeztetése a bölcsészeti karral előre vetítette a létrehozandó intézet jellegét és kapcsolatát az egyetemmel. A végleges szabályzatot a VKM a 6351/1872. (V. 16.) számú rendeletével hagyta jóvá miután a pedagógiai szakosztályra vonatkozó részeket is hozzáillesztették kiegészítésként az eredetihez (*Bartal*, 1873. 30–31.). A szabályzat 1. §-a az intézetet célját abban határozta meg, hogy a jelöltek az előzetes ismereteik feltárását

²¹³ Eötvös József (1870): A pesti kir. magy. egyetem újból-szervezése tárgyában előterjesztett törvényjavaslat indoklása. *Budapesti Közlöny*, 4. 68. 1163–1164.

²¹⁴ Ld. [*Sine nomine*] (1869): A m. k. vallás-és közoktatásügyi miniszter következő szabályzati tervezetet küldte le véleményes jelentéssel végett a pesti m. k. egyetem bölcsészeti karához, az ennek kebelében felállítandó tanárképezde iránt. *Budapesti Közlöny*, 3. 150. 2093–2095.

²¹⁵ A gimnáziumi tanárképezde a VKM 1870. és 1871. évi költségvetésében. Állami költségvetés. XVII. fejezet, 3. cím. Közli: *Késs*, 1988. 27.

követően a választott szaktárgyaikban minél sokoldalúbb szaktárgyi és a tudományos megismerés módszertani alapjainak tekintetében alapos kiképzést kapjanak.²¹⁶ A tanárképző intézet működésében fontos szerepet kapott az a neohumanista eredetű gondolat, amely szerint az oktatói-nevelői munka egyik kulcseleme az önképzésre épülő művelődés. A képezde öt szakosztályra tagolódott: 1) ó-classicai nyelvészeti, és irodalmi, 2) történelem-földrajzi, 3) mennyiség- és természettani, 4) természetrajzi és az utólag létrejött 5) nevelés-oktástanira.²¹⁷ Élén a tanári kar és az igazgató álltak, utóbbit a tantestület meghallgatását követően a VKM-miniszter nevezte ki három évre évi 500 forintos díjazással. A tanárok ugyanilyen mértékű honoráriumban részesülhettek. A szaktanárookra nézve a szabályzat azt is kikötötte, hogy főleg egyetemi tanárokból kell a testületnek állnia, de a pedagógiai szakosztályban, ahol a gyakorlati kiképzés történt, megengedhetőnek tartotta a gyakorlott középiskolai tanárok felkérését is.²¹⁸

A szabályzat rendes és rendkívüli tanárképző intézeti tagokat különített el. Előbbiek egy évi egyetemi tanulmányokat követően egy felvételi eljárás keretében, amely tartalmazott írásbeli zárthelyi és egy szóbeli fordulót is, nyerhették el a tagságot, amelyhez évi 400 forintos ösztöndíj társult. A tagság legfeljebb két évig volt fenntartható a szaktudományos szakosztályokban, a neveléstani szakosztályban pedig mindössze egy évig. Utóbbiba csak az egyetemi tanulmányok elvégzését követően lehetett jelentkezni, a tanárvizsgálattal rendelkezők pedig előnyt élveztek a felvételi eljárásban. A rendkívüli tagoknak elég volt fél évi egyetemi tanulmányok kimutatása a tagságerőtelenséghez való folyamodáshoz, tanulmányi kötelezettségeik megegyeztek a rendes tagokéval. A VKM 28.970/1870. (XII. 24.) számú rendelete nyomán 300 forintos ösztöndíjjal rendelkező bölcsészhallgatókat szintén a rendkívüli tagok közé számították. Ez a tagsági forma azzal az előnnyel járt, hogy a rendes tagok közötti év közbeni üresedések nyomán a rendkívüli tagok külön felvételi eljárás nélkül rendes taggá válhattak, illetve a tanév elejét megelőző felvételi eljárásban előnyt élveztek a rendes tagságerőtelenség pályázók között. A rendes tagok számát az első négy szakosztályban 20, a neveléstani szakosztályban pedig 10 főben állapította meg a szabályzat. A rendkívüli tagok számát pedig a tantestület évről-évre változtatta annak szem előtt tartásával, hogy az érdemi munkavégzést a gyakorlatok túlsúlyossága ne akadályozza. Amíg a rendes tagokat a VKM-miniszter nevezte ki az igazgató és a tanári testület javaslatára, addig a rendkívüliek esetében elég

²¹⁶ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 1. §. Közli: *Bartal*, 1873. 5.

²¹⁷ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 2. §. Közli: *Bartal*, 1873. 5. Ezen a ponton kimutatható eltérés az 1869-es tervezethez képest, ugyanis Eötvös ebben a változatban kiemelte, hogy a neveléstani szakosztályba csak az egyetemi szakképzés elvégzését követően lehet jelentkezni. Ez az új változatban csak a neveléstani szakosztály részletes ismertetésénél jelenik meg. Vö. [*Sine nomine*], 1869. 2093. (2. §.)

²¹⁸ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 3–6. §. Közli: *Bartal*, 1873. 6. A korábbi szabályzat ezeken a területeken is eltérést tartalmazott: így nem nevesítette az igazgatói mandátum időtartamát, fizetését évi 3000 osztrák forintban állapította meg, amelyet azonban csak akkor kapott meg, ha nem egyetemi nyilvános rendes, vagy magántanárként töltötte be a pozíciót. Ennek elhagyása arra utal, hogy Eötvös és utódja, Pauler Tivadar eleve kizárta annak a lehetőségét, hogy ne egyetemi tanár legyen a tanárképző vezetője. Egyetemi tanárként ugyanúgy 500 forintos évi honoráriumot ajánlott a korábbi szabálytervezet, mint a véglegesen jóváhagyott változat. Vö. [*Sine nomine*], 1869. 2093–2094. (3–5. §.)

volt a tanárképezde előjáróinak jóvágyása.²¹⁹ A szabályzat valójában egy harmadik tagsági típust is elkülönített, a „vendég-hallgatók” státuszát, akik a szaktanárok külön engedélyével felvételi eljárás nélkül látogathatták a gyakorlatokat.²²⁰

A tagok kinevezését az egyetemi előadások kezdetéhez kötötték, a rendes tagok ekkor kapták meg havi folyósításban az ösztöndíjuk első részletét. Az ösztöndíj engedélyezését évről évre meg kellett erősítenie a növendékek szorgalmas óralátogatásának és kitünő tanulmányi teljesítményének. A tanárképző intézet tanulmányi programját is az egyetemi félévi tanrendhez igazították, s elvárták félévi legalább 15 óra hallgatását, illetve a tanárképző intézet szaktudományos programjában kijelölt órák látogatását. Az igazolatlan távolmaradások, illetve a nem megfelelő szaktudományos teljesítmény a gyakorlatokon az ösztöndíj elvesztését eredményezhette. Ugyanakkor a rendes és rendkívüli hallgatók tudományos pályamunkáit, amelyeket a szakórákhoz kapcsolódóan készítettek el, a tantestület félévi értekezletein a VKM-miniszter által adományozott pénzjutalmakkal tüntették ki. Az éves tanulmányi teljesítményről a szakosztályok értekezletét követően az igazgatónak jelentést kellett tennie a kultuszminiszternek.²²¹

A tanulmányok sikeres folytatásához az igazgatóság számára dologi költségvetést biztosított a kultusztárca, amelyből lehetett a könyvtári állomány bővítését, illetve taneszközök beszerzését is fedezni. Emellett az egyetemi könyvtárnak és egyéb egyetemi intézeteknek vállalniuk kellett könyvek és taneszközök kölcsönzését a tanárképző intézet tanárainak ellenjegyzése mellett.²²²

A klasszika-filológiai szakosztály gyakorlatain folyó munka a szabályzat szerint írásbeli és szóbeli jellegű volt. A növendékeknek félévente kétszer kellett dolgozatot írniuk, amelyeknek témáját a szakvezető tanárokkal kellett egyeztetnie. A szempont ezeknek a dolgozatoknak a témakijelölésénél az volt, hogy lehetőséget adjanak az egyéni tudományos munka végzésére kisebb témaerületeken. A tanárnak a dolgozathoz használt irodalmi források tekintetében

²¹⁹ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középstanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 7–17. §. Közli: *Bartal*, 1873. 6–8. A korábbi tervezetben a tanárképző intézet teljes létszámát 30-ban állapította meg Eötvös. Lényegében ezt a létszámot bontották tovább a pedagógiai szakosztály létrehozásával 1872-ben. A rendes és rendkívüli tagok kiválasztásában a szabályzat első változata az igazgatóságnak adott volna teljes döntési jogkört. Ezt a későbbi változat az „igazgató s az illető szakmák tanárainak kijelölése” formulával váltotta fel. Fontos eltérés volt emellett, hogy az 1869-es változat utalt a tanárképző korrepetitor jellegére, azaz arra, hogy a tudományos színvonal fenntartásával gyengébb képességű jelöltek is beadhatják jelentkezésüket a valamely szakosztályba történő felvétellel. Ez a rész azonban az 1872-ben véglegesített változatba már nem került be, ami arra utal, hogy a szaktudományos kiválóság fontos szerepet játszott a felvételi kiválasztásban. Vö. [*Sine nomine*], 1869. 2094. (6–15. §.)

²²⁰ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középstanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 18. §. Közli: *Bartal*, 1873. 8. Az eredeti szabályzattervezet a vendéghallgatók jelenlétét is természetesnek és szükségesnek vélte a gyakorlatokon, kilátásba helyezve, hogy ezek a hallgatók a felvételi eljárásban is előnyökhöz juthatnak. A módosított változat azonban ezeket a részeket hatályon kívül helyezte és a vendéghallgatói jelenlétet szaktanári engedélyhez kötötte, azaz a tagságot zártabbá, így az intézetet exkluzívabbá tette. Vö. [*Sine nomine*], 1869. 2094. (16. §.)

²²¹ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középstanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 19–26. §. Közli: *Bartal*, 1873. 8–9. Az 1869-es szabályzattervezet a kötelezően látogatandó egyetemi előadások számát nem határozta meg. Emellett csupán 300 forintot jelölt ki a pályadíjak jutalmazására, amelyet a rendes, rendkívüli, vagy akár a vendéghallgatók is elnyerhettek. Az új változat a pályadíjak jutalmazására fordított összeget eseti jelleggel vélte megállapítani. Dolgozatukkal pedig csak a rendes és rendkívüli tagok pályázhattak. Vö. [*Sine nomine*], 1869. 2094. (17–24. §.)

²²² *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középstanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 28–30. §. Közli: *Bartal*, 1873. 9.

útmutatást kellett adnia a tagok részére. Az egyik dolgozatnak latin nyelvűnek kellett lennie, amelynek megvitatását is latin nyelven kellett lefolytatni. A dolgozatot két hétig tekinthették meg a szakosztály tagjai, majd ezt követően a vezető tanár elnöklése alatt két bírálóval megvitták a szakosztály tagjai előtt annak tartalmát. A vitát a tanár értékelése foglalta össze, illetve zárta le. Az a rendes tag, aki kétszer egymást követően elmulasztotta dolgozatát vitára bocsátani, kizárható volt az intézetből.²²³ A szóbeli gyakorlatokon heti két-két órában latin és görög auctorok szövegeit kellett a tagoknak tanulmányoznia a vezetőtanár segítségével, aki a hermeneutika módszere és a kritikai szempontok mérlegelésével dönthette el a növendékek egymás közötti vitáit. A szerzők kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy olyan műveket tanulmányozzanak a hallgatók, akik a gimnáziumi klasszika-filológiai anyagban is megjelentek. Az írásbeli dolgozatok megvitatását is ezeken az alkalmakon végezték el. A szövegolvasási, illetve dolgozatfelolvasási alkalmak mellett a klasszika-filológus hallgatóknak részt kellett vennie azokon az egyetemes történeti tanárképző intézeti szakórákon is, amelyek az ókor időszakát érintették anélkül, hogy ott dolgozatot kellett volna készíteniük.²²⁴

Ezeknek a szóbeli, illetve írásbeli pályamunkákat megvitató gyakorlatoknak a forgatókönyve tehát a Heyne által létrehozott, illetve később Wolff révén tökéletesített klasszika-filológiai szemináriumok koreográfiáját követte, amely a szabályzatban is megnevezett hermeneutika módszerét felhasználva érte el a szaktudományos képzettség kialakulását, a tudományos kutatás iránti elkötelezettséget, illetve a növendékek intellektuális fejlődését egymás véleményének meghallgatása, illetve ütköztetése révén (Ld. *La Vöpa*, 1990. 27–30.; *Hofstetter*, 2001. 22–25.)

A történelem-földrajz szakosztályban folyó gyakorlatok a szabályzat alapján ugyanazokra az alapelvekre épültek, mint a klasszika-filológiai gyakorlatok: a növendékek heti két-két órában hallgatták az egyetemi előadásokat kiegészítő általános történeti és földrajzi, valamint a Magyarország történetére és topográfiájára vonatkozó előadásokat, amelyekben hangsúlyt fektettek a történeti segédtudományok, a források kritikai értelmezésére, illetve a térképek szabadkézzel történő rajzolására. Az órákon a gimnáziumi tananyag főbb elemeinek megismerése mellett kéthetente ugyancsak a hallgatók által készített dolgozatokat vitatták meg. Azonban a szakosztály tagjainak összesen négy munkát kellett írniuk a félévben: egyet-egy általános történeti és földrajzi témából, illetve ugyancsak egyet-egy Magyarországi történetéhez, illetve földrajzához kapcsolódóan. A hallgatóknak a tanárképző intézeti és az egyetemi órák mellett látogatniuk kellett a tanárképző latin és görög gyakorlatai közül is egy kurzust, de ezeken dolgozatot készíteniük nem volt szükséges.²²⁵

²²³ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 31–39. §. Közli: *Bartal*, 1873. 9–10.

²²⁴ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 40–46. §. Közli: *Bartal*, 1873. 10–11. Az 1869-es szabályzattervezet az Ó-classicai elnevezés helyett a „Philológiai történelmi szakosztály” címet alkalmazta. A szabályzatnak ebben a változatában az ókori nyelvet hallgató tanárjelölteknek a történelem szakosztály ókortörténeti óráin nem kellett kötelező jelleggel részt venniük. Vö. [*Sine nomine*], 1869. 2094–2095. (28–43. §.)

²²⁵ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 47–55. §. Közli: *Bartal*, 1873. 11–12. Az 1869-es szabályzattervezet annyi eltérést mutat a történeti-földrajzi gyakorlatok tekintetében, hogy a hallgatóknak csupán egy-egy dolgozatot kellett beadniuk a félévben, amelyek közül az egyiknek kellett volna Magyarországi történetéhez kapcsolódnia. Vö. [*Sine nomine*], 1869. 2095. (46–48. §.)

A matematikai-természettani szakosztály tanrendje a szakválasztás szerint két tanulmányi útvonalra oszlott: a matematikai, illetve a természettani és vegytani „ágra”. Mindkét szakcsoport tanulmányi rendje lényegében a klasszika-filológiai, illetve történeti-földrajzi stúdiók esetében meghatározott tanulmányi módszert követte a szaktárgyak sajátosságainak megfelelő alkalmazással. A mennyiségügyi ágat választó hallgatók az első tanulmányi évükben főleg az egyetemi matematikai és természettani (fizikai) stúdiókat tekintették át oly módon, hogy a középiskolai tanítás szükségleteihez rendszerezett ismeretanyagot szerezzenek. Így nagyobb írásbeli munkákat csak a második évben kellett készíteniük, félévente kettőt. A szóbeli gyakorlatokon, az első évben heti két órában, a második félévben pedig háromban, matematikai tételek bizonyítását tekintették át, illetve a dolgozatokat bírálták meg. Ezen kívül részt kellett venniük a tanárképző intézeti természettani-vegytani gyakorlatokon az első évben, illetve az egyetemen hallgatniuk kellett a mennyiségügyi kapcsolódó stúdiókat a tagság teljes időtartama alatt, illetve az első évben a felsőbb természettani és elméleti csillagászati órákon is meg kellett jelenniük.²²⁶ A természettani-vegytani ág hallgatóinak a tudományterületükkel összefüggő irodalmi ismertek mellett a kísérletek bemutatásában és interpretációjában kellett képzettséget szereznie. Ezért az első évben a szakvezető tanár által tartott gyakorlati órákon kísérleteket hajtottak végre, míg a második évben ezeket már önállóan kellett végrehajtaniuk egy az oktatóval egyeztetett félévi munkaterv alapján. A kísérletek mellett félévente egy dolgozatot kellett készíteniük, amelyeket a más szakosztályokban ismertetett módon mutattak be, illetve vettek bírálat alá. A heti négy óra mellett egy-két órában arra is időt szakítottak, hogy a tudománytörténettel, illetve a legújabb eredményekkel megismerkedjenek. Az első évben a mennyiségügyi tanárképző intézeti gyakorlatokat és az egyetemen a vegytani, a másodikban pedig a felsőbb mennyiségügyi, továbbá az elemző vegytani órákat kellett az egyetemen látogatniuk. A természettani egyetemi stúdiókat mindkét évben kötelező volt hallgatniuk.²²⁷

A természetrajzi szakosztályban a szabályzat által meghatározott munka leírása lényegében megegyezett a mennyiségügyi-természettani szakcsoport természettani-vegytani tanulmányi ágában megismert tanulmányi renddel. A növendékeknek a növénytan, állattan, ásványtan és földtan összefüggő kísérletezéseiben kellett részt venniük heti négy órában, illetve egy-két órában a leíró természettan legújabb irodalmával és történetével kapcsolatban kellett ismereteket szerezniük. A tanárképző intézeti stúdiók mellett az egyetemen a szakjukhoz tartozó növénytan, állattani, földtani és ásványtani előadások mellett mennyiségügyi és vegytani órákat is látogatniuk kellett.²²⁸

²²⁶ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középiskolai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 57–63. §. Közli: *Bartal*, 1873. 12–13.

²²⁷ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középiskolai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 64–69. §. Közli: *Bartal*, 1873. 13–14. Az 1869-es tervezet nem bontotta két tanulmányi útvonalra a mennyiségügyi, illetve a természettani-vegytani tanulmányokat. A két szabályzatváltozat közötti egyezés ezeken a részekon csak az alkalmazott módszerek tekintetében mutathatók ki: a kísérletek, illetve a dolgozatok bírálatja a tervezetben megjelent. A növendékeknek tanulmányuk kezdetétől félévi két dolgozatot kellett volna készíteniük. Minden más tekintetben az 1872-es változat sokkal részletesebb a tanulmányi módszerek és kötelezettségek meghatározásában. Vö. [*Sine nomine*], 1869. 2095. (53–58. §.)

²²⁸ *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem* bölcsészeti kara mellett középiskolai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 70–78. §. Közli: *Bartal*, 1873. 14–15.

A szabályzat eddig ismertetett elemeiből megállapítható, hogy valamennyi szakosztály gyakorlataira a klasszika-filológia területén kialakított munkamódszert alkalmazták az önálló tudományos kutatásba való bevezetésre, illetve a tudományos érdeklődés felkeltésére. A képzés az egyetemi előadások rendszerezését, illetve a gimnáziumi tananyag biztos elsajátítását célozta, továbbá repetitív jellegű elemeket is tartalmazott. A legtöbb elfoglaltsággal járó szakok egyértelműen a természettan-vegytan ághoz tartozó, illetve a természettudományi szakosztályos hallgatóknak volt, akik minimum heti hat órában kísérleteztek, vagy elméleti jellegű órákon vettek részt (Vö. Kiss, 1987. 10–11.; Kiss, 1991. 5–7.; Németh, 2012. 62.; Keller, 2010. 151–155.; Pukánszky, 2014. 125–126.).

1870 nyarán azonban nem csupán a gimnáziumi tanárképzés számára hozott létre Eötvös tanárképezdét, hanem a reáliskolai tanárjelöltek számára is alapított egyet a Műegyetem bölcsészeti és általános műtani osztálya mellett. Szabályzatának alapelvei lényegüket tekintve ugyanazok, mint a gimnáziumi intézet esetében. A műegyetemi tanárképző négy szakosztályra oszlott: 1) mennyiségnyi és leirati mértani, 2) természettani, 3) vegytani, 4) természettudományi. Az intézet igazgatása, a szakvezető tanárok díjazása ugyanúgy lett meghatározva, mint a testvérintézet esetében. A tagság időtartama is hasonló módon két évre szólt, azonban a rendes tagok létszámát annak felében, 15 főben határozta meg.²²⁹ A tagság típusai is hasonló módon lettek megállapítva. A felvételi követelmények azonban az egyes szakcsoportokhoz részletesen elő lettek írva, amelynek a szakismeretekre vonatkozó részét kiegészítette, hogy a bölcséleti előtanulmányokról bizonyítványt kellett felmutatni, illetve ha a magyar, francia vagy német nyelvben a tagok hiányosságokat mutattak, akkor ezeket pótolniuk kellett e tárgyak hallgatásával.²³⁰ A reáliskolai tanárképző intézet rendes tagjainak ösztöndíját a gimnáziumihoz hasonlóan szintén évi 400 forintban állapították meg, amelynek folyósítási feltételei is hasonlóak voltak.²³¹

A két szabályzat között a legfontosabb eltérés, hogy a reáliskolai tanárképző esetében részletesen megállapításra került az egyes szakosztályokban hallgatók kötelező tárgyak sorrendje.²³² Ezekből a részekből megállapítható, hogy a mennyiségnyi szakosztály egy mennyiségnyi és egy leirati mértani tanulmányi ágra oszlott. Az egyes szakosztályok gyakorlatainak alkalmazott munkamódszer lényegében megegyezett a gimnáziumi tanárképezde mennyiségnyi-természettani, illetve természettudományi szakosztálya esetében ismertetett elemekkel: azaz a növendékeknek félévi két dolgozatot kellett írniuk, illetve a műegyetemi előadások hallgatása mellett heti négy, a vegytani és a természettudományi szakosok esetében hat órát kellett a tanárképző intézet gyakorlatainak tölteniük.²³³ A reáliskolai szabályzat záró formulája egy írásbeli nyilatkozatra

²²⁹ Szabályzat a műegyetem kebelében reáltanodai tanárjelöltek számára felállítandó tanárképezde iránt. I. 1–11. §. Közli: *Budapesti Közlöny*, 4. 128. 2390.

²³⁰ Ld. Szabályzat a műegyetem kebelében reáltanodai tanárjelöltek számára felállítandó tanárképezde iránt. I. 14. §. Közli: *Budapesti Közlöny*, 4. 128. 2390–2391.

²³¹ Szabályzat a műegyetem kebelében reáltanodai tanárjelöltek számára felállítandó tanárképezde iránt. II. 20. §. Közli: *Budapesti Közlöny*, 4. 129. 2411.

²³² Szabályzat a műegyetem kebelében reáltanodai tanárjelöltek számára felállítandó tanárképezde iránt. II. 22. §. Ld. *Budapesti Közlöny*, 4. 129. 2412.

²³³ Szabályzat a műegyetem kebelében reáltanodai tanárjelöltek számára felállítandó tanárképezde iránt. II. 29–54. §. *Budapesti Közlöny*, 4. 129. 2412–2413. A természettudományi szakosztály tanulmányaira vonatkozó megállapítások szó szerinti egyezést mutatnak a gimnáziumi tanárképző intézet természettudományi szakosztályának leírásával.

utalt, amelyet a rendes tagoknak a felvételiükkel kellett aláírnia. Ezzel tudomásul vették, hogy ösztöndíjukért cserébe vállalják a magyar tanügy szolgálatát pályájuk első tíz évében.²³⁴

4.3.2. A tanári professzionalizmus formálásának személyi, szervezeti keretei

Eötvös 1870 májusában küldte meg a Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezde szervezeti szabályzatának véglegesítésére szánt példányát az egyetem részére, miután az 1869-es tervezetbe a bölcsészkar javaslatait beépítette.²³⁵ 17.389/1870. (VIII. 16.) számú rendeletével a nyárvégen kinevezte az intézethez a bölcsészkar kari tanácsának javaslatára az igazgatót, illetve a szakosztályok vezető tanárait is (Kiss, 1987. 8.). Előbbi Nékám Sándor bölcsészkar-dékán, a betűszám- és elemző mértan nyilvános rendes, az állami számvitel helyettes tanára lett ([*Sine nomine*], 1870a. 3.), a szakosztályok vezetőivé pedig többségében azok a bölcsészkar rendes tanárok váltak, akik a tanárvizsgáló bizottságban is betöltötték az egyes szakcsoportok vizsgabiztos szerepkörét.²³⁶

A gimnáziumi tanárvizsgáló bizottság összetétele, illetve a tanárképző intézet felkért tanárai között, csak két személyt érintő eltérés mutatható ki. A szakvezetők közül Hunfalvy János ekkor még nem volt a bölcsészkar oktatója és a tanárvizsgáló bizottságba is csak az 1871/1872. tanévben kapott kinevezést. Elképzelhető, hogy egyetemi pályafutását épp a tanárképző intézeti működése segítette. Jurányi Lajos pedig rendkívüli tanár volt, Hunfalvyhoz hasonlóan csak később kapott szerepet a vizsgálóbizottság tevékenységében. Az intézeti szakorák elindítását 1870. december 9-ére tűzték ki az 1870. december 1-én megtartott ösztöndíj-értekezleten.²³⁷ Az érdemi munka kibontakozását azonban megnehezítette, hogy jeletős átalakulás történt mind az intézet vezetésében, mind a vezető tanárok sorában.

Néhány nappal a tanórák elindulását követően Nékám bejelentette távozását, mivel a számvevőséghez kapott kinevezést tanácsosi rangban (Bartal, 1873. 16.). Helyét 1871. január 6-án Bartal Antal a klasszika-filológia egyetemi magántanára, illetve a pesti királyi főgimnázium rendes tanára vette át, aki jelentős tanítási gyakorlattal rendelkezett ([*Sine nomine*], 1873a. 22.; Kiss, 1987. 8.).²³⁸ Bartal kinevezését a VKM 7021/1871. (IV. 6.) rendeletével 1874 júliusáig erősítette meg (Bartal, 1873. 16.). Az igazgató személye mellett 1870 novemberében Somhegyi Ferenc mondott le az egyetemes történeti órák megtartásáról, helyére pedig Ribáry Ferenc egyetemi magántanárt jelölték, aki világtörténelemből habilitált

²³⁴ Szabályzat a műegyetem kebelében reáltanodai tanárjelöltek számára felállítandó tanárképezde iránt. II. 55. §. *Budapesti Közöny*, 4. 129. 2413. Ez a rendelkezés alighanem a gimnáziumi tanárképző intézet 1870-es szabályzatában is megtalálható volt. Az 1869-es tervezet erre vonatkozóan nem tartalmazott előírást, ám az 1872-es módosított szabályzat 99. §-ban ugyanez a rendelkezés megtalálható. Ld. *A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata*. 99. §. Közli: Bartal, 1873. 33.

²³⁵ 4701/1870. Eötvös József VKM-miniszter levele a pesti tudományegyetem bölcsészeti karának a Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezde szabályzatáról. Buda, 1870. május 3. Közli: Kiss, 1988. 11–14.

²³⁶ A Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezde 1870 augusztusában kinevezett tanári karának tagjait lásd a Függelékben csatolt 11. számú táblázatban.

²³⁷ 36/1870. Nékám Sándor a gimnáziumi tanárképezde igazgatójának jelentése a rendkívüli tagokról és a tanárképezde működésének megkezdéséről. Pest, 1870. december 9. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²³⁸ 41/1871. Nékám Sándor felterjesztése a VKM-minisztériumhoz a tanárképezde igazgatásának átadásáról. Pest, 1871. január 5. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

és a budai királyi főgimnázium rendes tanára volt ([*Sine nomine*], 1871a. 9).²³⁹ Nékám lemondása az elemi mennyiségtan előadását is érintette, ennek vezetésével Kondor Gusztávot bízta meg a kultusztárca. A felsőbb természettani gyakorlatok megtartására pedig Báró Eötvös Lorándot jelölte ki a bölcsészeti kar helyettes tanárként, amelyet a VKM 6642/1871 (V. 1.) számú rendeletével hagyott jóvá (*Bartal*, 1873. 17.). Az 1873/1874. tanévben Greguss Ágost, az esztétika nyilvános rendes egyetemi tanárként a művészetten, Heinrich Gusztáv helyettes tanárként a német nyelv, Rákossy Sándor pedig nyilvános rendkívüli tanárként a francia nyelv előadására kapott megbízást. Kerékyártó Árpádot a magyar történelem előadásában pedig Salamon Ferenc a magyar történelem nyilvános rendes tanára helyettesítette ([*Sine nomine*], 1874a. 18–23., 33.; [*Sine nomine*], 1874b. 1–3.).

A személycserékből kimutatható, hogy az újonnan érkező szakvezetők jelentős része egyetemi oktató volt, akik így a középiskolai tanári teoretikus tudástartalom előállítására mellett egy a bölcsészkarhoz kapcsolt intézményben felhatalmazást nyertek a professziós tevékenységük bizonyos mértékű kiterjesztésére az egyéni professzionális gyakorlat felé a repetitív jellegű képzésen keresztül. Bölcsészkar tevékenységük főleg a teoretikus tudás előállításán és tudományos kutatási eredményeik megosztásán keresztül annak újra alkotását célozta. A tanárképző intézetben azonban elsősorban e teoretikus anyag rendszerezése, illetve a gimnáziumi tanítás szempontjainak szem előtt tartásával az egyéni professzionális gyakorlat formálása volt a cél. Ezeknek a szempontoknak a teljesülését pedig vizsgabizottsági tagként a tanárvizsgálatokon ellenőrizhették kontrollálva azt, hogy a jelöltek egy része²⁴⁰ milyen felkészültség birtokában léphet be a hivatáscsoportba.

Az intézet működésének korai időszakában keletkezett tanári jelentések is kiemelték, hogy a gyakorlatokon a szakismereti hiányosságokat, az egyetemi előadások anyagának rendszerezését, illetve a gimnáziumi tanítás sajátosságait szem előtt tartva folyt a munka. Szepesi Imre a klasszika-filológiai órákról adott jelentésében megemlítette, hogy a latin mondatok szórendjét a táblánál kiállítva élőszóban gyakorolták a növendékek annak érdekében, hogy gyakorlati tapasztalatok révén mélyítsék el azokat az ismereteket, amelyet az elméleti órákon már hallottak. Megjegyezte, hogy a jelöltek szóbeli megnyilvánulásainál nem mindig megfelelő a hangsúlyozás mértéke, amelyet a tanításra való gyakorlati szempontok miatt igyekezett korrigálni. A tanévet lezáró vizsgán pedig azt adta fel írásbeli feladatnak, hogy a hallgatók fejtsék ki latinul, hogyan volna számukra még hasznosabbá tehető az auctorok olvasása.²⁴¹ Szepesi egyenesen a professzionális gyakorlat befolyásolására való törekvést határozta meg az intézet céljaként: „[...] ezen intézet célja pedig a tanárjelölteket a szükséges előismeretek alapján képezni választott szaktanulmányukban, főleg pedig annak oly módszertani kezelésében, melyből a tanítványok szellemileg épüljenek.”²⁴²

²³⁹ 21/1870. Nékám Sándor levele a VKM-miniszterhez Somhegyi Ferenc lemondásáról. Pest, 1870. november 1. ELTE EL 15/b. 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁴⁰ A tanárvizsgálat alóli, főleg a felekezeti jelöltek számára adott kedvezmények miatt azt nem lehet állítani, hogy a hivatáscsoport tagására pályázók mindegyike felett tudták volna felügyeletüket érvényesíteni.

²⁴¹ Szepesi Imre végjelentése az ó-classicai latin nyelvészeti és irodalmi órákról az 1870/1871. tanévben. Pest, 1871. július 19. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁴² Szepesi Imre végjelentése az ó-classicai latin nyelvészeti és irodalmi órákról az 1870/1871. tanévben. Pest, 1871. július 19. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

Az elemi mennyiségtani, illetve a gyakorlati mennyiségtani stúdiumokon²⁴³ is a gimnáziumi tananyagban mutatkozó hiányosságok pótlására helyezték a hangsúlyt, illetve a dolgozatok megírásával ösztönözték a tudományos vizsgálati módszerek alkalmazását, valamint előadásukkal és bírálatukkal a vita-, illetve előadói készség fejlesztését. A szakvezetők jelentéseikben külön kiemelték azokat a jelölteket, akiknek az előadása retorikai szempontból is előnyös a gimnáziumi tanítás szempontjából.²⁴⁴

Akadtt azonban olyan szakvezető tanár is, aki úgy vélte, hogy a tanárképző intézetben folyó munka épp attól lehetne sikerebb, ha nem szakképzettségükben hiányos ismeretekkel rendelkező hallgatókat vennének fel a későbbiekben, hanem olyan jelölteket, akik már hallgattak vegytani előadásokat. Emellett a javaslattevő az írásbeli dolgozatokat, illetve a más szakcsoportok óráinak látogatását is korlátozta volna, mert az megítélése szerint túlterhelte az intézet tagjait. A mennyiségtant hallgatók számára eltörölte volna a vegytan hallgatását, helyettük a természetrajz szakosok számára tette volna kötelezővé, illetve az írásbeli dolgozatok számát is korlátozta volna. A gyakorlati órákon a szakcsoport tagjai a dolgozatok megvitatása mellett egymás kísérleti bemutatóit bírálták meg.²⁴⁵

A legrészletesebb jelentések Kerékyártó Árpád magyar történelmi gyakorlatairól állnak rendelkezésre. Ezekben kiemelte, hogy a tanárképző működése hatással van a gimnáziumi oktatás színvonalán keresztül magának a tudományos életnek a fejlődésére is, így az új intézet kiemelt fontosságú az ország számára. A történelmi képzés során a jelöltek írásbeli értekezéseket nyújtottak be, amelyekben vizsgálták többek között „*Szent István király életrajzát*”, „*A személyszabadság állapotának fokozatai*[t – a szerző.] *a XI. és XII. században*”, vagy „*II. Rákóczi Ferenc diplomatikai összeköttetései*”. Az értekezéseket szóban is előadták, illetve a szóbeli gyakorlatok részét képezték egymás közötti viták olyan kérdésekben, mint „*I. Mátyás kir. természetes halállal múlt-e ki?*” vagy „*I. Bélának elsőbbségi joga volt-e a koronázáshoz Salamon előtt?*” Emellett a szóbeli gyakorlatok részét képezték továbbá forrásmunkák olvasása és kritikai elemzése, valamint a félév végi kollokviumok. Utóbbiakkal kapcsolatban megjegyezte Kerékyártó, hogy a gyakorlat tagjainak előmenetele függött attól, hogy mely tanárnál hány előadást hallgattak, de többségük sikeresen kollokvált, igaz csak második alkalommal.²⁴⁶ Ezzel a megjegyzésével utalt a rendszertelen bölcsészkarai képzésből fakadó tanulmányi színvonalbeli különbségekre az egyes hallgatók között.

A dolgozatok, illetve azok szóbeli előadásának értékelésénél Kerékyártó nem csupán a tudományos teljesítményére, azaz a téma szakszerű áttekintésére, a források kritikus kezelésére tért ki, hanem előadástechnikai, didaktikai szempontokra is. Így Hlatky József esetében megjegyezte, hogy: „[...] *Az előadó semmi jelét nem adta, hogy a VIII. osztályos ifjúságnak kíván előadni, kérdést nem intéz a hallgatóihoz, de magának sem vet föl olyan problémákat, amelyekre*

²⁴³ Petzval Ottó jelentése a gyakorlati mennyiségtani előadásokról az 1870/1871. tanévben. Pest, 1871. július 21. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁴⁴ Kondor Gusztáv jelentése a m. kir. közép-tanodai tanárképzései tagok elemi mennyiségtanban tett előrehaladásáról. Pest, 1871. július. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁴⁵ Than Károly: Jelentés a tanárképezde növendékeinek előrehaladásában a vegytanban az 1870/1871. tanévben. Pest, 1871. július 7. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁴⁶ Kerékyártó Árpád: Jelentés a magyar történelmi órákról az 1871/1872. tanévben. Pest, 1872. július 30. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

megoldásokat kereshetne. Szemeit nem járátja a hallgatókon, hanem inkább lesüti, taglejtése nincs összhangban az előadott részlet különféle szintézisével, [...]”²⁴⁷ Egy másik hallgatónál pedig a megfelelő hangulat megteremtése mellett hiányolta az elmélyült tájékozottságot is: „Declamációnak illet be a felmondása, de nem oktatásnak, hiányzott a bizalmas légkör, amikor előadta a IV. osztálynak előadását, az intézményeket nem mutatta be kellően több oldalról.”²⁴⁸ Az intézet működésének korai időszakában tehát a szabályzat szellemiségével összhangban a szaktudományos ismeretek elmélyítése és az önképzés iránti elhivatottság kialakítása, valamint a középiskolai tanításhoz szükséges készségek fejlesztése állt a gyakorlatok fókuszában. Az egyes szakosztályok gyakorlatai egymástól elkülönülten működtek, ezeket az igazgató személye, illetve a félév végi közös gyűlések kötötték össze. A szakosztályok azonban nem csak a félév megnyitásokor és lezárásokor, hanem módszertani, vagy operatív problémák felmerülése esetén gyakrabban is üléseztek.²⁴⁹ Az igazgató a VKM-rendeleteket körlevelekben osztotta meg a szakosztályok tanáraival,²⁵⁰ a szakosztályi elnökök pedig összesítő jelentésekben mutatták be az egyes gyakorlatokon folyó munkát és az elért eredményeket.²⁵¹

A kortársak úgy értékelték, hogy a tanárképző intézet szakórái a német egyetemi szemináriumok mintáját követte, de a külföldi elem egyszerű átvételét abban a tekintetben meghaladták, hogy „Az igénybe vett tényezők nincsenek úgy izolálva, mint Németországban; a tanári testület hivatása nemzeti közoktatásügyünk szellemében fogni föl feladatát s módjában áll azt egységes irányban érvényesíteni.” (Bartal, 1873. 5.) Vagyis a neohumanista alapokon álló képzés mellett tetten érhető a francia szakfőiskolák esetében kialakult egységes igazgatás és a nemzeti felemelkedésért folytatott tudományos munka, amelyet a szakavatott egyetemi tanárok és a hallgatók közösen valósítottak meg a szakórái gyakorlatok során (Vö. Kiss, 1991. 5.; Kiss, 1987. 8.; Kármán, 1895. XXVIII–XXIX.).

A jelentések ugyanakkor arra is kitértek, hogy az első tanévben elért eredmények kevésbé feleltek meg az előzetes várakozásoknak, mivel az érdemi működést csak 1870 decemberében első felében kezdte meg az új intézmény.²⁵² Ennek oka abban rejlett, hogy a tanárképző intézet helyiségeinek otthont adó Hatvani utca 5. szám alatti ingatlan elfoglalása és berendezése elhúzódott, noha Baitner Imre ügyvéd, akitől átvette a VKM az épületet, 1870 októberében 50 forint kártérítés fejében távozott, mivel az eredeti megállapodás szerint

²⁴⁷ Hlatky József értékelése. Kerékgyártó Árpád: Jelentés a képezde magyar történelmi osztályának 1872/1873. évi működéséről. Pest, 1873. július 30. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁴⁸ Horváth János értékelése. Kerékgyártó Árpád: Jelentés a képezde magyar történelmi osztályának 1872/1873. évi működéséről. Pest, 1873. július 30. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁴⁹ Ld. 18/1874. A nyelv- és történelmi szakosztály tanárainak 1874. február 28-án tartott ülése. Budapest, 1874. március 3. ELTE EL 15/b. 1. A tanárképezde philológiai-történelmi osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.

²⁵⁰ 2/1873. 1873. október 13-án megküldi az igazgató a tanárképezde tagjainak nevét és a kezdő tanárok tanrendjét. Budapest, 1873. október 13. ELTE EL 15/b. 1. A tanárképezde philológiai-történelmi osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.

²⁵¹ 27/1874. A nyelv- és történelmi szakosztály elnökének kimutatása a nyelv és történelmi szakosztály tagjainak névsoráról és származásáról és első félévi teljesítményükről. Budapest, 1874. március 9. ELTE EL 15/b. 1. A tanárképezde philológiai-történelmi osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.

²⁵² Ld. „A csonka évből nem lehetett a Szabályzat 58–61. §-ára vonatkozó pontjait teljesen kielégíteni.” Kondor Gusztáv jelentése a m. kir. közéleti tanárképezdei tagok elemi mennyiségben tett előrehaladásáról. Pest, 1871. július. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

csak később kellett volna elhagynia az épületet.²⁵³ Miután a VKM engedélyezte a kért összeg kifizetését,²⁵⁴ 1870. október 3-án előkészítő ülést tartottak a tényleges működés megkezdésének előkészítésére. Ezen többek között az intézet névhasználatát szabályozták, amelynek kapcsán »*A m. kir. egyetem középtanodai tanárképezdéje*« elnevezésben állapodtak meg hangsúlyt adva annak, hogy az intézet az egyetem bölcsészkarához kötődik ugyan, de a később létrehozandó pedagógiai szakosztály tagjaivá válhattak a gimnáziumi mellett reáliskolai, vagy akár polgári iskolai tanárjelöltek is.²⁵⁵ (Vö. Kiss, 1987. 9.).

Az intézet működésének megkezdését a bölcsészkar kari tanácsa is tárgyalta, amely indítványozta egy hivatali szolga rendszeresítését, aki a meglévő bútorok tisztításában, az új berendezési tárgyak elhelyezésében, illetve az ingóságok feletti felügyeletben segédkezett az igazgató részére. Emellett neki kellett a levelezések kézbesítését is ellátnia. A helyiségeket az egyetemi gondnoknak 1870. október 15-ig kellett a VKM 21.994/1870 (X. 4.) rendelete alapján előkészítenie, s ugyanettől a naptól fogva Vigh Béla korábbi papneveldei, illetve egyetemi könyvtári segédszolgát ideiglenes szolgává felfogadták napi 1 forint bérezésért, illetve lakhatásért cserébe. A 3 utcai szobából, illetve 3 udvari helyiségből álló ingatlanban egy udvari helyiséget foglaltatott el családjával.²⁵⁶ Miután a kultuszárca engedélyezte az elhelyezésre vonatkozó előkészületeket, 1870. október 6-án Nékám közzétette a pályázati felhívást az intézeti tagságra.²⁵⁷

Az 1870 októberének második felében megtarott írásbeli és szóbeli felvételin a pályázóknak olyan kérdésekre kellett válaszolniuk a történelem szakosztályban, mint: »*Adják rövid de szabatos vázlatban a forradalmat megelőző polgári és politikai viszonyokat Franciaországban*»,²⁵⁸ illetve »*Adassék elő vázlatosan hazánkknak Mária Terézia királynő korabeli főbb eseményei.*»²⁵⁹ Nékám Sándor mennyiségtanból a Briggs-féle logaritmusok használatának előnyeit kérte bemutatni más logaritmus számítások felett,²⁶⁰ míg Szabó József azt várta el, hogy az ásványtanban bevett rendszerezési lehetőségeket ismertessék a tagságra pályázók.²⁶¹

Eötvös 1870. november 12-i rendeletével összesen 18 rendes hallgató felvételét engedélyezte a tanárképezde négy szakosztályában. A rendes tagok között számosan harmadik,

²⁵³ 2/1870. Nékám Sándor jelentése Baitner Imre ügyvéd ajánlatáról. Pest, 1870. szeptember 29. ELTE EL 15/b. 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁵⁴ 21954/1870. A VKM-miniszter rendelete a gimnáziumi tanárképezde helyiségeinek bérletére vonatkozóan. Buda, 1870. október 4. ELTE EL 15/b. 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁵⁵ 6/1870. Nékám Sándor jelentése a gimnáziumi tanárképezde 1870. október 3-i üléséről a VKM-miniszternek. Pest, 1870. október 14. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁵⁶ 6/1870. Nékám Sándor jelentése a gimnáziumi tanárképezde 1870. október 3-i üléséről a VKM-miniszternek. Pest, 1870. október 14. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁵⁷ 3/1870. Pályázat a gimnáziumi tanárképezdébe való felvételre. Pest, 1870. október 6. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873). Szövegét lásd a Függelékben.

²⁵⁸ Somhegyi Ferenc: Feladvány egyetemes történelemből. Pest, 1870. október 21. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁵⁹ Kerékgyártó Alajos Árpád: Feladvány a tanárképezde jelöltjei számára magyar történelemből. Pest, 1870. október 19. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁶⁰ Nékám Lajos: Kérdések az alsóbb mennyiségtan köréből a m. kir. egyetemi gymnasiumi tanárképezde rendes tagjelöltjeinek zárthelyi, írásbeli vizsgálatára. Pest, 1870. október 22. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁶¹ Szabó József: Feladvány ásványtanból a tanárképezdei pályázók számára. Pest, 1870. október 21. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

vagy negyedik tanulmányi évüket végezték az egyetemen, így a tanárvizsgálatra is jelentkezhetek.²⁶² Az egyes szakosztályok közötti létszámbeli arányokat az első két tanévben igyekeztek mind az ösztöndíjas, mind pedig a rendkívüli tagok tekintetében kiegyenlítetté tenni. Az 1872/1873. tanévben azonban a természettudományi szakosok több rendes tagot adtak, míg a bölcsészeti képzést végzők a rendkívüli tagok tekintetében voltak nagyobb létszámban. Összességében a klasszika filológia volt ebben a három tanévben a legnépesebb szakcsoport, amely alighanem összefüggött a gimnázium, mint intézménytípus kialakulásának körülményeivel és a tudományterület szerepével a középfokú képzésben, illetve azzal a ténnyel, hogy a korszakban a klasszika-filológiai végzettség konvertibilis volt, az állami közigazgatásban, az egyházi életben vagy akár a gazdaság egyéb területein is lehetett kamatoztatni a klasszikus műveltséganyag ismeretéből fakadó előnyöket.²⁶³

A tanárképző és az egyetem bölcsészeti kara hallgatóinak egybevetéséből megállapítható, hogy az első három tanévben az egyetem felekezeti jellegének is köszönhetően messze a római katolikus volt a legnagyobb felekezet a tanárképző tagjainak körében is. Ugyanakkor az egyetemi hallgatókkal összehasonlítva az 1871/1872. és az azt követő tanévben is jelentős mértékben alulreprezentáltak voltak. Ezzel szemben a görög katolikusok mindhárom tanévben meghaladták a bölcsészkarai számarányokat. A vizsgált időszakban négy személy volt román nemzetiségű, alighanem mindannyian görög katolikusok voltak, ugyanis a görög keleti felekezetet nem is tüntették fel a kategóriák között az intézeti statisztikák. Az evangélikusok is mindhárom tanévben meghaladták a bölcsészkarai hallgatók közötti arányaikat. A reformátusok az 1871/1872. tanévet kivéve jelentős mértékben alulreprezentáltak voltak, míg az unitáriusok és az izraeliták is az összes adatot egybevetve felülreprezentáltak voltak a bölcsészhallgatói populációhoz képest. Etnikai hovatartozást tekintve a hallgatók túlnyomó többsége magyar származású volt, de a románok mellett rutén, közelebről nem meghatározott „szláv”, illetve a szerb népcsoportok is képviselték magukat a felvettek között.²⁶⁴

A vizsgált időszakra vonatkozó források között nem található olyan iratanyag, amely a felvételi irányelvekre vonatkozna. Vélhetően a felekezeti hovatartozás a szaktárgyi előzetes tudás felmérése, illetve az anyagi helyzet mérlegelését követően játszhatott szerepet a felvételi eljárásban. Az intézetnek ugyanis kifejezetten az volt az egyik célkitűzése, hogy a tanári pálya iránt elhivatott, anyagi szempontból kevésbé tehető hallgatók tanulmányainak lezárását segítse a tanárvizsgálatra való előkészítéssel (*Kiss*, 1987.10.).

Ennek a célnak az elérést megnehezítette a hallgatóság soraiban tapasztalható erőteljes fluktuáció. A tanári jelentések szerint a hallgatók cserélődése olyan méreteket öltött, hogy az akadályozta az érdemi munkavégzést. Az 1870/1871. tanévben a hiányzások miatt a következő szemeszterben kötelezővé tették orvosi igazolások bemutatását a növendékek részére. Ennek ellenére Kerékgyártó Árpád kimutatása szerint a hiányzások száma tovább

²⁶² 24.960/1870. B. Eötvös József VKM-miniszter rendelete a tanárképezdei rendes tagok felvétele ügyében. Buda, 1870. november 12. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁶³ A rendes és a rendkívüli tagok létszámbeli arányainak megoszlását az egyes szakosztályok között lásd a Függelékben csatolt 12. számú táblázatban.

²⁶⁴ A Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezde és a pesti tudományegyetem bölcsészeti karának rendes és rendkívüli hallgatóinak felekezeti megoszlását az 1870–1873 közötti időszakban lásd a Függelékben csatolt 13. számú táblázatban.

nőtt, több óra azért maradt el, mert a beszámolót tartó hallgatók egész egyszerűen nem jelentek meg.²⁶⁵ Ezért javasolta, hogy az igazolatlan hiányzásokkal arányosan csökkentse az ösztöndíjak mértékét a 400, illetve 300 forintos stipendiummal rendelkező hallgatók esetében. A javaslatot az egyetemi tanács is megtárgyalta²⁶⁶ és pártolással a VKM elé terjesztette, amely azt el is fogadta. A kultusztárca rendelete szerint a 400 forint ösztöndíjban részesülő rendes tagok egy elmulasztott óráért 2 forint, míg a 300 forintos egyetemi ösztöndíjat kapó rendkívüli tagok 1 forint 50 krajcár levonására számíhattak. A levonások keresztülvitelére minden hónap 10-ig jelentenie kellett a szakvezető tanároknak a tanárképző intézet igazgatóján keresztül a hiányzások mértékét, hogy a számvevőségnek legyen elég ideje a havi előleg folyósításánál a szükséges változtatásokat végrehajtani.²⁶⁷

A hiányzások okai között nem csak a hanyagság, vagy tartós betegség szerepelt, hanem gyakran amiatt kellett kilépnie az intézetből a növendékeknek, mert a nagy tanárihiány miatt a VKM kérésére időközben kinevezték őket helyettes tanárként valamely gimnáziumhoz a fővárostól távol eső településre.²⁶⁸ Ezt a személyzeti politikát az új igazgató, Bartal maga is pártolta, mivel így mind a tanárképző intézetnek, mind pedig az 1872 során létrejött neveléstani szakosztálynak és a hozzá kapcsolt gyakorlóiskolának nagyobb hatása lehetett a magyar közoktatásügyre.²⁶⁹ A kinevezések általában az egyetemi tanfolyamot már elvégző harmadéves, vagy pedig a neveléstani szakosztályban gyakorlatot folytató hallgatókat érintette. Alighanem ez vonzóvá is tehetette a jelentkezők számára a tanárképző intézeti tagságot, hiszen az ösztöndíj mellett lényegében biztos állást is remélhettek a pályázók (Kiss, 1991. 7.). A hallgatókat úgy is támogatták, hogy azok a rendes tagok, akik a tanárvizsgálat teljesítésére készültek elő, de már befejezték egyetemi tanulmányaikat, megtarthatták ösztöndíjukat azzal a feltétellel, hogy a budai, vagy a pesti főgimnáziumban heti hat-hat órában tanórákat

²⁶⁵ Ld. Kerékyártó Árpád: Jelentés a magyar történelmi órákról az 1871/1872. tanévben. Pest, 1872. július 30. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁶⁶ Az 1869-es, illetve az 1872-ben átalakított szabályzat sem utalt pontosan arra, hogy mely egyetemi szerv volt jogosult a tanárképző intézet ügyeiben dönteni. A forrásokból úgy tűnik, hogy az a gyakorlat alakult ki, hogy a bölcsészkar kari tanácsa volt illetékes személyi ügyekben, mivel a tanárképző tanári karának nagyobb része is bölcsészkar tanár volt. Kiss Istvánné arra utalt munkájában, hogy az összevont tanárképző intézetek új szabályzata épp ezen a ponton hozott lényeges változást, hiszen az egyetemi tanács elvesztette illetékességi jogát és a bölcsészkar kari tanácsa mellé rendelte az intézetet (Kiss, 1991. 6.). Az 1873/1874. évi átalakulást megelőző állapotra az illetékességre vonatkozóan lényegében ebből a dokumentumból, illetve az egyesítésről tájékoztató miniszteri leiratból, valamint a neveléstani szakosztály létrehozásakor a szabályzat módosítására tett javaslatra érkező VKM-miniszteri leiratból lehet következtetni. Vélhetően a szokásjog miatt vált az egyetemi tanács a tanárképző intézet struktúráját, vagy operatív működését érintő kérdésekben legfőbb döntéshozó szervvé, mivel minden ilyen típusú ügyben az egész egyetem fölött autoritással bírt.

²⁶⁷ 23.350/1872. Mészáros Ferenc VKM osztálytanácsos rendelete az igazolatlan hiányzások utáni ösztöndíjmegvonásról. Buda, 1872. szeptember 7. ELTE EL 15/b 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁶⁸ Csonka Lajost még azelőtt kinevezték a dévai algimnáziumhoz helyettes tanárnak, hogy a neveléstani szakosztályban megkezdhetette volna gyakorlatát. 67/1872. Felterjesztés a VKM-miniszterhez a gyakorló tanárjelöltek beosztásának alapelveiről. Pest, 1872. június 18. ELTE EL 15/b 1. doboz (1870–1929/1930). Téglás Gábor ugyancsak a dévai algimnáziumhoz nyert kinevezést, míg Péterffy Jenő a pesti főreáliskolánál kapott tanári állást. 103/1872. Pénztári átalány jelentés az 1871/1872. tanévről. 1872. augusztus 1. ELTE EL 15/b 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁶⁹ 156/1873. Bartal Antal igazgató végjelentése az 1872/1873. tanévről. Budapest, 1873. augusztus 1. ELTE EL 15/b 1. doboz (1870–1929/1930).

tartanak gimnáziumi tanárok vezetése mellett, illetve a tanárképző intézeti gyakorlatokat továbbra is látogatják.²⁷⁰ Bartal szerint a gyakorlati tapasztalatokat szerző tanárjelöltek jelentős hatást gyakoroltak az 1872-ben véglegesítésre kerülő neveléstani szakosztály szabályzatára is (*Bartal*, 1873. 30.).

A hallgatók cserélődése ugyanakkor nemcsak a szakorák működése szempontjából okozott fennakadásokat, hanem kérdésessé tette azt is, hogy a tanárképző intézet tanulmányi rendszerező, illetve a tanári hivatásra felkészítő nevelői munkáját sikeresen el tudja-e látni. A tagság mindössze két évre szólt, de az egyes évek közötti felvételi eljárások során a rendes és rendkívüli tagok is gyakran cserélődtek, azaz az ösztöndíjukat nem tarthatták meg tanulmányi idejük lejárta, vagy tanulmányi eredményeik miatt. Az 1871/1872. tanév végén a 20 ösztöndíjas helyből 17 üresedett meg, amelyre 21 pályázó nyújtott be jelentkezést, de csak 14 hallgatót vettek fel.²⁷¹ Az igazgató ezt azzal magyarázta, hogy Than Károly javaslatához hasonlóan a megelőző két év tapasztalatai arra az elhatározásra vezették, hogy csak az előképzettséggel bíró pályázókat vegyék fel a rendes tagok sorába. Emellett a tanév során két tag ösztöndíját tanulmányi okok miatt a tanári kar javaslatára megvonták.²⁷²

A korai időszakban tehát a szervezeti keretek kialakulása mellett az is nehezítette a rendszeres tanulmányi munka kialakulását, így a tanári professzionalizmus formálását, hogy magában az intézet vezetésében és a szakvezetők között, illetve a tagság soraiban is nagy volt a személyi cserék mértéke. A tanárjelöltek gyakran nem saját hibájukból voltak képtelenek folytatni tanulmányaikat, hanem kinevezésük miatt távoli vidékekre. Így végső soron a tanárhiány, illetve a magyar tanügy szervezetének kiforratlansága is visszahatott a tanárképző intézet működésére.

4.3.3. *A tanárképző intézet szervezetének bővítése, ennek megítélése a kortársak között*

Az 1871. december 2-i tanári értekezleten a növendékek teljesítménye és az ösztöndíjas helyek feltöltése mellett a legfőbb napirendi pont a „*Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészet karának kebelében fennálló középstanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg*” megtárgyalása, illetve jóváhagyása volt (*Bartal*, 1873. 30.). Így az intézet székhelyének otthont adó épület elfoglalásának nehézségeit, valamint a tanári kar és a hallgatók soraiban lezajló személycseréket követően az intézet szervezetében is jelentős változás volt várható a javaslat nyomán.

A pedagógiai szakosztály feladatát abban jelölték ki, hogy a tanárképző intézeti tagok elméleti és gyakorlati tapasztalatokat szerezhessenek szaktárgyaik középiskolában történő tanítására. Ennek érdekében a szakosztályban elméleti és gyakorlati jellegű oktatás folyt.²⁷³

²⁷⁰ Az 1871. december 2-án tartott tanárképző intézeti tanácskozás jegyzőkönyve. ELTE EL 15/b 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁷¹ 89/1872. Bartal Antal igazgató levele a VKM-miniszternek a tanárképezdei rendes tagok kinevezése ügyében. Pest, 1872. július 18. ELTE EL 15/b 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁷² 103/1872. Pénztári átalány jelentés az 1871/1872. tanévről. 1872. augusztus 1. ELTE EL 15/b 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁷³ A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középstanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 79–80. §. Közli: *Bartal*, 1873. 31. Vö. Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészet karának kebelében fennálló középstanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 1–2. §. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

Az elméleti és a gyakorlati órák szükségességét a javaslatban azzal indokolták, hogy a közvélemény és a törvényhozás már sürgette olyan intézet létrehozását, amely a tanárok gyakorlati felkészülését segítette elő, a tanítás módszertani elemeinek elsajátítására. Az elméleti jellegű felkészítést ugyanis önmagában ekkor már nem tekintették elegendőnek a tanári hivatás gyakorlásához.²⁷⁴ Így a szakosztályban megvalósuló módszertani konferenciák nem a nevelés és az oktatás általános elemeit tárgyalták, hanem a középiskolai tanítói és nevelői hivatás sajátosságait.²⁷⁵ Az indoklásban a javaslatot megszövegező Bartal Antal és Kármán Mór úgy érveltek, hogy a tudományos anyag birtoklása önmagában nem elegendő, megfelelő módszertani ismeretek szükségesek, hogy a tanuló életkori sajátosságainak megfelelően kerüljenek tálalásra a tudományos eredmények az oktatás során.²⁷⁶ Így külön foglalkoztak a középiskolai iskolatípusok kialakulásával és szervezetük sajátosságaival, valamint a tanárképzede szakosztályaiban hallgatott szaktárgyak tanítási módszertanával (irodalmi és nyelvtani, természetrajzi, természettani és matematikai, történeti és földrajzi szakterületek).²⁷⁷

A szakcsoportok oktatásának módszertani, valamint a „*gymnalisalis paedagogia*” sajátosságaiból félévente egy-egy dolgozatot kellett készíteniük, amelyeket két órában vitattak meg más szakosztályok gyakorlati óráihoz hasonlóan, a vita mellett fennmaradó időt pedig elméleti továbbképzésre használhatta fel a szakvezető tanár.²⁷⁸ A módszertani gyakorlatokat tartó tanárok egyúttal a pedagógiai szakosztályhoz kapcsolt gyakorlóiskola tanári karának tagjai is voltak. Az iskola feladatát abban jelölték ki, hogy a tanárjelöltek részére mintául kellett szolgálnia a nevelői-oktatói feladatok ellátásához későbbi pályájuk során.²⁷⁹ A gyakorlóiskola létrehozásához használták a tanárképzés későbbi történetében többször visszatérő metaforát, amely szerint az új intézetnek a pedagógia terén olyan feladatot kellett ellátni, mint az orvosi kar elméleti képzésének gyakorlati alkalmazásául szolgáló klinikai gyakorlati időszaknak.

²⁷⁴ Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészet karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 1–2. §-ok indoklása. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁷⁵ A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 81. §. Közli: *Bartal*, 1873. 31. Vö. Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészet karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 3. §. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁷⁶ Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészet karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 3. §. indoklása. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁷⁷ A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 82. §. Közli: *Bartal*, 1873. 31. Vö. Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészet karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 4. §. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873). Az eredeti javaslatban a „történelmi, földrajzi és bölcséleti tanszakok” szerepelnek, míg a végleges változatban a „bölcséleti” területet elhagyták.

²⁷⁸ A szabályzat tervezet csak a szaktárgyak tanítási módszereiből írt volna elő dolgozatkészítést, a véglegesített változat tehát ebben a tekintetben bővítette a követelményeket. A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 82–83. §. Közli: *Bartal*, 1873. 31–32. Vö. Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészet karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 5–6. §. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁷⁹ A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 84–85. §. Közli: *Bartal*, 1873. 31–32. Vö. Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészet karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 7. §. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

Az intézet munkáját a tervszerűségben határozták meg, amelynek irányulnia kellett a tanárjelöltek pedagógiai nézeteinek formálására, illetve arra, hogy a tanítványok az ismeretanyagot ne egy befejezett egészként fogadják be, hanem a tanár oktatói tevékenységének köszönhetően az egyes tananyagrészek közötti kapcsolatokat maguk fedezzék fel. Ehhez alapos előkészületeket kell tennie a jelölteknek minden tanóra előtt a tananyagot úgy felosztva, hogy az tekintettel legyen a lélektani törvényekre is. Az indoklás arra is kitért, hogy a gyakorlóiskolában tartott próbaelőadásoknak is a tanárjelöltek gyakorlatának részét kell képeznie, amelyeket részletesen megvitatnak a vezető tanárok, valamint a hospitáló tanárjelöltek társaságában.²⁸⁰ A gyakorlóiskolát nyilvános állami intézetként határozták meg, amely négy osztályból állt. A négy osztályban az egyes tanévekben az 1., 3., 5., 7., illetve 2., 4., 6., 8. évfolyamoknak megfelelő tanrend váltotta egymást, egy osztály létszámát pedig legfeljebb 20 tanulóban állapították meg. A tanrendet, illetve órarendet az igazgató és a szakvezető tanárok közösen állapíthatták meg, amelyet a VKM hagyott jóvá.²⁸¹ Az iskola sikeres működésének előfeltételét a javaslattevők az alacsony tanulói létszámhoz, illetve a belső szervezet önállóságához kötötték.²⁸²

A pedagógiai szakosztály rendes tagjainak kötelező volt a gyakorlóiskolában próbaórákat tartania, amely alól csak akkor voltak felmenthetőek, ha időközben letették a tanárvizsgálatot.²⁸³ A tanárjelöltek a gyakorlóiskola szakvezető tanárainak, illetve az igazgató felügyelete alatt kellett működnie oly módon, hogy az általuk tartott órák az előzetesen megállapított tanterv egészébe illeszkedjenek. A gyakorlóórákat megelőzően írásbeli terveket készítettek elő az osztálytanár tanácsait követve, aki a tervezetet, illetve a megtartott órákat az osztálykönyvben véleményezte. A gyakorlóiskola alapelveinek taglalásakor megjelenő próbaelőadások önálló rendelkezéseket kaptak. Ezek szerint heti rendszerességgel két tanárjelöltnek kellett tartania bemutatóórákat, amelyeket a jelölttársak és az osztálytanár alapos kiértékelései követték.²⁸⁴

A pedagógiai szakosztály és a gyakorlóiskola közötti szoros kapcsolatnak adtak hangsúlyt az utolsó rendelkezések, amelyek a mintagimnázium belső rendjének, így a tanári

²⁸⁰ Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészeti karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 7. §. indoklása. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873). Talán a 7. § indoklásában érhető tetten leginkább Kármán 1869–1871 között folytatott külföldi tanulmányútjainak szellemi hatása. Ziller lipcsei tanárképző intézetét meglátogatva ugyanis a herbartianus nevelésfilozófiai megközelítés hívévé vált. Az indoklásban mind a fogalomhasználatot, mind pedig a tanári felkészítés sajátosságait és a nevelőmunka céljait tekintve érzékelhető Herbart hatása (*Németh*, 2012. 62.; *Kiss*, 1987. 11.).

²⁸¹ A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 86–88. §. Közli: *Bartal*, 1873. 31–32. Vö. Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészeti karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 8–9. §. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁸² Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészeti karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 8–9. §. indoklása. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁸³ A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 89. §. Közli: *Bartal*, 1873. 32. Vö. Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészeti karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 11. §. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873). A javaslat ezen a ponton eltér a végleges változattól, ugyanis előbbi heti négy-tíz órát írt elő, utóbbi pedig nem tartalmaz felső korlátot.

²⁸⁴ A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 90–92. §. Közli: *Bartal*, 1873. 32. Vö. Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészeti karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 12–13. §. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

kar üléseire, az osztály-, és az iskolai értekezletek rendjére, valamint a gyakorlóiskola éves működéséről jelentéstételi kötelezettségre vonatkoztak.²⁸⁵ A rendes tagsággal járó 400 forintos ösztöndíj mellett a pedagógiai szakosztály tagságát azzal is vonzóbbá kívánták tenni a javaslattevők, hogy az elméleti és a gyakorlati órák teljesítése jogosítottá tette a tanárjelöltet arra, hogy a tanárvizsgát követő próbaév alól felmentést nyerjen, így pedig előmenetele is felgyorsuljon.²⁸⁶ Ezt a rendelkezést úgy indokolta Bartal, illetve Kármán, hogy a próbaév „intézménye” a külföldi országokban és hazánkban sem vált be, mivel a tanárjelöltek gyakorlati tapasztalatszerzése esetleges. Hosszútávú célként azt jelölték meg, hogy a gyakorlóiskolai tanítási gyakorlat kiválthassa a próbaévet ezzel felügyelve a gyakorlati pedagógiai képességek, a professzionalitás formálódását.²⁸⁷

A pedagógiai szakosztály működési alapelveinek kidolgozásával az 1870-ben kialakított szabályzat más elemeit is revízió alá vették. Eszerint a 4. és 5. §-ok közé egy önálló szakaszt toldottak volna be arról, hogy a tanárképző intézet az egyetemtől különálló intézmény, ezt azonban a VKM-miniszter, az időközben Eötvös helyére lépő Pauler Tivadar azzal utasította el, hogy elődje 6643/1871. (IV. 4.) számú rendelete értelmében az intézet igazgatójának a jelentéseit az egyetemi tanács útján kellett felterjesztenie.²⁸⁸ Tehát lényegében az alapítást követően tisztázták a tanárképző, illetve az egyetem viszonyát (Vö. *Kiss*, 1991. 6.). Az új szakosztály, illetve a gyakorlóiskola belső életét szabályozó elemeket a VKM általában támogatta. Pauler észrevételeit öt pontba rendezte, amelyeknek nagyobb része stílári, vagy tisztázó jellegű elemeket tartalmazott. Emellett azonban két tartalmi javaslata is volt, amelyek a végleges szabályzatba bekerültek. Az egyik a pedagógiai szakosztály rendes tagjainak a dolgozataira vonatkozott, amellyel kapcsolatban kiemelte, hogy fontosnak tartja a speciális monográfiák tanulmányozását így a jelöltek gyakorlótanítási elfoglaltságai mellett elegendőnek tartotta félévi két dolgozat készítését az oktatás módszereire, illetve a pedagógiára vonatkozóan. A másik javaslat pedig a pedagógia szakosztály tanáira vonatkozott, amely szerint a tanárjelöltek, illetve a tanulók fejlődése érdekében ők is kötelesek legalább heti 4 órát tanítani a gyakorlóiskolában.²⁸⁹ A gyakorlóiskolában egyelőre csak az első és a harmadik osztályt indították el részben költségvetési, részben pedig abból a megfontolásból, hogy az iskolának saját maga által képzett diáksága legyen, ne pedig más intézményekből összeválogatott tanulókból álljon. A tanári karral kapcsolatban a VKM megengedhetőnek tartotta, hogy az egyetemi oktatók mellett gyakorlott középiskolai tanárok is helyet kapjanak az iskolában,

²⁸⁵ A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 93–97. §. Közli: *Bartal*, 1873. 33. Vö. Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészeti karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 14–18. §. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁸⁶ A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. 98. §. Közli: *Bartal*, 1873. 33. Vö. Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészeti karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 19. §. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁸⁷ Szervezeti javaslat az egyetem-bölcsészeti karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagogiai szakosztályát illetőleg. 19. §. indoklása. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁸⁸ 6351/1872. Pauler Tivadar VKM-miniszter rendelete a tanárképezde szabályzatának módosítása tárgyában. Buda, 1872. május 16. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁸⁹ Ld. 3–4-es pontokat. 6351/1872. Pauler Tivadar VKM-miniszter rendelete a tanárképezde szabályzatának módosítása tárgyában. Buda, 1872. május 16. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

akiknek a díjazása más szakosztályokhoz hasonlóan évi 500 forint volt. A nyelvtani-irodalmi szakcsoport vezetésével Bartalt bízták meg, aki igazgatói honoráriumán felül ezért további 500 forintot kapott, illetve pesti gimnáziumi állásából felmentést nyert, de onnan származó illetményét egyelőre megtarthatta. A VKM-miniszter azt is megengedte, hogy a pedagógiai szakosztály tanárai további intézkedésig heti két órát tartsanak a gyakorlóiskolában, hogy a tanárjelöltekkel való foglalkozásra elegendő idejük maradjon.²⁹⁰

4. kép: Bartal Antal, 1881

A pedagógia szakosztály szakvezetőjének, illetve a gyakorlóiskolai tanárok kiválasztásában Bartal kulcsszerepet játszott. A szakosztály vezetésére összesen nyolcan jelentkeztek, de közülük a tanárképezde igazgatója Kármán Mór mellett Pauer Imrét és Bábis Kálmánt emelte ki. Végül Kármán kiválasztását jelentékeny külföldi tapasztalatai indokolták.²⁹¹ Az egyes szakcsoportok élére pedig kilenc pályázó nyújtotta be folyamodványát.²⁹² A VKM végül Bartal és Kármán mellett Lutter Jánost, Heinrich Gusztávot és Staub Mórt bízta

²⁹⁰ 6351/1872. Pauer Tivadar VKM-miniszter rendelete a tanárképezde szabályzatának módosítása tárgyában. Buda, 1872. május 16. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁹¹ 19154/1872. Pauer Tivadar VKM-miniszter kinevezése Kleinmann Mór részére a paedagogiai szakosztály tanárvá. Buda, 1872. augusztus 28. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

²⁹² 88/1872. Bartal Antal tanárképezdei igazgató levele a VKM-miniszterhez a gyakorló iskolai tanári állások betöltése ügyében. Pest, 1872. július. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

meg a szakvezetési feladatok ellátásával a szakosztályban, illetve az új gimnáziumban.²⁹³ A gyakorlóiskola ugyanabban a Hatvan utcai ingatlanban nyílt meg 1872 októberében, amelyben a tanárképezde már két tanéve működött (Kiss, 1987. 7.).

Bartal 1873 januárjában kérte, hogy a tanárképző intézet igazgatóságának hatáskörét a gyakorlóiskolára vonatkozóan pontosan szabályozzák, mivel az állások kiírása megkérdezése nélkül történt meg. Emellett arra is rámutatott, hogy az új intézet teljes kiépülésével olyan mennyiségű munkaterheléssel kell mind neki, mind a pedagógiai szakosztály vezető tanárainak szembenéznie, amely felveti azt a lehetőséget, hogy esetleg újabb tanerők kinevezésére lesz szükség.²⁹⁴ A gyakorló tanárjelöltek beosztásának alapelveit tartalmazó felterjesztés,²⁹⁵ illetve az 1872 novemberében tartott gyakorlóiskolai tanári értekezlet, amelyen a képezde igazgatója elnökölt²⁹⁶ jelezte, hogy a középiskolai tanárképzés elméleti és gyakorlati szakasza elváltak egymástól. A levélési folyamat lényegében a tanárképző intézetek egyesítésével, az igazgatási feladatok elválasztásával lépett új szakaszba. Ugyanakkor a tanárképző intézet, illetve a gyakorlóiskola egymáshoz való viszonyának pontos szabályozása, amelyet Bartal szorgalmazott még hosszú időn keresztül váratott magára, ezeket lényegében a szokásjog formálta. A tanárképzés két szakaszának különválasztását a szakvezető tanárok személyének kiválasztása is hangsúlyossá tette, hiszen Heinrich kivételével, aki az 1874/1875. tanévtől vált nyilvános rendes egyetemi tanárrá, a tanári kar első tagjai magántanári képesítéssel rendelkeztek és inkább gyakorlati tapasztalataikat tekintve voltak ismertek. A tanárképzés elméleti szakaszának megbízott vezetőinek viszont természetesen elméleti munkássága volt jelentősebb. A két képzési szakasz szétválasztása azt eredményezte, hogy a tanárképző intézet elméleti óráin a professzionalitás elemeinek kialakítása háttérbe szorult és a teoretikus tudástartalom rendszerezésére került a hangsúly, míg a gyakorlati működéshez szükséges készségek kialakítása a pedagógiai szakosztály, illetve a gyakorló-gimnázium képzésére hárult (Kiss, 1987. 15.; Kiss, 1991. 6–7.; Németh, 2012. 62–63.).

A tanárképezde kibővítése, illetve a gyakorlógimnázium létrehozása körül korántsem volt egyetértés a nevelésügyről gondolkodók körében. Lubrich Ágost, aki 1871 decemberében tartotta akadémiai székfoglalóját a „*A középtanodai tanárok paedagogiai kiképzéséről*” címmel, külföldi tanulmányi útjain szerzett tapasztalatait összegezte a tanárképzés kapcsán. Többek között tájékozódott Ziller lipcsei, Stoy jénai, a Zenker-féle magániskolában létrehozott, Hermann Bonitz berlini, valamint Köchli heidelbergi neveléstani szemináriumával kapcsolatban (Lubrich, 1871. 5–6.).²⁹⁷ Benyomásait kritikai szempontból értékelve kidolgozott egy saját javaslatot a középiskolai tanárképzés megszervezésére. Ennek elméleti szakaszát a neveléstani tanszék képzésének rendszeresítésével, a pedagógiából való kötelező kollokvium bevezetésével, illetve egy neveléstani szeminárium létrehozásával képzelte el, amelynek

²⁹³ 10110/1873. Mészáros Ferenc miniszteri osztálytanácsos rendelete a gimnáziumi tanárképezde gyakorló iskola tanári karának kinevezése tárgyában. Pest, 1873. szeptember 30. ELTE EL 15/b. 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁹⁴ 13/1873. Bartal Antal igazgató levele a VKM-miniszterhez tanári kinevezések, hatásköri kérdések ügyében. Budapest, 1873. január 22. ELTE EL 15/b. 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁹⁵ 67/1872. Felterjesztés a VKM-miniszterhez a gyakorló tanárjelöltek beosztásának alapelveiről. Pest, 1872. június 18. ELTE EL 15/b. 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁹⁶ Jegyzőkönyv az egyetemi paedagogiai tanárképezdével kapcsolatos gyakorló iskola tanári kara által 1872. november 23-án tartott értekezletről. ELTE EL 15/b. 1. doboz (1870–1929/1930).

²⁹⁷ [*Sine nomine*], (1871): Beszámoló két akadémiai székfoglalóról. *Budapesti Közlöny*, 5. 280. 6135–6136.

keretében az első és másodéves egyetemi hallgatóknak félévénként egy dolgozatot kellett volna készítenie. Az órák során részben ezeket vitatták volna meg, részben pedig a szeminárium igazgatójának előadását hallgathatták volna a tagok. Az elméleti szakaszt egy gyakorlati képzés tette volna teljessé, amely egy gyakorlóiskolához kapcsolódott volna. A gyakorlóiskola élén a VKM által kinevezett igazgató és tantestület állt. Az intézetvezetőnek a neveléstan egyetemi tanárának, vagy a neveléstan elméletében és gyakorlati részében is képzett egyénnek kellett volna lennie. Az intézeti munkában három típusú foglalkozást különített el: a) a neveléstan órakon aktuális elméleti, vagy módszertani kérdéseket, b) az iskolatani foglalkozásokon a tanítás módszereihez és az iskolai élet kérdéseihez kapcsolódó ismereteket, míg a c) gyakorlati összejöveleteken a jelöltek gyakorlóóráinak tanulságait tekintettek volna át (*Lubrich*, 1871. 9–14.; *Vö. Patyi*, 2014. 354.) A legnagyobb eltérés a tervezet és a végül megvalósult gyakorlóiskola között az intézmény jellegében érhető tetten, ugyanis *Lubrich* elegendőnek tartotta, ha a gyakorlóiskola három, vagy négy osztályos elemi iskola, amelyhez legfeljebb két gimnáziumi osztály csatoltak volna. Ezt úgy indokolta meg, hogy a gyakorlóiskola működésében nem az ismeretek átadásán van hangsúly, ebből a szempontból az iskolafok tehát lényegtelen, hanem a neveléstan ismeretek elsajátításán. Így aki az elemi iskolai tanítás módszereiben jártasságot szerzett, annak a középiskolai tanítással sem lesz különösebb problémája. Ráadásul egy elemi iskola létesítése azért is lett volna előnyösebb megítélése szerint, mert az lehetőséget adott volna tanítóképző intézeti tanárok képzésére is (*Lubrich*, 1871. 20–22.).

Mivel a gyakorlóiskola létrehozásával együtt járt a tanárképző intézet költségvetési keretének felemelése az 1872. évi 19.950 forintról (a reáliskolai tanárképzőnek ugyanekkor 15.700 forint volt a költségvetési kerete),²⁹⁸ 1873-ban 32.800 forintra,²⁹⁹ így mind az intézet igazgatóját, mind pedig a VKM-minisztert kellemetlen kérdések érték a sajtóban, illetve a törvényhozásban. Előbb 1871-ben a Pesti Naplóban jelent meg egy publicisztika, amely kifogásolta a tanárképző magas állami dotációját különösen a lipcsei tanárképző szemináriummal való összehasonlításban. *Bartal* azzal hárította el a magas költségvetést kifogásoló írás élet, hogy a tanárképző intézetben négy szakcsoportban folyt a munka, amely négy szemináriumnak feleltethető meg, így ha egyetlen szeminárium költségvetését hasonlította volna össze a szerző a lipcsei intézetével, alighanem azt találta volna, hogy az állami támogatás mégsem olyan jelentős mértékű. Emellett megjegyezte, hogy a német területeken nem csupán egyetlen intézete van a középiskolai tanárképzésnek, hanem jóval több, ebben a tekintetben tehát Magyarországnak fel kell zárkóznia. A tanárképző intézet elhelyezését az egyetem bölcsészkarának szűkös helyviszonyaival, az igazgató fizetését pedig azzal indokolta, hogy jobb, ha a szemináriumok ügyeit egy személy fogja össze, mintha különállva egymás érdekeit próbálnák meg veszélyeztetni a forrásokért való küzdelmük során (*Bartal*, 1871. 5898.).

A Paulert felváltó *Trefort Ágoston* VKM-minisztert a gyakorlóiskola létrehozását követően interpellálta *Bogdán Vincze* képviselő négy kérdésben *Lubrich Ágostra* hivatkozva a törvényhozás ülésén. Felkérte a minisztert, hogy tájékoztassa a *Lubrich* által tett

²⁹⁸ Ld. 1872: VII. törvény. XIX. fejezet 3. cím. Beszámol róla továbbá: [*Sine nomine*] (1872): Az 1872. évi költségvetés. *Budapesti Közlöny*, 6. 54. 427.

²⁹⁹ Ld. 1873: XXI. törvény XVIII. fejezet 3. cím. Beszámol róla továbbá: [*Sine nomine*] (1873d): Az 1873. évi költségvetés. *Budapesti Közlöny*, 7. 100. 829–839. A részletes költségvetési tervet közreadja: *Kiss*, 1988. 49.

kifogásokkal kapcsolatban, amelyet a tanárképző intézet szervezetére tett. Ehhez kapcsolódott annak a felvetése, hogy az eddig elért eredmények tükrében valóban kijelenthető-e, hogy a : »[...] képezde a paedagogia legvilágosabb elveivel ellenkező módon lett szervezve?«. Emellett kérte, hogy vizsgálják meg Lubrich a tanári kar tagjaira vonatkozó elmarasztaló megjegyzését, továbbá arra is felszólította a minisztert, hogy amennyiben ezen megjegyzések igazolást nyernek, úgy tájékozzon a szervezet módosításának lehetőségeiről.³⁰⁰

Alighanem ez is szerepet játszhatott abban, hogy alig fél év múlva egy VKM-miniszteri rendelet egyesítette az addig külön-külön működő reáliskolai, illetve gimnáziumi tanárképezdét. Az intézet működésével kapcsolatos kritikák egyoldalúak voltak abban a tekintetben, hogy szinte rögtön „eredményeket” vártak volna annak működésétől. A sürgetés, illetve a türelmetlenség az intézet későbbi történetének rendszeresen visszatérő elemeivé váltak. A korai időszakban ennek megjelenése alighanem összefüggött azzal, hogy az oktatásügy más területeinek modernizációjával párhuzamosan, a tanárképző intézettől vártak látványos fejlődését az egyetemi képzés, illetve a középiskolai tanárképzés területén. Tehát elvárásként jelent meg a tanári hivatás professzionalizációjának felgyorsítása a professzionális gyakorlatok minél magasabb szintű átadásán keresztül. Ezek a várakozások azonban több szempontot figyelmen kívül hagyott. Egyfelől az alapítást követően lényegében két és fél évet működött a tanárképző, amely időszakból jelentékeny energiákat kötött le a belső munkarend kialakítása, illetve 1872-től a gyakorlóiskola megszervezése. Másfelől a tanulmányi idő meglehetősen rövid, mindössze két éves volt, a pedagógiai szakosztály tagsága pedig még legfeljebb egy évre terjedt ki. Kevés olyan végzett tagja volt az intézetnek, aki mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati szakaszt teljesítette volna. A hiányzások, illetve a tagok gyakori cserélődése jelentős fennakadásokat eredményezett a jelöltek professzionális gyakorlásában, tulajdonképpen a képzési célok elérését veszélyeztették. Ehhez kapcsolódóan az sem elhanyagolható tény, hogy a bölcsészkar rendes, azaz beiratkozott hallgatói populációjának legfeljebb negyedére, bizonyos tanévekben ötödére terjedt ki a tagság.³⁰¹ A pedagógiai szakosztályhoz kapcsolódó várakozásokat is gyorsan lehűtötte az a tény, hogy a tagságra jobbra a tudományegyetem hallgatói jelentkeztek, 1872-ben Sztoczek a reáliskolai tanárképző igazgatójaként tájékoztatta Bartalt, hogy műegyetemi hallgatók nem fognak tagságra pályázni a következő tanévben.³⁰²

Harmadrészt pedig a tanárképző intézet hatáskörébe nem csupán a szoros értelemben vett tanárképzés tartozott, hanem a külföldi ösztöndíjak koordinálásával, az ösztöndíjasok ellenőrzésével is megbízta a VKM. Ez abból a megfontolásból fakadt, hogy a közoktatás és a felsőoktatás modernizálását is a külföldön tapasztalatot szerzett fiatal tudósoktól várták, így ezt hozzákötötték a tanárképző intézet működéséhez. Az ösztöndíjasok nem csupán a tanárképző intézet tagjai közül kerültek ki,³⁰³ hanem voltak közöttük olyan személyek

³⁰⁰ [Sine nomine] (1873c): Országgyűlési Tudósítások a képviselőház CXL ülése 1873. május 24-én délelőtt 10 órakor. *Budapesti Közlöny*, 7. 120. 993–994.

³⁰¹ Tekintetbe véve a tanárképző intézeti rendes és rendkívüli tagok együttes számát.

³⁰² 41/1872. Sztoczek József a reáltanodai tanárképezde igazgatójának átírata Bartal Antal igazgatóhoz a paedagogiai szakosztályba való felvétellel kapcsolatban. Buda, 1872. július 30. ELTE EL 15/b. 1. doboz (1870–1929/1930).

³⁰³ Ld. Nemes Imre a berlini egyetemen folytatott tanulmányait. Horváth Cyrill egyetemi ny. r. tanár levele

is, akik egyáltalán nem kötődtek a tanárképzőhöz,³⁰⁴ vagy csak később váltak tanáraivá.³⁰⁵ Így a működés kialakítása, illetve a gyakorlóiskola megszervezése mellett olyan ügyek kezelése is a képezde igazgatóságát terhelte, amely szorosan nem tartozott hozzá képzési céljaihoz.

Végül pedig az intézet távlati működését beárnyékolta, hogy a képzés céljaiban, illetve az elméleti és a gyakorlati szakasz szervezési módjait tekintve nemcsak a középiskolai tanárképzés korabeli szakértői között voltak jelentős különbségek, hanem a felekezetek részéről is távolságtartás mutatkozott. Bartal attól tarott, hogy a tanárhiány mérséklésével a frissen végzett tanárképző intézeti tagok nem fognak állást kapni, mivel az iskolák túlnyomó többségét fenntartó egyházi felekezetek nem alkalmaznak majd „államilag” képzett, szekuláris tanárokat.³⁰⁶ Félelme nem volt teljesen alaptalan, hiszen a tanítórendek a tanárképzés szabályozásában is igyekeztek az állami standarizációs nyomást enyhíteni azzal a nem titkolt szándékkal, hogy biztosítani tudják a felekezeti tanárképzés működésének zavartalanosságát. Ez azonban gátolta az egységes képzési standardok mentén kialakuló hivatáscsoport létrejöttét, végső soron a professzió kialakításának lehetőségét a képzésben résztvevő intézmények részéről.

a gimnáziumi tanárképezde igazgatójához Nemes Imre ügyében. Pest, 1871. augusztus 13. ELTE EL 15/b. 1. doboz (1870–1929/1930).

³⁰⁴ 23963/1872. Trefort Ágoston VKM-miniszter rendelete Goldziher Ignác és Kónig Gyula ösztöndíjának kifizetéséről. Buda, 1872. október 4. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

³⁰⁵ 28410/872. Pauler Tivadar VKM-miniszter rendelete Kleinmann (Kármán) Mór külföldi ösztöndíjáról. Buda, 1872. január 19. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

³⁰⁶ Ld. 122/1872. Bartal Antal képezdei igazgató levele Toldy Ferenc rektor kérdéseire. Pest, 1872. szeptember 28. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

5. „Töredékek” a tanárképzés intézményeinek történetéből, 1874–1899

5.1. A tanárvizsgáló bizottságok egyesítése, útkeresés a tanárvizsgálat szabályozásában

5.1.1. Az 1875-ös szabályzat által teremtett szervezeti és személyi keretek a bizottság professziós tevékenységének gyakorlásához

5. kép: Sztoczek József, 1881

Miután a VKM 20.811/1873. (IX. 29.) számú rendeletével összevonta a gimnáziumi, illetve a reáltanári tanárképző intézetet, igazgatóvá Sztoczek Józsefet nevezte ki ([*Sine nomine*], 1873t. 731–735.), két év múlva pedig a 26.077/1875. (10. 28.) szám alatt kibocsátott rendelkezésével a két tanárvizsgáló bizottságot is igazgatása alatt egyesítette ([*Sine nomine*], 1875t. 362–363.). Az összevonást a VKM-miniszter azzal indokolta, hogy a gimnáziumi, illetve a reáliskolai tanárok képesítésére létrehozott intézetek már egyesültek azonos céljuk miatt, így időszerűnek mutatkozott, ha a vizsgálatuk is egy bizottság előtt hasonló elbírálással történt.

Az 1874/1875. tanév átmeneti jellegű volt, hiszen azok, akik már jelentkeztek tanárképesítésre, illetve a vizsgafolyamatot már elkezdték, a régi bizottságok előtt és az 1862-es szabályzat szerint nyerhettek végzettséget. Azok a hallgatók viszont, akik ebben a tanévben zárták le tanulmányaikat és így jelentkeztek vizsgálatra, még a régi szabályok szerint, de már az új bizottság előtt szerezhettek képesítést. Az új rendelkezések csak az 1875/1876. tanévben léptek életbe teljes körűen (Ibid.).

Az új bizottság létrejöttével a tanárvizsgálat szabályzata is megváltozott, amely mind a vizsgabizottság igazgatását, mind pedig a tanárvizsgálat szerkezetét jelentős mértékben megváltoztatta. A bizottság neve Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottságra változott, amelyhez később hozzáillesztették a „Budapesti” előtagot is. A névben az „Országos” jelző az illetékességi körre utalt: a kibocsátott képesítóbizonyítványok az egész ország területén valamennyi középiskolában felhatalmazták birtokosát a középiskolai tanításra.³⁰⁷ Vizsgabiztossá a korábbi rendelkezésekhez hasonlóan ezúttal is csak tudományegyetemi, illetve műegyetemi tanárok válhattak, akik a középiskolai oktatás egyes szaktárgyainak előadói voltak.³⁰⁸ Az évi kinevezés, illetve ezek meghosszabbítása helyett a teljes bizottság megbízása öt évre szólt. Az ügyvitelt az elnök, illetve az őt minden tekintetben helyettesítő alelnök vezette.³⁰⁹

A jelentkezést csakúgy mint korábban a vizsgabizottság elnökéhez kellett címezni, amelyben fel kellett tüntetni a választott szaktárgyakat, illetve esetlegesen a magyaron kívüli tanítási nyelvet, amelyre külön képesítést kellett szerezni.³¹⁰ A folyamodványokhoz csatolni kellett az érettségi bizonyítványt, a tanulmányokat kimutató leckekönyvet, amelyből szakvizsgálathoz három, elővizsgálathoz pedig két évi tudományegyetemi, vagy műegyetemi tanulmányokat kellett igazolni, illetve egy életrajzot.³¹¹ Bár az új szabályzat megállapította, hogy az érettségi bizonyítvány önmagában nem jogosít a tanári képesítés megszerzéséhez, az egyetemi tanulmányok hiányát lehetséges volt tudományos közleményekkel kiváltani. A tanárvizsgáló bizottság ezeket megvizsgálva kérhette a VKM-t, hogy járuljon hozzá a folyamodó vizsgálatra való bocsátásának.³¹² Ez a kitétel alighanem a külföldi tanulmányok elismertetése, illetve a felekezetek miatt került be a vizsgaszabályzatba, akik így kérvényezhették előzetes tanulmányaik beszámítását és a képesítés könnyített megszerzését.

A vizsga teljesítésének általános követelménye volt, hogy a jelölt kellő filozófiai és pedagógiai alapképzettséggel rendelkezzen, illetve behatóan ismerje a magyar nyelvtani szabályokat

³⁰⁷ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 1. §. 1). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

³⁰⁸ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 1. §. 2). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

³⁰⁹ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 1. §. 3). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

³¹⁰ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 2. §. 1). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

³¹¹ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 2. §. 2) a)–c). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

³¹² Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 2. §. 3)–4). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

és irodalomtörténetet.³¹³ Szakképzettség tekintetében előírták két középiskolai tantárgy alapos ismeretét, illetve az egyik szaknak, mint főtárgynak egy bizonyos részéből olyan ismeretek meglétét, amelyek megalapozhatják az önállóan folytatott tudományos vizsgálatokat.³¹⁴ A vizsga immár nem aszerint oszlott különböző részekre, hogy a gimnázium mely évfolyamaira lehetett képesítésért folyamodni, hiszen a bizonyítvány a gimnázium valamennyi évfolyamában való tanításra képesített.³¹⁵

A magyar nyelv ismeretének megkövetelése ellen az etnikailag tagolt országban már az 1862-es szabályozások kialakításakor fenntartásokkal élt a Helytartótanács.³¹⁶ Ennek a rendelkezésnek a fenntartása lényegében a vizsgabizottságok megalakulásától kezdve képviselt álláspontjának tovább éléseként értékelhető, amely egyúttal illeszkedett az 1870-es évek második felének nyelvpolitikai törekvéseihez is (*Nagy*, 2003. 81.). A neohumanista alapelvek az önálló tudományos kutatás lefolytatására való képesség mérésében érhető tetten, míg az algimnáziumra való képesítés lehetőségének elhagyása lényegét tekintve egy kvalifikációs szintemelést jelentett, emellett pedig előre vetítette az intézménytípus sorsát is. Ebben a kérdésben egyetértés figyelhető meg a különböző kurzusok kultuskormányzatai között, hiszen már az 1853-as ideiglenes törvény magyarországi bevezetések az átmeneti határozatokban sürgették a teljes gimnáziumra való képesítés megszerzését az algimnáziumi tanárok esetében. Az 1875-ös új szabályzat pedig ezt a politikai rendszereken átívelő törekvést zárta le. Így Magyarországon a kétfokozatú tanári képesítés rendszere jóval hamarabb szűnt meg, mint Németországban, ahol az algimnáziumokra képesítő bizonyítványokat egészen 1898-ig lehetett szerezni és a hivatást gyakorlók nevezéktanát is ekkor egységesítették (*Oberlehrer*) (*Jeismann*, 1999. 76–77.; *Keller*, 2010. 230–231.).

A korábbi szabályozáshoz képest jelentős változás, hogy az új szabályzat összesen 14 szakcsoportban tette lehetővé tanári képesítés megszerzését, amelyek közül kilenc a bölcséleti területekhez kapcsolódott.³¹⁷ A szakcsoportokat áttekintve különösen szembevetendő a modern filológiai szakok megjelenése és számuk felemelkedése. Emellett az is figyelemre méltó, hogy ezeket a szakokat egymással és a nemzetállamépítés szempontjából fontos ideológiai tárgyakkal is lehetett kombinálni, így a magyar nyelvvel, illetve a történelemmel. A magyar nyelv és irodalom, valamint a filozófia és a pedagógia felértékelődését mutatja, hogy az elővizsgálatokon a jelöltek tájékozottságát ezeken a területeken egy szóbeli elbeszélgetés során vizsgálták.

³¹³ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 3. §. 1) A) a)–b). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

³¹⁴ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 3. §. 1) B) a)–b). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

³¹⁵ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 3. §. 2). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

³¹⁶ Ld. 37.611/1862. VI. Magyar Királyi Helytartótanács: A reáltanodai tanárvizsgálati szabályzat véleményezése. Buda, 1862. augusztus 4. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

³¹⁷ 1. Bölcsészlet és egy tetszés szerint választott más szaktárgy. 2. Classica philologia. 3. Magyar és német nyelv és irodalom. 4. Magyar és francia nyelv és irodalom. 5. Német és francia nyelv és irodalom. 6. Magyar nyelv és történelem. 7. Német nyelv és történelem. 8. Francia nyelv és történelem. 9. Történelem és földrajz. 10. Földrajz és természetrajz. 11. Természetrajz és vegytan. 12. Vegytan és természettan. 13. Természettan és mennyiségtan. 14. Mennyiségtan és ábrázoló geometria. Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 4. §. 2). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

Az elővizsgálatra négy egyetemi félév elvégzést követően lehetett jelentkezni, de legkésőbb a szakvizsga zárthelyi írásbeli dolgozatának megírása előtt teljesíteni kellett.³¹⁸ Magyarból a mondattani és alaktani ismeretek mellett az irodalomtörténeti korszakokat, filozófiából és pedagógiából pedig ismeretani, kutatómódszertani, pszichológiai, etikai, oktatásmódszertani és pedagógiatörténeti ismereteket kellett igazolniuk a jelölteknek. A szaktárgyakhoz kapcsolódó legújabb magyar irodalmi művekben való tájékozottságon keresztül ellenőrizték a szaktudományos ismeretanyagban való képzettséget. Az elővizsgálatnak tehát egyfelől az volt a funkciója, hogy az érettségit követően a jelölt arra vonatkozó képességét mérje, hogy szaktárgyai tanulmányozásához, illetve a tanári képesítés megszerzéséhez szükséges általános ismeretekben képes volt-e előrehaladást tenni az egyetemi tanulmányok alatt. Másfelől pedig a szaktárgyakban tett tanulmányokat is vizsgálták a szakirodalmi munkák ismeretén keresztül (Vö. *Szentpétery*, 1935. 515.). Ha a magyar mellett más tanítási nyelvre is képesítést kívánt szerezni a folyamodó, akkor ennek a nyelvnek az ismerete is a vizsga részét képezte. A vizsgát követően a bizottság azonnal eredményt hirdetett és nyilatkozott egyúttal arról is, hogy alkalmasnak tartja-e a jelöltet a szakvizsga teljesítésére.³¹⁹

A szakvizsgálat alapszerkezete a korábbi rendszerben kialakult alapsajátosságokat több változtatással ugyan, de megőrizte. Az egyik ilyen változtatás a házi dolgozatokat érintette, amíg korábban két munkát kellett elkészíteni, egyet a szakterületekhez, egyet pedig a filozófia-, vagy neveléstörténetből, addig az új szabályozás szerint a főszakhoz kapcsolódva kellett annak egy általános területét szakirodalmi munkák felhasználásával bemutatni. A dolgozat témáját a jelölt csak az elővizsgálat sikeres teljesítését követően kaphatta meg a vizsgabizottság elnökétől és három hónap alatt kellett vele elkészülnie.³²⁰ Kiváltására ezúttal is lehetőség nyílt egy korábbi munka beadásával. A bírálatot a vizsgabizottság egy tagjának két hónapon belül kellett elkészítenie, amennyiben megfelelőnek találta a munkát, úgy zárthelyi dolgozatra lehetett a jelöltet bocsátani, amennyiben visszautasította azt, vagy végleg eltiltották a tanárvizsgálattól, vagy pedig leghamarabb fél év múlva kaphatott új dolgozati témát.³²¹

A vizsgálat második szakaszát a zárthelyi dolgozatok képezték. Ezek mindkét szaktárgyat érintették, kidolgozásukra egyenként 12 óra állt rendelkezésre. A klasszika-filológusok számára az egyiket latinul, modern nyelvi szakosok számára pedig a szaktárgyi nyelven kellett megírniuk. Sikertelenség esetén az ismétlésre ennek a vizsgaszakasznak az esetében is fél év múlva nyílt leghamarabb lehetőség.³²² A szakvizsgálat folyamatának utolsó elemét a szóbeli vizsga képezte, amely után a vizsgabizottság egy ülésen értékelt ki a jelölt előzetes teljesítményét, ezt követően pedig az egyes vizsgafokok és szaktárgyak mentén haladva

³¹⁸ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 5. §. 2) a)–b). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

³¹⁹ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra I. 5. §. 3)–4). *Budapesti Közlöny*, 9. 258. 7373–7374.

³²⁰ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra II. 7. §. 1 A) 2)–5). *Budapesti Közlöny*, 9. 260. 1–2.

³²¹ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra II. 7. §. 1 A) 6)–9). *Budapesti Közlöny*, 9. 260. 1–2.

³²² Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra II. 7. §. 1 B) 10)–14). *Budapesti Közlöny*, 9. 260. 1–2.

hirdetett eredményt. A szóbeli is mindkét szaktárgyat érintette, az ismétlésre vonatkozóan ugyanaz a szabályozás élt, mint a házi dolgozatok, illetve a zárthelyi vizsgák esetében.³²³

A vizsgadíj mértéke ugyan továbbra is 10 forint maradt, ám az oklevél kiállításáért ugyanilyen nagyságrendű összeget kellett fizetni, amelyből 5 forint az elnököt illette meg. Az illeték befizetését az elővizsgálatra való jelentkezésnél kellett igazolni, az egyes szaktárgyakból történő ismétlés esetén pedig a teljes illetéket újból meg kellett fizetni. Így tehát összességében a jelöltektől nagyobb anyagi áldozatvállalást kívánt a képesítés megszerzése, amely annak ismeretében, hogy már ebben az időszakban is főként a kevésbé tehető társadalmi csoportok gyermekei látogatták a bölcsészeti kart, lényegében egy társadalmi szelekciós elemnek is tekinthető.

A vizsga teljesítésének sikerességi rátájára vonatkozóan csak az 1870-es, 1880-as évekből állnak rendelkezésre szórványos adatok: az 1879/1880. tanévben például a 117 tanárvizsgálat közül (amelybe beleértendő az elő-, és a szakvizsgák is) 51 sikertelen volt ([*Sine nomine*], 1879r. 16.). Messzemenő következtetéseket ebből az egy adatból ugyan nem lehet levonni, de alighanem a jelöltek készültségének mértéke és a sikertelen vizsgák előfordulása lehetett az egyik ösztönzője a későbbi szabályzatmódosításoknak a középiskolai tantervek változása, illetve a bölcsészkar képzés befolyásolása mellett (*Szentpétery*, 1935. 514.; *Nagy*, 1998. 660.).

Amíg az 1870-es évek első felében az egy tanévre eső tanárvizsgálatok száma nemcsak elérte, de több tanévben meg is haladta az 50-et és közelített a 100-hoz, addig az évtized második felében már rendszeresen 100 fölötti volt a vizsgázók száma egy-egy tanévet leszámítva.³²⁴ Az 1880-as évek közepére kisebb kilengésekkel³²⁵ elérte a 135-t az 1885/1886. tanévtől ([*Sine nomine*], 1885r. 21.), majd az évtized végéig 167–197 között mozgott.³²⁶ Az 1890-es években pedig az 1891/1892. tanév kivételével³²⁷ nem csak megközelítette a 200 főt, de át is lépte az évtized közepére.³²⁸ A két, illetve a későbbi módosításokkal háromfokozatúvá váló tanárvizsgálati folyamatban ez azt jelentette, hogy az 1896/1897. tanévben összesen 328 ([*Sine nomine*], 1897r. 13.), míg az 1898/1899. tanévben 367 alkalommal ült össze a bizottság ([*Sine nomine*, 1899r. 42.).³²⁹

A vizsgaalkalmak számának növekedésével, illetve a két vizsgabizottság egyesítésével a VKM ismét szabályozta a bizottsági tagok díjazását. Amíg a korábbi rendszerben a gimnáziumi, illetve a reáliskolai vizsgabizottsági tagok eltérő honoráriumban részesültek kifejezve a két intézmény közötti megítélésbeli különbséget, addig a 27.612/1878. (III. 20.) számú rendelet értelmében ezeket egységesítették. A rendelet értelmében minden folyamodó és

³²³ Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra II. 7. §. 1 C) 15)–17); 8. §. 1)–3). *Budapesti Közlöny*, 9. 260. 1–2.

³²⁴ Az 1877/1878. tanévben kiugróan alacsony, mindössze 69 tanárvizsgálat volt ([*Sine nomine*], 1878r. 10.). Az adatok rendszertelensége miatt sajnos nincs lehetőség arra, hogy táblázatos formában kerüljön bemutatásra a tárgyalt rész.

³²⁵ Az 1880/1881. tanévben csak 98 fő jelentkezett tanárképzés megszerzéséért ([*Sine nomine*], 1880r. 17.).

³²⁶ Az 1887/1888. tanévben 167 ([*Sine nomine*], 1887r. 11.), az 1888/1889. tanévben 166 ([*Sine nomine*], 1888r. 10.), az 1889/1890. tanévben 197 fő tett tanárvizsgálatot ([*Sine nomine*], 1889r. 10.).

³²⁷ 147 fő tett tanárvizsgálatot ebben a tanévben ([*Sine nomine*], 1891r. 12.).

³²⁸ Az 1894/1895. tanévben 210 fő kezdte meg a tanárvizsgálati folyamatot ([*Sine nomine*], 1895r. 15.).

³²⁹ Természetesen nem a bizottság valamennyi tagja ülésezett, hanem általában 3 fő, az elnök, vagy helyetteseként az alelnök, illetve két vizsgabiztos.

minden szaktárgy után a bizottsági tagokat 2,5-2,5 forint, a zárhelyi dolgozatok javítóinak ugyancsak 2,5 forint járt, míg a házi dolgozatok bírálatáért öt forintot kaptak. Az elnököt a vizsgákon való jelenléteért jelöltként ugyancsak 2,5 forint illette meg.³³⁰ A szabályozás életbe lépésekor aligha gondolhatták a vizsgabizottság tagjai, hogy a következő 40 évben honoráriumuk mértéke változatlan lesz. Bár a VKM szerint már az 1880-as évek közepétől elégedetlenek voltak a bizottsági tagok fizetésük mértékével, de források csak a századfordulót követően maradtak fent arra vonatkozóan, hogy tényleges lépéseket tettek a kialakult helyzet megváltoztatására.³³¹

A tanárvizsgáló bizottságnak más tekintetben is pénzügyi nehézségekkel kellett szembenéznie. Az 4.2.1. fejezetben már említésre került, hogy az új vizsgaszabályzat életbe lépését követően is a reáltanárvizsgáló bizottság 1877 decemberéig még tartott a régi rendszer szerint vizsgálatokat. Ezekről Sztoczek József 1876 novemberében, illetve 1878 májusában készített összefoglaló jelentéseket. Előbbiben kimutatta, hogy az 1874/1875. tanévben olyan kevés vizsgálatot bonyolítottak le, hogy mindösszesen 17 forint 50 krajcár maradt jutalomdíjént fent a bizottsági tagok részére, ennek a kiutalványozása kapcsán kérte, hogy az összeg csekélysége miatt csak a következő tanévben az újabb vizsgadíjakkal együtt kapják meg a tagok. Emellett ismételtén javasolta, hogy a reálbizottsági tagok ugyanolyan díjazásban részesüljenek, mint a gimnáziumi bizottság tagjai.³³² A számvevőség mindkét kérését elhárította, így kiutalványozta a vizsgadíjakat, illetve a 14.807/1871. számú rendeletre való hivatkozással, amely megállapította a vizsgadíjakat, elutasította, hogy a reálszakos tanárvizsgálatokért ugyanolyan mértékű honorárium járjon, mint a gimnáziumiakért, noha a vizsgálatok nagyobb része ekkor már az egyesített bizottság előtt zajlott.³³³

Az 1878 májusi felterjesztésben Sztoczek részletes kimutatást készített az 1875 augusztusa és 1877 decembere közötti tanárvizsgálatokról. Az 1875/1876. tanévben még 28 régi rendszerű tanárvizsgálatot tartottak, az elnök kérte a vizsgabizottsági tagok díjazásának kiegészítését, illetve azt is igényelte, hogy az 1872-ben megállapított 100 forintot, amelyet munkájának jutalmazására, illetve az irodai eszközök beszerzésének fedezésére adott a VKM utólagosan utalják ki számára.³³⁴ Bár a VKM ezt jóváhagyta,³³⁵ 1882-ben azonban a Számvevőség ráébredt, hogy a reáliskolai bizottság megszüntetése ellenére továbbra is utalványozta az évi 100 forintos díjazást, így annak megszüntetése mellett felszólította Sztoczeket, hogy

³³⁰ 106.538/1913. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye a tanárvizsgálati díjak felemeléséről. A kolozsvári középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöke kéri a vizsgálati díjak felemelését. Budapest, 1913. június 14. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

³³¹ Ld. 61.459/1917. IV. A VKM IV. ügyosztálya: A kolozsvári tanárvizsgáló bizottság elnökének kérése a vizsgadíjak felemelésére vonatkozóan. Budapest, 1917. március 31. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

³³² Tv. 132/1876. Sztoczek József az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság elnökének levele a vizsgadíjak ügyében. Budapest, 1876. november 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

³³³ 2120/1877. IV. ü. o. A VKM Számvevőségének véleménye Sztoczek József felterjesztésére vonatkozóan. Budapest, 1877. január 15. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

³³⁴ Tv. 204/1878. Sztoczek József az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság elnökének felterjesztése a VKM minisztériumhoz a vizsgálati díjak ügyében. Budapest, 1878. május 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

³³⁵ 12.874/1878. III. ü. o. A VKM Számvevősége: Az Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnöke felterjeszti az 1875. augusztusától 1877 december végéig megvizsgált reáliskolai tanárjelöltek kimutatását s a kijáró vizsgálati díjakat utalványoztatni kéri. Budapest, 1878. május 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

az 1878 óta eltelt időszakban felvett díjazással számoljon el.³³⁶ Az elnök a felkérésnek eleget téve megjegyezte, hogy 1878 után már nem a reáltanárvizsgáló bizottság elnökeként vette fel az összeget, hanem az egyesített bizottság irodai ügyeinek viteléhez szükséges átalányként kérte az összeg ismételt engedélyezését. A Számvevőség félreinformáltságát finoman kiigazítva arra is utalt, hogy az összeg már korábban sem volt elegendő az elnök munkájának elismerésére, azt lényegében a 27.612/1878. számú 1879. március 20-án kiadott rendelkezés értelmében teljes egészében az adminisztratív ügyvitel költségeinek fedezésére fordították.³³⁷

A VKM a jelentést elfogadva jóváhagyta a 100 forint folyósításának engedélyezését utólagos elszámolási kötelezettség nélkül.³³⁸ Az összeg azonban így sem volt elegendő az adminisztrációval járó kiadások fedezésére, így ezt két módon igazították ki: egyrészt a tanárvizsgáló bizottság és az egyesített tanárképző intézet közös igazgatás alá vonása miatt hamar irodahelyiségeik is közössé váltak. 1881–1887 között a Rákóczy út 8. szám alatt a gyakorlógimnázium épületében, majd 1887–1907 között a Trefort utca 8. szám alatti bérházban működtek. A költségvetési kényszerhelyzetre jellemző volt, hogy a bizottság helyiségeinek fűtését és a világítást is a gyakorlógimnázium, illetve a Trefort utcában az Országos Közoktatásügyi Tanács elnöksége fizette.³³⁹ A tanárképző intézet nagyobb irodai átalányából fennmaradt összeggel próbálták a tanárvizsgáló bizottság költségvetését konszolidálni addig, amíg a két intézet igazgatójának személye közös volt.³⁴⁰ Másrészt pedig 1890-től a tanárvizsgálat egyes fokozatainak sikeres teljesítéséről kiadott „Értesítőkért” jelötenként egy-egy forintot kértek.³⁴¹ Így az adminisztrációs ügyvitellel járó költségek egy részét (ebből 70–80 forintot remélt az elnökség 1890-ben³⁴²) ismételten a hallgatókra terhelte a minisztérium.

A bizottság finansziális ügyeihez kapcsolódó forrásokból úgy tűnik, hogy a kultusztárca lehetőség szerint minél kevesebb kiadásból szeretne volna a tanárvizsgálatok rendszerét fenntartani. Az ügymenethez kapcsolódó költségek tekintélyes részét tulajdonképpen maguknak a jelölteknek kellett megfizetni a tíz forintos illeték, a diploma kiállításának díja, illetve az Értesítőkért szedett költségek formájában. A vizsgálóbizottságok, illetve a tanárképző intézet egy vezetés alatti összevonásában a tanárképzés problémáinak koordinált megoldása, a vizsgabizottságot és a tanárképző intézetet egyszerre átalakító változtatások mellett vélhetően igen nagy szerepet játszottak a költségvetési szempontok is.

³³⁶ 17.416/1882. III. ü. o. A VKM rendelete a volt Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság elnöki jutalomdíjának beszüntetéséről. Budapest, 1882. május 28. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

³³⁷ Tv. 166/1882. Sztoczek József, az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság elnökének levele a VKM miniszterhez irodai átalány engedélyezése ügyében. Budapest, 1882. július 8. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

³³⁸ 21.578/1882. IV. ü. o. A VKM IV. ügyosztálya engedélyezi az Országos Középpiskolai Tanárvizsgáló Bizottság irodai átalányának folyósítását. Budapest, 1882. július 8. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

³³⁹ 132/1911. Wittmann Ferenc a budapesti országos középpiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1911. szeptember 22. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

³⁴⁰ Tv. 293/1901. Hofer Károly, a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság alelnökének levele a VKM miniszterhez. Budapest, 1901. december 27. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

³⁴¹ 53.491/1890. III. ü. o. A VKM engedélyezi az Értesítőkiállításáért 1 forint beszédését jelötenként. Budapest, 1890. november 22. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

³⁴² Tv. 136/1901. Beöthy Zsolt a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnökének levele az Értesítőkért szedendő díj engedélyezése ügyében. Budapest, 1890. november 22. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

Az egyesített tanárvizsgáló bizottság tagjainak névsorát a Budapesti Közlöny 1876. május 6-i száma közölte.³⁴³ A Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottság korábbi összetételéhez képest több ponton megváltozott a tudományegyetemről kinevezett tanárok csoportja. Kikerült a tagok közül az 1875/1876. tanévben Kerékgyártó Árpád ([*Sine nomine*], 1876a. 35–36.), egy esztendővel később pedig Messi Antal, illetve Jedlik Ányos is elmaradt a névsorból ([*Sine nomine*], 1876a. 36–37.). Új tagként bekerültek viszont a latin nyelv és irodalom kérdezésére Bartal Antal egyetemi magántanárként, a görög nyelv és irodalom biztosaként pedig Ponori Thewrewk Emil egyetemi nyilvános rendes tanárként. Ugyancsak új tagként nyert kinevezést Szabó József az 1875/1876. tanévben az ásványtan, míg Gyulai Pál a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes egyetemi tanárként. Lubrich Ágost mellett pedig Kármán Mór kapott kinevezést mint a tanárképző intézet neveléstani szakosztályának, illetve a gyakorlógimnázium rendes tanára. A bizottság alelnöki feladatainak ellátásával Télyf Ivánt bízta meg a kultuszárca ([*Sine nomine*], 1877a. 36.).

A tanárvizsgálói szabályzat újabb változásáig, tehát az 1880/1881. tanévig a tudományegyetem részéről delegált tanárok tekintetében a bizottság összetétele nem változott (Ld. [*Sine nomine*], 1881a. 41.). Fontos módosulásként értékelhető ugyanakkor, hogy a klasszika-filológia és a magyar nyelv és irodalom területén immár külön nevezték ki a görög és a latin nyelv, valamint a magyar nyelv és irodalomtörténet kérdezőbiztosait, azaz ezeken a területeken is bekövetkezett a más tudományok esetében már korábban megfigyelt differenciálódás. Emellett pedig vélhetően a francia is önálló biztost kapott Hofer Károly személyében. Fraknoi Vilmos feltehetően a történelmi szakra kapott vizsgabiztosi felkérést, míg Petrovits Ferenc budai főgimnáziumi tanár személyével kapcsolatban semmilyen biztos adat nem áll rendelkezésre, mivel a Budapesti Közlöny csak a személyneveket közölte, a vizsgabiztosi szerepkört nem. A bizottság számos gyakorló középiskolai tanárral bővült köszönhetően, annak, hogy a reáliskolai tanárvizsgáló bizottság tagjai csatlakoztak az egyesített tanárvizsgáló testülethez, így a professziós tevékenységből maguk a hivatást gyakorlók is részesülhettek. Emellett megállapítható az is, hogy a korábbi időszakokkal szemben a felekezeti tagok száma jelentősen visszaszorult és háromra csökkent (Fraknoi Vilmos, Somhegyi Ferenc, Horváth Cyrill).

A belső ügyvitel tekintetében a vonatkozó időszak egészére nézve rendkívül kevés forrás áll rendelkezésre. Vélhetően az előző fejezetben ismertetett öt ügýtípus kiegészült még az elő-, később alapvizsgálatokra vonatkozó jelentkezések, előzetes tanulmányok beszámítására vonatkozó kérelmekkel. Az új vizsgabizottsághoz is érkeztek olyan kérvények, amelyekben az állás, vagy előléptetés gyorsabb elnyeréséhez a vizsgahónapokon kívüli vizsgálat megtartásának engedélyezését kérték.³⁴⁴ A korábbi időszakhoz képest azonban a vizsgák számának növekedése miatt a bizottság ezeket a kéréseket visszautasította. A korábban kialakult vizsgáztatási szokásokhoz képest ugyanis fontos változást hozott az 1876/1877.

³⁴³ Az egyesített bizottság teljes személyi összetételét lásd a Függelékben csatolt 14. számú táblázatban.

³⁴⁴ Still Nándor gimnáziumi helyettes tanár azt kérte, hogy szeptemberben tessen vizsgálatot, mivel áprilisban betegség hátráltatta a vizsgára való felkészülésben. Ugyanakkor a nagy tanárhiány miatt okvetlenül szükség volna a vizsgálat teljesítésére, hogy gimnáziuma megtarthassa a nyilvánossági jogát. Still Nándor helyettes gimnáziumi tanár levele a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottsághoz. Budapest, 1877. május 1. ELTE EL 14/e. 1. doboz, 2. dosszié (1873–1874).

tanév abban a tekintetben is, hogy már nem a márciust, illetve júniust jelölték ki vizsgahónapokként, hanem szeptemberben, januárban és júniusban lehetett a vizsgálati folyamat valamely elemére jelentkezni, de csak decemberben és májusban írtak zárthelyi dolgozatokat, illetve tartottak szóbeli vizsgákat (*Sztoczek*, 1876. 2981.).

Vélhetően a vizsgázók számának emelkedésével és az ügymenet bonyolultabbá válásával függött össze, hogy több esetben előfordult a meghívók elmaradása különböző vizsgafordulókra. Vajda Viktor író például arra panaszkodott, hogy miután a VKM engedélyezte számára, hogy német helyett francia legyen a melléktárgya hiába várta már több hónapja, hogy házidolgozati tételét kítűzzék. A vizsgálat elmaradása pedig jelentős anyagi veszteséget okozott számára.³⁴⁵ Egy másik folyamodó pedig azt sérelmezte 1879 januárjában, hogy bár az 1878 decemberi zárthelyi és szóbeli fordulókra időben jelentkezett, meghívót mégsem kapott, így kérte, hogy az 1878 júniusában tett vizsgafordulókkal kapcsolatos eredményekről mielőbb tájékoztassák.³⁴⁶

6. kép: Than Károly

Az ügyvitel kapcsán az is megfigyelhető a vonatkozó időszakban, hogy amíg korábban mind a reáliskolai, mind pedig a gimnáziumi bizottság esetében az elnökök választák meg a folyamodványokat és tisztázták a szabályzat alapján a felmerülő problémákat, addig az 1870-es évek második felére az ügyeket kiadták az illetékes tanszak képviselőinek. 1877-ben

³⁴⁵ Vajda Viktor író levele a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökéhez. Pécs, 1877. november 18. ELTE EL 14/e. 1. doboz, 2. dosszié (1873–1874).

³⁴⁶ Szentmiklósy Jenő levele a budapesti országos középtanodai tanárvizsgáló bizottság elnökének tanárvizsgálata ügyében. Gyulafehérvár, 1879. január 21. ELTE EL 14/e. 1. doboz, 2. dosszié (1873–1874).

Rappensberger Vilmos piarista rendi áldozópap kérte a tanárvizsgálatra bocsátását, miután a budapesti piarista gimnáziumba nyert kinevezést. Életrajza szerint 1867/1868. tanévben lett novícius, amelynek során nyelvekben, mennyiségtanban és az algimnáziumi tanítás módszereiben kapott rendi kiképzést. A következő tanévben már tanított előbb a rózsashegyi algimnáziumban, majd Nyitrán. Utóbbi helyen már a természetrajz és természettan oktatásával is megbízták. Itt elkezdte a hittudományi tanulmányokat is, de ezt alighanem tanári elfoglaltságai miatt magánúton folytatta. 1872-ben felszentelték, majd a pozsonyi Szent György algimnáziumban a magyar, német mellett ugyancsak természetrajzot és természettant tanított, illetve a testnevelési órák vezetését is megkapta. Az 1873/1874 tanév óta ismét Nyitrán működött a fővárosba történt kinevezéséig. A tanárvizsgálatra való bocsátását főként a magántanulmányokra, illetve gyakorlati tapasztalataira alapozva kérte.³⁴⁷ Kérését az 1862-es szabályzat szerint vélhetően teljesítették volna, azonban a megváltozott viszonyokat jelzi, hogy Sztoczek József Margó Tivadart, a természetrajz egyik szakértőjét, illetve Than Károlyt a vegytan tanárát kérte fel Rappensberger kérvényének elbírálására. Miután mindketten úgy nyilatkoztak, hogy a kérvényező nem tudta egyetemi tanulmányokkal igazolni a szaktergyakban való jártasságát, illetve a teológiából folytatott tanulmányai sem számíthatók be, így kérvényét elutasították.³⁴⁸ A gyakorlat által igazolt felkészülés a hivatáscsoportba való belépéshez a tudományok fejlődése miatt tehát immár nem volt elegendő. Emellett Margó és Than felkérése azt is jelzi, hogy a tanárvizsgáló bizottság belső működése is specializálódott és a tanárvizsgálatra való jelentkezők esetében is érvényesítették az egyetemi tanárok felügyelői, szelekciós jogosítványukat.

A fővárosi bizottság a tanárjelöltek ügyeinek elbírálása mellett a tanárképzés egyéb szerveihez kapcsolódóan is ki kellett alakítani viszonyulását. Így az 1872: XIX. törvény nyomán létrehozott kolozsvári egyetem mellett az 1873 őszen működését megkezdő tanárvizsgáló bizottsággal is kapcsolatokat alakított ki (*Kékes Szabó és Pukánszky*, 1998. 8–9.)³⁴⁹ Bár a két vizsgabizottság közötti kommunikációra az 1890-es évekig nincs közvetlen forrás, csak a tanárvizsgálati díjak felemelésére vonatkozóan jelent meg az ügyiratokban, hogy közösen próbáltak meg egy-egy ügy mentén együttműködni. A viszonyt ugyanakkor alighanem beárnyékolta a korai időszakban, az a jelenség, hogy számos jelölt, akik vizsgájukon elégtelen teljesítményt nyújtottak a fővárosban, Kolozsvárról próbáltak meg képesítést szerezni. Ezért a fővárosi bizottság egyoldalúan bevezette azt a gyakorlatot, hogy a vizsgálati folyamatot annál a vizsgabizottságnál kellett a jelöltnek befejeznie, amely előtt azt megkezdte. Így nem igazolta különböző vizsgaszakaszok teljesítését Kolozsvár felé, és az onnan érkező jelöltek folyamodványát is csak különleges esetekben volt hajlandó elbírálni. Beöthy Zsolt, a tanárvizsgáló bizottság későbbi elnöke ennek a gyakorlatnak az indoklását a tanári hivatásba belépők egységes standardok mentén történő elbírálásával indokolta: „*Különösen az oly esetekben ragaszkodott emez álláspontjához, midőn a Budapesten megkezdett vizsgálatoknak Kolozsvárról*

³⁴⁷ Rappensberger Vilmos piarista rendi áldozópap levele a VKM-hez tanárvizsgálatra bocsátása ügyében. Budapest, 1877. március 9. ELTE EL 14/e. 1. doboz, 2. dosszié (1873–1874).

³⁴⁸ 244/1877. Sztoczek József a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság elnökének levele Rappensberger Vilmos tanárvizsgáló ügyében. Budapest, 1877. június 1. ELTE EL 14/e. 1. doboz, 2. dosszié (1873–1874).

³⁴⁹ [Sine nomine], (1873b): Tudósítás a kolozsvári egyetem mellett felállítandó tanárképző intézet és tanárvizsgáló bizottságról. *Budapesti Közlöny*, 7. 48. 403.

való folytatása volt szóban és pedig abból az okból, ne hogy olyan felfogás terjedhessen el, mintha a kolozsvári bizottság enyebb mértéket alkalmazna és azok, akiknek Budapesten vizsgálatuk nem sikerült, Kolozsvárott célt érhetnének.”³⁵⁰ Azaz a fővárosi bizottság egyoldalú lépését a professziós standardok fenntartásának szükségességével indokolta.

5.1.2. Az 1875-ös szabályzat megváltoztatására irányuló kezdeményezések, az 1882-es tanárvizsgálati rendelet

A tanárvizsgálatok rendjének újabb változtatását az 1880-as évek első felében egy szakértői vita előzte meg, amely arról zajlott, hogy milyen módon lehet a tanárképző intézetben folyó munkát, illetve az egyetemi képzést a tanárvizsgálatok követelményeihez hozzáigazítani. A vitaindító javaslatot Kármán Mór írta meg 1875-ben, aki az évtized második felében gyakorlógimnáziumi szerepvállalása mellett a gimnáziumi tantervek kidolgozásában való részvétele miatt is jelentékeny ismertségre tett szert (Németh, 2012. 59.; Nagy, 1998. 660.).

Kármán a tanárképző intézetek működését bemutatva kiemelte, hogy azok elértek bizonyos eredményeket a tanárjelöltek elméleti ismereteinek, illetve az oktatás gyakorlati vonatkozásainak elmélyítésében, de képzésük mégsem volt sikeres, mivel nem tudtak a középiskolák által támasztott igényeknek megfelelő tanárokat képezni. A sikertelenség okát abban jelölte meg, hogy a kellő felügyelet hiánya miatt a tanárjelöltek nem voltak képesek az előadások és a gyakorlatok követelményeinek megfelelni. Javasolta, hogy hozzanak létre az École Normale Supérieure mintájára egy internátussal egybekötött tanárképezdét, ahol a belső fegyelem és a „munkaszabadság” között megfelelő egyensúly alakulhat ki (Kármán, 1875. 1–3.). A tanárképző intézet gyakorlatai a német filológiai szemináriumok munkarendjét követték, hiszen egyszerre szolgálták a tudományos elmélyülést, illetve a középiskolai tanításra való felkészítés céljait. A német minta meghaladását a szemináriumok egységes igazgatása alá helyezése, illetve a gyakorlati tanárképzés (gyakorlóiskola) kialakításában jelölte meg. Megítélése szerint a középiskolai oktatásügy igényeinek figyelembevétele motiválta a tanárképezdék 1873-as egységesítését, amely együtt járt az igazgatás állandósításával és tanfelügyeleti jogokkal való felruházásával, valamint a tanulmányok tervszerűbbé tételével. Működése mégsem vezethetett sikerre, mivel nem rendelkezett önálló tanári karral, hiszen a tanszakok oktatását egyetemi tanárok látták el, illetve a tudományegyetemi, műegyetemi képzés rendszertelen volt. Így javasolta, hogy az egyetemi előadásokat igazítsák hozzá a tanárképzés elméleti igényeihez, s ettől válasszák el a képzés gyakorlati szakaszát. Emellett pedig rendeljenek a képzőhöz egyetemi docenseket, akik képesek lehetnek a tudományos világ igényei és a gyakorlati szakemberek között közvetítői szerepet játszani (Kármán, 1875. 3–6.; Vö. Németh, 2012. 62.).

Trefort Ágoston a bölcsészkarhoz intézett 1875. július 16-i leiratában ugyancsak felvetette az École Normale mintáját követő tanárképző internátus alapítását, de ezt a bölcsészeti kar nem támogatta (Kármán, 1879a. 38.; Ladányi, 2008. 21.). Az elképzelés Eötvös Lorándtól származhatott, aki 1874-ben kért szabadságolást a tanárképző intézet révén a VKM-től

³⁵⁰ 269/1916. Beöthy Zsolt a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miszterhez a piarista rendi tanárjelöltek ügyében. Budapest, 1916. november 6. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

párizsi útjához,³⁵¹ amelyet a kultusztárca támogatott (Garai, 2016. 40–41.).³⁵² A miniszter 1878. június 18-i, az Országos Közoktatási Tanácshoz intézett leiratában a tanárképző intézet újabb átszervezése nyomán ismételten felvetette a tanárképző internátus gondolatát, amelyet a Tanács támogatott azzal a megszorítással, hogy az átalakított tanárképzőnek nem csupán az internátusi növendékek képzését kellene ellátnia, hanem valamennyi tanárképesítést szerezni óhajtó hallgatót. Ezt azzal indokolta, hogy a tanárképzés törvényi szabályozása belátható időn belül megtörténik, s így az egységes követelményeknek minden jelölttel szemben érvényesülnie kell. A megújuló tanárképzőt egyetemi intézetként képzelte el a testület, amely a tudományos szakképzés és a tanárjelöltek gyakorlati felkészítésének feladatát egyszerre képes ellátni. Ehhez egy új szervezeti javaslatot is kidolgoztak, amelynek legnagyobb vívmánya a szakvezető tanárok kollektív felelősségi elvének felváltása az egyéni felelősséggel. Így a főszakot felügyelő tanár képes lehet személyre szabott tanácsokat adni a tanárjelölteknek az elméleti tanulmányok végzése területén épp úgy, mint a professzionális gyakorlat formálásában. A szervezeti javaslat 16. §-a arra tett javaslatot, hogy az egyetemi előadásokat és gyakorlati stúdiumokat a bölcsészkar kari tanácsa a tanárképző intézet tantestületének egyetértésével határozza meg a tanárvizsgálat követelményeinek megfelelően (Kármán, 1879a. 6–9.; 14.).

A megújuló tanárképző intézet tehát lényegében befolyást kaphatott volna a szaktudományos teoretikus tudástartalom formálásában. Mivel ez az egyetemi tanárok felügyeleti érdekérvényesítő képességét, azaz professziós tevékenységét veszélyeztette, így ellenjavaslattal álltak elő. Ebben kijelölték saját felügyeleti tevékenységük territóriumát: „*A bölcsészeti kar mindig egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy a középiskolák számára a tudományos műveltség és szakképzettség magaslatán álló tanárokat képezzen, [...]*” (Kérégyártó, 1879. 20.). A tanárképző intézet létrehozását úgy értékelte a kari tanács, hogy ez lényegében a tanárképzés elvételét jelentette a kartól. Ennek ellenére azonban figyelemmel kísérték a tanárképezde és a tanárképzés fejlődését és arra a megállapításra jutottak, hogy a megfelelő szervezeti alapok hiánya miatt nem sikeres a tanárképzés (Kérégyártó, 1879. 20–21.). A kari javaslat szövegének kialakításában vélhetően nagy szerepet játszó Eötvös Loránd gondolatai ezen a ponton csak úgy érthetők, hogy az elméleti képzés felügyelete fölött a kar kizárólagossági jogot formált (Németh, 2012. 63., Szentpétery, 1935. 507.). A tanárképzés elválasztása a bölcsészeti kartól retorikai túlzásnak tekinthető, hiszen az intézet ügyeiben az egyetemi tanács, illetve a bölcsészkar tanács is illetékességgel bírt a tanárképezdek egyesítése előtt, illetve után, emellett pedig a tanári kar tagjainak jelentős része egyszemélyben bölcsészkar tanár volt (Kiss, 1991. 7–8.).

Neohumanista alapelveket tartalmazó megközelítést alkalmazva a kar javaslata a tanárképző intézet problémáit abban vélte felfedezni, hogy a jelöltek a tanárok kollektív irányítása alatt álltak, így pedig nem lehetett az egyéniséget fejleszteni, felvételükkor gyenge tudományos előképzettséggel rendelkeztek, a képzés pedig enciklopédikus ismeretekkel terhelte meg őket, amelyek között nem tudtak összefüggéseket felfedezni, illetve tudományos

³⁵¹ 217/1874. május 1. A képezde igazgatója felterjeszti b. Eötvös Loránd szabadságolása iránti kérelmét. ELTE EL 15/b. 2. Napló, 1873–1883.

³⁵² 235/1874. május 11. A VKM megadja Eötvös Lorándnak a kért szabadságot 12.401 szám alatt 1874. május 8-án. ELTE EL 15/b. 2. Napló, 1873–1883.

a közép-európai szabályozás (*Kármán*, 1879b. 30–34.) A tanárképzés európai intézményes példáinak áttekintésében ismételten kiemelte a vélemény az École Normale Supérieure-t, amelynek három éves képzéséből az utolsó a tanárvizsgálatra való felkészülés jegyében zajlott. A vizsgálatokon való eredményesség okát a jelentkezők jó középiskolai felkészültsége mellett a képzés tervszerűségében jelölte meg. A francia mellett megemlítette a belga Liègeben és Gentben működő irodalmi-történeti bentlakásos, illetve matematikai és természettudományi képzést nyújtó intézeteket, amelyeknek mindegyike kapcsolatban volt az egyetemmel. Az elméleti kiképzés az egyetemeken zajlott, a tanárképzők a tanárképzés gyakorlati szakaszát felügyelték. Németországból a württembergi példát mutatta be a dokumentum, amely ugyan bentlakásos volt, de a képzés csak annyira szorítkozott, hogy az egyetemi előadás anyagát rendszerezze. A francia, német és belga példák mellett Oroszország is említésre került, amellyel kapcsolatban azt emelte ki a munka, hogy az egyetemi képzés egyoldalúsága miatt itt is kénytelenek voltak egy külön tanárképző intézetet létrehozni (*Kármán*, 1879b. 34–36).

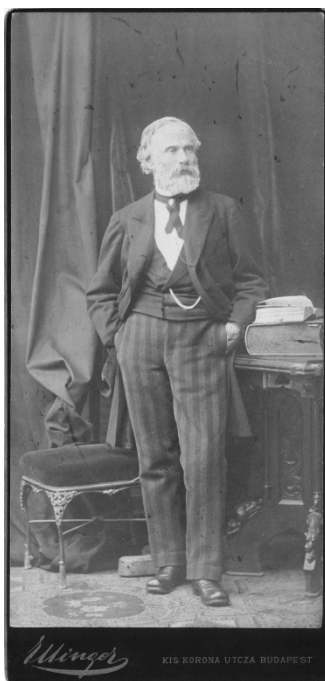
A vélemény második felében pedig lényegében a bölcsészeti kar felvetéseinek cáfolata olvasható. Így többek között megállapítást nyert, hogy a kar új doktori szabályzata leszállította a tudományos színvonalat, mivel a fokozatot olyan kutatóknak ítélte oda, akik ugyan egy területen speciális jártasságot mutattak, de a tanárvizsgálati követelményeknek nem tudtak megfelelni. Ezzel szemben a tanárképző intézetben csak az általános szakképzettség megszerzését követően szorgalmazták a specializációt. A tanárok kollektív felügyelete csak a tanárképzési tanrend kialakításakor érvényesült, a szakórákon az egyéni vezetés valósult meg, amelynek nem lehetett akadálya a zsúfoltság, mivel az ösztöndíjasok számához igazították a rendkívüli tagok felvételét. Túlterhelés legfeljebb a természetrajzi szakosok esetében merülhetett fel, de ezeket is igyekeztek a szakosztályok közötti értekezleteken mérsékelni. A tanárképző intézeti képzés sikertelenségét legfőbb okát továbbra is az egyetemi tanrend rendszertelenségében jelölték ki a véleményezők, emellett pedig kárhoztatták a kedvezőtlen infrastrukturális adottságokat is. A bölcsészeti kar javaslatai közül lényegében egyedül a tanulmányi idő négy évre történő emelését támogatták (*Kármán*, 1879b. 36–49.).

A tanárképzésben végrehajtandó reformokra Trefort Ágoston 1880. január 3-án saját lakására hívott össze tanácskozást, amelyen megjelent az Országos Közoktatási Tanács elnöke, Ipolyi Arnold beszercebányai püspök, Sztotczek József a tanárvizsgáló bizottság, tanárképző intézet vezetője, műegyetemi nyilvános rendes tanár, Than Károly, Eötvös Loránd, Heinrich Gusztáv tudományegyetemi nyilvános rendes tanárok, a VKM képviselőjében pedig Szász Károly, Kárffy Titusz és Markusovszky Lajos (Vö. *Ladányi*, 2008. 23.).³⁵⁴ A Budapesti Közlöny beszámolója szerint a kultuszminiszter kérte a megjelenteket, hogy az egyetem bölcsészeti karának javaslata és a Közoktatási Tanács véleményes jelentésének ismeretében fejtsék ki a tanárképzés átalakításában mely irányok volnának követendők.

A résztvevők a filozófiai kar felterjesztésében kifejtett helyzetértelmezést ismételték meg: a tanárképző intézetbe jelentkezők tudományos ismereteinek hiányosságát, a tanárképző képzési idejének mindössze három évre történő kiterjedését, a tanrend tervszerűtlenségét, az egyetemen több tanszak nem volt tanárral ellátva, az egyéni vezetés hiányát,

³⁵⁴ [*Sine nomine*] (1880a): A budapesti tanárképző intézet ügyében. *Budapesti Közlöny*, 14. 7. 205–206.

amelynek következtében a tanárjelöltek fejlődése veszélybe került. A felmerülő problémákat ugyan orvosolhatta volna egy az École Normalehoz hasonló internátus létrehozása, de ennek alapítása költséges lett volna, illetve a megfelelő tanszemélyzet sem állt rendelkezésre. Így hat olyan javaslatot fogalmaztak meg, amelyek az internátus létrehozása nélkül is javulást eredményezhettek a tanárképzésben: egyrészt a tanárképző intézet tanulmányi idejét három évről négy évre kívánták emelni, másrészt a tanárképző intézeti tanulmányok lezárását egybekötötték volna egy ötödik gyakorlati év letöltésével, amelynek teljesítését követően lehetett volna tanárvizsgálatra jelentkezni. A harmadik javaslat arra vonatkozott, hogy a tanárképző intézet első évét próbaévnak tekintették, amelynek leteltét követően egy próbavizsga kiállításával lehetett a tanulmányokat a tagoknak tovább folytatni. A negyedik, ötödik és a hatodik elem az egyetemi képzésre vonatkozott: a négy évesre bővített egyetemi képzés utolsó évében kellett a szakvizsgálatot megtartani, az elő-, vagy alapvizsgálat helyett a gyakorlóévet követően egy pedagógiai és didaktikai vizsgálat került bevezetésre, amelyet a próbaleckével is összekötöttek. Legvégül pedig felvetették, hogy a gyakorló évet el lehet tölteni akár a gyakorlóiskolában, akár más középiskola segédtanáraként, vagy pedig külföldi tanulmányúttal, amelyre első helyen fognak számításba kerülni a tanárképző intézet jelesen végzett tagjai (Vö. *Ladányi*, 2008. 23.).³⁵⁵

7. kép: Trefort Ágoston 1885 körül

³⁵⁵ [*Sine nomine*] (1880a): A budapesti tanárképző intézet ügyében. *Budapesti Közlöny*, 14. 7. 205–206.

Trefort a találkoztót követően 6256/879. szám alatt 1880. január 25-én rendeletet bocsátott ki Sztoczek József, mint a tanárképző intézet igazgatója részére, amelyben tájékoztatta, hogy fontólra vette az egyetemi tanács, illetve a bölcsészeti kar 1878., valamint az Országos Közoktatási Tanács 1879. évi, a tanárképzéssel kapcsolatos felterjesztéseit, illetve az 1880. január 3-i megbeszélés eredményeit. Ezek alapján ugyanazokat az elemeket azonosította a tanárképzési rendszer problémáiként, amelyeket a lakásán tartott tanácskozás során a résztvevők ismertettek. A tanárképző intézeti képzés rövidegére való utaláskor ugyanakkor a középiskolai tanárságot más értelmiségi hivatáscsoportok képzési idejével (orvosok, ügyvédek, mérnökök) hasonlította össze. A társprofessziók képzésére, társadalmi állására való hivatkozás termékenyítőleg hatott a tanárképző intézetek érvkésztetére, hiszen későbbi kéréseik során gyakran használták maguk is azt az érvelést, hogy más értelmiségi jellegű hivatások helyzete kedvezőbb, így a tanárok képzésében, vagy díjazásában is szükséges változtatások végrehajtása. A rendelet három kérdést szabályozott, amely előre vetítette a tanárvizsgálati rendszer átalakítását. Egyrészt előírta az első év végén a tanárképző intézetbe felvett tagok vizsgálatát abból a szempontból, hogy tanulmányaikat folytathatják-e. Másrészt a negyed év végén szakvizsgát írt elő a fő és melléktárgyakból egyaránt, harmadrészt pedig a próbaévet követően vizsgát követelt meg nevelés és oktatástanból, magyar nyelvből és irodalomból, illetve bölcsészetből.³⁵⁶

Az 1880/1881. tanévben így megemelkedett az egyetem és a tanárképző intézet tanulmányi ideje, illetve az őszi szemeszterben tanulmányaikat megkezdő tanárjelöltekre nézve átmeneti intézkedések léptek életbe a tanárvizsgálat tekintetében (*Németh*, 2005a. 212–213.; *Ladányi*, 2008. 23.; *Németh*, 2012, 63.). A 17.396/1880. (VII. 14.) szám alatt kibocsátott VKM rendelet az elővizsgát eltörölve bevezette a második év végén teljesítendő alapvizsgát. Az elővizsgálattal szemben az új vizsgán a tanárvizsgáló bizottságnak azt kellett mérlegelnie, hogy a jelöltek második egyetemi évük végére szaktárgyaikból, valamint magyar nyelv és irodalomból elegendő alapismeretet sajátítottak-e el, amelyektől remélhető, hogy a negyedik év végén a szakvizsgálatot sikerrel teljesíthetik, illetve megkezdhetik gyakorlati évüket. Magyar nyelvből és irodalomból az alapvizsgálat zárthelyi dolgozatok megírásából állt. Ezek hiányában, tehát a vizsga sikertelen teljesítése esetén a folyamodók nem voltak szakvizsgára bocsáthatók. A rendeletben épp úgy, mint az 1880. januári megbeszélés során a vizsgarend megváltoztatása mellett a jogalkotó utalt arra, hogy a tanárképző intézeti tanulmányok átalakulásától, a tanárjelöltek felvételénél alkalmazott szigorúbb elbírálástól várja a tanárképzés színvonalának emelését ([*Sine nomine*], 1880t. 1039–1041.). Tehát a két intézmény működési rendjének összehangolt átalakítása révén próbálta a tanárképzés egészét szisztematikusabbá tenni.

Az átmeneti évet követően a VKM felkérésére a tanárképző intézet 1882-re dolgozta ki a tanárvizsgálat új rendjét ([*Sine nomine*], 1880t. 248.). Arra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre források, hogy a tanárképző intézetben milyen munka eredményeként született meg a szabályzat. Az valószínűnek tűnik azonban, hogy az egyes szakcsoportokon belül dolgozták ki a részletes követelményeket, amelyeket közös üléseken többször megvitatva

³⁵⁶ 6256/879. Trefort Ágoston VKM-miniszter Sztoczek Józsefhez 1880. január 20-án a következő rendeletet intézte a tanárképzés ügyében. Budapest, 1880. január 20. *Budapesti Közlöny*, 14. 20. 633–634.

végül az igazgatóság összesített és terjesztett fel.³⁵⁷ Tehát az intézet tanári kara, amely jobbára a vizsgáló bizottság tagjaiból állt, alkothatta meg a képesítés feltételrendszerét.

Az 1875-ös szabályzathoz képest az új szabályozás több alapvető változást tartalmazott a vizsgarendben, a vizsgaeljárásban, illetve a díjazásban is. A vizsgabizottság tagjaira, kinevezésükre, valamint az adminisztratív ügyvitelre vonatkozó előírások azonban lényegében változatlanok maradtak.³⁵⁸ A vizsga az előzetes 1879–1880 között lezajlott szakértői vita, illetve egyeztetések eredményeként három fokozatúvá vált: alapvizsgára, szakvizsgára, illetve pedagógiai vizsgálatra tagolódtott ([*Sine nomine*], 1880t. 247–248.).³⁵⁹ Az új szabályzat megtartotta az 1875-ös által bevezetett főtárgyi, melléktárgyi megkülönböztetést, de ezt az alapvizsga esetén nem érvényesítette. Ezen a vizsgafokon ugyanis a jelöltnak mindkét szaktárgyból szóbeli, magyar nyelv- és irodalomból írásbeli, idegen nyelvből (angol, francia, német, vagy olasz) egy fordítási feladatot kellett teljesíteniük. A vizsgafok célját az ideiglenes szabályozásban rögzített módon határozta meg a jogalkotó: az addigi általános képzettség felmérése helyett a szaktudományos tájékozottság felől próbáltak tájékozódni a vizsga során ([*Sine nomine*], 1880t. 248.).³⁶⁰ A szakvizsgát a képzés negyedik évére helyezte az új szabályzat. Ennek a vizsgafoknak a szerepe az volt, hogy a bizottság felmérje a jelölt képzettsége meghaladja-e a középiskolai tananyag színvonalát, illetve fő tárgyában képes-e tudományos kutatások folytatására.³⁶¹ A pedagógiai vizsga teljesítésére az egyetemi szakképzést követően a tanárképző intézet gyakorlóiskolájában, vagy más nyilvános gimnáziumban eltöltött gyakorlati év után lehetett teljesíteni. A középiskolai gyakorlat mellett hazai, vagy külföldi egyetemeken folytatott elméleti képzés is jogosíthatott a vizsgafok teljesítésére.³⁶²

Az 1875-ös szabályozás 14 szakcsoportjával szemben az 1882-es új vizsgaszabályzat összesen 10 szakcsoportot különített el.³⁶³ Az egyik fontos változás a szakcsoportok

³⁵⁷ 138/1881. Az igazgató felterjeszti jelentését a tanárvizsgálatokról és a tanárképzésről folytatott tanácskozások ügyében. Budapest, 1881. június 5. ELTE EL 15/b. Napló, 1873–1883.

³⁵⁸ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 1. §. 1)–3). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 135.

³⁵⁹ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 2. §. Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 135.

³⁶⁰ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 2. §. Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 136.

³⁶¹ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 2. §. Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 136.

³⁶² 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 2. §. Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 137.

³⁶³ 1) Klasszika-filológia, 2) Magyar és latin nyelv és irodalom, 3) Német és latin nyelv és irodalom, 4) Francia és latin nyelv és irodalom, 5) Történelem és görög nyelv és irodalom, 6) Történelem és latin nyelv és irodalom, 7) Mennyiségtan és természettan, 8) Mennyiségtan és ábrázoló mértan, 9) Természetrajz és földrajz, 10) Természetrajz és vegytan. 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 3. §. Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 137–138.

számának csökkenése mellett, hogy megszűnt a bölcelet, azaz a filozófia választásának a lehetősége. Ezt a VKM azzal indokolta, hogy az új gimnáziumi tantervben az utolsó évfolyamon mindössze három órában állapították meg a filozófia óraszámát, így külön szakcsoport hozzárendelése ehhez a területhez nem volt szükség. Ráadásul a pedagógiai vizsgán olyan filozófiai felkészültséget követeltek meg a jelöltektől, amely képessé tette őket a tárgy gimnáziumi tanítására is ([*Sine nomine*], 1880t. 249.). A másik változás a szaktárgyak tekintetében a modern filológiai tárgyakat érintette: amíg korábban ezek csoportosíthatók voltak egymással (magyar-német, német-francia), illetve a történelemmel, addig az új szabályzat ezt kizárta és csak latinnal tette őket felvehetővé. Ennek az volt az oka, hogy a latin nyelv melléktárgyként segíthette a modern filológiai tárgyakban a szaktudományos elmélyültség kialakulását. Emiatt a 2., 3., 4., 5., 6. szakcsoportokban, illetve ott ahol a görög képezte a melléktárgyat a tetszés szerinti fő és melléktárgyválasztás alapelve nem érvényesülhetett, hiszen ezeknél a szakcsoportoknál csak a görög, illetve a latin lehetett melléktárgy ([*Sine nomine*], 1880t. 249.).³⁶⁴ A természettani-vegytani csoport megszüntetését is hasonló módon indokolták: a két szaktárgyi csoport hallgatásával a jelölteknek nem maradt elég idejük a matematikai alapok elsajátítására, így képzettségük hiányos maradt az egyetemi évek végén is ([*Sine nomine*], 1880t. 250.). A meghatározott tárgyak mellett lehetőség volt két évi egyetemi tanulmányokat követően egy harmadik tárgyból is képesítést szerezni, amelyből akár összevont alap- és szakvizsgát is lehetett kérvényezni.³⁶⁵

A vizsga eljárási rendjének a tekintetében is történt néhány módosítás részben az új vizsgafokok bevezetése révén, részben pedig a korábbi szabályozás bizonyos elemeinek átalakításával. Az alapvizsgán az írásbeli dolgozatok teljesítésére 12 óra állt rendelkezésre, amely alatt vagy egy fordítást kellett készíteni a modern nyelvszakosok részére, más szakcsoportok esetében pedig egy a magyar irodalomhoz kapcsolódó tételt kellett kidolgozni. A szaktárgyakból egyszerre kellett a szóbeli vizsgát letenni a vizsgabizottság előtt.³⁶⁶ A szakvizsgálat csakúgy mint a régi szabályzat esetében a házi dolgozathoz, a mindkét szaktárgyat érintő zárthelyi dolgozathoz és a szóbeli vizsgarészből állt. Házi dolgozatot csak a főtárgyhoz kapcsolódóan kellett készíteni ezúttal is, ennek témáját azonban a jelölt maga választhatta ki, benyújtania pedig a szakvizsgálatra való jelentkezéskor volt szükséges. A vizsgaszabályzat ezúttal is nyitva hagyta annak a lehetőségét, hogy egy korábban nyomtatásban megjelent munkát házi dolgozatként ismerjenek el.³⁶⁷ A jogalkotó azzal indokolta a jelöltek szabad témaválasztását, hogy mivel a tanulmányi idő négy évre lett emelve, az ötödik évet pedig

³⁶⁴ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 3. §. Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 138.

³⁶⁵ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 3. §. Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 138.

³⁶⁶ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 7. §. I. 1)–3) Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 153.

³⁶⁷ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 7. §. II. A) 7)–8) Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 153–154.

pedagógiai gyakorlattal kellett tölteni, így az évvizsga elkerülése érdekében már a negyedik egyetemi év alatt el kellett kezdeni a dolgozat elkészítését. Az adminisztratív eljárás a témaválasztás körül pedig biztosan azt eredményezte volna, hogy a vizsgafolyamat elhúzódik ([*Sine nomine*], 1880t. 251.). A zárthelyi dolgozatok elkészítésére vonatkozó előírások csak annyiban módosultak, hogy természettudományi szakosok esetén a kísérletek ismertetését is a zárthelyi vizsgarészhez rendelték, eredményéről a javító tanárok írásbeli jelentést készítettek, amelyet a szóbeli vizsgarész alkalmával ismertettek.³⁶⁸ A szóbeli vizsgarészre vonatkozó előírások a régi szabályozást követték a minősítést leszámítva. A teljes szakvizsga tekintetében, valamint az egyes vizsgafokok szerint is, a fő és melléktárgyakban egyaránt a kintűnő, dicséretes, jeles, jó és elégséges érdemjegyeket használták az osztályozásra.³⁶⁹

Az új szabályzat szerint a tanárvizsgálati folyamat utolsó eleme a gyakorlóévet követő pedagógiai vizsga volt, amelyen a vizsgabizottság elnöke, a gyakorlóiskola igazgatója és a filozófiát vagy pedagógiát képviselő bizottsági tag volt jelen. Azok, akik legalább jó minősítést nyertek, egyben jogosultságot kaptak a filozófia középiskolai tanítására is. Az ismételésre csakúgy, mint a többi vizsgarész esetében egyszer volt lehetőség a bizottság határozata szerint fél, vagy egy év múlva.³⁷⁰ A vizsga valójában két részből állt. A filozófiai rész logikából, pszichológiából és filozófiatörténetből tevődött össze. Logikából a tudományos megismeréshez kötődő ismeretek meglétét várták el: tudományok rendszerezése, hipotézisalkotás, induktív eljárás ismerete.³⁷¹ Lélektanból az érzelmek kialakulását, a nyelvi kifejezés és a gondolkodás kapcsolatát, valamint a térbeli tájékozódás kialakulását, míg filozófiatörténetből Francis Bacon, René Descartes, Baruch Spinoza, Gottfried Wilhelm Leibnitz, John Locke, David Hume, Immanuel Kant munkásságát kellett ismernie a jelölteknek.³⁷² A vizsga második része kapcsolódott a pedagógia területéhez, amelyben oktatásméleti alapfogalmak, illetve pedagógiatörténeti ismeretek meglétét kellett bizonyítani. Utóbbi vizsgarészben a jelöltnak a gimnázium, mint intézménytípus létrejöttéhez kapcsolódóan a középkor, reneszánsz, reformáció időszakában bekövetkezett változásokat és a jezsuiták iskolaszervező tevékenységét kellett ismernie. Emellett a követelmény megemlítette Johannes Amos Comenius, John Locke és Jean Jacques Rousseau műveinek ismeretét és ezek hatását a pedagógiai gondolkodásra.³⁷³ A pedagógiai vizsgának csak szóbeli fordulója volt,

³⁶⁸ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 7. §. II. B) 9)–13). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 155.

³⁶⁹ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 7. §. II. C) 14)–18). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 155–156.

³⁷⁰ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 7. §. III. 1)–4). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 155–156.

³⁷¹ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 6. §. A) a). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 152.

³⁷² 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 6. §. A) b)–c). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 152.

³⁷³ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 4567. számú rendelete,

a házi, illetve a zárthelyi dolgozatok elmaradását a jogalkotó azzal indokolta, hogy azok elnyújtanak a vizsgafolyamatot és a vizsga felügyeletére, valamint bírálatára sem elegendő szakértő, sem pedig elegendő helyiség nem állt rendelkezésre ([*Sine nomine*], 1880t. 251.).

Az alapvizsgára csak kérvénnyel, illetve érettségi bizonyítvánnyal, valamint a leckekönyvben három félévi, illetve a negyedik félévre a beiratkozás igazolásával lehetett jelentkezni.³⁷⁴ Szakvizsgálatért az alapvizsgálat teljesítéséről szóló értesítés, a tanulmányok kimutatása, a házi dolgozat, illetve életrajz benyújtásával lehetett folyamodni.³⁷⁵ Pedagógiai vizsgára a szakvizsga teljesítéséről szóló értesítés, az indexben kimutatott tanulmányok, továbbá a pedagógiai gyakorlat igazolásával lehetett jelentkezni.³⁷⁶ A vizsgafokokról tájékoztató „Értesítők” 1890 után abból a szempontból értékelődtek fel a vizsgálobizottság számára, hogy ezek kiállításáért egy forintot szedhetett jelöltenként. Az új szabályzat is nyitva hagyta annak a lehetőségét, hogy a szükséges egyetemi tanulmányok kimutatásának hiánya esetén a magánúton folytatott felkészülést is elfogadják a vizsgálat teljesítéséhez, amely a felekezeti tanárjelöltek szempontjából volt fontos.³⁷⁷ A vizsgára jelentkezés szabályai is módosultak, mivel csak októberben és februárban lehetett jelentkezést benyújtani, de maguk a vizsgálatok ugyanúgy decemberben, illetve májusban folytak le.³⁷⁸

Az illetékek tekintetében megállapítható, hogy az oklevél kiállításának díjára vonatkozó szabályozás változatlan maradt,³⁷⁹ azonban az alapvizsgáért és a szakvizsgáért külön-külön 10–10 forintot, míg a pedagógiai vizsgáért 5 forintot kellett fizetni. Az ismételések esetében pedig a teljes díjat meg kellett térítenie a jelöltnek.³⁸⁰ Így figyelembe véve valamennyi díjtételt egy tanári diploma megszerzése az 1875-ös szabályzat szerint 20 forintos kiadást, míg az 1882-től életbe lépő szabályozás alapján 35 forintot igényelt a jelöltektől abban

a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 6. §. B) a)–b). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 152.

³⁷⁴ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 9. §. 1)–2) a) α)–β). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 158.

³⁷⁵ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 9. §. 2) b) α)–δ). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 158.

³⁷⁶ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 9. §. 2) c) α)–γ). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 159. A gyakorlat igazolásául a 2.§ c) alapján elogadták az egyetemi tanulmányok, vagy a külföldi tanulmányútról történő hivatalos kimutatást is.

³⁷⁷ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 9. §. 4). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 159.

³⁷⁸ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 9. §. 5); 10. §. Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 159–160.

³⁷⁹ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 8. §. 5). Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 157.

³⁸⁰ 4567/1880. Trefort Ágoston: A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 4567. számú rendelete, a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálatra vonatkozó szabályzat tárgyában. Budapest, 1882. január 30. 11. §. Közli: [*Sine nomine*], 1880t. 160.

az esetben, ha egyetlen vizsgaszakaszt sem kellett ismételnie és csak két szaktárgyból szerzett képesítést. A tanári képzés megszerzésének költségei így 57%-al emelkedtek.

A vitából, illetve annak a VKM szabályozás általi lezárásából megállapítható, hogy a tudományegyetemi tanárok befolyása lényegében elegendő volt arra, hogy ne csupán megőrizték a teoretikus felkészítésben, illetve a vizsgabizottsági tagság révén a hivatáscsoportba való belépés feletti professziós felügyeletet, hanem a tanárképző intézet belső tanulmányi rendjének átalakításával, illetve a tanárvizsgálat háromfázisú szabályozásával elválasztották egymástól az elméleti és a gyakorlati felkészítést. Ennek a folyamatnak az intézményi leképződése ugyan elindult a gyakorlóiskola kialakításával, de a tanárvizsgálat új szabályozásával azt is sikerült elérniük, hogy a tanári felkészítés elméleti részeire a gyakorlóiskolában működő gyakorlati szakembereknek csekély befolyása legyen. A külföldi tanulmányút gyakorlati évként való beszámításának lehetőségével valójában nyitva hagyták annak a lehetőségét, hogy egyetemi tanulmányok folytatásával kiváltható legyen a középiskolai gyakorlat. Lényegében tehát az nyert kifejezést, hogy a teoretikus tudás legalább egyenrangúnak tekintendő még a gyakorlati (professzionális eljárási mechanizmusokat formáló) felkészülésre szolgáló képzési szakaszban is. A tanárképzés problémáinak feltárása tekintetében Trefort az egyetemi tanárok, mint a professzió teoretikus ismeretanyagát gondozó érdekcsoportnak a helyzetértelmezését fogadta el, az Országos Közoktatási Tanács véleményének megfogalmazásában kulcsszerepet játszó Kármán Mór pedig az egyeztetésekre meghívást sem kapott. Fontos továbbá kiemelni, hogy a tanácskozáson, illetve a sajtónyilvánosság előtt jelent meg először az a szemléletmód, hogy a tanárvizsgálat és a tanárképző intézet ügyeit egy rendszerben, egymással összefüggő kérdésekként értelmezzék.

5.1.3. Az 1882-es szabályzat által teremtett keretek felbomlása, az 1888-as szabályzat által kialakított új professziós standardok

Az új vizsgaszabályzat bevezetésére vonatkozóan a VKM három átmeneti évet jelölt ki 1880/1881-től 1882/1883-ig. Ebben az időszakban azok tehetők le a tanárvizsgálatot a régi szabályzat alapján, akik az 1880/1881. tanév előtt fejezték be egyetemi tanulmányaikat, illetve ugyanezen tanév előtt már rendelkeztek egy vagy kétévi lezárt egyetemi tanulmányokkal, de ebben az esetben már négy évet kellett az egyetemen tanulmányokat folytatni. Emellett azok is a régi rendszer szerint voltak jogosultak vizsgázni, akik 1880/1881. tanévben, vagy azelőtt nyertek jogosultságot tanárvizsgálatra való bocsátáshoz egyéni kérvény alapján. Alapvizsgálatot így az 1880/1881. tanévben tanulmányaikat megkezdő hallgatóknak kellett először tennie az 1881/1882. évben. Az 1883/1884., valamint az 1884/1885. tanévekben pedig megtarthatták az első új rendszerű szakvizsgálatokat, illetve pedagógiai vizsgákat is ([*Sine nomine*], 1880t. 252.).

Az 1881–1889 közötti időszakban, tehát az 1882-es szabályzat hatályosságának időszakában több személyi módosulás is történt a tanárvizsgáló bizottság azon tagjai között, akiket a tudományegyetemről neveztek ki. Az 1881/1882. tanévben Tély Iván leköszönt a bizottság alelnöki posztjáról, helyére pedig Bartal Antal, a tanárképző intézet korábbi elnöke, illetve a gyakorlógimnázium igazgatója került ([*Sine nomine*], 1882a. 43.). A következő évben elhalálozásuk miatt megszűnt a bizottság tagjának lenni Greguss Ágost az esztétika tanára, aki a magyar nyelvi és irodalom tanszakon, illetve Petzval Ottó, a felsőbb

mennyiségtan oktatója, aki mennyiségtanon látott el vizgabiztosi szerepet. Greguss helyére a bölcsészkaron Beöthy Zsoltot nevezték ki előbb rendkívüli, majd 1886-tól rendes tanárként, de a bizottságba egyelőre nem került be (*Szentpétery*, 1935. 537.). Petzval helyett ugyan Scholtz Ágostont nevezték ki a bölcsészeti karra ([*Sine nomine*], 1883a. 31.; *Szentpétery*, 1935. 541.), ám a bizottságban Kondor Gusztáv foglalta el a megüresedett helyet, aki az elemi mennyiségtan nyilvános rendes tanára volt ([*Sine nomine*], 1883a. 8.).

8. kép: Horváth Cyrill

Az 1884/1885. tanévben ugyancsak elhunyt Horváth Cyrill, aki 1862 óta folyamatosan tagja volt a bizottságnak a filozófia vizgabiztosaként, helyére Medveczky Frigyes kapott rendkívüli tanári kinevezést a karon és a vizgabizottságban is átvehette elődje szerepkörét ([*Sine nomine*], 1885a. 33., 51.). Emellett újra bizottsági taggá vált Messi Antal, az olasz nyelv és irodalom rendkívüli tanára, mivel az alapvizsgára vonatkozó szabályozás szerint a modern nyelvekből készíthető fordításra az olasz is választhatóvá vált. Messi kinevezését az is indokolta, hogy azok a jelöltek, akik a fumei gimnáziumban akartak tanítani olaszból, mint tanítási nyelvből is kötelesek voltak vizsgát tenni.³⁸¹ Az 1885/1886–1886/1887. tanévekben előbb Lubrich Ágost, majd Télfy Iván hagyta el a bizottságot, utóbbi nyugdíjazása miatt (*Szentpétery*, 1935. 577.). Lubrich helyére csupán négy évvel később, az 1889/1890. tanévben nevezték ki Pauer Imrét, addig Kármán egyedüliként képviselte a pedagógiát a bizottságban ([*Sine nomine*], 1890a. 54.). Télfy helyét Ábel Jenő vette át mind a fakultáson mint rendes tanár, mind pedig

³⁸¹ 21.146/1885. Trefort Ágoston (1885): A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 21.146. számú rendelete, a középiskolákról szóló 1883. évi XXX. törvénycikknek a tanárképzést szabályozó részei és az 1882. évi 4567. sz. rendelettel kibocsátott tanárvizsgálati szabályzat között helyenkint felforgó eltérések megszüntetése tárgyában. Budapest, 1885. június 2. Közli: [*Sine nomine*], 1886t. 744.

a bizottságban az 1887/1888. tanévben, azonban 1889-ben elhunyt, helyére pedig 1890-ig nem neveztek ki senkit ([*Sine nomine*], 1888a. 33, 53.).

A személyi változások mellett az 1883: XXX. törvény alakította át valamelyest a tanárképző bizottság működésének feltételeit. A jogszabály több ponton átalakította a tanárvizsgáló bizottság professziós tevékenységének kereteit, amely távlatilag új tanárvizsgálati szabályzat kidolgozását tette szükségessé. Így a törvény IV. fejezete (60–70. §.) a tanárképesítésre vonatkozó fennálló rendelkezéseket módosította. Az egyik ilyen elem a vizsgabizottsági tagokra vonatkozott: amíg az 1882-es szabályzat tudományegyetemi és műegyetemi tanárok számára tette elsősorban lehetővé a bizottsági tagságot, addig az 1883: XXX. törvény 60. §-a megengedhetőnek tartotta, hogy „*ha nem felsőbb iskolai tanárok is, de az illető tudományokkal szakszerűen foglalkoznak*”,³⁸² középiskolai tanárok is bizottsági tagokká válhassanak. Ez egyfelől a fennálló gyakorlat elismerését jelentette, hiszen a volt reáliskolai bizottság tagjai közül többen is gyakorló középiskolai tanárokként láttak el vizsgabiztosi funkciót. Másfelől nyitva hagyta annak a lehetőségét, hogy a tudományegyetem oldaláról kinevezett tagok között is megjelenjenek az egyetemi tanárok mellett a hivatáscsoport gyakorlati szakértői. Az 5.1.2. fejezetben olvasható személyi változásokból ugyanakkor az állapítható meg, hogy ez csupán elvi lehetőség maradt.

Fontos eltérés volt a korábbi szabályzathoz képest, hogy a törvény 61. §-a a vizsgálatra jelentkezés követelményeinél előírta, hogy azok, akik reáliskolát végeztek, igazolni voltak kötelesek azt is, hogy latinból képesek könnyebb szövegeket megérteni. A törvényt és az 1882-es szabályzatot összehangoló VKM rendelet ezt úgy pontosította, hogy ez a rendelkezés azokra a jelöltekre vonatkozik, akik a törvény 26. §-a értelmében reáliskolát végeztek és nem tettek görög, illetve latin kiegészítő vizsgát. Ennek hiányában az alapvizsga részét képezte a latin nyelvi ismeretek igazolása.³⁸³ A vizsgaszabályzatban a magyar nyelvre vonatkozó részt felcserélte a kultuszárca a törvény szövegével, illetve kiegészítette a követelményeket az olaszból, mint tanítási nyelvből történő vizsga lehetőségével. A rendelet azt is előírta, hogy a magyartól eltérő tanítási nyelvből képesítés csak úgy szerezhető, ha az adott nyelv irodalmi és nyelvészeti ismereteiből egy külön vizsgát tesz a jelölt az alapvizsga részeként. Arra az esetre, ha ez egy olyan nyelv volt, amely nem szerepelt a választható szakcsoportok között (jellemzően a nemzetiségi nyelveket lehet ide érteni) a bizottság a tudományegyetemi tanárok közül ad hoc jelleggel kiegészíthette magát.³⁸⁴

Szintén módosításként értékelhető, hogy a filológiai, illetve történeti szakot hallgatók a vizsgálatra jelentkezéskor azt is kötelesek voltak igazolni, hogy egyetemi tanulmányaik alatt a görög és római irodalomra vonatkozó stúdiumokat hallgattak. Emellett a négyévi egyetemi tanulmányokat lehetett úgy is igazolni, hogy ebből egy évet más felsőoktatási intézetben hallgatott

³⁸² 1883: XXX. tc. 60. §.

³⁸³ 1883: XXX. tc. 26. §.; 21.146/1885. Trefort Ágoston (1885): A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 21.146. számú rendelete, a középiskolákról szóló 1883. évi XXX. törvényzikknek a tanárképesítést szabályozó részei és az 1882. évi 4567. sz. rendelettel kibocsátott tanárvizsgálati szabályzat között helyenkint fenforgó eltérések megszüntetése tárgyában. Budapest, 1885. június 2. Közli: [*Sine nomine*], 1886t. 744.

³⁸⁴ 21.146/1885. Trefort Ágoston (1885): A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 21.146. számú rendelete, a középiskolákról szóló 1883. évi XXX. törvényzikknek a tanárképesítést szabályozó részei és az 1882. évi 4567. sz. rendelettel kibocsátott tanárvizsgálati szabályzat között helyenkint fenforgó eltérések megszüntetése tárgyában. Budapest, 1885. június 2. Közli: [*Sine nomine*], 1886t. 745.

a jelölt, illetve a tanulmányok teljes idejéből három évet akár külföldi egyetemlátogatással is el lehetett tölteni.³⁸⁵ Utóbbi esetében lehetőség volt az alapvizsgálat és a szakvizsgálat egyszerre történő teljesítésére.³⁸⁶ Azoknak a jelölteknek, akik más okból folyamodtak az alapvizsga és a szakvizsga egyszerre történő teljesítéséért meg kellett indokolniuk, hogy az alapvizsga előtti tanulmányi idejük miért húzódtott el hosszabb időre. Ennek beszámítását és az egyéni eljárásrend engedélyezését a tanárvizsgáló bizottság felterjesztésére a VKM hagyta jóvá.³⁸⁷

A törvény csakúgy mint a korábbi szabályzatok nyitva hagyták annak a lehetőségét, hogy egyetemi tanulmányok nélkül is lehessen tanárvizsgálatra jelentkezni, ha a jelölt tekintélyes irodalmi munkássággal rendelkezett, magán úton szakképzettséget és széles körű általános műveltséget és jártasságot szereztek a tanítás gyakorlatában, vagy már tanárokként voltak alkalmazva a törvény hatályba lépésekor.³⁸⁸ A vizsgált időszakból nem maradt fent forrás arra nézve, hogy vajon engedtek-e vizsgálatra jelentkezni olyan jelöltek, akik egyáltalán nem rendelkeztek egyetemi tanulmányokkal, csak gyakorlati tapasztalatuk volt. A VKM 11.166/1881. (V. 22.) számú rendelete korábban ugyan azt az irányelvet képviselte, hogy a felekezeti jelöltek egyetemi tanulmányok nélkül is tanárvizsgálatra bocsáthatók, a vizsgálatra való felkészülésüket azonban egy dolgozat elkészítésével, és a sikeres teológiai tanulmányok legfolytatásával kellett igazolniuk, amely a világi jelöltek követelményeihez képest jelentős engedmény volt. A dolgozatot a vizsgaeljárásban később házi dolgozatként is elismertethették. A világi jelöltek egyetemi tanulmányainak hiányára utalva a VKM már ekkor megállapította, hogy a tudományok fejlődése kétségessé tette a vizsgálatra való magánúton történő felkészülést különösen a természettudományok esetében ([*Sine nomine*], 1881t. 1816.) Vélhetően épp 1883 után került szigorúbb elbírálás alá a szükséges tanulmányok kimutatásának ellenőrzése, mivel Rappensberger Vilmos 1877-es ügye is arra utal, hogy az egyetemi stúdiumok hiányát csak akkor nézték el a felekezeti tanárjelöltek esetében is, ha teológiai tanulmányok körül nem merültek fel kérdések és a benyújtott dolgozatuk is megfelelő volt. Későbbi ügyek is alátámasztják ezt a megállapítást. A vizsgabizottság még akkor is vonakodott a tanárvizsgálatra bocsátás engedélyét megadni, ha a jelölt rendelkezett ugyan egyetemi tanulmányokkal, de nem mutatott ki elegendő számú félévet, vagy az egyetemi tanulmányai alatt máshol működött középiskolai tanárként (Vö. *Fizel*, 2018. 79–80.).³⁸⁹

³⁸⁵ 1883: XXX. tc. 61. §. 2)–3)

³⁸⁶ 1883: XXX. tc. 64. §.

³⁸⁷ 21.146/1885. Trefort Ágoston (1885): A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 21.146. számú rendelete, a középiskolákról szóló 1883. évi XXX. törvénycikknek a tanárképzést szabályozó részei és az 1882. évi 4567. sz. rendelettel kibocsátott tanárvizsgálati szabályzat között helyenkint fenforgó eltérések megszüntetése tárgyában. Budapest, 1885. június 2. Közli: [*Sine nomine*], 1886t. 746.

³⁸⁸ 1883: XXX. tc. 62. §.

³⁸⁹ Jaszenszky József 1917-ben folyamodott egy hölgy ismerőse útján szakvizsgálati kérelemmel a vizsgabizottsághoz. A bizottság akkori alelnöke gyanút fogott, mivel a jelöltektől elvárták a személyes folyamodást. Felszólította, hogy adjon választ arra, miért nem személyesen folyamodott. Jaszenszky erre bevallotta, hogy azért nem személyesen vitte a beadványt, mert Oraviczabányán tartózkodott tanárként. Miután a beadványt nem fogadták el, Jaszenszky személyesen jelentetett a fővárosban, ahol kiderült, hogy 5 félévi tanulmányok és az alapvizsga teljesítése után tanári állást vállalt, az egyetemet pedig távollétében próbálta elvégezni. A vizsgabizottság ezt megtévesztési kísérletként értékelte és nem fogadta el a jelentkezést a szakvizsgára. L.d. 746/1917. Wittmann Ferenc, a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Jaszenszky József ügyében. Budapest, 1917. március 15. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917). A VKM

A törvény 63., 65. és 66. §-ai előírták, hogy a jelöltek kötelesek voltak kimutatni a szaktárgyakban és a magyar nyelv és irodalomban, mint tanítási nyelvben alapos jártasságot, illetve gyakorlatot a választott tárgyak tanítási módszertanában. Emellett rendelkezniük kellett a választott két, vagy három szaktárgyban tudományos készültséggel, a filozófia és a pedagógia, valamint a pedagógiatörténet területén elmélyült ismeretekkel. Ezek az elemek megtalálhatók voltak ugyan az 1882-es szabályzatban is, ugyanakkor a VKM előírta a tanítási gyakorlat esetében, hogy a külföldi tanulmányok mellett csak az a gyakorlati tevékenység vehető figyelembe, amely vagy nyilvános gimnáziumban zajlott, vagy pedig nyilvános gimnáziumba járó magántanuló felkészítését szolgálta osztályozó vizsgák teljesítésére. Az óráról óra történő egyéni felkészítést, azaz a korrepetálást nem tekintették tanítási gyakorlatként elismerhető pedagógiai tevékenységnek.³⁹⁰ A kultuszárca a harmonizációs rendeletben azt is szükségesnek tartotta kiemelni, hogy ugyan fenntartotta a törvény értelmében a korábbi szabályzatban megállapított főtárgyi és melléktárgyi megkülönböztetését, de mivel utóbbiak is jogosítottak a középiskola valamennyi osztályában történő tanításra, így ezek vizsgálatánál is kellő szigorot kellett alkalmazni.³⁹¹

A vizsgafokok ismétlésére vonatkozóan a törvény 68. §-a egy évi időt írt elő,³⁹² amelyet a VKM úgy egészített ki, hogy mind az alap- mind pedig a szakvizsgánál kétszeri sikertelen teljesítés esetén a vizsgálobizottságnak újabb egyetemi tanulmányok folytatását kellett előírnia a jelölt számára ahhoz, hogy ismételten vizsgálatra jelentkezhesen.³⁹³ A pedagógiai vizsga esetében nem volt világos, hogy egyetemi tanulmányokkal, vagy pedig a tanulmányi gyakorlat újbóli letöltésével volt-e lehetséges ismét a vizsgára jelentkezni. Emellett a rendelet arról sem szólt, hogy pontosan hány félévi tanulmányokat kellett ismételten kimutatni a harmadszori alap-, illetve szakvizsgálati jelentkezéshez. Vélhetően ezt a jogalkotó a tanárvizsgáló bizottság döntésére bízta. A külföldi oklevelek hazai érvényességét, illetve a külföldi tanulmányok hazai egyetemi stúdiumokkal történő kiegészítését esetről-esetre kellett a vizsgálobizottságnak

IV. ügyosztálya felül akarta bírálni a bizottság döntését és arra hivatkozott, hogy az „*in absentia*”, azaz a távollétben történő hallgatás nem tiltott a hittudományi kart leszámítva, valamint figyelembe véve, hogy az 1880-as, 1890-es években, amikor nagy volt a tanárhiány, általános volt az a gyakorlat, hogy a jelöltek alapvizsgával vállaltak tanári állást, engedélyezhető volna a kérés. 177.063/1917. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye Jaszenszky József ügyében. Budapest, 1917. november 5. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917). Az ügyből tehát jól látszik tehát, hogy a szükséges számú félévek igazolását és az egyetemi tanulmányok meglétét igen szigorúan vizsgálta a bizottság. Az 1917-es eset azért lehet releváns egy az 1880-as években felmerülő kérdés magyarázatára, mert az ekkor érvényes szabályzat (50.098/1888.) 12. §-a szó szerint tartalmazza ugyanazt a kitétel, mint az 1883: XXX. tc. 62. §-a. ([*Sine nomine*], 1888t. 2431.).

³⁹⁰ 21.146/1885. Trefort Ágoston (1885): A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 21.146. számú rendelete, a középiskolákról szóló 1883. évi XXX. törvénycikknek a tanárképesítést szabályozó részei és az 1882. évi 4567. sz. rendelettel kibocsátott tanárvizsgálati szabályzat között helyenkint fenforgó eltérések megszüntetése tárgyában. Budapest, 1885. június 2. Közli: [*Sine nomine*], 1886t. 746.

³⁹¹ 21.146/1885. Trefort Ágoston (1885): A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 21.146. számú rendelete, a középiskolákról szóló 1883. évi XXX. törvénycikknek a tanárképesítést szabályozó részei és az 1882. évi 4567. sz. rendelettel kibocsátott tanárvizsgálati szabályzat között helyenkint fenforgó eltérések megszüntetése tárgyában. Budapest, 1885. június 2. Közli: [*Sine nomine*], 1886t. 747.

³⁹² 1883: XXX. tc. 68. §.

³⁹³ 21.146/1885. Trefort Ágoston (1885): A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 21.146. számú rendelete, a középiskolákról szóló 1883. évi XXX. törvénycikknek a tanárképesítést szabályozó részei és az 1882. évi 4567. sz. rendelettel kibocsátott tanárvizsgálati szabályzat között helyenkint fenforgó eltérések megszüntetése tárgyában. Budapest, 1885. június 2. Közli: [*Sine nomine*], 1886t. 747–748.

megállapítani és jelentést tennie róla a kultusztárának. A VKM emellett arra is felhívta a vizsgálobizottságok figyelmét, hogy az egyes vizsgafokokhoz tartozó tárgyakból egyszerre kellett vizsgáznia a jelölteknek. Az a gyakorlat ugyanis megsértette az 1882-es vizsgaszabályzat alapelveit, illetve a törvény szellemiségét is, amely alapján engedélyezték az alapvizsgái, vagy szakvizsgái vizsgatárgyak különböző időpontokban történő teljesítését.³⁹⁴

A középiskolai törvény tanárvizsgálatra vonatkozó rendelkezéseiből megállapítható, hogy a külföldi tanulmányok beszámítása, a pedagógiai gyakorlathoz kapcsolódó előírások, valamint az ismétlésre vonatkozó szabályozás tekintetében szigorúbb rendelkezéseket tartalmazott mint a korábbi vizsgaszabályzat. Ugyanakkor a törvény életbe lépése nem eredményezett strukturális változást a tanárvizsgálat szerkezetében, ezért nem tekinthető szakaszhatárnak a tanárképzéshez kapcsolódó szabályozás vizsgálatában. Ezt vélhetően a kultusztárca is így gondolta, ezért egy új tanárvizsgálati szabályzat megalkotása helyett egyelőre megelégedett az 1882-es szabályzat és a törvény közötti ellentmondások harmónizálásával (Vö. *Németh*, 2012. 64.; *Ladányi* 2008. 24.).

Abban a tekintetben is vitatható az 1883: XXX. törvény jelentősége, hogy elválasztotta-e véglegesen egymástól a középiskolai tanári és a lelkészi hivatást (Vö. *Rébay*, 2010. 186.). Az első tanárvizsgálati szabályozás óta elvileg a tanári oklevél elnyeréséhez kötelező volt az egyetemi tanulmányok igazolása (előbb három, majd az 1880/1881. tanévtől négy év) és a tanárvizsgálat teljesítése. Ebben a tekintetben tehát a törvény nem tartalmazott új elemet. Azonban már 1862 óta az a gyakorlat alakult ki, hogy a felekezeti tanárok hittudományi tanulmányaikra hivatkozva vagy teljes felmentést kaptak a vizsgafolyamat alól, vagy pedig az újabb szabályozásokat követően (1875, 1882) tanulmányaikat beszámították, de a tanárvizsgálati folyamatban való részvétel számukra is kötelező volt. Ezt a gyakorlatot 1883 után is fenntartotta a kultusztárca a szabályzatot módosító újabb rendeletek kibocsátásával. A 23.728/1888. (VII. 19.) számú rendelettel a VKM azt szabályozta, hogy azok a végzett protestáns lelkészek, akiket már tanárként alkalmaztak, hogyan bocsáthatók tanárvizsgálatra. A rendelet megengedte, hogy azok a végzett teológusok, akik nyelvészeti, vagy a földrajz-történelem szakcsoportban kívánnak képesítést szerezni a négyévi egyetemi tanulmányok helyett egy évet követően alapvizsgára, majd újabb egy évet követően szakvizsgára bocsáthatók külön miniszteri engedély nélkül. Az indoklás szerint a teológiai akadémiákon a tanterv részét képezte a nyelvekben, illetve a klasszika-filológiai stúdiumokban való elmélyedés épp úgy, mint a filozófia és a pedagógia hallgatása. Mivel a természettudományi területek kevésbé nyertek teret a teológiai képzésben, így ezeknek a jelölteknek két év helyett mindössze egy évi tanulmányi kedvezmény előírását engedélyezte. A kultuszminiszter azt is elrendelte, hogy mivel ilyen módon a teológiai akadémiákat is a tanárképzés részévé tette, így a tanárképzéssel kapcsolatba hozható részét a tantervüknek küldjék meg a VKM részére, hogy a tanárvizsgáló bizottságok évről-évre tájékoztathassák az akadémia hallgatóit a részükre adható kedvezményekről.³⁹⁵

³⁹⁴ 1883: XXX. tc. 69. §.; 21.146/1885. Trefort Ágoston (1885): A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 21.146. számú rendelete, a középiskolákról szóló 1883. évi XXX. törvénycikknek a tanárképzést szabályozó részei és az 1882. évi 4567. sz. rendelettel kibocsátott tanárvizsgálati szabályzat között helyenként fennforgó eltérések megszüntetése tárgyában. Budapest, 1885. június 2. Közli: [*Sine nomine*], 1886t. 749–750.

³⁹⁵ 23.728/1888. Trefort Ágoston VKM-miniszter rendelete a protestáns végzett teológusok tanárvizsgálatra bocsátásáról. Budapest, 1888. július 19. ELTE EL 14/e. 1. doboz, 2. dosszié (1873–1874).

A premontrei, ciszterci és a piarista rend katolikus tanárjelöltjei részére indított tanári előkészítő tanfolyamokat pedig minden szakcsoportra nézve kétévi egyetemi tanulmányként ismerte el a minisztérium, így első egyetemi évüket követően alapvizsgára, majd pedig egy további év hallgatásával szakvizsgára jelentkezhetek.³⁹⁶ Az algimnáziumi tanári képzés 1875-ös megszüntetésével tehát az államhatalom kiterjesztette a felekezeti tanárjelöltekre is a vizsgabizottság professziós tevékenységét,³⁹⁷ ugyanakkor a korábbi gyakorlatot abban a tekintetben fenntartotta, hogy a felekezeti jelöltek továbbra is más szakterületen szerzett képesítésük eredményeként jelentős tanulmányi kedvezményben részesültek a tanári hivatásra való előkészülésük során. Tehát ha a két hivatás szétválásának kritériuma csupán abban kerül megállapításra, hogy külön képesítő bizonyítvánnyal lehetett őket gyakorolni, akkor a szétválás legkésőbb 1875-ben megtörtént. Azonban a vizsgaszabályzatok módosításaiból látható, hogy a kultusztárca szándéka arra irányult, hogy felhatalmazza a vizsgabizottságokat a jelöltek előzetes tanulmányainak vizsgálatára abból a szempontból, hogy vajon megfelelően felkészültek-e egy-egy vizsgafok teljesítésére. Amennyiben a szétválás feltételének vizsgálata ebben a tágabb értelmezési tartományban történik (a képesítővizsga előtti tanulmányok és a képesítő vizsga teljesítése), akkor az állapítható meg, hogy a korszakban bizonyosan nem úgy ítélték meg, hogy a két hivatás elkülönült volna egymástól, hiszen a teológiai tanulmányok miatt a lelkész és áldozópap jelöltek a világiaktól eltérő tanulmányi útvonalon, korábbi tanulmányaik beszámításán keresztül nyerhettek vizsgára bocsátást és végül képesítést.

A szétválási folyamatot az is nehezítette, hogy a fenntartói viszonyok tekintetében az állam gyenge szereplő volt a felekezetekhez képest. A törvény ezért a tanárképzésre vonatkozó részben is tartalmazott garanciális elemeket, amelyek a felekezetek számára nyújtottak előnyöket. A tanulmányok előzetes beszámítása mellett ilyennek tekinthető a 70. § is, amely a törvény hatályba lépésétől számított tíz évig megengedte, hogy a képesítési vizsgálat részben vagy egészben ne magyar nyelven történjen.³⁹⁸ Erre hivatkozva a VKM-miniszter a 17.738/1884. (VII. 28.) számú rendeletével megengedte az erdélyi evangélikus konzisztórium kérésére, hogy a fennhatósága alá tartozó középiskolákban alkalmazni kívánt tanárjelöltjei, akik alighanem német anyanyelvűek voltak, az 1893/1894. tanévig a magyar tanítási nyelv megértésének igazolása mellett német nyelven teljesíthessék a tanárvizsgálat különböző fokait.³⁹⁹

Új tanárvizsgálati szabályzat kidolgozására – utoljára a korszakban – 1888-ban került sor. Az 50.098/1888. (XII. 20.) számú rendelettel kiadott rendelet számos tekintetben az 1875, 1882-es szabályzatokra épült, de ezeknek több elemét, amely a vizsgabizottsági tagok kinevezésre, a vizsga eljárásrendjére, illetve a követelményekre vonatkozott, megváltoztatott. A bizottsági tagok tekintetében a megújult szabályzat az elnök mellé több alelnököt

³⁹⁶ 21.557/1888. Trefort Ágoston VKM-miniszter levele Sztoczek József részére a katolikus tanítórendek tagjainak tanárvizsgálatra való bocsátásáról. Budapest, 1888. július 20. ELTE EL 14/e. 1. doboz, 2. dosszié (1873–1874).

³⁹⁷ A Helytartótanács 18.330/1862. (XI. 29.) számú rendelete nyomán a felekezeti tanárjelöltek mentesültek érettségi és alsógimnáziumi tanítási tapasztalat birtokában az algimnáziumi tanárvizsgálat alól. Ez a lehetőség a vizsga eltörlésével megszűnt.

³⁹⁸ 1883: XXX. tc. 70. §.

³⁹⁹ 17738/1884. Trefort Ágoston VKM-miniszter rendelete az erdélyi ág. hitvallású tanárjelöltek német nyelvi tanárvizsgálata ügyében. Budapest, 1884. július 28. ELTE EL 14/e. 1. doboz, 2. dosszié (1873–1874).

rendelt, a tagoknak a számát pedig nem korlátozta a szakcsoport előadóira, hanem ahogyan az 1882-es szabályzat kiegészítésénél is látható volt, szükség esetén a vizsga által megkívánt szakcsoportot képviselő tanárokkal egészülhetett ki.⁴⁰⁰

A választható szakcsoportok száma is megváltozott, ugyanis a szabályzat a fő- és mellék-tárgyak megkülönböztetésének elhagyásával 12 szakcsoportot állapított meg. A korábbi tíz csoporttal szemben a növekményt a modern nyelvi szakok egymással történő párosításának lehetősége adta. Így a magyar, német és francia, valamint a latin nyelv és irodalmi szakok minden kombinációban felvehetővé váltak. Emellett a történelem-görög nyelv és irodalom megszűnt, helyette a történelem-latin nyelv volt hallgatható továbbra is.⁴⁰¹ Ugyanakkor a megnevezett 12 csoport mellett valójában jóval több szakcsoport kombinációja alakulhatott ki, mivel a szabályzat megállapította, hogy a magyartól eltérő tanítási nyelvet használó középiskolákra tekintettel az olasz, szerb, román nyelvek is választhatók szaktárgyakként a magyar helyett, vagy akár a magyarral is felvehetőek ezek a filológiai területek. Abban az esetben azonban, ha a jelölt ilyen szakcsoportot választott, de végül olyan gimnáziumban nyert elhelyezést, ahol a választott nyelvet nem tanították, alkalmazásához egy harmadik tárgyból is képesítést kellett szereznie. A harmadik szaktárgy felvételét egyébként is támogatta a szabályzat, ezzel kapcsolatban csupán annyi kitéltet állapított meg a jogalkotó, hogy ennek lehetőleg a választott szakcsoporttal rokonterületnek kell lennie, vagy pedig filozófiának. Ha a jelölt a harmadik tárgyat úgy vette fel, hogy eredeti szakcsoportjából már teljesítette a teljes tanárvizsgálatot, akkor a vizsgafokok a harmadik területből összevonhatóvá váltak.⁴⁰²

A vizsgálat továbbra is három fokból állt, amelynek egyes fokozataira a vizsgázók jelentkezése alapján a vizsgabizottság meghívta a jelölteket.⁴⁰³ Az alapvizsgálatra jelentkezés annyival egészült ki, hogy a jelölttől a születési és az érettségi bizonyítványon, valamint a leckeönyvön kívül orvosi bizonyítványt is kértek arról, hogy nincs olyan testi fogyatéksége, amely a tanításban akadályozhatná.⁴⁰⁴ Szakvizsgálatra az alapvizsgái értesítő mellett ugyancsak az indexet, az életrajzot, valamint a házi dolgozatok témaválasztásáról szóló nyilatkozatot kellett mellékelni a jelentkezéshez. Az alapvizsgái, illetve szakvizsgái jelentkezéshez más főiskolákon folytatott tanulmányok beszámításáról a vizsgabizottság előterjesztése alapján a VKM dönthetett.⁴⁰⁵ Így lényegében ismételtelen megerősítést nyert

⁴⁰⁰ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 2. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2426.).

⁴⁰¹ A megállapított tárgycsoportok a következők voltak: 1) Classica-philologia (latin és görög nyelv s irodalom), 2) Magyar és latin nyelv s irodalom, 3) Magyar és német nyelv s irodalom, 4) Magyar és francia nyelv s irodalom, 5) Német és latin nyelv s irodalom, 6) Német és francia nyelv s irodalom, 7) Történelem és latin nyelv s irodalom, 8) Történelem és földrajz, 9) Földrajz és természetrajz, 10) Természetrajz és vegytan, 11) Mennyiségtan és természettan, 12) Mennyiségtan és ábrázoló geometria. 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 7. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2427–2428.).

⁴⁰² 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 7. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2428.).

⁴⁰³ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 13. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2432.).

⁴⁰⁴ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 9. §. b). Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2429.).

⁴⁰⁵ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai

az a gyakorlat, hogy a bizottságok a jelölteknek nem csak a vizsgán nyújtott teljesítményük alapján adtak ki képesítő bizonyítványt, hanem a tanulmányi előéletüket is megvizsgálhatták abból a szempontból, hogy alkalmasak-e a vizsgafok teljesítésére, végső soron pedig a hivatáscsoportba való belépésre.

A pedagógiai vizsgára való jelentkezés feltételei nem változtak a korábbi szabályozáshoz képest: a szakvizsgai értesítő mellett a leckekönyv másolatára, illetve a tanítási gyakorlat egy évi eltöltésének igazolására volt szükség.⁴⁰⁶ Továbbra is nyitva hagyták az elvi lehetőségét annak, hogy olyan jelöltek is jelentkezzenek tanárvizsgálatra, akik egyetemi tanulmányokat nem folytattak, de széles körű általános műveltségük volt, kiterjedt irodalmi munkássággal rendelkeztek és már tanárként működtek a szabályzat kihirdetésekor.⁴⁰⁷

Fontos változás volt a vizsga eljárási rendjében, hogy ezúttal mindhárom vizsgafok írásbeli, illetve szóbeli részből állt. Az írásbeli zárthelyi dolgozatokra fordítható időtartamot pedig 12 órától 10 órára csökkentették valamennyi vizsgarész esetében.⁴⁰⁸ Az alapvizsga írásbeli része minden jelölt számára azonos volt, egy a magyar irodalom köréből feltett kérdést kellett magyar nyelven kifejteni.⁴⁰⁹ A vizsgafok szóbeli része a szaktárgyakra vonatkozó vizsgaelem mellett tartalmazott egy részt, amelyen ismételten a magyar nyelvi és irodalmi ismeretekről kellett számot adni bemutatva a nyelvrokonságra, a hangtörvényekre, a nyelvújításra, stilisztikai, alak-, hang-, és mondattani törvényekre valamint a magyar irodalom főbb fejlődési szakaszaira vonatkozó ismereteket.⁴¹⁰ Emellett a reáliskolai bizonyítvánnyal rendelkezőknek, amennyiben nem tettek latinból különbözeti vizsgát, egy kiegészítő vizsgarészben Caesar és Ovidius munkáinak, továbbá Cicero Leveleinek megérését kellett bizonyítaniuk. Tehát az új vizsgaszabályzat tételesen felsorolta a különbözeti vizsga tartalmi elemeit.⁴¹¹ Az idegennyelvi ismeretekről való beszámolás kötelezettsége, amelyhez a német, francia és olasz mellett immár az angolt is választani lehetett ugyancsak egy újabb szóbeli vizsgarész útján történt. A magyartól eltérő tanítási nyelvű képesítést szerezni óhajtó jelöltek a választott nyelv nyelvézeti és irodalmi ismereteiből egy további külön vizsgarész során számoltak be. Tehát ha a jelölt gimnáziumi érettségivel rendelkezett és magyar tanítási nyelvre akart képesítést szerezni, akkor az alapvizsgája minimum három részből állt (szaktárgyi ismeretek, magyar nyelvi ismeretek, idegennyelvi ismeretek), de az idegen tanítási nyelv, illetve a reáliskolai bizonyítvány továbbá a kiegészítő latin nyelvi vizsga miatt két további vizsgarészt is hozzá lehetett tölteni. Az egyes vizsgarészeket a korábbi szabályozásnak megfelelően egy minimum három tagból

(gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 10. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2430.).

⁴⁰⁶ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 11. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2430–2431.).

⁴⁰⁷ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 12. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2431.).

⁴⁰⁸ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 14. §.; 18. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2432.).

⁴⁰⁹ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 16. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2432.).

⁴¹⁰ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 17–18. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2432–2433.).

⁴¹¹ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 19. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2433.).

álló bizottság előtt kellett egyszerre letenni.⁴¹² A sikertelen teljesítésre vonatkozó előírások a korábbi rendelkezésekkel azonos módon kerültek megállapításra.⁴¹³

A szakvizsgálattal kapcsolatban fontos változás volt, hogy a jelölteknek a szakcsoport mindkét tárgyából házi dolgozatot kellett készíteniük, amelyeknek a témáit a hallgatók kérésének figyelembe vétele mellett a vizgabizottság tagjai határozhatták meg. A kidolgozáshoz pedig mindössze öt hónap állt rendelkezésükre, amelyet igazolt indok esetén legfeljebb nyolc hónapra lehetett meghosszabbítani. A nyomtatásban korábban megjelent munkákat ezúttal is el lehetett fogadtatni házi dolgozatként.⁴¹⁴ A dolgozatokat azok a vizgabizottsági tagok bírálták, akik a témákat kitzűzték a hallgatók számára, a nem megfelelő minőségű munkákat csak az elnök hozzájárulásával lehetett visszautasítani. Az elfogadott dolgozatok esetén a jelöltnak mindkét szaktárgyból zárthelyi dolgozatot kellett írnia olyan területből, amelyeket a házi dolgozatok nem érintettek. A klasszika-filológusoknak, illetve latin nyelvi szakosoknak a dolgozatot latinul kellett készíteniük, míg a modern filológusoknak az illető modern nyelven. Segédlet használatát ezeknek az elkészítéséhez egyedül a természettudományi szakosok számára engedélyezték, akik logaritmustáblát használhattak.⁴¹⁵

A zárthelyi dolgozatok elfogadását követően a szóbeli vizsgarészen a jelölt szaktárgyaihoz kapcsolódóan vizsgálták a tudományos és a szakirodalmi tájékozottságot, emellett pedig a latin és modern idegennyelvi szóbeli kifejezőkészséget is. Így lényegében a szaktárgyi vizsgák mellett még további két része volt ennek a vizsgafordulónak.⁴¹⁶ A szakvizsga tehát egyszerre szolgálta a neohumanista önművelésre épülő tudományos elmélyültség, illetve a klasszikus kultúrában, a latin nyelvben való jártasság felmérést, amely nagy jelentőséggel bírt a tanári hivatás egésze szempontjából, hiszen: a latin a műveltebb társadalmi osztályokat különítette el más társadalmi csoportoktól (Ld. Nagy, 1998. 661–662.). Ezzel az is kifejezést nyert, hogy a középiskolai tanári hivatás gyakorlóit úgyis, mint képesítő bizonyítvánnyal rendelkező szakértőket, és mint a szimbolikus tudástartalmakat birtokló és kulturális ismereteket, értékeket közvetítő elitsoportot e műveltebb osztály részének tekintették, még ha ez a hallgatók társadalmi rekrutációs hátteréből, vagy a tanárok anyagi megbecsültségéből nem is mindig volt magától értetődő.

A tanárvizsgálati folyamat záró eleme a pedagógiai vizsga volt, amely ugyanazon részekből állt, amit a korábbi, 1882-es vizsgaszabályzat megállapított. Változás az új szabályzatban abban a tekintetben következett be, hogy a szóbeli mellett írásbeli zárthelyi dolgozatot is készítenie kellett a jelölteknek.⁴¹⁷ Amennyiben a jelöltek ezeket is sikerrel állták ki, úgy tanári oklevelet

⁴¹² 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 17–24. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2433–2434.).

⁴¹³ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 27. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2435.).

⁴¹⁴ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 29–32. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2436.).

⁴¹⁵ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 33–40. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2437.).

⁴¹⁶ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 41–45. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2438–2439.).

⁴¹⁷ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 46–49. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2439–2440.).

nyerhettek, amely tartalmazta az egyes vizsgafokokon elért eredményeket, és azt is, hogy mely tanítási nyelvre nyert a jelölt képesítést. Az oklevelet a vizsgabizottság saját pecsétjével látta el, amelyhez kapcsolódóan a VKM szabályozta a körirat szövegét, így megváltoztatva a vizsgabizottságok nevét: »*Budapesti (Kolozsvári) Országos középiskolai tanárvizsgáló-bizottság*«⁴¹⁸

A vizsgaszabályzatok változásaiból megállapítható, hogy 1875-től előbb kétfokúvá, majd 1882-től három fokozatúvá vált a középiskolai tanárvizsgálat. Az elővizsgálatból kialakult alapvizsgának megmaradt az a funkciója, hogy a magyar nyelvi készségek meglétét mérje, ehhez társult az idegennyelvi tájékozottság, illetve a szaktárgyi műveltség ellenőrzésére vonatkozó törekvés felerősödése az 1888-as szabályzatban. A filozófiai, illetve pedagógiai szakirodalmi tájékozottság, illetve ezeknek az egy éves közoktatási gyakorlat nyomán való árnyalódásának mérése egy új, önálló vizsgafokot kapott 1882-től, amely 1888-ban csupán annyival egészült ki, hogy a vizsga szóbeli és írásbeli fordulót is kapott. Ez az elem lényegében a porosz-német szabályozást követte, ahol 1826-tól volt kötelező a gyakorlati év, ezt 1890-ben kiegészítették egy pedagógiai szemináriumi gyakorlatban való részvétellel, amelynek során a német tanárjelöltek professzionalizmusának formálása végett körülbelül olyan gyakorlati felkészítést kaptak, mint a magyar jelöltek esetén a gyakorlógimnázium tagjai Budapesten. A pedagógiai vizsga azonban csak 1898-tól vált önálló vizsgafokká és került a tanulmányok végére Németországban. A német jelöltek professzionalitása (gyakorlati képzettsége) azonban így is sokoldalúbb lehetett magyar társaiknál, hiszen a szaktanulmányokat követő „Referendariat” időszaka a magyar szabályozással szemben két éves volt és valamennyi tanárjelöltre kiterjedt (*Horn*, 2016. 134–135.).

A szakvizsga tekintetében megállapítható, hogy annak alapfunkciója, a tudományos tájékozottság mérése, szabályzatokon átívelő maradt. A főtárgyak és melléktárgyak megszüntetésével a jelölteknek ismét két házi dolgozatot kellett írniuk, emellett az 1888-as szabályozás szerint a jelöltek élő idegennyelvi és latin nyelvi tájékozottságával kapcsolatban is tájékozódhattak a bizottság tagjai a vizsga során. Utóbbinak a középiskolai tanári hivatás társadalmi megítélése szempontjából szimbolikus jelentősége volt.

5.2. A tanárvizsgálatot és a bizottság működési rendjét érintő változások a századforduló előtt

5.2.1. A tanárvizsgáló bizottság professziós tevékenységét érintő strukturális, szervezeti változások

A tanárvizsgálatok rendjét, illetve a tanárvizsgáló bizottságok működését több további rendelet, illetve jogszabály módosította az 1890-es években. Az 1889: XXVII. törvény értelmében azoknak a tanárjelölteknek csak fél évi pedagógiai gyakorlatot kellett kimutatni a pedagógiai vizsgálatra való jelentkezéskor, akik önkéntesi évüket teljesítették, vagy mozgósítás esetén besorozták őket fél évnél hosszabb időre a szakvizsga megszerzését követően, a pedagógiai gyakorlati év letöltése közben.⁴¹⁹

A tanárvizsgálatok számának emelkedésével a VKM szükségesnek érezte rendelet útján szabályozni a vizsgabizottság belső működését a jobb munkamegosztás érdekében, illetve

⁴¹⁸ 50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. 50–51. §. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2440–2442.).

⁴¹⁹ 1889: XXVII. tc. 1).

a tanárvizsgálatok ügyrendjét is felülvizsgálta. Amíg korábban minden adminisztratív ügyviteli elemben az elnök volt illetékes, addig az új szabályozás ezt megváltoztatva bizonyos feladatokat az alelnökökhöz rendelt. Továbbra is az elnök feladata maradt a tanárvizsgáló bizottság éves jelentéseinek szerkesztése, az alap és a pedagógiai vizsgálatokon való elnöklés, illetve az oklevelek aláírása. A VKM-hez felterjesztésre kerülő elvi jelentőségű kérdéseknél azonban az alelnökökkel kellett tanácskoznia, emellett a szakvizsgálatokon ugyan bármikor megjelenhetett, de az elnöklési feladatokat nem neki kellett ellátnia.⁴²⁰ Ugyancsak az elnök feladatához tartozott a vizsgabizottsághoz kinevezett tagokat értesíteni kinevezésükről, illetve a szabályzatot elküldeni azok számára, akik első alkalommal nyertek felkérést a tanárvizsgálatok lebonyolítására.⁴²¹ Az 1888-as szabályzat értelmében kinevezett alelnökök közül az egyik ügyvezető alelnökké vált, aki lényegében a tanárjelöltek felé képviselte a vizsgabizottságot, illetve az adminisztratív ügyvitel nagyobb részét vezetnie kellett. Elnökölt a nyelvtudományi-történeti szakcsoporthoz tartozó vizsgákon, a vizsgabizottság irattárát felügyelte, illetve a napi adminisztratív ügyvitel irányította, a VKM-hez szakértői véleményezést tartalmazó felterjesztéseket készítette a tanárjelöltek olyan irányú folyamodványaiiban, ahol a döntési jogkör a minisztériumot illette, gondoskodnia kellett a kultusztárca rendeleteinek végrehajtásáról, továbbá a tanárvizsgálat egyes fordulóira és fokozataira a felügyelő tanárok, illetve vizsgabiztosok beosztásáról, kiállította az alapvizsgáról, illetve szakvizsgáról az értesítőket, gondoznia kellett az egyetemi hirdetőtáblákon megjelenő tájékoztató kiadványokat és a vizsgadíjak elszámolásáért is felelősséggel tartozott az adóhivatal felé.⁴²² A második alelnöknek pedig a mennyiségért és természettudományi szakcsoporthoz tartozó szakvizsgálatokon volt joga elnökölni.⁴²³

A belső munkamegosztást szabályozó rendelet is utalt rá, hogy a tanárvizsgálatok megtartásának időszaka a korábbi rend szerint az őszi és a tavaszi félévek utolsó hónapjaira esett (december, május), addig a tanárjelöltek létszámának növekedése miatt szükség szerint bármely hónapban lehetett vizsgafordulókat rendezni, de alapvizsgálatot az évvizsga elkerülése érdekében a hallgatóknak tanácsos volt júniusban, vagy szeptemberben teljesíteni. A rendelet egyúttal arra is felszólította a vizsgabiztosokat, hogy a vizsgálatot követően közös tanácskozás útján hozzák meg a jelöltek minősítésére vonatkozó határozatokat, ne csupán az egyes szaktanárok egyéni mérlegelése alapján ajánljanak osztályzatot.⁴²⁴ A vizsgálatok ügyrendjét szabályozó VKM-rendelet nem csak a havi vizsgatartást engedélyezte, hanem azt is lehetővé tette, hogy akár egy hónapban kétszer is tartsanak vizsgaalkalmakat. A zárthelyi írásbeli dolgozatokat hétfői és keddi napokon, míg a szóbeli vizsgákat péntekenként kellett

⁴²⁰ 44.565/1890. A VKM által kibocsátott szabályzat a budapesti orsz. középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökségének munkaköre tárgyában. Budapest, 1890. 1–5. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁴²¹ 44.565/1890. A VKM által kibocsátott szabályzat a budapesti orsz. középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökségének munkaköre tárgyában. Budapest, 1890. 17. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁴²² 44.565/1890. A VKM által kibocsátott szabályzat a budapesti orsz. középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökségének munkaköre tárgyában. Budapest, 1890. 6–15. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁴²³ 44.565/1890. A VKM által kibocsátott szabályzat a budapesti orsz. középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökségének munkaköre tárgyában. Budapest, 1890. 16. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁴²⁴ 44.565/1890. A VKM által kibocsátott szabályzat a budapesti orsz. középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökségének munkaköre tárgyában. Budapest, 1890. 16. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

megtartani.⁴²⁵ Utóbbi vizsgafordulóban minden egyes tárgyból legalább fél óráig kellett a jelölteknek felelniük,⁴²⁶ ugyanakkor a vizsgabizottságnak a szóbeli vizsgák előtt és után is értekezletet kellett tartani, amelyen egyfelől határoztak arról, hogy a jelölteket az adott vizsgafordulóra lehet-e bocsátani, másfelől pedig a fenti rendelkezésnek megfelelően közös értekezleten kellett kiértékelniük a szóbeli feleleteket.⁴²⁷ A házi dolgozatokat csak alapos bírálatok esetén lehetett a szakvizsga szóbeli fordulójában megvédeni, amelyeket a visszavételek elkerülése végett a bírálatokkal együtt irattában helyeztet el a bizottság.⁴²⁸

Számos jelölt próbálta meg a biztos bukást elkerülni azzal, hogy egyoldalúan visszalépett a vizsgálatról. A bizottság több évtizedig panaszkodott a minisztériumnak a hallgatók által alkalmazott leggyakoribb visszaélési formával kapcsolatban. Ennek lényege abban ragadható meg, hogy a sikeres zárthelyi dolgozatot követően egyszerűen nem jelentek meg a szóbeli vizsgálaton és erről a bizottságot elmulasztották értesíteni, vagy megjelentek ugyan, de a vizsgálatról egyoldalúan visszaléptek. Ilyen esetekben pedig a bizottság hiába ült össze, honorárium nem illette meg a tagokat.⁴²⁹ Mivel ez már az 1880-as évek második felében igen elterjedt gyakorlat lehetett, a VKM már ekkor elrendelte, hogy a jelöltek vizsgáit csak kellően indokolt esetekben lehetett elhalasztani, ha előzetes bejelentés, vagy kellő indoklás nélkül maradt el a vizsga, akkor a jelöltet csak a következő vizsgaidőszakra bejegyzett hallgatókat követően lehetett vizsgára bocsátani.⁴³⁰ Ez lényegében, egy- vagy kéthavi visszavétést jelenthetett az oklevél megszerzésétől. Azok a hallgatók, akik kétszer indoklás nélkül nem jelentek meg, csak a következő szemeszterben jelentkezhetek ismételt vizsgára.⁴³¹ A zárthelyi dolgozatot követő visszalépést úgy büntették, hogy a következő jelentkezésnél a sikeres zárthelyi dolgozat ellenére újból meg kellett ismételnit a vizsgafordulót, a szóbeli vizsgáról történő visszalépést pedig az egész vizsgafok elégtelen minősítésével „honorálták”.⁴³² Mivel minden egyes vizsgafordulót az újabb főiskolai tanulmányok előírása nélkül kétszer lehetett ismételnit, így ezek az intézkedések nem bírtak kellő visszatartó erővel, hiszen még három évtizeddel később is, az 1920-as években a vizsgabizottság a hasonló esetek visszaszorításával küzdött.

A VKM 1890-ben a vizsgadíjakat is újra szabályozta, amelynek során megállapította, hogy azok nem fedezik az állami költségvetés által a bizottság működésére fordított összegeket, így figyelembe véve, hogy a tanári pályát többnyire az alacsonyabb társadalmi osztályokból

⁴²⁵ 7547/1891. A VKM rendelete a középiskolai tanárvizsgálatok ügyrendjéről. Budapest, 1891. május 25. 13. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁴²⁶ 7547/1891. A VKM rendelete a középiskolai tanárvizsgálatok ügyrendjéről. Budapest, 1891. május 25. 17. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁴²⁷ 7547/1891. A VKM rendelete a középiskolai tanárvizsgálatok ügyrendjéről. Budapest, 1891. május 25. 19–20. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁴²⁸ 7547/1891. A VKM rendelete a középiskolai tanárvizsgálatok ügyrendjéről. Budapest, 1891. május 25. 22. §., 36. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁴²⁹ Tv. 79/1921–1922. Melich János az országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1921. szeptember 1. MNL OL K592. 196. csomó, 13. tétel (1922).

⁴³⁰ 7547/1891. A VKM rendelete a középiskolai tanárvizsgálatok ügyrendjéről. Budapest, 1891. május 25. 8–9. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁴³¹ 7547/1891. A VKM rendelete a középiskolai tanárvizsgálatok ügyrendjéről. Budapest, 1891. május 25. 10. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁴³² 7547/1891. A VKM rendelete a középiskolai tanárvizsgálatok ügyrendjéről. Budapest, 1891. május 25. 11–12. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

származó jelöltek választották, csekély emeléssel próbálták meg a veszteséget mérsékelni. Az új szabályozás az alapvizsga 10 forintos díját változatlanul hagyta, a szakvizsga és a pedagógiai vizsga díját azonban kétszeresére emelte. Így előbbi 20 forintra, utóbbi pedig 10 forintra nőtt.⁴³³ Harmadik szaktárgy esetében, ha az nem a magyar irodalom és nyelv volt, az alapvizsga 5 forint, a szakvizsga pedig 10 forintba került.⁴³⁴ Így valamennyi díjat figyelembe véve, ha a jelölt csak két szakot végzett el, ismétlés nélkül, a diploma megszerzésének költsége kerekén 50 forintba került, amely az 1882-es szabályozáshoz képest 70%-os költségemelkedést jelentett a hallgatók részére.

A visszaélések visszaszorítása és a vizsgadíjak felemelése mellett a VKM szükségesnek tartotta külön szabályozással megerősíteni a tanárképzés intézményesülésének ideológiai háttérét adó görög műveltség ismeretének megkövetelését a vizsgálatok során (*La Vopa*, 1990. 30–32.). Az 1890: XXX. törvény által bevezetett görög-pótló tárgyak megjelenése a gimnáziumi képzésben nem csupán azt eredményezte, hogy nőtt a tanárkereslet (*Garai*, 2016. 44.), hanem a neohumanista alapelvekre épülő képzés egyik fontos alapelemét szorította háttérbe. A tanárképzésben is megfigyelhető volt a tanárvizsgáló bizottság értékelése szerint, hogy mind kevesebben választották a görögöt mint szaktárgyat, illetve a latin irodalmat és nyelvet hallgatók sem mutattak érdeklődést a hellén auctorok iránt. Emiatt 1893 januárjában javasolták, hogy szabályozzák a latin nyelvszakosok tanulmányait oly módon, hogy azok a jelöltek, akik a latint történelemmel párosítják csak görög történetírókkal, akik valamely más nyelvszakot vesznek fel mellé görög költők műveivel is kötelesek legyenek foglalkozni. A bizottság klasszika-filológus tagjai, Pónori Thewrewk Emil, illetve Hegedűs István referátumait az ügyben egy közös ülésen vitatták meg, ahol a fentieket azzal egészítették ki, hogy mind a modern filológiával, mind pedig a történelemmel szakcsoportot alkotó latin szakos jelöltek tanulmányaiban legyenek közös elemek a görög szerzők hallgatásával kapcsolatban. Így, azok a latin szakos hallgatók, akik a görögöt nem választották szaktárgyul, kötelezően foglalkozniuk kellett Homeroszal, Platón 1–2. dialógusával, illetve Sophokles egy darabjával, a latin-történet szakosok pedig ezen felül Plutarkhos, Xenophon, Polybios munkáiból választhattak egyet. A modern nyelvi filológusok a fenti közös elemeken kívül Euripides egy darabját dolgozták fel.⁴³⁵

1893 júliusában újabb javaslattal állt elő a bizottság, amelyben a követelményeket tovább specifikálták, így előírták valamennyi latin szakos számára, akár modern nyelvi szakkal, akár történelemmel alkottak szakcsoportot, hogy az első két egyetemi évben legalább heti négy órában hallgassanak görög filológiai stúdiumokat. A görög nyelvtan az alapvizsgái követelményeknek volt megfeleltethető, irodalomtörténetből pedig a latin irodalommal kapcsolatba hozható részek ismeretét kívánták meg (eposzok, elégia, kardal, dráma, vígjáték, retorikai és filozófiai iskolák). Emellett Homerosz Iliászát vagy Odüsszeiáját, Xenophon Memorabiliszát, Platón egy hosszabb terjedelmű dialógusát, Euripides és Sophokles egy-egy darabját,

⁴³³ 44.565/1890. Csáky Albin VKM-miniszter rendelete a vizsgálati díjakról. Budapest, 1890. október 28. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁴³⁴ 52415/1890. sz. Csáky VKM-miniszter rendelete a tanári vizsgálatok díjazásáról szóló 44565. sz. rendelet kiegészítésére. Budapest, 1890. december 6. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁴³⁵ 357/1894. Beöthy Zsolt levele a VKM miniszterhez. Budapest, 1894. április 30. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

Aristophanes egy vígjátékát és Herodotos görög-perzsa háborúját javasolták felvenni a követelményekbe.⁴³⁶ A VKM IV. ügyosztálya eredetileg a követelményeket kisebb terjedelemben kívánta megszabni, de végül elfogadta a tanárvizsgáló bizottság szakértői véleményét.⁴³⁷ A kultusztárca rendelete szó szerint átvette a tanárvizsgáló bizottság érvelését és a latin szakosokkal szembeni követelmények kiegészítésére vonatkozó javaslatokat.⁴³⁸

A szabályozás két szempontból is figyelemreméltó. Egyfelől rávilágít arra, hogy a tanárvizsgáló bizottság nem csupán a képesítőbizonyítványok megszerzésének ellenőrzésén keresztül gyakorolt ellenőrzést a középiskolai tanári hivatás felett, hanem a teoretikus elemeket érintő részekben is javaslatokkal élt, amelyet a VKM elfogadott. A bölcsészkar ellenállását azért nem váltotta ki az eset, noha a szaktudományos ismeretek gondozása és meghatározása eredetileg érdekeltesébe tartozott, mert a javaslattevők, mint ahogy a bizottság túlnyomó többsége is a kar tagjaiból állt. Így az egyetemi tanárok vizsgabizottsági tagságukat felhasználva el tudták érni, hogy olyan szakértőkként tekintsen rájuk a miniszteriális igazgatás, amelynek szaktudományos tudására hagyatkozva szabályozhatja a tanárképzés ügyeit. Ez a VKM részéről egy jelentős szemléletbeli változásként értékelhető, hiszen korábban egyoldalú utasításokkal (rendeletekkel, törvényekkel) utasították a vizsgabizottságokat a jogalkotói akarat végrehajtására. Igaz az egyéni esetek elbírálásán, a tanulmányok ellenőrzésén keresztül volt lehetősége a vizsgabizottságnak a tanári hivatás fejlődésére bizonyos keretek között hatást gyakorolni. Az 1870-es évek második felétől, de különösen az 1882-es vizsgaszabályzat megalkotásánál viszont forrásokkal kimutatható, hogy a kultusztárca támaszkodott a szabályozás során a terület szakértőinek véleményére és ezeket túlnyomó részben el is fogadta. Másfelől a rendelet megalkotása a tanárképzés ideológiai háttérének szempontjából azért is érdekes, mert a görög stúdiumok kötelező hallgatása így még a bölcséleti szakcsoportok esetében is a hallgatók egy csekély részét érintette, nagyobb részük a természettudományi szakosokkal együtt úgy fejezhette be tanulmányait, hogy a képzés formálódásának háttéréül szolgáló neohumanista alapelvek kialakulásában kulcsszerepet játszó görög kulturális értékekkel az egyetemi képzésben már nem találkoztak.⁴³⁹

⁴³⁶ 420/1893. Beöthy Zsolt levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1893. július 18. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁴³⁷ 22.251/1894. III. ü. o. A VKM III. és IV. ügyosztályának véleménye: A budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság előterjesztése a latin philológiai tanárjelölteknek görög nyelvi tananyaga tárgyában. Budapest, 1894. április 30. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁴³⁸ Ld. 22251/1894. Eötvös Loránd VKM-miniszter rendelte latin nyelvszakosok számára görög tárgyak hallgatását illetően. Budapest, 1894. július 20. ELTE EL 14/e. 1. doboz, 2. dosszié (1873–1874).

⁴³⁹ A 2.2-es fejezetben látható, hogy a magyar tanári hivatás fejlődésére fontos hatást gyakorló német professzionalizációs folyamatokban az ókori görög kultúrának tulajdonított esztétikai értékek, személyiségformáló hatások hozzákapcsolódtak a Bildung fogalmához, illetve a neohumanisták műveltségfelfogásához. A középiskolai tanárokat olyan képzett szakértőknek tekintették, akik műveltségük révén képesek egy lassú társadalmi reformfolyamatot és így társadalmi megújodást végrehajtani. Ebben a klasszikus műveltséganyagnak kulcsszerepet tulajdonítottak. Ez a vélekedés a magyar tanárképzésre is erőteljes hatást gyakorolt, így a görög kulturális értékek elmaradása a magyar tanárjelöltek képzettségéből egy eszmetörténeti fordulópontnak tekinthető. A tanárok immár nem olyan szakértők, akik választott szakterületeik mellett a társadalmi viszonyok megújítását a klasszikus ismeretanyag erkölcsnemesítő hatásain keresztül érik el saját területük ismereteinek átadásával, hanem elsősorban saját tudományterületeik szakértőiként működtek, s ezen területek teoretikus tudásanyagát közvetítették. A tanárvizsgáló bizottság csupán néhány bölcséleti terület esetében tudta megőrizni a görög jelenlétét, de ezek esetében is csupán azért, mert az illető szakterületek (latin, történelem, irodalomtörténet)

A tanárvizsgáló bizottságok működésére is hatást gyakorolt, hogy a VKM 65.719/1895. (XII. 19.) számú rendelete értelmében a nők előtt is megnyílt az orvosi, gyógyszerészeti és a bölcsészeti pálya ([*Sine nomine*], 1895t. 1680–1686.). Wlassics Gyula kultuszminister leszögezte, hogy mind az orvosi, mind pedig a pedagógiai képzésben a férfiakkal minden tekintetben azonos képzést kell nyújtania a női hallgatók előtt megnyíló egyetemeknek. Tanárvizgálatra bocsátásuk feltételeiről külön rendeletben intézkedett 72.038/1895. (XII. 31.) szám alatt, amelynek értelmében a női középiskolai tanárjelölteket az 1883: XXX. törvény 60–70. §-ai, illetve az 50.098/1888. (XII. 20.) rendelettel kiadott tanárvizsgálati szabályzat értelmében kellett tanárvizgálatra bocsátani. Wlassics leszögezte, hogy a végzett női középiskolai tanárok csak női felsőbb leányiskolákban, tanítónőképzőkben, esetleg magánfenntartású középiskolák esetében alkalmazhatók ([*Sine nomine*], 1895t. 1688–1689.). A bizottság működését közvetlenül ekkor még nem érintette a rendelet hatása, hiszen az első női tanárjelöltek csak 1897-ben tehetek először alapvizsgát, majd újabb két év múlva szakvizsgát.⁴⁴⁰

A női egyetemplátogatás feltételei a 19. század utolsó harmadában az Országos Nőképző Egyesület létrejöttével kezdtek el kialakulni, hiszen ez a szervezet vetette fel a nők középfokú képzésének tervszerű fejlesztésének ügyét. A felsőbb leányiskola a fiú gimnáziumokhoz és a reáliskolákhoz hasonlóan elsősorban a tehetősebb társadalmi rétegek leánygyermekéi számára kínált képzést (Kéri, 2018. 432–435.). Az 1901/1901. tanévben összesen 435 felsőbb leányiskolában tanító tanár működött Magyarországon, akik közül 105-en rendelkeztek középiskolai tanári oklevéllel (*Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1901. 332.). Ezeknek a többsége ekkor még valószínűleg férfi tanár lehetett, hiszen egyetemi tanulmányokat ebben az időszakban csak a vagyonosabb családok lánygyermekéi folytattak, így munkába állásuk gyakran elmaradt. Ezt a későbbi időszakokban a tanárvizsgáló bizottság is figyelembe vette rendszerint különböző beadványaik elbírálásánál, így a női hallgatókat különleges eljárásban részesítette. Ez részben a kultuszminister eredeti szándékaival szembe helyezkedő gyakorlat volt, hiszen a miniszteri rendelet kifejezetten felhívta a vizsgálóbizottság figyelmét arra, hogy a női tanárjelöltekkel szemben épp oly szigorral kellett eljárni, mint férfitársaikkal szemben.

Ugyancsak a tanárvizsgáló bizottság szervezetéhez, így professziós tevékenységéhez köthető módosulás, hogy az 1893/1894. tanévtől önálló kereskedelmi iskolai vizsgáló-bizottság működött a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságon belül. A kereskedelmi iskolai tanárjelölteknek a reáliskolai, illetve gimnáziumi tanárvizsgáló bizottságok egyesítését követően kiadott új tanárvizsgálati szabályzat értelmében az egyesült bizottság előtt kellett tanárképesítést szerezniük (*Szabóné*, 1996. 66.). A középiskolai vizsgálóbizottság és a kereskedelmi iskolai vizsgálóbizottság bár egy szervezet alá tartoztak, de ügyvitelük egymástól független maradt. A VKM az 44.001/1895. (VIII. 20.) számú rendelettel szabályozta a felső kereskedelmi iskolák szervezetét, amely a felső kereskedelmi iskolai tanárjelöltek tanárképesítésében is változásokat eredményezett. Amellett, hogy a rendelet bevezette az alapvizsgát és az egy éves középiskolai gyakorlatot követő

teoretikus anyagával szoros kapcsolatot mutatott a görög kulturális értékek bizonyos fokú ismerete.

⁴⁴⁰ A női hallgatók létszámváltozásait a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán lásd a Függelékben csatolt 15. számú táblázatban.

pedagógiai vizsgát,⁴⁴¹ a kereskedelmi tárgyakból is előírta az egyetemi tanulmányok folytatását. A vizsgaszabályzat három szakcsoportot határozott meg: könyvvitel, kereskedelmi ismeretek és levelezés; kereskedelmi és politikai számtan; földrajz, vegytan és áruismeret (Nagy, 2014. 94.; Szabóné, 1996. 67–68.). A tárgyak vizsgabiztosaiként több olyan személyt kértek fel, akik a középiskolai tanárvizsgálatokat is felügyelték, így Entz Gézát áruismertre, König Gyulát és Scholtz Ágostont politikai számtanra, Kövesligethy Radót kereskedelmi földrajzra, Schack Bélát kereskedelmi ismeret és levelezésre, míg Wartha Vinczét kémiai technológiára [(*Sine nomine*), 1901a. 77.]. A felső kereskedelmi iskolai vizsgabizottságban tehát nem csupán műegyetemi, hanem a tudományegyetemről kinevezett tanárok is helyet kaptak. Mivel a követelményekben és a vizsgabizottság személyi állománya is részben átfedést mutattak, felmerült annak az igénye, hogy a vizsgálatokat konvertibilissé tegyék egymással, de legalább a középiskolai tanárok átképzését megkönnyítsék, amelyet a VKM 1912-ben szabályozott.

A felső kereskedelmi iskolai vizsgálatok száma 1897/1898–1900. tanévben 28–46 között mozogott, s általában kis arányú volt a bukások száma is. Az 1897/1898. tanévben mindössze egy jelöltnek nem sikerült a vizsga, míg a következő két tanévben 46-ból 36-an, illetve 32-ből 25-en nyertek képesítést (*Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1899. 350.; *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1900. 366.). Ezzel szemben a középiskolai tanárjelöltek vizsgáló bizottság az 1898/1899. tanévben 194 alapvizsgálatot, 106 szakvizsgálatot és 67 pedagógiai vizsgálatot tartott [(*Sine nomine*), 1899r. 42.]. Ezekben a vizsga felfüggesztése és a sikertelen vizsgáknak az aránya is magasabb volt, általában a nyelvi-történeti szakokon 77–83% között mozgott a sikerességi ráta, míg a mennyiségtan-termesztudományi szakok esetében valamelyest szigorúbb volt a mérce, így 65–77% között volt a sikeres teljesítés aránya az alap- és a szakvizsgákon (*Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1899. 350.). A pedagógiai vizsgák esetében a vizsgált három tanévben a legrosszabb sikerességi arány az 1897/1898. tanévben fordult elő, amikor a vizsgázók 83,6%-a teljesítette a vizsgafokot és nyert oklevelet (Ibid.). Messzemenő következtetéseket a három tanév adataiból természetesen nem lehet levonni, annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy a tanárvizsgák számának jelentős emelkedése okozhatta a tananyag és az iskolatípus differenciálódása mellett azt, hogy a felsőkereskedelmi iskolai tanárjelöltek részére önálló vizsgabizottságot szervezett a kultuszárca.

Ha ugyanebben az időintervallumban kerül összevetésre a fővárosi tanárvizsgáló bizottság, illetve a Kolozsvári Országos Tanárvizsgáló Bizottság előtt tett tanárvizsgálatoknak a száma, illetve eredményessége, akkor megállapítható, hogy utóbbi bizottságban lényegesen kevesebb tanárjelölt szerzett képesítést mindhárom tanévben. Az alapvizsgát Kolozsvárott rendszerint könnyebb volt teljesíteni, hiszen a sikeres vizsgáknak a mértéke 81–90% között mozgott, azonban a szakvizsgákon szigorúbb mértéket alkalmaztak, mint a fővárosban, így mindhárom tanévben nagyobb volt mind a bölcsészeti, mind pedig a természettudományi területeken a bukások száma. A pedagógiai vizsgák esetében azonban a cenzorok ismét

⁴⁴¹ A pedagógiai vizsgát a VKM 3512/1908 (I. 21.) számú rendelete tette kötelezővé valamennyi felső kereskedelmi iskolai tanárjelölt részére a követelményeket ugyanazon elemekben megállapítva, mint a középiskolai gimnáziumi tanárvizsgát tevő jelöltek esetében. Ld. 3512/1908. A VKM rendelete a felső kereskedelmi iskolai tanárjelöltek tanárvizsgálatáról. Budapest, 1908. január 21. 3. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz. Nagy, 2014. 94.

megenyhültek és például az 1898/1899. tanévben minden jelöltet képesítetté nyilvánítottak (*Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1899. 350.; *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1900. 366.).⁴⁴² A budapesti vizsgabizottság azon félelme, amely a kvalifikációs színvonal visszaesésétől tartott a kolozsvári bizottság működésének megkezdésével, illetve az átjelentkezések szabályozásával, nem igazolható, hiszen körülbelül ugyanolyan mértékű volt a sikertelen és a sikeres vizsgáknak az aránya, a két vizsgabizottság működése abban különbözött, hogy a fővárosi előtt jóval többen szereztek képesítést, amely a két tudományegyetem hallgatói létszámaiból fakadó különbségekkel magyarázható.

Ugyanakkor a kapacitásbeli különbség mutat rá arra, hogy az eltömegesedés a professziós kontroll érvényesülése ellen hatott. A fővárosi bizottság előtt vizsgát tett jelölteknek csak a 38,7%-a nyert a gyakorlóiskolában gyakorlati kiképzést, amelyet részben olyan tanárok felügyeltek, akik a tanárképző intézet tagjai voltak, vagy később habilitáltak és egyetemi katedrát nyertek. A jelöltek túlnyomó része tehát a tanárképzést felügyelő intézményeken kívül szerezte meg gyakorlati tapasztalatait, ha egyáltalán a közoktatásban gyakorolt és nem további egy évet töltött el valamely hazai, vagy külföldi egyetemen.

Nem csupán a professzionalitást befolyásoló képzés esetében nem érvényesült teljes mértékben a felügyelet, hanem a teoretikus tudástartalmak birtoklásának a tekintetében sem. Az 1894/1895. tanévben 1788 rendes és 325 helyettes tanár tanított a középiskolákban. Az előbbieket több mind a negyedüknek, 467 személynek nem volt képesítése, míg a helyettesek közül egynek sem (*Rakaczkiné*, 1996. 165–166.). A helyettes tanárok miatt a VKM kevésbé aggódott, hiszen kimutatásaik szerint gyakran előfordult, hogy az alapvizsgát követően a jelöltek tanulmányaikat félbehagyva elmentek egzisztenciális okok miatt tanítani, de később szakvizsgát, majd gyakorlati működésükre hivatkozva pedagógiai vizsgát is tettek.⁴⁴³ A rendes tanárok között a képesítés nélküliek magas aránya viszont arra utal, hogy a tanárvizsgáló bizottságnak nem sikerült teljes mértékben felügyeletét kiterjesztenie a hivatáscsoport működésének egészére. Más szakértői elitcsoportok esetében (teológusok, orvosok, jogászok, mérnökök) elképzelhetetlen volt, hogy a gyakorló szakemberek negyede képesítés nélkül praktizáljon. Így nem csupán a gyakorlati felkészülés ellenőrzöttsége volt csekély, hanem a gyakorló tanárok negyede esetében a teoretikus tudástartalom meglétéről sem volt igazolása.

A középiskolai tanárság fejlődésének ezen hiányosságait csak súlyosbították azok az anomáliák, amelyek az iskolafenntartói rendszerből hatottak vissza a képzés egészére és rendelték garanciális előnyöket a felekezeti tanárjelöltek részére a teológiai végzettségükön keresztül a tanárképzés megszerzéséhez. Bár a vizsgaszabályzatok változásai egyértelműen abba az irányba hatottak, hogy mind a tanári képesítésre való felkészülés elméleti, mind pedig a gyakorlati szakasza szisztematikusabb és ezáltal ellenőrzöttebb legyen, tehát a professziós standardok a hivatáscsoportba való belépés előfeltételeivé váljanak, ez a jogalkotói szándék az intézményrendszeri hiányosságok miatt (más szabályozás vonatkozott a felekezeti és

⁴⁴² A fővárosi középiskolai, felső kereskedelmi iskolai, illetve a kolozsvári bizottság előtt tett tanárvizsgálatokról készített összehasonlítást 1897–1899 között lásd a Függelékben csatolt 16. számú táblázatban.

⁴⁴³ Ld. 177.063/1917. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság felterjesztéséről Jaszszky József ügyében. Budapest, 1917. november 5. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

nem felekezeti jelöltekre az elméleti és a gyakorlati képzés esetében is, az egyetem elméleti képzése nem volt kellően szisztematikus és ellenőrzött még az alapvizsgák megszervezését követően sem) bizonyosan csak a jelöltek egy töredékénél érvényesülhetett.

5.2.2. *A tanárvizsgáló bizottság professziós tevékenységének személyi háttere 1889-t követően a századfordulóra*

Az 1882-es szabályzat hatályon kívül helyezését követően ugyancsak több változás történt a vizsgálóbizottság személyi összetételében az 1889–1899 közötti időszakban. 1890-ben elhunyt Sztoczek József, helyére Beöthy Zsolt, az esztétika nyilvános rendes tanárát nevezte ki elnökként a kultusztárca. A tanárvizsgáló bizottság belső munkamegosztásának szabályozása értelmében az elnök mellé ügyvezető alelnökké lépett elő Hóman Ottó budapest-vidéki tankerületi főigazgató, aki egyúttal a klasszika-filológián is vizsgabiztosi szerepet töltött be. A másik alelnök pedig Entz Géza az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára lett ([*Sine nomine*], 1890b. 1.).

A korábban kinevezett bizottsági tagok közül elhalálozásuk miatt már nem kerülhetett be Ábel Jenő klasszika-filológus, Somhegyi Ferenc történész, Hunfalvy János földrajztudós, Hunyady Jenő és Weiss János a mennyiségtan műegyetemi tanárai, Say Móricz a vegytan, illetve Kriesch János az állattan műegyetemi tanára. A megüresedett helyekre számos új tanár kapott kinevezést, így a magyar nyelvudományra Simonyi Zsigmond, Ballagi Aladár és Budenz József a magyar nyelvészet, valamint az altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanáráiként ([*Sine nomine*], 1892a. 33–36.). Riedl Frigyes ugyanezen a tanszakon vált vizsgabiztossá a IV. kerületi reáliskola tanáraként. A történelem területre visszatért Kerékgyártó Árpád a magyar történelem nyilvános rendes tanára és új tagként került a bizottságba Hampel József az ókori történelem nyilvános rendkívüli tanáraként ([*Sine nomine*], 1892a. 56.). A szláv nyelv és irodalom területén Ferenc József helyét Asbóth Oszkár vette át mind a bölcsészkaron, mind pedig a vizsgabizottságban (*Szentpétery*, 1935. 539.). A német nyelv és irodalom területére Heinrich Gusztáv mellett megbízást kapott Alexander Bernát is, aki főreáliskolai tanár, egyetemi magántanár volt ([*Sine nomine*], 1895a. 58.), azonban az 1895/1896. tanévtől nyilvános rendkívüli kinevezést kapott ([*Sine nomine*], 1896a. 41.). Az elméleti természettan tanszékének elfoglalását követően Fröhlich Izidor is meghívást kapott a vizsgabiztosi feladatkör ellátására. Lóczy Lajos a földrajz, Pauer Imre pedig a filozófia és a pedagógia kérdezőbiztosává váltak mindketten nyilvános rendes tanárként ([*Sine nomine*, 1892a. 35–36.). Ugyancsak a földrajz területére kapott meghívást Platz Bonifác a zirci rend budapesti papneveldejének igazgatója, aki később a szegedi tankerület főigazgatójává lépett elő ([*Sine nomine*], 1894a. 59.). A Műegyetem oktatói közül új tagként kerültek be Ilosvay Lajos a vegytanra, Entz Géza az állattanra. Amíg az 1876/1877-es tanévben 12 személy kapott helyet a volt reáliskolai bizottságtagjaként az egyesített vizsgabizottságban, addig az 1890/1891. tanévvel kinevezett testületben számuk kettővel csökkent, amelyet az elnök személyének változása, illetve Kriesch helyére Platz kinevezése eredményezett.

Az 1890/1891–1895/1896 közötti öt éves ciklus közben is jelentős volt a tagok fluktuációja. Az 1892/1893. tanévben Hegedűs István nyert kinevezést klasszika-filológiára nyilvános rendes tanárként ([*Sine nomine*], 1893a. 36.) vélhetően a korábban elhunyt Ábel Jenő

helyére. Lánczy Gyula a középkori egyetemes történelem rendes tanáraként pedig alighanem az 1892 októberében elhunyt Salamon Ferenc helyett nyert megbízást.⁴⁴⁴ Wittmann Ferenc pedig műegyetemi oktatóként kapott felkérést a természettan kérdésére. Együttal rögtön jegyzővé vált,⁴⁴⁵ amely tisztséget 1910-ig töltötte be. A jegyző lényegében az ügyvezető alelnöknek segített a számviteli feladatok ellátásában.⁴⁴⁶ Az 1893/1894. tanévben a magyar nyelvészetre és irodalomra kinevezett biztosok száma tovább bővült Szinnyi József az altaji összehasonlító nyelvészet új rendes tanárának kinevezésével, aki Budenz József 1892-es halálával annak megüresedett helyét vette át ([*Sine nomine*], 1894a. 37.)⁴⁴⁷ Ugyanennek a tanszaknak a vizsgabiztosságára kérték fel Volf Györgyöt, a tanárképző intézet gyakorló gimnáziumának igazgatóját, aki az 1896/1897. tanévben Hóman Ottótól az alelnöki megbízást is átvette és egy évig ügyvezető alelnökként működött ([*Sine nomine*], 1897a. 65.).⁴⁴⁸ Az 1893/1894. évben Alexander Bernát és Heinrich Gusztáv mellé Petz Gedeon nyert megbízást a német nyelvészetre, aki az evangélikus főgimnázium rendes, a német nyelvészethez pedig az egyetemi magántanára volt, egyetemes történelem kérdésére pedig Schwarz Gyula kapott felkérést rendes tanárként ([*Sine nomine*], 1895a. 36–40.).⁴⁴⁹

A századforduló előtti utolsó, 1895/1896–1900/1901. tanévig terjedő ciklusra kinevezett tagok között számos olyan személy volt, aki először került be a bizottságba. A magyar nyelvészet és irodalom kérdésére Simonyi Zsigmond helyett Négyesy László főgimnáziumi, egyetemi magántanár kapott megbízást. Klasszika-filológián Fiok Károly, az evangélikus főgimnázium, míg a francia nyelvészet és irodalom területére Becker Fülöp Ágost, a lipcei egyetem és a budapesti egyetem nyilvános rendkívüli tanárát kérte fel a VKM. Marczali Henrik a magyar történelem nyilvános rendes előadójaként vált a bizottság tagjává. Természettudományos területeken Koch Antal a geológia és paleontológia tudományegyetemi rendes oktatóként, míg Rados Gusztáv mennyiségtanra, Schmidt Sándor az ásványtanra, Tóttösy Béla pedig az ábrázoló geometriára tudományegyetemi, illetve műegyetemi tanárokként kaptak kinevezést ([*Sine nomine*], 1896a. 39–42., 63–64.). A személyi változások közül érdemes még kiemelni Böhm Károlyt, aki az evangélikus főgimnázium igazgatójaként, és a kolozsvári egyetem rendes tanáraként kapott felkérést a filozófiai, pedagógiai vizsgákon történő részvételre (*Egyed*, 2013. 13.). Alexander Bernát pedig amellet, hogy a német nyelv és irodalom tanszakon már korábban vizsgabiztosként működött, az új ciklusban Böhmhez hasonlóan szintén részt vett a pedagógiai vizsgálatokon, később pedig a filozófiatörténet rendkívüli tanárává vált ([*Sine nomine*], 1900a. 47.).

⁴⁴⁴ [*Sine nomine*] (1892): Salamon Ferenc gyászjelentése. *Budapesti Közlöny*, 26. 232. 5.

⁴⁴⁵ 27641/1892. A VKM-miniszter kinevezése Wittmann Ferenc részére a tanárvizsgáló bizottság jegyzőjévé. Budapest, 1892. július 13. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁴⁴⁶ Tv. 1421/1914. Beöthy Zsolt elnök levele a VKM miniszterhez a tanárvizsgáló bizottság átalánya ügyében. Budapest, 1914. április 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁴⁴⁷ [*Sine nomine*] (1893): Tudósítás Szinnyi József kinevezéséről a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottságba. *Budapesti Közlöny*, 27. 291. 1.

⁴⁴⁸ Tv. 1421/1914. Beöthy Zsolt elnök levele a VKM-miniszterhez a tanárvizsgáló bizottság átalánya ügyében. Budapest, 1914. április 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁴⁴⁹ A Budapesti Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1890/1891–1894/1895. ciklusra kinevezett tagjainak teljes névsorát lásd a Függelékben csatolt 17. táblázatban.

Csakúgy mint az előző ciklus esetében, úgy ezúttal is a bizottság mandátumának lejártáig több esetben megváltozott összetétele. Az 1896/1897–1899/1900. tanévekben elhunytak, így megszűnt a tagsága Jurányi Lajos a növénytan, Kondor Gusztáv a mennyiségtan Margó Tivadar, az állattan, Román Sándor a román, Messi Antal, az olasz, Schwarz Gyula a történelem, Volf György a magyar nyelv és irodalom tanárainak ([*Sine nomine*], 1897a. 66–68.; [*Sine nomine*], 1898a. 65–67. [*Sine nomine*], 1899a. 74–76.). Az 1900/1901. tanévre elhagyta a bizottságot Kerékgyártó Árpád, illetve Hampel József is, akik a történeti tanszakon láttak el vizsgabiztos szerepkört ([*Sine nomine*], 1901a. 74–76.). Idegösszeomlása miatt a nyilvánosságtól 1904-ig visszavonuló Kármán Mór ugyancsak kimaradt a bizottságból (Kiss, 1987. 81–82.). Így lényegében egy generációváltás zajlott le a századfordulóra, hiszen a kiegészítés időszakában, illetve az 1870-es évek első felében kinevezést nyert oktatókat már csak Than Károly képviselte a bizottságban. Többségbe kerültek azok a vizsgabiztosok, akik az 1870–1880-as évtized második felében nyertek egyetemi katedrát.

Kerekgyártó Árpád helyét az 1898/1899. tanévben a művelődéstörténeti tanszék megszervezésével a ciszterci rendi Békefi Remig foglalta el előbb rendkívüli, majd a következő tanévben rendes tanárként ([*Sine nomine*], 1900a. 47.; *Szentpétery*, 1935. 582.) Jurányi megüresedett helyét a növénytan élén Mágócsy-Dietz Sándor foglalta el a következő tanévben rendkívüli tanárként ([*Sine nomine*], 1900a. 73.). Ugyancsak az 1899/1900. tanévben lett a vizsgabizottság tagja Pecz Vilmos, aki Télyf Iván katedróját örökölte meg a bölcsészkaron, s lényegében a vizsgabizottságban is átvette helyét (*Szentpétery*, 1935. 577.).

Az 1900/1901. tanévben a tragikus hirtelenséggel elhunyt Volf György helyét Badics Ferenc foglalta el a magyar irodalom és nyelv kérdezőbiztosaként, aki csakúgy mint elődje, szintén a gyakorlóiskola igazgatója volt. Noha mindketten jelentős tudományos munkássággal rendelkeztek, ugyanakkor a bölcsészkar nem habilitálta őket, így meghívásuk a bizottságba alighanem gyakorlóiskolai igazgatói titulusukhoz köthető. Volf kiválásával az ügyvezetői alelnöki poszt is megüresedett, amelyet Hofer Károly vett át és látott el 1904-ig.⁴⁵⁰ Kondor Gusztáv helyét ugyanebben a tanévben Beke Manó nyerte el, Román Sándort pedig a román tanszak élén Ciocan János váltotta fel. Kármánt és a Kolozsvárott kinevezést kapó Böhm Károlyt részben Bokor József a neveléstörténet habilitált magántanára, részben pedig Finácsy Ernő, közoktatásügyi miniszteri tanácsos helyettesítették a vizsgabizottságban, aki Lubrich Ágost halála után a pedagógiai tanszék vezetését is megkapta (*Szentpétery*, 1935. 493–494.; [*Sine nomine*], 1901a. 41–49., 74–76.). A műegyetemi tanárok között az egyetlen változást az eredményezte, hogy Ilosvay Lajos mellett a kémiára Wartha Vincze, a tanszak új rendes egyetemi tanára is meghívást nyert ([*Sine nomine*], 1901a. 76.).⁴⁵¹

A személyi változások kapcsán megállapítható, hogy a tudományegyetemhez kötődő tanszakok tekintetében a bizottság látszólag nyitottabbá vált a tanári hivatás gyakorló szakemberei irányában. A nyitottság abban ragadható meg, hogy több tanszak vizsgabiztosává gyakorló középiskolai tanárokat, igazgatókat, vagy tanügyigazgatási szakértőket nevezett ki a VKM (Suták József, Fiok Károly, Petz Gedeon, Böhm Károly, Riedl Frigyes, Volf

⁴⁵⁰ Tv. 1421/1914. Beöthy Zsolt elnök levele a VKM miniszterhez a tanárvizsgáló bizottság általánya ügyében. Budapest, 1914. április 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁴⁵¹ A Budapesti Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1895/1896–1900/1901. ciklusra kinevezett tagjainak teljes névsorát lásd a Függelékben csatolt 18. számú táblázatban.

György, Badics Ferenc, Hóman Ottó, Platz Bonifác, Fináczy Ernő). Ugyanakkor a hivatás gyakorló szakembereinek beengedése a professziós tevékenységbe látszólagos abban a tekintetben, hogy többen a kinevezett vizsgabiztosok közül habilitált magántanárokként működtek középiskolában, s kinevezésüket követően rövid időn belül, lényegében a generációváltás eredményeképpen a századfordulóra professzúrát nyertek a bölcsészkaron, leszámítva a gyakorlóiskola igazgatóit, illetve Hóman Ottót és Platz Bonifácot. A vizsgabiztossági kinevezés tehát több esetben előre jelezte az illető személy várható nyilvános egyetemi tanári kinevezését is. Emellett azonban azt is szükséges megjegyezni, hogy a tanszak vezetőjének, illetve a vizsgabiztos személye nem minden esetben egyezett meg, előfordult, hogy más tanárt neveztek ki vizsgabiztossá, mert a professzort egyetemi, vagy bölcsészkarhi hivatali feladatok ellátása vonta el a professziós tevékenység ellátásától. Ez utóbbira példa Kerékgyártó Árpád, aki bölcsészkarhi vezetői, egyetemi tanácsai feladatainak ellátását követően visszatért a bizottságba és annak tagságát lényegében haláláig viselte.

9. kép: Pauer Imre, 1898

A pedagógia speciális helyzetét jelzi, hogy egyetemi tudománnyá válásának megkésett-sége miatt más rokonterületekhez képest későn kezdte el a specializálódás jeleit mutatni. Így kérdésesét a vizsgabizottságban olyan tanárok látták el nagyobb részben, akiknek tudományos munkássága nem közvetlenül ehhez a területhez kötődött. Pauer Imre és Medveczky Frigyes is eredetileg a filozófia rendes tanárai voltak, de jogosítást nyertek a neveléstudomány felügyeletére is. Alexander Bernátot pedig az 1895/1896–1900/1901. ciklusra úgy nevezte ki a VKM, hogy a német nyelv és irodalom mellett a filozófia és a pedagógia kérdésesét is elláthatta, majd a következő időszakban már a filozófiatörténet tanáraként csak a filozófia és a pedagógia kérdésesére nyert megbízást (*Németh és Garai, 2019. 211–212.*)⁴⁵²

⁴⁵² [Sine nomine] (1900): A Budapesti Országos Középpiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1900/1901–1904/1905. ciklusra kinevezett tagjai. *Budapesti Közlöny*, 34. 240. 1.

5.3. Töredékek az egyesített középiskolai tanárképző intézet történetéből az 1880-as évek első feléig

5.3.1. A professzionalizmus formálásának szervezeti feltételi: a tanárképző intézet működésének sajátosságai, kapcsolatai más tanárképző szervekkel

Az 1870-es évek első felében kialakult szakmai, politikai diskurzus alighanem szerepet játszhatott abban, hogy a 20.811/1873. (IX. 29.) számú VKM rendelet nyomán a reáliskolai, illetve gimnáziumi tanárképző intézet egy szervezetben egyesült. Az egyesítés az intézet szervezeti szabályzatának módosítását is maga után vonta, amelyet a pedagógiai szakosztály létrejötte, illetve az intézet működésének egyéb operatív elemeinek tisztázása miatt 1872 májusában,⁴⁵³ tehát alig valamivel több mint egy évvel azelőtt módosítottak.

Az új szabályzat a tanárképző intézetet három szakosztályra osztotta amelyekben összesen nyolc tanulmányi csoportot különített el. A nyelvészeti-történelmi szakosztályon belül működött az ó-klasszikai nyelvészeti, a modern nyelvészeti és a történelmi csoport. A mennyiség-tani-természettudományi szakosztályban kaptak helyet a mennyiség-tani, ábrázoló mértani, természettani, vegytani és a természetrajzi csoportok.⁴⁵⁴ A gimnáziumi tanárképezde 1870-ben megállapított osztályai tehát kiegészültek egy modern nyelvi filológiai csoporttal, amelyre a reáliskolai tanárjelöltek miatt volt szükség, a természettudományi területeken pedig a reáliskolai tanárképző intézetből átvett rendszerben zajlott a tanulmányi munka.

A képzés célját az új szabályzat ismét abban jelölte meg, hogy a képezde növendékei két középiskolai szaktárgyból megismerkedjenek tudományterületük alapvető elemeivel, amelyek szükségesek a középiskolában történő sikeres tanításhoz, illetve olyan módszertani kiképzést kapjanak amelyek ösztönzőleg hatnak és képessé teszik őket az önállóan folytatott tudományos kutatásokra.⁴⁵⁵ Tehát a neohumanista tudományfilozófia alapelemeire való támaszkodás ezúttal is áthatotta a szabályzatot. E célok elérésére a tanárképző intézet növendékeinek a tudományegyetemi és a műegyetemi előadásokat kellett látogatnia, amelyeket az intézetben kiegészítettek, vagy magyarázatokkal láttak el. Az elméleti alapképzés teljes időtartamát továbbra is két évben határozta meg a jogalkotó.⁴⁵⁶

Az egyesített tanárképezde igazgatására vonatkozó alapelvek változatlanok maradtak, az intézet élén az igazgató állt, aki a szakosztályok összességét érintő ügyekben járhatott el és képviselte a szervezet egészét a kultuszárca vagy más köztestületek irányában. Ezzel a feladattal a VKM Sztoczek Józsefet bízta meg, aki így 1875-re mind a tanárképző intézet,

⁴⁵³ Ld. 6351/1872. Pauler Tivadar VKM-miniszter rendelete a tanárképezde szabályzatának módosítása tárgyában. Buda, 1872. május 16. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873).

⁴⁵⁴ Trefort Ágoston (1873): A magy. kir. vallás- és oktatásügyi minister által 1873. évi szept. 29-én 20.811/1873. sz. a. kibocsátott szabályzat: a gymnasiumi és reáltanodái tanárképezdédek egyesítésére vonatkozólag az 1873/4 átmeneti évre nézve. Budapest, 1873. szeptember 29-én. 1–2. §. Közli: [*Sine nomine*], 1873t. 731–732.

⁴⁵⁵ Trefort Ágoston (1873): A magy. kir. vallás- és oktatásügyi minister által 1873. évi szept. 29-én 20.811/1873. sz. a. kibocsátott szabályzat: a gymnasiumi és reáltanodái tanárképezdédek egyesítésére vonatkozólag az 1873/4 átmeneti évre nézve. Budapest, 1873. szeptember 29-én. 3–4. §. Közli: [*Sine nomine*], 1873t. 732–733.

⁴⁵⁶ Trefort Ágoston (1873): A magy. kir. vallás- és oktatásügyi minister által 1873. évi szept. 29-én 20.811/1873. sz. a. kibocsátott szabályzat: a gymnasiumi és reáltanodái tanárképezdédek egyesítésére vonatkozólag az 1873/4 átmeneti évre nézve. Budapest, 1873. szeptember 29-én. 5–6. §. Közli: [*Sine nomine*], 1873t. 733.

mind pedig a tanárvizsgáló bizottság vezetőjévé vált.⁴⁵⁷ A szakosztályok élén az elnökök álltak, akiket a szakosztályhoz rendelt tanárok maguk közül neveztek ki a neveléstani osztályt leszámítva, mert annak vezetője a gyakorlóiskola igazgatója volt, akit a VKM-miniszter nevezett ki.

A képezdei igazgató egyedül vezette az adminisztrációt, de fontosabb kérdések esetében összehívhatott konferenciát a szakosztálybeli elnökök, vagy akár az összes tanár részvételével is.⁴⁵⁸ A korábbi időszakhoz hasonlóan az iktatókönyvek tanulása szerint ez utóbbiakra viszonylag ritkán, a tanév elején, illetve a végén került sor. A félév első felében, általában szeptember közepén tartott üléseken a tanrendhez kapcsolódó kérdéseket és a felvételt vitatták meg,⁴⁵⁹ míg a júniusban, vagy júliusban tartott üléseken a jutalomdíjak kiosztására vonatkozó javaslatokat, illetve azt tekintették át, hogy mely jelöltek tarthatják fent ösztöndíjukat, s mely tanszakokon hány hely üresedett meg.⁴⁶⁰ A tanév közben a teljes tanári kart érintő értekezletekre ritkán került sor, vélhetően csak abban az esetben hívtak ilyen össze, ha az intézet egészét érintő rendkívüli kérdést kellett megvitatni.⁴⁶¹ A szakosztályelnökök ülésére nem maradt fent forrás a levéltári anyagok között. A szakosztályi tanárok viszont gyakran ülészttek, félév közben is rendszeresen tartottak összejöveteleket,⁴⁶² amelyeken tanrendi kérdéseket,⁴⁶³ vagy a növendékek előmenetelét vitatták meg.⁴⁶⁴ Az intézeti döntéshozatal tehát vélhetően az egyes szakosztályok előterjesztései útján történtek meg jobbjára és nem a szakosztályi elnökök közös ülésein, vagy a teljes tanári értekezleteken. Erre utal legalábbis az, hogy az iktatókönyvekben ezek az utóbbi üléstípusok ritkábban fordulnak elő.

A szakcsoportokon belül megállapított főtanszakokat legalább egy tanár képviselte. A nyelvészeti-történelmi szakosztályban összesen nyolc,⁴⁶⁵ míg a mennyiségtan-termesztudományi

⁴⁵⁷ 203/1874. A VKM 8198 szám alatt 1874. április 18-án kinevezi Sztoczek Józsefet a tanárképezde igazgatóját a tanárvizsgáló bizottság elnökéül. Budapest, 1874. április 22. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁵⁸ Trefort Ágoston (1873): A magy. kir. vallás- és oktatásügyi minister által 1873. évi szept. 29-én 20.811/1873. sz. a. kibocsátott szabályzat: a gymnasiumi és reáltanodái tanárképezdek egyesítésére vonatkozólag az 1873/4 átmeneti évre nézve. Budapest, 1873. szeptember 29-én. 7–8. §. Közli: [*Sine nomine*], 1873t. 733–734.

⁴⁵⁹ 31/1877. Az 1877. szeptember 17-én tartott tanárképezdei tanári értekezlet jegyzőkönyve. Budapest, 1877 október 7. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁶⁰ 94/1875. A jeles munkálatokért adandó ösztöndíjak ügyében tanári értekezletet tartottak. Budapest, 1875. július 31. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁶¹ 35/1877. A képezde ügyében tartott tanári értekezlet jegyzőkönyve. Budapest, 1877. január 13. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁶² Ld. 9/1873. október 27. A mennyiség és természetudományi szakosztály 1873. október 7-én tartott ülésének jegyzőkönyve. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁶³ 67/1875. A nyelv és történelmi szakosztály tanárai 18-án tartottak értekezletet, a II. félévi órarend kinyomtatására vonatkozó munkálatok megtétele. Budapest, 1875. március 18. ELTE EL 15/b 1. A tanárképezde philológiai-történelmi osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.

⁴⁶⁴ 42/1874. A nyelv- és történelmi szakosztály elnöke betérjeszti a július 28-án tartott ülés jegyzőkönyvét és a képezdei tagok minősítvényi táblázatát. Budapest, 1874. július 29. ELTE EL 15/b 1. A tanárképezde philológiai-történelmi osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.

⁴⁶⁵ 1) Latin filológia, 2) Görög filológia, 3) Magyar, 4) Német, 5) Francia nyelv és irodalom, 6) Világtörténelem és archeológia, 7) Magyar történelem, 8) Földrajz. Ld. Trefort Ágoston (1873): A magy. kir. vallás- és oktatásügyi minister által 1873. évi szept. 29-én 20.811/1873. sz. a. kibocsátott szabályzat: a gymnasiumi és reáltanodái tanárképezdek egyesítésére vonatkozólag az 1873/4 átmeneti évre nézve. Budapest, 1873. szeptember 29-én. 9. §. Közli: [*Sine nomine*], 1873t. 734.

szakosztályban tíz főtanszakot⁴⁶⁶ állapított meg a szabályzat. A gimnáziumi tanárjelöltekre vonatkozó 1862-es tanárvizsgálati szabályzatban megállapított tárgyakhoz képest a képezde bölcsészeti főszakjai jelentős eltérést mutattak a modern filológiai területek megjelenése miatt, s inkább hasonlított a képzés szerkezete az 1875 októberében kibocsátott új tanárvizsgálati szabályzatban megállapított szakcsoportokhoz. Az 1882-es szabályzattól eltérően arra vonatkozóan nem áll rendelkezésre forrás, hogy az 1875-ös tanárvizsgálati rendelkezések kidolgozásában a tanárképző intézet testületileg részt vett volna. Így csupán feltételezhető, hogy a tanárképző intézet 1872-ben kialakított képzési szerkezete is hatással lehetett a szabályzatban később megállapított szakcsoportokra. A szakcsoportokon belüli munka jellege változatlan maradt, a tagok számát pedig az 1873/1874. tanévre 31 főben állapította meg a VKM.⁴⁶⁷

A felvételi eljárás is a korábbiakhoz hasonló maradt, azonban a modern filológiai tárgyak megjelenésével a kultusztervező megengedhetőnek tartotta olyan jelöltek felvételét is rendkívüli tagokként, akik nem végeztek egyetemi tanulmányokat, csupán gimnáziumi vég bizonyítvánnyal rendelkeztek. Esetükben kilátásba helyezték, hogy amennyiben egy évet követően sikeresen kiállják a felvételi vizsgát, úgy a rendes tagsági helyek betöltésénél előnyben fognak részesülni. Számukra így az elméleti képzés időtartama is három évre emelkedett, amelynek leteltét követően folyamodhattak még rendes gyakorlóiskolai tagságért is.⁴⁶⁸ Az előkészítő jellegű évfolyam azonban nem csupán a modern filológiai területeken jelent meg, hanem valamennyi főtanszak esetében a tanárképezde 1873/1874. évi tanrendje szerint.

Mivel a tanárképző intézet belső ügyvitelével kapcsolatosan meglehetősen kevés adat áll rendelkezésre, így a fővárosi intézet néhány működési sajátosságának feltárásához adhatnak némi támpontot a tanárképzés egyéb szerveivel való kapcsolatai, tevékenységük összevetése a hallgatói létszám és a dotáció mentén. Az 1874/1875. tanévben a fővárosban működő intézetnek összesen 127 hallgatója volt, akik 23 tanár által meghirdetett kurzust látogathattak (*Sztoczek*, 1874. 2196). A Kolozsvárott megnyílt intézetnek ezzel szemben 72 hallgatója volt és 16 tanára ([*Sine nomine*], 1875. 6519.).⁴⁶⁹ A két tanárképző intézet közötti különbséget csakúgy, mint a tanárvizsgáló bizottságok esetében a két egyetem bölcsészkarainak látogatottságában meglevő különbségek tükrében lehet leginkább megragadni. A kolozsvári intézet esetében az alacsony létszám alighanem ahhoz is hozzájárult, hogy az 1874/1875. tanévben valamennyi bölcsészkar hallgató be volt iratkozva a tanárképzőbe. A fővárosban

⁴⁶⁶ 1) Mennyiségtan két tanárral, 2) Ábrázoló mértan, 3) Elméleti természettan, 4) Kísérleti természettan, 5) Mechanika, 6) Általános vegytan, 7) Ipar vegytan, 8) Ásvány- és földtan, 9) Növénytan, 10) Állattan. Ld. Trefort Ágoston (1873): A magy. kir. vallás- és oktatásügyi miniszter által 1873. évi szept. 29-én 20.811/1873. sz. a. kibocsátott szabályzat: a gymnasiumi és reáltanodái tanárképezdék egyesítésére vonatkozólag az 1873/4 átmeneti évre nézve. Budapest, 1873. szeptember 29-én. 9. §. Közli: [*Sine nomine*], 1873t. 734.

⁴⁶⁷ Trefort Ágoston (1873): A magy. kir. vallás- és oktatásügyi miniszter által 1873. évi szept. 29-én 20.811/1873. sz. a. kibocsátott szabályzat: a gymnasiumi és reáltanodái tanárképezdék egyesítésére vonatkozólag az 1873/4 átmeneti évre nézve. Budapest, 1873. szeptember 29-én. 10–11. §. Közli: [*Sine nomine*], 1873t. 735.

⁴⁶⁸ Trefort Ágoston (1873): A magy. kir. vallás- és oktatásügyi miniszter által 1873. évi szept. 29-én 20.811/1873. sz. a. kibocsátott szabályzat: a gymnasiumi és reáltanodái tanárképezdék egyesítésére vonatkozólag az 1873/4 átmeneti évre nézve. Budapest, 1873. szeptember 29-én. 12. §. Közli: [*Sine nomine*], 1873t. 735.

⁴⁶⁹ A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézetek létszámának egybevetését az 1874/1875. tanévben lásd a Függelékben csatolt 19. számú táblázatban.

viszont az 1874/1875. tanévben a nyári félévére beiratkozott 321 rendes bölcsészhallgatónak csak alig valamivel több mint harmadára terjedt ki a tanárképző intézet képzése (*Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal*, 1875. X. 12–15.). A nagyobb képzési kapacitás tehát csakúgy, mint a tanárvizsgáló bizottság, illetve a gyakorlóiskolában teljesítendő gyakorlati év esetében, a budapesti tanárképző intézetnél is az ellen hatott, hogy valamennyi tanárjelöltre kiterjedjen a professzionalitás formálása. Ebből természetesen nem következik, hogy a kolozsvári intézetnek minden évben sikerült valamennyi hallgató szakképzettségét ellenőriznie, hiszen a hatályos tanárvizsgálati szabályzatok nem tették kötelezővé a tagságot, de alighanem az ottani bölcsészkar alacsony hallgatói létszáma hozzájárulhatott ahhoz, hogy az oktatók felügyelete elől nehezebben lehetett kitérni.

A fővárosi intézetnél az 1870-es évek első felének időszakához hasonlóan ezúttal is gyakori volt a hallgatók elmaradása az órákról,⁴⁷⁰ illetve kiválásuk az intézetből amiatt, mert tanári állásra nevezte ki őket a VKM.⁴⁷¹ Ez utóbbi rendszeresen előfordult, s bevett eljárásnak számított, hogy az iskolaigazgatók nem is a kultusztárcát keresték meg, hanem közvetlenül a tanárképző intézet igazgatóságát az álláshirdetéssel, akik aztán a hivatalos utat követve előbb a minisztérium figyelmébe ajánlották a kiszemelt jelölteket, amely jóváhagyta kiválásukat az intézetből, illetve kinevezésüket a közoktatásba.⁴⁷² A hallgatók nagyarányú és gyakori cserélődése azonban nem csak a fővárosban okozhatott jelentős gondot, hanem a kolozsvári testvérintézményénél is, amelyben az 1874/1875. tanévben 10 hallgató maradt ki, helyükre pedig öt jelentkezőt vettek fel ([*Sine nomine*], 1875. 6519.). A fővárosi intézetet elhagyó hallgatók több esetben kérvényezték, hogy állítson ki az igazgatóság bizonyítványt az előkészítő osztály, vagy a rendes tanfolyam látogatásáról és az elvégzett órákról.⁴⁷³ Erre alighanem alkalmazásuk, vagy tanulmányaik későbbi folytatása miatt volt szükségük.

A fővárosi és a kolozsvári tanárképző intézetek létszámváltozásait a bölcsészkar hallgatókkal egybevető adatokból látható, hogy az 1874/1875. tanévhez képest jelentősen csökkent a jelöltek száma mindkét intézetben, ennek magyarázatára azonban nem áll rendelkezésre forrásanyag. Az 1880/1881–1883/1884. tanévig megfigyelhető létszámcsökkenés vélhetően a statisztikai adatközlés sajátosságaiból következik, ugyanis a tanárképző intézet

⁴⁷⁰ 14.031/1874. A minisztérium tájékoztatja a tanárképezdét, hogy az időközben megürült ösztöndíjjállomások újra be nem tölthetnek. Budapest, 1874. május 23. ELTE EL 15/b 1. A tanárképezde philológiai-történeti osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.

⁴⁷¹ Ld. 30/1874. október 30. Az ungvári kir. kat. főgimnázium igazgatója classica-filológia oktatására tanárt keres. 25. szám alatt Ungvár, 1874. október 26. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.; 31/1874. Az ungvári pályázatra az igazgató a minisztériumnál Vajdafy Gézát ajánlja. Budapest, 1874. november 1. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.; 215/1877. A minisztérium Schindelmán Sándort kinevezi Aradra helyettes tanárral. Budapest, 1877. április 13. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883. 70/1877. Dr. Krausz G. László helyettes tanárt keres Nagyváradra. Nagyvárad, 1877. december 13. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883. 71/1877. A tanárképezde igazgatója Fischer Ignácot ajánlja helyettes tanárként Nagyváradra. Budapest, 1877. december 13. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁷² 125/1876. Wantis Ede sátoraljaújhelyi igazgató classica-philológiából 4 tanárt keres. Sátoraljaújhely, 1876. február 5. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁷³ 79/1875. április 30. Grecs József és Fischer Endre részére a francia előkészítő osztály igazoló bizonyítványt kéretik, amelyet 80. sz. alatt május 2-án kiállítanak, 81. sz. alatt pedig Gönczy János számára állítottak ki igazoló bizonyítványt arról, hogy a modern nyelv szakcsoport tagja volt. Budapest, 1875. április 30. ELTE EL 15/b 1. A tanárképezde philológiai-történeti osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.

tanrendjeinek végén közölt hallgatói létszámok nem tartalmazzák a rendes mellett egyéb státusszal rendelkező hallgatókat. Az adatközlési sajátosságok mellőzésével is szembevetendő, hogy a fővárosi intézet hallgatói létszáma jelentősen hullámzott, többször visszaesett, az 1895/1896., illetve az 1897/1898–1898/1899. tanévekben pedig a kolozsvári intézet növendékeinek létszáma meg is haladta a fővárosi tanárképző tanárjelöltjeinek számát. Utóbbinak ráadásul több esetben a bölcsészkar hallgatók felét, az 1890-es években pedig több mind kétharmadát sikerült különböző jogcímeneken ugyan, de soraiban tudni, míg a fővárosi testvérintézet befolyása az 1870-es évek második felében a hallgatók kevesebb mint ötödére, az 1887/1888. tanévben alig harmadára, majd az 1890-es évek második felében egyhatedére, illetve egynolcadára terjedt ki. Amellett, hogy ezek az adatok megerősítik azt a feltételezést, hogy a kolozsvári intézet professziós tevékenységének érvényre jutását segítette az ottani bölcsészkar kis hallgatói létszáma, arra is rávilágítanak, hogy nem csak az egyes tanévek között változott jelentős mértékben a hallgatók létszáma, hanem a félévek során is. Az 1898/1899. tanév első félévében a fővárosi tanárképzőben 125 fő volt beiratkozva, majd a második félévre már csak 96, tehát a hallgatók majdnem negyede elmaradt az órákról (*Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1901. 366.).⁴⁷⁴

Bár a felvett hallgatói létszámokban mutatkozó különbség az 1880-as évek második feléig indokolttá tette, de a létszámok kiegyenlítettebbé válását követően is jelentős különbség volt a két tanárképző intézet dotációja között. Már az 1873-as költségvetési törvényben a fővárosi tanárképző intézethez 32.800 forintot rendeltek a személyi és a dologi szükségletek ellátására. A növekedést a gyakorlógimnázium létrehozása indokolta, amely a korszak nagyobb részében egy költségvetési címen szerepelt a tanárképző intézettel (*Kiss*, 1988. 49.).⁴⁷⁵ A kolozsvári tanárképző intézet az 1875. évi költségvetésben 15.000 forintot kapott teljes kiadásának fedezésére, míg a fővárosi intézet költségvetése 34.100 forintra emelkedett.⁴⁷⁶ Ez a különbség tulajdonképpen állandósult, illetve az 1883–1884. években tovább nőtt, hiszen 1883-ban a törvényhozás a budapesti tanárképzőnek és a gyakorlóiskolának 42.333 forintot szavazott meg,⁴⁷⁷ majd a következő évben 1000 forintra csökkentette a kolozsvári intézet működésére fordítható összeget.⁴⁷⁸ Az 1885. évi költségvetés a fővárosi intézet címén szereplő tételek lebontását is tartalmazza, amelyből megállapítható, hogy a tanárképző összesen 17.166 forintot fordíthatott személyi, illetve dologi kiadásokra, míg testvérintézetének költségvetése továbbra is 14.000 forint maradt.⁴⁷⁹ Az 1892–1895 közötti időszakban mindkét intézet költségvetése növekedett. 1895-ben a fővárosi intézeteknek összesen 50.704, míg a kolozsvári tanárképzőnek 17.232 forint volt a költségvetése.⁴⁸⁰ A különbség közöttük a Báró Eötvös József Collegium létrejöttével és tényleges működésének megkezdésével tovább nőtt, hiszen a Collegiumot szintén a tanárképző

⁴⁷⁴ A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézetek létszámának egybevetését az egyetemek bölcsészkar hallgatói létszámának változásaival lásd a Függelék 20. számú táblázatában.

⁴⁷⁵ Ld. 1873: XXI. törvény.

⁴⁷⁶ Ld. 1879: XII. törvény.

⁴⁷⁷ Ld. 1883: III. törvény.

⁴⁷⁸ Ld. 1884: I. törvény.

⁴⁷⁹ Ld. 1885: II. törvény.

⁴⁸⁰ Ld. 1895: IV. törvény.

és a gyakorlógimnáziummal azonos költségvetési soron vették fel. A korona bevezetését követően a 20. század elejére a fővárosi tanárképző intézetek költségvetése 208.689, míg a kolozsvári intézeté 43.071 koronára nőtt, amely az átváltásból fakadó különbség fölötti anyagi ráfordítást jelentett mindkét esetben. Azonban így is a fővárosban az állam közel ötször magasabb dotációt biztosított a tanárképzés céljaira mint Kolozsvárott.

A képzett hallgatók száma közötti különbség nem feltétlenül indokolt ilyen nagy mértékű eltérést a finanszírozásban, illetve a források egyoldalú allokációját, különösen a 19. század végi hallgatói létszámadatok tükrében. Ennek a különbségnek egy lehetséges magyarázatát adhatja, hogy a fennmaradt tanárképző intézeti iktatókönyvek szerint a fővárosi intézmény az 1870-es években professziós ellenőrző tevékenységét kiterjesztette a kolozsvári intézet működésére is a VKM kérésére. A kultusztárca ugyanis 1874 első hónapjaiban megkérte Sztoczek József igazgatót, illetve Bartal Antalt, hogy utazzanak Kolozsvárra az újonnan létrehozott tanárképezde működésének megvizsgálása céljából.⁴⁸¹ Az út annyira fontos volt a minisztériumnak, hogy mindkettőjüknek külön utazási segélyt biztosított (100–100 forintot), illetve rendeletileg szabályozta megbízatásuk leírását, amelyről azonban részletek nem maradtak fent.⁴⁸² Az utazást követően közös jelentést tettek a kolozsvári intézet működéséről,⁴⁸³ illetve a tanárképző intézet működéséhez kapcsolódó dokumentációt bocsátottak (órarendek, hallgatói dolgozatok, tanrendek) vidéki kollégáik részére.⁴⁸⁴ Szamosi János, a kolozsvári tanárképezde igazgatója maga is megküldte az 1874. évi nyári félévi tantervet, illetve további dokumentációt kért a fővárosból a tanulmányi munka finomítására.⁴⁸⁵ Ez a típusú szakmai tanácsadás, illetve felügyelet az évtized második felében is bizonyíthatóan fennállt.⁴⁸⁶ Sajnos a jelentések szövege nem maradt fent teljes terjedelmükben, az azonban megállapítható, hogy a VKM a fővárosi tanárképző intézet eljárásait lényegében azzal bízta meg, hogy a Budapesten már kialakult tanárképzési struktúra létrejöttét, illetve működését felügyeljük Kolozsvárott. A minisztérium a későbbi időszakokban is kérte az erdélyi intézet felterjesztéseinek előzetes véleményezését, mielőtt a főiskolai ügyosztály kialakította

⁴⁸¹ 111/1874. A képezde igazgatóját Bartal Antal gyakorló gimnáziumi igazgatóval együtt megbízta a minisztérium a kolozsvári tudományegyetem mellett felállított tanárképezde megvizsgálására. Budapest, 1874. január 20. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁸² 166/1874. A VKM 805. szám alatt 1874. február 27-én kiutalványoz 100–100 forint útitsegélyt a kolozsvári tanárképezde és gyakorlóiskola meglátogatására valamint kiadja számukra rendeletben megbízatásuk leírását. Budapest, 1874. március 10. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁸³ 201/1874. Sztoczek József tanárképezdei igazgató és Bartal Antal gyakorló gimnáziumi igazgató felterjesztik jelentésüket a kolozsvári tanárképezde állapotáról. Budapest, 1874. április 22. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁸⁴ 180/1874. A középtanodai tanárképző igazgatója a kolozsvári középtanodai tanárképző igazgatóságának órarendeket, programokat és pályadolgozatokat küld el. Budapest, 1874. április 4. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁸⁵ 231/1874. Szamosi János a kolozsvári tanárképezde igazgatója három példányban megküldi a kolozsvári egyetem nyári félévére vonatkozó tantervet és kéri, hogy az egész tantervet, amely Budapesten irányadó, küldjék el számára. Budapest, 1874. május 10. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁸⁶ 171/1876. Szamosi János kolozsvári tanárképezdei igazgató szervezeti szabályzatokat kér. Kolozsvár, 1876. április 10. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883. 172/1876. április 10. Az igazgató megküldi az ideiglenes szervezeti szabályzat másolatát és a helyben hagyott tantervi javaslatokat. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

volna álláspontját.⁴⁸⁷ Tehát a fővárosi tanárképző működése nem csak az egyetemi teoretikus tudásanyag rendszerezésére, illetve a tanárjelöltek professzionális gyakorlatának kialakítására terjedt ki, hanem szakértőkként felügyelték a kolozsvári intézményrendszer működését is. Így Kolozsvárott önálló intézményes modell nem jött létre, hiszen a fővárosi szakértők felügyeletét azért intézményesítette a kultusztárca, hogy az új tanárképezde a fővárosi standardokat alkalmazza (Vö. *Kékes Szabó és Pukánszky*, 1998. 12.).

10. kép: Eötvös Loránd 1885 körül

A magyar tanárképzés szerkezetének felügyelete mellett a kultusztárca a döntéselőkészítés bizonyos elemeibe, illetve a tanárképzést érintő programalkotásba is bevonta a tanárképző intézetet. Ehhez kapcsolódik Eötvös Loránd többször említett 1874-es szabadságolása és franciaországi útjának támogatása, amely azt célozta, hogy a francia középiskolai tanárképzésből átvehető elemeket tanulmányozza.⁴⁸⁸ Eötvös mellett Heinrich Gusztávot is megbízta

⁴⁸⁷ 2/1882. A VKM leküldi véleményezés végett a kolozsvári tanárképző intézet igazgatójának javaslatát arra nézve, hogy tanárképző intézeti tag csak alapvizsgázott egyetemi polgár lehessen. Budapest, 1882. szeptember 10. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁸⁸ 217/1874. A képezde igazgatója felterjeszti b. Eötvös Loránd szabadságolása iránti kérelmét. Budapest, 1874. május 1. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883. 235/1874. május 11. A VKM megadja Eötvös Lorándnak a kért szabadságot 12401 szám alatt. Budapest, 1874. május 8-án. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

a kultuszminisztérium a francia és angol tanárképző intézetek, főiskolák tanulmányozására.⁴⁸⁹ A tanulmányutakat követően felmerülő internátusalapítási elképzeléssel kapcsolatban is lehetősége volt Sztoczeknek véleményes jelentés útján tudatni a tanárképző intézet álláspontját a tanárképzést érintő minisztériumi törekvésekkel kapcsolatban.⁴⁹⁰ A 5.1.2. alfejezetben pedig már említésre került, hogy 1881 folyamán arra is felszólítást kapott az intézet, hogy vegyen részt az új, 1882-ben bevezetésre kerülő tanárvizsgálati szabályzat megalkotásában.⁴⁹¹ Tehát a minisztériális irányítás nem csak a tanárképzés felügyeletében ruházta fel jogosítványokkal az intézetet, hanem a tanári hivatást érintő szakpolitikai döntéshozatali folyamatok előkészítésébe is bevonta és támaszkodott észrevételeire.⁴⁹² Erre a szerepre azért is volt lehetősége, mert a rendes kinevezett tanárok egy tekintélyes részét csakúgy mint a tanárvizsgáló bizottság tagjai esetében az egyetemi professzorok alkották.

A tanárképző intézet tanárai közül a gyakorlóiskola vezetőjének volt tudományos fokozattól függetlenül biztosított helye a tanárvizsgáló bizottságban, amelyre egy 1875 eleji VKM rendelet utal. Ebben Bartal Antalt kérte a minisztériumot, hogy úgy, is mint a nyelvi-történeti szakcsoport elnöke, illetve mint a gyakorlógimnázium igazgatója részt vehessen a latin nyelvszakosok vizsgáztatásában. Így feltételezhető, hogy a későbbi igazgatók, Volf György, illetve Badics Ferenc is ezen a joron kapott elsősorban meghívást a bizottságba.⁴⁹³ A tanárvizsgáló bizottság, illetve a kolozsvári tanárképezde mellett a tanárképző intézetnek az Országos Mintarajztanodával is volt kapcsolata, hiszen annak igazgatója 1874-ben kérte Sztoczeket, hogy ösztöndíjas hallgatói felvételt nyerhessenek bizonyos tárgyak elvégzésére a középiskolai tanárképző intézetben.⁴⁹⁴

A legszorosabb viszony a tanárképző intézetet természetesen a gyakorlóiskolához fűzte, amely a szervezeti kapcsolaton kívül abban is kifejezést nyert, hogy előbb a Hatvani utcában, majd pedig 1873-tól a Hal téri Friedrich-féle házban közösen nyertek elhelyezést (Vö. Kiss, 1987. 17.).⁴⁹⁵ A gyakorlóiskola csak az 1874/1875. tanévig maradhatott az épületben, mivel 1874 február elején felmondták helyiségeit, ugyanakkor a tanárképző intézet

⁴⁸⁹ 168/1875. A VKM 448. eln. szám alatt dr. Heinrich Gusztáv gyakorló iskolai tanár részére 600 forint segélyt utalványoz a francia és angol tanárképző intézetek és főiskolák tanulmányozására. Budapest, 1875. március 16. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁹⁰ 148/1876. A VKM felhívja az igazgatót 1136 elnöki szám alatt, hogy tegyen véleményes jelentést egy tanárképezdei internátus felállításáról. Budapest, 1876. március 19. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.; 149/1876. Az igazgató felterjeszti véleményét az internátussal kapcsolatban a minisztériumba. Budapest, 1876. március 19. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁹¹ Ld. 138/1881. Az igazgató felterjeszti jelentését a tanárvizsgálatokról és a tanárképezdéről folytatott tanácskozások ügyében. Budapest, 1881. június 5. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁹² Erre a folyamatra használják a német irodalomban a Berfuskonstruktion kifejezést (Lundgreen, 1999. 25.)

⁴⁹³ 61/1875. A nyelv és történeti szakcsoport elnöke felszólítatik, hogy vegyen részt a latin szakcsoportú gymnasiumi tanárjelöltek tanárvizsgálatában. Budapest, 1875. január 14. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁹⁴ 46/1874. A mintarajztanoda igazgatója megküldi a rajztanoda éves állami ösztöndíjas hallgatóinak jegyzékét és kéri, hogy néhányukat bizonyos tárgyból rendkívüli hallgatóként jegyezzék be. Budapest, 1874. november 13. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁹⁵ 15/1873. Az igazgató jelenti a VKM-nek, hogy a képezde helyisége a Friedrich-féle ház második emeletén, a 8. szám alatt van a Hal téren. Pest, 1873. október 28. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

számára továbbra is lakbért igényelt az igazgatóság,⁴⁹⁶ amelyet a VKM ki is utalványozott.⁴⁹⁷ Valószínű azonban, hogy a gyakorlóiskolát követte a tanárképző intézet is az Egyetemi Könyvtár új épületébe, vagy legalábbis a gyakorlóiskola helyiségeit használhatták a tanárképzés céljaira is.⁴⁹⁸ 1878-ban azonban az igazgatóság számára a tudományegyetem bölcsészeti karának helyt adó épületben jelölt ki a minisztérium irodahelyiséget nyomatékot adva ezzel a két szervezet egymásra utaltságának.⁴⁹⁹ Az igazgatóság ugyan megfelelőnek találta az átengedett irodahelyiséget,⁵⁰⁰ ám a felvételi folyamodványokat leadni, illetve beiratkozni mégis a Műegyetemen kellett Sztoczek igazgatóságának végéig.⁵⁰¹ Vélhetően a tanárképző intézet helyiségei részben az egyetemen, részben pedig a gyakorlóiskola 1887-ben átadott új épületében, a Trefort utcában nyertek elhelyezést. Az 1880-as években is bevett volt, hogy bizonyos szemináriumok megtartására a gyakorlóiskola épületében került sor.⁵⁰²

Az elhelyezés körüli bizonytalanság, illetve az a tény, hogy a tanárképző intézet ügyvitele és gyakorlatai órái egyszerre több helyen zajlottak rámutat arra a fontos elemre működésével kapcsolatban, hogy szervezetenként igen tagolt volt, illetve nem nyert „intézményesült” formát abban az értelemben, hogy nem rendelkezett állandó telephellyel, ehhez hozzájárult hogy tanrendje félévről félévre változott igazodva a bölcsészkar és a Műegyetem folyamatosan változó képzéséhez (*Kármán*, 1879b. 43.). Tanári karában is nagy volt a fluktuáció, mind a rendes, mind pedig az óraadóként tanító fiatal előadók esetében, akik közül ugyanakkor a képezdei előadói státuszt többen fel tudták használni tudományos karrierépítésre is. Vélhetően ez a fajta permanens bizonytalanság, amely körülvette az intézetet tükröződött vissza a hallgatók hullámozó létszámadataiban, helyenként magas arányú kimaradásában.

5.3.2. *A professzionalizmus formálásának személyi háttere: a tanárképző intézet tanári karának változásai*

Az 1873–1874-es években megjelenő előkészítő évfolyamokban meghirdetett órák, illetve ezek változásainak a nyomon követése segítenek a tanári kar összetételének a feltárásában. A klasszika-filológiai csoportban Bartal Antal, Télyf Iván és Szepesi Imre előadásában lehetett hallgatni

⁴⁹⁶ 141/1874. február 13. A tanárképezde igazgatója jelenti, hogy a gyakorló iskola helyiségeinek bérletét lemondták és a tanárképezdei igazgatói iroda helyiségeire 1874. augusztus 1-től 500 forintnyi évi házbér utalása szükséges. Budapest, 1874. február 13. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁹⁷ 145/1874. a VKM 4451. szám alatt 1874. február 16-án megengedi egy bérlakás bérletét 500 forint értékben. Budapest, 1874. február 21. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁹⁸ 123/1875. A VKM 1875. január 8-án 33323 szám alatti rendeletével a tanárképezdének a könyvtári épület második emeletén való ideiglenes elhelyezésével kapcsolatban egyeztetést hívat össze. Budapest, 1875. január 22. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁴⁹⁹ 142/1878. A minisztérium értesíti a tanárképezde igazgatóságát, amely szerint irodai helyiséget a tudományegyetemen fog kijelölni. 9468 szám alatt 1878. április 16-án. Budapest, 1878. április 25. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵⁰⁰ 156/1878. Az igazgató jelenti a VKM kérésére, hogy a kapott helyiségek a célnak megfelelőek és elégségesek. Budapest, 1878. május 18. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵⁰¹ Sztoczek József (1882b): Tudósítás a budapesti m. kir. közép-iskolai tanárképző intézetbe való fölvételről. *Budapesti Közlöny*, 20. 190. 2.

⁵⁰² 87/1880. Az igazgató a 83. számú felterejsztéséhez újabb kiegészítést tesz, amely szerint délutánonként a gyakorló iskola helyiségeiben tarthatnának francia nyelvórákat. Budapest, 1880. január 3. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

többek között a latin hangtant, az attikai törvénykezési jogot, vagy a római irodalom történetét előkészítő szemináriumokként.⁵⁰³ A modern nyelvi területeken Greguss Ágost tartotta a művésztant, míg Toldy Ferenc a magyar („*A magyar helyesírás elvei*”, „*Az ő-magyar nyelvemlékek fejtegetése*”, „*Az újkori magyar irodalom*”), Heinrich Gusztáv a német („*Német nyelvtan történeti alapon*”, „*Klopstock és kora*”, „*A német költészet története*”), Rákosy Sándor pedig a francia nyelvi és irodalmi órákat („*Elméleti és gyakorlati francia nyelvtan*”, „*A francia irodalom köréből*”, „*A francia művek fordítása*”, „*Gyakorlatok*”) ([*Sine nomine*], 18746. 2.). A történelem-földrajz szakcsoporthoz pedig a Kerékgyártó Elemért helyettesítő Salamon Ferenc („*Magyarország művelődésének története*”), Hunfalvy János („*Egyetemes néprajz*”) és Ribáry Ferenc („*Római államrégiségek*”) mellett Horváth Mihály magyar oklevéltani előadását is hallgathatták a jelöltek ([*Sine nomine*], 18746. 3.). A nyelvészeti-történeti mellett a mennyiség-tani-természettani szakosztályhoz tartozó területeken is hirdettek előkészítő jellegű kurzusokat. A mennyiség-tani és természettani szakokon König Gyula, Hunyady Jenő, Schuller Alajos és Fölser István vezetésével algebrai, ábrázoló mértani, kísérleti természettani, ábrázoló mértan szakon ugyanők Engerth Vilmossal kiegészülve szerkesztéseket, illetve műszaki rajzok készítéséhez kapcsolódó órákat tartottak. A vegytani csoportban Hunyady és Schuller mellett Than Károly és Szabó József adtak vegytani, illetve földtani kurzusokat. A természetrajzi szakos jelöltek pedig Szabó ásványtani és Than vegytani gyakorlatai mellett Jurányi Lajos növénytanát, Margó Tivadar állattanát, valamint Schuller kísérleti természettanát hallgathatták ([*Sine nomine*], 18746. 4–8.). Az előkészítő osztályok egészen az 1878/1879. tanév első feléig kimutathatók a tanárképző intézet tanrendjeiben (Ld. [*Sine nomine*], 18786. 3–11.), vélhetően az 1880/1881-ben bevezetett átmeneti intézkedések, illetve az 1882-es vizsgaszabályzat hatására alakultak át, illetve tagolódtak be a rendes képzési rendbe.⁵⁰⁴

A tanárképző intézethez rendelt Műegyetemi tanárok között kevés személyi változás történt az 1882/1883. tanévig. Az 1874/1875. évi tanrendben az állattan előadójaként bekerült a tanári karba Kriesch János, a növénytanon pedig Klein Gyula kapott kinevezést. Ugyanebben az időszakban bízták meg a vegytani órák vezetésével Lengyel Bélát ([*Sine nomine*], 18746. 4.; 20.). Az 1880/1881. tanévben egyfelől Vész (Weiss) János Ármin halála, illetve helyettesének algebrai és geometriai repetitóriumok megtartására való felkérése eredményezett változást ([*Sine nomine*], 18816. 7.).⁵⁰⁵ Vész elhunytát követően a fizika repetitorának, Müller Józsefnek szeretett volna az igazgatóság honoráriumot folyósítani,⁵⁰⁶ de ezt

⁵⁰³ Az előkészítő osztályban összesen nyolc kurzus volt megállapítva: Attikai törvénykezési jog, Hesiod. Munkák és Napok, Görög mondák Herculesről, A római irodalom története, Cicero de senectute, Római régiségtan, Latin hangtan, Xenophon Mem. és Liviusból a pun háborúk. Közli: [*Sine nomine*], 1874. 1.

⁵⁰⁴ Legalábbis erre utal, hogy az 1880/1881. tanévi tanrend az előkészítő osztályok helyett az I., II., III. évfolyamok szerint bontotta szét a kurzusokat, az előkészítő osztályok pedig nem kerültek feltüntetésre (Ld. [*Sine nomine*], 18816. 7–8.). A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképezde 1873-ban kinevezett tanári karának névsorát tanszakok szerint lásd a Függelékben csatolt 21. számú táblázatban.

⁵⁰⁵ 48/1882. Az igazgató felterjesztést tesz arról, hogy Vész tanárképző intézeti tanár elhalálozása nyomán a fennmaradó 400 forintos tiszteletdíjat a fizika repetitornak, Müller Józsefnek utalványozzák. Budapest, 1882. október 20. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵⁰⁶ 59/1882. A VKM 34189 szám alatt 1882. október 26-án nem engedélyezte a fizikai repetitor (Müller József) számára a 400 forintos jutalomdíjat. Budapest, 1882. november 3. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

a minisztérium nem engedélyezte. Szandház Károly óraadói tevékenysége az 1881/1882. tanév első feléig (Ld. [*Sine nomine*], 1881ó), míg Engerh Vilmos kurzusai az 1882/1883. tanévig mutathatók ki a tanrendekben ([*Sine nomine*], 1883ó).

A tudományegyetem oldaláról az 1873/1874. tanévre kinevezett tanári kar tagjai között ugyanakkor az 1882/1883. tanévig számos személyi változás történt. Szepesi Imre az egyesítést követő évben elhunyt, helyére 1875/1876. tanévben Ponori Thewrewk Emil került,⁵⁰⁷ aki ekkor a klasszika-filológia rendkívüli tanára volt, de egy évvel később megkapta a rendes tanári kinevezést ([*Sine nomine*], 1877a. 24.). Ugyancsak az 1876/1877. tanévben vált a tanárképző intézet tanári testületének tagjává Gyulai Pál, aki a tanárvizsgáló bizottsági tagságának elnyerését követően nyert kinevezést ([*Sine nomine*], 1877a. 37.). A világtörténelemre és archeológiára jelölt Ribáry Ferenc 1880 folyamán, míg a magyar filológia területén működő Greguss Ágost 1882-ben hunyt el. Ribáryt részben Hampel József, részben pedig Mangold Lajos helyettesítette. Előbbi az ősrégészet, a klasszikus archeológia és a római epigráfia magántanára volt az 1878/1879. tanévben ([*Sine nomine*], 1879a. 27.; [*Sine nomine*], 1878ó. 12.), utóbbi az ókori és keleti népek történetének magántanára és az ókori történelem helyettes tanára volt ([*Sine nomine*], 1881a. 27.; [*Sine nomine*], 1881ó. 6.). Greguss helyét pedig az 1882/1883. tanévtől Beöthy Zsolt vette át csakúgy mint az egyetemen ([*Sine nomine*], 1883ó. 5.; [*Sine nomine*], 1883a. 29.). Rákosy Sándor, a francia nyelvtanár helyére 1881. december 17-én a VKM 36.646/1881. számú rendeletével nyert kinevezést az intézethez Keszler József.⁵⁰⁸

A fennmaradt forrásokból úgy tűnik, hogy a francia nyelvoktatással kapcsolatban komoly problémák merültek fel Rákosy működésének időszakában, hiszen 1875 januárjában a kultusz-tárca beszüntette a francia szakosztály működését és február 17-re konferenciát hívtak össze az intézetben a francia nyelvtanítás jövőjével kapcsolatban.⁵⁰⁹ A nyelvoktatás sikertelensége miatt az igazgatóság ugyan felterjesztéssel élt a kultusz-tárca irányában,⁵¹⁰ de Rákosy továbbra is maradt pozíciójában, igaz 1876 szeptemberében Sztoczeknek külön fel kellett szólítania, hogy kezdje meg a francia nyelvórákat.⁵¹¹ Az igazgató egyúttal azt javasolta a minisztériumnak, hogy küldjenek ifjakat franciaországi tudományos intézetekbe, hogy ott kiképzést nyerve alkalmazni lehessen őket egyetemi intézetekben, esetleg a közoktatásban. Ennek érdekében

⁵⁰⁷ 62/1875. Ponori Thewrewk Emil a középtanodai tanárképzési tanszék ideiglenes betöltésével megbíztatik. Budapest, 1875. január 16. ELTE EL 15/b 1. A tanárképzési philológiai-történeti osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.

⁵⁰⁸ 423/1912. Petz Gedeon a budapesti középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez Keszler József nyugalmába helyezése ügyében. Budapest, 1912. június 22. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁵⁰⁹ Ld. 3/1875. A francia szakosztály beszüntetésére vonatkozó minisztériumi rendelet. Budapest, 1875. február 10. ELTE EL 15/b 1. A tanárképzési philológiai-történeti osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.; 5/1876. A képzési II. félévi tanterve és a francia nyelv tanítása ügyében összehívott konferencia jegyzőkönyve. Budapest, 1876. február 17. ELTE EL 15/b 1. A tanárképzési philológiai-történeti osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.

⁵¹⁰ 142/1876. Sztoczek József igazgató felterjesztéssel él a francia nyelvoktatás sikertelenségére nézve és ennek megszüntetésére javaslatot terjeszt elő. Budapest, 1876. március 7. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵¹¹ 26/1876. Sztoczek József felszólítja Rákosy Sándort a tanárképzési előadások azonnali megkezdésére. Budapest, 1876. szeptember 27. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

a VKM az 1876/1877. tanévre két 1200 forintos párizsi ösztöndíjat írt ki,⁵¹² amelyek közül az egyiket Keszler, a másikat pedig Dr. Margalits Ede kapta meg.⁵¹³ 1879-ben a minisztérium felszólította Sztoczeket, hogy miután Keszler már három évet töltött Párizsban, s alaposan elsajátította a francia nyelvet, illetve az irodalomban is kellő tájékozottságot szerzett, kérjen be tőle tervezetet a francia nyelvi szeminárium létrehozására, amelynek megalapítása a francia nyelv és irodalom közoktatásbeli felértékelődése miatt vált sürgetővé.⁵¹⁴

A benyújtott tantervi javaslat Sztoczek értékelése szerint beilleszthető volt a tanárképző intézet tantervébe, főleg a francia nyelv és irodalom alapelemeinek megismertetésére szorított, de az igazgató megemlítette, hogy a középiskolai oktatás szempontjából fontos irodalmi művek ismertetésével is ki kellett volna egészíteni. Az órákon alkalmazott módszer magyar nyelvű francia nyelvkönyv híján a tollbamondás lett volna, ehelyett javasolta, hogy francia nyelvű nyelvkönyveket alkalmazzanak. Sztoczek a nyelvoktatás sikerét hozzákötötte még bizonyos francia és latin nyelvismeret meglétéhez, utóbbi híján a tanárjelölteknek látogatniuk kellett a latin előkészítő osztályokat. A gyakorlatok látogatását olyan intézeti tagoknak is engedélyezték, akiknek nem a francia volt egyik szaktárgyuk. Az igazgató a javaslatokhoz hozzátette még, hogy mind a tanárvizsgáló bizottsági tagok, mind az intézet tanári kara szerint az elméleti képzést háromról négy évre kellett volna emelni, illetve megfelelő helyiségek híján a francia szeminárium elhelyezésére újabb terem bérlése vált szükségessé.⁵¹⁵ Miután a minisztérium elfogadta a jelentést, illetve a feltételek egy részét teljesítette, 1880. február 17-én Keszler megkezdte működését 9 hallgatónak előadásokat tartva.⁵¹⁶ Személye több évtizedre biztosítékot jelentett a tanárképző intézet francia nyelvóráinak vezetésére.

Keszler ugyan nem akadémiai pályát futott be, hanem színi kritikusként lett ismert, de az 1874/1875. tanévtől megfigyelhető a tanárképző intézet órarendjében, hogy a rendes kinevezett tanárok mellett főleg az előkészítő osztályokban olyan személyek is tartottak kurzusokat, akik a bölcsészkaron helyettes, vagy magántanárok voltak és később váltak rendkívüli, vagy rendes tanárrá az 1880-as évek második felében.⁵¹⁷ Azaz a tanárképző intézeti

⁵¹² 2785/1876. III. A VKM párizsi ösztöndíj hirdetése. Budapest, 1876. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁵¹³ 227/1876. A minisztérium értesíti az igazgatóságot, hogy a francia utazási ösztöndíjat Keszler Józsefnek és Dr. Margalits Edének adományozta. Budapest, 1876. június 15. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵¹⁴ 25274/1879. III. A VKM felszólítása Sztoczek József részére Keszler József alkalmazása ügyében. Budapest, 1879. december 17. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁵¹⁵ 83/1879. Sztoczek József igazgató jelentése a francia nyelvórákról. Budapest, 1879. december 28. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁵¹⁶ 100/1880. Sztoczek József a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele Keszler József működésének megkezdéséről. Budapest, 1880. február 24. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁵¹⁷ Az 1874/1875. tanévben Mayr Aurél tartott Ulfilas bibliájának magyarázatából és a német nyelvtan történetéből stúdiumokat, aki az indogermán összehasonlító nyelvészet ny. rendkívüli tanára volt ([*Sine nomine*], 1874. 2.; [*Sine nomine*], 1883a. 28.) Az 1877/1878. tanévben Bászai Aurél a klasszika-filológia magántanáraként tartott görög nyelvi órákat, Szász Károly pedig az irodalomtörténet magántanáraként irodalomtörténeti stúdiumokat ([*Sine nomine*], 1877. 2–3.; [*Sine nomine*], 1883a. 29–30.). Az 1878/1879. tanévben Bánóczy József Kant filozófiájához kapcsolódó kurzusokat vezetett a filozófia történetének és propedeutikájának magántanáraként ([*Sine nomine*], 1878. 14.; [*Sine nomine*], 1883a. 30.), Hampel József az antik szobrászatból adott elő az ósrégészet, a klasszikus archeológia és a római epigráfia magántanáraként ([*Sine nomine*], 1878. 12.; [*Sine*

működés több tanár tudományos karrierépítése szempontjából (Alexander Bernát, Ábel Jenő, Ballagi Aladár, Marczali Henrik, Simonyi Zsigmond, Beöthy Zsolt, Ponori Thewrewk Emil) még abban az esetben is előnyökkel bírt, ha helyettes tanárként előbb ideiglenesen, majd később rendes tanári kinevezést nyerve véglegesen bekerültek a tanrendbe. Többük esetében ráadásul kimutatható, hogy a habilitációt követően a közoktatásban tevékenykedtek, tehát egyetemi katedrát, illetve a tanárvizsgáló bizottsági tagságot részben kényszerűségből a középiskolai hivatáscsoport gyakorlott szakértőiként foglalták el. Ez jelentős változás az 1870-es évek első feléhez képest, amikor az egyetemi tanárok tudatosan törekedtek az elméleti területek, illetve a gyakorlati működés szakértőinek elkülönítésére, amely az intézményrendszerben is leképződést nyert. Az 1880-as évekre azonban ez az éles elkülönülés oldódott és a tanárképző intézeti tanárság többek számára megnyitotta az utat az egyetemi tanári kinevezés irányába. Tehát a középiskolai tanárok, ha nem is közvetlenül, gyakorló tanárokként, de a hivatáscsoport bizonyos tagjai tudományos fokozatot szerezve az egyetemi intézményrendszerben tett kitérőkkel, közvetetten mégis részesülhettek a hivatáscsoport feletti professziós tevékenység gyakorlásában.

5.4. Töredékek az egyesített középiskolai tanárképző intézet történetéből az 1880-as évek első felétől 1899-ig

5.4.1. *A professzionalizmus formálásának szervezeti kereteit érintő változások 1880 után, a tanárképző intézet átszervezésére vonatkozó tervzetetek*

Az 1870-es évek második felében a tanárképzésről kibontakozó vitában, amelyben Kármán Mór és az Országos Közoktatási Tanács, illetve a bölcsészkar egyetemi tanárai mellett a VKM is részt vett, különböző okokra vezették vissza a tanárképzési intézményrendszer működésének problémáit, ám legalább egy kérdést tekintve egyetértettek: a tanárképző intézmény nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Az Országos Közoktatási Tanács 1879-es javaslatai között egy új szervezeti szabályzat is megtalálható, amely a tanárképző intézet addig kialakult működési rendjét több tekintetben megváltoztatta volna. A Tanács javasolta, hogy a tanári karban minden középiskolai főszak

nomine], 1879a. 27.). Alexander Bernát pedig a legújabb filozófia történetét tekintette át kurzusai során ekkor még VI. kerületi reáliskolai tanárként, illetve a filozófia történetének egyetemi magántanáraként ([*Sine nomine*], 1878ó 12.; [*Sine nomine*], 1879a. 27.). Az 1880/1881. tanévben Ábel Jenő Homeros olvasásához kapcsolódóan hirdetett órát, aki ebben az időszakban az V. kerületi katolikus főgimnázium tanára, a görög epikus költészet magántanára volt ([*Sine nomine*], 1881ó 3.; [*Sine nomine*], 1881a. 29.). Marczali Henrik forrásolvasási gyakorlatot tartott a közép és koratújrkor tanáraként [*Sine nomine*], 1881ó. 6.; [*Sine nomine*], 1881a. 29.). Ballagi Aladár a harmincéves háború történetét adta elő a világtörténelem újkori részeinek helyettes tanáraként ([*Sine nomine*], 1881ó. 6.; [*Sine nomine*], 1881a. 27.). Az 1881/1882. tanévben Fejérpataky László paleográfiai gyakorlatot tartott az oklevéltan magántanáraként ([*Sine nomine*], 1881ó. 6.; [*Sine nomine*], 1882a. 30.), míg Borbás Vincze a Magyarország növényi földrajzát adta elő a növényi geográfia és Magyarország edényes növényei szisztémájának magántanáraként, illetve a VI. kerületi főreáliskola természetrajzi rendes tanáraként ([*Sine nomine*], 1881ó. 10.; [*Sine nomine*], 1882a. 30.). Az 1882/1883. tanévben Simonyi Zsigmond magyar nyelvészeti órákat hirdetett a magyar nyelvtudomány helyettes tanáraként ([*Sine nomine*], 1883ó. 4.; [*Sine nomine*], 1883a. 29.). Beöthy Zsolt magyar stílusgyakorlati, költészeti és esztétikai órákat vezetett ([*Sine nomine*], 1883ó. 4.; [*Sine nomine*], 1883a. 30.). Hantken Miksa pedig paleográfiai és geológiai stúdiumokat vezetett a paleontológia nyilvános rendes tanáraként ([*Sine nomine*], 1883ó. 10.; [*Sine nomine*], 1883a. 28.)

(ebből 17-et állapított meg a tervezet) legyen képviselve, illetve rendkívüli tanárként alkalmaz-
 zanak egy szabadkézi és mértani rajztanárt. A vezető tanárok munkáját tanársegédek segítették
 volna, akiknek a számát tíz főben állapították meg (*Kármán*, 1879a. 12.). A képezde tagjait
 ösztöndíjas (bennlakókra), illetve bejáró tagokra osztotta volna. Előbbieket csak egy előkészítő
 félév után lehetett volna felvenni, az ösztöndíjak elosztását a különböző tudományterületek
 között a közoktatási szükségleteknek megfelelően képzelték el (*Kármán*, 1879a. 13.).

A szabályzat későbbi részeiben nem érintették azt a kérdést, hogy a tanárképző intézetet
 internátussá alakították volna-e át, alighanem ez a kitétel amiatt került a javaslatba, mert
 Kármán személyesen is pártolta az École Normale Supérieure által képviselt intézményes
 modell meghonosítását, s ez a VKM-ben is felmerült. A szabályzattervezet a tanulmányok
 idejét négy évre kívánta emelni, amelyből az első három a szaktudományok tanulmányo-
 zásával telt volna, az utolsó pedig a pedagógiai képzettség megszerzésével. Ennek megfe-
 lelően a szakosztályok is átalakultak volna egy „szaktudományi”, illetve egy „paedagogiai”
 osztállyá. A szaktudományos képzés tantervének, illetve a tanárvizsgálati szabályzat kiala-
 kítását a bölcsészeti kar hatáskörébe utalta, de a tanárképző intézet számára egyetértési,
 véleményformálási jogot kívánt fenntartani (*Kármán*, 1879a. 13–14.).

A megállapított tantervek nyomán a képezdei rendes tanárok a tanárjelöltek részére egyéni
 terveket állapítottak volna meg, amelyek a látogatandó egyetemi előadásokat, tehát a szak-
 tudományos teoretikus műveltség kialakítását és a didaktikai jártasság kialakítását célozta.
 Az egyéni tanulmányi rendek csak igazgatói jóváhagyást követően léptek volna életbe. Az első
 két évben emellett mindenki számára kötelezőek lettek volna a magyar nyelvi és irodalmi
 stúdiumok, illetve a filozófiai és pedagógiai műveltség fejlesztését szem előtt tartó gyakor-
 latok (*Kármán*, 1879a. 14.). A szabályzat életbe lépése esetén változás lett volna az is, hogy
 valamennyi jelölt részére kötelező lett volna a rajztanulás, amely a középiskolai oktatás során
 a szemléltetést segíthette elő. A tanárok jogosultak lettek volna a jelöltek egyetemen folytatott
 tanulmányait ellenőrizni részben az egyetemi tanároktól nyert személyes elbeszélgetések útján,
 másfelől pedig a tanév végi vizsgálatok révén, amelyek a tagság meghosszabbításának kérdésé-
 ben is döntőnek szántak: amennyiben a vizsgálat nem sikerült, úgy a jelölt tagsága megszűnt.
 Emellett a jelölteknek azt is vállalniuk kellett, hogy a nyári szünetet szaktudományos tájé-
 kozódásra fordítják, amelyről a szaktanároknak be kellett számolni (*Kármán*, 1879a. 15–18.).

Az Országos Közoktatási Tanács javaslata tehát alapvetően fenn kívánta tartani a tanár-
 képző intézetet, szemben a bölcsészkar javaslatával, amely nyíltan javasolta a kultuszárca
 részére a kolozsvári tanárképző megszüntetését költségvetésének elvonásával, illetve a javas-
 lat második felében a szemináriumok összefoglaló elnevezéséből valószínűsíthető, hogy
 lényegében a budapesti intézetnek is hasonló sorsot szántak (*Kerékyártó*, 1879. 26–29.).
 A javaslatot a VKM magának a tanárképző intézetnek is megküldte véleményezésre, azon-
 ban nem maradt fent az igazgatóság szakvéleménye a bölcsészkar javaslatokról.⁵¹⁸ A Tanács
 által kidolgozott szabályzattervezet nem valósulhatott meg, mivel az érintette a bölcsészkar
 autonómiáját is a tantervek kidolgozása, illetve jóváhagyása tekintetében. A bölcsészkar
 javaslatai a tanárképző szemináriumok felállítására vonatkozóan azonban nem ütköztek

⁵¹⁸ 210/1878. A VKM 10553. szám alatt 1878. június 1-én leküldte a budapesti tudományegyetem bölcsészeti
 kara által a m. kir. középtanodai tanárképezde újjászervezése tárgyában készített javaslatát véleményezés végett.
 Budapest, 1878. augusztus 19. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

a kultusztarca ellenállásába, így létrehozásukra sor kerülhetett az 1880-as évek második felében (*Szentpétery*, 1935. 512.; *Németh*, 2012. 64.).

A Trefort Ágoston lakásán összehívott 1880. januári értekezlet, illetve a 6256/1879 (I. 20.) számú VKM rendelettel bevezetett átmeneti intézkedések a tanárképző intézet tanrendjét is jelentős mértékben átalakították, hiszen a tanulmányi idő négy évre emelkedett, az első évet pedig próbavizsga zárta le, amelyen azt vizsgálták, hogy a jelöltől várható-e szaktudományos előrehaladás.⁵¹⁹ Az 1880/1881–1882/1883 tartó átmeneti időszakban a tanárképző intézet tanrendjei szerint kettős tantervvel működött a képzés, egyszerre indítottak olyan képzési programot, amely a régi három éves egyetemi tantervhez és az 1875-ös vizsgaszabályzathoz, illetve az új, négyéves, valamint az 1882-es tanárvizsgálati szabályozáshoz illeszkedett ([*Sine nomine*], 1881ó. 6.; [*Sine nomine*], 1882ó. 6.). Akik tehát 1880 szeptemberében lettek tanárképző intézeti tagok, már kötelesek voltak új rendszerű alapvizsgálatot tenni, majd a negyedik év végén szakvizsgálatért folyamodni. Azok, akik már egy vagy két évet eltöltöttek a tanárképző intézetben még a régi rendszerű elővizsgálatot tehették le, de a szakvizsgálathoz már négy évi egyetemi tanulmányokat kellett kimutatni. Az 1879/1880. tanévben már három éves tanárképző intézeti tagsággal rendelkező jelöltekre pedig minden tekintetben az 1875-ös vizsgaszabályzat volt érvényben.⁵²⁰

A VKM a tanárképző intézetet érintő,⁵²¹ illetve a tanárvizsgálati szabályzat átmeneti változásairól,⁵²² valamint az új szabályzat kidolgozásáról is tájékoztatta az igazgatóságot,⁵²³ illetve kikérte véleményét is. A minisztérium új tanárképző intézeti szabályzat elkészítését is szorgalmazta,⁵²⁴ azonban erre vélhetően nem került sor sem az 1882-es, sem pedig az 1888-as vizsgaszabályzat bevezetését követően. Erre utal legalábbis az, hogy 1906-ban az átalakult tanárképző intézet tanácsa egy a tanárképző intézet működéséről szóló jelentést tárgyalta meg, amelynek egyik része arra vonatkozott, hogy a szervezeti változásokon átesett intézet tanrendje elmaradást mutat még az 1873. évihez képest is. A tanács ezt azzal cáfolta, hogy az új szervezet nyomán kialakított tanrend figyelembe vette a bölcsészkar képzésének, illetve a tanárvizsgálati szabályzatok változásait.⁵²⁵ Ebből azt lehet feltételezni tehát, hogy az 1873-as szabályzaton csak annyi módosítást hajtottak végre az 1880-as évek első felében, amennyire a képzési idő megemelkedése, illetve az alapvizsga és a szakvizsgálati követelmények átalakulása miatt szükségesnek mutatkozott, de a képzés alapstruktúrája számottevő mértékben nem változott.

⁵¹⁹ 6256/1879. Trefort Ágoston VKM-miniszter Sztoczek József részére 1880. január 20-án kiadott rendelete a tanárképzés ügyében. Budapest, 1880. január 20. *Budapesti Közlöny*, 14. 20. 633–634.

⁵²⁰ A VKM 17.396/1880. (VII. 14.) rendeletének előírásait és annak módosulásait közli: [*Sine nomine*], 1882t. 252. Továbbá a rendelet tartalmát közrebocsátja: [*Sine nomine*], 1880b. 1–2.

⁵²¹ 89/1880. A VKM 6256. szám alatt 1880. január 20-án véleményes jelentésre leküldi a tanárképezdésre vonatkozó reformjavaslatokat. Budapest, 1880. január 26. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

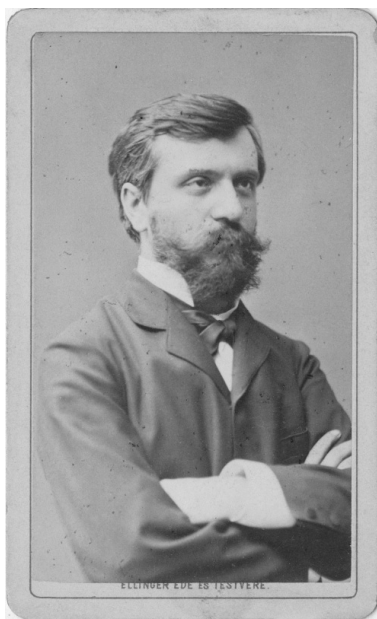
⁵²² 179/1880. A tanárképezde igazgatója felterjeszti javaslatait a tanárképzés újabb reformja kapcsán teendő átmeneti intézkedésekről. Budapest, 1880. június 14. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵²³ 138/1881. Az igazgató felterjeszti jelentését a tanárvizsgálatokról és a tanárképezdéről folytatott tanácskozások ügyében. Budapest, 1881. június 5. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵²⁴ 136/1881. A minisztérium sürgöti a tanárképezdei újabb szabályzat elkészítését. Budapest, 1881. május 30. ELTE EL15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵²⁵ A budapesti tanárképző intézet tanácsának értekezlete, amelyen a VKM 78.491. számú leiratát tárgyalták meg Eötvös Loránd elnöklété alatt. Budapest, 1906. Közli: *Köss*, 1988. 157–160.

A középiskolai törvény sem szánt nagyobb súlyt a tanárképzésben a tanárképző intézeteknek. A törvény csak egyetlen alkalommal, a 26. §-ban tett róla említést, amelyben a gimnáziumi, illetve reáliskolai érettségi közti különbséget határozta meg a jogalkotó a továbbtanulás szempontjából (*Orosz*, 2012. 230.).⁵²⁶ A tanárképzésre vonatkozó szakaszban a tanárképző intézetek nem kaptak szerepet. Ebben vélhetően szerepe lehetett annak, hogy a bölcsészkar 1878-as javaslatait megfontolva a VKM minisztériumi tisztviselőt küldött Bécsbe Szász Károly minisztériumi tanácsos személyében az ottani szemináriumok tanulmányozására.⁵²⁷ Az új bölcsészkar szemináriumok létrehozásának folyamatába a tanárképző intézet vezetősége előbb a bölcsészkaron folytatott tárgyalásokat,⁵²⁸ majd az egyeztetések újabb fordulójában is szerepet kapott, amelyet már a kultuszárca irányított.⁵²⁹ Sajnos ezekről a jegyzőkönyvek nem maradtak fent,⁵³⁰ így nem lehet tudni, hogy pontosan milyen álláspontot képviseltek az intézet küldöttei az üléseken.

11. kép: Heinrich Gusztáv 1880 körül

⁵²⁶ 1883: XXX. törvény 26. §.

⁵²⁷ Szász mellett, hogy minisztertanácsos volt egyetemes irodalomtörténetből magántanári képesítést is szerzett ([*Sine nomine*], 1883a. 30.)

⁵²⁸ 167/1884. A tanárképző igazgatója felkéri az egyetemi bölcsészkar dékánt, hogy a június 21-én, szombaton tartandó ülésre, amelyen az egyetemi szemináriumok ügyét vitatják meg, engedjenek át egy termet. Budapest, 1884. június 18. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵²⁹ 176/1884. A VKM meghívja a tanárképző igazgatóját az egyetemi szemináriumok ügyében tartott értekezletre. Budapest, 1884. június 28. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵³⁰ 179/1884. Az igazgató felterjeszti az 1884. június 21-én tartott tanácskozás jegyzőkönyvét a minisztériumba, amelyen az egyetemi szemináriumok ügyét vitatták meg. Budapest, 1884. július 1. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

Bár az 1880/1881. tanév rektora, Margó József az 1880/1881. évi tanárképzést érintő reformok nyomán úgy nyilatkozott leköszönő beszédében, hogy a tanárképző intézetben, illetve tanárvizsgálati szabályzatban végrehajtott változtatások a „*tanárjelöltjeink tudományos és pedagógiai kiképzését jövőre teljesen biztosítandják*” ([*Sine nomine*] (1880r. 21.)), a bölcsészeti kar 1885-ben ismételten kérte szemináriumok, illetve proszemináriumok felállítását, amelynek hatására a VKM elhatározta előbbieket létrehozását.⁵³¹ A kari gyakorlatok az 1887/1888. tanévben kezdték meg működésüket. Első vezetői az ókori filológia területén Ábel Jenő és Ponori Thewrewk Emil, történelemből Salamon Ferenc, Marczali Henrik és Fejérpataky László, a modern filológiai területeken magyarból Gyulai Pál és Budenz József, németből pedig Heinrich Gusztáv lettek (*Szentpétery*, 1935. 512.; *Németh*, 2012. 64.). A szemináriumok vezető tanárai mellett, hogy Fejérpatakyt leszámítva mindannyian egyetemi tanárok voltak, a tanárképző intézetben is rendes tanárokként működtek. Trefort elképzelése az volt, hogy az új tanárképző internátus létrejöttét követően a tanárképző intézetet feloszlattja (*Szentpétery*, 1935. 512.). Így tulajdonképpen az 1880-as évek utolsó harmadától kettős intézményrendszer alakult ki a tanárképzésben, hiszen a tanárképző intézet stúdiumai mellett az elméleti teoretikus anyag rendszerezésének és elmélyítésének céljával jöttek létre a bölcsészkar tanárképző szemináriumok is (*Garai*, 2016. 41–42.; *Németh*, 2012. 64.).

Az intézet belső működésére, kapcsolataira vonatkozóan akárcsak a megelőző évtized esetében kevés adat áll rendelkezésre. Annak ellenére, hogy a magyar közegben rendszeresen bírálatokkal kellett szembenéznie a tanárképző intézetnek, s megszüntetése is felmerült a bölcsészkar szemináriumok szervezésével, működésének nemzetközi elismerését jelzi, hogy igazgatóját 1880 áprilisában meghívták a brüsszeli tanügyi kongresszusra.⁵³² Sztoczek távolléte alatt a tanári kar legtapasztaltabb tagja, Bartal Antal látta el helyettesítését.⁵³³

Az 1870-es évekhez hasonlóan a kultuszárca az 1880-as években is többször kérte a fővárosi tanárképezdet, hogy a kolozsvári testvérintézetének működését felügyelje. Így 1880 szeptemberében a VKM véleményezésre küldte meg az erdélyi intézet tanrendjét,⁵³⁴ egy évvel később pedig a szakosztályelnöki funkcióval kapcsolatos kolozsvári felterjesztésről kellett a fővárosi intézetnek bírálatot készítenie.⁵³⁵ 1882-ben pedig ugyancsak a budapesti intézmény véleményezte a kolozsvári tanárképző gyakorlóiskola létrehozására vonatkozó javaslatát.⁵³⁶ Noha ezeknek a felterjesztéseknek a tartalma nem ismert, annyi azonban megállapítható, hogy az 1870-es években kialakult professziós felügyelet a testvérintézmény működése felett a VKM ösztönzésére továbbra is fennmaradt.

⁵³¹ 186/1886. A VKM 16.854. számú rendelete 1886. június 6-án a tanárképzés céljaira szolgáló szemináriumok létrehozásáról. Budapest, 1886. június 10. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵³² 139/1880. A tanárképezde igazgatóját meghívták a brüsszeli tanügyi kongresszusra, így a VKM-től utazási segélyt kérvényez. Budapest, 1880. április 21. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵³³ 180/1880. A tanárképezde igazgatója jelenti, hogy távolléte idejére Bartal Antal fogja helyettesíteni. Budapest, 1880. június 19. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵³⁴ 18/1880. A minisztérium véleményezés végett elküldi a kolozsvári tanárképezde tanrendjét. Budapest, 1880. szeptember 21. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵³⁵ 3/1881. A VKM elküldi a kolozsvári tanárképezde felterjesztését véleményezés végett, amelyeket egyébként a szakosztály elnökség ügyében készítettek. Budapest, 1881. szeptember 11. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵³⁶ 58/1882. A VKM 26546 szám alatt 1882. október 23-án elküldte a kolozsvári tanárképezdei igazgató beadványát a felállítandó gyakorlóiskola ügyében. Budapest, 1882. október 30. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

A tanárképző működését kísérő bizonytalanság nem csak az átalakuló intézményrendszerből fakadt. Az érdemi munkavégzését akadályozta a tanárjelöltek gyakori kimaradása mellett az is, hogy még az ösztöndíjas tanárjelöltek sem tanúsítottak kellő szorgalmat a gyakorlatokon. Ezekben az esetekben vagy bizonyos hónapokra tartották vissza javadalmuk folyósítását, vagy pedig elvették a juttatását végleg. Asbóth Sándor és Décsi György esete előbbire példa, mivel szorgalmuk hiánya miatt az igazgatóság a szakosztályelnöki javaslatot követve kérvényezte ösztöndíjuk visszatartását a májusi és a júniusi hónapokra,⁵³⁷ amelyet a VKM jóváhagyott.⁵³⁸ Ezek ellenére előfordultak olyan tanévek, amikor a tanárképző tagjai a tanárvizsgálat különböző szakaszait jól teljesítették. Az 1883/1884. tanévben a különböző vizsgálati fokokra jelentkező 32 jelöltből 28 felelt meg és léphetett tanulmányainak következő szakaszába, vagy nyert oklevelet ([*Sine nomine*], 1883r. 43.). A vizsgálatok sikeres teljesítését alighanem az is elősegíthette, hogy 1887. májusában a 18.340/1887. (V. 30.) számú rendelettel a minisztérium kötelezően felvette a képezde tanrendjébe az általános filozófiai és pedagógiai előadásokat.⁵³⁹ Ezeket részben Medveczky Frigyes, Pauer Imre illetve Kármán Mór, valamint Alexander Bernát tartották. A tanárképző intézet és az egyetemi tanrendek áttekintéséből azonban úgy tűnik, hogy az I–II. éves tanárjelöltek részére meghirdetett órákat valójában nem csak az intézethez kapcsolódóan hirdették meg, hanem minden bölcsészkar hallgatóinak, így ezekből kellett választania a képezde tagjainak. ([*Sine nomine*], 1892ó. 2.; [*Sine nomine*], 1892e. 26–27.).

Erre a lépésre alighanem azért volt szükség, mert az 1882-es vizsgaszabályzat módosítását követően a tanárképző intézet tagjai először az 1887/1888. tanévben tehetek új rendszerű pedagógiai vizsgálatot. Szintén az intézet belső működését érintette, hogy 1887-ben a VKM 400 forintról 300 forintra csökkentette az ösztöndíj összegét, ugyanakkor arra vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat, hogy Bartal 1877-es javaslatának megfelelően az ösztöndíjas helyek számát emelték volna (Kiss, 1987. 108.). Valószínűleg épp az ellenkezője történt, mivel az ösztöndíjak csökkenését 1895-ben Kármán Mór is a kultusztárca szemére vetette megjegyezve, hogy nem csak a stipendiumok összege, hanem számuk is csökkent (Kármán, 1895. I.). A csökkentés vélhetően összefüggésben állt azzal, hogy épp ebben az évben kezdtek meg a tanárképző szemináriumok is működésüket a bölcsészkaron, amelyeknek ugyancsak voltak javadalmazásos helyei.

Az intézet belső életét, kapcsolatait a VKM-mel, valamint más tanárképzési intézményekkel több tekintetben is változások következtek be a következő évtizedben. 1891-ben a VKM jelezte, hogy az egyik tanárképző intézeti ösztöndíjas helyet 100 forinttal kiegészíti, amennyiben a jelölt szaktárgyai mellett tornatanári képzésért is folyamodik. A lépéssel a minisztérium a tornatanárképzés reformját próbálta elősegíteni, amelyet így néhány jelölt

⁵³⁷ 130/1883. Az igazgató jelenti, hogy Asbóth Sándor és Décsi György szorgalmukban nem felelnek meg, így kéri ösztöndíjuk május és június havi részleteit beszüntetni. Budapest, 1883. május 7. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵³⁸ 136/1883. A minisztérium beszüntette Asbóth Sándor és Décsi György ösztöndíját. Budapest, 1883. május 22. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵³⁹ 239/1887. A VKM 18.340 szám alatt 1887. május 30-án leiratban közölte, hogy a tanárképző intézethez a filozófiai és pedagógiai előadások a tanrendbe való felvételének és ezekre a tagok a tanárvizsgálat szempontjából különösen részesüljenek figyelemzésben. Budapest, 1887. május 30. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

esetében hozzákapcsoltak volna középiskolai tanári képzés megszerzéséhez.⁵⁴⁰ A tornatanároknak ugyanis ebben az időszakban nem volt kötelező középiskolai tanári képzést nyerniük. Ezzel a lépéssel a minisztérium vélhetően megpróbálta kvalifikációs szintjüket emelni. A tanárképző intézeti tagság előnyét jelzi, hogy az ösztöndíjak mellett továbbra is lehetőség volt az intézetből pályázva állást nyerni. 1892 júliusában a VKM felhívta a klasszika-filológiai, a modern nyelvszakos, valamint a matematika-ábrázoló geometria és a természetrajz-földrajz szakos jelölteket, hogy amennyiben az állami fenntartású intézményrendszerben kívánnak alkalmazást nyerni, úgy az igazgatóságon keresztül beadhatják kérvényeiket.⁵⁴¹

A Sztoczek Józsefet követő Beöthy Zsolt működésének kezdeti időszakát beárnyékolta, hogy a VKM elszámolási hiányt mutatott ki hivatali elődjének számadásában. Bár a minisztérium megjegyezte, hogy emiatt Wittmann Ferenc, aki ekkor alig valamivel több mint egy éve látta el a titkári teendőket nem kötelezhető a hiányzó összeg megtérítésére, de Bartal Antal felelőssége felmerült.⁵⁴² Az ügy részletei az iktatókönyvekből nem ismerhetők meg teljes egészében, de annyi biztosnak tűnik, hogy Wittmann külön aktát készített a hiányról,⁵⁴³ amelynek mértéke végül elérte a 452 forintot. Az ügyet végül az összegek részleges behajtása után a VKM 1894 novemberében ad acta tette.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ 242/1891. A VKM 55042. szám alatt 1891. május 1-én leiratot intézett a tanárképző intézet igazgatójához, amelyben tudatja, hogy az egyik tanárképző intézeti ösztöndíjat oly módon alakítja át, hogy 100 forinttal megtoldja, amennyiben a jelölt tornatanárképzést is szerez. Budapest, 1891. májusa. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁴¹ 252/1892. A VKM 29.141. szám alatt 1892. július 5-én kérte a tanárképző intézet tagjait, hogy klasszika-filológus, magyar-német, magyar-francia, francia-német, matematika-ábrázoló geometria, természetrajz-földrajz szakra készülő tanárjelöltek, állami és kir. kat. középiskoláknál való alkalmaztatás végett adják be folyamodványukat. Budapest, 1892. július 11. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁴² 99/1891. A VKM 142.63. szám alatt 1891. december 8-án ismerteteti, hogy Wittmann Ferenc nem kötelezhető azon 56 forint 65 krajcárnyi összeg megtérítésére, amelyet Sztoczek József magánjellegű kiadásainak fedezésére fordított de Bartal Antal igazgató felelősségre felmerült az ügyben. Budapest, 1891. december 20. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁴³ 154/1893. Az igazgató felterejsztése, melyben jelentést tesz a néhai Dr. Sztoczek József idejéből mutatkozó hiányok ügyében tett eljárásról. Budapest, 1893. február 3. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁴⁴ 75/1894. A VKM 5951. szám alatt 1894. november 12-én értesíti az igazgatót, hogy a néhai Dr. Sztoczek József idejéből származó 452 forint 21 krajcár pénzhiány ügyét a múlt évi 154. számú február 3-i felterejsztés alapján befejezettnek tekinti. Budapest, 1894. novembere. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

12. kép: Volf György 1880 körül

Bartal Antal távozásával, Volf György személyében új igazgatót nyert a gyakorlóiskola is, akit a VKM igazgatói tisztségében 1891 folyamán véglegesen megerősített.⁵⁴⁵ Az új igazgató 1894-ben a tanárképző intézet igazgatóságának megkerülésével lépett érintkezésbe a minisztériummal. Erről tudomást szerezve Beöthy Zsolt igazgató figyelmeztette Volfot, hogy a „hivatalos utat betartva” kell a jövőben érintkezésbe lépni a gyakorlóiskola vezetőjének a kultusztárcával, azaz a tanárképző intézet igazgatóságán keresztül.⁵⁴⁶ Volf válaszlevelében kifejtette, hogy a neveléstani szakosztály 1872-ben jóváhagyott szervezeti szabályzatának 87–88. §-aiból számára az következik, hogy a gyakorlóiskola közvetlenül a minisztérium alá rendelt intézmény, csupán a szokásjognak köszönhető, hogy korábban a tanárképző intézeten keresztül érintkeztek a VKM-mel.⁵⁴⁷ A Volf által hivatkozott részek a neveléstani szakosztály szabályzatából valóban a „különálló gymnasiumi intézet” formulát használja, amely tanrendjét maga állapíthatta meg és terjeszthette fel a kultusztárcához,⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ 341/1891. A VKM 37101. szám alatt 1891. augusztus 26-án véglegesen kinevezte Volf Györgyöt a gyakorló főgimnázium igazgatójává. Budapest, 1891. augusztus 29. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁴⁶ 115/1894. A tanárképző intézet igazgatója felszólítja Volf Györgyöt, hogy a minisztériumhoz címzett bármely felterjesztését a tanárképző intézet igazgatósága útján terjessze fel. Budapest, 1894. januárja. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁴⁷ 14/1894. Volf György a gyakorlóiskola igazgatójának levele Beöthy Zsolt tanárképző intézeti igazgatóhoz. Budapest, 1894. január 28. Közli: *Kís*, 1988. 102–104.

⁵⁴⁸ 6351/1872. Pauler Tivadar VKM-miniszter rendelete a tanárképző szabályzatának módosítása tárgyában. Buda, 1872. május 16. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873). 87–88. §.

ugyanakkor ezekből semmi sem következik a szabályzat szerint a további ügyviteli elemekre vonatkozóan. Ezt lényegében az 1870-es években a VKM rendezetlenül hagyta. A kialakult vita hatására azonban a 37.379/1894 (X. 11.) számú rendelet értelmében a VKM kötelezte a gyakorlóiskola igazgatóját, hogy minden a minisztériumhoz küldendő felterjesztést lássanak el tanárképző intézeti számmal, illetve a mindenkori igazgató aláírásával. Indokolt esetben pedig a gyakorlóiskola vezetőjének előzetesen egyeztetnie kellett a tanárképző igazgatóságával és rajta keresztül léphetett érintkezésbe a minisztériummal.⁵⁴⁹ Lényegében a tanárképző intézet vezetése láttamozási, illetve fontosabb ügyekben a kontroll érvényesülését elősegítő konzultációs jogot nyert a gyakorlóiskola felett, így sikerült a szakásjogot kodifikált joggá alakítania.

A tanárképző intézet az 1870–1880-as években a kolozsvári tanárképző intézet esetében többször professziós-szakértői kontrollt gyakorolt annak működése felett. 1893 decemberében a VKM arra kérte az igazgatóságot, hogy ezúttal a bölcsészkar modern filológiai szemináriumok élére kinevezendő oktatók személyéről terjessze fel véleményes jelentését.⁵⁵⁰ Ez volt az első olyan eset, ahol a tanárképző intézet véleményezési jogot kapott az egyetemi intézményeket érintő személyi kinevezésekben. Ennek oka abban keresendő, hogy a minisztérium még ekkor is a szemináriumok eredeti céljának megfelelően ezeket a stúdiumokat elsősorban a tanárképzés részeinek tekintette, s ezért kérte a tanárképzőt szakértői véleményformálásra. Különösebb ellenvetése nem lehetett a jelöltek személyével kapcsolatban Beöthynek,⁵⁵¹ hiszen alig egy év múlva mind Szinnyei Józsefet, mind pedig Becker Fülöp Ágostot rendes tanárokként a tanárképzőben is alkalmazták.⁵⁵²

Ugyancsak ebben az időszakban merült fel az igazgatóság részéről a teljes intézet megújítása, amelyre vonatkozóan a tanári kar bevonásával javaslat is készült. A javaslatot mind a VKM, mind pedig az egyetem rektora részére megküldte Beöthy, arra azonban nem állnak rendelkezésre adatok, hogy akár a minisztériumban, akár pedig az egyetemen belül az átszervezésre vonatkozóan döntéselőkészítés történt volna.⁵⁵³ Ehelyett a rektor az állandó helyszűkében levő intézetet úgy próbálta segíteni, hogy megengedte a tanárképző intézeti nyelvi, illetve repetitori órák egy részének az egyetem központi épületében való tartását.⁵⁵⁴

⁵⁴⁹ 29/1894. A VKM 37379. szám alatt 1894. október 11-én közölte a tanárképző intézet igazgatójával, hogy a gyakorló gimnáziumi felterjesztések az igazgató útján terjesztendők fel, de ha különös ok nincs, nem kell külön felterjesztést írni, hanem a beadványt képezdei számmal, kelttel és igazgatói aláírással kell ellátni. Budapest, 1894. október 14. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁵⁰ 94/1893. A VKM 55014. szám alatt 1893. december 13-án leküldte a tanárképző intézet igazgatójának véleményezés végett a budapesti egyetem bölcsészkarának prodékánja által tett előterjesztését, amelyben Szinnyei József és Becker Fülöp tanároknak szemináriumi vezetőkké való kinevezését javasolja. Budapest, 1893. december 24. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁵¹ 99/1893. Igazgató felterjeszti véleményes jelentését Szinnyei József és Becker Fülöp szemináriumi vezetőkké való kinevezéséről. Budapest, 1893. december 31. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁵² [Sine nomine] (1895c): Tudósítás Becker Fülöp Ágost és Szinnyei József tanárképző intézeti, illetve szemináriumi vezetőkké való kinevezéséről. *Budapesti Közöny*, 28. 31. 1.

⁵⁵³ 115/1895. Az igazgató elküldi a tanárképző intézet újjászervezésére vonatkozó javaslatot a tudományegyetemi rektornak is. Budapest, 1895. december 3. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁵⁴ 23/b. 1899. A tudományegyetem rektora megengedi, hogy a tanárképző intézet nyelvmesterei és repetitorai a Központi Egyetemi épületben tarthassák előadásait. Budapest, 1899. szeptember 30. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

Az átszervezés gondolata az 1890-es évek közepén vélhetően két ok miatt merült fel. Egyfelől az 1880-as évek végétől ismét szakértői diskurzus folyt a tanárképzés elméleti szakaszának átalakításáról, másfelől ezzel összefüggésben létrejött az 1890-es évek végén egy új intézet, amely a tanárképző intézet helyzetét is befolyásolta.

Miután az 1883: XXX. törvény és az 1888-as vizsgaszabályzat sem hozott gyökeres átalakítást a tanárképzésben, az 1880-s évek második felétől a századfordulói ismételt több az egyetemi képzés átalakítását, illetve ezzel összefüggésben a tanárképzés reformját szorgalmazó írás látott napvilágot különböző periodikák hasábjain. Ezek közül az első Eötvös Lorándhoz kapcsolódott, akinek a Trefort Ágoston VKM-miniszterhez címzett nyílt levelét a Budapesti Szemle közölte. Ebben megállapította, hogy az állam különböző feladatait a modernizáció eredményeképpen szakértők vették át, akiket épp ezért tudományos képzéssel készítének fel hivatásuk gyakorlására.⁵⁵⁵ Vagyis a teoretikus tudástartalmak birtoklása elengedhetetlen feltétele a sikeres gyakorlati működésnek. Ezt a típusú felkészítést a szakértői működésre az egyetem biztosíthatta megítélése szerint. A sikeres tudományos felkészítés elé háruló akadályokat elsősorban egy új egyetemi tanrend megalkotásával, a hallgatók vizsgákon és repetitorokon keresztüli erősebb ellenőrzésével és a leckepezény helyett a tandíj bevezetésével kívánta elhárítani. A tanrendnek a hivatásra való felkészülést kellett volna tervszerűbbé tenni, a képzésben mutatkozó hiányosságok megszüntetésével, míg a vizsgáknak és a repetitoroknak az egyetemi képzés színvonalát kellett volna megőrizni. Az oktatás színvonalának esését Eötvös részben a hallgatók alacsony társadalmi státuszából fakadó megélhetési problémákból, részben pedig az egyetemi tanrend hallgatói igények előli merev elzárkózásból vezette le. A leckepezény eltörlése elősegítette volna a képzés átalakulását, hiszen így mind a tanárok mind pedig a hallgatók a rendszerező előadások meghirdetésében, illetve az elmélyült tudományos felkészítésben váltak volna érdekeltté (*Eötvös*, 1887. 315–321.).

Beöthy Zsolt helyzetértékelése Eötvösével számos ponton megegyezett, hiszen a hallgatók alacsony társadalmi státuszát, a megélhetésért folytatott napi küzdelmüket az egyetemi tanulmányok folytatása mellett ugyancsak a tanárképzést sújtó egyik legfontosabb problémának látta (*Beöthy*, 1894. 6.). Emellett megállapította, hogy az egyetemi előadások anyaga nem nyújtott kellő áttekintést egy-egy szaktárgy középiskolai oktatására. Az 1887-ben bevezetett szemináriumok megítélése szerint nem segítették a tanárképzés ügyét, hanem csak tervszerűtlenebbé tették a felkészítést, mivel ezeken a tudományos kutatás alapsajátosságai, tehát a tudomány művelésével foglalkoztak leginkább, így átfogó ismeretek helyett egy-egy részterületen nyertek alaposabb képzést (*Beöthy*, 1894. 5.).

Javaslatában elképzelhetőnek tartotta az egyetemi előadások olyan típusú átalakulását, amelyet az Országos Közoktatási Tanács, illetve Kármán Mór 1875-ben és 1879-ben szorgalmazott, azaz a középiskolai oktatás szükségleteinek figyelembevételével egy új tanrend kialakítását. Ebben ugyanakkor Eötvöshöz hasonlóan a neohumanista alapelveket követő tudományos ismeretközlést tartotta az egyik legfontosabb megőrzendő elemnek, mivel csak a tudományosan képzett tanárok válhattak megfelelő nevelővé (*Beöthy*, 1894. 10.).

⁵⁵⁵ „Az európai művelődés egyik sarkalatos alapelve nyilvánul meg akkor, mikor látjuk, hogy az állam, mely ma egyből kíváltságot el nem ismer, mint a melyet a tanúltság magasabb fok ad, a szolgálatra készülő hivatalnokokat, ügyvédeket, s orvost a tudósok iskolájába küldi s megkívánja tőlük, hogy képzettségök tudományos előismereten alapuló legyen.” (*Eötvös*, 1887. 309.)

Az előadások mellett szorgalmazta egy a tanárjelöltek egzisztenciális természetű nehézségeit mérséklő új intézmény létrehozását a tübingiai Stift mintájára, amely az egyetemi előadások rendszerező áttekintése mellett bizonyos számú jelöltnek ingyenes elhelyezést is biztosított. Ennek szorosan kellett volna kapcsolódnia a bölcsészkarhoz annak képzését kiegészítve oly módon, hogy az előadások átfogó anyagát részletesen, didaktikai szempontok szem előtt tartásával magyarázza a jelöltek számára (*Beöthy*, 1894. 7.; 17–18.). Erre a szerepre a tanárképző intézetet is megfelelőnek tartotta volna, ha az átalakul és szervezetében egységesül, valamint a képzési rendszere a repetitív ismétlést szorgalmazták volna a középiskolai tanítás szempontjainak szem előtt tartásával (*Beöthy*, 1894. 18.). A reform harmadik elemét pedig a tanárképzés gyakorlati felkészítési szakaszának rendszeresebbé tételével képzelte el a gyakorlóiskola 1892-es javaslatának megfelelően, amely lényegében a gyakorlóiskolában kialakult rendszert terjesztette volna ki más középiskolákra is, hogy a tanárjelöltek gyakorlati évüket lehetőleg ellenőrzött keretek között töltsék el. Ehhez ugyanakkor azt is hozzákapcsolta, hogy a tanárképzés intézményeinek átfogó reformja csak abban az esetben lehet sikeres, ha a középiskolai tanárok juttatásait megemeli a kultusz-kormányzat ezzel biztosítva a magasabb társadalmi osztályhoz tartozó fiatalok érdeklődését a hivatás iránt, illetve a már gyakorló szakemberek megtartását (*Beöthy*, 1894. 9.; Vö. *Patyi*, 2014. 355–356.).

Ugyanebben az időszakban jelent meg Kármán Mór a hazai tanárképzés történetét nemzetközi fejlődési modellekbe ágyazó átfogó szintézise, amely az angol, francia és a német egyetemszervezés sajátosságait tekintette át. Gondolatvezetése koherens korábbi megnyilatkozásaival abban a tekintetben, hogy az európai modellekből azoknak az elemeknek az átvételét szorgalmazta, amelyek egyszerre szolgálták a szakértői képzés, a tudományos szakképzés és az ifjak nevelésének igényét (*Kármán*, 1895. LVII.). Ennek megvalósulásához szorgalmazta a bölcsészkar tanrendjének társadalmi igényeknek megfelelő, azaz a középiskolai oktatás követelményeit kielégítő átszervezését. Elképzelése szerint ez lényegében úgy valósulhatott volna meg, hogy angol mintára tanszékeket szerveznek a karon, amelyek a tanárvizsgálat követelményeit figyelembe véve alakítják át a tudományos szakképzést (*Kármán*, 1895. CXLI.). Tehát korábbi javaslataival szemben nem a tanárképző intézet révén kívánta a remélt átszervezést végrehajtani, hiszen ez a tanszabadság elve miatt a kar számára nyilvánvalóan elfogadhatatlan volt, hanem egy belső szervezeti megújulástól remélte a középiskolai tanítás követelményeit szem előtt tartó tantervi átalakulást (Vö. *Patyi*, 2014. 356–357.).

Csengeri János a Magyar Pedagógia lapjain épp a századfordulón közölt írásában némiképp összefoglalva a tanárképzésről kialakult újabb diskurzust megállapította, hogy a filozófiai kar tanárképzésben játszott szerepléről két tábor alakult ki. Az egyik csak a tudományos szakképzéshez rendelte a középiskolai tanárok képzését, míg a másik csoport a teoretikus ismeretek megléte mellett épp oly fontosnak tartotta a pedagógiai irányú kiképzést is. A gyakorlóiskola működését, illetve a cikk megjelenésének idején már fél évtizede működő Bárány Eötvös József Collegium megalapítását annak a felismeréseként értékelte, hogy a német intézményes elemek másolása mellett nem zárkozhat el a magyar oktatáspolitikai a francia hatások elől sem, hiszen akár csak Franciaországban, úgy a magyar tudományos elit és a közoktatás irányítóinak egy része is a közművelődés egyik legfontosabb zálogaként

tekintett a középiskolai tanárok működésére (*Csengeri*, 1900. 452–453.).⁵⁵⁶ A francia minta egyoldalú átvételétől óvva azonban kiemelte, hogy az *École Normale* növendékei csak két hetet töltöttek pedagógiai gyakorlat megszerzésére középiskolában, amely nem tette lehetővé a tanári hivatás iránti elkötelezettség kialakulását. Erre utalt legalábbis az, hogy a tízévi kötelező közszolgálat letelte után az Ulm úti növendékek tömegesen hagyták el a tanári pályát. Ezért javasolta, hogy a budapesti egyetemen az egyetemi előadások és a szaktudományos szemináriumok mellett jöjjön létre pedagógiai szeminárium a pedagógia professzorának vezetésével, amely a II. évesek számára elméleti kérdéseket, a IV. évtől pedig módszertani problémákat tárgyalna. Az új pedagógiai szemináriumokat pedig szorosan összekötötte volna a gyakorlóiskolákkal (*Csengeri*, 1900. 455–456.).

A Csengeri által említett Eötvös Collegium 1895 szeptemberi megnyitásával a tanárképző intézet az egyetemi szemináriumok mellett még egy „vetélytársat” nyert maga mellé, amelylyel szemben bizonyítania kellett létjogosultságát. A Collegium ugyan kísérleti intézetként kezdte meg tevékenységét, de megalapítását lényegében közmegegyezés övezte, a tanárképzés megszervezéséről eltérően gondolkodó szakértők, oktatáspolitikai szereplők egyetértettek megalapításának fontosságában, névválasztásban is ez a kompromisszum érhető tetten, hiszen Eötvös József személyét köztisztelt övezte (*Garai*, 2016. 48–49.).

Az internátus létrehozását előkészítő tárgyalásokon a tanárképző intézet részéről Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Kőnig Gyula és Kármán Mór vettek részt. Kőnig kivételével hárman bekerültek abba a szűkebb bizottságba is, amely a Collegium szervezeti szabályzatát és megalapításával összefüggő konkrét teendőket vitatta meg. A végleges szervezeti szabályzat lényegében a Kármán által kidolgozott javaslaton alapult, aki a felkérését megelőzően 1895 áprilisa és májusa között tanulmányutat tett a jénai tanárképző intézet és a tübingiai Stift szervezeteinek tanulmányozására, amelyet a VKM utazási segéllyel is támogatott.⁵⁵⁷ A tárgyalások során felmerült, hogy az új intézet létrehozásával egyidejűleg a tanárképző intézet megszüntethető. Ennek megakadályozására Kármán javasolta, hogy az internátus konviktus jelleget öltjön, azaz csak lakhatást és ellátást biztosítson a tanárjelölteknek. Beöthy pedig az igazgatói pozíciót hozzákötötte volna a gyakorlóiskola igazgatásához. Végül Eötvös Loránd elképzelése érvényesült, aki egykori tanársegédére bízta az igazgatást, ő maga pedig curatorként örködött afelett, hogy az egyetem bölcsészeti karával, illetve a tanárképző intézettel szemben is fenntartsa a Collegium különállását (*Garai*, 2016. 47–49.).

A két intézmény működése több ponton összekapcsolódott. Egyfelől a tanári kar tagjai között több személyi átfedés volt, így Szilasi Móricz, aki a Collegiumban a klasszika-filológia, valamint Hoffmann Frigyes, aki a német nyelv és irodalom tanszak vezetését látta el, a tanárképző intézet repetitoraiként működtek az 1890-es évek második felében

⁵⁵⁶ Valójában ez nem csak Franciaországban volt így, hanem Poroszországban, illetve Németországban is, ahol a középiskolai tanárok működésétől remélték a társadalom jobbá tételét, illetve fejlődésének biztosítását. Amíg azonban Franciaországban ezt az állam által felügyelt formában az iskolarendszeren keresztül vélték végrehajtani, addig Németországban az iskolarendszer hatásai mellett az egyéni önművelődésnek (*Bildung*) legalább akkora szerepet szántak ebben a folyamatban (*Horlacher*, 2016. 45–48.).

⁵⁵⁷ 194/1895. A VKM 16.472. szám alatt 1895. április 1-én értesítette az igazgatót, hogy Kármán Mórnak 300 forintos utazási segélyt utalványoz, hogy a jénai egyetemen tartandó póttanfolyamok, valamint a szerveződő tanárképző internátus érdekében a tübingiai Stift szervezetének a tanulmányozására. Budapest, 1895. április 21. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906. Ld. Kiss, 1988. 105.

([*Sine nomine*], 1900a. 75.), Gyomlay Gyula, aki szintén klasszika-filológus volt, illetve Mika Sándor történészként szintén gyakorlóiskolai tanárok voltak (*Garai*, 2016. 71–73.). Másfelől a VKM 1897-ben engedélyezte a Collegium tagjainak, hogy a gyakorlógimnáziumban végezhessek pedagógiai gyakorlatukat, illetve vizsgatanításukat.⁵⁵⁸ Így jogosultságot nyertek a gyakorlóiskolai ösztöndíjas helyek elnyerésére is, amelyek közül szinte minden tanévben néhányat az internátus tagjai kaptak meg.⁵⁵⁹

Harmadrészt a két intézet között a legfontosabb kapcsolatot Eötvös Loránd személye jelentette, aki a Collegium létrehozását VKM-miniszterként előkészítette, végig követte létrehozásának folyamatát, belső életében rendszerint részt vett, emellett pedig tanárképző intézeti tanárként is működött, majd Beöthy 1896-os leköszönésével annak helyét is elfoglalta a tanárképző intézet élén, mivel a régi igazgató az Országos Közoktatási Tanács ügyvivő alelnöke lett (Vö. *Kiss*, 1991. 6.). A Collegiumhoz hasonlóan ez Eötvös számára nem a napi ügyek vitelében való részvétel eredményezte, erre Heinrich Gusztávot kérték fel ügyvezető igazgatóhelyettesként,⁵⁶⁰ hanem a felügyelet gyakorlását, iránymutatást a tanárképző működésének kiteljesedésére vonatkozóan.

A tanárképzés fejlesztésének átgondolására, illetve ebben a tanárképző intézet szerepének újraértékelésére Eötvös korábban is mutatott hajlamot, hiszen az 1870-es években a franciaországi útja, illetve a bölcsészkar 1879-es felterjesztésének megszövegezésében játszott szerepe mögött is ez irányú érdeklődése állt. 1896-ban a Collegium megszervezését követően Wlassics Gyulával ismertette, hogy milyen módon képzelte el az új internátus, illetve a tanárképzés szerveinek kapcsolatát. Felterjesztésében megállapította többször kifejtett álláspontját arra vonatkozóan, hogy csak a tudományosan képzett középiskolai tanár közoktatási működése lehet eredményes. A pedagógiai felkészítésnek is csak úgy vehették hasznát a jelöltek, ha szaktudományukban kellő jártasságot szereztek. A teoretikus tudás feletti örködés letéteményeseként a bölcsészeti kart jelölte meg, amelynek helyes működését három elemhez rendelte: a tudományos tanulás helyes módszereinek kialakítását elő kell segítenie, emellett a tudományos fejlődési folyamatok egészében vezető szerepet kell mutatnia, továbbá a kutatásban való részvételbe betekintést, valamint eligazítást szükséges biztosítani.⁵⁶¹

A tanárképző intézetet fenntartását három szempontból tartotta indokolhatónak: egyfelől megállapította a szaktárgyakhoz kapcsolódó tanrendet az azon belüli főtárgyak és melléktárgyak helyes hallgatásának sorrendjét, illetve ezeket közzétette a hallgatók számára az egyetemi lecke-könyven, továbbá a tárgyak struktúráját, azaz a képzés szerkezetét időről-időre felülvizsgálta.⁵⁶² Másfelől a tanárképző intézet tagjainak eligazítást adott a képzésben, a felügyeletet ötvözte

⁵⁵⁸ 118/1897. A VKM 17048. számú 1897. március 23-i rendelete az Eötvös Collegium növendékeinek a gyakorló iskolában való hospitálása tárgyában. Budapest, 1897. április 2. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁵⁹ Wlassics Gyula VKM-miniszter átírta Eötvös Lorándnak, a tanárképző intézet igazgatójának, melyben az Eötvös Collegium IV. éves hallgatóinak gyakorlati képzése ügyében intézkedik. Budapest, 1897. március 23. Közli: *Kiss*, 1988. 147–148.

⁵⁶⁰ 9/1896. Megkeresés Dr. Beöthy Zsolt volt elnökhöz, hogy a tanárképző igazgatói hivatalt Dr. Heinrich Gusztáv ügyvezető igazgatónak adja át. Budapest, 1896. szeptember 15. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁶¹ Eötvös Loránd javaslatai a tanárképzés ügyében Wlassics Gyula VKM-miniszter részére. Budapest, 1896. június 24. Közli: *Kiss*, 1988. 141–145.

⁵⁶² Eötvös Loránd javaslatai a tanárképzés ügyében Wlassics Gyula VKM-miniszter részére. Budapest, 1896. június 24. Közli: *Kiss*, 1988. 142.

az egyéni tanácsadással és vezetéssel. Végül pedig ennek az intézetnek a feladata volt az egyetemi képzését kiegészíteni a középiskolai tanítás szükségleteinek szempontjából (az egyetemi tanrendhez illeszkedő, de abból kimaradt bevezető előadások meghirdetése, a középiskolai tanításhoz szükséges tananyag részletező áttekintése, a gyakorlati készségek és a szakirodalmi tájékozottság kialakítása, valamint a modern idegennyelvek ismeretének elmélyítése).⁵⁶³

Megítélése szerint a tanárképző épp azért nem tudta feladatait teljes mértékben teljesíteni, mert kevésbé nyert „intézményes” jelleget, működését számos ponton az esetlegesség jellemezte, ezért elképzelhetőnek tartotta felváltását a Collegiummal. Ez oly módon valósult volna meg, hogy a tanárjelöltek nagyobb része kültagként látogatta volna az internátusban meghirdetett órákat ily módon egy szellemi műhelyt kialakítva, amelynek tevékenységébe a bölcsészkar egyetemi tanárokat is be kívánta vonni. Az ily módon kibővített intézetnek három jogcímen lettek volna tagjai: a) bennlakó tagok, akikre külön szabályzat vonatkozott volna, b) ösztöndíjas tagok, akiknek a juttatások fejében szintén különböző kötelezettségeknek kellett eleget tennie, c) a szabad tagok, akik a tanulmányaik teljesítéséig maradhattak az ily módon átalakult tanárképző intézet tagjai. Addig amíg a Collegiumot kibővítették tanárképző intézetté, a meglévő tanárképző átalakítására javasolta, a tanári kart kisebb szakcsoportra felosztani, hogy az egyéni vezetés és a felügyelet jobban érvényesülhessen.⁵⁶⁴ Eötvös tehát a tanárképzés egyetlen intézetévé alakította volna át a Collegiumot, amelynek képzése elsősorban az egyetemi szaktudományos anyag rendszerezését, valamint az egyetemi tanulmányok felügyeletét célozta volna meg. Az internátusi képzés sikerességének egyik eleme épp ebben rejlett, mivel tagjai a kis létszámú szakórák mellett a felveendő egyetemi órákról is útmutatást kaptak, illetve az ezeken nyújtott teljesítményt is rendszeresen ellenőrizték már a korai időszakban is (*Garai*, 2016. 78–81.).

A tanárképző intézet és a Collegium viszonya mellett a tanárvizsgálati szabályzat módosítását is szükségesnek vélte. Így az alapvizsgát az első év végére helyezte volna, mivel úgy vélte, hogy a hallgatók a szaktudományos képzésére fordítható idejük jelentős részét veszítették el a vizsgára történő előkészülésre. A szak- és a pedagógiai vizsgálatot az 1888-as szabályozás szerinti időszakban hagyta volna meg, ugyanakkor az egy évi pedagógiai gyakorlatot a pedagógiai vizsga előfeltételévé tette volna oly módon, hogy ezt az időszakot nyilvánossági jogot kapott gimnáziumban kellett volna eltölteni. A gyakorlati vizsgához kapcsolta volna a pedagógiai elméleti és történeti részeit, hogy a tanárjelöltek bemutathassák gyakorlati tevékenységük szoros kapcsolatban áll az elméleti alapokkal, azoknak egyfajta értelmezésén nyugszik. A reformok sikerességének és tartóságának zálogát csakúgy, mint korábban Beöthy Zsolt, Eötvös is abban látta, ha a gyakorló középiskolai tanárokat érdekeltté teszik az önművelésre, amelynek előfeltétele anyagi helyzetük jelentős javítása.⁵⁶⁵

Wlassics amellet, hogy megköszönte Eötvös elhivatottságát a tanárképzés ügye iránt, Beöthy Zsolt távozása miatt felkérte az igazgatói feladatok ellátására, illetve megbízta

⁵⁶³ Eötvös Loránd javaslatai a tanárképzés ügyében Wlassics Gyula VKM-miniszter részére. Budapest, 1896. június 24. Közli: *Kiss*, 1988. 142–143.

⁵⁶⁴ Eötvös Loránd javaslatai a tanárképzés ügyében Wlassics Gyula VKM-miniszter részére. Budapest, 1896. június 24. Közli: *Kiss*, 1988. 143.

⁵⁶⁵ Eötvös Loránd javaslatai a tanárképzés ügyében Wlassics Gyula VKM-miniszter részére. Budapest, 1896. június 24. Közli: *Kiss*, 1988. 144–145.

a tanárképző intézet új szervezeti szabályzatának kidolgozásával. Erre vonatkozóan a tanári testületnek már volt javaslata, amit még 1895-ben készítettek el, de ezt Eötvös szükség szerint átdolgozhatta, vagy kiegészíthette.⁵⁶⁶ Az új igazgató a tanári kar tagjait bevonva közös értekezleten vitatta meg az új szervezeti szabály javaslatát, amely közül két elemet emelt ki. A legfontosabb változást az igazgatásban tartották szükségesnek végrehajtani, amelynek feladatát az elnök és az igazgató mellett egy hat tagból álló tanárképző intézeti tanács vett át. A tanács feladata a tanrend meghatározásában, illetve a tanárképzéssel összefüggő ügyek megvitatásában és a szakvezető tanárok felkérésében merült ki. A képzést az 1880-as években többször felmerült repetitorok, illetve tanítók alkalmazásával egészítették ki, amelyekre a felkérést ugyancsak a tanács adta ki, így az egyetemi tanszabadság sem sérült, hiszen a tanárképző nem rendelkezett a bölcsészkar tanáraival, hanem előzetes egyeztetést követően adott ki számukra megbízást.⁵⁶⁷

A tanács megalkotását Eötvös azért is tartotta szükségesnek, mert így tagjai a tanárképzést érintő valamennyi ügyet átláthatták és tárgyalhatták egymás között, emellett pedig véget vetett volna annak a versengésnek, amely a tanárképző intézet rendes tanári helyeiért, azaz a javadalmazásért folyt a fiatalabb tanárok részéről, hogy megélhetésüket, illetve egyetemi előmenetelüket biztosíthassák. Vélhetően tehát a tanács tagjait egyetemi tanárokkal kívánta feltölteni, a repetitorság megszűnésével pedig a fiatalabb tanárok karrieraspirációit kívánta kielégíteni. A javaslatban emellett a tanárképző intézet tagjainak a tanárvizsgálatokon előnyöket garantált volna, amely alighanem a tagság kiterjesztését célozta a bölcsészkar hallgatók minél nagyobb körére. A javaslatok között az is fontos elem volt, hogy a tanárképző intézeti ösztöndíjak értékét 500 forintra akarták emelni és 18 ösztöndíjas helyet rendeltek volna hozzá az intézethez (Kiss, 1987. 108.).⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ 45.720/1896. Wlassics Gyula VKM-miniszter leirata Eötvös Loránd részére, amelyben kinevezi a tanárképző intézet igazgatójává. Budapest, 1896. szeptember 23. Közli: Kiss, 1988. 145–146.

⁵⁶⁷ Eötvös Loránd felterjesztése Wlassics Gyula VKM-miniszternek a tanárképző intézet új szervezete ügyében. Budapest, 1897. június 12. Közli: Kiss, 1988. 148–149.

⁵⁶⁸ Eötvös Loránd felterjesztése Wlassics Gyula VKM-miniszternek a tanárképző intézet új szervezete ügyében. Budapest, 1897. június 12. Közli: Kiss, 1988. 148–149.

5.4.2. *A professzionalizmus formálásának személyi feltételei: a tanárképző intézet tanári karának változásai 1880 után*

13. kép: Beöthy Zsolt, 1910 körül

Az 1882/1883–1890/1891. tanévek között a tanári kar változásairól a forrásadottság miatt kevés információ áll rendelkezésre.⁵⁶⁹ Az intézetet közel két évtizedig vezető Sztoczek József halálát követően, igazgatóvá Beöthy Zsoltot nevezte ki a VKM.⁵⁷⁰ Az 1887/1888. tanévtől az almanachok nem tüntetik fel Bartal Antalt a tanári kar tagjaként, de állásáról hivatalosan csak az 1890/1891. tanév végével mondott le.⁵⁷¹ Helyére Kassai Gusztávot nevezték ki, aki a latin stilsztika és ékesszólás habilitált magántanára, illetve gyakorló középiskolai tanár volt ([*Sine nomine*], 1891a. 38.).⁵⁷² Télyf Iván ugyancsak az 1887/1888. tanévben vonult

⁵⁶⁹ A Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképezde 1883-ban kinevezett tanári karának tagjait lásd a Függelékben csatolt 22. számú táblázatban.

⁵⁷⁰ [*Sine nomine*] (1890d): Beszámoló Beöthy Zsolt tanárképző intézeti igazgatóvá történő kinevezéséről. *Budapesti Közlöny*, 24. 193. 1.; 247/1890. A VKM 32.871. szám alatt 1890. július 23-án Beöthy Zsolt egyetemi ny. r. tanárt kinevezte a tanárképző intézet igazgatójává. Budapest, 1890. július 18. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁷¹ 38/1890. Igazgatói felterjesztés, amelyben bejelenti, hogy Bartal Antal a tanárképezdei tanári állásáról lemond. Budapest, 1890. szeptember 30. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906. 51/1890. A VKM 43.787. szám alatt 1890. október 6-án Bartal Antal a tanárképző tanári tiszteréről való lemondását elfogadja. Budapest, 1890. október 7. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁷² 253/1890. A VKM 282.88 szám alatt 1890. augusztus 14-én Kassai Gusztáv egyetemi magántanárt tanárképző intézeti tanárrá nevezi ki a latin konzervatórium szakjára. Budapest, 1890. augusztus 21. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

nyugalomba, előbb Ábel Jenő, majd halálát követően Pecz Vilmos nyerte el a görög tanszakot, csakúgy mind a tanárvizsgáló bizottság esetében ([*Sine nomine*, 1891a. 57).⁵⁷³ Pecz ekkor az evangélikus főgimnázium rendes, illetve a görög dráma magántanára volt ([*Sine nomine*, 1891a. 38.). Szintén 1887-ben lett az intézet rendes tanára Fejérpataky László, az oklevéltan magántanára ([*Sine nomine*], 1891a. 37.), aki 1881/1882. tanév óta vezetett gyakorlatokat az intézetben.⁵⁷⁴ Fröhlich Izidor vélhetően ugyanebben az évben nyerhetett rendes tanári kinevezést ([*Sine nomine*], 1888a. 54.) noha már egy évtizeddel korábban közölte vele az igazgatóság Eötvös Loránd közbenjárásával, hogy alkalmaznák tanárként.⁵⁷⁵

Az 1888/1889–1890/1891. tanévekben több személyi váltás történt a rendes tanárok között. 1889 februárjában Medveczky Frigyes vált az intézet rendes tanárává, igaz 1890-ig nem részesült honoráriumban.⁵⁷⁶ Medveczky esete noha ekkor már a pedagógia nyilvános rendes tanára és a tanárvizsgáló bizottság tagja volt ([*Sine nomine*], 1890a. 32.), nem tekinthető egyedülállónak. Az 1888/1889. tanévben elhunyt Hunfalvy János helyett Lóczy Lajost, az összehasonlító földrajz nyilvános rendes tanárát ([*Sine nomine*], 1890a. 32.), illetve Entz Gézáat az állattan műegyetemi tanárát ugyancsak díjazás nélkül alkalmazták.⁵⁷⁷ Előbbi azonban Hunyady Jenő tiszteletdíját 1890 januárjától megkapta, így végül mégsem maradt fizetséggel.⁵⁷⁸ Az intézet vezetőségében már 1882-ben is felmerült az a gondolat,⁵⁷⁹ hogy a fiatalabb tanárokat tanársegédként, vagy repetitorként is lehetne alkalmazni elősegítve a tanulmányok rendszerezését a tanárjelöltek részére, illetve az oktatók tudományos karrierépítését. 1889-ben megismételték a javaslatot kiegészítve azzal, hogy a repetitorok működését bizonyos mértékű fizetéshez szerették volna hozzákötni, ám miután ez költségvetési okok miatt megghiúsult,⁵⁸⁰ Simonyi Zsigmondot a magyar nyelvtudomány nyilvános rendes tanárát, Scholtz Ágostont, a mennyiségtan nyilvános rendes tanárát és Töttösy Bélát

⁵⁷³ 143/1889. A VKM 294. szám alatt 1889. január 9-én a betegség miatt szabadságolt Dr. Ábel Jenő helyettesítésére Dr. Pecz Vilmost bízta meg tanárképzőintézeti előadások tartásával. Budapest, 1889. január 20. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁷⁴ 86/1887. A VKM 20.519. szám alatt 1887. október 11-én Fejérpataky László egyetemi magántanárt tanárképzőintézeti rendes tanárrá nevezte ki és részére a tiszteletdíjat utalványozta. Budapest, 1887. november 6. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁷⁵ 44/1877. Az igazgató felkéri báró Eötvöst tudatni Fröhlichchel, hogy a tanárképzőintézetben alkalmazzák. Budapest, 1877. október 27. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵⁷⁶ 183/1889. A VKM 565. szám alatt 1889. február 2-án Dr. Medveczky Frigyes tanárt megbízta képezdei előadások és gyakorlatok tartásával, de kikötötte, hogy tiszteletdíjáról csak 1890-ben fognak gondoskodni. Budapest, 1889. február 16. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁷⁷ 109/1889. Az igazgató felterejsztése, amelyben tájékoztatja a VKM-t, hogy Dr. Entz Géza és Lóczy Lajos a tanárképző intézeti tanári tiszttel hajlandók ellátni jutalomdíjazás nélkül is. Budapest, 1889. december 25. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁷⁸ 134/1890. Az igazgató az elhunyt Hunyady Jenő tanárképzőintézeti tanár jutalomdíjának 1890. január 1-től való beszüntetését és Lóczy Lajos számára a jutalomdíj 1890. január 1-től való engedélyezését kéri. Budapest, 1890. január 21. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁷⁹ 38/1882. A VKM 29.741. szám alatt 1882. október 4-én tájékoztatja a minisztériumot, hogy nem támogatja egy tanári és repetitori állás rendszeresítését. Budapest, 1882. október 8. ELTE EL 15/b 2. Napló, 1873–1883.

⁵⁸⁰ 84/1889. A VKM 37207. szám alatt 1889. november 6-án tájékoztatja az igazgatóságot, hogy a tanárképző intézeti repetitorok alkalmazása a törvényhozásban javaslatba nem hozhatók. Budapest, 1889. november 12. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

az ábrázoló geometria műegyetemi tanárát nevezték ki javadalmazás nélkül.⁵⁸¹ A fizetés nélkül kinevezett tanároknak közös elem volt, hogy a tanárképző intézetbe való megválasztásuk előtt egy–két évvel nyertek egyetemi tanári kinevezést. Szintén ebben az időszakban vált az intézet tanárává Lengyel Béla, a kémia nyilvános rendes tanára ([*Sine nomine*], 1891a. 33.), illetve Marczali Henrik, aki korábban több alkalommal helyettesítette Salamon Ferencet betegségei miatt,⁵⁸² így az 1889-es újabb felkérést követően⁵⁸³ már rendes tanári kinevezést kapott ([*Sine nomine*], 1891a. 57.).

A személyi változásokból megállapítható, hogy az 1880-as évek második felében is több olyan személy vált rendes tanárrá a tanárképző intézetben, akik habilitált magántanárként, illetve középiskolai tanárként a tanárképző intézeti működés segíthetett magasabb tudományos fokozatot elérni (Kassai Gusztáv, Fejérpataky László, Pecz Vilmos, Marczali Henrik). A tudományos karrierépítés segítségét a tanárképző maga is megpróbálta intézményesíteni, de ehhez költségvetési forrásokat a VKM egyelőre nem bocsátott rendelkezésre, így a frissen kinevezett egyetemi tanárokat alkalmazta az igazgatóság díjazás nélkül. Az ügyvitel segítésére Wittmann Ferenc műegyetemi tanárt 1890-ben titkárrá nevezték ki.⁵⁸⁴ A titkárság később jegyzőséggé alakult át, Wittmann 1892-es tanárvizsgáló bizottsági jegyzői kinevezését követően. A VKM ugyanis a tanárképző intézeti titkárságot, illetve a tanárvizsgáló bizottság jegyzőségét összekapcsolta, s az adminisztratív feladatok elvégzéséért Wittmann részére évi 600 forintos tiszteletdíjat biztosított.⁵⁸⁵ Mindkét funkciót több évtizedig viselte, s így a tanárképzés ügyeinek egyik legfontosabb szakértőjévé vált, személye egyben összekötötést jelentett a tanárképző intézet, illetve a tanárvizsgáló bizottság vezetése között, amely különösen 1896 után volt fontos, amikor Beöthy Zsolt lemondásával a bizottság és a tanárképző intézet vezetése több évtizedet követően ismét elvált egymástól (Kiss, 1991. 6.).⁵⁸⁶

Az 1891/1892–1898/1899. tanévek közötti időszakra vonatkozóan a tanárképző intézet személyi állományának változásai több forrásból rekonstruálhatók, így viszonylag pontos képet lehet kapni a tanári kar tagjairól, illetve a tanrendről a szervezeti szabályzat módosítása előtti időszakra vonatkozóan.⁵⁸⁷ Az 1891/1892. tanévben távozott Pecz Vilmos, helyére Hegedűs István került, aki 1892/1893-ra nyilvános rendes tanári kinevezést kapott

⁵⁸¹ 111/1890. Javaslat Dr. Simonyi Zsigmond, Dr. Scholtz Ágoston és Töttösy Béla egyelőre javadalmazás nélküli tanárképző intézeti tanárrá való kinevezése ügyében. Budapest, 1890. november 21. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁸² 110/1884. Salamon Ferenc jelenti, hogy szembaja miatt a második félévi tanárképző intézeti előadásokat nem tudja megtartani és maga helyett Dr. Marczali tanárt ajánlja. Budapest, 1884. február 10. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906. 119/1884. március 8. A VKM Dr. Marczali Henriknek utalványozza Salamon Ferenc havi 40 forintos jutalomdíját február 1-től. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906..

⁵⁸³ 26/1889. Salamon Ferenc levele, amelyben a képezdei előadások helyettesítésére Dr. Marczali Henriket ajánlja. Budapest, 1889. szeptember 22. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁸⁴ 112/1890. Igazgatói felterjesztés, amelyben Wittmann Ferencnek a titkári cím adományozását kéri. Budapest, 1890. november 21. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁸⁵ 27.641/1892. A VKM-miniszter kinevezése Wittmann Ferenc részére a tanárvizsgáló bizottság jegyzőjévé. Budapest, 1892. július 13. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁵⁸⁶ Tk. 685/1924–1925. Petz Gedeon a budapesti Magyar Kir. Középiskolai Tanárképző-Intézet igazgatójának levele a VKM miniszterhez. Budapest, 1925. június 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁵⁸⁷ A Magyar Királyi Budapesti Középiskolai Tanárképző-intézet tanári karának 1891/1892. tanévben kinevezett tagjait lásd a Függelékben csatolt 23. számú táblázatban.

és a tanárvizsgáló bizottság tagjává vált ([*Sine nomine*], 1894a. 37.). Pecz távozásának hátterében az állt, hogy időközben kinevezték Kolozsvárra rendes tanárrá, 1898-ban alighanem visszatért, ugyanis kérvényezte, hogy nevezzék ki a tanárképző intézetbe rendes tanárként,⁵⁸⁸ de erre 1899-ig bizonyosan nem került sor.

Az 1891/1892–1892/1893. tanévekben elhunyt Budenz József, illetve Salamon Ferenc. Helyükre Szinnyei József, aki Budenzet bölcsészkar professzorként, illetve tanárvizsgáló bizottsági tagként is felváltotta ([*Sine nomine*], 1894a. 60.), illetve Láczy Gyula, aki ugyanilyen módon örökölte meg Salamon Ferenc helyét a középkori egyetemes történeti tanszak élén, valamint a tanárvizsgáló bizottságban ([*Sine nomine*], 1892ó. 6.; [*Sine nomine*], 1894a. 37.). Ugyancsak az 1893/1894. tanévben vált a tanári kar tagjává Becker Fülöp Ágost, aki Keszler József munkáját segítette a francia nyelvészet és irodalom területén, egy évi tanárképző intézeti működését követően pedig nemcsak nyilvános rendkívüli tanári kinevezést nyert, de a tanárvizsgálatokon is szerepet kapott, illetve a modern filológiai bölcsészkar szemináriumában is vezető tanárként tevékenykedett ([*Sine nomine*], 1894ó. 5.; [*Sine nomine*], 1894a. 38.). Keszler egészsége valószínűleg megrendült, mivel a kultuszárca többször szabadságot engedélyezett számára, 1892-ben pedig arra is figyelmeztetnie kellett az igazgatóságnak, hogy szeptember végén már meg kellett volna kezdenie óraadói tevékenységét.⁵⁸⁹

Az 1896/1897. tanévben több változás is történt az intézet vezetésében, illetve a tanári kar rendes, kinevezett tagjai között. Beöthy Zsolt ugyan távozott az igazgatói pozícióból, de a tanári kar tagja maradt a továbbiakban is. Helyét Eötvös Loránd, illetve Heinrich Gusztáv foglalta el igazgatóként, illetve ügyvezetőként ([*Sine nomine*], 1897a. 68.). Jurányi Lajos a növénytan, illetve Margó Tivadar az állattan tanárai elhunytak. Előbbit 1899-ig nem helyettesítették új tanár kinevezésével, utóbbi kurzusainak vezetését pedig Entz Géza műegyetemi tanár vette át. Az 1897/1898 tanévben azonban három új tanárral is bővült az intézet. Így rendes tanárként nevezték ki Klupathy Jenőt, aki a természettan magántanára ([*Sine nomine*], 1898a. 47.); Krenner Józsefet, aki az ásványtan nyilvános műegyetemi tanára volt (Kiss, 2000. 39.), illetve Kövesligethy Radót, a kozmográfia rendkívüli tanárát, a földrajzi szeminárium vezetőjét ([*Sine nomine*], 1898a. 44.; *Szentpétery*, 1935. 563.). Utóbbit az Egyetemi Tanács előterjesztésére ajánlotta a VKM Beöthy Zsolt figyelmébe, amely rámutat arra, hogy a bölcsészkar mellett egyéb egyetemi testületeknek is befolyása volt a tanárképző tanári karának változásaira.⁵⁹⁰ Alighanem az intézet működését kísérő bizonytalanság, illetve a folyamatosan emelkedő hallgatói létszámok hozzájárultak ahhoz,

⁵⁸⁸ 161/1898. Az igazgató felterjeszti Pecz Vilmosnak azt a kérését, hogy nevezzék ki a tanárképző intézet tanárává. Budapest, 1898. április 21. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906. 167/1898. A VKM 25231. szám alatt 1898. május 5-én leiratot intézet Pecz Vilmos beadványa tárgyában. Budapest, 1898. május 5. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁸⁹ 36/1891. A minisztérium Keszler József számára október 31-ig terjedő szabadságolást engedélyez 43970. szám alatt 1891. szeptember 29-én. Budapest, 1891. szeptember 29.; 26/1892. Értesítés Keszler József tanárnak, hogy a képezdei előadások már megkezdődtek. Budapest, 1892. szeptember 29. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁹⁰ 154/1894. A VKM 13447. szám alatt 1894. március 20-án sürgős véleményezés végett leküldi az Egyetemi Tanácselőterjesztését, amelyben Dr. Kövesligethy Radó szemináriumi (egyenlőre díjtalan) vezető tanárrá való kinevezését ajánlja. Budapest, 1894. március 14. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906. 180/1894. április 13. A VKM Kövesligethy Radót tiszteletdíj nélkül tanárképző intézeti tanárrá nevezi ki a földrajz szakra. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

hogy a gyakorlóiskolában és a tanárképző intézet neveléstani szakosztályában is stúdiumokat adó Kármán Mórt 1899 áprilisában feleségének kérésére ideiglenesen nyugdíjazta a minisztérium idegkimerültség miatt.⁵⁹¹ Kármán kiválása nem csak a gyakorlóiskola, hanem a tanárképző intézet számára is érzékeny veszteség volt, hiszen az intézet megszüntetésére vonatkozó elképzeléseket hevesen ellenezte. A hazai tanárképzés kialakításában és fenntartásában résztvevő személyként szakértői véleménye pedig alapvető befolyást gyakorolhatott volna a századvég időszakában végbemenő változásokra.

A tanárképző intézet tanárainak társadalmi helyzetét érintő változás volt az 1893: IV. törvény bevezetésével annak megállapítása, hogy az intézet igazgatója és tanárai mely fizetési osztályba tartoznak. A rendes tanárok besorolása a VII. és VIII. fizetési fokozatokba történt, így egy státuszba esetek a középiskolai igazgatókkal, tanárokkal, a gyakorlóiskolai rendes tanárokkal, tanítóképző intézeti igazgatókkal és tanárokkal.⁵⁹²

A rendes tanárok mellett a tanárképző tanrendje szerint számos további óraadó egészítette ki a képzést. Az 1891/1892. tanévi előadók között így megtalálható Csengeri János, a görög irodalomtörténet magántanára ([*Sine nomine*], 1892a. 39.) aki „*Aischylos Agamemnonja*” címmel hirdetett gyakorlatot ([*Sine nomine*], 1892ó. 3.). A római irodalom történetéből pedig Némethy Géza vezetett szemináriumot magántanárként, illetve az V. kerületi főgimnázium tanáraként „*Ovidius élete és költészete*” címmel ([*Sine nomine*], 1892a. 39.; [*Sine nomine*], 1892ó. 3.). A művészettörténeti órákat („*A görög-római művészet története a peloponeusi háború után*”) az 1892/1893. tanévig Pasteiner Gyula, a művészettörténet nyilvános rendes tanára tartotta ([*Sine nomine*], 1892a. 36.; [*Sine nomine*], 1892ó. 3.).⁵⁹³ A történelem tanszakon ugyancsak több óraadó tanár gyakorlatai bekerültek a tanrendbe. Így Kerékgyártó Elemér művelődéstörténeti órái mellett „*Magyarország története V. Ferdinánd korában*” című gyakorlatát is hallgathatták a jelöltek ([*Sine nomine*], 1892ó. 6.). Az 1892/1893. tanévtől Horváth Árpád az oklevéltan és a címetan rendes tanára hirdetett oklevélteni, illetve magyar jogtörténeti stúdiumokat ([*Sine nomine*], 1893a. 32.; [*Sine nomine*], 1892ó. 6.) Schwarcz Gyula az 1893/1894. tanévtől tartott római jogtörténeti, illetve görög történeti szemináriumokat bölcsészkarai rendes tanárként ([*Sine nomine*], 1894ó. 3–6.). Békefi Remig az árpád kori történelem magántanáraként az 1894/1895. tanévtől vette át Kerékgyártó Elemér művelődéstörténeti tárgyait, majd három évvel később a művelődéstörténeti tanszék vezetőjévé vált előbb rendkívüli, majd 1900-ra rendes tanárként ([*Sine nomine*], 1894ó. 5.; *Szentpétery*, 1935. 582.).

Modern filológiai területeken Mayr Aurél az indogermán összehasonlító nyelvészet rendkívüli, illetve az ófrancia nyelv és irodalom helyettes tanára egészítette ki a Keszler József által tartott rendes órákat egészen az 1894/1895. tanévig, amikor Becker Fülöp Ágost megjelenésével Mayr kapcsolata megszakadt az intézettel ([*Sine nomine*], 1893a. 37.; [*Sine nomine*], 1893ó. 5.). Petz Gedeon az 1891/1892. tanévtől tartott az evangélikus

⁵⁹¹ 187/1899. A VKM 18197. szám alatt 1899. április 12-én leiratban közölte, hogy Dr. Kármán Mórt ideiglenesen nyugdíjazták, miután ezt felesége kérte. Budapest, 1899. április 17. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁵⁹² Ld. 1893: IV. tc. Melléklet.

⁵⁹³ 121/1899. A VKM 83882. szám alatt 1898. december 31-én leiratban közölte az igazgatósággal, hogy Dr. Pasteiner Gyula az 1898/1899. tanév második felében művészettörténeti előadások megtartásával lesz megbízva. Budapest, 1899. január 16. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

gimnázium rendes, illetve a német nyelvészet magántanáraként német nyelvtörténeti gyakorlatokat ([*Sine nomine*], 1892ó. 5.). A magyar nyelvtudományhoz kapcsolódóan Zolnai Gyula V. kerületi főgimnáziumi tanárként, illetve egyetemi magántanári minőségben hirdette meg „*A magyar népnyelv és nyelvjárásai*” címmel órát az 1895/1896. tanévben ([*Sine nomine*], 1898a. 48.; [*Sine nomine*], 1896ó. 4.). Négyesy László pedig az 1893/1894. tanévben hirdetett meg először „*Költészettan*” órát az irodalmi segédtudományok magán-, valamint a gyakorlóiskola rendes tanáraként ([*Sine nomine*], 1894a. 42.; [*Sine nomine*], 1893ó. 4.), majd az 1895/1896. tanévvel kezdődő öt éves ciklusban a tanárvizsgáló bizottságba is kinevezték.

Természettudományos területen Kondor Gusztáv az elemi mennyiségtan rendes tanára tartott „*Determinánsok*”, és „*Analitikai síkmértan*” címmel gyakorlatokat ([*Sine nomine*], 1892ó. 7.; [*Sine nomine*], 1896ó. 7.). Kürschák József, illetve Rados Gusztáv műegyetemi mennyiségteni tanárokként analízishez, algebrahoz illetve a geometria területéhez kapcsolódó stúdiumokat vezettek ([*Sine nomine*], 1892ó. 7.; Kiss, 2000. 39–40.). Ilosvay Lajos az 1892/1893. tanévtől ugyancsak műegyetemi oktatóként vezetett „*Chemia*”-i gyakorlatot, míg Schmidt Sándor kristálytani előadásai is látogathatók voltak ([*Sine nomine*], 1893ó. 8–9.). A szabadkézi rajzgyakorlatokat Rauscher Lajos ugyancsak műegyetemi tanár vezette ([*Sine nomine*], 1892ó. 8.; *Lyka*, 1914. 258–260.). Emellett megemlíthető, hogy a tanárképző intézeti tanrendbe Ponorí Thewrewk Aurél jóvoltából antropológiai gyakorlatok is beépültek („*Általános embertan*”) ([*Sine nomine*], 1892ó. 10.).

Valószínű, hogy az óraadó tanárok egy része, különösen természettudományos területeken, nem kötődött a tanárképző intézethez közvetlenül, hanem egyszerűen az egyetemi tanrendből jelölték ki kurzusaikat választható stúdiumként. Erre utal, hogy például Krenner József, illetve Schmidt Sándor Kristálytani óráit egymás mellett közölte a tanrend és egyértelműen jelezte, hogy közülük csak az egyiket kell hallgatnia a jelölteknek (Ld. [*Sine nomine*], 1893ó. 8.). Ugyanakkor ebben az időszakban is megfigyelhető, az a korábban már kimutatott elem, hogy a tanárképző intézeti kinevezés, óraadásra való felkérés segíthette, illetve előre jelezte több esetben az egyetemi katedrára történő, valamint a vizsgálóbizottsági kinevezést (Békefi Remig, Négyesy László, Petz Gedeon).

A tanárképző intézet 1880–1899 közötti történetéből összefoglalóan megállapítható, hogy képzésének változásai szorosan összefüggtek a tanárvizsgálati szabályzatok módosításaival. A két intézet közötti kapcsolatot a VKM a személyi átfedések mellett igyekezett a tanárképző belső szervezetében is kifejezésre juttatni a titkárság megszervezésével, majd a tanárvizsgáló bizottság jegyzőjének e tisztségre való kinevezésével. Ugyanakkor épp a belső szervezetet jellemző hiányosságok (a szakosztályok egymás mellett működése, a közös értekezletek hiánya) és az önálló épület nélkülözése eredményezte azt, hogy kevésbé öltött intézményes jelleget működése. Az állandó bizonytalanság tünete volt, hogy a gyakorlatokat részben a gyakorló gimnáziumban, részben az egyetemen tartották az óraadók és még az adminisztratív ügyvitel minden elemét sem sikerült a tudományegyetemen kijelölt irodahelyiségbe összpontosítani, legalábbis Sztoczek József időszakában. Ez a bizonytalanság fejeződött ki a hallgatói létszámok ingadozásában, és a tanárok gyakori cserélődésében, amely részben betegségek, vagy elhalálozások miatt következett be. Az igazgatóság megpróbálta a tanári kar tagjait úgy állandósítani, hogy fiatalabb oktatókat neveztek ki rendes tanárként az intézethez segítő tudományos előmenetelüket, ám ennek intézményesítése egyelőre

nem valósulhatott meg. Többek esetében azonban kimutatható, hogy a tanárképző intézeti óraadás elősegítette későbbi előmenetelüket a bölcsészkaron is.

Megfigyelhető a vonatkozó időszakban továbbá, hogy a kultusztárca az intézet igazgatóságára szakértői testületként tekintett és számos, a tanárképzéssel összefüggő ügyben kérte a mindenkori igazgató véleményét a döntéselőkészítési folyamatban. Emellett a kolozsvári tanárképző intézet működése felett a korábbi időszakhoz hasonlóan felügyeletet folytathattott, valamint az 1887-et követően létrejövő bölcsészkar szemináriumok személyi kinevezései esetében is véleményezési jogot gyakorolhatott. Így a tanári professzionizmus formálása mellett az intézet bizonyos mértékig professziós tevékenységet is végzett, hiszen a tanári hivatáscsoport egészével kapcsolatos döntéselőkészítésben kapott szerepet. A gyakorlóiskola és a tanárképző intézet közötti konfliktus nyomán pedig a VKM a közöttük levő, a szokásjog alapján formálódó kapcsolatot több évtizedes késéssel kodifikálta.

1887 után a középiskolai tanárképzés intézményrendszere kettőssé vált a bölcsészkar szemináriumok létrejöttével. Ezt a kettősséget a kultusztárca a szeminárium vezetőinek kiválasztásával próbálta elfedni, hiszen a tanárképző rendes tanárai közül többen megbízást kaptak órátartásra. Mind a bölcsészkar szemináriumok létrejöttkor, mind pedig a Bárá Eötvös József Collegium létrehozását követően felmerült a tanárképző intézet feloszlásának gondolata. Az 1896-ban igazgatóvá kinevezett Eötvös Loránd ugyan elindított egy belső megújulási folyamatot, amely Kármán Mór részvétele nélkül zajlott le, ám egyelőre kérdéses maradt, hogy a megújított tanárképző intézet ideiglenesen maradhat-e fent. Ez attól függött, hogy Eötvös a kísérleti jelleggel működő Collegium részére milyen távlatokat tűzött ki, illetve, hogy az új szervezeti szabályzat megerősítette-e a tanárképző intézményes jellegét.

6. A tanárképzés intézményeinek története, 1900–1918

6.1. A tanárvizsgáló bizottság működése az első világháború végéig

6.1.1. A tanárvizsgáló bizottság professziós tevékenységét érintő strukturális változások, a professziós tevékenység rétegei a századfordulót követően

A századfordulót követően a tanárvizsgálat szerkezete jelentős mértékben nem változott. Az 1888-as szabályzat bizonyos részeit módosította különböző rendeletekkel a VKM. A fennmaradt forrásanyagban nem is történt arra utalás, hogy a minisztériumban felmerült volna új szabályzat kidolgozásának az igénye. A vizsgált időszakban a végrehajtott változtatásoknak három iránya figyelhető meg. A háború kitöréséig az ügyvitelhez, illetve a vizsgarendhez kapcsolódó kisebb kiegészítéseket tett a kultuszárca. Ennek része volt az is, hogy a középiskolai tanári képezéssel rendelkezők részére megkönnyítették a felső kereskedelmi iskolai végzettség megszerzését. A háború kitörésével a hadviselt tanárjelöltek részére különleges vizsgaszabályok kerültek bevezetésre, amelyek lehetővé tették harctéri szolgálattal töltött féléveik függvényében vizsgára való jelentkezésüket akkor is, ha nem rendelkeztek elegendő számú lehallgatott félévvel a bölcsészkaron. Végül, a harmadik elemet a vizsgadíjak, illetve a tanárvizsgáló bizottság átalányának felemeléséért folytatott küzdelem eredményeként végrehajtott pénzügyi változtatások jelentették.

Az ügyrendi szabályozások közül először a vizsgára jelentkező tanárjelöltek személyi adatainak pontosabb megadásának előírására került sor. A minisztérium ugyanis felszólította a vizsgabizottságot, hogy minden tanárjelölről jelentse tartózkodási helyét és azt is, hogy a jelentkezéskor alkalmazták-e valamely középiskolában az illetőt tanárként.⁵⁹⁴ Erre vélhetően azért volt szükség, mert gyakran előfordult, hogy a jelöltek egyetemi tanulmányaik közben tanári állást vállaltak. Miközben tanárként működtek valamely középiskolában, a bölcsészkarra ugyan beiratkoztak, de az előadásokat nem látogatták, csupán egyetemi leckeönyvvüket írták alá, illetve kollokváltak, hogy a szükséges számú féléveket formálisan kimutathassák a szak-, vagy pedagógiai vizsgára való jelentkezéshez.⁵⁹⁵ A szabályozás tehát értelmezhető úgy, mint amely felhatalmazást adott a vizsgabizottságnak arra, hogy a jelöltséget felmérje. Kezelésére vonatkozóan azonban nem született megoldás, amely rámutat arra, hogy a korábbi vizsgaszabályzati módosításának azon szándéka, hogy a jelölteket minél nagyobb számban egységes teoretikus és gyakorlati kiképzés alá helyezték, részben emiatt is beteljesületlen maradt. Lényegében a korszak végéig nem sikerült arra az intézményrendszeri problémára megoldást találni, hogy a bölcsészkar, vagy az ahhoz kapcsolódó intézetek egységes elméleti felkészítést biztosítsanak valamennyi jelölt számára.

⁵⁹⁴ 94.555/900. sz. VKM-minisztérium rendelete a tanárvizsgálatra jelentkezők adatainak megadásával kapcsolatban. Budapest, 1901. január 7. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910).

⁵⁹⁵ 39.628/1917. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye Jaszenszky József in absentia hallgatása ügyében. Budapest, 1917. március 15. MNL OL 140. doboz, 8. tétel (1917).

1903-ban a minisztérium ismét módosította a vizsgaterminusokat szabályozó 7547/1891. (V. 25.) számú rendeletet.⁵⁹⁶ A változtatást a VKM azzal indokolta, hogy a hallgatók növekvő számával a tanév utolsó hónapjaiban rendszerint jelentős fennakadások voltak tapasztalhatók a vizsgák lebonyolításában. Ennek elkerülésére a minisztérium elrendelte, hogy áprilisban és májusban csak azok a jelöltek tehetnek vizsgát, akik tudományegyetemi, vagy műegyetemi hallgatóként a negyedik félévükben alapvizsgáztak, vagy akik nyolcadik félévüket elvégezve szakvizsgálatra jelentkeztek, esetleg a tizedik félév végén már teljesítették az egy éves iskolai gyakorlatot és elvégezték a szükséges filozófiai és pedagógiai előadásokat a tanárképesítő vizsgára való jelentkezéshez. Tehát a tanév végén lényegében csak azok a tanárjelöltek tehetnek vizsgát, akik szabályszerűen haladtak tanulmányaikban, a többi jelölt számára továbbra is lehetőség volt a félév más hónapjaiban is vizsgát tenni.⁵⁹⁷ Ez az intézkedés a tanulmányi rend logikájából következően a tanulmányaikban nem szabályszerűen haladó jelöltek számára, különösen, ha a tavaszi félévben jelentkeztek vizsgára, további néhány hónap, esetleg egy félév késedelmet okozott.

A jelentős mértékű időveszteségek fenntartásában azonban nem volt érdekelt sem a tanárvizsgáló bizottság, sem pedig a kultuskormányzat, így 1906-ban felvetődött annak a lehetősége, hogy az ismétlésekre vonatkozó szigorú előírást módosítsák. Az 1883: XXX. törvény 68. §-a szerint ugyanis az elégtelen teljesítményt nyújtó jelölteket egy év múlva bocsáthatták legközelebb vizsgálatra.⁵⁹⁸ Ezt az elemet átvette az 1888-as vizsgaszabályzat is. 1906-ban Beöthy Zsolt kezdeményezte, hogy módosítsák a tanárvizsgálatok ügyrendjét oly módon, hogy amennyiben a jelöltek az alapvizsgálaton magyar nyelv- és irodalomból elégtelen osztályzatot kaptak, úgy ne kelljen egy év múlva mind a szaktárgyakból, mind pedig magyarból ismételt vizsgálatot tenni, mert ez a rendelkezés tapasztalatai szerint nem eredményezett alaposabb készséget csak a vizsgázók számára jelentettek többlet terhet, mivel a magyar mellett a szaktárgyaikból is ismét vizsgáznuk kellett. Így javasolta, hogy ismétlés esetén csak magyarból kelljen újból vizsgázni. Abban a tekintetben is enyhítést kért, hogy a pedagógiai vizsgán egy-egy részterületből való elégtelen osztályzat esetén egy év múlva ne az egész vizsgát kelljen megismételni a zárthelyi dolgozatokkal együtt, hanem csak az elégtelennek minősített részterületet és az írásbeli dolgozatok megismétlésétől eltekintve elégedőnek vélte a szóbeli forduló újbóli megtartását.

Ugyanakkor egy visszaélési forma megszüntetésével szigorítást is javasolt a szabályzatban. A jelöltek latinból, illetve modern nyelvből való beszámolóját az alapvizsga helyett gyakran a szakvizsgára halasztották, illetve a latin szakosok görög nyelvi vizsgájukat a szakvizsgáról a pedagógiai vizsgára tették át. Előterjesztése szerint az alapvizsgálati Értesítőt csak úgy lehetett kiállítani, tehát a vizsgát befejezettnek tekinteni, ha modern nyelvből és reáliskolát végeztek esetében latinból is számot adtak tudásukról. Hasonló megoldást javasolt a latin

⁵⁹⁶ 7547/1891. A VKM rendelete a középiskolai tanárvizsgálatok ügyrendjéről. Budapest, 1891. május 25. 13. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁵⁹⁷ Berzeviczy Albert (1903): A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister 1903. éri 81.488. számú rendelete, a középiskolai tanári vizsgálatok határideje tárgyában. Budapest, 1903. december 12. Közli: [*Sine nomine*], 1903t. 1509.; ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁵⁹⁸ 1883: XXX. törvény 68. §.

szakosok szakvizsgálati Értesítőjének kiállításáról is.⁵⁹⁹ A felterjesztésről alkotott minisztériumi álláspont kialakításába a VKM bevonta a kolozsvári tanárvizsgáló bizottságot is, amely jelzi egyfelől utóbbi elismerését szakértői testületként, másfelől rávilágít arra, hogy az ügyet érdemi megfontolásra tartotta alkalmasnak a VKM. A kolozsvári vizsgabizottság támogatta a fővárosi testület előterjesztését.⁶⁰⁰

A szakértői testületek egyetértését követően 1906 második felében a minisztérium felkérésére a fővárosi bizottság egy elnökségi ülésen tárgyalta részletesebben a középiskolai törvény 68. §-nak értelmezését. Ezen megállapították, hogy a törvényi előírást eddig úgy alkalmazták, hogy ha a jelöltek akár egy részterületből is elégtelen teljesítményt mutattak, akkor egy évi ismétlésre utasították őket, amely más tudományterületek vizsgaeljárásaival szemben szigorú elbírálás volt. Más területek vizsgaszabályzatai ugyanis lehetővé tették, hogy egy részterületből történő elégtelen teljesítmény esetén ne az egész vizsgát kelljen megismételni, illetve az ismétlésre rövidebb határidőt tűztek ki. Ezért az elnökség javasolta, hogy amennyiben a jelöltek csak egy részterületből mutattak elégtelen készülséget, úgy egy éven belül lehessen ismételten próbálkozniuk, kettő vagy annál több részterületből szerzett elégtelen esetében azonban csak egy évet követően legyen alkalom újbóli vizsgakísérletre. Amennyiben pedig két alkalomnál többször szereztek elégtelen osztályzatot egy-egy részterületből, vagy egy szaktárgyból a jelöltek, úgy az elnökség saját hatáskörében újabb egyetemi tanulmányokat írhatott volna elő számukra javaslatuk alapján.⁶⁰¹

1906 végén, 1907 első felében dolgozták ki a minisztériumban a rendelet részleteit, amelyet 1907 áprilisában volt lehetősége véleményezni a fővárosi vizsgabizottságnak. A rendelettervezet kapcsán egyfelől megállapították, hogy hiányos készülségűnek az tekinthető, aki egy vizsgarészben mutatott elégtelen teljesítményt, s ezekben az esetekben az egy éven belüli ismétlés engedélyezhető. A részterületeket is pontosan meghatározták a magyar nyelv és irodalom, a történelem, a természettan és a természetrajz tudományterületei esetében.⁶⁰² A törvény 68. §-a szerinti elégtelen készülségűnek pedig azt a jelöltet minősítették, aki egy teljes szaktárgyból, vagy legalább két részterületből elégtelent szerzett. Ebben az esetben egy évnél rövidebb időn belül nem lehetett ismételten vizsgára jelentkezni. A házi dolgozatok elégtelen minősítésének esetére javasolták, hogy újból három hónap múlva nyújthassanak be a jelöltek vizsgamunkát. A zárthelyi dolgozatok sikertelenségére ugyanezt az időtartamot javasolta a bizottság megjegyezve, hogy annyiszor három hónappal tolódik ki az újbóli próbálkozás lehetősége, ahány zárthelyi dolgozatról elégtelen osztályzatot kapott a vizsgázó.

⁵⁹⁹ 656/1906. Beöthy Zsolt levele a VKM- miniszterhez a tanárvizsgálati szabályzat és ügyrend módosítása tárgyában. Budapest, 1906. március 10. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁰⁰ 52.616/1906. IV. ü. o. A VKM IV. ügyosztályának leirata a kolozsvári országos tanárvizsgáló bizottság részére Beöthy Zsolt budapesti országos tanárvizsgáló bizottság elnökének felterjesztésének véleményezése ügyében. Budapest, 1906. április 18. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁰¹ 210/1906. Beöthy Zsolt a budapesti tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1906. november 27. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁰² A magyar nyelv és irodalom részterületei a magyar nyelvészet és a magyar irodalom. A történelem részterületei a magyar történelem és az egyetemes történelem, a természettan részterületei az elméleti és kísérletani természettan, míg a természetrajzhoz az állattan, növénytan és ásványtan tartozott. Wittmann Ferenc levele a VKM miniszterhez a rendelettervezet véleményezése tárgyában. Budapest, 1907. április 18. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

Zárthelyi dolgozatra jelentkezni, illetve meghívót kapni a szakvizsgálatok esetében pedig csak elfogadott dolgozatokat követően kerülhetett sor. A tervezet kapcsán a bizottságnak kellett a magyar szakosokra vonatkozó téves minisztériumi felvetést eloszlátania, amely arra vonatkozott, hogy az alapvizsgálaton és a szakvizsgálaton magyarból két házi dolgozatot, valamint két zárthelyi dolgozatot kellett írniuk. Wittman Ferenc kifejtette, hogy csupán egy-egy zárthelyi dolgozatot, illetve szakdolgozatot kellett készíteniük. Ha nyelvészetből írták a tudományos összefoglaló munkájukat, akkor zárthelyi dolgozatot irodalomból kaptak és fordítva. Csak a természetrajzi szakosok esetében fordulhatott elő, hogy a szakvizsgán két zárthelyi dolgozatot kellett elkészíteniük. A bizottság szerint egészen ritkán esett meg a magyar szakosokkal, hogy nem tudták teljesíteni a magyar alapvizsgái követelményeket, így annak a kitételnek a módosítását javasolták, amely szerint ezekben az esetekben a vizsgafolyamatot fel kellett volna függeszteni és addig nem folytathatták más tárgyakból a vizsgálatot, amíg a magyar alapvizsgái követelményeket teljesítették. Wittmann úgy érvelt, hogy ez zavart okozhatott volna a vizsgálatok rendjében, így egyszerűen azt javasolta, hogy az alapvizsgálat akkor tekinthető befejezettnek, ha a magyar nyelvi részek is eredményesek, szóbeli alapvizsgálatra pedig csak akkor kapott meghívót a jelölt, ha zárthelyi dolgozatai is sikerültek.⁶⁰³

A törvény értelmezésére 1907. március 9-re tanácskozást hívtak össze a VKM-ben, amelyen a vizsgabizottság, a budapesti és a kolozsvári tanárképző intézetek, illetve a vizsgaszabályzat módosításán dolgozó minisztériumi előadók és Barkóczy Sándor minisztériumi osztálytanácsos vettek részt, utóbbi a középiskolai ügyosztály képviselőjeként. A tanácskozás résztvevői lényegében egyetértettek abban, hogy szükséges az eddigi szigorú eljárásrendet enyhíteni. Barkóczy azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a szakvizsgálat esetében akár egy részterület sikertelensége esetén is egy évi ismétlés legyen előírva.⁶⁰⁴

Az ügyet összefoglaló 1907. szeptemberi előterjesztés Barkóczy érvelését tartalmazta. Az ügyiratot készítő személy értelmezésében a magyar középiskolai tanárképzés szakrendszerű, amely azt jelentette, hogy a jelölt akkor volt alkalmas a tanári hivatáshoz kapcsolódó feladatok ellátására, ha ismerte szaktudományának anyagát, illetve ezt képes volt átadni. A szaktudományos ismereteket az alapvizsga és a szakvizsga mérte, utóbbi magában foglalta az alapvizsga követelményeit is. Az átadásra vonatkozó képzettséget, pedig a pedagógiai vizsga során kellett bizonyítani. A VKM az alap- és a pedagógiai vizsgát a szakvizsga függelékeinek tekintette, így ezek esetében a hiányos készültség enyhébb elbírálás alá eshetett, a szakvizsgái elégtelen teljesítmény esetében azonban teljes szigor alkalmazását vélték szükségesnek, azaz egy évi ismétlést.⁶⁰⁵

A minisztérium értelmezése a vizsgarendszer jellegéről, illetve szerkezetéről igen konzervatív álláspontot képviselt, amely erre az időszakra a tanárképzést szolgáló intézményekben meghaladottá vált. Az 1870-es évek elején lehetett megfigyelni, hogy az egyetemi bölcsészkar

⁶⁰³ Wittmann Ferenc levele a VKM-miniszterhez a rendelettervezet véleményezése tárgyában. Budapest, 1907. április 18. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁰⁴ 28.347/1907. IV. ü. o. A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása. Az 1907. március 9-i értekezlet leirata. Budapest, 1907. március 18. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁰⁵ 28.347/1907. IV. ü. o. A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása. Budapest, 1907. szeptember 16. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

professzorok a teoretikus tudás felsőbbrendűségét hirdetve kiterjesztették befolyásukat a szakértői professzionalitást formáló tanárképző intézetre, illetve kiszorították a döntéshozatali mechanizmusokból a gyakorlati képzettséget fontosnak tartó szakértőket. Az 1875-ös vizsgaszabályzat is az elővizsgálat részévé tette a filozófiai és pedagógia vizsgát hangsúlyozva ezzel ezek kötődését a szaktárgyi teoretikus elemekhez. Az 1882 utáni szabályozásban azonban teret nyert az a felfogás, hogy az intézményi fejlődést követve az elméleti és a gyakorlati felkészülés elvált egymástól. Az önálló pedagógiai vizsgán a tanárjelölteknek azt kellett bemutatniuk, hogy szaktárgyi tudásuk átadásának gyakorlatát milyen elméleti ismeretek és az egy éves gyakorlóiskolai, gimnáziumi működés során szerzett tapasztalatok befolyásolták.

A rendelet kiadását sürgetővé tette, hogy a budapesti egyetem bölcsészhallgatóinak egyesülete az egyetemi tanácson keresztül, a bölcsészkar dékán aláírásával memorandumot terjesztett a tanárvizsgáló bizottság, illetve a VKM elé.⁶⁰⁶ A dokumentum öt pontban foglalta össze a tanárjelölt hallgatók követeléseit: 1) a zárthelyi dolgozatok sikertelensége esetén három hónap legyen az újbóli vizsgaalkalomra való jelentkezés időtartama, 2) ha a szóbeli vizsga eredménye elégtelen, a zárthelyi dolgozatot ne kelljen megismételni, 3) az alapvizsgán a magyarból való sikertelen vizsga ne legyen akadálya a többi tárgyból történő vizsgázásnak, 4) ha egy szaktárgyból sikerült a vizsgát kiállni, az ismétlés alkalmával ezt már ne lehessen újból kérdezni, 5) egy szaktárgyból történő sikertelenség esetén három hónap, egy tantárgy és a magyarból történő bukás esetén fél év, a teljes sikertelenség esetén pedig egy év legyen az ismétlési idő. A tanárvizsgáló bizottság megjegyezte, hogy az enyhítés indokolt, így annak valamennyi elemével egyetértettek. Már 1906-ban készítették erre vonatkozóan felterjesztését, az ügy szabályozását pedig mielőbb célszerűnek vélték.⁶⁰⁷ A VKM IV. ügyosztálya ragaszkodott az 1907. szeptemberében kialakított álláspontjához és a miniszter elé terjesztette rendelettervezetét.⁶⁰⁸

A minisztérium végül az enyhébb értelmezés lehetőségét fogadta el arra hivatkozva, hogy a törvény az „*elégtelen képesség miatt visszautasított*” formulát tartalmazta, azaz az egyes vizsgafokok egészére és nem azok részelemeire értette az egy évi ismétlés lehetőségét. Ebből fakadóan szükségesnek tartotta szabályozni, hogy milyen időtartamot követően lehetett újból vizsgára jelentkezni egy részterület sikertelen teljesítése esetén.⁶⁰⁹ Az egy évi ismétlés csak azok számára volt kötelező, akik valamely vizsgafokon legalább két részterületből mutattak elégtelen készséget. A zárthelyi dolgozatokra vonatkozóan a VKM elrendelte, hogy egy sikertelensége esetén három hónap múlva ismételhető meg a vizsgálat, több sikertelen dolgozat megírásakor pedig annyiszor három hónap múlva jelentkezhetett a jelölt, ahány dolgozatról elégtelen osztályzatot szerzett. Szakvizsgázó jelöltek esetében az elégtelen

⁶⁰⁶ 43.241/1908. IV. ü. o. A budapesti tud. egyetem tanácsa a bölcsészhallgatók segélyegyletének memorandumja. A bölcsészeti kar 723/1907/1908. sz. alatt. 1908. március 30-án terjesztette fel a dékán aláírásával a hallgatók petícióját. Budapest, 1908. április 4. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁰⁷ 1303/1908. Wittmann Ferenc a budapesti tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Budapest, 1908. június 27. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁰⁸ 79.679/1908. IV. ü. o. a budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöke, a tanárvizsgáló bizottság szigorának enyhítése ügyében. Budapest, 1908. június 27. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁰⁹ Apponyi Albert (1908): A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Minisztériumnak 1908 december hó 14-én 79.679. sz. a. kelt, a tanári vizsgálat ismétlésének módozatait megállapító rendelete. Budapest, 1908. december 14. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910).

házi dolgozat ismételt benyújtására is három hónap múlva volt lehetőség, illetve ennek elfogadása után kaphattak meghívást zárthelyi dolgozat megírására.⁶¹⁰

Szóbeli vizsgák esetében, ha a jelölt valamely szaktárgyának egészéből elégtelent kapott, akkor az ismétlésre leghamarabb fél év múlva volt lehetőség. Ha a szaktárgy valamely részterületéből mutatott elégtelen készültséget, akkor az ismétlésre három hónap múlva kerülhetett sor, de két részterület ismétlésére ugyancsak fél év múlva nyílt újabb lehetőség. Egy éves jelentkezési időt akkor írtak elő, ha az egyik szaktárgy szóbeli része elégtelen lett és egy másik szaktárgy egyik részterületéből is elégtelen készültséget mutatott a jelölt. Egy szaktárgyból történő elégtelen szóbeli vizsgálat esetében a vizsgabizottság elnöke mérlegelhetette, hogy meg kell-e ismételni a zárthelyi írásbeli dolgozatokat, több tárgyból történő elégtelen teljesítmény esetében viszont az írásbeli részeket is újból teljesíteni kellett. Szóbeli vizsgafordulókra csak úgy lehetett jelentkezni, ha előtte valamennyi írásbeli dolgozatot, házi dolgozatot elfogadott a bizottság.⁶¹¹ A szóbeli vizsgálatot a magyar nyelv- és irodalom szakos jelöltek nem folytathatták abban az esetben, ha épp a nyelvi, vagy irodalmi részből mutattak elégtelen készültséget. Más szaktárgyakból csak akkor folytathatták a szóbeli fordulót, ha előtte ezeket a részeket már teljesítették. Ugyanakkor a teljes alapvizsgálat, illetve szakvizsgálat csak akkor volt befejezettnek tekinthető, ha a magyar nyelvi mellett az élő idegen, illetve a reáliskolában érettségiző jelöltek esetében a latin nyelvben is jártasságot mutattak. Latin szakosok esetében pedig a görög nyelvi követelmények teljesítését követően lehetett pedagógiai vizsgára jelentkezni.⁶¹²

Az egy-egy részterületből történő ismétlést az írásbeli és a szóbeli fordulók estében is legfeljebb két esetben lehetett engedélyezni, a második sikertelen kísérletet követően a vizsgabizottság saját hatáskörben újabb egyetemi tanulmányokat írhatott elő a jelöltek részére. A minisztérium azt is szabályozta, hogy a három, illetve hathavi ismétlési terminusoknál rövidebb határidő nem adható az újbóli jelentkezésre, így az ezekre vonatkozó kérévényeket a bizottságban hivatalból el kellett utasítania.⁶¹³

⁶¹⁰ Apponyi Albert (1908): A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Minisztériumnak 1908 december hó 14-én 79.679. sz. a. kelt, a tanári vizsgálat ismétlésének módozatait megállapító rendelete. Budapest, 1908. december 14. I. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910); Apponyi Albert (1908): A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Minisztériumnak 1908 december hó 14-én 79.679. sz. a. kelt, a tanári vizsgálat ismétlésének módozatait megállapító rendelete. Budapest, 1908. december 14. a) ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁶¹¹ Apponyi Albert (1908): A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Minisztériumnak 1908 december hó 14-én 79.679. sz. a. kelt, a tanári vizsgálat ismétlésének módozatait megállapító rendelete. Budapest, 1908. december 14. II–III. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910); Apponyi Albert (1908): A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Minisztériumnak 1908 december hó 14-én 79.679. sz. a. kelt, a tanári vizsgálat ismétlésének módozatait megállapító rendelete. Budapest, 1908. december 14. b) ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁶¹² Apponyi Albert (1908): A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Minisztériumnak 1908 december hó 14-én 79.679. sz. a. kelt, a tanári vizsgálat ismétlésének módozatait megállapító rendelete. Budapest, 1908. december 14. V. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910); Apponyi Albert (1908): A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Minisztériumnak 1908 december hó 14-én 79.679. sz. a. kelt, a tanári vizsgálat ismétlésének módozatait megállapító rendelete. Budapest, 1908. december 14. c)–d) ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁶¹³ Apponyi Albert (1908): A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Minisztériumnak 1908 december hó 14-én 79.679. sz. a. kelt, a tanári vizsgálat ismétlésének módozatait megállapító rendelete. Budapest,

A rendelet kiadásának előkészítéséből megállapítható, hogy a minisztérium a hallgatói követelések, a vizsgabizottság, illetve a tanárképző intézetek javaslatainak, valamint a Barkóczy Sándor által képviselt álláspont közötti megoldásokat választott rendre, talán a tanárképző intézetek mint szakértői testületek álláspontja érvényesült a leginkább a végső változatban leszámítva a magyar szakosokra vonatkozó kitéltelt. A vizsgabizottságok eljárásban szokatlan elem volt, hogy hallgatói beadványra támaszkodva próbálták a VKM-t jobb belátásra bírni, ráadásul olyan javaslatokat elfogadva, amelyek saját korábbi, 1906-os előterjesztéseiket, illetve az 1907-es értekezleten tett ajánlásaikhoz képest is további enyhítéseket tartalmaztak. Bár Apponyi Albert miniszter azt várta az ismétlési határidők szabályozásától, hogy az emelni fogja a tanárvizsgálatok színvonalát, ez inkább csak azt segítette elő, hogy a jelöltek tanulmányi előmenetele a korábbi egy évi visszavetéshez képest felgyorsult és így hamarabb jutottak képesítő bizonyítványhoz. Ez pedig végső soron találkozott a hallgatói igényekkel, az általuk készített beadvány egyértelműen a vizsgafolyamat felgyorsítását szolgálta.

A vizsgajelentkezés ügyrendjének, illetve az ismétlésekre vonatkozó előírások átalakítása mellett a kultuszminisztérium több rendeletben próbálta elősegíteni, hogy a középiskolai tanári képesítéssel rendelkező tanárok könnyített eljárásban felső kereskedelmi iskolai tanításra jogosító oklevelet nyerjenek. Ezt a folyamatot elősegítette, hogy a felső kereskedelmi iskolát létrehozó gazdasági, politikai szereplők az iskolatípust a középiskolák közötti verseny egyik főszereplőjévé tették a diákokért folytatott küzdelemben rövid képzési ideje és érettségivel záruló képzése miatt (Nagy, 1996. 294–295.). Betagozódása a középiskolák rendszerébe magával hozta a korábbi standardok alkalmazását a felső kereskedelmi iskolai tanári képesítést szerezni óhajtó jelöltek számára. Ennek egyik első lépéseként a VKM előírta, hogy a felső kereskedelmi iskolai vizsgálatra és a felső kereskedelmi iskolai tanárképzőbe jelentkezők esetében ugyanazokat a kvalifikációs követelményeket követeljük meg,⁶¹⁴ azaz érettségi bizonyítvánnyal kellett rendelkezniük és rendes, vagy rendkívüli hallgatóként kellett beiratkozniuk a Műegyetemre, vagy a tudományegyetemre.⁶¹⁵ A VKM megjegyezte a rendeletben, hogy ezt az intézkedést a vizsgabizottság maga is támogatta 62/1901. október 10-i felterjesztésében. Tehát a vizsgabizottság igényt formált a felső kereskedelmi iskolai tanárvizsgálatok követelményei feletti ítéletalkotásra, noha erre 1895 óta létezett egy önálló felső kereskedelmi iskolai bizottság is. Ennek az az oka, hogy az iskolatípus a középiskolai intézményrendszer részévé akart válni, amelynek tanárai felett 1875 óta az egyesített vizsgabizottság gyakorolt professziós tevékenységet.

A standardok adaptálásának következő eleme egy elégtelen felső kereskedelmi iskolai alapvizsgálat ügyéhez kötődött. Bankó Lajosnak ugyanis nem sikerült az alapvizsgája, s ennek ismétlési terminusáról kért útmutatást a minisztériumtól a középiskolai vizsgabizottság. A VKM leszögezte, hogy mivel a két iskolatípusra képesítő vizsgaszabályzat követelményei

1908. december 14. VI.; VIII. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910).; Apponyi Albert (1908): A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Minisztériumnak 1908 december hó 14-én 79.679. sz. a. kelt, a tanári vizsgálat ismétlésének módozatait megállapító rendelete. Budapest, 1908. december 14. f) ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁶¹⁴ 83.883/1901. A VKM leirata a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökségének részére. Budapest, 1901. december 10. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910).

⁶¹⁵ 83.883/1901. A VKM rendelete a kereskedelmi iskolai tanárképzőbe való felvétel feltételeiről. Budapest, 1901. december 10. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

megegyeztek az alapvizsga tekintetében, így ennek ismétlésére vonatkozóan a középiskolai hatályos szabályzat előírásai érvényesek.⁶¹⁶ A középiskolai tanárok helyzeti előnyéről gondoskodott az is, hogy a 315/1908. (I. 21.) rendelettel kialakított felső kereskedelmi iskolai vizsgarendelet a vizsgafokokat ugyanúgy állapította meg, ahogy a gimnáziumi, reáliskolai tanárok képzése esetében korábban kialakult (alap-, szak-, pedagógiai vizsga). A középiskolai tanároknak a felső kereskedelmi iskolai oklevél elnyeréséhez elegendő volt egy felső kereskedelmi iskolai szakvizsgát tenniük, de a gyakorlati időt és a pedagógiai vizsgát nem kellett megismételniük.⁶¹⁷ 1912-ben a VKM engedélyezte, hogy a felső kereskedelmi iskolában tanító, középiskolai képesítőbizonyítvánnyal rendelkező tanárok 1913. december végéig a felső kereskedelmi iskolai tanárképző intézet látogatása nélkül tehettek kiegészítő felső kereskedelmi iskolai szakvizsgálatot. Kereskedelmi és politikai számtanból a mennyiségtan–természettan, földrajz–vegytan áruismeretből, vagy technológia áruismeretből a természetrajz–vegytan, míg kereskedelmi–földrajzból a természetrajz–földrajz és a történelem–földrajz szakképesítésű középiskolai tanárok tehettek kiegészítő vizsgát. A rendelet egyúttal azt is megengedte, hogy az ilyen irányú kérvényeket a középiskolai vizsgabizottság elnöksége saját hatáskörében bírálja el, illetve lehetővé tette a magyar nyelv és irodalom, történelem szakcsoportból való középiskolai tanári képzésért való folyamodást is, mivel az ilyen szakcsoporttal rendelkező tanárokat is alkalmazni tudták a felső kereskedelmi iskolákban.⁶¹⁸

A középiskolai vizsgabizottság tehát felhatalmazást nyert a minisztériumtól arra, hogy a felső kereskedelmi iskolai tanárság formálódását befolyásolja, illetve az általa felügyelt hivatáscsoportból az átlépést elősegítse. Az előnyök ilyen egyoldalú fenntartása, illetve a felső kereskedelmi iskolai hivatáscsoport professziós szerveit korlátozó intézkedések professziós imperializmusnak tekinthetők (*Kleisz*, 2002. 41.), hiszen a felső kereskedelmi iskolai tanárok számára ilyen jellegű kedvezmények nem álltak rendelkezésre a középiskolai tanárok csoportjába történő átlépésre. Emellett a középiskolai vizsgabizottság intézményesített garanciát nyert arra vonatkozóan, hogy az általa képzett szakértők egy különbözeti vizsga segítségével, amely a felső kereskedelmi iskolai tanárok teoretikus tudásának egy részlemét jelentette, képzésüket nyerhetnek a felső kereskedelmi iskolákban való működésre. 1913-ban további haladékokat kaptak a középiskolai tanárok a különbözeti vizsga elhalasztására, illetve továbbra is mentesültek a felső kereskedelmi iskolai tanárképző intézet látogatása alól.⁶¹⁹ Ez a típusú átjárás a szakértői csoportok között végül 1915-ben szűnt meg, amikor a VKM elrendelte egy részleges szakvizsgálati kérelem elbírálása kapcsán, hogy a középiskolai tanárok csak teljes felső kereskedelmi iskolai szakcsoportból nyerhettek képzést és csak azt követően, ha tagjai voltak a felső kereskedelmi iskolai tanárképző intézetnek.⁶²⁰

⁶¹⁶ 2102/1902. A VKM rendelete a felsőkereskedelmi iskolai tanári alapvizsgálatok ügyében. Budapest, 1902. január 20. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910).

⁶¹⁷ 3512/1908. A VKM rendelete a felső kereskedelmi iskolai tanárjelöltek tanárvizsgálatáról. Budapest, 1908. január 21. 2. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁶¹⁸ 17.4962/1912. Balogh Jenő VKM-államtitkár rendelete középiskolai tanárok felső kereskedelmi iskolai tanári végzettség megszerzésére vonatkozóan. Budapest, 1912. december 29. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910).

⁶¹⁹ 187461/913. sz. VII/a. VKM-rendelet a középiskolai tanárok felső kereskedelmi iskolai tanári képzésének tárgyában. Budapest, 1913. december 11. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910).

⁶²⁰ 128.342/915. VIa. ü. o. sz. Miniszteri döntés részleges kereskedelmi szakvizsgálat kérése tárgyában középiskolai

Így a teoretikus tudástartalom meglétének ellenőrzése felett a kereskedelmi iskolai tanárok professziós szervei kizárólagos felügyeleti jogosítványt nyertek.

Az I. világháború kitérőse, illetve a harcok elhúzódása súlyos következményeket eredményezett a szemben álló felek hátszágaira és társadalmaira. Nemcsak a magyar gazdasági élet viselte nehezen a munkaerő elhurcolását a frontokra, hanem a felsőoktatásban is érezni lehetett a háború következményeit: az egyetemi hallgatók jelentős része volt kénytelen hosszabb-rövidebb időre katonának állni, jelentős részük pedig soha nem is térhetett vissza, mivel a harcokban hősi halált haltak. Hatos Pál a „*deformáció*” kifejezést használta a háború társadalomra gyakorolt következményeinek szemléltetésére, amely a tanárképzés átalakuló kereteit is jól leírja (Hatos, 2018. 22.). Ez a torzító hatás a szabályozásban is kimutatható különösen a háború végén, 1918-ban, amikor a tanulmányi kedvezmények mértéke olyan jellegűt öltött, hogy az a professziós keretek felbomlásával fenyegetett.

A 147.664/1914. (XII. 21.) számú VKM rendelet értelmében a hadi szolgálatot ellátó tudományegyetemi hallgatók egy félévi kedvezményben részesültek, amennyiben harctéri szolgálatukat hivatalos okmánnyal tudták igazolni. A végbizonyítványt akkor is ki lehetett adni, illetve engedélyezni lehetett a képesítővizsgálatra való jelentkezést, ha nem tudták igazolni az előírt kollokviumok teljesítését. A kedvezményben nem csak a már hallgatóként hadbavonult fiatalok, hanem az érettségit követően katonai szolgálatot teljesítő ifjak is részesülhettek, akik még egyetlen elvégzett félévvel sem rendelkeztek.⁶²¹ A rendelet tehát a rendkívüli körülményekre való tekintettel megbontotta a szakértői csoport és az államhatalom egyetértésén alapuló, korábban kialakult kvalifikációs útvonalat a teoretikus felkészülés tekintetében és lehetővé tette, hogy nem teljes készütséggel rendelkező jelöltek is belépjenek a hivatáscsoportba. Valójában a háború következtében nem csupán a teoretikus felkészülési szakasz rövidült le, hanem az 1889: XXVII. törvény értelmében a fél évnél hosszabb katonai szolgálatra behívott tanárjelöltek kérvényezhették, hogy a pedagógiai vizsgálatra való jelentkezéshez hat hónapi iskolai gyakorlat kimutatása is elegendő legyen.⁶²² A háború által okozott különleges állapot így megbontotta mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati felkészülés korábban kialakult standardjait már 1914–1915-ben, amely rámutat arra, hogy a modern hivatáscsoportok és polgári társadalmak között törekeny egyensúly állt fent. Utóbbiak megbomlásával, diszfunkcionális működésével, a szakértői csoportok korábban kialakult és intézményesített alapsajátosságai is veszélybe kerültek (Evetts, 2003. 400.; Parsons, 1939. 47–48.).

Ezt a megállapítást erősíti, hogy 1915 szeptemberében a kultusztárca lehetővé tette rokkant katonatisztek és tisztjelöltek számára a VIII. rendfokozatig, hogy érettségi, vagy felvételi bizonyítvány felmutatása nélkül, középfokú katonai intézetekben nyert, vagy a VIII. középiskolai osztály bizonyítványának meglétével beiratkozzanak a tudományegyetemre.⁶²³

okleveles tanár részére. A miniszter csak teljes szakcsoportból bocsát kereskedelmi szakvizsgálatra csak a kereskedelmi iskolai tanárképző hallgatása után. Budapest, 1915. november 26. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁶²¹ 147.664/1914. V. ü. o. sz. A VKM rendelete a hadbavonult főiskolai hallgatók kedvezményei ügyében. Budapest, 1914. december 22. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁶²² Ld. 1889: XXVII. törvény 1. §.

⁶²³ 97710/915. és 90000 eln. sz. A VKM rendelte a világháborúban rokkanttá vált katonai havidíjasok a felsőoktatás terén való továbbképzése körül nyújtandó kedvezmények tárgyában. Budapest, 1915. szeptember 11. 1–2. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

A felvétel elutasítása esetén a jelöltek fellebbezést nyújthattak be, amelynek elbírálásában az illetékes kultuszminiszter mellett a honvédelmi miniszter is részt vehetett.⁶²⁴ A katonai akadémiát végzett, rendkívüli, esetleg rendes lehallgatott egyetemi féléveket kimutatni képes jelöltek tanulmányi könnyítést kaphattak. A katonai főiskolai kiképzésben részesült hallgatók egy évi, az egyéb tanulmányokkal rendelkezők egy félévi kedvezményre voltak jogosultak. A VKM szükségesnek tartotta kiemelni, hogy az ilyen módon felvett hallgatókra az egyetemi szabályzatok ugyanolyan módon érvényesek, mint más hallgatókra, a kedvezmények ellenére pedig oklevelük képesítő ereje a rendes hallgatókéhoz hasonló.⁶²⁵ A honvédelmi miniszter bevonásának lehetősége a fellebbviteli eljárásba rámutat arra, hogy a háború totális következményei alól a hivatáscsoportok belső működése sem mentesülhetett. Az egyetem esetleges elutasító határozatának felülbírálása egy a végrehajtó hatalomhoz tartozó, a tanárképzésben közvetlenül nem érintett szerv révén felvetette az egyetemi autonómia megsértésének lehetőségét, amelyre az 1860-as évek első fele óta nem volt példa.

Ezzel a különleges intézkedéssel összefüggésben a tanárképzést specifikusan is érintő, a katonai középfokú intézetek tiszttanárainak kiképzését szolgáló rendeletet is kibocsátott a VKM. A rendelet megszületése természetesen nem volt független a háborútól és annak a társadalomra és benne a hivatáscsoportok működésére gyakorolt hatásától, de létrejöttét indokolttá tette az is, hogy igény mutatkozott az ezekben az intézetekben tanító tanárok képzettségének emelésére. Ez ugyanakkor csak részben teljesült, mivel az ilyen kiképzésben részesülő tiszttanárok oklevelei csak a katonai nevelőintézetekben való tanításra jogosítottak.⁶²⁶ Ennek részben az volt az oka, hogy az 1888-as vizsgaszabályzat által megkövetelt előtanulmányok kimutatásától a tisztek esetében eltekintettek, így érettségi bizonyítványt sem kellett felmutatni a tanulmányok megkezdéséhez.⁶²⁷ Részben pedig az is a képesítő bizonyítvány érvényességét korlátozta, hogy különleges tanulmányi rendet követve nyolc félév alatt nyerhettek képesítést, de csupán bizonyos szakcsoportokból. Választható volt a történelem-földrajz, mennyiségtan-természettan, mennyiségtan-ábrázoló geometria, magyar-német nyelv és irodalom, valamint a földrajz-természetrajz.⁶²⁸

A vizsgarendben is különleges eljárás érvényesült, mivel az alapvizsgát két félévi egyetemi tanulmányok kimutatása után lehetőség volt teljesíteni. A vizsgán a magyar nyelv és irodalom, illetve művelődéstörténeti vonatkozású ismeretekből kellett beszámolni szóban

⁶²⁴ 97710/915. és 90000 eln. sz. A VKM rendelte a világháborúban rokkanttá vált katonai havidíjasok a felsőoktatás terén való továbbképzése körül nyújtandó kedvezmények tárgyában. Budapest, 1915. szeptember 11. 4. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁶²⁵ 97710/915. és 90000 eln. sz. A VKM rendelte a világháborúban rokkanttá vált katonai havidíjasok a felsőoktatás terén való továbbképzése körül nyújtandó kedvezmények tárgyában. Budapest, 1915. szeptember 11. 6–8. §. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁶²⁶ 82.894/915. Szabályzat a katonai nevelő és képző intézetekre képesítő tanári vizsgálatokról, amelyre kiválasztott tényleges katonatiszt tanárjelöltek bocsáttathatnak. Budapest, 1915. szeptember 10. II. Közli: *Budapesti Közlöny*, 49. 224. 8.

⁶²⁷ 82.894/915. Szabályzat a katonai nevelő és képző intézetekre képesítő tanári vizsgálatokról, amelyre kiválasztott tényleges katonatiszt tanárjelöltek bocsáttathatnak. Budapest, 1915. szeptember 10. I. Közli: *Budapesti Közlöny*, 49. 224. 8.

⁶²⁸ 82.894/915. Szabályzat a katonai nevelő és képző intézetekre képesítő tanári vizsgálatokról, amelyre kiválasztott tényleges katonatiszt tanárjelöltek bocsáttathatnak. Budapest, 1915. szeptember 10. II. a)–c) Közli: *Budapesti Közlöny*, 49. 224. 8.

és zárthelyi dolgozat formájában. Emellett a magyar–német és a történelem–földrajz szakos jelölteknek latinból is vizsgáznuk kellett, ha nem rendelkeztek érettségivel, vagy nem mutatták ki, hogy tanultak latin nyelvet a középiskolában.⁶²⁹ A császári és királyi hadsereg tisztjei tanulmányaik megkezdésével egy időben kezdték meg a gyakorlati felkészülést a tanárképző intézeti gyakorlóiskolájában, míg a magyar honvédség tisztjei a VKM által kijelölt budapesti középiskolában a második tanulmányi évtől folytathattak gyakorlati működést.⁶³⁰ A szakvizsgálat rendjében csupán annyi eltérés volt, hogy a hatodik félév végén került rá sor, de ugyanúgy ahogy a rendes tanárjelölteknek, a tiszttanároknak is zárthelyi írásbeli, illetve szóbeli vizsgálatokat kellett tenniük miután házi dolgozataikat benyújtották.⁶³¹ A pedagógiai vizsgálat rendjében az eltérést az jelentette, hogy a nyolcadik félév végén kerülhetett rá sor egy évi gyakorlótanítást követően, a szükséges filozófiai és pedagógiai tárgyak hallgatásának igazolásával.⁶³² A vizsgálatokat a középiskolai tanárvizsgáló bizottság felügyelte ugyan, de a tiszt tanárjelöltek tanulmányokat folytathattak az egyetem bölcsészkarja mellett a tanárképző intézetben, illetve az Eötvös Collegiumban is.⁶³³

A VKM a 16.385/1918. IV. (I. 24.) számú rendeletével 1918 júniusa és augusztusa között hat hetes pótszemeszter tartására adott lehetőséget a szabadságot egyetemi hallgatóknak vizsgáikra való előkészüléshez, illetve vizsgáik teljesítésére.⁶³⁴ A tanárképzést érintő

⁶²⁹ 82.894/915. Szabályzat a katonai nevelő és képző intézetekre képesítő tanári vizsgálatokról, amelyre kiválasztott tényleges katonatiszt tanárjelöltek bocsáthatnak. Budapest, 1915. szeptember 10. III. a) Közli: *Budapesti Közlöny*, 49. 224. 8.

⁶³⁰ 82.894/915. Szabályzat a katonai nevelő és képző intézetekre képesítő tanári vizsgálatokról, amelyre kiválasztott tényleges katonatiszt tanárjelöltek bocsáthatnak. Budapest, 1915. szeptember 10. III. a) Közli: *Budapesti Közlöny*, 49. 224. 8.; 82.894/915. Szabályzat a katonai nevelő és képző intézetekre képesítő tanári vizsgálatokról, amelyre kiválasztott tényleges katonatiszt tanárjelöltek bocsáthatnak. Budapest, 1915. szeptember 10. A rendelethez a tanárvizsgáló bizottság anyagában kiegészítéseket, értelmező megjegyzéseket is fűztek. ELTE EL 14/e. 11. doboz.

⁶³¹ 82.894/915. Szabályzat a katonai nevelő és képző intézetekre képesítő tanári vizsgálatokról, amelyre kiválasztott tényleges katonatiszt tanárjelöltek bocsáthatnak. Budapest, 1915. szeptember 10. III. b) Közli: *Budapesti Közlöny*, 49. 224. 8.

⁶³² 82.894/915. Szabályzat a katonai nevelő és képző intézetekre képesítő tanári vizsgálatokról, amelyre kiválasztott tényleges katonatiszt tanárjelöltek bocsáthatnak. Budapest, 1915. szeptember 10. III. c) Közli: *Budapesti Közlöny*, 49. 224. 9.

⁶³³ A tiszt tanárjelöltek a bölcsészkarra való beiratkozásuk mellett tanárképző intézeti rendes tagságot, azaz ösztöndíjat nyerhettek, vagy az Eötvös Collegium rendes tagjaivá válhattak, ahogyan Rózsás József soproni 18. honvéd gyalogezred főhadnagy, illetve Huszár Géza 120. honvéd táborigádés tűzér ezredbeli hadnagy. Rózsás főhadnagy, illetve Huszár hadnagyon kívül Varga László lugosi 8. honvéd gyalogezredhez tartozó hadnagy is tiszttanárképzésben vett részt, de számára a honvédelmi miniszter bejáró tagságot kért a Collegiumban. 332.048/11–1918. A honvédelmi miniszter átíratva a VKM-miniszternek katonatisztek vezénylésének ügyében az Eötvös Collegiumba. Budapest, 1918. július 8. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918). Rózsás József tanulmányait 1914-ben kezdte meg történelem–földrajz szakosként, 1919-ben alapvizsgázott, de alighanem tanulmányait félbeszakítva még ugyanabban az évben távozott az intézetből MDKL 17. doboz, 17. dosszié, 50. csomó. Huszár Géza 1913-ban nyert felvételt az internátusba matematika–fizika szakosként, alapvizsgázott 1915-ben, de szakvizsgájáról nincsenek adatok, így valószínűleg szintén végzettség nélkül hagyta el a Collegium falait. MDKL 8. doboz, 8. dosszié, 22. csomó. Varga László is szerepelt a Collegium tagjai között, de róla semmilyen adat sem maradt fenn, még a szaktárgyai sem ismertek, vélhetően szintén félbeszakította a tanulmányait. MDKL 22. doboz, 22. dosszié, 65. csomó.

⁶³⁴ 138/1918. Schneller István, a Kolozsvári m. kir. középiskolai tanárképző intézet elnökének levele az 1918 nyári pótszemeszter kapcsán. Kolozsvár, 1918. április 29. MNL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

rendkívüli intézkedések közül talán ez volt az utolsó a forradalmak előtt, amelyet később, a tanárvizsgálathoz kapcsolódó kérelmek elbírálásánál a bizottság legitimnek tekintett. Tehát az ebben az időszakban tett vizsgálatokat jóváhagyták, illetve a félév lehallgatását, bár rövidített időtartamot ölelt fel, elfogadták a vizsgafokokra való jelentkezésnél szükséges félévként.⁶³⁵

A tanárvizsgálatokat érintő különleges eljárásrend bevezetése mellett, amely megbontotta a korábban kialakult teoretikus, gyakorlati képzés egységét a vizsgabizottság elnökségének finansziális természetű kihívásokkal is szembe kellett néznie. Ezek részben, a bizottság működésére fordítható átalánydíjat érintették, részben pedig a tanárvizsgálati díjak emelését próbálták elérni a kultusztárcánál. Mivel utóbbi a hivatáscsoport egészét érintette, így a minisztériumi egyeztetésekben a kolozsvári, illetve később a debreceni vizsgabizottság is részt vett.

Az átalánydíjak ügye több évtizedre nyúlt vissza. 1882-ben a VKM 200 koronának megfelelő összegben állapította meg az átalányt, de ez már akkor is csak úgy volt elegendő a bizottság működésének fedezésére, hogy irodahelyiségei közösek voltak a tanárképző intézettel. Utóbbi magasabb átalányának egy részét a bizottság szükségleteire fordították, valamint a fűtési és villanyköltségeket részben a gyakorlógimnázium, részben pedig az Országos Közoktatási Tanács elnöksége fedezte.⁶³⁶ Emellett a VKM az alapvizsgálat és a szakvizsgálat után kiállított Értesítőkért szedett díjak felhasználását is engedélyezte a bizottság szükségleteinek fedezésére. Az átalányköltségek 600 koronára való felemelését 1903-ra irányozta elő a minisztérium.⁶³⁷ Ez azonban vélhetően nem valósult meg, mivel 1911-ben⁶³⁸ és 1914-ben is kérvényezte az elnökség, hogy emeljék fel az 1882-ben megállapított díjazás mértékét. Az emelés azért is vált sürgetővé, mert 1906-ban a tanárképző intézettel közös irodahelyiség megszűnt és egy év alatti háromszori költözést követően végül az Eszterházy utca 1/b. szám alatti lakásban nyertek elhelyezést, amely közvetlenül a Műegyetem telephelyének közelében volt.⁶³⁹ A költözések során érintették előbb az Eszterházy utca 7–9. szám alatt levő Műegyetemi pavilont, majd a Múzeum körút 13. alatt egy Műegyetemi helyiséget, végül pedig a Múzeum körút 6–8. szám alatt levő épületet. Az Eszterházy utca 1/b. átalakítási költségeit a VKM, illetve a tudományegyetem gazdasági hivatala fedezte. Az új épület

⁶³⁵ Erre utal Panyiczky Gyula esete, aki 1921-ben jelentkezett szakvizsgálatra. Az alapvizsgát 1919 augusztusában tette le. A szakvizsgálathoz szükséges négy félév helyett ugyan ötöt mutatott ki, de ezek mindegyike az alapvizsgálat előtti időszakra esett. Az egyik ezek közül az 1917/1918. nyarán meghirdetett nyári pótszemeszter volt, amelyet elfogadtak, az 1918/1919. tanév I. félévét, illetve a Tanácsköztársaság időszakában hallgatott féléveket azonban a bizottság nem akarta elismerni és újabb két félévi egyetemi tanulmányokra akarta kötelezni. 453/1921. Melich János a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Nemes Elek, Panyiczky Gyula, Pálmay Béla szakvizsgálata ügyében. Budapest, 1921. január 18. MNL OL K 592. 172. csomó, 19. tétel (1921).

⁶³⁶ Tv. 293/1901. Hofer Károly, a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság alelnökének levele a VKM miniszterhez. Budapest, 1901. december 27. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁶³⁷ 94.355/1901. V. ü. o. A VKM V. ügyosztályának véleménye a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság irodai költségeinek emelése tárgyában. Budapest, 1901. december 27. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁶³⁸ 132/1911. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1911. szeptember 22. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁶³⁹ Az új épületre alighanem azért volt szükség, mert a bölcsészkar előadásokat és gyakorlatokat 1905-ben áthelyezték a régi képviselőházba, amely a Sándor utcában (ma Bródy Sándor utca) volt található, 1910-ben pedig a kar vette át a Műegyetem épületeit (*Szentpétery*, 1935. 558.). Így a tanárvizsgáló bizottság közvetlenül a bölcsészkar mellett működhetett fizikai elhelyezését tekintve is.

10 helyiségből állt, amely magában foglalt hét vizsgálati termet, elnökségi fogadót, illetve földszinti kisebb helyiségeket.⁶⁴⁰ Ezeknek a fenntartása, illetve a tanárvizsgálatok számának emelkedése indokoltá tették az átalánydíj felemelését.

Ugyancsak az átalány növelését tette volna szükségessé, hogy a fokozódó munkaterhelés miatt a VKM a 77361/1907. (VII. 20.) rendeletével előbb két, majd ideiglenesen négy hónapra három díjnak foglalkoztatását is engedélyezte.⁶⁴¹ A díjnyokok munkadíját abból a rendelkezési alaphoz fedezték, amelyet az Értesítőkért szedett díjakból hoztak létre. Ezekért ugyanis az első években 140–160 koronának megfelelő bevételt nyertek, később azonban a vizsgálóbizottság kimutatása szerint a vizsgálatok számának felemelkedésével évente átlagosan 1100–1200 korona bevételük volt az Értesítőkért szedett díjakból.⁶⁴² A bevételeket egy megtakarítási számlára fizették be az Első hazai Takarékpénztárba, amelynek egyenlege 1913 augusztusában 11.472 korona 39 filléren állt. A rendelkezési alap kezelését a mindenkori ügyvezető alelnök végezte. Mivel Beöthy nem remélte az átalány felemelését, ezért egy értekezletet hívott össze, amelyen kimondták, hogy a rendelkezési alap felhasználásáról a korábbi VKM rendeletek értelmében a vizsgálóbizottság határozhat. Emellett Wittmann Ferencnek az 1894–1910 közötti évvégi számadások elkészítéséért 1600 korona jutalmat ítéltek meg,⁶⁴³ az irodai adminisztrációban segédkező díjnyokok részére összesen 300 koronát adományoztak, a fennmaradó összeget pedig szétosztották volna a középiskolai tanárvizsgáló, illetve a felső kereskedelmi iskolai vizgabizottság tagjai között, mivel a vizgabizottsági honorárium mértékét sem emelte már több évtizede a minisztérium.⁶⁴⁴

A számvevőség azonban úgy vélte, hogy az összegnek jobb helye lesz az államkincstárban, így azt javasolta a VKM-miniszternek, hogy a vizgabizottság elnökségét kötelezze az összeg befizetésére az államkincstárba. A miniszter a javaslatnak megfelelően felszólította az elnökséget a rendelkezési alap átengedésére, valamint figyelmen kívül hagyva Beöthy 1914-es felterjesztését arra is felkérte, hogy készítsenek pontos kimutatást a szükségletekről, amelynek megfelelően állapították volna meg az átalányt később.⁶⁴⁵ Wittmann Ferenc ügyvezető alelnök az irodai nyomtatványokra és felszerelésekre, valamint a díjnyokok

⁶⁴⁰ 132/1911. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1911. szeptember 22. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁴¹ Tv. 1421/1914. Beöthy Zsolt elnök levele a VKM miniszterhez a tanárvizsgáló bizottság átalánya ügyében. Budapest, 1914. április 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁶⁴² Tv. 166/1914. Wittmann Ferenc ügyvezető alelnök levele a VKM miniszterhez az Értesítő díjak ügyében. Budapest, 1914. október 8. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁶⁴³ A jutalmat úgy állapították meg, hogy 1882–1893 között a számadást egy VKM elnöki segéd készítette, aki ezért évi 50 forintot kapott. Ez az összeg lett a számítás alapja. Wittmann műegyetemi tanárként nem kért a jegyzőségért külön díjazást, illetve azt nem vette fel, 1910-ben azonban alelnök lett, amelyért 1909 után 1600 korona járt, illetve még 800 korona tiszteletdíjat állapítottak meg számára, tehát összesen 2400 korona volt fizetése. Tv. 1421/1914. Beöthy Zsolt elnök levele a VKM-miniszterhez a tanárvizsgáló bizottság átalánya ügyében. Budapest, 1914. április 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁶⁴⁴ Tv. 1421/1914. Beöthy Zsolt elnök levele a VKM miniszterhez a tanárvizsgáló bizottság átalánya ügyében. Budapest, 1914. április 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁶⁴⁵ 56037/1914. IV. ü. o. VKM-miniszteri döntés a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökségének felterjesztéséről a rendelkezési alap hovatfordítása tárgyában. Budapest, 1914. szeptember 2. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

honoráriumára összesen évi 900 korona átalánydíj megállapítását kérte.⁶⁴⁶ A minisztérium elfogadhatónak tartotta a kérést, amelynek fedezetére az Értesítőkért szedett évi 1200 koronát rendelte az 1915/1916. évi költségvetésben.⁶⁴⁷ A VKM így a rendelkezési alapot kisa-játította, illetve megakadályozta, hogy az Értesítőkért szedett díjak fölött a vizsgabizottság elnöksége maga rendelkezzen. Ráadásul ehhez kapcsolódóan a bizottság adminisztrációját azzal is megterhelte, hogy az Értesítőkért szedett díjakról külön elszámolást kellett készíteni annak érdekében, hogy az állami költségvetés előirányzatának elkészítésénél számolni lehessen vele.⁶⁴⁸ 1915-ben a minisztérium ismét nyomatékositotta, hogy az Értesítőkért szedett díjak az államkincstárba fizetendők be, amelyekért cserébe az átalányt felemelték évi 1000 koronára.⁶⁴⁹

Az átalány mellett a vizsgabizottság megpróbálta a tanárvizsgálati díjakat, illetve a vizsgáztatók honoráriumának felemelését is elérni. Ezeket a kérdéseket összekötötte az elnökség a középiskolai tanárság, mint hivatáscsoport megítélésének, társadalmi helyzetének ügyével, s ezen az alapon próbálta a társbizottságokkal együtt meggyőzni a minisztériumot az emelés szükségességéről. A folyamatot azonban hátráltatta, hogy a bizottságok közötti érdekelleték is felszínre kerültek, ami gyengítette érdekérvényesítő képességüket.

1906 szeptemberében először Farkas Gyula, a Kolozsvári Országos Tanárvizsgáló Bizottság alelnöke intézett felterjesztést a VKM-be, amelyben azt javasolta, hogy az 1890-ben megállapított tanárvizsgálati díjakat növelje a minisztérium kétszeresére annak érdekében, hogy az alacsonyabb társadalmi státuszú jelölteket kiszorítva emeljék a tanárvizsgálatok színvonalát. Tapasztalatai szerint ugyanis főleg a szegényebb sorsú társadalmi rétegekből érkeztek a bölcsészhallgatók, akik csekély tőkebefektetéssel reméltek biztos megélhetést garantáló rendes tanári kinevezést elérni. Egyúttal azt is javasolta a minisztérium részére, hogy mentse fel alelnöki tiszte alól, hogy javaslata nyomán nehogy anyagi haszonszerzés vádjá érhesse, illetve azért is „[...] mert tíz évnyi alelnökségem alatt sokat szenvedtem már a többnyire órákig elhúzódo gyenge vizsgálatoktól és számuk apasztására a mi eszközeink kimerültek.”⁶⁵⁰

Az ügyben 1906. október 24-én vizsgabizottsági, illetve tanárképző intézeti ülést is tartottak Kolozsvárott. A jegyzőkönyv szerint a kérdést a 34.651/1906. (VII. 8.) számú rendelettel vezetésében egymástól elválasztott tanárvizsgáló bizottság, illetve tanárképző intézet is támogatta,⁶⁵¹ ugyanakkor a vizsgadíjak kapcsán egyéb természetű aspektusok is felmerültek. Ezekre Schneller István, a kolozsvári tanárképző intézet frissen kinevezett

⁶⁴⁶ Tv. 178/1914. Wittmann Ferenc ügyvezető alelnök levele a VKM-miniszterhez új átalánydíj megállapítása ügyében. Budapest, 1914. október 11. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁶⁴⁷ 138.789/1914. IV. ü. o. A VKM IV. ügyosztályának véleménye a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökségének jelentéséről a bizottság részére szükséges átalány ügyében. Budapest, 1914. október 11. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁶⁴⁸ 56037/1914. A VKM rendelete az Értesítőkért szedett díjak elszámolásáról. Budapest, 1914. szeptember 18. ELTE EL 14/c. 11. doboz.

⁶⁴⁹ 72.138/1915. A VKM rendelete az Értesítők díjáról. Budapest, 1915. október 15. ELTE EL 14/c. 11. doboz. Az átalánydíjak kérdéséről rövid összefoglaló olvasható: *Garai*, 2018. 121–122.

⁶⁵⁰ Farkas Gyula a kolozsvári tanárvizsgáló bizottság alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Kolozsvár, 1906. szeptember 18. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁵¹ 575 – 1906. tv. sz. Vajda Gyula a kolozsvári tanárvizsgáló bizottság elnökének felterjesztése a VKM-miniszterhez. Kolozsvárott, 1906. november 20. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

igazgatója egy külön felterjesztésben mutatott rá, amelyben azt sérelmezte egyfelől, hogy a kolozsvári egyetemen nem jöttek létre a fővárosban Ponori Thewrewk Emil kezdeményezőkézségével felállított szemináriumok, mert az egyetem vezetése idegenkedett tőle. Másfelől pedig a minisztérium részére részletes kimutatást készített arról, hogy a két város tanárképző intézményeire fordított költségek hogyan aránylottak egymáshoz. A kimutatás szerint a fővárosban összesen 335.804, míg Kolozsvárott 68.243 koronát fordítottak a tanárképzés ügyére. Javasolta a költségkülönbség kiegyenlítését, illetve egy az Eötvös Collegiumhoz hasonló bentlakásos líceum létrehozását.⁶⁵²

A kolozsvári bizottság felterjesztését a VKM a fővárosi társbizottsághoz továbbította azzal, hogy alakítsanak ki róla véleményt. Az elnökség 1906. december 14-i ülésén tárgyalta meg a felterjesztést, az ülésen egyhangúlag elutasították a javaslatot, illetve más értelmezési keretbe helyezték a tanárvizsgálatok körüli teendőket. Farkas Gyula, illetve Vajda Gyulával szemben Beöthy és kollégái úgy ítélték meg, hogy a vizsgák gyenge színvonala és a jelöltek alacsony társadalmi helyzete között csak közvetett összefüggés állt fent. Kedvezőtlen pénzügyi viszonyaik miatt ugyanis idejük jelentős részét a létfenntartásra kellett fordítaniuk. E helyzet megoldására nem a vizsgadíjak emelését, hanem ösztöndíjak létrehozását javasolták a minisztérium számára.⁶⁵³

Az ülésen egyúttal megtárgyalták a vizsgálatok elhalasztása körül kialakult visszaélések visszaszorításának a lehetőségét is. Javasolták, hogy az a jelölt, aki orvosi igazolással nem biztosítja a bizottságot arról, hogy visszalépése mögött komoly indokok húzódtak meg, befizetett vizsgadíját veszítse el. Ebben az esetben a vizsgabizottság tagjai nem részesültek volna honoráriumban, a befizetett összeg az állampénztárat illette volna meg. Amennyiben pedig a jelöltek díja a vizsga hónapjának 15. napjáig nem érkezett meg, úgy vizsgálatukat nem kezdhették meg.

A vizsgadíjakkal összefüggésben a bizottság arra is előterjesztést tett, hogy a 27.612/1878. 1879. március 20-i rendelettel megállapított honoráriumokat emelje fel a minisztérium.⁶⁵⁴ A javaslat elsősorban azt célozta, hogy a szóbeli vizsgán való részvételért addig járó öt koronás tételt növelje a VKM a duplájára, mivel más egyetemi képzés esetén magasabb díjazás volt megállapítva a szóbeli vizsgabizottsági tagok munkájáért. Emellett azt is felvetette a bizottság, hogy a nem modern nyelvzakosok számára kötelező modern nyelvi fordítás ellenőrzéséért, illetve a reálistólát végzetek latin nyelvi vizsgájában való részvételért szintén öt-öt koronát kapjanak a vizsgabiztosok.⁶⁵⁵

⁶⁵² 62/1907. sz. Schneller István felterjesztése a VKM-miniszterhez. Kolozsvárott, 1907. január 18. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁵³ Ez a megállapítás megegyezett egy évtizeddel korábbi helyzetértékelésével, amikor a tanárképzést súlytó anomáliák közül az intézményrendszeri strukturális problémák mellett a hallgatók alacsony társadalmi helyzetét jelölte meg megoldandó feladatként (Beöthy, 1894. 6.).

⁶⁵⁴ Az 1879-ben megállapított díjak szerint zárthelyi írásbeli dolgozat javításáért 5 korona, szakvizsgálati házidolgozat bírálatáért 10 korona, szóbeli alap-, szak-, vagy pedagógiai vizsgán való részvételért ugyancsak 5 korona és az elnöklésért szintén 5 korona járt. 279/1906. Beöthy Zsolt tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a kolozsvári tanárvizsgáló bizottság tervezetének véleményezése tárgyában. Budapest, 1906. december 17. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁵⁵ 279/1906. Beöthy Zsolt tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a kolozsvári tanárvizsgáló bizottság tervezetének véleményezése tárgyában. Budapest, 1906. december 17. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

Mivel a vizsgadíjak felemelésének kérdésében, illetve a honoráriumok megállapításában sem értettek egyet a vizsgabizottságok, ezért 1907. március 9-re a VKM IV. ügyosztályának irodájában a két tanárvizsgáló bizottság képviselőinek, illetve a minisztériumi illetékesek részvételével értekezletet hívtak össze.⁶⁵⁶ Az értekezleten alighanem valamilyen megállapodás bontakozhatott ki, hiszen az 1907. március 18-i, az átalányemeléssel kapcsolatos ügyiraton az ügyosztály megjegyezte, hogy szándékában áll a vizsgálati díjakat is módosítani, de erről egy külön eljárásban fog intézkedni.⁶⁵⁷

A VKM intézkedése elmaradt, így 1912-ben a kolozsvári bizottság ismét kezdeményezte a vizsgadíjak emelését. A szokásos ügymenettől eltérően azonban a felterjesztést nem a VKM-hez küldték el, hanem a budapesti bizottságot keresték meg közvetlenül kérésükkel, amely a korábbiaktól eltérően ezúttal támogatta előterjesztésüket. Beöthy 1912 márciusában a kolozsvári kérvénnyel együtt terjesztette fel a minisztériumba a fővárosi bizottság támogató nyilatkozatát, illetve kérését, hogy emeljék a vizsgadíjakat kétszeresére, illetve a vizsgáztató tanárok honoráriumát is magasabb összegben állapítsák meg. Hivatkozott egyfelől a VKM 79.679/1908. (XII. 14.) számú rendeletének VIII. pontjára, amelyben a minisztérium a vizsgák ismétlésének szabályozása kapcsán kifejezte a vizsgadíjak emelésére vonatkozó szándékát. Emellett pedig az orvosi, jogi, műegyetemi szigorlati bizottságok díjazása kapcsán rámutatott arra, hogy a tanári képzésben közreműködő tanárok méltánytalanul alacsony díjazásban részesültek, amely a többi hivatáscsoporttal szemben hátrányos helyzetbe hozta őket. A vizsgahonoráriumokat ugyanakkor a meglévő rendszerben sem fedezte teljes egészében a jelöltek vizsgadíjainak befizetése, ezért a kincstár minden évben 3000 koronával pótolta a szükséges összeget. Az állami kiadások növekedésének elkerülése érdekében Beöthy javasolta a vizsgadíjak felemelését is mind a középiskolai, mind pedig a felső kereskedelmi iskolai tanárvizsgálatok tekintetében egységesen 60–60 koronában megállapítva az alapvizsgai és a pedagógiai, valamint 100 koronában a szakvizsgai díjakat.⁶⁵⁸ A vizsgák teljes megismétlése esetén szintén hasonló díjakat kellett volna megfizetnie a jelölteknek. Harmadik, vagy negyedik tárgyból az alapvizsga 40, a szakvizsga 60 koronába került volna. Az elégtelen zárthelyi dolgozat 15, a házi dolgozat pótlásáért 30 koronát számítottak fel, a francia, illetve angol nyelvek rendkívüli tárgyként való tanítására képesítő nyelvtanítói vizsgáért pedig 40 koronát irányoztak elő. A magyartól eltérő tanítási nyelvből való képesítés díja szintén ilyen összegben került volna megállapításra.

⁶⁵⁶ Az értekezleten a budapesti bizottságot Entz Géza képviselte, akit tévesen elnöknek tüntettek fel, emellett megjelent Wittmann Ferenc alelnök. A kolozsvári bizottságból Vajda Gyula elnököt invitálták meg. Megjelent továbbá Barkóczy Sándor, Marlin Emil tanácsosok, Kircher Béla felső kereskedelmi iskolai igazgató és Schack Béla. 111.4796/1906. IV. ü. o. A budapesti tanárvizsgáló bizottság a tanári vizsgálat szabályzatok módosításáról. Budapest, 1906. december 17. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁵⁷ 28.347/1907. IV. ü. o. A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása ügyében. Budapest, 1907. március 18. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923). Ld. továbbá: Apponyi Albert (1908): A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Minisztériumnak 1908 december hó 14-én 79.679. sz. a. kelt, a tanári vizsgálat ismétlésének módozatait megállapító rendelete. Budapest, 1908. december 14. VIII. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910).

⁶⁵⁸ A meglévő rendszerben a jelöltek a középiskolai tanárvizsgálatokon az alap és a pedagógiai vizsgáért 20–20, míg a szakvizsgáért 40 koronát fizettek. A felső kereskedelmi iskolai tanárjelöltek ugyanezeket a díjtételeket fizették be a szakvizsgát leszámítva, amelynek összege 60 korona volt. 921/1912. Beöthy Zsolt a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1912. márciusa. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

Bár az új tételek sem fedezték teljes egészében a vizsgabiztosok honoráriumát, de az államkincstárat lényegesen kevesebb kiadás terhelte volna mint korábban, Beöthy számításai szerint. A díjazás mellett ismételten kérte, hogy a bejelentés nélküli, illetve komolytalan indok miatti vizsgahalasztások ellen a bizottság úgy léphessen fel, hogy 24 órával a vizsga kitűzött ideje előtt orvosi bizonyítvánnyal igazolt indokokkal lehessen a vizsgát későbbi időpontra kitűzni. Az igazolatlan kérelmek esetében a jelöltek befizetése elveszett volna. Emellett megjegyezte, hogy az ügyvezető alelnök, jegyző munkáját két díjnoknak kellene segítenie, de az alacsony, 2 korona 50 filléres napidíj miatt senki sem jelentkezett a feladat ellátására, így kérte, hogy irodatisztet rendeljenek ki az adminisztratív ügyvitel ellátására.⁶⁵⁹

A számvevőség részletes véleményezést készített a két bizottság közös előterjesztéséről. Ebben megállapították, hogy a honoráriumok és a vizsgadíjak emelésénél két szempontot kell a szabályozás során a minisztériumnak mérlegelnie: egyfelől a befizetett vizsgadíjak nem fedezték a tanárvizsgálattal járó kiadásokat, másfelől pedig a jelöltek terhére nem akart a kincstár hasznot húzni, így egy mérsékelt díjemelkedés is elegendő lehetett a bizottságok kérésének teljesítésére. Alapelveként azt javasolták, hogy a díjakat a bizottság maga kezelje és maga ossza fel tagjai között, nehogy azonban a látogatottabb szakcsoportok vizsgabiztosai előnyhöz jussanak egy kulcsot javasoltak bevezetni a felosztási mechanizmusba. A szóbeli vizsgálaton való részvételért, zárthelyi dolgozat javításáért és az elnöklésért egy egységet irányoztak elő, míg a házi dolgozatok bírálatáért kettőt. Egy egységért hét–nyolc koronát javasoltak felszámítani az érvényben levő öt koronás honorárium helyett. Így a vizsgadíjakat az alap és a pedagógiai vizsga esetében 40–40, míg a szakvizsga esetében 60 koronára javasolták emelni. A tanárvizsgáló bizottságok által javasolt emeléseket azért vetették el, mert az jelentős, 75%-os áremelkedést eredményezett volna. A vizsgadíjak felosztását egy a bizottság által kiküldött háromtagú testület végezte volna el minden évben január, illetve június utolsó napján. Az állami adminisztratív ügyvitel egyszerűsítése szempontjából azt is javaslatba hozta a számvevőség, hogy a jelölteknek ne az állampénztárban, hanem a bizottságnál kelljen befizetniük a vizsgadíjakat, amely nyugtát lett volna köteles adni a bevételezett összegekről. A befizetésekről a bizottság ellennyugtát vett a tanárjelöltektől és a vizsgák során ezeknek a hátlapjára tüntették fel a vizsgán való megjelenést, illetve a minősítést. Ez természetesen a bizottság adminisztrációját bonyolította, hiszen így a bevételekről, illetve a kiadásokról külön pénztári naplót kellett vezetnie az ügyvezető alelnöknek.

A bizottságok javaslatával szemben egyszeri ismétlésért az alapvizsga és a pedagógiai vizsga esetében 30–30, szakvizsgánál pedig 45 koronát javasoltak kivetni. A harmadik és a negyedik tárgyból való alapvizsgáért 30, a szakvizsgáért 45 koronát kellett volna a bizottságoknak elkérnie. A magyartól eltérő tanítási nyelvből való képesítésért és a nyelvtanítói vizsgáért 30–30 korona befizetése volt elvárható. A visszaélések visszaszorítására azt javasolták, hogy ha a jelölt nem jelent meg és három napon belül elmaradásának okát nem igazolta, akkor a vizsgadíjat elveszítették, ugyanakkor méltányosságból a vizsgadíj egy részét, esetleg egészét a bizottság elengedhette. Az adminisztratív ügyek vitelével kapcsolatban azt javasolták, hogy továbbra is alkalmazzanak napidíjast az 5283/1912. számú rendelettel kiutalt

⁶⁵⁹ 921/1912. Beöthy Zsolt a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM–miniszterhez. Budapest, 1912. márciusa. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

1825 korona terhére, amelyet napidíjasok részére állapított meg a minisztérium honoráriumként, addig, amíg egy végleges irodatiszti állást nem hoztak létre a költségvetésben.⁶⁶⁰

A Számvevőség javaslatával kapcsolatban a fővárosi bizottság elnöksége tanácskozást tartott, amelyen megtárgyalták az előterjesztést. Az ülésen ismét hangsúlyozták, hogy a vizsgáztató tagok honoráriumát 40 éve nem emelték, emellett pedig más hivatáscsoportok szigorlati díjaihoz képest a tanárvizsgálati díjak kifejezetten alacsonyak voltak, noha a tanári végzettség megszerzése épp oly boldogulási feltételeket biztosított az elnökség szerint mind a jogi, orvosi, vagy mérnöki diploma. A más hivatáscsoportokra való hivatkozás eredetileg a VKM érvkészletében jelent meg először még Trefort Ágoston 1880. január 20-án kiadott rendeletében, de erre az időszakra ezt a tanárképzésben érintett intézmények is átvették. A jogi, orvosi és mérnöki hivatások és a tanárság szakértői csoportja közötti azonosság megállapítása a társadalmi boldogulást tekintve inkább retorikai túlzásnak tekinthető, hiszen a jogi diploma a társadalmi érvényesüléshez jobb kiindulási alapot kínált, mint a bölcsészeti. Az érettségizők kiválósága tekintetében azonban a bölcsészkar valóban nem volt elmaradva a jogi, orvosi karokhoz, vagy a Műegyetemhez képest (*Karády*, 2012. 100.). Az mindenesetre egyértelműen megállapítható, hogy a vizsgabizottságok a középiskolai tanárság számára a korábban létrejött társhivatásokat jelölte ki referenciacsoportként.

A Számvevőség előterjesztéseit két elem kivételével elfogadhatónak találta az elnökség, így vállalta volna a díjak beszédésével járó többlet ügyintézési terhet is, amelynek kapcsán azt javasolta, hogy az orvosi karon alkalmazott megoldáshoz hasonlóan egy budapesti bankba fizessék be a jelöltek a vizsgadíjtételeket. Az egyik kifogást a honoráriumok szétosztására hivatott háromtagú testülettel kapcsolatban fogalmazta meg az elnökség. Beöthy és kollégái azt javasolták, hogy a vizsgabizottság teljes elnökségét vonják bele a számadás elkészítésébe, amely a négy alelnökből, az elnökből és a jegyzőből állt. A számadás körüli viták elkerülése érdekében az elnökségnek nem kellett volna jelentést tennie a teljes vizsgabizottság ülésén, mert a 62 tagot számláló bizottság az elszámoláshoz kapcsolódó megjegyzéseivel parttalanra tehetette volna a tanácskozást.

A másik kifogásolt elem a visszaélések visszaszorítására tett Számvevőségi javaslat volt, amely szerint a vizsgadíj a jelölt elmaradása esetén csak három nap múlva vált volna esedékké. Az elnökség az orvosi kar és a műegyetemi szigorlati rendjére hivatkozva azt javasolta, hogy a befizetett díjak azonnal váljanak érvényessé, hiszen ebben az esetben a meg nem jelenés a vizsgadíj elvesztését eredményezte volna. Ez az eljárás ráadásul a vizsgáztatókat is megkímélhette a felesleges fáradtságtól arra az esetre, ha a jelölt nem jelet meg és igazolását csak utólag szerezte be. Ezzel összefüggésben a bizottság azt is ellenezte, hogy saját hatáskörében dönthessen a díjak mérsékléséről, vagy eltörléséről, mivel tartottak attól, hogy a hallgatók ilyen irányú beadványai túlterhelték volna az egyébként is munkaerőhiánytól sújtott ügyvitelt.⁶⁶¹

⁶⁶⁰ 42.041/1912. IV. ü. o. A VKM Számvevőségének javaslata a budapesti tanárvizsgáló bizottság elnökének véleményes jelentése a vizsgálati díjak rendezése tárgyában a kolozsvári tanárvizsgáló bizottság 61271/1911. sz. előterjesztésére. Budapest, 1913. február 3. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁶⁶¹ 309/1913. Beöthy Zsolt a budapesti orsz. tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a tanárvizsgálati díjak felemelése tárgyában. Budapest, 1913. november 20. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

A vizsgabizottságokkal több tárgyalási fordulóban egyeztetett vizsgadíjak ügyét 1915 márciusában a VKM ad acta tette a középiskolai reform előkészületére hivatkozva.⁶⁶² Az ügymenet 1917 áprilisában indult újra, amikor Csengeri János a kolozsvári, Láng Nándor pedig a debreceni bizottság nevében kérte a vizsgadíjak, illetve a honoráriumok felemelését. A kolozsvári bizottság a Számvevőség 1912-es javaslatát a 40-60-40-es (alapvizsga-szakvizsga-pedagógiai vizsga) felosztása helyett a 60-100-60-as díjtételeket tartotta optimálisnak, de megjegyezte, hogy az 50-80-50-es elosztást is elfogadták volna. Az egy egységért járó hét-nyolc koronás díjat tíz koronában vélték szükségesnek megállapítani. A felterjesztésben Csengeri azt sem zárta ki, hogy az 1912-es javaslatot is elfogadják annak érdekében, hogy bármilyen előrelépés történjen az ügyben, hiszen a vizsgadíjak, illetve a honoráriumok alacsonyan tartása a tanári hivatás megítélésének, illetve a vizsgabizottság tekintélyének az erodálását eredményezte. Emellett kérte, hogy a budapesti bizottság elnökéhez hasonlóan ő maga is kaphasson külön megállapított tiszteletdíjat.⁶⁶³ Láng Nándor felterjesztésében azokat a korábban ismertetett érveket ismételte meg, amely szerint a társhivatásokkal összevetve a tanári diploma megszerzése igen csekély összeget kívánt, illetve a vizsgacenzorok fáradtsága nem állt arányban díjazásukkal. Felterjesztésében hivatkozott a kolozsvári beadványra, illetve megemlítette, hogy a fővárosi bizottság is készített egy előterjesztést az ügyben.⁶⁶⁴ Így feltételezhető, hogy csakúgy, mint 1912-ben, a bizottságok előzetes egyeztetést követően próbáltak egységesen fellépni és nyomást gyakorolni a minisztériumra.

Törekvésük ezúttal sikeres volt, hiszen 1917 márciusában a VKM Számvevősége, illetve a IV. ügyosztály ismét mérlegelte a kérést. A Számvevőség által készített előiratban megjegyezték, hogy évente 4–5000 koronát kellett a költségvetések pótolnia a vizsgadíjakon felül a vizsgabiztosok honoráriumának kiegyenlítésére, a bizottság fenntartása pedig 16–17.000 koronával haladta meg az előirányzott vizsgadíjakból származó bevételeket. Tehát a bizottság fenntartása súlyosan deficités volt az állam számára. A vizsgadíjak emelésében és kezelésében, valamint a honoráriumokat tekintve is az 1912-ben tett javaslatot ismételték meg az ügyirat kidolgozói. Megjegyezték ugyanakkor, hogy az akkor kidolgozott javaslatokhoz kapcsolódó vizsgabizottsági beadványok nem juttatták nyugvópontra a vizsgadíjak körül kibontakozott diskurzust, hanem új törekvéseket indított el. A kolozsvári bizottság például 1000 koronát kért a vizsgadíjak kezelésre, a budapesti bizottság pedig pénzintézetre akarta bízni a díjak beszedését, amely a Számvevőség feladatát nehezítette volna meg, mivel állami jövedelmekről volt szó. Ezért a IV. ügyosztály részére azt javasolta, hogy hozzon elvi döntést arra vonatkozóan, hogy a vizsgadíjak kezelését a régi rendszer szerint továbbra is az állampénztárakba kelljen befizetni, s ilyen módon a Számvevőség kezelje ezeket a bevételeket. A Számvevőség arra is felhívta az ügyosztály figyelmét, hogy amennyiben a honoráriumok alapját képző egy egység díját nyolc koronában állapítják meg,

⁶⁶² 61.459/1917. IV. A kolozsvári középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöke kéri a vizsgálati díjak felemelését. Budapest, 1917. március 31. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁶³ 178/1917. sz. Csengeri János a kolozsvári országos tanárvizsgáló bizottság elnökének felterjesztése a VKM-miniszterhez. Kolozsvár, 1917. április 30. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923). Csengeri felterjesztése kifejezetten kétségbeesettség benyomását kelti, mintha személyesen egzisztenciális jellegű nehézségekkel kellett volna szembenéznie a külön honorárium hiánya, illetve az alacsony vizsgadíjak miatt.

⁶⁶⁴ 48/1917. sz. Láng Nándor a debreceni orsz. tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez. Debrecen, 1917. június 5. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

úgy a minisztériumnak csekély bevétele fog keletkezni, amennyiben viszont hét koronában, úgy fennmarad az évi 4–5000 koronás deficit. A jelöltek vizsgadíját pedig vagy az 1912-es javaslat alapján, vagy egységenként hét-nyolc koronában állapíthatják meg, utóbbi esetben sem többlet sem pedig deficit nem fog keletkezni a költségvetésben.⁶⁶⁵

A IV. ügyosztály végül azt javasolta, hogy a vizsgadíjak ne számítsanak állami bevételnek, hanem afölött a bizottságok maguk rendelkezhessenek, s az így szerzett jövedelmet akár az adminisztratív költségek fedezésére, akár pedig önmaguk jutalmazására is fordíthatják. Az elszámolásért felelősséggel az elnök tartozott, a pénzforgalmat időről-időre a VKM ellenőrizhette. A pénzügyi autonómia engedélyezésének egyértelműen a költségvetési megtakarítási okai voltak, hiszen az ügyosztály számítása szerint így lehetővé vált volna az állami ráfizetés elkerülése, vagy jelentős mérséklése, ezáltal pedig a bizottságok fenntartására előirányzott 32.000 koronás sort is módosíthatták, vagy törölheték volna a költségvetésből.⁶⁶⁶

Ez a fordulat különösen szembetűnő, hiszen néhány évvel korábban az Értesítőként szedendő díjakat állami bevételnek címezte a minisztérium, illetve az ezekből korábban létrehozott rendelkezési alapot egyoldalúan kisajátította. A pénzügyminisztérium által a minisztertanács részére készített kimutatásban a költségvetési megtakarítás jelentette a fő érvet a javaslat elfogadására, hiszen az évi 32.000 forintos előirányzat nagy részét fedezték volna a megemelt vizsgadíjakból származó bevételek, amelynek mértékét 27–28.000 koronára becsülte az előterjesztés.⁶⁶⁷ A minisztertanácsi előterjesztés végül az 1912-es javaslat-hoz képest a szakvizsgálat díját is magasabban határozta meg. Így a 40-60-40-es helyett a 40-80-40-es (alap- szak-, pedagógiai vizsga) díjak kerültek megállapításra, a vizsgáztató tanárok honoráriumát pedig egységenként 10 koronában szabták meg, amely a békebeli létszámadatok figyelembevételével 8000–10.000 koronával terhelte meg a költségvetést.⁶⁶⁸ Az előterjesztés elnyerte a minisztertanács jóváhagyását, így az új vizsgadíjak és honoráriumok díjtételei 1918. szeptember 1-től léptek életbe.⁶⁶⁹

Az átalány, a vizsgadíjak, valamint a vizsgabizottsági tagok honoráriumának felemelésére vonatkozó ügyiratokból megállapítható, hogy a VKM ezeket az ügyeket egyszerű költségvetéstechnikai kérdésként kezelte, s a költségvetés számára legkedvezőbb megoldást nyújtó intézkedéseket hajtotta végre, amely koncepcionális szempontból ellentétes megoldásokat eredményezett: hiszen amíg 1914–1915-ben a rendelkezési alapot kisajátította és elvetette a lehetőségét annak, hogy a bizottságok költségvetésileg önállóak legyenek, addig a háború végén az tűnt kifizetődőbbnek, ha a pénzügyi önálló gazdálkodást mégis engedélyezik.

⁶⁶⁵ 61.459/1917. IV. A VKM Számvevőségének jelentése a kolozsvári, a debreceni és a budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottságok elnökei által kért vizsgálati díjak felemelése ügyében. Budapest, 1917. március 31. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁶⁶ 61.459/1917. IV. A VKM IV. ügyosztályának előterjesztése a kolozsvári, a debreceni és a budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottságok elnökei által kért vizsgálati díjak felemelése ügyében. Budapest, 1917. március 31. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁶⁷ 158.078/1917. A pénzügyminiszter átirata Apponyi Albert VKM-miniszter részére: a középiskolai tanárvizsgáló díjak felemelése tárgyában. Budapest, 1918. január 10. MNL OL K 636. 197. doboz, 30. tétel (1925).

⁶⁶⁸ 9816/1918. IV. ü. o. Előterjesztés a minisztertanács számára a középiskolai tanárvizsgáló díjak és a vizsgáztatók honoráriumának felemeléséről. Budapest, 1918. február 5. MNL OL K 636. 197. doboz, 30. tétel (1925).

⁶⁶⁹ 51.8747/1918. IV. Apponyi Albert VKM-miniszter rendelete a tanárvizsgáló díjak tárgyában. Budapest, április 26. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 2. dosszié (1911–1919).

A bizottságok ezzel szemben mindkét ügyre úgy tekintettek, mint amely a bizottság működése és így a tanári hivatás fejlődése szempontjából is kulcsfontosságú. Érvelésükben olyan professziós szervként definiálták önmagukat, amelynek tevékenysége, tagjainak díjazása az egész hivatáscsoport helyzetét meghatározta. Referenciaként hivatkoztak az orvosi, mérnöki, jogi szakértői csoportokra díjazásuk tekintetében, illetve az adminisztratív ügykezelés technikájának a tekintetében is. A bizottságok ugyan 1906-ban még egymás érvrendszerét gyengítve, a közöttük levő érdekkülönbségek kiemelésével próbálták elérni a díjazások emelését, azonban 1912-ben, illetve 1917-es közös felterjesztéseikben műveletüket összehangolták és lényegében közösen gyakoroltak nyomást a miniszteriális igazgatásra.

A tanárvizsgáló bizottság nem csupán az ügyvitelét érintő kérdésekben, illetve a minisztériummal való érintkezésében hangsúlyozta, hogy működése a tanári hivatáscsoport egészére bírt hatással, hanem a korábbi időszakokhoz hasonlóan a vizsgálatokat érintő beadványokban is professziós tevékenységét végezték. Az 1900–1918 közötti periódusban a vizsgálóbizottsághoz beadott hallgatói kérvények alapvetően öt csoportba sorolhatók, amelyek részben mutatnak átfedést a korábbi időszakok ügytípusaival, részben pedig új ügyekként jelentek meg a vizsgaszabályzat módosításai, vagy a hallgatói összetétel változásai miatt.

Utóbbihoz kapcsolódik a női hallgatók által írt beadványok, amelyeket a vizsgabizottság rendszerint külön eljárásrendben bírált el. A nők száma kisebb megszakításokkal folyamatosan emelkedett a 20. század első felében a fővárosi egyetem bölcsészeti karán is, így hamarosan megjelentek a vizsgabizottság előtt a vizsgálattal összefüggő beadványaik.⁶⁷⁰

A női hallgatókkal szembeni különleges eljárást rendszerint sajátos foglalkoztatási helyzetükkel indokolta a bizottság, amely visszahatótt tanulmányaikra is. Így több esetben engedélyezték olyan szakcsoportosítások felvételét és belőlük vizsgára való jelentkezést, amelyek nem szerepeltek a tanárvizsgálati szabályzatban. Erre példa Lengyel Ibolya, aki 1917. februárjában azért írt folyamodványt a bizottság részére, hogy természettanból és vegytanból szakvizsgát tehessen. Wittmann Ferenc ügyvezető alelnök kérését pártolással terjesztette a VKM-miniszter elé hivatkozva a nők különleges foglalkoztatási viszonyaira, illetve arra, hogy korábban már volt hasonló esetekre precedens két ízben is.⁶⁷¹

Mandelló Erzsébet 1918. októberében kérvényezte, hogy alapvizsgát tehessen ugyancsak természettanból és vegytanból. A bizottság alelnöke, aki előadta az ügyet, jelezte, hogy a jelölt tanítónői oklevelet szerzett, majd az 1917/1918. tanévben az angol kisasszonyok fővárosi nép- és polgári iskolai tanítónőképző intézetét látogatta, ahol mennyiségtan és természettudományi tárgycsoportot hallgatott. Az 1917/1918. tanévben rendkívüli hallgató volt az egyetemen, mert érettségi bizonyítványa nem volt megfelelő minősítésű, de mind természettani, mind vegytani tárgyakból kollokvált, közben pedig az állatorvosi akadémián is látogatott kémiai gyakorlatokat. Mivel kétévi tanulmányokat követően rendes hallgatóként iratkozott be, rögtön kérvényezte alapvizsga letételét azon az alapon, hogy korábban polgári

⁶⁷⁰ A női hallgatók létszámváltozását a budapesti, kolozsvári és a debreceni egyetemek bölcsészkarán 1900–1918 között lásd a Függelékben csatolt 24. számú táblázatban.

⁶⁷¹ Hasonló tárgycsoportosítást már jóváhagyott a minisztérium Faragó Aranka 27.481/1916. IV. (III. 8.), illetve Melichár Mária esetében az 36.896/1916. IV. (III. 29.) számú rendeletekkel. 638/1917. Wittmann Ferenc, a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1917. február 21. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

tanítóképzőben végzett már egy évet. Wittmann a különleges foglalkoztatási viszonyokra hivatkozva pártolta a kérést annak ellenére, hogy a jelölt lényegében más szakmai csoportból kívánt átlépni a középiskolai tanárság hivatáscsoportjába, ráadásul tanulmányaihoz a polgári iskolai tanítónő képzőben elvégzett idejét akarta beszámíttatani.⁶⁷² Férfi jelöltek esetében hasonló kérvényeknél a bizottság általában további egyetemi tanulmányokat írt elő, amíg ki nem tudták mutatni az alapvizsgálathoz szükséges négy egyetemi félévet. A VKM azonban jóváhagyta a bizottság javaslatát és engedélyezte Mandelló alapvizsgálati jelentkezését.⁶⁷³ Az eljárást a minisztérium és a bizottság részéről is az indokolhatta, hogy még a háború időszakában sem gondolták úgy, hogy a végzett női tanárok bármilyen szempontból konkurrálhatnak a férfiakkal a középiskolai tanári állások betöltésékor.

Ugyancsak a foglalkoztatási, illetve gyakorlati lehetőségek hatottak vissza Shindler Marianne tanulmányaira, aki pedagógiai vizgát akart tenni. Földrajz-történeti tanulmányait szabályszerűen elvégezte és bölcsészdoktori fokozatot is szerzett, azonban tanítási gyakorlatát polgári leányiskolában folytatta le. A vizsgabizottság arra hivatkozva, hogy a női tanárjelöltek egy részének volt csak lehetősége leánygimnáziumban elvégezni az éves gyakorlatot kivételesen engedélyezhetőnek tartotta a vizsga megtartását.⁶⁷⁴ A VKM figyelembe véve a korábbi precedenseket, illetve a nők elhelyezkedését jellemző speciális viszonyokat, hozzájárult a kérés teljesítéséhez.⁶⁷⁵

Előfordultak azonban olyan ügyek is, amelyekben a tanárvizsgáló bizottság a férfihallgatókkal azonos elbírálásban részesítette a női hallgatókat. Bermann Margit történelem-magyar, Darvai Margit szintén ugyanilyen szakcsoporthoz tartozással, valamint Bodor Borbála mennyiségtan-természetan szakos hallgatók négy másik férfi hallgatótársukkal azt kérvényezték, hogy szakvizsgálatra mehessenek. Beadványukban a problémát az okozta, hogy alapvizsgálatukat egyszer sikertelenül teljesítették mindannyian és csak összességében tudtak nyolc félévi egyetemi tanulmányt felmutatni, de az alap- és a szakvizsga között nem telt el a szükséges négy félévi idő. A vizsgabizottság tekintettel a beadványt készítőkhöz nehéz anyagi helyzetére, családi körülményeire javasolta a vizsgarendtől való eltérést és szakvizsgára való engedésüket,⁶⁷⁶ amelyet a minisztérium jóvágyott.⁶⁷⁷

Fischer Margit esetében a VKM elvi álláspontja eredményezte azt, hogy a beadványíró ügyét a már kialakult standardok mentén ítélt meg a bizottság. A német-francia szakos hallgató

⁶⁷² 362/1918. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Mandelló Erzsébet ügyében. Budapest, 1918. október 29. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁶⁷³ 201.100/1918. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleményezése Mandelló Erzsébet alapvizsgálati ügyében. Budapest, 1918. november 9. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁶⁷⁴ 116/1918. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének a VKM-miniszterhez Schindler Marianne ügyében. Budapest, 1918. szeptember 20. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁶⁷⁵ 172.292/1918. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye Shindler Marianne pedagógiai vizsgálata ügyében. Budapest, 1918. szeptember 30. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁶⁷⁶ 784/1915. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1915. március 1. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁷⁷ 24.282/1915. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye a budapesti orsz. tanárvizsgáló bizottság igazgatójának beadványa kapcsán, Bermann Margit és társainak középiskolai tanári szakvizsgálata tárgyában. Budapest, 1915. március 4. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

alapvizsgára bocsátását kérvényezte. 1910-ben felső nép és polgári iskolai tanítói képesítést nyert, majd a genfi egyetemen és egy párizsi francia tanfolyamon vett részt, amelynek eredményeként 1915-ben francia nyelvtanítói vizsgát tett. 1916-ban érettségizett és beiratkozott az egyetemre. A vizsgabizottság elnöke aggályosnak találta, hogy Fischer egyszerre folytatott egyetemi tanulmányokat, illetve egy felső leányiskola és leánygimnázium segédtanítónői állását is ellátta Pozsonyban. Emellett Beöthy Zsolt azt is megállapította, hogy külföldi tanulmányai nem vehetők figyelembe az alapvizsgára való jelentkezésnél, mivel azok csak részben voltak egyetemi jellegű kurzusok.⁶⁷⁸ A beadványtevő nem állt el szándékától és ügyének kedvezőbbre fordulását attól várta, hogy a bölcsészkar dékáni hivatalban kijelentette, hogy Pozsonyba csak időként szokott elutazni, az állandó lakcíme a fővárosban volt.⁶⁷⁹ Számításában csalódnia kellett, mivel a minisztérium főiskolai ügyosztályának előadója ragaszkodott a tanárvizsgáló bizottság állásfoglalásának érvényesítéséhez és megállapította, hogy alapvizsgára nem bocsátható a jelölt, mivel nem voltak meg a szükséges félvelei a vizsgára jelentkezéshez és a meglévő félveket is vélhetően szabálytalanul hallgatta le, távol az egyetem székhelyétől.⁶⁸⁰

A női hallgatók ügyeiben is előfordultak a vizsgadíjakhoz kapcsolódó beadványok is. Lénárd Franciska ügye két szempontból is speciális volt: egyrészt tévedésből kétszer fizette be a pedagógiai vizsga díját előbb 1918 áprilisában Pécsen, majd később Budapesten, másrészt pedig időközben, 1918. szeptember 1-től a vizsgadíjakat felemelte a minisztérium, így a befizetés összességében megfelelt az új díjszabásnak. A vizsgabizottság a pécsi adóhivatal számadáskönyvének másolatából győződött meg a beadványtevő állításának hitelességéről, amelyet követően javasolta a VKM-nek, hogy mivel a díjszabás csak szeptembertől vált érvényessé és nyilvánvalóan tévedésről volt szó, így a visszatérítés méltányos,⁶⁸¹ amely iránt intézkedés is történt.⁶⁸²

Egy esetben fordult elő, hogy a VKM indokolatlanul szigorúnak ítélte meg a tanárvizsgáló bizottság határozatát egy női tanárjelölt ügyében. Putovszky Zelma 1918 nyarán kérvényezte, hogy szakvizsgálatot és pedagógiai vizsgálatot a fővárosban tehesse le, noha az alapvizsgát Kolozsvárott teljesítette. Az 1916/1917–1917/1918. tanéveket a bécsi, illetve a fővárosi egyetemen hallgatta le. A vizsgabizottság azért nem támogatta kérvényét, mert nem látott elég nyomós indokot arra, hogy a Kolozsvárott megkezdett tanárvizsgálati folyamatot a fővárosban folytassa a jelölt, ezt csak kivételes esetben engedték meg.⁶⁸³

⁶⁷⁸ 810/1917. Wittmann Ferenc, a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Fischer Margit ügyében. Budapest, 1917. március 26. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁷⁹ 1381/1916–1917. A budapesti kir. m. tudományegyetem bölcsészettudományi kara dékáni hivatalának levele a VKM-miniszterhez Fischer Margit ügyében. Budapest, 1917. május 26. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁸⁰ 71.390/1917. IV. május 30. A VKM IV. ügyosztályának állásfoglalása Fischer Margit leckelátogatási ügyében. Budapest, 1917. május 30. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁸¹ 300/1918. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Lénárd Franciska ügyében. Budapest, 1918. október 20. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁶⁸² 195.195/1918. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye a budapesti orsz. középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökségének felterjesztésére Lénárd Franciska tévedésből befizetett vizsgadíja ügyében. Budapest, 1918. november 8. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁶⁸³ 1977/1918. Wittman Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Putkovszky Zelma ügyében. Budapest, 1918. június 3. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

A minisztériumban az előadók úgy vélték, hogy a jelölt indokai azért tekinthetők nyomós-nak, mert 1916 nyarán a román támadás elől menekült Budapestre és ott kért szakdolgozati valamint disszertációs témát, így kérése pártolandó.⁶⁸⁴ Az ügy azért is érdekes, mert a tanárvizsgáló bizottság alelnöki javaslatával szemben foglalt állást a bizottság elnöke, Beöthy Zsolt a minisztériumi ügyirat tanulsága szerint.

A női hallgatókra vonatkozó ügyviteli elemekből tehát az állapítható meg, hogy a bizottság megértést tanúsított azokban az esetekben, amelyekben a női tanárjelöltek foglalkoztatási, vagy képzési sajátosságaiból következően (középiskolai gyakorlati iskolák hiánya) egyedi elbírálást kívánt vizsgajelentkezésüknél. Minden más esetben azonban a kialakult szabályok mentén bírálták el ügyüket.

Az ügyviteli elemek másik típusa a felekezeti hallgatók beadványaihoz kapcsolódott. A rendi jelöltek rendszerint különleges eljárásért folyamodtak a bizottsághoz akárcsak korábbi időszakokban. Az egyik ilyen típusú kérés épp az volt, amiben Putovszky Zelma beadványában kivételként hivatkozott Wittmann Ferenc, rámutatva, hogy a Kolozsvárott elkezdett tanárvizsgálatokat csak igen ritkán engedték folytatni a fővárosban. 1916 novemberében a vizsgabizottság elnöke, Beöthy Zsolt pártolással terjesztette fel a piarista rend magyarországi rendfőnökének azon kérését, hogy azok a rendi tanárjelöltek, akik Kolozsvárott kezdték meg a tanárvizsgálati folyamatot a pedagógiai vizsgát már a fővárosi bizottságban tehessék le. A beadványban a rend főnöke arra hivatkozott, hogy a piarista tanárképző a fővárosban nyert új elhelyezést, illetve az Erdélybe való utazás az 1916. augusztusi román betörést követően még mindig nehézkes volt. A bizottság lehetségesnek találta a kérés teljesítését, mivel korábban azt tiltották meg, hogy a Budapesten megkezdett vizsgafolyamatot Kolozsvárott fejezzék be a jelöltek. Ezt amiatt tartották szükségesnek, hogy elkerüljék annak a benyomásnak a kialakulását a közvéleményben, hogy a professziós standardokat a két vizsgabizottság másképp alkalmazza.⁶⁸⁵ Az ügyben a VKM szükségesnek tartotta a kolozsvári bizottság véleményét is kikérni pont annak a gyakorlatnak a kialakulása miatt, amelyre a fővárosi bizottság elnöke hivatkozott a pártoló felterjesztésben.⁶⁸⁶ Csengery János, a kolozsvári bizottság elnöke a premontrei rend kérését alátámasztó indokokat alaptalannak találta. Véleményes jelentésében arra hivatkozott, hogy hiába költözött át a rend a fővárosba, a vizsgákat eddig is az ország különböző pontjairól érkezve tették le a tanárjelöltek, az utazási nehézségek pedig már megszűnőben voltak. Emellett pedig megerősítve a fővárosi bizottság korábban kialakított gyakorlatát arra hivatkozott, hogy az „ismerős környezetben” a jelöltek vélhetően sikerebben teljesítik a vizsgát, mint egy idegen bizottság előtt, ahol készségük egy részét nem fogják figyelembe venni.⁶⁸⁷ A felterjesztésből nem derül ki pontosan, hogy

⁶⁸⁴ 101.509/1918. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye Putovszky Zelma ügyében. Budapest, 1918. június 3. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁶⁸⁵ 269/1916. Beöthy Zsolt a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a piarista rendi tanárjelöltek ügyében. Budapest, 1916. november 6. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁸⁶ 150.488/1916. IV. A budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöke: pártolással felterjeszti a magyar egyes tanítórend főnökének az iránti kérvényét, hogy a rendi növendékek Kolozsvárott megkezdett tanulmányait Budapestben folytathassák. Budapest, 1916. november 27. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁸⁷ 61/1916. Csengery János a kolozsvári országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele

Csengery milyen képzési különbségek miatt vélte úgy, hogy a jelöltek előtanulmányainak egy részét nem fogadja el a fővárosi bizottság. Emellett az sem világos, hogy a vizsgák lebonyolításában más mércét alkalmaztak-e a kolozsvári bizottságban, mint a fővárosban. Érvelése ugyanakkor látszólag megerősítette a budapesti tanárvizsgáló testület korábban kialakított álláspontját arra vonatkozóan, hogy egységes standardok alkalmazása a teljes vizsgafolyamatra vonatkozóan csak azoknak a tanárvizsgálatoknak az esetében garantálható, amelyeket ugyanannál a vizsgabizottságnál kezdtek el és fejeztek be a jelöltek. Elképzelhető ugyanakkor az is, hogy ezt az érvet azért használta a kolozsvári elnök, hogy ne veszítsen el több potenciális vizsgázót a bizottság egy olyan időszakban, amikor a jelöltek száma a hadi események miatt egyébként is alacsony volt.

A VKM végül arra való hivatkozással adott helyt a kérés teljesítésének, hogy mivel a piarista rendi tanárjelöltek nagyobb része fiatal volt, így szükségesnek mutatkozott, hogy folyamatosan a rendfőnök felügyelete alatt tartózkodjanak a fővárosban és ne kelljen szállodában magukra utalva vizsgáznuk Kolozsvárott.⁶⁸⁸ A rendfőnök ezt követően 1917. márciusában azt kérte,⁶⁸⁹ hogy valamennyi vizsgafokot a fővárosban teljesíthessék a jelöltek, amelyhez mind a fővárosi,⁶⁹⁰ mind pedig a kolozsvári bizottság hozzájárult.⁶⁹¹ Így a piarista rendtagok a fővárosi Kalazanciumban készülhettek elő hivatásukra, majd végül a teljes vizsgafolyamatot a budapesti bizottság előtt teljesíthették.

A női hallgatókhoz hasonlóan előfordult olyan beadvány is, amelyben egy felekezeti jelölt a vizsgaszabályzatban nem szereplő szakcsoportból történő képesítésre kívánt engedélyt nyerni. Klempa Sándor csornai premontrei rendi jelölt német nyelvből és irodalomból, valamint földrajzból szeretett volna képesítést nyerni. A szakcsoport ugyan nem létezett, de arra hivatkozva engedélyezték felvételét, hogy a folyamodó a rend főnöke szerint tehetséget mutatott mindkét területen, illetve a rend által fenntartott intézetekben el tudták helyezni tanulmányainak befejezését követően tanárként.⁶⁹² A VKM nem tartotta aggályosnak a kérését, így a rendi érdekekre való hivatkozással engedélyezte annak teljesítését.⁶⁹³

A felekezeti jelöltek beadványainak nagyobb része arra vonatkozott, hogy a teológiai végzettségéből származó kedvezményeket érvényesítsék a vizsgára való jelentkezésnél. Lenner József

a VKM-miniszterhez a premontrei rendi tanárjelöltek ügyében. Kolozsvár, 1916. december 11. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁸⁸ 169.244/1916. IV. Kolozsvári orsz. középiskolai tanárvizsgáló bizottság: a kegyes tanítórend növendékeinek Kolozsvár helyett Budapesten teljesítendő alap, szakvizsgálata. Budapest, 1917. január 15. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁸⁹ 396/1917. A magyar kegyes tanítórend főnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1917. március 31. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁹⁰ 776/1917. Beöthy Zsolt a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a piarista rendi tanárjelöltek ügyében. Budapest, 1917. március 22. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁹¹ 58.500/1917. IV. április 27. A kolozsvári országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöksége: a magyar kegyes tanítórend azon kérése ügyében, hogy a rendi növendékek Kolozsvár helyett Budapesten vizsgázhassanak. Budapest, 1917. május 3. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁹² 299/1918. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének Klempa Sándor ügyében. Budapest, 1918. október 20. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁶⁹³ 193.276/1918. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye Klempa Sándor Károly premontrei tag német és földrajz szakpárosítása ügyében. Budapest, 1918. október 20. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

1917 januárjában folyamadott szakvizsgálati kérelemért. Korábban szónoklattant hallgatott, illetve a jezsuita rend pozsonyi intézetében végzett háromévi bölcsészettani tanfolyamot, majd 1910–1914 között Innsbruckban hallgatott teológiát, 1913-ban pedig áldozópappá szentelték. 1914–1916 között a budapesti egyetemen folytatott mennyiség-tani-természettani tanulmányokat, amelyből 1916 márciusában sikeres alapvizsgálatot tett. Az alapvizsgálatot követően pedig rögtön szakvizsgálati engedélyt kért. Wittmann Ferenc, a bizottság alelnöke a VKM 21.557/1888 (VII. 20.) számú rendeletére hivatkozva teljesíthetőnek találta a kérést, mivel a teológiai tanulmányokat követően Lenner ki tudta mutatni a felekezeti jelöltek részére előírt kétévi egyetemi tanulmányokat. Wittmann amiatt nem támasztott kifogást, hogy az alapvizsga és a szakvizsga között nem telt el egy év,⁶⁹⁴ így a VKM is hozzájárult a kérés teljesítéséhez.⁶⁹⁵

A bizottság hasonló rugalmasságot tanúsított Suloky Tivadar történelem-magyar szakos, az esztergomi érseki papnevelde egykori hallgatója esetében is. A jelölt miután elvégezte a papnevelde két éves képzését előbb egy évig jogi, majd hét félévig bölcsészeti tanulmányokat folytatott. A kedvezményekkel együtt megvolt a szükséges tanulmányi ideje a vizsgára jelentkezéshez, azonban korábban magyar nyelvészetből alapvizsgálatot kellett ismételnie, ráadásul annak sikeres teljesítése után egyáltalán nem kollokvált, vagyis éppen csak annak a formai követelménynek tett eleget, hogy be legyen iratkozva az egyetemre.⁶⁹⁶ Mivel felmerült, hogy a teoretikus tudásanyagból való felkészültség hiányos, így alighanem Wittmann a további egyetemi tanulmányok előírásának lehetőségét sem vetette volna el, amelyet alátámaszt az is, hogy támogató felterjesztésében kiemelte a követelményeket csupán névlegesen teljesítette a jelölt. A minisztérium nem tartotta szükségesnek a döntés felülbírálatát, így Suloky vizsgajelentkezését jóváhagyta.⁶⁹⁷

Iliescu Péter történelem-román szakos görög katolikus lelkész beadványa jellegét tekintve hasonlóságot mutatott Suloky kérvényével. 1911–1915 végezte teológiai tanulmányait, majd egy évi bölcsészkarai tanulmányokat követően alapvizsgára jelentkezett, amelyen azonban kétszer megbukott, végül 1917 februárjában sikerült teljesítenie. A bizottság annak ellenére, hogy jogosult lett volna előírni további tanulmányokat, azt javasolta a minisztériumnak, hogy mivel formailag a jelölt ki tudta mutatni a kétévi egyetemi tanulmányokat, így a korábbi esetekre való hivatkozással szakvizsgálati jelentkezése engedélyezhető.⁶⁹⁸ Iliescu és Suloky esetében is felmerült, hogy elméleti készülésük nem volt megfelelő a szakvizsgálatra való jelentkezéshez. Világi jelöltek esetében a bizottság azt a gyakorlatot követte, hogy általában további egyetemi tanulmányokat írtak elő a teoretikus ismeretanyag elmélyítésére, a teológiai kvalifikáció azonban ez alól mentességet adott.⁶⁹⁹

⁶⁹⁴ 583/1917. Wittman Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Lenner József jézus társasági áldozópap ügyében. Budapest, 1917. január 30. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁹⁵ 16.564/1917. IV. A VKM IV. ügyosztályának állásfoglalása Lenner József jezsuita áldozópap ügyében. Budapest, 1917. január 30. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁹⁶ 309/1917. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Suloky Tivadar ügyében. Budapest, 1917. november 11. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁹⁷ 181.021/1917. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleményezése Suloky Tivadar szakvizsgálati kérelme ügyében. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁹⁸ 99/1917. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Iliescu Péter ügyében. Budapest, 1917. szeptember 28. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁶⁹⁹ Iliescu és Suloky esetéhez nagyon hasonló Neidenbach Ödön ügye, aki 1917. szeptemberében jelentkezett

Kerkai József ugyancsak teológiai végzettsége miatt mentesült további egyetemi tanulmányok elvégzése alól pedagógiai vizsgára való jelentkezésekor. Kerkai klasszika-filológiai tanulmányokat folytatott piarista rendi áldozópapként, azonban az egyetemet nem két év alatt akarta elvégezni. A tanári alap- és szakvizsgáját a világi jelöltekhez hasonló tanulmányi idővel teljesítette, s egy évi pedagógiai gyakorlatra is elment a szakvizsga után. Ügye azért került a vizsgabizottság elé, mert a filozófiai és pedagógiai tanulmányokat ugyan teljesítette, de a pedagógiai vizsgára jelentkezésnél még mindig csak kilenc egyetemi félévvel rendelkezett. Így a felekezeti tanárjelöltek részére adható tanulmányi kedvezményekre való hivatkozással végül egy félévet elengedtek számára és pedagógiai vizsgáját engedélyezték.⁷⁰⁰

A felekezeti jelöltek beadványait rendszerint kedvezően bírálták el a tanulmányi idő lerövidítésére még azokban az esetekben is, amelyekben nyilvánvaló volt, hogy a követelményeknek csak formai tekintetben tettek eleget, vagy elméleti felkészültségükhöz kétség fért. Ebben a tekintetben a velük szemben alkalmazott eljárás bizonyosan különbözött a világi jelöltek hasonló ügyeinek kimenetelétől, akiknek az esetében a bizottság inkább hajlamos volt további egyetemi tanulmányokhoz kötni a vizsgajelentkezést.

A vizsgálobizottság harmadik ügýtípusa az összevont vizsgálatokkal, illetve a különleges, háborús viszonyokhoz kapcsolódó tanulmányi, pedagógiai gyakorlati idő könnyítésével, elengedésével kapcsolatos. Pinkovich Sándor besztercebányai katolikus főgimnáziumi tanárként kérte, hogy a magyar nyelvből és irodalomból mint harmadik szaktárgyból összevont alap- és szakvizsgálatot tehessen, horvátból, szerbből és franciából pedig nyelvtanítói vizsgát szeretett volna tenni. Kérvényének elbírálásában szerepet játszott az is, hogy egyetemi alapképzettségét az Eötvös Collegium tagjaként végezte el,⁷⁰¹ emellett pedig a klasszika-filológiai stúdiumok mellett a magyar nyelvre és irodalomra vonatkozó kollokviumokat is hallgatott, illetve négy éve tanította a magyart középiskolában. A nyelvtanítói vizsga tekintetében a vizsgabizottság úgy vélte, hogy a francia, román, angol és olasz nyelvek mellett a horvát-szerb nyelvből is tehető vizsga, amelyet Pinkovich alighanem sikeresen fog teljesíteni, mivel tíz évig az újvidéki gimnáziumban tanított, tehát anyanyelvi környezetben élt.⁷⁰²

szakvizsgálatra. Neidenbach magyar-német szakvizsgálatát a negyedik helyett a nyolcadik félévben teljesítette, de ezt követően egyetlen kollokvium teljesítését sem igazolta. Ezt azzal indokolta meg, hogy négy gyermeket nevelt és 1915 augusztusától 1917. májusáig katonai frontszolgálatot teljesített. Vagyis a követelményeknek épp úgy mint Iliescu és Suloky csak formálisan tett eleget. Mivel a szakvizsgálatához négy félév helyett csak három havi egyetemi látogatást igazolt, így a bizottság javasolta, hogy további két félévig járjon egyetemre és kéthetente jelentkezzen személyesen, hogy igazolja, az egyetem székhelyén való tartózkodását. 98/1917. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Neidenbach Ödön ügyében. Budapest, 1917. szeptember 28. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917). A VKM a bizottság egyetemlátogatásra vonatkozó javaslatát elfogadta, azt azonban nem támogatta, hogy kéthetente jelentkeznie kelljen a testület előtt. 151.075/1917. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye Neidenbach Ödön szakvizsgálata ügyében. Budapest, 1917. október 8. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁰⁰ 270/1917. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Kerkai József pedagógiai vizsgálata ügyében. Budapest, 1917. október 28. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁰¹ MDKL 16. doboz, 16. dosszié, 46. csomó.

⁷⁰² Tv. 535/1917. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Pinkovich Sándor ügyében. Budapest, 1917. január 3. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

Horovitz Adolf vágújhelyi reáliskolai helyettes tanár 1917. áprilisában folyamodott azért, hogy ábrázoló geometriából tanári alapvizsgát tehessen. Eredetileg mennyiségtan-természettan szakos hallgató volt, de az alapvizsgát csak elégséges eredménnyel tudta teljesíteni, s nyolc félév után félbehagyta egyetemi tanulmányait. A bizottság Tötössy Bélát, az ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanárát bízta meg az ügy kivizsgálásával. Tötössy azt javasolta, hogy előbb az eredeti szakcsoportjából kell tanári képesítést szereznie, s csak ezt követően tehet a jelölt összevont alap- és szakvizsgát az általa kérvényezett szakterületből.⁷⁰³ Horovitzhoz hasonlóan Nagy Ferenc is ábrázoló geometriából szeretett volna összevont alap- és szakvizsgálatot tenni 1917 nyarán. Folyamodványában református tanítóképző intézeti, illetve a Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán folytatott tanulmányokat igazolt. 1903-ban tett rajztanítói vizsgát, amellyel polgári iskolákban taníthatott. 1915-ben azonban alkalmazták az esztergomi főreáliskolában, ahol a felsőbb osztályokban ábrázoló geometriát tanított. Mivel nem tudta igazolni, hogy ábrázoló geometriából egyetemi tanulmányokat folytatott, így az 1883: XXX. törvény 66. §-a hivatkozva kérését elutasították.⁷⁰⁴ A beadványokat a bizottság azért vetette vissza, mert az összevont vizsgálatra való jelentkezéshez szükséges standardokat a jelöltek nem teljesítették. Az összevont vizsgálatokat csak rendkívüli esetben engedélyezték, többnyire harmadik vagy negyedik szaktárgyból való képesítés megszerzése esetében.

A háború kirobbanását követően a frontszolgálat alól szabadságolt tanárjelöltek tanulmányainak könnyítésére az 1889: XXVII. törvény és a VKM 147.664/1914. (XII. 21.) számú rendelete, valamint az 1915. XIII. törvény 5. §-a adott lehetőséget. Utóbbi lehetővé tette, hogy a pedagógiai gyakorlatból és az elméleti tanulmányokból egy-egy félév elengedésén felül a fennálló jogszabályokon túl a vizsgabizottság további kedvezményeket állapítson meg. Az ilyen módon kiadott végbizonyítványok képesítő ereje megegyezett a rendes tanulmányi úton szerzett bizonyítványok képesítésével.⁷⁰⁵ A törvény vonatkozó része tehát különleges felhatalmazást adott a bizottság részére, hogy a korábban kialakult standardokat egyedi mérlegelés nyomán csökkentse. A különleges felhatalmazás és a követelmények csökkentése azt eredményezte, hogy az egységes kvalifikáció elve súlyosan sérült. Loczka Lajos természetrajz-vegytan szakos jelöltként folyamodott pedagógiai vizsgálat teljesítéséért 1917 nyarán. Tanulmányait szabályszerűen végezte el, 1914-ben gyakorlóiskolai ösztöndíjas helyet kapott tanítási gyakorlatának elvégzéséhez, de ezt nem tudta teljesíteni, mivel folyamatos frontszolgálatot teljesített. 1917 áprilisában szabadságoltását követően megkezdte a hospitálást, de időközben felsőbb katonai utasításra újból frontszolgálatra rendelték. A vizsgabizottság alelnöke a VKM-hez írott felterjesztésében megállapította, hogy nem lehetne vizsgajelentkezését elfogadni, de tanulmányi eredményei, a háborúban mutatott hősiesség magatartása és az 1915: XIII. törvény 5. §-a által adott felhatalmazás nyomán a jelentkezést mégis lehet engedélyezni.⁷⁰⁶ A VKM engedélyezte

⁷⁰³ 1196/1917. Wittmann Ferenc, a középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1917. május 10. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁰⁴ 1533/1917. Wittmann Ferenc, a középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Nagy Ferenc ügyében. Budapest, 1917. június 20. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁰⁵ 1915: XIII. tc. 5. §.

⁷⁰⁶ 1588/1917. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének

a pedagógiai vizsgára való jelentkezést, mivel egy évvel korábban már született hasonló ügyben precedens értékű döntés.⁷⁰⁷

Matkovich Jenő Lockával ellentétben azért folyamodott a pedagógiai vizsga mielőbbi letételért, mert nélkülözhetetlenségéről szóló igazolását érvénytelenítették és behívták katonai szolgálatra. A bizottság az eset kapcsán megjegyezte, hogy 1916-ban már jelentkezett pedagógiai vizsgálatra, amelyre tanulmányainak igazolása után meg is hívták, de nem jelent meg. 1917. márciusában ismét jelentkezett, de mivel korábban nem jelentkezett és távolmaradását nem indokolta, ezért azt az értesítést kapta, hogy csak egy év múlva fog meghívást kapni. Mivel Matkovich úgy nyilatkozott, hogy hátrányosan érintené, ha bevonulása előtt nem szerezhetné meg a tanári végbizonyítványt, ezért a bizottság arra is hajlandónak mutatkozott, hogy a vizsgaidőszakon kívül külön tartsanak számára vizsgaalkalmat.⁷⁰⁸

A vizsgabizottság azt is elnézte a katonai szolgálatot teljesítő jelöltek számára, ha pedagógiai gyakorlati helyük nem középiskola volt. Ratikovszky Jenő német-francia szakos jelöltként folyamodott pedagógiai vizsga letételéért. Tanulmányait szabályszerűen elvégezte, azonban tanítási gyakorlatként a „Progress Academy” nyelviskolában töltött másfél évi működését próbálta elfogadtatni. A bizottság javasolta vizsgára bocsátását arra való tekintettel, hogy 1915 márciusa óta megszakítás nélkül katonai szolgálatot teljesített.⁷⁰⁹ Olyan jelölt pedagógiai gyakorlatát is elfogadta a vizsgált időszakban a testület, aki nem teljesített katonai szolgálatot, de a gyakorlati évet tanítóképző intézetben töltötte.⁷¹⁰ Felsőoktatási intézetben folytatott gyakornoki, tanársegédi működést viszont továbbra sem lehetett elszámolni a pedagógiai vizsgára való jelentkezéshez.⁷¹¹

A bizottság nem csupán a gyakorlati év tekintetében és a pedagógiai vizsgálatra jelentkezés esetében adott kedvezményeket, hanem az alap- és a szakvizsgálatokra való jelentkezések esetében is. Ungureau Virgil klasszika filológus hallgató nem tudott kimutatni az alap- és a szakvizsgálat között kétévi egyetemi tanulmányt. Szakvizsgai jelentkezését mégis jóváhagyta a testület, mivel összességében tudott nyolc félévet igazolni és a háború kitérése óta folyamatos frontszolgálatot látott el.⁷¹² Czvengros Béla magyar-német szakos hallgató

levele a VKM-miniszterhez Loczka Alajos ügyében. Budapest, 1917. július 7. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁰⁷ 95.275/1917. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye Loczka Alajos tartalékos hadnagy folyamodványáról, amelyben azt kéri, hogy középiskolai tanítási gyakorlat nélkül tehessen pedagógiai vizsgát. Budapest, 1917. július 10. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁰⁸ 1136/1917. Wittmann Ferenc, a középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Matkovicz Jenő ügyében. Budapest, 1917. május 22. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁰⁹ 435/1917. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Rakitovszky István ügyében. Budapest, 1917. december 1. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁷¹⁰ 269/1917 Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Birlea Győző ügyében. Budapest, 1917. október 27. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁷¹¹ Kalocsay Péter mennyiségtan-természettan szakos hallgatóként 1914-ben fejezte be tanulmányait. 1914. novemberétől 1915 februárjáig a VII. kerületi állami főgimnáziumban gyakorolt, majd négy és fél hónap múlva távozott. A II. fizikai intézetben működött az 1915/1916. tanév folyamán díjtalan gyakornokként. Az itt eltöltött időt azonban a VKM nem ismerte el az 1883. törvény 61. § (3) hivatkozva. 1136/1917. Wittmann Ferenc, a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Kalocsay Péter ügyében. Budapest, 1917. május 3. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁷¹² 2202/1918. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének

az 1918. nyári pótszemesztert követően jelentkezett szakvizsgára. Mivel katonai szolgálatban állt 1914 óta, az 147.664/1914. (XII. 22.) számú rendelet alapján jogosult volt egy félévi tanulmányi kedvezményre, így hét félévvel is engedélyezte számára a vizsgabizottság a szakvizsgálatra történő jelentkezést.⁷¹³ A vizsgált időszakban hosszú időt követően ismét előfordult olyan eset is, amikor a jelölt vizsgajelentkezését nem csupán az elvégzett tanulmányok alapján engedélyezték, hanem a gyakorlati tapasztalatai alapján. Tehát a teoretikus felkészülés hiányosságait a jelölt hosszú tanári működésével kiválthatónak vélte a bizottság. Ilyen típusú eljárásra a fennmaradt forrásanyagban 1877 óta nem volt példa, az 1870-es évek második felével ugyanis az egyetemi tanulmányok hiánytalan igazolása az egyik legfontosabb kritérium volt a vizsgajelentkezésekhez.⁷¹⁴

A szigorú mérték betartásának mellőzésére olykor maga a minisztérium utasította a vizsgabizottságot.⁷¹⁵ Ennek magyarázata abban lehet, hogy a háború utolsó évében, az 1918 tavaszi-nyári pótszabadságolásokkal hazatért és a pótfélévben tanulmányaikat folytató hadviselt tanárjelöltekkel szemben egyszerűen indokolatlannak látták adminisztratív akadályok támasztását tanulmányaik befejezéséhez. A háborús kifulladás és az egyre súlyosabbá váló közellátási gondok, valamint a visszatért katonák által felerősített elégedetlenség a fennálló társadalmi és politikai rendszerrel szemben olyan közhangulatot teremtett, amelyben a professziós standardok alkalmazása háttérbe szorult (*Hatos*, 2018. 23–38.). A bizottság negyedik és ötödik típusú ügycsoportjához tartozó egyedi esetekkel, amelyek az „*in absentia*” egyetemhallgatásra, illetve a más vizsgabizottsághoz történő átjelentkezésre vonatkoztak jól szemléltethető ennek a változásnak a végbemenetele.

Az „*in absentia*” hallgatást, tehát az egyetem székhelyétől való távollétet és a névleges beiratkozást hivatalból kellett üldöznie a vizsgabizottságnak. Előfordult ugyan, hogy

levele a VKM-miniszterhez Ungureau Virgil ügyében. Budapest, 1918. augusztus 14. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁷¹³ 2104/1918. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Czvegros Béla ügyében. Budapest, 1918. július 14. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁷¹⁴ Oszváth József klasszika-filológus hallgatóként 1889–1893-ig folytatott tanulmányokat. A klasszika filológia mellett magyar irodalmi, filozófiai és pedagógiai elméleti előadásokat is hallgatott, az alapvizsgát azonban egyetemi tanulmányi időszakán kívül, 1894-ben tette le. Ezt követően több középiskolában tanított és 1908-ban Temesvárott tanítói oklevelet is szerzett. A szakvizsgára jelentkezéshez az alapvizsga után további két évi egyetemi tanulmányokat kellett volna kimutatnia, ezt azonban a bizottság arra való hivatkozással engedte el, hogy a jelentkezéskor már 47 éves volt és 23 éves pedagógiai tapasztalattal rendelkezett. 1593/1917. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Oszváth József ügyében. Budapest, 1917. július 10. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁷¹⁵ Maróthy Jenő 1918 júniusában kérvényezte, hogy alapvizsgálatát 1918. októberében megismételhesse. Az alapvizsgát teljesítésével először 1917. decemberében kísérletezett, de ekkor a szóbeli részen bejelentés nélkül nem jelent meg. Később egy orvosi bizonyítványt nyújtott be, amely alapján engedélyezték a vizsgát 1918. februárjában. Ekkor azonban magyarból elégtelen kapott, a történelmet megkezdte ugyan, de szívproblémái miatt félbe kellett szakítania a vizsgát. A bizottság ezt úgy értékelte, hogy mindkét szaktárgyból elégtelen osztályzatot kapott, ami azt eredményezte, hogy legkorábban egy év múlva jelentkezhetett ismét. 2024/1918. Wittman Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Maróthy Jenő ügyében. Budapest, 1918. június 20. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918). A VKM felülbírálta Wittmann Ferenc döntését és engedélyezte az októberi vizsgát, egyúttal figyelmeztette az alelnököt, hogy felesleges a túlzott szigor alkalmazása. 107.448/1918. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye Maróthy Jenő alapvizsgája ügyében. Budapest, 1918. június 20. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

a bizottság előterjesztését a VKM felülbírálta egy-egy ilyen jellegű ügyben, ám minden esetben megjegyezte a kérdéssel foglalkozó bizottsági tag, hogy a vizsgajelentkezés nem volna engedélyezhető. Eissen Gyula magyar-történelem szakos hallgató 1918 júniusában jelentkezett szakvizsgálatra. Alapvizsgálatáról egyszer bejelentés nélkül távolmaradt, két alkalommal pedig megbukott, amiért a bizottság egy évi újabb egyetemi tanulmányokat írt elő számára. Eissen ennek úgy tett eleget, hogy formálisan beiratkozott az egyetemre, de egyetlen kollokviumot sem teljesített. Hasonló esetben egy évvel korábban további tanulmányokat írtak elő,⁷¹⁶ Eissennek azonban arra való hivatkozással, hogy bölcsészdoktorátust szerzett és a követelményeknek formálisan eleget tett, engedték a szakvizsgálati jelentkezést,⁷¹⁷ noha érdemben nem tett semmit, hogy elméleti felkészültségének hiányát pótolja.

A vizsgálati folyamat más vizsgabizottság előtt történő folytatásának megítélése is megváltozott a háború utolsó évére. Kiss Ferenc Lajos klasszika-filológus hallgató 1918 szeptemberében folyamodott a fővárosi bizottsághoz, hogy a Budapesten megkezdett tanárvizsgálatát Debrecenben folytathassa. Indokként egy évi katonai szolgálata és kétévi hadifogsága során megrongálódott egészségi állapotát jelölte meg, amelyet szüleinél, a cívisvárosban remélt helyreállítani. A kéréshez a budapesti⁷¹⁸ és a debreceni bizottság is hozzájárult. Utóbbi azt is megjegyezte, hogy Kissnek a szakvizsgálathoz szükséges nyolc félév sem állt rendelkezésre, de emiatt kedvezményre jogosító kérvényt nem kellett külön benyújtania, mivel a hadiszolgálata miatt minden eljárás nélkül jogosult legalább egy félév elengedésére.⁷¹⁹

Bujk Béla ügye mutatja azonban talán leginkább, hogy 1918 végére a miniszteriális igazgatás sem tudott, vagy akart gátat szabni a professziós tevékenység háttérbe szorulásának. Bujk mennyiségtan-természettan szakos hallgatóként kérvényezte, hogy szakvizsgálatát Kolozsvárott teljesíthesse. Az egyetemre még 1909-ben iratkozott be, az alapvizsgát ötödik próbálkozásra teljesítette 1913-ban. Ekkor tanári állást vállalt előbb Karcagon, majd Sárospatakon. 1916-ban kérte szakvizsgálatra bocsátását, amit a bizottság azzal utasított el, hogy nem töltött el az egyetemen négy félévet az alapvizsga és a szakvizsga között. Az 1916/1917. tanévben ugyan beiratkozott, de egyetlen kollokviumot sem teljesített, így az arra vonatkozó kérvénye, hogy Kolozsvárott folytathassa a szakvizsgát nyilvánvalóan arra irányult, hogy a két vizsgabizottság közötti esetleges eljárási különbségeket kihasználhassa. Wittmann a felterjesztés végén meg is jegyezte, hogy a minisztérium döntésére bízta, Bujk találhat-e „menedéket” Kolozsvárott.⁷²⁰ A VKM arra való tekintettel, hogy Bujk

⁷¹⁶ Ld. 98/1917. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Neidenbach Ödön ügyében. Budapest, 1917. szeptember 28. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁷¹⁷ 2025/1918. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele dr. Eissen Gyula ügyében. Budapest, 1918. június 20. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁷¹⁸ 137/1918. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének a VKM-miniszterhez Kiss Ferenc Lajos ügyében. Budapest, 1918. szeptember 24. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁷¹⁹ 140/1918. Láng Nándor a debreceni magyar királyi középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele Kiss Ferenc Lajos ügyében. Debrecen, 1918. szeptember 3. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁷²⁰ 794/1918. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Bujk Béla ügyében. Budapest, 1918. december 9. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

időközben Kolozsvárott lett tanár, emellett a közlekedési viszonyok nehézkesek voltak, továbbá az útiköltségek is jelentős megterhelést jelentettek volna számára, nem támasztott akadályt a szakvizsgálat áthelyezésére.⁷²¹

A standardok következetes érvényesítésére pedig szükség lett volna, hiszen a vizsgára jelentkezettek száma 1918-ban ismét emelkedést mutatott a háborús évek visszaesése után.⁷²² Az ekkor jelentkező hallgatók nagyobb része számára azonban a világháború mind az elméleti felkészülést, mind pedig a gyakorlati előkészületet megzavarta, vagy meggátolta. Vagyis a bizottság ellenőrző tevékenysége épp akkor gyengült meg, amikor a korábban kialakult szabályzati elemeket oly módon kellett volna alkalmazni, hogy az mind az emberességi, mind pedig a hivatáscsoportba való belépés szempontjainak eleget tegyen.

Az alapvizsgálatok számának változásaiban szembevetendő, hogy a századelőtől az 1904/1905. tanévig dinamikusan emelkedett a vizsgafokra jelentkezők mértéke és 389-en tetőzött, ezt követően pedig az 1911/1912. tanévig stabilan 300 fölött maradt. A növekedésben alighanem fontos szerepet játszott, hogy a nőhallgatók is jelentkezhetek tanárvizsgálatra. A kolozsvári bizottság adatai ezzel szemben hullámzást mutatnak, mindössze két tanévben, 1905/1906. és 1909/1910-ban érte el az alapvizsgák száma a 100-at. A világháború különösen a kolozsvári bizottságot érintette érzékenyen, hiszen a vizsgálatok száma drasztikus mértékben visszaesett az 1913/1914. tanévhez képest. Így érthető, hogy Csengery János, a bizottság elnöke minden lehetséges érvet bevetve tiltakozott a premontrei rendi jelöltek távozása ellen, 1917-es felterjesztésében kifejezetten kétségbeesetten kérte a VKM-t, hogy emeljék a vizsgadíjakat, illetve számára is ugyanúgy állapítsanak meg honoráriumot, mint a budapesti elnök számára.⁷²³ A kolozsvári testvérbizottságot így a vizsgadíjak inflálódása és az általános áremelkedés mellett az is sújtotta, hogy a kevés vizsgázó miatt egyszerűen kisebb összeget oszthattak fel maguk között a tagok honoráriumként.⁷²⁴

A létszámváltozások mellett érdemes azt is kiemelni, hogy a vizsgák sikerességi mutatója is megváltozott a világháború hatására a fővárosi bizottságban. Az 1913/1914. tanévig az alapvizsgán a hallgatók 67,60% (1904/1905. tanév) – 76,74%-a (1910/1911. tanév) felelt meg, míg a szakvizsgák esetében ez a mutató 74,53% (1912/1913. tanév) és 86,98% (1901/1902. tanév) között mozgott. A háborús években azonban az alapvizsgálati eredményesség az 1917/1918. tanévet leszámítva minimum 80%-os volt,⁷²⁵ míg a szakvizsgálat esetében 1914/1915–1916/1917. között 81%-os volt a sikerességi mutató, az 1917/1918. tanévben

⁷²¹ 224.320/1918. IV. A budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság Bujk Béla szakvizsgálata ügyében. Budapest, 1918. december 24. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁷²² A fővárosi, a kolozsvári és a debreceni tanárvizsgáló bizottságok előtt tett tanárvizsgálatok számának változásait az 1900–1918 közötti időszakban lásd a Függelék 25. táblázatában.

⁷²³ Ld. 178/1917. sz. Csengery János a kolozsvári országos tanárvizsgáló bizottság elnökének felterjesztése VKM miniszterhez. Kolozsvár, 1917. április 30. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

⁷²⁴ Nem véletlen, hogy miután a minisztertanács hozzájárult a vizsgadíjak felemeléséhez épp a kolozsvári bizottság tájékozódott alfelől, hogy az 1918 nyarára meghirdetett pótszemeszterben letett vizsgákra már a magasabb vizsgadíjak alkalmazandók-e. A VKM tudatta a bizottsággal, hogy a magasabb díjazás csak 1918. szeptember 1. után alkalmazandó. 86.554/1918. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye a Kolozsvári országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökségének vizsgadíjakra vonatkozó kérvényére. Budapest, 1918. május 16. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁷²⁵ Az említett tanévben 75% volt a sikerességi mutató, amely összehasonlítva az 1914 közötti adatokkal így is azoknak az éveknek felelt meg, amikor a hallgatók az átlagosnál jobb arányban teljesítették sikeresen az alapvizsgát.

pedig 76,88%-os, amely így az eredménytelenebb tanévek közé tartozott. A cenzorok tehát különösen az alapvizsgázók esetében alkalmaztak enyhébb mértéket.⁷²⁶ A kolozsvári bizottság esetében ez még szembetűnőbb: az 1900/1901–1909/1910. tanévek közötti időszakban folytatódott az a korábban megfigyelt jelenség, hogy Erdélyben az alapvizsgát nagyobb eredményességgel teljesítették a hallgatók, s a vizsgabiztosok a szakvizsgán alkalmaztak szigorúbb mértéket.⁷²⁷ Az 1909/1910. tanévvel ez a trend megváltozott és a hallgatók alapvizsgai eredményességi mutatója jelentősen lecsökkent, míg a szakvizsgán eredményesebben szerepeltek.⁷²⁸ A háború időszakában azonban abban a három tanévben, amelyről adatok állnak rendelkezésre az alapvizsga eredményességi mutatója 80%, (az 1916/1917. tanévben 17-ből 16 vizsgázónak eredményes volt a vizsgája), míg a szakvizsgáké 85% fölötti volt (az 1914/1915. tanévben 21 szakvizsgázóból 19-nek volt eredményes a vizsgája). Így lényegében majdnem mindenki kvalifikációt szerezhetett azok közül, akik ebben az időszakban jelentkeztek valamely vizsgafokra.

A vizsgadíjak felemelésére vonatkozó ügymenetből, illetve a vizsgára jelentkezők számából látható, hogy a vizsgaalkalmak mennyisége hatással volt a vizsgabizottság tagjainak egzisztenciájára, hiszen a befizetett vizsgadíjak után kaptak honoráriumot a bizottsági tagok. A fővárosi vizsgabizottság tagjainak, különösen azoknak, akik állandóan részt vettek a bizottság munkájában és tisztséget is viseltek benne, kevésbé kellett egzisztenciális természetű kihívásokkal megküzdnie, szemben kolozsvári kollégáikkal.⁷²⁹ A bizottsági tagok közül általában a klasszika-filológiai, a modern filológiai, különösen a magyar, valamint a német nyelv és irodalom, illetve a filozófia és a pedagógia területének képviselői voltak leginkább érintettek a tanárvizsgálatokban, így ők kapták a magasabb honoráriumokat is elfoglaltságaik alapján. Beöthy Zsolt 1913-as felterjesztésében rámutatott arra a vizsgadíjak elszámolása kapcsán, hogy a bizottság a rendes kinevezett tagokon kívül jóval több tanár szolgálatát vette igénybe a vizsgálatok lebonyolításához.⁷³⁰ A rendelkezésre álló elszámolási ívek alapján a békebeli évekhez képest, amikor Beöthy szerint 62 tanár vett részt a bizottság munkájában, a világháború időszakára valamelyest csökkent a folyamatba bevont szakértők száma (50–56 között mozgott az egyes tanévekben), amely magyarázható azzal, hogy a vizsgázók száma is erőteljesen megfogyatkozott. A külső tagok eseti bevonására lehetőséget adott az 50.098/1888. (XII. 20.) számú rendelettel megállapított szabályzat 2. §-a. A bizottsághoz ki nem nevezet tagok többsége szintén szakterületük elismert képviselőjének

⁷²⁶ A pedagógiai vizsgák eredményességi mutatói hagyományosan igen magasak voltak, az utolsó vizsgafázisban csak rendkívüli esetben vetettek vissza valakit a tanári végzettség megszerzésétől. Ez érdeemben nem változott a háború hatására.

⁷²⁷ Ebben az időszakban a sikerességi ráta az alapvizsga esetében 75,30% (1906/1907. tanév) és 84,70% (1900/1901. tanév) között mozgott.

⁷²⁸ 1909/1910–1913/1914. tanévek között a hallgatók alapvizsgai eredményessége 62,85% (1913/1914. tanév) és 76,78% (1909/1910. tanév) között változott. A szakvizsgák tekintetében ugyanebben az időszakban a sikeresség 61,84% (1912/1913. tanév) és 85,50% (1909/1910. tanév) között mozgott.

⁷²⁹ A tanárvizsgáló bizottság tagjainak bevételeiről készített kimutatást az 1912–1916 közötti időszakban lásd a Függelékben csatolt 26. számú táblázatban.

⁷³⁰ Ld. 309/1913. Beöthy Zsolt a budapesti orsz. tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a tanárvizsgálói díjak felemelése tárgyában. Budapest, 1913. november 20. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923).

számítottak. Így a professziós tevékenységet a külső tagokkal kiegészülve is egy olyan testület gyakorolta, amely nagyjából teljes professzorokból állt.

6.1.2. *A tanárvizsgáló bizottság professziós tevékenységének személyi háttere, ennek változásai a századfordulót követően*

Az 1900/1901–1909/1910. tanévek közötti időszakban a rendes kinevezett bizottsági tagok több személyi változás történt.⁷³¹ Az 1901/1902. tanévben Than Károly, Ilosvay Lajos és Wartha Vince mellé kinevezést nyert a vegytan kérdezésére Lengyel Béla, aki a II. számú kémiai intézetet vezette. ([*Sine nomine*], 1902a. 43.; 77.). Az 1902/1903. tanévben tovább bővült a bizottság, hiszen Entz Géza mellett megbízást kapott Daday Jenő műegyetemi tanár, ugyancsak az állattan kérdezésére. Emellett pedig Gyomaly Gyula, a gyakorlóiskola és az Eötvös Collegium tanára is bizottsági taggá vált a klasszika-filológia területén ([*Sine nomine*], 1903a. 76.). Az 1903/1904–1904/1905. tanévekben elhunyt Hofer Károly, a bizottság egyik alelnöke, illetve Schmidt Sándor az ásványtan műegyetemi tanára ([*Sine nomine*], 1904a. 77.; [*Sine nomine*], 1905a. 83–84.). Schmidt helyére nevezték ki az 1910/1911. tanévben Schafarzik Ferencet ([*Sine nomine*], 1911a. 99.), Hofer Károly helyett pedig Erődi Bélát, budapesti tankerületi főigazgatót, földrajztanárt⁷³² és Fináczy Ernőt nevezte ki a VKM új alelnökként, Wittmann Ferenc így tiszteleti alelnökké vált ([*Sine nomine*], 1907a. 85.). Az ügyvezetői alelnöki feladatokat azonban továbbra is Entz Géza vezette 1910-ig, majd azt követően a feladatot Wittmann vállalta át.⁷³³

⁷³¹ A fővárosi bizottság 1900-ban kinevezett tagjait lásd a Függelékben csatolt 27. számú táblázatban.

⁷³² Ld. Lukács György (1905): A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjainak kinevezése az 1905/1906–1909/1910. közötti öt éves ciklusra. *Budapesti Közlöny*, 39. 223. 1.

⁷³³ Tv. 1421/1914. Beöthy Zsolt elnök levele a VKM miniszterhez a tanárvizsgáló bizottság átalánya ügyében. Budapest, 1914. április 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

14. kép: Erődi Béla, 1896

Az 1905/1906. tanévben Klupathy Jenő az elméleti és kísérleti természettan rendkívüli tanáráként került a bizottsági tagok közé, ugyanakkor Becker Fülöp Ágost a francia tanáráként távozott ([*Sine nomine*], 1906a. 84–85.). Utóbbit Lucien Bézard, az Eötvös Collegium francia lektora helyettesítette ideiglenesen az egyetemen, a bizottságban azonban csak később, az 1910/1911. tanévben nyert utódot Haraszi Gyula személyében, aki egyúttal rendes tanári kinevezést is kapott (*Szentpétery*, 1935. 588–589.; [*Sine nomine*], 1911a. 98.).

Az 1907/1908–1908/1909. tanévek eredményezték a legtöbb személyi változást: Heinrich Gusztáv német irodalmi és nyelvi tanszékét részben Petz Gedeon, részben pedig Bleyer Jakab vette át (*Szentpétery*, 1935. 567–568.). Utóbbi a bizottságba is kinevezést nyert, azonban Heinrich egyetemi állásával szemben megtartotta kérdezőbiztosi szerepkörét. A pedagógia területén Mázy Engelbert kassai tankerületi főigazgató, a klasszika-filológián Némethy Géza címzetes rendkívüli tanár, román nyelvre és irodalomra pedig Siegescu József főgimnáziumi tanár kaptak megbízást. ([*Sine nomine*], 1908a. 86–88.). 1908/1909-ben a bizottság tagjává vált Katona Lajos a magyar irodalomtörténet frissen kinevezett nyilvános rendes egyetemi tanára, aki azonban a következő tanévben elhunyt. Láng Nándor a görög archeológia habilitált tanáráként a klasszikus tudományterületeket, Zambra Péter, pedig Messi Antal utódjaként az olasz nyelvet és irodalmat kérdezte nyilvános rendkívüli tanáráként. Fölser István és Than Károly pedig 1907, illetve 1908 folyamán elhunytak, így megbízatásuk megszűnt ([*Sine nomine*], 1909a. 91–92.).

A tanárvizsgáló bizottság összetétele az 1910/1911–1917/1918. tanévek közötti időszakban csak részben rekonstruálható, mivel az egyetemi almanachok az 1914/1915. után már nem közölték a vizgabiztosok névsorát (Ld. [*Sine nomine*], 1915a; [*Sine nomine*], 1916a; [*Sine nomine*], 1917a; [*Sine nomine*], 1918a).⁷³⁴ A Budapesti Közlöny azonban a világháborús összeomlás előtt utoljára kinevezett bizottság tagjainak névsorát ismertette 1915 júliusában,⁷³⁵ emellett a fennmaradt levéltári anyagokból ugyancsak rekonstruálhatók részben a cenzorok személyi változásai.

Az 1910/1911. tanévben jelentősen átalakult a bizottság, hiszen Entz Géza leköszönt az ügyvezető alelnökségről, helyére Schack Béla felső kereskedelmi iskolai igazgatót és Hegedűs István klasszika-filológust nevezte ki a VKM alelnökként, Entz azonban továbbra is tagja maradt a bizottságnak az állattan biztosaként ([*Sine nomine*], 1911a. 97.). Az elhunyt Katona Lajos helyét Riedl Friegyes, korábbi reáliskolai, illetve Eötvös Collegium-i, a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára vette át (*Garai*, 2016. 50.; [*Sine nomine*], 1911a. 99.).

A klasszika-filológia vizgabiztosai közül Bartal Antal, aki a tanárképző intézet valamint a gyakorlóiskola létrejöttének is részese volt, 1909 folyamán elhunyt, Fiók Károly, Gyomlay Gyula, Pecz Vilmos és Némethy Géza megbízatása pedig megszűnt. Utóbbi 1909-ben kinevezték a kolozsvári egyetemre, majd 1912-ben ismét a fővárosba helyezték át, amelyet követően ismét a bizottság tagjává vált ([*Sine nomine*], 1918a. 75.). Helyükre Vári Rezső címzetes rendkívüli, valamint Bódis Jusztin, a pannonhalmi tanárképző intézet klasszika-filológia tanárai kerültek ([*Sine nomine*], 1911a. 97–99.). Scholtz Ágoston a mennyiségtan tanárának, helyét Kürschák József, szintén a műegyetem oktatója foglalta el. Angyal Dávid a magyar történelem nyilvános rendes tanáraként a magyar és az egyetemes, míg Horvánszky Gyula a görög történelem habilitált magántanárként pedig az egyetemes történelem kérésére kapott megbízást ([*Sine nomine*], 1911a. 97–98.).

Közvetlenül a háborút megelőzően, az 1912/1913–1913/1914. tanévekben váltak a bizottság tagjává Fejér Lipót és Demeczky Mihály a matematika, Kruzsinszky Bálint az egyetemes ókori történelem,⁷³⁶ valamint Czirbusz Géza, az egyetemes földleírás nyilvános rendes tanáraként, ugyanakkor Cherven Flóris az egyetemes történelem, illetve Zambra Péter az olasz nyelv és irodalom tanárainak bizottsági tagsága megszűnt ([*Sine nomine*], 1914a. 113–116.).

A háború végén utoljára kinevezett bizottságban a korábbiakhoz képest öt személyi változás mutatható ki.⁷³⁷ Megbízást kaptak gyakorló középiskolai tanárokként Császár Elemér, illetve Firml Aladár a magyar irodalomtörténet, illetve a klasszika-filológia kérésére. Buchbück Gusztáv a kémia rendes, Mauritz Béla pedig az ásványtan rendkívüli előadójaként kapott felkérést. Tuzson János személyében Mágócsy Dietz Sándor és Klein Gyula mellett

⁷³⁴ A tanárvizsgáló bizottság 1909/1910. tanévben kinevezett tagjait lásd a Függelékben csatolt 28. számú táblázatban.

⁷³⁵ Jankovich Béla (1915): A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjainak kinevezése az 1915/1916–1920/1921. közötti öt éves ciklusra. *Budapesti Közlöny*, **49**. 160. 5.

⁷³⁶ Zichy János (1912): Fejér Lipót és Kruzsinszky Bálint kinevezése a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjaivá. *Budapesti Közlöny*, **46**. 123. 1. Jankovich Béla (1913): Demeczky Mihály és Némethy Géza kinevezése a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjává. *Budapesti Közlöny*, **47**. 260. 2.

⁷³⁷ A tanárvizsgáló bizottság 1915–1920. ciklusra kinevezett tagjait lásd a Függelékben csatolt 29. számú táblázatban.

új kérdezőbiztost nyert a növénytan. A bizottság megalakulását követően azonban hamar változott a személyi állomány, mivel még 1916 novemberében Méhely Lajos az általános állattan rendes tanáraként, Pauler Ákos pedig a filozófia nyilvános rendes tanáraként nyert felvételt a tagok közé ([*Sine nomine*], 1917a. 76.).⁷³⁸ Az 1917/1918. tanévben Szegedy Rezső a horvát nyelv és irodalomtörténet rendes tanáraként szintén cenzorrá vált a horvát-szerb nyelvszakon ([*Sine nomine*], 1917a. 76.).⁷³⁹

A háború második felében létrejött új vizsgabizottságok Debrecenben, illetve Pozsonyban ugyancsak előidéztek változásokat a cenzorok összetételében, hiszen mindkét társbizottsághoz a fővárosból delegáltak tanárokat. Így Debrecenbe nyert kinevezést Láng Nándor, aki civisvárosban elnökké is vált, míg a pozsonyi bizottsághoz alelnökké nevezték ki Kornis Gyula elnök mellé Császár Elemért.⁷⁴⁰ Utóbbi előterjesztésében Kornis és a VKM között egyetértés mutatkozott, mivel úgy vélték, hogy rátermettségét már bizonyította a fővárosban.⁷⁴¹ Császár mellett ugyancsak a pozsonyi bizottság tagjává vált Gyomlay Gyula a klasszika-filológia területén.⁷⁴² 1918. októberében pedig a szintén az Erzsébet Tudományegyetemen katedrát nyerő Vári Rezső helyére Huszti József került, aki előbb az Eötvös Collegium tiszteletjás, majd rendes tanárává vált.⁷⁴³

A személyi változásokkal kapcsolatban megállapítható, hogy a kinevezések rendje a korábbi időszakokhoz hasonlóan jobbra az egyetemi katedrák élén történő változásokat követték, amely abból fakadt, hogy a vizsgabizottság az egyetemi tanárok professziós tevékenységének fenntartására jött létre. A nyilvános rendes tanárok mellett ezúttal is helyet kaptak magántanárok, akik közül többen középiskolai rendes tanárok is voltak a gyakorlóiskolában, vagy valamely más fővárosi állami, felekezeti gimnáziumban, esetleg reáliskolában. Tehát korlátozott mértékben ugyan, de a hivatáscsoport gyakorló tagjai is részt vállalhattak a professziós felügyeletben. Egy-egy taggal a tanügyigazgatás szakértői is képviseltették magukat a tagok között. A szerzetesrendek jelenléte a vizsgabizottságban ugyancsak kimutatható (Békefi Remig, Bódis Jusztin, Mázy Engelbert). A vidéki társbizottságok nem csupán a fővárosi intézményes modell mentén működtek, de személyi állományuk egy részét is Budapestről kölcsönözték (Kolozsvár esetében Némethy Géza, Debrecen: Láng Nándor, Pozsony: Császár Elemér, Gyomlay Gyula, Vári Rezső), amely így a korábban kialakult informális ismertség révén elősegíthette a bizottságok közös törekvésének sikerre vitelét

⁷³⁸ Jankovich Béla (1916): Méhely Lajos és Pauler Ákos kinevezése a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság rendes tagjává. *Budapesti Közlöny*, 50. 252. 4.

⁷³⁹ Jankovich Béla (1917): Szegedy Rezső kinevezése a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság rendes tagjává. *Budapesti Közlöny*, 51. 85. 1.

⁷⁴⁰ 84.741/1918. IV. május 5. A VKM IV. ügyosztálya: A pozsonyi tanárvizsgáló bizottság a tagok s az alelnök kinevezése valamint a francia nyelv és irodalom kibővítése. Budapest, 1918. május 5. MNL OL K 500. 472. doboz, 25. tétel (1918).

⁷⁴¹ 1/1917–1918. Kornis Gyula a pozsonyi országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a bizottsági tagok kinevezése tárgyában. Pozsony, 1918. május 5. MNL OL K 500. 472. doboz, 25. tétel (1918).

⁷⁴² 55.445/1918. IV. A VKM IV. ügyosztálya: A pozsonyi tud. egyetem, a bölcsészeti karral kapcsolatos tanárvizsgáló bizottság kinevezése tárgyában. Budapest, 1918. március 27. MNL OL K 500. 472. doboz, 25. tétel (1918).

⁷⁴³ 206/1918. Beöthy Zsolt a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez Huszti József kinevezéséről. Budapest, 1918. október 3. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

a tanárvizsgálati díjak felemelése ügyében. Egyúttal ahhoz is hozzájárult, hogy a fiatalabb tudósjelöltek előmenetele gyorsabbá váljon és hamarabb kinevezést nyerjenek a testületbe Budapesten, ahogy azt Huszti József bizottsági taggá választása jelezte.

A tanárvizsgáló bizottság 1900–1918 közötti működésével kapcsolatban megállapítható, hogy a vizsgák ügyrendjét érintő kisebb változtatásokban, illetve a vizsgadíjak felemelésére vonatkozó törekvésében a bizottságnak sikerült álláspontját keresztülvinnie a minisztériumon. Ezekben ugyanakkor segítségére volt a bölcsészkar hallgatók mozgalma, illetve a társbizottságok összefogása. Emellett kiterjesztette befolyását a felső kereskedelmi iskolai tanárok formálódó szakcsoportjára, illetve képesítő szervére, s 1915-ig egyoldalú előnyöket sikerült biztosítania a középiskolai tanárok számára. A hallgatók számának emelkedésével a vizsgálatok mennyisége is jelentősen megnőtt, amely mögött nem kis részben a női hallgatók által letett vizsgálatok álltak. A világháború ugyan visszavetette a bővülést, de a bizottság működése így sem került veszélybe, hiszen így is jelentős mennyiségű vizsgát kellett megszerveznie, s a pénzügyi önálló gazdálkodás elnyerését követően az állandó tagok, illetve a sűrűn látogatott tudománysszakok képviselői jelentős honoráriumot kaphattak elfoglaltságuk arányában.

Az ügyviteli elemekből azonban az is látható, hogy nem sikerült megoldást találni az „*in absentia*” egyetemlátogatás problémájára, amely több évtizeden keresztül foglalkoztatta a bizottságot. Emellett az 1914 utáni vizsgajelentkezési kérvényekből, illetve az ezt követően alkotott szabályozásokból jól megragadható, hogy a háború, mint a társadalmi és a gazdasági területek mindegyikén, a tanárképzésre is torzító hatást gyakorolt. Lerövidült a teoretikus és a gyakorlati felkészülés szakasza, a vizsgákon pedig vélhetően kevéssé alkalmaztak szigorú mértéket, amely különösen az alapvizsgák sikerességi mutatójának javulásában érhető tetten. Ráadásul az 1917–1918-as időszakban, részben a VKM intenciójára a más vizsgabizottságnál történő vizsgázást, illetve az elegendő számú félév kimutatásának hiányát is jóval enyhébben ítélte meg az elnökség mint a korábbi időszakokban. A katonatisztek egyetemi felvételét, illetve a tiszttanárok képzésére szolgáló különleges képzési rend kialakítását előíró rendeletek pedig a tanárvizsgáló bizottság és a VKM által korábban kialakított professziós standardokat bontották fel különleges eljárásrend, illetve képzési útvonal kialakításával, amelynek felügyeletében a VKM mellett a Honvédelmi Minisztérium is szerepet kapott. A háború következményeinek totalitása a vizsgabizottság esetében nem csupán a katonaviselt tanárjelöltek beadványaiban, a vizsgákon való személyes megjelenésükben öltött testet, hanem például abban is, hogy 1918 novemberében a fővárosi bizottság vizsgáztatta le azokat a Honvédelmi Minisztérium által delegált katonai összekötő tiszteteket, akik az antantcsapatokkal és azok képviselőivel tartották a kapcsolatot.⁷⁴⁴

⁷⁴⁴ Angol és olasz nyelvből Erődi Béla, franciából Haraszti Gyula végezte a vizsgálatokat, amelyekért mindketten 140-140 korona jutalomban részesültek. Angolból vizsgáztak: Donáth Leó főhadnagy, Szőlősi Viktor szakaszvezető százados, Ladányi Miklós tartalékos főhadnagy, Kanovszky Artur tartalékos százados, Darányi Kálmán szakaszvezető százados, Szűcs Jenő százados, Gyopár Béla tartalékos százados, Conlégnér Károly főhadnagy, Bárány Liphay Béla főhadnagy, Uray Endre tartalékos hadnagy, Berger Jenő tartalékos hadnagy, Pogány Imre tartalékos főhadnagy. Olasz nyelvből vizsgát tettek: Donáth Leó tartalékos főhadnagy, Szőlősi Viktor szakaszvezető százados. Francia nyelvből vizsgát tettek: Maros Béla tartalékos hadnagy, Scützenberger Endre tartalékos járőr, Tarián Géza tartalékos főhadnagy, Fábian Gyula tartalékos hadnagy, Szemere Károly Ödön tartalékos hadnagy, Neumann Károly szakaszvezető főhadnagy, Herceg Dániel tartalékos főhadnagy, Dörmötkösi Pál

A világháború miatt bevezetett különleges intézkedések mellett a középiskolai tanárok végzettségi adatai is azt mutatják, hogy a professziós tevékenységet nem sikerült a vizsgálóbizottságoknak a hivatáscsoport egészére kiterjeszteni. 1901-ben az összes gimnáziumban és reáliskolában működő rendes tanár (2043 fő) közül 87,37%-nak volt állami képesítése (1785 fő), vagyis a bizottságok által kiadott bizonyítványa. 137-en úgy tanítottak, hogy az 1883: XXX. törvény bevezetése előtt már három év gyakorlatuk volt, így mentesültek a képesítővizsga alól. Hat főnek pedig sem oklevele, sem pedig egyéb végzettsége nem volt a tanításhoz (*Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1902. 339.). A bizottságok által nem képesítettek aránya ugyanakkor mérséklődött a háború végére, hiszen az 1917/1918. tanévben működő 2373 rendes tanár közül 221 főnek, azaz mindössze 9,31%-nak nem volt befejezett tanárvizsgálata (*Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1924. 204.; 211.). A végzettségen keresztül tehát nagyobb részben felügyeletet gyakoroltak a vizsgabizottságok a hivatáscsoport gyakorló szakemberei felett, de teljes ellenőrzést nem sikerült kialakítaniuk.

6.2. A tanárképző intézet működése az első világháború végéig

6.2.1. *A professzionalizmus formálását érintő strukturális és szervezeti változások a századfordulót követően*

15. kép: Eötvös Loránd 1899 körül

A tanárképzéssel kapcsolatos diskurzus felélénülésének és Eötvös Loránd igazgatói kinevezésének köszönhetően 1899-ben új szervezeti szabályzatot nyert a tanárképző intézet.

tartalékos főhadnagy, Ballay György tartalékos főhadnagy, Mohaput Károly főhadnagy, Halmágyi János tartalékos főhadnagy, Fejérváry István tartalékos főhadnagy, Rác Elemér tartalékos zászlós, Vági László százados, Falkai Gyula százados, Altmann Vilmos tartalékos százados, Baján Artur tartalékos főhadnagy, herceg Odescalchi Károly főhadnagy, Lasmann János tartalékos főhadnagy. 693/1918. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének a VKM-miniszterhez entente összekötő tisztek nyelvi vizsgálata ügyében. Budapest, 1918. november 25. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

A szabályzat elfogadását megelőző munkafolyamatban született javaslatok mindegyikét elfogadta a VKM és így azok részben megjelentek a megerősített változatban, részben pedig a szabályzat bevezetését követően kerültek érvényesítésre.

Wlassics Gyula miniszter fontosnak tartotta a szabályzat bevezetéséhez külön indoklást készíteni és azt Eötvös Lorándnak címezve nyílt levél formájában közzétenni. Ebben azt a korábban kialakult és a tanárképző intézettel kapcsolatban gyakran hangoztatott álláspontot ismételte meg, hogy a hatályon kívül helyezett szervezeti szabályzat nem fejezte ki világosan, hogy mi az intézet célja. Emellett pedig nem öltött intézményes jelleget működése, újabb a tanárképzéssel kapcsolatos intézetalapítási kísérletek a tanárképző működésének kereteit elhomályosították. A korábbi szabályzat hiányosságaként jelölte meg azt is a miniszter, hogy nem érvényesülhetett a közvetlen hallgatói-oktatói együttműködés, amelyet a tanárképzés egyik kulcselemének tekintett, illetve nem tudott olyan tanrend létrejönni, amely a tanárjelölteket segítette volna szakterületük egyes részeiben elmélyült és átfogó tudás kialakítására.⁷⁴⁵ A minisztérium tehát a tanárképző intézet átalakításához Eötvös Loránd értékelését fogadta el és használta fel, aki már az 1870-es évek második felében lezajlott diskurzusban is hasonló érvekkel hárította el Kármán Mór és az Országos Közoktatási Tanács arra vonatkozó igényét, hogy a bölcsészkar tanrendje a tanárképzés igényeit kövesse.

A szabályzat legfőbb alapelve Wlassics szerint az volt, hogy más intézmények, különösen a bölcsészkar autonómiája ne sérüljön az újjáalakuló tanárképző működésének hatására. Ennek a lehetőségét úgy akadályozták meg, hogy az óraadással megbízott tanárok személyével nem rendelkezhetett az intézet, hanem csupán felkérték őket a tanárképzésben való közreműködésre, így az előadók szabad akaratukból, díjazás ellenében vállalhattak részt az intézet működésében. A levél ígéretet tett arra, hogy a honoráriumok megállapítása a jövőben jobban fog igazodni az elvégzett munka mennyiségéhez, illetve a tanárképzés ügyének társadalmi súlyához. A tanács megszervezésétől várta a miniszter a korábban hiányzó intézményes jelleg pótlását. Ezt részben úgy érthette el, hogy a tanárképzés kérdéseivel átfogóan is vizsgálódhatott és hozhatott saját hatáskörben intézkedéseket, részben pedig repetitorok kijelölésével az egyetemi előadásokban mutatkozó hiányok pótlására adtak megbízást fiatal tudósjelöltek számára. Utóbbi intézmény a VKM értékelése szerint az Eötvös Collegiumban már bevált, így a tanárképző intézetben való meghonosítása célszerűnek mutatkozott. Az elnöki teendőket ellátásra az ügy iránt mindig is érdeklődést mutató Eötvöst kérte fel a miniszter öt évre, hogy a tanárképzés ügyéhez kapcsolódó intézetek irányítása egy kézben összpontosuljon.⁷⁴⁶

Az 1895-ben alapított tanárképző internátus tehát nem csupán újszerű képzésével segítette a magyar középiskolai tanárképzés megújítását, hanem a tanárképző intézet átszervezéséhez is ösztönzést nyújtott. A „tudós tanárok” képzésére létrehozott internátus működése ugyanis egyszerre ötvözte a francia szakfőiskolák szervezeti kereteit és képzésük ideológiai

⁷⁴⁵ 38.640/1899. Wlassics Gyula VKM-miniszter leirata Eötvös Lorándhoz, a Budapesti Középiskolai Tanárképző intézet igazgatójához. Budapest, 1899. július 6. *Budapesti Közlöny*, 33. 158. 2–4. Közli továbbá: *Kis*, 1988. 149–151.

⁷⁴⁶ 38.640/1899. Wlassics Gyula VKM-miniszter leirata Eötvös Lorándhoz, a Budapesti Középiskolai Tanárképző intézet igazgatójához. Budapest, 1899. július 6. *Budapesti Közlöny*, 33. 158. 2–4. Közli továbbá: *Kis*, 1988. 149–151.

elemeit (a nemzeti műveltségi kánon formálása és megismertetése a társadalom széles rétegeivel, szekuláris tanár archetipusának kialakítása) a német neouhumanista műveltség és a Bildung koncepciójával. A francia mintára alapított internátus olyan tanárokat képzett, akik szakképzettség tekintetében köszönhetően a rendszeres, kis létszámú szeminarizáló jellegű munkának elmélyült teoretikus tudással rendelkeztek. Ettől azt várták az intézet megalkotói, hogy a végzett tagokat műveltségük segíti a tudományos kutatás melletti elköteleződésben, illetve gimnáziumi tanárként inspirációt nyújtanak tanártársaik és tanítványaik számára is (Karády, 2005. 25–26.; Tóth, 2001. 100–101.; Kármán, 1895. XXVIII–XXIX.; Németh, 2012. 64–65.; Garai, 2016. 50–51.).

A tanárképző intézet átalakított szervezeti szabályzatát is a „tudós tanárképzés” koncepciója hatotta át. Az intézet feladatát Eötvös és a tanári kar abban jelölte meg, hogy segítse a tanárjelölteket elmélyült szaktudományos tudás megszerzésében a szükséges egyetemi előadások kijelölésével, azok kiegészítésével a képzőintézeti órák keretében és egy a szakjukhoz tartozó modern nyelv (német vagy a francia) elsajátításával.⁷⁴⁷ A szabályzat kijelölte azokat az intézményeket is, amelyek a tanárképzést hivatottak szolgálni: a szaktudományos képzést szolgáló előadások és gyakorlatok, az Eötvös Collegium, valamint a gyakorló főgimnázium.⁷⁴⁸ Ez lényegében annak az igénynek a kifejezését szolgálta, hogy a különböző időpontban létrejött, eltérő érdekcsoportok által támogatott intézmények rendszerre formálódjanak. A tanárképzés intézetei ugyanis eddig kevésbé működtek rendszerszerűen, a mögöttük levő támogatói körök inkább arra törekedtek, hogy saját intézményük befolyását kiterjesszék más intézetek rovására. A szabályzatnak ez az eleme rögzítette a kialakult status quot és a tanárképzés részének tekintett minden addig kialakult intézményes elemet, így az egyetemi előadásokat, az 1880-as években létrejött szemináriumokat, a tanárképző intézeti órákat, az Eötvös Collegium képzési programját és a gyakorlati képzésre szolgáló gyakorlóiskolai felkészítést (Kiss, 1991. 8.).

A tanárképző intézet szervezete és tisztségei is átalakultak. Az intézet élén az elnök és az igazgató állt. Előbbi az Eötvös Collegium curátorához hasonlóan a VKM felé testesítette meg az intézet egységét és képviselte azt valamennyi hatósággal szemben.⁷⁴⁹ Utóbbi pedig a napi ügyvitelben segítette az elnök munkáját.⁷⁵⁰ Mellettük egy hét egyetemi tanárból álló tanács állt, amelynek legalább negyedéneként kellett üléseznie. A hozzá kapcsolódó ügyviteli elemeket a jegyző kezelte.⁷⁵¹ Az elnököt, az igazgatót és a tanácsstagokat a tanárvizsgáló bizottsághoz hasonlóan ötéves ciklusokra nevezte ki a minisztérium.⁷⁵²

⁷⁴⁷ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 1. §.

⁷⁴⁸ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 2. §. a)–c).

⁷⁴⁹ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 4. §.

⁷⁵⁰ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 5. §.

⁷⁵¹ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 6. §.

⁷⁵² [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 7. §.

A tanács feladatkörébe tartozott a tanárjelöltek számára programokat megállapítani az intézet keretében az egyes szakcsoportokhoz kapcsolódóan, amelyek nyomán hívásukra felkészülhettek. A programban megállapított előadások és gyakorlatok tartására tanárokat kérhetett fel, akiknek díjazására is javaslatot terjeszthetett elő. A tanárok mellett főleg a nyelvtanítás céljára repetitorok és nyelvmesterek számára is megbízást adhatott gyakorlatok megtartására, illetve tevékenységüket ellenőrizte. Az igazgató előterjesztésére a tanács vette fel a tanárképző intézeti tagokat, illetve a testület adott ki végbizonyítványt is a tanárképző intézeti tanulmányok lezárulását követően.⁷⁵³ A tanulmányok megállapításánál tekintettel kellett lennie az intézet vezetésének arra, hogy a frissen felvett hallgatók számára is eligazítást nyújtsanak az előadások a választott tudományterületek alapvető módszereiről és irodalmáról, emellett pedig két-három év alatt olyan átfogó képzést kellett biztosítani a kurzusoknak, amely képessé tette a hallgatókat a középiskolai tanárképzés elméleti és gyakorlati követelményeinek teljesítésére. A gyakorlati készségek kialakítására nem csupán a gyakorló főgimnáziumban nyílt lehetőség, amely a tanárjelöltek számának növekedésével nem tudta egymaga ellátni a gyakorlati felkészítést, hanem más fővárosi intézményekben is.⁷⁵⁴ A szabályzat az óraadásra felkért tanárok részére heti egy óra után évi 200, míg a tanácsstagok részére évi 1000 koronás honoráriumot irányzott elő. Utóbbiak az összeg fejében a programban meghatározott előadásaikat is kötelesek voltak megtartani,⁷⁵⁵ illetve heti legalább egy fogadóórát kellett tartaniuk az igazgatóval együtt a tanárjelöltek részére tanulmányaikban való eligazításhoz.⁷⁵⁶ A tanrendet a félévi májusi, illetve decemberi tanácsüléseken kellett megállapítani, illetve ezeket követően közzétenni.⁷⁵⁷

A tanárképző előadásait minden rendes és rendkívüli egyetemi, műegyetemi tanárjelölt látogathatta, s tagként is valamennyi tanárjelölt kérhette felvételét az intézetbe.⁷⁵⁸ A korábbi szabályozással szemben ez egy jelentős változásként értékelhető, hiszen a tagság lehetősége az elsőévesek számára is nyitottá vált, a rendes tagok számát korlátozó rendelkezés pedig nem található a szabályzatban, amely annak az igénynek a kifejezésére irányult, hogy valamennyi tanárjelölt számára képzést akart nyújtani a tanárképző intézet. A tagok egy része továbbra is kaphatott ösztöndíjat, amelyet a tagság időtartamán túl is meg lehetett hosszabítani, amíg a tanárjelölt alkalmazást nem nyert valamely középiskolában. Az ösztöndíjak adományozását a szaktanárok ajánlása alapján a tanács véleményének kikérésével az elnök

⁷⁵³ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 8. §. a)–g).

⁷⁵⁴ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 11. §. a)–d).

⁷⁵⁵ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 9. §.

⁷⁵⁶ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 10. §.

⁷⁵⁷ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 12. §.

⁷⁵⁸ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 13–14. §.

hozta javaslatba a VKM-miniszternél.⁷⁵⁹ A rendelkezésre álló forrásokból úgy tűnik, hogy a minisztérium az ösztöndíjas helyek számát 18-ra, az ösztöndíjak összegét pedig 1000 koronára emelte már az 1900/1901. tanévben (*Kiss*, 1987. 108.).⁷⁶⁰ A korábbi időszakokhoz hasonlóan valamennyi tanárképző intézeti tag előmeneteléről félévenként jelentést kellett tennie a tanároknak, amelyből az igazgató összefoglaló jelentést készített és terjesztett fel a VKM-miniszterhez.⁷⁶¹

Az új szabályzat életbe lépését és Eötvös Loránd elnöki kinevezését követően⁷⁶² Wlassics az igazgatói feladatok ellátásával továbbra is Heinrich Gusztávot bízta meg, a tanács tagjaiul pedig Beöthy Zsoltot, Fröhlich Izidort, Lánczy Gyulát, König Gyulát, Pauer Imrét, Than Károlyt és Ponori Thewrewk Emilt kérte fel.⁷⁶³ A tanácstagok kiválasztását Eötvös részéről alighanem gondos mérlegelés előzhette meg, hiszen ügyelnie kellett arra, hogy valamennyi főbb tudományterületnek legyen képviselője, emellett pedig a tanárképző intézet mellett működő más intézmények is képviseltessék magukat. Így Beöthy és Heinrich képviselte a modern filológiai területeket, Lánczy a történelmet, Ponori Thewrewk pedig a klasszika-filológiát, König műegyetemi tanárként, Fröhlich, Than és maga Eötvös pedig tudományegyetemi tanárokként a természettudományi területek képviselői voltak. Az egyetemi szemináriumok vezetői is helyt kaptak, hiszen Lánczy a történelmi, míg Ponori Thewrewk a klasszika-filológiai szemináriumok igazgatói voltak. A tanárvizsgáló bizottság és a bölcsészkar ugyancsak kapott reprezentációt, csakúgy mint az Eötvös Collegium az elnök személyén keresztül. A tanárképző intézet átalakult formájában tehát nem csupán a tanárjelöltek professzionalitásának formálására tarthatott igényt, de megváltozott szervezetén keresztül a tanárképzés ügyeinek átfogó, a különböző tanárképző intézmények fölötti irányítására is alkalmassá vált.

1906-ban a VKM jelentést készített a tanárképző intézet új szervezetéről és a tanács működéséről,⁷⁶⁴ amelyet 1906. november 27-én tárgyalt meg a tanárképző intézet tanácsa Eötvös Loránd elnöklete alatt.⁷⁶⁵ A jelentés összesen négy pontban vizsgálta a tanárképző működését és felvetette, hogy pontosabban kellene szabályozni az Eötvös Collegium és

⁷⁵⁹ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 15–16. §.

⁷⁶⁰ 183/1900. Pályázati hirdetés az 1900/1901. tanévben betöltendő 18, egyenként 500 forintos tanárképző intézeti ösztöndíjra vonatkozóan. Budapest, 1900. május 8. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁷⁶¹ [Sine nomine] (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.] 17. §.

⁷⁶² 278/1899. A VKM 38.640. szám alatt 1899. július 6-án Bárá Eötvös Lorándot nevezte ki a tanárképző intézet elnökévé. Budapest, 1899. augusztusa. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁷⁶³ [Sine nomine] (1899b): Tudósítás a budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet tanácstagjainak kinevezéséről. *Budapesti Közlöny*, 33. 173. 1.

⁷⁶⁴ 93/1906. A VKM 78491. szám alatt 1906. október 3-án leiratot intézett Bárá Eötvös Lorándhoz a tanárképző intézet szervezete ügyében. Budapest, 1906. november 21. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁶⁵ Az ülésre meghívót kaptak és részt vettek: Dr. Bárá Eötvös Loránd, Dr. Petz Gedeon, Dr. Beöthy Zsolt, Dr. Fröhlich Izidor, Dr. König Gyula, Dr. Lánczy Gyula, Dr. Pauer Imre, Dr. Than Károly, Dr. Ponori Thewrewk Emil. 94/1906. Meghívók az 1906. november 27-én tartandó tanácsülésre. Budapest, 1906. november 23. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

a tanárképző viszonyát. Az első elem épp a tanács tagjainak a kiválasztására vonatkozott, ugyanis a VKM vizsgálata azt hiányolta, hogy a tanácsstagok között nem minden középiskolai szaktárgy képviselője kap helyet. A tanács erre a felvetésre azzal válaszolt, hogy a kijelölt tanárok egy-egy tudománycsoport képviselőiként kaptak megbízást, s a rokonterületek ügyeiben való tájékozottságukkal valamennyi középiskolai szakcsoport ügyében képesek döntést hozni. A tanács létszámának felemelését azért sem vélték célszerűnek, mert az addigi tapasztalatok alapján úgy ítélték meg, hogy az operatív ügyvitelt elősegítette a kialakult struktúra.⁷⁶⁶

A második és a harmadik elem a tanulmányi ügyekre vonatkozott. A VKM illetékesei úgy vélték, hogy a tanrend elmaradt az 1873. évitől, illetve az 1901–1906 közötti időszakban sem a bevezető előadások, sem pedig a szaktudományos előadások tekintetében nem pótolták kellő mértékben a bölcsészkar képzés hiányosságait. A tanács ezeket a felvetéseket azzal hátrította el, hogy az új tanrendek sokkal korszerűbbek és részletesebbek a régi szabályzat révén kialakított tanulmányi rendszertől, illetve az előadások meghirdetésének a költségvetési korlátok szabtak határt. Egyúttal megjegyezték, hogy a bölcsészkar egyetemi előadásokon az előadók tekintettel voltak a tanárképzés igényeire és a kurzusok első felében a módszerekről és a rendszerező áttekintő irodalmakról is rendszerint tájékoztatást adtak a hallgatók részére.

A negyedik elem a tanárok és a tanács tagjainak óraszámára és díjazására vonatkozott. A VKM ugyanis kifogásolta, hogy a megbízott tanárok és a tanácsstagok is heti öt órát tartottak az egyetemen és a tanárképző intézeti heti 1–2 órás kurzusaikért igényt tartottak a tanárképző intézeti honoráriumra. A tanács megjegyezte, hogy a szabályzat szerint nem köteleességük órát adni, ennek ellenére minden félévben hirdettek meg tanárképző intézeti stúdiumokat is külön díjazás nélkül. A megbízott óraadó tanárok tudományos színvonalú gyakorlataiért és előadásaiért pedig a kifizetett honoráriumok megfelelő ellenszolgáltatást képeztek.

A VKM javasolta továbbá, hogy az Eötvös Collegium, valamint a tanárképző intézet között szorosabb kapcsolat jöjjön létre. A felvetés mögött alighanem az állhatott, hogy épp 1906-ban kezdődött el a Collegium szervezetének véglegesítése három szakvezető végleges kinevezésével az internátus állományában (*Garai*, 2016. 85), s az esetleges egyesítéssel jelentős költségvetési megtakarítást lehetett volna végrehajtani. A tanács azonban nem látta célszerűnek a két intézet egyesítését, hiszen nem állt rendelkezésre a szükséges infrastruktúra sem a Collegiumban, sem a tanárképzőben a hallgatók fogadására, emellett pedig úgy vélték, hogy több évtizedet követően végre lezárulhatott a tanárképző intézettel kapcsolatos állandó kísérletezés és viták időszaka.⁷⁶⁷

A tanács határozatai nyomán készített véleményes jelentésben Eötvös az átalakult tanárképző intézet fenntartása mellett érvelt, ugyanis úgy vélte, hogy a bölcsészkar előadások helyes felhasználásához a tanári hivatásra való előkészületi folyamatban mindenképpen szükség volt külön intézményre. Erre szolgáltak a tanárképző intézet és az Eötvös Collegium gyakorlatai. Amíg azonban utóbbi csak a gimnáziumi tanárságra készülők számára nyújtott felkészítést, addig előbbi minden tanárjelölt számára segíthetett hivatására előkészülni. A Collegium

⁷⁶⁶ A tanárképző intézet tanácsának 1906. november 27-i ülésén készült jegyzőkönyv, amelyen a VKM 78.491/1906. számú leiratát tárgyalta. Budapest, 1906. november 27. Közli: *Kiss*, 1988. 157–160.

⁷⁶⁷ A tanárképző intézet tanácsának 1906. november 27-i ülésén készült jegyzőkönyv, amelyen a VKM 78.491/1906. számú leiratát tárgyalta. Budapest, 1906. november 27. Közli: *Kiss*, 1988. 159–160

működésének sikere részben az alacsony hallgatói létszámnak volt köszönhető, így nem javasolta a két intézet egyesítését. Megítélése szerint a bölcsészkar szervezetileg nem volt alkalmas a tanárképzés ügyének átfogó szabályozására az évenként változó vezető miatt. A dékánok ugyanis nem tudtak egy hosszabb távú reformfolyamatot végig kísérni mandátumuk lejárta előtt. A tanárképző intézetet akkor vélte feloszlathatónak, ha helyette valamennyi hallgató képzését ellátó tanárképző internátusok jöttek volna létre a Collegium mintájára.⁷⁶⁸

Eötvös tehát valamivel több mint fél évtizeddel később az új szervezet kialakítását követően elállt attól az elképzeléstől, hogy az Eötvös Collegiumot az elméleti tanárképzés egyedüli olyan intézetévé tegye, amely kiegészíti a bölcsészkar munkáját. Az internátus által képviselt intézeti modellt viszont továbbra is alkalmasnak tartotta arra, hogy a tanárképző intézetnél hatékonyabban szolgálja a jelöltek felkészülését a tanári hivatásra. Így az I. világháború végéig már nem merült fel a tanárképző intézet megszüntetése, illetve szervezeti szabályzata is csak egyszer változott meg, 1915-ben.

A módosított szabályzat két elemet tekintve eredményezett változást az 1899-es változathoz képest. Az igazgató az elnököt nem csupán a tanárképző intézet napi ügyeinek vitelében helyettesíthette, hanem a gyakorlóiskolával szembeni felügyeletben is, amely a tanárképzéssel összefüggő kérdésekben illette meg az intézet vezetőjét. Emellett létrehozta az igazgató-helyettesi tisztséget a jegyző helyett, aki a tanácsülési jegyzőkönyvek vezetése mellett a tankerületi főigazgatók részére adott adminisztratív jellegű jogosítványokat gyakorolhatta a gyakorlóiskola felett.⁷⁶⁹ A gyakorlógimnázium és a tanárképző intézet viszonya tehát csak a világháború időszakában lett formálisan szabályozva (Vö. Kiss, 1991. 10.).

A forrásokból úgy tűnik, hogy a minisztérium észrevételei miatt ugyan felmerült a tanárképző intézet belső szervezetének reformja,⁷⁷⁰ és az egyes szakterületek tantervének felülvizsgálata is megtörtént,⁷⁷¹ ám az 1915-ös szabályzat áttekintése nyomán megállapítható, hogy az 1899 után kialakult szervezet nem változott meg számottevő mértékben. Az intézet belső ügyvitelében ugyanakkor az 1899-es szabályozás számottevő változásokat eredményezett. Az átalakulásról a leendő tanácstagokat külön levélben tájékoztatta az igazgatóság megküldve számukra az új szervezeti szabályzatot.⁷⁷² Teljes tanári értekezletet a korábbi időszakhoz

⁷⁶⁸ Eötvös Loránd a tanárképző intézet elnökének felterjesztése Apponyi Albert VKM-miniszter részére a tanárképző intézet működéséről írott 78.491/1906. számú VKM emlékirat ügyében. Budapest, 1906. novembere. Közli: Kiss, 1988. 160–162.

⁷⁶⁹ [Sine nomine] (1915): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1915. évi 64.864. számú rendeletével. 5. §. ELTE EL 15/d. 13. doboz (1899–1948). Korábban is előfordult, hogy a tanács jegyzője helyettesítette az igazgatót feladatainak ellátásában. Ld. 10/1907. Átirat a gyakorló gimnázium főigazgatójának, hogy a tanárképző intézet igazgatójának gyengélkedése miatt a munkában őt a tanárképző tanács jegyzője helyettesíti. Budapest, 1907. szeptember 13. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁷⁰ 259/1907. Az igazgatóság, illetve az elnök felterjesztése az intézet szervezete ügyében. A VKM 49963. számú 1907. május 31-i leiratára válaszolva. Budapest, 1907. június 25. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁷¹ 162/1908. A tanárképző intézet tanárainak jelentései az intézet tantervi módosításai ügyében. Budapest, 1908. december 17. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁷² 34/1899. Levél a tanárképző intézeti tanácsosokhoz az új szervezet és megbízatásuk ügyében. Minden levélhez csatolták a VKM 38640. számú rendeletét és az új Szervezeti Szabályzatot. Budapest, 1899. októbere. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

hasonlóan igen ritkán tartottak az intézetben,⁷⁷³ az igazgatóság jobbra levélben tájékoztatta a tanárokat az intézettel kapcsolatos ügyekről. Ennek a kapcsolattartási formának a leggyakoribb elemei a tanárképző intézeti tagok és ösztöndíjasok névsorának a kiküldése,⁷⁷⁴ illetve a félév végén a hallgatók teljesítményéről készített jelentések bekérése,⁷⁷⁵ valamint a tanárok és repetitorok következő félévi óráinak bejelentése és az ösztöndíjakra ajánlott hallgatók előterjesztése voltak.⁷⁷⁶ A hallgatóknak emellett minden félév végén be kellett mutatniuk az igazgatóság részére tanárképző intézeti jelentkezőkönyvüket (indexüket), hogy tanulmányi előmenetelükről a tanári jelentések mellett más forrásból is értesülést nyerhessenek.

Az index első felében pontos leírást kaptak a hallgatók a tanárképző intézeti tantervi utasításokról, illetve arról, hogy szakjukhoz kapcsolódóan mely kollokviumokon kellett részt venniük.⁷⁷⁷ Az 1915. évben életbe lépett tanterv szerint az első két évfolyamban minden jelöltnek kötelező volt hallgatnia magyar irodalomtörténet, különös tekintettel a magyar művelődéstörténetre, magyar nyelvtant, magyar stílusgyakorlatokat, logikát és pszichológiát. A harmadik és negyedik évfolyamban pedig elméleti pedagógia, valamint a filozófia és a pedagógia történetének hallgatása volt előírva.⁷⁷⁸ A tanárok jegyezheték be a látogatott órákat, illetve a jelöltek kollokviumainak eredményeit. Az igazgatóság akkurátusan vezette, hogy mely tagok mutatták be az egyes félévekben a jelentkezőkönyveket.⁷⁷⁹ A tantervi módosulásokkal a jelentkezőkönyv is legalább egyszer, 1909-ben megújult,⁷⁸⁰ ám funkcióját tekintve változatlan maradt: a tanárképző intézeti tagok tanulmányi teljesítményének ellenőrzésére alkalmazták. Az igazgatóság számára történő bemutatásuk, illetve a tanácsstagokkal való konzultáció lehetősége azt a célt szolgálhatták, hogy a hallgatók támogatása és a személyes kontaktus lehetősége a tanórán kívül is megvalósulhasson. Ez az elem, illetve a tanács rendszeres, legalább kétszeri ülése a tanév során azt a benyomást kelthette a minisztériumban, hogy a korábbi időszakokra jellemző működési anomáliákon sikerült úrrá lennie az új vezetésnek.

Az ügyvitel rendszerezettebbé válása, illetve a szervezeti struktúra újjáalakítása ellenére voltak a korábbi időszaknak olyan örökségei, amelyeket 1899 után sem sikerült teljes mértékben

⁷⁷³ 257/1900. Jegyzőkönyv a tanárképző intézet 1899. november 24-én tartott üléséről. Budapest, 1900. június. ELTE EL15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁷⁷⁴ 236–274/1909. Az igazgatóság megküldi a tanárképző intézeti repetitoroknak, illetve tanároknak az 1908/1909. tanév II. felére beiratkozott hallgatók névsorát. Budapest, 1909. február 19. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁷⁵ 216–224/1900. Felhívás a tanárképző intézet repetitoraihoz, hogy tegyenek jelentést növendékeik szorgalmáról és előre haladásáról. Budapest, 1900. június 22. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁷⁷⁶ 403–434/1914. Tanárképző intézeti tanárok és repetitorok részére megküldik az 1913/1914. tanév II. félévére beiratkozott hallgatók névjegyzékét, a szorgalmi jutalomdíjra való ajánlás űrlapját, illetve felszólítják őket, hogy ösztöndíjas tagsági helyekre is ajánljanak jelölteket. Budapest, 1914. május 7. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁷⁷ Ld. Utasítások a m. kir. középiskolai tanárképzőintézet tagjai számára. In: 1915. évi Leckekönyv. 1–16. ELTE EL 15/d. Középiskolai Tanárképző Intézet Vegyes iratok, 1870–1948.

⁷⁷⁸ Utasítások a m. kir. középiskolai tanárképzőintézet tagjai számára. In: 1915. évi Leckekönyv. 3. ELTE EL 15/d. Középiskolai Tanárképző Intézet Vegyes iratok, 1870–1948.

⁷⁷⁹ 223/1904. Az 1903/1904. tanévi tanárképző intézeti tagok névjegyzéke azokról a hallgatókról, akik a tanév végén Jelentkezőkönyveiket benyújtották. Budapest, 1904. augusztus 31. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁷⁸⁰ 390–396/1909. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Beöthy Zsolt, Lánczy Gyula, Pauer Imre, Thewrewk Emil tanácsstagoknak a jelentkezőkönyv kefélynyomatának egy-egy példányát elküldik. Budapest, 1909 június. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

meghaladni. Az egyik ilyen elem volt, hogy a tanárképző továbbra sem rendelkezett néhány irodán kívül önálló helyiségekkel. Így az órákat a bölcsészkaron, a gyakorlóiskolában és a műegyetem helyiségeiben⁷⁸¹ voltak kénytelenek megtartani az előadók.⁷⁸² Készült arra vonatkozóan tervzet, hogy az intézet végleges elhelyezést nyerjen egy a gyakorlóiskola melletti ház megvásárlásával és a tanárképzés céljaira történő átalakításával,⁷⁸³ arra azonban nem utalnak a források, hogy a VKM jóváhagyta volna az előterjesztést. Mivel a tanárképző intézet tagjai a különböző egyetemi épületekben voltak szétszóródva, az igazgatóság a Műegyetemen, illetve a bölcsészkaron is helyeztet ki hirdetőtáblákat, hogy a tanulmányi információk elérhetővé váljanak a tagok számára.⁷⁸⁴ A kommunikációs fórumok kiterjesztése, illetve a felügyelet szorosabbá válása mellett továbbra is előfordult, hogy a tagok lemondtak ösztöndíjukról,⁷⁸⁵ vagy megvonták tőlük a tagságot elégtelen tanulmányi teljesítmény,⁷⁸⁶ esetleg kimaradás miatt.⁷⁸⁷ Ezek azonban nem mutattak olyan gyakoriságú előfordulást, mint az 1870-es, 1880-as években. A tanárképző elhagyására középiskolai tanári állásra való kinevezés miatt a vonatkozó időszakban nem maradt forrás, bár volt olyan intézet, amely az igazgatóság segítségét kérte tanári testületének kiegészítésére.⁷⁸⁸

A hirdetőtáblákon előforduló hirdetések között akadt olyan, amelyen egy-egy szakterület hallgatására és a tanárképző intézeti tagságra próbálták megnyerni az egyetemi hallgatókat. 1911 májusában a német és francia szakos tanárokból mutatkozó hiányra hívta fel a hallgatók figyelmét az intézet hirdetése.⁷⁸⁹ A hivatást, illetve az intézeti tagságot azzal is megpróbálta

⁷⁸¹ 413/1909. június 18. Ifj. Dr. Entz Géza bejelenti, hogy az 1909/1910. I. félévében tartandó állattani repetitoriumokat a József műegyetem állattani intézetében szerdán délután 3–5 között tartja meg. Budapest, 1909. június 18. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁸² 23/b. 1899. A tudományegyetem rektora megengedi, hogy a tanárképző intézet nyelvmesterei és repetitorai a Központi Egyetemi épületben tarthassák előadásait. Budapest, 1899. szeptember 30. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁷⁸³ 372/1911. Igazgató felterjeszti a gyakorló iskola szomszédjában levő épületben bérlendő helyiségekre vonatkozó átalakítási tervzetet, illetve a bérleti szerződés tervzetét. Budapest, 1911. június. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁸⁴ 101/1908. Hirdetés az egyetem központi épületében, a Műegyetemen kihelyezett táblákon olyan tanárképző intézeti tagok részére, akik az egyetem rendes hallgatói, de műegyetemi órák is látogatnak. Budapest, 1908. január 3. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁸⁵ 22/1904. A VKM 79605. szám alatt 1904. szeptember 27-én Fejes Zsigmond gyakorló ösztöndíjas rendes tag helyett kinevezi Mende Jenőt, mivel előbbi távozott az intézetből. Budapest, 1904. október 3. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.; 33/1901. Bellovics Imre bejelenti, hogy a tanárképző intézet ösztöndíjas tagjainak sorából kilép. Budapest, 1901. október 7. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁷⁸⁶ 343/1914. A VKM 17041. IVa. szám alatt 1914. február 25-én utasítja az állampénztárat, hogy Bródy Imre és Miskolczy Gyula tanárképző intézeti tagok ösztöndíjait 1913. október végével, illetve 1913. december végével szüntesse meg, helyettük Buday Károly és Hagyó Kovács A. Gyula részére 500–500 koronát március 1-től június végéig utalványozzon. Budapest, 1914. március 16. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁸⁷ 123/1899. A VKM 89435/1899. január 10-én közölte, hogy Dr. Wollante József ösztöndíját 1898 december hó végén beszünteti és Klug Gyulának 1899 januártól június végéig utalványozza. Budapest, 1899. január 16. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁷⁸⁸ 97/1910. A debreceni református tanítóképző igazgatósága kéri, hogy helyettesítésre alkalmas mennyiség-tan-természettudományi szakos jelölteket ajánljon az igazgatóság. Budapest, 1910. november 8. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.; 98/1910. Hirdetés, hogy a református tanítóképző igazgatósága mennyiség-tan-természettan szakos református vallású jelöltet keres helyettesként való alkalmazásra. Budapest, 1910. november 8. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁸⁹ 294/1911. Hirdetés, amelyben a tanári pályára készülők arról nyerhetnek értesülést, hogy a német és francia

vonzóbbá tenni az igazgatóság, hogy több esetben támogattak külföldi ösztöndíj pályázatokat.⁷⁹⁰ A VKM olykor ezek bírálataira is felkérte a tanárképző előjáróit, így az 1870-es évek második felét követően a külföldi kiküldetéssel kapcsolatos ügyek egy része ismét az intézethez került.⁷⁹¹

Ugyancsak a tanárképző intézeti tagság vonzóvá tételét célozta az a törekvés, hogy az intézet vezetése megpróbálta a minisztériumnál elérni a gyakorlóiskolai ösztöndíjak számának és összegének, illetve a szorgalmi jutalomdíjakra fordítható keret felemelését. A törekvést siker koronázta, hiszen az ösztöndíjakat a tanárképző intézeti juttatásokhoz hasonlóan 800-ról 1000 koronára emelte a minisztérium.⁷⁹² Az intézet vezetése egy 1911-es felterjesztésben jelezte, hogy az ösztöndíjas helyek száma elégtelen. Az ügyiratban az a mechanizmus, illetve szempontrendszer is megfigyelhető, amelyek nyomán az ösztöndíjas helyeket adományozták a jelöltek részére. A pályázatokat először a gyakorlóiskola tanári kara bírálta el, s terjesztette a tanács elé, majd az utóbbi egy ülés keretében megvitatta a gyakorló gimnázium tanári karának javaslatát tekintetbe véve a szakpárok közötti arányokat, illetve azt, hogy korábban a jelöltek kaptak-e bármilyen ösztöndíjat, továbbá tajgai voltak-e az Eötvös Collegiumnak.⁷⁹³ Az internátus jelöltjei ugyanis kiváló tanulmányi előmenetelük miatt rendszerint előnyt élveztek a pályázati elbírálás során.⁷⁹⁴ A tanács javaslatait végül az elnök terjesztette fel a kultuszminiszterhez, aki meghozta a döntést az odaítélésről.

A VKM 1911-ben egyszerűen rögzítette, hogy kilenc ösztöndíjas hely tölthető be mindössze a gyakorlóiskolában, több hely létesítésére nem volt költségvetési fedezet.⁷⁹⁵ 1912-ben az igazgató ismét előterjesztést tett az emelés iránt, amelyet ezúttal teljesített a minisztérium. Az 1912/1913. tanévben a meglevő kilenc helyet hat újabb hellyel egészítették ki, így összesen 15 ösztöndíjat rendeltek a gyakorlóiskolához. A fedezetet más középiskolákhoz rendelt „próbatanári” ösztöndíjak keretéből csoportosították át a fővárosi tanárképző intézethez. Kivételképpen a VKM azt is engedélyezte az igazgatóság részére, hogy saját javaslatait érvényesítse az újabb helyek betöltésére vonatkozóan.⁷⁹⁶

szakos tanárokból hiány lépett fel az országban. Budapest, 1911. május 1. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁹⁰ 173/1910. Elaborátum a német-francia szakos jelöltek külföldi tanulmányújáról. Budapest, 1910. december 10. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.; 356/1914. Az igazgató felterjeszti Fest Sándor kérvényét, amelyben angol nyelvű külföldi tanulmányútra segílyt kér. Budapest, 1914. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁷⁹¹ 240/1906. A VKM 50.800. szám alatt 1906. június 21-én megküldi az igazgató részére véleményes jelentéstétel végett Horváth Rebeka folyamodványát utazási ösztöndíjért. Budapest, 1906. július 6. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁷⁹² 34/1904. A VKM 76247. szám alatt 1904. október 1-én gyakorló főgimnáziumi rendes taggá nevezte ki: Birta Istvánt, Faragó Vilmost, Frank Jánost, Gombocz Endrét, Kéki Lajost, Polay Vilmost, Scharbert Vilmost, Szabó Dezsőt, Mende Jenő tanárjelölteket és számukra 1904 szeptember 1-től 1905. június végéig 1000 Korona ösztöndíjat folyósított. Budapest, 1904. október 19. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁷⁹³ 375/1911. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1911. június 10. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁹⁴ 412/1912. Petz Gedeon a magyar kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez a tanárképzőintézeti ösztöndíjak ügyében. Budapest, 1912. június 14. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁹⁵ 74.102/1911. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye A budapesti m. kir. tanárképző intézet gyakorló főgimnáziumánál gyakorló tanárjelöltek részére rendszeresített és üresedésben levő ösztöndíjas helyek az 1911/1912. tanévre való betöltése ügyében. Budapest, 1911. június 12. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁹⁶ 84.111/1912 IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye: A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző intézet igazgatósága: 9 ösztöndíjas rendes tagsági hely betöltése és újabb ösztöndíjjállások létesítése ügyében. Budapest, 1912. június 14. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

Az átcsoportosítás gondolata már korábban is felmerült a minisztériumban a tanárképző intézeti ösztöndíjak kapcsán. 1910 júniusában Tóth Lajos államtitkár a kolozsvári tanárképző intézet igazgatóságát figyelmeztette, hogy át fogják helyezni az ösztöndíjas helyeik egy részét a fővárosba, ugyanis feltűnővé vált, hogy a 20 helyre épp 20 pályázó nyújtott be jelentkezést, akik közül többnek a minősítése gyenge volt. A fővárosban ezzel szemben kiváló minőségű tanárjelöltek estek el az ösztöndíj lehetőségétől túljelentkezés miatt.⁷⁹⁷

A szorgalmi jutalomdíjak felemelését 1910-től próbálta elérni az igazgatóság. Általában mindössze 100–150 koronával tudták jutalmazni a támogatásra ítélt pályamunkákat a 800 koronás keretből, ezért gyakran saját az intézet vezetése saját hatáskörben 400–450 koronával egészítették ki a minisztérium által biztosított összeget a tanárképző dologi költségvetéséből. A jutalomdíjak emelésével kapcsolatos felterjesztésben egyúttal a tanárképző kérte ennek a gyakorlatnak az utólagos engedélyezését.⁷⁹⁸ Az intézet 1911-ben,⁷⁹⁹ illetve 1912-ben⁸⁰⁰ is ugyanezt a megoldást követte, ami ellen a VKM nem támasztott kifogást. 1913-ban azonban megjegyezte a IV. ügyosztály, hogy a gyakorlatot évek óta folytatja annak ellenére az igazgatóság, hogy az nem helyes költségvetési szempontból, így a következő évi átalányban a dologi kiadásokra fordítható összeget 500 koronával csökkentik és a jutalomdíjakra fordítható keretet 1300-ra emelik.⁸⁰¹ Erre az intézkedésre azonban nem került sor, így 1915-ig maradt a dologi költségvetésből történő kiegészítése az összegnek. 1915-ben az igazgatóság jelezte, hogy jutalmazásra csak a kiutalt 800 koronát használja fel, s nem egészíti ki az összeget a dologi keretből a háború kitörésével bevezetett költségtakarékossági intézkedések miatt.⁸⁰² A képezde javaslatára a következő évben a fel nem használt tanárképző intézeti ösztöndíjak hatodával, 2000 koronával egészítette ki a VKM a 800 koronás összeget.⁸⁰³ Így összességében 2800 koronát lehetett jutalmazásra fordítani az 1915/1916. tanévben.⁸⁰⁴ A jutalomdíjakat rendszerint a tavasi félév végén osztották ki, hogy az összeget a nyári hónapokban felhasználhassák tanulmányok folytatására vagy egyéb, a lakhatásukkal összefüggő kiadásokra a jelöltek.⁸⁰⁵

⁷⁹⁷ 58.986/1910. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye a Kolozsvári középiskolai tanárképző igazgatóságának felterjesztéséről ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1910. május 30. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁹⁸ 228/1910. Petz Gedeon a magyar kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1910. február 6. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁷⁹⁹ 34.627/1911. IV. A VKM IV. ügyosztálya: A Budapesti M. kir. Középiskolai Tanárképző Intézet jutalomdíjának ügye. Budapest, 1911. március 10. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸⁰⁰ 35901/1912. IV. A VKM IV. ügyosztálya: A Budapesti M. kir. Középiskolai Tanárképző Intézet jutalomdíjának ügye. Budapest, 1912. március 12. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸⁰¹ 35.846/1913. IV. A VKM IV. ügyosztálya: A Budapesti M. kir. Középiskolai Tanárképző Intézet szorgalmi jutalomdíjának ügye. Budapest, 1913. március 5. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸⁰² 627/1915. Petz Gedeon a magyar kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1915. június 8. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸⁰³ 441/1916. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1916. március 28. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸⁰⁴ 170/1916. Petz Gedeon a magyar kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1916. november 8. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸⁰⁵ 376/1914. Petz Gedeon a magyar kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1914. április 21. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

A tanárképző intézeti ösztöndíjas helyek száma, illetve az ösztöndíjak összege a vizsgált időszakban nem változott, így az ösztöndíjak összege maradt 1000 korona, a kiosztható ösztöndíjas helyek száma pedig 18. A gyakorlóiskolai ösztöndíjhoz hasonlóan a pályázatokat a tanács ülésén bírálták el és az elnök javaslatára a minisztérium adományozta. Az odaítélésnél szintén a tanulmányi előmenetelt, különösen az alapvizsgai eredményeket, korábbi ösztöndíjakat és egyéb esetleges intézeti tagságot mérlegeltek.⁸⁰⁶ Az ösztöndíjakat jobbra férfi tanárjelöltek kapták meg, de előfordultak a sikeresen pályázók között nők is. A háború kitöréséig a forrásokban nem található arra vonatkozóan adat, hogy a bírálati folyamatban szempontot játszott volna a folyamodók neme, így az 1914 októberében kiválasztott 18 ösztöndíjas között három női hallgató is volt.⁸⁰⁷

A megítélt ösztöndíjak egy részét azonban már nem volt lehetőség folyósítani, mivel a sorozásokon nyolc ösztöndíjast is alkalmassnak találtak katonai szolgálatra, így a harcterekre vezényelték őket. A kiutalásra vonatkozó gyakorlat nagyjából egységes volt a hadbavonultak esetében. A VKM megtiltotta, hogy a katonai szolgálatot ellátó hallgatók számára az ösztöndíjak kiutalásra kerüljenek. Így az igazgatóság nyilatkozattételre szólította fel a jelölteket, hogy a sorozásokon alkalmassnak találták-e őket és hadba vonulnak-e.⁸⁰⁸ Bár időről-időre előfordultak olyan beadványok, amelyekben a hallgatók harctéri szolgálatuk alatt is kérték az ösztöndíj folyósítását, ezeket a kéréseket a minisztérium nagyjából elhárította. Csupán egyetlen esetben, 1915 áprilisában engedélyezték a kiutalást, de a kultusz-tárca ekkor is megjegyezte, hogy a katonai szolgálat kizárja az összeg folyósítását más jelöltek esetében. Így az intézet vezetése egyfelől azt próbálta elérni, hogy a megítélt összeg első részletét utalja ki a kultusz-tárca, hogy a hallgatók katonai felszerelésének megvásárlásához anyagi segítséget kaphassanak.⁸⁰⁹ Másfelől azt kérte az igazgatóság, hogy a stipendiumokat tartsa fent a minisztérium a harcok beszüntetéséig, vagy a hadviselt tanárjelöltek visszatéréséig.⁸¹⁰ Így a tanárképezde a VKM engedélyével 1915 februárjában 11 üresedésben⁸¹¹

⁸⁰⁶ Ld. 120/1915. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1915. október 24. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸⁰⁷ A tanárképző intézet 18 ösztöndíjas hallgatója az 1914/1915. tanévben: Czvegeros Béla, Kárpáti Győző, Kováts Gyula, Marx István, Patzák Kálmán, Schröder Imre, Brósz Ilona, Fenyvesi Andor, Hodul Sámuel, Prém Loránd, Bodó Jenő, Horváth Dénes, Hectl János, Ollé István, Szilasi Nina, Turek Ferencz, Radó I. Tibor, Nagy Sarolta. 93/1914. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1914. október 2. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸⁰⁸ 440/1915. Hirdetés, hogy azon tanárképző intézeti tagok, akik áprilisban katonai szolgálatra fognak bevonulni, ezt jelentsék be. Budapest, 1915. március 3. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁰⁹ 122/1915. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1915. október 24. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸¹⁰ 93/1914. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1914. október 2. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸¹¹ Tehát az 1914–1915 folyamán hadbavonult nyolc hallgató helyét fenntartották, illetve időközben lemondott Prém Loránd, mivel tanulmányait befejezte a bölcsészkaron. 369/1915. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak, Prém Loránd ügyében. Budapest, 1915. február 1. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

levő helyre írt ki pályázati lehetőséget a hallgatók számára. Az igazgatóság megpróbálta elérni a VKM 5431/1915. IV. (I. 14.) számú rendeletére hivatkozva, hogy a hadbavonult tanárképző intézeti ösztöndíjasok a tanulmányi kedvezményként számukra elengedett egy félév, vagy tényleges katonai szolgálatuk alatt is kaphassák az ösztöndíjat amennyiben önkéntesként kezdték meg a frontszolgálatot.⁸¹² A rendelet noha valamennyi egyetemi hallgató esetében lehetővé tette a kivételes eljárás alkalmazását, a minisztérium úgy vélte ez mégsem vonatkozik a tanárképző intézeti hallgatókra, mivel az ösztöndíj csak az intézeti tagság időszakára adományozták és egyébként is intézkedtek az ösztöndíjak fenntartására a hallgatók harcterekről való visszatéréséig.⁸¹³ A háború gyors befejezésében reménykedve 1915 májusában elhalasztották az ösztöndíjpályázatok kiírását szeptemberre, hogy a hazatérő tanárjelöltek mindegyikének legyen lehetősége pályázatot benyújtani.⁸¹⁴

A háború 1915 októberével sem ért véget, így a tanács kénytelen volt a folyamodók között kiválasztani néhány érdemes pályázót. Az igazgató a minisztériumhoz intézett felterjesztésében megjegyezte, hogy az üres helyekre összesen 30 pályázat érkezett, amelyek közül 20-at női hallgatók nyújtottak be. Mivel a folyamodó jelöltek minősítése elmaradt a korábban megkövetelt minimumtól, így csupán négy hely betöltését ajánlotta.⁸¹⁵ 1916-ban is hasonló eljárást követett az intézet mind a pályázat elhalasztott kiírását, mind pedig a kiválasztott ösztöndíjasok számát tekintve arra hivatkozva, hogy ha májusban írták volna ki a pályázatokat és valamennyi helyet feltöltötték volna, akkor csak női hallgatók kaptak volna stipendiumot. Ezért három korábbi ösztöndíjas támogatásának meghosszabbítása merült fel javaslatként.⁸¹⁶

Az 1916 szeptemberében kiírt pályázatokra 27 női és két férfi jelölt adta be jelentkezését, közülük hét ösztöndíjast választott ki a tanács.⁸¹⁷ Így az 1917/1918. tanévre a visszatartott és be nem töltött helyekkel együtt összesen 21 ösztöndíj állt rendelkezésre a pályázók előtt, amelyre 16 női és kilenc férfi jelölt nyújtotta be folyamodványát, közülük pedig 11-et választottak ki, két ösztöndíjat pedig a szorgalmi jutalomdíjak összegének felemelésére tartottak

⁸¹² 438/1915. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1915. március 1. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸¹³ 24.088/1915. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleményezése: a budapesti tanárképző intézeti hadba vonult ösztöndíjas növendékek ösztöndíj kiutalása tárgyában. Budapest, 1915. március 21. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸¹⁴ 475/1915. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1915. április 8. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸¹⁵ 120/1915. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1915. október 24. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸¹⁶ Az igazgató ekkor terjesztette azt az elképzelését is elő, hogy a szorgalmi jutalomdíjak kiegészítésére két üresedésben levő ösztöndíj összegét használják fel. 441/1916. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1916. március 28. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸¹⁷ 173/1916. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1916. november 14. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

vissza továbbra is.⁸¹⁸ 1918 júniusában az intézet vezetése ismét kérvényezte az ösztöndíjak kiírásának elhalasztását szeptemberre, illetve négy jelölt támogatásának meghosszabbítását terjesztette elő az 1918/1919. tanévre.⁸¹⁹ Arra vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat, hogy az időközben bekövetkezett politikai változások az ösztöndíjak kiírását, illetve kiutalását hogyan érintette. Az azonban megállapítható, hogy az 1914 utáni időszakban a tanárképző intézet tanácsa az ösztöndíjpályázatok elbírálásánál a sikeres női pályázatok számát egyfelől a hadbavonult katonák érdekeire hivatkozva, másfelől pedig úgy korlátozta, hogy egyszerűen nem osztották ki az üres helyeket. Ennek az eljárásnak csak részben lehetett oka az, hogy a női folyamodók többségének minősítése elmaradt az elvárt mértéktől, hiszen a háború második felében is az ösztöndíjas helyeket betöltők jelentős része nő volt. Tehát nagyobb számban lehettek közöttük jó minősítéssel rendelkezők is. A magyarázat második része alighanem abban keresendő, hogy a tanács így próbálta megakadályozni, vagy legalábbis lassítani a tanulmányi kiválóság alapján kiválasztott tanárjelöltek csoportjának feminizálódását, amely a hivatáscsoport társadalmi megítélésére is hatással lehetett.

A szorgalmi jutalomdíjak és az ösztöndíjak meghirdetése, odaítélése mellett a tanárképző intézet belső ügyviteléhez tartozott a testvérintézményekkel való kapcsolat fenntartása, illetve a korábbi időszakokhoz hasonlóan szakértői vélemény kialakítása különböző, a VKM-hez intézett beadványokkal kapcsolatban. A szakértői állásfoglalásra kérték fel az intézeti tanácsot olyan ügyekben, amelyek területi szempontból a kolozsvári intézet illetékességi körébe tartozott volna. Így 1903-ban a VKM Budapestre helyezte a kolozsvári egyetem tanácsának javaslatát a póttartalékos tanárjelöltek tanulmányi kedvezményére vonatkozóan,⁸²⁰ amelyet Fröhlich Izidorhoz delegáltak elsődleges vélemény kialakítására, mielőtt a tanácsülésen megtárgyalták volna.⁸²¹ Ugyanígy a Középiskolai Tanáregyesület Kolozsvári Köre által a gyakorlati tanárképzés ügyében tett javaslatával kapcsolatban is a fővárosi testületnek kellett véleményt kialakítania.⁸²² 1913-ban pedig a nagyszebeni tankerületi főigazgató irodalomtörténeti tananyagmódosítását célzó kérelmének elbírálását bízta a kultusztárca a fővárosi tanárképző intézet tanácsára,⁸²³ amely először Beöthy Zsoltot és Badics Ferenc gyakorlóiskolai igazgatót kérte fel véleményformálásra.

⁸¹⁸ 192/1917. Petz Gedeon a m. kir. tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézeti ösztöndíjak adományozása ügyében. Budapest, 1917. december 7. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸¹⁹ Kerényi Károly latin–görög, Raj Ilona magyar–német, Girtter Margit természettan–földrajz, Szilárd Stefánia mennyiségtan–természetan, valamennyien III. éves jelöltek voltak. 453/1918. Petz Gedeon a középiskolai tanárképző intézet igazgatója a tanárképző intézeti ösztöndíjak ügyében. Budapest, 1918. június 20. MNL OL K 500. 139. doboz, 8. tétel (1917).

⁸²⁰ 162/1903. A VKM 12904. szám alatt 1903. május 23-án leküldte véleményezésre a kolozsvári egyetem tanárainak memorandumát a tanárjelöltek póttartalékosági kedvezménye ügyében. Budapest, 1903. május 28. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸²¹ 163/1903. A VKM 12904. szám alatt 1903. május 23-án küldött ügyiratot amelyet Fröhlich Izidor tanácsstag számára továbbítottak véleményezésre. Budapest, 1903. május 28. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸²² 171/1903. A VKM 23530. szám alatt 1903. május 3-án a középiskolai tanáregyesület kolozsvári körének a gyakorlati tanárképzésre vonatkozó javaslatát véleményezés végett kiadja a tanárképző intézet tanácsának. Budapest, 1903. június 12. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸²³ 554/1913. A VKM 121727. szám alatt 1913. július 22-én leküldte véleményezésre a nagyszebeni kir. tankerületi főigazgatónak a gimnázium irodalomtörténeti tananyag módosítására vonatkozó javaslatát. Budapest, 1913. július 30. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

Előfordultak azonban olyan esetek is, amelyekben a testület arra kapott megbízást a kultusz-tárcától, hogy egy-egy a kolozsvári intézet által tárgyalt és jelentett ügyről alakítson ki állásfoglalást. 1910 márciusában a kolozsvári tanárvizsgáló bizottság elnökének jelentéséről kellett nyilatkoznia a tanácsnak, aki a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület szegedi internátusában működő nevelők tanárvizsgálati jelentkezéséről készített jelentést.⁸²⁴ 1913 februárjában pedig Schneller István felterjesztését küldte meg a kultusztárca a fővárosi intézet vezetőségéhez, amelyet Takács Menyhért prépost által a kolozsvári tanárképző intézethez benyújtott javaslatáról készített.⁸²⁵ Ezek az esetek azt jelzik, hogy a minisztérium a tanárképző intézet tanácsára olyan országos hatáskörrel rendelkező szakértői testületre tekintett, amely képes volt a miniszteriális igazgatás végső álláspontjának kialakítására hatást gyakorolni. A kolozsvári intézet által készített felterjesztések elküldése budapesti kollégáik részére pedig azt jelezte, hogy a fővárosi tanárképző által képviselt szervezeti, ideológiai felügyelet nem közvetlenül érvényesült, mint az 1870-es, 1880-as években, hanem közvetett módon.⁸²⁶

A Debrecenben létrehozott új tudományegyetem szervezetének formálódásában viszont a fővárosi tanárképző intézet direkt módon beavatkozott hasonlóan ahhoz, ahogyan az 1872 után történt Kolozsvárott. A VKM 1915. áprilisában kérte fel először Eötvös Loránd elnököt, hogy készítsen szakértői véleményt a debreceni egyetem bölcsészka mellett létrehozandó tanárképző intézet szervezeti szabályzatáról.⁸²⁷ A vélemény kialakítását a tanács Fináczy Ernőre bízta, aki támogatta a tanárképző intézet létrehozását, mivel az új kar a tanárok alacsony száma és a tanszékek által lefedett tudományterületek miatt is kevésbé tudott egymaga megfelelő felkészítést biztosítani a tanárvizsgálatok sikeres teljesítéséhez. Ugyanakkor a tanácsülés mégis az intézet létrehozása ellen foglalt állást, mivel a tanácstagok megítélése szerint a közvetlen hallgatói-oktatói kontaktus az alacsony hallgatói létszám miatt megvalósulhatott a működés első éveiben, így intézményesített forma nélkül is könnyen adhattak a tanárok eligazítást a tanárjelöltek részére. A végleges állásfoglalás kialakítását azonban attól tették függővé, hogy a hallgatói létszámok hogyan változtak a karon, ehhez pedig további adatokat kértek

⁸²⁴ 291/1910. A VKM 21393. szám alatt 1910. március 10-én leküldi véleményezésre a kolozsvári tanárvizsgáló bizottság elnökének jelentését, amelyben a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület elnöke arra kéri, hogy szegedi internátusban működő nevelők egy évi gyakorlatát a tanárvizsgálatra jelentkezésnél fogadják el gyakorló évnék. Budapest, 1910. március 17. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸²⁵ 271/1913. A VKM 177.100. szám alatt 1913. február 4-én a kolozsvári középiskolai tanárképző intézet igazgatójának Takács Menyhért prépost javaslatára vonatkozó jelentését leküldte véleményezés végett a budapesti tanárképző igazgatójának. Budapest, 1913. február 17. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸²⁶ Legalábbis arra vonatkozóan nem maradt fent forrás, hogy a kolozsvári tanárképző intézethez közvetlenül kapcsolódó szervezeti, vagy az ottani tanárképzés eszmei hátterét érintő ügyet Budapestre küldtek volna javaslatlattal kialakítása végett.

⁸²⁷ 477/1915. A VKM 25176. IV. szám alatt 1915. április 7-én véleményezés végett leküldte a debreceni tudományegyetem mellett felállítandó tanárképző intézet szervezeti szabályzatát. Budapest, 1915. április 12. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. A debreceni bölcsészeti kar által a minisztériumhoz felterjesztett szabályzat vélhetően a budapesti 1899-ben kialakított tanárképző intézeti szabályzatot alapul véve készült. L.d. 87/1914–1915. A debreceni magyar kir. tudományegyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kara dékánjának levele a VKM-miniszterhez. Debrecen, 1914. november 24. MNL OL K 500. 21. doboz, 8. tétel (1916).

a VKM-től.⁸²⁸ Miután a kultuszárca felszólította a debreceni intézetet az adatszolgáltatásra,⁸²⁹ illetve megküldte a hallgatói létszámokat a végleges vélemény kialakításához a fővárosba,⁸³⁰ a tanács azt javasolta, hogy az alacsony látogatottság, illetve költségtakarékossági okok miatt egyelőre ne támogassa a minisztérium a debreceni javaslatot.⁸³¹ A minisztérium végleges állásfoglalásában is támaszkodott a fővárosi tanárképző intézet tanácsának megállapításaihoz: mivel a debreceni felsőoktatási intézetek fejlődése korai szakaszban járt, illetve a csekély hallgatói jelenlét miatt közvetlen munkakapcsolat alakulhatott ki az oktatók és a jelöltek között, akik így közvetlen iránymutatást kaphattak tanulmányaikat illetően, az ország költségvetését megkímélendő későbbi időpontra halasztották a tanárképző intézet létrehozását.⁸³²

A fővárosi tanárképző intézet tehát figyelemmel követte a kolozsvári és a debreceni tanárképzés fejlődését. Ugyanakkor arra vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat, hogy a pozsonyi tanárképző intézet létrehozásakor hasonló szerepet töltött volna be. Kornis Gyula, a pozsonyi egyetem bölcsészkarának dékánja 1918. márciusában kérte a minisztériumot, hogy járuljon hozzá tanárképző intézet alapításához.⁸³³ Ez aligha valósult meg a háború miatt. Azonban a bölcsészkarhoz kinevezték a tanárképző intézet két tanárát, Vári Rezsőt a latin, illetve Gyomay Gyulát a görög filológia nyilvános rendes tanárának.⁸³⁴ Előbbit Némethy Géza, utóbbit pedig Förster Aurél helyettesítette Budapesten.⁸³⁵ Így ha intézményes formában nem is történt meg a kapcsolatfelvétel, a fővárosi intézet korábbi tanárain keresztül informálisan tájékozódhatott a pozsonyi tanárképzés intézményeinek fejlődéséről.

1916 áprilisában az Országos Testnevelési Tanács javaslatát kellett a tanácsnak tárgyalnia, amely a tornatanárok képzési reformjára vonatkozott.⁸³⁶ A tornatanárok képviselői

⁸²⁸ 594/1915. Eötvös Loránd, a budapesti középiskolai tanárképzőintézet elnökének felterjesztése a VKM-miniszterhez. Budapest, 1915. május 19. MNL OL K 500. 21. doboz, 8. tétel (1916).

⁸²⁹ 53.624/1915. IV. Tóth Lajos államtitkár levele a budapesti tanárképző intézethez a debreceni tudományegyetem tanárképző intézetének szervezése ügyében. Budapest, 1915. június 30. MNL OL K 500. 21. doboz, 8. tétel (1916).

⁸³⁰ 692/1915. A VKM 76058. IV. szám alatt 1915. július 27-én megküldte Eötvös Loránd elnök számára a debreceni bölcsészkarra felvételiző, és tanári pályára lépni szándékozó jelöltek névsorát minősítési kimutatásaikkal együtt. Budapest, 1915. július 31. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸³¹ Az 1914/1915. tanév I. félévében 30 rendes és 2 rendkívüli, a II. félévében 28 rendes és 1 rendkívüli hallgatója volt a bölcsészeti karnak Debrecenben. Tk. 125/1915. Eötvös Loránd a budapesti középiskolai tanárképző intézet elnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1915. október 25. MNL OL K 500. 21. doboz, 8. tétel (1916).

⁸³² 127.632/1915. IV. ü. o. A VKM IV. ügyosztályának véleménye: Budapesti középiskolai tanárképző intézeti tanács a debreceni tudományegyetemmel kapcsolatban felállítandó középiskolai tanárképzőintézet ügyében. Budapest, 1915. október 29. MNL OL K 500. 21. doboz, 8. tétel (1916).

⁸³³ 11/1917–1918. Kornis Gyula a pozsonyi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem bölcsészeti, nyelv- és történettudományi kar dékánjának levele a VKM-miniszterhez tanárképző intézet létrehozása ügyében. Pozsony, 1918. március 18. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁸³⁴ 360/1918. Petz Gedeon a budapesti középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele Gyomay Gyula tiszteletdíja ügyében. Budapest, 1918. április 29. MNL OL K 500. 472. doboz, 25. tétel (1918).

⁸³⁵ 168/1918. Petz Gedeon a budapesti középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez az 1918/1919. tanév második felének óráiról. Budapest, 1918. december 20. MNL OL K 500. 472. doboz, 25. tétel (1918).

⁸³⁶ 443/1916. A VKM 40384. V. szám alatt 1916. március 29-én leiratban kérte, hogy az Országos Testnevelési Tanácsnak a tanárok képzésére vonatkozó munkálatairól véleményes jelentést terjesszen fel. Budapest,

azt szerették volna elérni, hogy egyenrangúvá váljanak a középiskolai tanárokkal. Ehhez az első fontos lépés képzési idejük felemelése és hozzákötése lett volna az egyetemhez, illetve a tanárképző intézethez, amelyet azonban a tanárképző intézet tanácsa vélhetően nem támogatott.⁸³⁷ Erre utalt legalábbis Ábudi Zoltánnak, az Országos Testnevelési Tanács ügyvezető társelnök helyettesének az a megjegyzése 1922-ben, amikor a kérdést ismét napirendre tűzték egy VKM beadvány formájában, hogy egyszer már próbálkoztak ennek a törekvésnek a keresztyűvitelével, de az ügy zátonyra futott. A sikertelenséget ugyanakkor a világháborús közállapotokkal magyarázta Ábudi a javaslat megújításakor.⁸³⁸

A tanárképző intézetek mellett a gyakorlóiskolát érintő kérdésekben is szakértői autoritást gyakorolt a tanárképző intézeti tanács, noha ennek intézményesített formája csak 1915-ben nyert kodifikációt. 1901–1902 folyamán tárgyalás alá vette a tanács az iskola szervezeti szabályzatának módosítását,⁸³⁹ javaslatot tett a tanári kar tagjainak változásaira, akik közül többen a tanárképző, vagy más felsőoktatási intézethez nyertek kinevezést,⁸⁴⁰ illetve új igazgató személyének a kinevezésére is.⁸⁴¹

Ugyancsak a tanács hatáskörét és így a belső ügyvitelt érintette a tanárképző intézet saját tanrendjének a módosítása, amely a tanárképző intézeti értesítőkben közölt „Utasítások”, vagyis a tanárjelöltek részére szolgáló tanulmányi tájékoztatás átalakítását eredményezte.⁸⁴² A tanulmányi rend módosítása során a legfőbb szempont rendszerint az volt, hogy a jelöltek a tanárképző intézeti órák során minél alaposabban előkészülhessenek a tanárvizsgálat különböző fokozataira.⁸⁴³ A VKM által rendeleti úton bevezetett, a tanárképzést érintő kiegészítő rendelkezések is rendszerint érintették a tanács működését. A 82.894/915. (IX. 10.) számú rendelettel

1916. április 8. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. 445/1916. Az igazgató megküldi véleményezésre Fináczy Ernő tanácstagnak az Országos Testnevelési Tanács javaslatát a tornatanárok képzésére vonatkozóan. Budapest, 1916. április 16. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸³⁷ 458/1916. A tanárképző intézet elnöke felterjeszti véleményes jelentését a tornatanárképzésre vonatkozó leirat ügyében. Budapest, 1916. április 28. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸³⁸ 1163/1922. Ábudi Zoltán az Országos Testnevelési Tanács ügyvezető társelnök helyettesének levele a VKM miniszterhez. Budapest, 1922. július 8. MNL OL K 636. 163. doboz, 27. tétel (1923)

⁸³⁹ 329/1901. A gyakorló gimnázium szervezétére vonatkozó javaslat és Dr. Pauer Imre tanácstag véleménye. Budapest, 1901. szeptember 1. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.; 88/1902. Jegyzőkönyv a tanárképző intézet tanácsának 1901. december 5-én tartott üléséről. Mellékletek: a gyakorló főgimnázium szervezeti szabályzata, a Tanács bizottsági javaslata az 1901. december 5-i ülésen tett javaslattétel. Budapest, 1902. január 28. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸⁴⁰ 1906-ban nyert végleges kinevezést az Eötvös Collegiumhoz Gyomaly Gyula és Mika Sándor, ebből az alkalmából tájékoztatta a gyakorlóiskolát Eötvös Loránd elnök. 176/1906. Eötvös Loránd elnök értesítése a gyakorló iskola igazgatójának arról, hogy a gyakorló gimnáziumból két tanár áthelyezésére került az Eötvös Collegiumhoz. Budapest, 1906. május 4. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸⁴¹ 329/1915. A VKM 1429. szám alatt 1915. január 5-én a gyakorló gimnázium igazgatói teendőinek ellátásával ideiglenesen Dr. Pruzsinszky János r. tanárt, címzetes igazgatót bízza meg. Budapest, 1915. január 12. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁴² 205–212/1914. A tanárképző intézeti tanács tagjait felkéri az igazgató, hogy az Utasításokra és tanterv módosítására vonatkozó javaslataikat jelentsék be. Budapest, 1914. november 23. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁴³ 170/1912. A VKM 135778. szám alatt 1912. november 2-án jóváhagyólag tudomásul vette, hogy a tanács a következő ülésén foglalkozni fog a latin beszédgyakorlatok bevezetésével a tanárképző intézetben. Budapest, 1915. november 15. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.; 21/1913. Hirdetés, hogy Roseth Arnold tanár az első félévben két latin nyelvi tanfolyamot fog tartani a tanári alapvizsgálatra való előkészítés céljából. Budapest, 1913. szeptember 17. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

életbe léptetett különleges tanárvizsgálati eljárás előtt, amely a tiszttanárok vizsgálatára vonatkozott, a VKM már 1910-ben lehetővé tette, hogy katonatisztek az egyetemeken készüljenek fel a tanári hivatás gyakorlására.⁸⁴⁴ Amellett, hogy az erre vonatkozó szabályzatot a tanácstagok is megkapták,⁸⁴⁵ részt kellett vállalniuk a tiszttanár-jelöltek eligazításában is tanulmányaik folytatását illetően.⁸⁴⁶ A személyes vezetést megkönnyíthette, hogy a tanárképző ösztöndíjas tagokhoz hasonlóan a tisztek is személyes bemutatkozáson vettek részt előljárójuk kíséretében.⁸⁴⁷

A világháború kitörése nem csupán az elvesztett emberéletek az ösztöndíjas helyek feltöltésében adódó nehézségek miatt érintették súlyosan az intézmény működését, hanem egyéb vonatkozásokban is. 1914. augusztusában a VKM figyelmeztette az igazgatóságot, hogy lehetőség szerint a költségvetési keret egészét ne használja fel.⁸⁴⁸ Emiatt csak a legszükségesebb előadásokat és gyakorlatokat tarották meg a hallgatók számára, amely 200⁸⁴⁹–1000⁸⁵⁰ koronás megtakarítást eredményezett a 15.000 koronás keretösszegű előadói tiszteletdíjakon. A takarékoság jegyében az intézet házi átalányából fennmaradt összeget is be kellett szolgáltatni az állampénztárba, így a váratlanul felmerülő költségek fedezésére külön kellett folyamodni a minisztériumhoz.⁸⁵¹ A háborús erőfeszítések sikeréért a tanárképző intézetben is elrendelték, hogy a rézötvözetből⁸⁵² és platinából⁸⁵³ készült fém tárgyakat szolgáltatassa be az igazgatóság hadi célokra való felhasználásuk miatt. A háború utolsó éveiben az ellátási problémák egyre súlyosabbá válásával külön rendeletben intézkedett a kultusztárca a fűtőanyaggal való ellátásról, illetve a karácsonyi szünet két héttel történő meghosszabbításáról, amelynek szintén

⁸⁴⁴ 292/1910. A VKM 94344. szám alatt 1910. február 23-án szabályozta a katonai képző intézetekben tanároknak alkalmazott katonatisztek egyetemi tanulmányairól és középiskolai tanári vizsgálatra bocsátásának lehetséges módjairól. Budapest, 1910. márciusa. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁴⁵ 376–383/1910. Az igazgató megküldi a tanárképző intézeti tanácstagoknak a katonai képző intézetekben a tanárokként alkalmazott katonatisztek egyetemi tanulmányairól és középiskolai tanári képezésének lehetőségéről szóló miniszteri rendeletet. Budapest, 1910. június 2. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁴⁶ 410/1910. Hirdetés: a katonatisztek, mely tanácstagokhoz forduljanak tanulmányi eligazításért. Budapest, 1910. június. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁴⁷ 13/1910. A VKM 7570. eln. sz. alatt 1910. szeptemberében értesítette a tanárképző intézet igazgatóságát, hogy a gyakorló főgimnáziumhoz a tanítási gyakorlat megszerzéséért beosztott tiszttanárjelöltek Schnetzer Ferenc vezérkari alezredes vezetése alatt Dr. Petz Gedeon igazgatónál szeptember 5-én fognak bemutatkozni. Budapest, 1910. szeptember 13. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁴⁸ 560/1914. A VKM 3668. eln. sz. alatt 1914. augusztus 3-án felszólította az igazgatóságot a takarékoságra, illetve a túlkiadások mellőzésére. Budapest, 1914. augusztus 5. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁴⁹ 490/1917. Petz Gedeon a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1917. június 13. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

⁸⁵⁰ 593/1915. Petz Gedeon a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1915. május 18. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

⁸⁵¹ 448/1915. A VKM 795. eln. szám alatt 1915. március 2-án elrendelte, hogy az átalányból fennmaradt összeg az állampénztárba beszállítandó és erről jelentés teendő. Budapest, 1915. március 8. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁵² 207/1917. A VKM 16416. eln. szám alatt 1917. január 10-én rendeletet bocsátott ki a sárgaréz és egyéb réz ötvözetekből készült ajtókilincsek és ajtóvereteknek hadi célokra való felhasználásáról. Budapest, 1917. januárja. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁵³ 56/1917. A VKM 164.530. V. szám alatt 1917. október 18-án utasította a tanárképző intézetet és a gyakorló gimnáziumot, hogy a platinából készült tárgyakat szolgáltatassák be hadicélokból kifolyólag. Budapest, 1917. október 27. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

költségtakarékossági okai voltak.⁸⁵⁴ A tisztviselőket súlytó infláció miatt először 1916 januárjában kaptak háborús segélyt a tanárképző intézet költségvetésének terhére alkalmazott rendes tanárok, illetve a kiszolgáló személyzet tagjai (*Hatos*, 2018. 67.).⁸⁵⁵ Ezek a juttatások később rendszeressé váltak a pénzromlás ütemének gyorsulásával.⁸⁵⁶ Az állami alkalmazottak segélyezésével párhuzamosan a visszatérő hallgatókat támogató intézkedéseket hoztak az egyetemen, így létrejött egy segélyezési alap.⁸⁵⁷ A tanárképző intézet saját hatáskörében a szorgalmi jutalomdíjak felemelésével próbált meg a hallgatók segítségére lenni. Emellett előfordult, hogy a tehetősebb társadalmi csoporthoz tartozó jelöltek jutalmazásuk esetén lemondtak pénzbeli juttatásaikról szegényebb társaik javára.⁸⁵⁸ A segélyezésnek ugyancsak egy formáját jelentette, hogy az 1918-as nyári pótszabadságolásokra a tanulmányaik befejezéséhez külön tanfolyamokat tartottak az utolsóéves tanárjelöltek részére.⁸⁵⁹

Emellett ugyanakkor az igazgatóságnak más felsőoktatási intézményekhez hasonlóan jelentést kellett tennie az ellenséges országok állampolgáiról és azok családtagjairól (*Garai*, 2016. 128–129.).⁸⁶⁰ Ezekből azonban egyetlen egy sem volt, hiszen az 1914/1915. tanévben a magyar anyanyelvűek mellett csak német (négy fő), szlovák (egy fő), román (három fő) és két egyéb, közelebbről meg nem határozott származású tagja volt az intézetnek (*Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1918. 294.), ők azonban vélhetően mindannyian magyar

⁸⁵⁴ 217/1917. december 31. A VKM 205.263. VI. szám alatt 1917. december 29-én rendeletet bocsátott ki a tanintézetek fűtőanyaggal való ellátásáról, nehogy a tanítás fennakadjon, egyúttal a karácsonyi szünetet 14 nappal meghosszabbította. Budapest, 1917. december 31. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁵⁵ 330/1916. A VKM 6966. IV. szám alatt 1916. január 18-án 20%-os háborús segély címén Keszler József tanárnak 960, Huszti József tanárnak 720, Szigeti János pedellusnak 220 korona támogatást utalványoz. Budapest, 1916. január 30. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁵⁶ Ld. 166/1916. A VKM 138258. szám alatt 1916. október 25-én Keszler József tanárképző intézeti tanár számára 1916. november 1-től esedékes 1440 korona háborús segélyt engedélyez. Budapest, 1916. november ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. 168/1916. A VKM 138259. IV. szám alatt 1916. október 25-én Dr. Huszti József tanárképző intézeti tanár részére 1120 koronás háborús segélyt engedélyez. Budapest, 1916. november 8. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. 168/1916. 501/1917. A VKM 76903. IV. szám alatt 1917. június 12-én Keszler József tanár részére 500 korona, Huszti József tanár részére 700 korona Szigeti János altiszt részére 200 korona ruházatbeszerzési segélyt engedélyez. Budapest, 1917. június 22. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. 212/1917. A VKM 181022. IV. szám alatt 1917. december 7-én Keszler József tanárképző intézeti tanár részére 200 korona ötödéves korpótlékot és 3000 korona háborús segélyt engedélyez. Budapest, 1917. december 31. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. 214/1917. A VKM 188847. IV. szám alatt 1917. december 3-án Huszti József intézeti tanár részére 2916. korona 66 fillér háborús segélyt engedélyez. Budapest, 1917. december 31. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁵⁷ 232/1915. Rektori körlevél a háborúból visszatért hallgatók segélyezésére létrehozott segítő alap ügyében. Budapest, 1915. november 15. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁵⁸ Szőlőssy Sándor főhadnagy szorgalmi jutalomdíját a Honvédelmi Minisztérium vállalta át, s így a tanárképző intézet tanácsa más, szegényebb sorsú társának adhatta oda a 300 koronás összeget. 7/1918. A VKM 133079. IV. szám alatt 1918. augusztus 27-i leiratában tudatta, hogy Szőlőssy Sándor főhadnagynak odaítélt 300 koronás jutalmat más szegény sorsú növendéknek adják, mert a jutalmat a honvédelmi minisztérium saját költségvetéséből fedezi. Budapest, 1918. szeptember 7. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁵⁹ 480/1918. A VKM 110291. V. szám alatt 1918. június 27-én leiratot intézett a katonai szolgálatot teljesítő és utolsó évével még hátralevő középiskolai, kereskedelmi iskolai és tanítóképző intézeti tanulók részére rendezendő nyári tanfolyam ügyében. Budapest, 1918. július 4. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁶⁰ 71/1914. A VKM 4569. eln. sz. alatt 1914. október 6-án bizalmas leiratban kért információkat a Magyarországgal ellenséges államok alattvalóiról és azok családtagjairól. Budapest, 1914. október 7. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

állampolgárságot viseltek. Az 1917/1918. tanévre pedig a magyar és német ajkúak mellett (két fő) más nemzetiségek tagjai nem is képviseltették magukat a tanárképző intézetben (*Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1924. 220.).

A hallgatókkal kapcsolatban az az adatszolgáltatási kötelezettség is terhelte az intézet vezetését, hogy vezessenek nyilvántartást a fegyverképtelennek minősített hallgatókról, illetve közülük azokról a személyekről, akik a harcképtelenség ellenére mégis felszólítást kaptak a népfelkelési szolgálat megkezdésére.⁸⁶¹ A kultusztárca ezzel együtt azt is szabályozta, hogy a visszatérő katonák hogyan illeszkedjenek vissza a polgári életbe. Az önkéntesi év keretében, vagy önkéntes jelöltként harctéri szolgálatot teljesítők számára megtiltották a szabadságolás időtartama alatt a katonai egyenruha viselését,⁸⁶² amellyel alighanem azt akarták elkerülni, hogy megjelenésükkel a polgári társadalom hétköznapjainak ne legyen közvetlenül látható formában jelen a háború, noha egyébként a hírek és a gazdasági hatások révén hatásai nagyon is érvényesültek a köznap életben (*Hatos*, 1918. 22.).

A harcterekre vezényelt, vagy az onnan visszatérő katonákat rendszeresen helyeztek el oktatási intézményekben, katonai szállóhelyé, vagy kórházzá alakítva azokat. 1914. szeptemberében a gyakorlóiskola igazgatója jelezte, hogy a háború kitörése óta öt alkalommal vezényeltek csapatokat az intézet falai közé megzavarva ezzel a tanítás menetét, illetve a gyakorló jelöltek hospitálását.⁸⁶³ Így a gyakorlóiskola székhelyét ideiglenesen 1914 októberében áthelyezte a főváros engedélyével a VKM a VIII. kerületi községi főreáliskola helyiségeibe.⁸⁶⁴

A súlyos emberi és anyagi áldozatvállalás, valamint a tanárképzés rendjének megzavarása mellett 1918 nyarán az is előfordult, hogy politikai kapcsolatok felhasználásával, nyomásgyakorlás útján próbált meg egy főreáliskolai tanár tanárképző intézetben állást nyerni. Munkácsy Kálmán 1918. júniusában Zichy János, az éppen hivatalban levő kultuszminiszter uradalmi felügyelőjén keresztül szeretett volna kinevezéséhez támogatást nyerni. Miután a felügyelő a VKM-miniszter jóindulatába ajánlotta Munkácsyt,⁸⁶⁵ közvetlenül a tárcavezetőnél akarta elérni áthelyezését a tanárképzőbe.⁸⁶⁶ A minisztérium Eötvös Loránd elnök véleményét kérte, aki egyfelől megállapította, hogy kinevezése azért sem lehetséges, mert nincs a Munkácsy által igényelt VIII. fizetési osztályú tanári állás az intézetben, másfelől

⁸⁶¹ 155/1914. A VKM 5208. eln. szám alatt 1914. november 7-én bizalmas leiratban közölte, hogy az igazgató jelölje meg azokat az 1878–1890 között született személyeket, akiket fegyverképtelennek nyilvánítottak, de a népfelkelési tényleges szolgálatra behívót kaptak. Budapest, 1914. november 12. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁶² 326/1917. A VKM 32568. V. számú rendeletben 1917. március 13-án írta elő, hogy az önkéntesek, vagy önkéntes jelöltek szabadságolásuk időtartama alatt polgári ruházatot kötelesek viselni. Budapest, 1917. március 22. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁶³ 37/1914. szeptembere A gyakorló gimnázium igazgatójának felterjesztése, hogy a katonaság újból, immár ötödik alkalommal foglalta le az intézet helyiségeit. Budapest, 1914. szeptembere. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁶⁴ 90/1914. A tanárképző intézet igazgatója jelenti, hogy a gyakorló főgimnázium a székesfőváros engedélyével 1914. október 19-től a VIII. közs. főreáliskola helyiségeiben folyik az intézet növendékeinek tanítása. Budapest, 1914. október 21. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁶⁵ Wolff Károly, Zichy János uradalmi felügyelőségének felügyelője által írott levél a VKM-miniszterhez Dr. Munkácsy Kálmán ajánlásáról. Budapest, 1918. június 11. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁸⁶⁶ Munkácsy Kálmán levele a VKM-miniszternek kinevezését kérve. Budapest, 1918. június. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

pedig a kérvényező szakterületét képző történeti tanszak az, amelynek oktatása az egyetemen és az intézetben is jól megoldott. Így Munkácsy kinevezése az intézethez felesleges, csak a hallgatók óraterhelését, illetve a költségvetési kiadásokat növelte volna.⁸⁶⁷ A minisztérium elfogadta az elnök álláspontját, így Munkácsy kísérlete meghiúsult.⁸⁶⁸

Noha a tanárvizsgálat és általában a tanárképzés jogi kereteit érintő szabályozásokból megállapítható, hogy a háborúval kezdődő időszakban az állam különleges intézkedései nyomán a professziós keretek fellazultak, a szakértői megbízások tekintetében a miniszteriális igazgatás továbbra is támaszkodott a hivatáscsoportot felügyelők állásfoglalására. Az új politikai kurzusok azonban mind a tanárképzés koncepcionális, ideológiai, mind pedig szervezeti keretei tekintetében eltérő nézeteket vallottak és a tanári hivatáscsoport igazgatására, felügyeletére más technikákat alkalmaztak, mint a háborús nyomás alatt összeroskadó dualista berendezkedés. Az igazgatóság 1918 novemberében némi meglepetéssel állapította meg, hogy csak három személytől kellett esküt kivennie az impériumváltás miatt, ugyanis két tanár és a pedellus voltak közvetlenül az intézethez rendelve teljes állásban.⁸⁶⁹ A főállású tanárok számának felemelése, illetve az intézet feladatkörének későbbi újjászervezése azonban aligha találkozott a tanárképezde irányításának felfogásával.

6.2.2. A professzionalizmus formálásának személyi háttere: a tanárképző intézet tanácsának és tanári karának változásai a századfordulót követően

16. kép: Petz Gedeon, 1898

⁸⁶⁷ 18/1918. Eötvös Loránd, a középiskolai tanárképző intézet elnökének levele a VKM-miniszterhez Munkácsy Kálmán kinevezése ügyében. Budapest, 1918. szeptember 10. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁸⁶⁸ 172.291/1918. IV. Budapesti középiskolai tanárképző intézet elnöke: Munkácsy Kálmán főreáliskolai tanár kérvénye. Budapest, 1918. szeptember 20. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁸⁶⁹ Roseth Antal, a görög tanára, Waldapfel János a módszertan tanára, illetve Szigeti János pedellus. Petz maga alighanem az egyetemi tanárokkal együtt tett esküt a bölcsészkaron. A gyakorlóiskola tanárai nem a tanárképző intézet igazgatójának, hanem a gyakorló gimnázium vezetőjének tettek esküt. 61/1918. Petz Gedeon a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1918. november 14. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

A tanárképző intézet működésének stabilitásához a szervezeti átalakulás mellett az is hozzájárult, hogy az intézet vezetése, illetve legfőbb döntéshozó szervének személyi összetétele viszonylagos állandóságot mutatott. Heinrich Gusztáv ugyan 1905 decemberében távozott az intézetből, mivel elnyerte az Akadémia főtitkári tiszttét,⁸⁷⁰ de helyére Eötvös Loránd elnök javaslatára Petz Gedeon korábbi tanácsjegyzőt nevezte ki a VKM, akinek a személye több évtizedre összefonódott a tanárképző intézettel. Petz jegyzői teendőinek ellátására pedig Wittmann Ferencet szemelte ki Eötvös, aki a tanárvizsgáló bizottságban ugyancsak hasonló feladatot látott el.⁸⁷¹ A minisztérium mindkét személyi javaslatához hozzájárult, így a tanácsstagok mellett az adminisztratív irányításban is átfedés alakult ki a tanárvizsgáló bizottság, illetve a tanárképző intézet vezetése között.⁸⁷²

A tanács tagjainak összetételében 1910-ig mindössze két személycsere történt. A leköszönt Heinrich és az 1908 folyamán elhunyt Than Károly megüresedett helyére az 1909/1910. tanévben a tanács újbóli kinevezésével Fináczy Ernő, illetve Entz Géza került a testületbe ([*Sine nomine*], 1909a. 93.; [*Sine nomine*], 1910a. 94.).⁸⁷³ A felkért óraadó tanárok, illetve repetitorok között azonban jóval nagyobb volt a fluktuáció. Az 1900/1901. tanévben Becker Fülöp Ágost megbízatása a francia nyelvórák tartására megszűnt, így ezeket Keszler József ismét egyedül vezette (Ld. [*Sine nomine*], 1902a. 79–80.). Becker helyére csupán az 1908/1909. tanévben nevezték ki Haraszti Gyulát, aki a következő esztendőben nyert professzori katedrát a bölcsészkaron ([*Sine nomine*], 1909a. 94.; [*Sine nomine*], 1910a. 60.). Gyulai Pál irodalomtörténeti stúdiumokat utoljára az 1901/1902. tanévben tartott ([*Sine nomine*], 1902a. 79.), Riedl Frigyes az 1905/1906. tanévtől bízták meg óráinak átvételével ([*Sine nomine*], 1906a. 87.), aki alig fél évtizeddel később ugyancsak egyetemi katedrát nyert.

Pasteiner Gyula révén az 1898/1899. tanév második felétől jelentek meg a művészettörténeti stúdiumok az intézet tanrendjében.⁸⁷⁴ Fináczy Ernő tanácsstaggá való kinevezését megelőzően az 1902/1903. tanévben kapott először megbízást pedagógiai órák tartására ([*Sine nomine*], 1903a. 78.). Felkérésében szerepet játszhatott, hogy Kármán Mór kényszernyugdíjazását⁸⁷⁵ követően a helyettesítésére felkért Waldapfel János előbb a gyakorlóiskolában vált rendes

⁸⁷⁰ 88/1905. Dr. Heinrich Gusztáv akadémiai főtitkárnak köszöntő levél. Budapest, 1905. január 22. ELTE EL15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸⁷¹ 35/1905. november 23. A tanárképző intézet elnökének felterjesztése az igazgató és a tanácsjegyző ügyében. Budapest, 1905. november 23. ELTE EL15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸⁷² 54/1905. A VKM 98.491. szám alatt 1905. december 24-én leiratban közölte, hogy Dr. Heinrich Gusztávot felmenti az igazgatói teendők alól és Dr. Petz Gedeont nevezi ki, a tanárképző intézeti tanács jegyzőjévé pedig Wittmann Ferencet tette meg. Budapest, 1905. december 21. ELTE EL15/b 3. Napló, 1884–1906. A tanárképző intézet 1899/1900-ban kinevezett tanácsstagjait, illetve tanári karát lásd a Függelékben csatolt 30. számú táblázatban.

⁸⁷³ Ld. 7/1909. A VKM 90990. szám alatt 1909. augusztus 30-án a tanárképző intézeti tanács tagjait kinevezte 1909. szeptember 1-től a következő öt évre: Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Lánczy Gyula, Pauer Imre, Ponori Thewrewk Emil. Budapest, 1909. szeptember 9. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸⁷⁴ 121/1899. A VKM 83882. szám alatt 1898. december 31-én leiratban közölte az igazgatósággal, hogy Dr. Pasteiner Gyula az 1898/1899. tanév második felében művészettörténeti előadások megtartásával lesz megbízva. Budapest, 1899. január 16. ELTE EL15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸⁷⁵ 187/1899. A VKM 18197. szám alatt 1899. április 12-én leiratban közölte, hogy Dr. Kármán Mórt ideiglenesen nyugdíjazják, miután ezt felesége kérte. Budapest, 1899. április 17. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

tanárrá,⁸⁷⁶ illetve ideiglenes jelleggel a középiskolai tanítás módszertanához tartozó stúdi-umok tartásával is megbízták külföldi tanulmányútjait követően,⁸⁷⁷ véglegesítésére azonban csak később került sor. Fináczy vele szemben épp kinevezését megelőzően, 1901-ben vált egyetemi tanárrá Lubirch Ágost halálát követően, így egyetemi tanárként előnyt élvezett Waldapfellel szemben. Szintén az 1902/1903. tanévben vált a tanári kar tagjává Mahler Ede, a keleti népek történetének habilitált tanára ([*Sine nomine*], 1903a. 55.), illetve repetitorként felkérést kapott Szilasi Móric helyett Gyomlay Gyula görög olvasmányi, Franzenau Ágoston ásványtani, Oberle Károly pedig matematikai gyakorlatok tartására ([*Sine nomine*], 1903a. 79.).

A megújult szabállyal összhangban tehát a tanács ügyelt arra, hogy forrásokat különít- sen el fiatal tudósjelöltek megbízására, akik közül később többen tanárként kaptak megbízást a tanárképző intézetben, majd egyetemi katedrát nyertek a fővárosban, vagy a létrejövő új tudományegyetemeken. Így Cserép József előbb az 1907/1908. tanévben Fiók Károly helyett lett repetitor, majd egy év múlva már tanárként kapott felkérést a latin irodalmi olvasmányok- hoz kapcsolódó kurzus vezetésére ([*Sine nomine*], 1909a. 93.). Ugyancsak 1908/1909-ben lett német nyelvi tanár a korábban szintén repetitor Hoffmann Frigyes, hozzá hasonlóan Gyomlay Gyula görög órákra, míg Négyesy László magyar stílusgyakorlatok tartására kapott felkérést tanárként korábbi szolgálatait követően ([*Sine nomine*], 1909a. 93–94.). A repetitoroktól elvár- ták, hogy minden félév végén jelentést tegyenek addigi működésükről, amelyet szakterületük tanácstagja értékelt ki.⁸⁷⁸ E jelentések, illetve a hallgatók előre haladásáról készített beszá- molók alapján értékelték ki teljesítményüket, amelyet követően meghosszabbíthatták vagy megszüntethették megbízatásukat. Cholnoky Jenő földrajzi repetitornak azonban nem kellett tanári megbízatásra várnia a tanárképző intézetnél, hiszen rögtön kinevezést nyert a kolozsvári egyetemre 1904/1905. tanévet követően ([*Sine nomine*], 1905a. 86.). Az ilyen típusú gyors előrehaladás azonban ritka volt, általában a repetitorságot követően tanári felkérést kaptak a fiatalabb előadók, majd innen pályázhattak rendes tanári kinevezésért.

Az 1904/1905. tanévben a távozó Kőnig Gyula helyére Kürschák József, szintén műegyetemi előadó nyert oktatói megbízást az intézetnél matematikai stúdiumok tartására.⁸⁷⁹ A levéltári forrásokból úgy tűnik, hogy Kőnig 1905 után sem szakadt el teljesen az intézettől, de tisz- teletdíját fiatalabb kollégájának ajánlotta fel.⁸⁸⁰ Ugyanebben a tanévben váltotta fel Csillag Vilmos analízis és geometriai órák tartására felkért repetitort Romsauer Lajos ([*Sine nomine*],

⁸⁷⁶ 146/1900. A VKM 74.305. szám alatt 1900. december 18-án Waldapfel Jánost helyettes tanárból rendes tanárrá nevezte ki Eötvös Loránd elnök előterjesztésére. Budapest, 1900. december 21. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸⁷⁷ 6/1906. Waldapfel János képzésére vonatkozó irat átadására vonatkozó bejegyzés. Budapest, 1906. szeptem- ber 5. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.; 43/1906. októbere A VKM 82703. szám alatt 1906. október 10-én Waldapfel János gyakorló gimnáziumi tanár részére 300 Koronás segélyt folyósít külföldi tanulmányút céljára. Budapest, 1906. októbere. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁷⁸ 159/1906. Dr. Zemplén Győző az igazgatóságnak beszámoló 1905/1906. évi tanári repetitori tevékenységéről. Budapest, 1906. április 24. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸⁷⁹ 14/1904. Felterjesztés Dr. Kőnig Gyula távozásáról és Dr. Kürschák József műegyetemi nyilvános rendes tanár tiszteletdíjának a két félévre történő kiutalványozásáról. 1904. szeptembere. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

⁸⁸⁰ 220/1906. Igazgatói felterjesztés, hogy Dr. Kőnig Gyula nem fogja tiszteletdíját felvenni és Dr. Kürschák Józsefet ajánlja az 1906/1907. tanév I. félévére matematika előadások tartására. Budapest, 1906. július 17. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

1905a. 86.). Egy évvel később azonban ideiglenesen átadta helyét Szerényi Gézának, majd visszatért a tanárképző intézet előadói közé ([*Sine nomine*], 1908a. 90.). Fölsér István azonban az 1905/1906. tanévben végleg távozott az ábrázoló geometria rendes előadói közül, helyére pedig az 1908/1909. tanévben Tötössy Béla műgyegetemi tanár került ([*Sine nomine*], 1909a. 94.).

A klasszika-filológia területén az 1905/1906. tanévben a tanári testület tagjává vált Némethy Géza nyilvános rendkívüli tanárként ([*Sine nomine*], 1906a. 87.), Kolozsvárra történő távozása eredményezte, hogy Vári Rezsőt helyetteseként alkalmazták az 1910/1911. tanévtől ([*Sine nomine*], 1911a. 101.),⁸⁸¹ illetve Cserép József repetitorként ugyancsak tanári megbízást kapott. Némethy távozása előtt az 1906/1907. tanévben Kassai Gusztáv is kivált a klasszikus nyelveket tanító megbízott előadók közül (Vö. [*Sine nomine*], 1907a. 88.),⁸⁸² helyét 1908/1909-ben Herald Ferenc foglalta el rendes tanárként ([*Sine nomine*], 1909a. 93.).⁸⁸³ Véltetően repetitorként csatlakozott az intézethez korábban,⁸⁸⁴ az 1905/1906. tanévben Hüttl Ernő a kémia, illetve Zemplén Győző, a természettan előadója.⁸⁸⁵ Utóbbi az Eötvös Collegium neveltje volt, tudományos pályafutásának elindításában az interntatusi nevelés mellett Eötvös Loránd elnök is jelentős szerepet játszott ([*Sine nomine*], 1906a. 87.). Hüttl az 1909/1910. év végével kivált az intézetből ([*Sine nomine*], 1910a. 94.). Ugyanebben az időszakban véltetően szintén repetitorként kapott megbízást Dienes Pál mennyiségtanra, illetve ifj. Entz Géza állattanra, aki a repetitori megbízásáról lemondó Méhely Lajos helyett szemeltek ki ([*Sine nomine*], 1910a. 95.).⁸⁸⁶ A tanári megbízással szolgáló előadók közül Lóczy Lajos, a földrajz előadója 1908/1909. tanév folyamán távozott az tanárképző intézetből ([*Sine nomine*], 1909a. 93–94.).

⁸⁸¹ Erdetileg Pecz Vilmos és Hegedűs István szakvezető tanárok Maywald Józsefet ajánlották helyére. 430/1909. június Dr. Pecz Vilmos és Hegedűs István tanárok javaslata a tanárképző intézeti elemi ó-görög nyelvtani előadások ellátásáról. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. Az igazgató azonban mégis Várit javasolta kinevezésre a minisztérium részére. 29/1909. Az igazgató felterjeszti, hogy Dr. Némethy Géza helyére Dr. Vári Rezsőt nevezzék ki tanárként és számára utalják a 400 korona tiszteletdíjat. Budapest, 1909. szeptember 23. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. Várit később külföldi útjain Cserép József és Némethy Géza is helyettesítette óráinak megtartásában. 32/1910. Az igazgató felterjeszti, hogy Tacitus alakjáról szóló tanárképző intézeti előadást október és november hónapokban Vári Rezső helyett Cserép József fogja megtartani, így Cserép számára 160 korona utalványozását kéri. Budapest, 1910. október 6. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. 9/1913. Hirdetés: Dr. Vári Rezsőt, mivel külföldi tanulmányútra ment, Cicero olvasása című előadását a félévben Némethy Géza helyettesíti. Budapest, 1913. szeptember 9. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁸² Kassait véltetően a minisztérium nyugdíjazta. 147/1906. A VKM 105771. szám alatt 1906. december 26-án leiratot intézett Dr. Kassai Gusztáv nyugdíjazása ügyében. Budapest, 1906. január 21. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁸³ Herald a II. kerületi katolikus főgimnázium tanára volt, innen osztották be a tanárképző tanárává középiskolai igazgatói kinevezéssel a VII. fizetési osztályba sorolva. [*Sine nomine*] (1908): Tudósítás Herald Ferencz II. kerületi kat. főgimnáziumi rendes tanár kinevezéséről a Budapesti Középiskolai Tanárképző-Intézethez. *Budapesti Közlöny*, 42. 149. 1.

⁸⁸⁴ Az 1908/1909. tanévtől ugyanis az almanachok a tanári testület tagjait nem különítették el a repetitoroktól, mint korábban. Ez ugyanakkor nem jelentette azt, hogy a repetitorság intézménye megszűnt volna, hiszen az intézet belső adminisztratív ügyvitele szerint például 1909 januárjában külön küldte el a tanárképző intézeti tagok névsorát a tanári megbízatással, illetve a repetitori felkéréssel működő oktatók számára. Ld. 236–274/1909. február 19. Az igazgatóság megküldi a tanárképző intézeti repetitoroknak, illetve tanároknak az 1908/1909. tanév II. felére beiratkozott hallgatók névsorát. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁸⁵ MDKL 23. doboz, 24. dosszié, 69. csomó.

⁸⁸⁶ 169/1908. Dr. Méhely Lajos levele a tanárképző intézet igazgatójához, amelyben repetitori megbízatásáról lemond. Budapest, 1908. december 30. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

17. kép: Békefi Remig, 1912

Az 1910 utáni időszakban a tanács tagjai között négy személyi változás történt.⁸⁸⁷ Ezek közül Lánczy Gyula kiválása kényszerűségből történt, ugyanis 1911 folyamán elhunyt,⁸⁸⁸ helyére Békefi Remiget nevezte ki a minisztérium, aki azonban 1912-ben lemondott tanácstagságáról zirci apáttá választása miatt (*Szentpétery*, 1935. 582.), így új tagként a VKM Kövesligethy Radót nevezte ki ([*Sine nomine*], 1913a. 112.).⁸⁸⁹ Békefi azonban nem távolodott el az intézettől, s tanácstagságát is megtartotta, a tanácsüléseken azonban vélhetően csak alkalmanként jelent meg,⁸⁹⁰ fogadóórát viszont a tanárjelöltek eligazításához rendszeresen tartott.⁸⁹¹ 1911 novemberében Ponori Thewrewk Emil kivált a tanárvizsgáló bizottságból, illetve ezzel együtt tanárképző intézeti tanácstagságáról is lemondott. Eötvös elnökként

⁸⁸⁷ Az 1909/1910. tanévben kinevezett tanárképző intézeti tanácsstagokat, illetve a tanári kar tagjait lásd a Függelékben csatolt 31. táblázatban.

⁸⁸⁸ 208/1911. Az elnök jelentést tesz a minisztériumnak Lánczy Gyula tanácsstag elhunytáról. Budapest, 1911. február 15. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁸⁹ 305/1912. Eötvös Loránd elnök felterjesztése Dr. Békefi Remig lemondásáról, Dr. Kövesligethy Radó tanárképző intézeti tanácsstaggá történő kinevezéséről. Dr. Békefi Remig tiszteletdíját megszüntetik, de tanácstagi minősége érintetlen maradt. Budapest, 1912. március 13. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁹⁰ 434/1912. A VKM 36732. szám alatt 1912. június 14-én közölte, hogy Dr. Kövesligethy Radót a tanárképző intézeti tanács kinevezésének időtartamára a tanács tagjává kinevezi. Dr. Békefi Remig tiszteletdíját megszünteti, de tanácstagi minősége érintetlenül hagyatik. Budapest, 1912. július 3. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁹¹ 17/1912. Levél Békefi Remighez, hogy vajon hajlandó-e a tanácstagi tisztnak megfelelően szeptemberben fogadni a növendékeket. Budapest, 1912. szeptembere. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.; 18/1912. Hirdetés, hogy a történelem-földrajz szakos tagok Békefi Remig és Kövesligethy Radó tanácsstagoknál jelentkezzenek. Budapest, 1912. szeptembere. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

a klasszika-filológia másik nyilvános rendes tanárát, Pecz Vilmost ajánlotta,⁸⁹² akit a VKM ki is nevezett helyére ([*Sine nomine*], 1912a. 106.).⁸⁹³ Az 1913/1914. tanévben pedig Entz Géza távozott a tanácsból, helyét Mágócsy Dietz Sándor foglalta el, aki a növénytan nyilvános rendes tanáraként, ugyancsak a természetrajz területének oktatója volt ([*Sine nomine*], 1914a. 117.). Az ekkor létrejött személyi összetétel 1914-ig nem változott, ugyanis 1914 augusztusában az összes tanácsstag megbízását meghosszabbította a minisztérium.⁸⁹⁴

A tanári kar összetételében csakúgy mint az előző időszakban, ezúttal is több módosulás történt. Az 1911/1912. tanévben mennyiségügyi órák tartására kapott felkérést Fejér Lipót, aki épp 1911 szeptemberében vált egyetemi tanárrá ([*Sine nomine*], 1912a. 64–65.; 107.). Ugyanebben az évben ideiglenesen távozott Négyesy László, vélhetően egyetemi tanári kinevezése miatt.⁸⁹⁵ Utódjának a keresése is megindult,⁸⁹⁶ azonban végül mégsem vált ki az intézetből, hiszen a későbbiekben is kapott felkérést stilisztikai gyakorlatok tartására. Amíg Négyesy helyére az igazgató maga terjesztett elő javaslatot, a görög tanszak esetében viszont szokatlan eljárás körvonalai bontakoztak ki, ugyanis a fennmaradt levéltári forrásokból úgy tűnik, mintha Roseth Arnold főgimnáziumi rendes tanár kinevezését a tanárképző intézethez a VKM kezdeményezte volna.⁸⁹⁷ Miután nem támasztottak vele szemben kifogást, így beosztást nyert,⁸⁹⁸ azonban ez alighanem a kezdeti időszakban repetitorságot jelentett, mivel több iktatókönyvi bejegyzésben is ebben a csoportban található Roseth személye (Vö. [*Sine nomine*], 1912a. 107.).⁸⁹⁹ Herald Ferenc elhunytát követően óráinak továbbvitelével is megbízták.⁹⁰⁰

⁸⁹² 112/1911. Eötvös Loránd elnöki felterjesztése, amelyben a tanárvizsgálatról lemondott Thewrewk Emil helyébe Dr. Pecz Vilmost ajánlja. Budapest, 1911. november 10. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁹³ 177/1911. A VKM 138.253. szám alatt 1911. december 5-én báró Eötvös Loránd elnökhöz intézett leiratban a lemondott Thewrewk Emil helyére Pecz Vilmos nyilvános rendes egyetemi tanárt 1914 végéig tanácstaggá nevezte ki. Budapest, 1911. december 5. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁹⁴ 24/1914. A VKM 108157. IV. szám alatt 1914. augusztus 22-én szeptember hó 1-től számítandó öt év tartamára kinevezte a tanárképző intézeti tanács tagjait: igazgató: Petz Gedeon, tanácsstagok Békefi Remig (fizetéstelen minőségben), Beöthy Zsolt, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Kövesligethy Radó, Mágócsy Dietz Sándor, Pauer Imre, Pecz Vilmos. Jegyző: Wittmann Ferencz. Budapest, 1914. szeptember 21. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁹⁵ 269/1911. Igazgatói felterjesztés a Dr. Négyesy László távozásával megüresedett VII. fizetési osztályú állás betöltésére. Budapest, 1911. március 22. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁹⁶ 275/1911. Az igazgató felterjesztése a Négyesy László távozásával megüresedett magyar-latin tanszék betöltésére. Budapest, 1911. március 31. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁹⁷ 354/1911. A VKM 9669. szám alatt 1911. május 31-én leirata, amelyben arra nézve kér véleményt a minisztérium, hogy Roseth Arnoldot kinevezzék-e előadónak görög nyelvből. Budapest, 1911. május 31. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁹⁸ 35/1911. A VKM 76279. szám alatt 1911. szeptember 26-án Roseth Arnold főgimnáziumi tanárt a görög nyelv tanítására a tanárképző intézetbe osztja be. Budapest, 1911. október 1. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁸⁹⁹ 414–418/1912. A latin-görög tanárképző intézeti repetitoroknak levél, hogy minden félév végén az elvégzett tananyagról szóló jelentést küldjének az igazgatóhoz, mellékelve a négyévi klasszika-filológia tanterve. Vári Rezső, Harald Ferencz, Gyomlay Gyula, Roseth Arnold. Budapest, 1912. június 22. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. Költségvetési többletfordítást nem okozott a minisztériumnak Roseth kinevezése, ugyanis egyelőre beosztott középiskolai tanárként működött az intézetben. Ld. 500/1917. Petz Gedeon a tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez az 1918/1919. évi költségvetési előirányzat tárgyában. Budapest, 1917. június 18. MNL OL K 500. 140 doboz, 8. tétel (1917).

⁹⁰⁰ 351/1913. Résztvétávirat Dr. Herald Ferencz özvegyének. Budapest, 1913. márciusa. ELTE EL 15/b 4. Napló,

Herald megüresedett helyére 1915-ben Révay József késmárki tanár, illetve Huszti József is pályázatot nyújtott be, amelynek elbírálását Pecz Vilmos tanácstagra bízta az igazgatóság.⁹⁰¹ Révay gyakorlott középiskolai tanár volt, emellett magántanári képesítéssel is rendelkezett. Ennek ellenére Huszti választotta Pecz Vilmos, akit Eötvös Collegium-i növendékként, illetve tanárként jól ismertek klasszika-filológus kollégái, illetve az elnök, Eötvös Loránd is.⁹⁰²

Az 1912/1913. tanévben Fejérfataky László, Marczali Henrik és Mahler Ede mellett Angyal Dávid, a magyar történelem nyilvános rendes tanára kapott felkérést tanári minőségben tanárképző intézeti történeti stúdiumok tartására.⁹⁰³ Ugyanebben az esztendőben csatlakozott az intézethez Bleyer Jakab, a német irodalomtörténet rendes tanára, illetve Némethy Géza klasszika-filológus, akit Kolozsvárról áthelyeztek ismét a fővárosba ([*Sine nomine*], 1913a. 112.). Némethy mellett Láng Nándort is beosztották a tanárképző intézethez vélhetően repetitorként görög nyelvi órák tartására.⁹⁰⁴ Riedl Frigyes, a magyar irodalomtörténeti stúdiumok oktatója viszont távozott, ifj. Entz Géza helyét külföldi kiküldetésének idejére pedig ideiglenesen Abonyi Sándor foglalta el.⁹⁰⁵ 1912-ben kezdeményezte nyugdíjazását Keszler József, a francia nyelv és irodalom tanárképző intézeti rendes tanára, aki erre az időszakra a leghosszabb ideje szolgálatban álló előadóvá vált.⁹⁰⁶ Nyugalomba vonulását azonban a minisztérium többszöri kérés ellenére sem engedélyezte.⁹⁰⁷ Az 1912/1913–1913/1914.⁹⁰⁸ közötti időszakban elhunyt Lengyel Béla és Warha Vincze, így a kémia területe képviselő nélkül maradt. Török Aurél elhalálózásával pedig az embertani órák is megszűntek az intézetben.⁹⁰⁹ Medveczky Frigyes, a filozófia tanára ugyancsak elhunyt

1906–1921.; 366/1913. Hirdetés: Dr. Herald Ferenc előadását Roseth Arnold fogja a továbbiakban tartani. Budapest, 1913. márciusa. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹⁰¹ 49/1915. A tanárképző intézet igazgatója megküldi Pecz Vilmos tanácstagnak Révay József és Huszti József pályázatát, akik a latin nyelvi tanszék elnyeréséért folyamodtak. Budapest, 1915. október 7. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹⁰² 240/1915. A VKM 129561. IV. szám alatt 1915. november 18-án Huszti Józsefet tanárképző intézeti tanárrá kinevezte. Budapest, 1915. november 22. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹⁰³ 497/1913. június 16. Levél Angyal Dávidnak, amelyben azt kérdezi az igazgatóság, hogy hajlandó volna-e *A magyar történetírás áttekintése* című kollégiumot tartani. Budapest, 1913. június 16. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹⁰⁴ Láng előbb a gyakorlóiskolánál lett rendes tanár 1911 áprilisában. 295/1911. A VKM 42.853. szám alatt 1911. április 26-án Láng Nándort a gyakorló főgimnáziumhoz véglegesíti. Budapest, 1911. május 3. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. Két évvel később pedig már a tanárképző intézethez nyert kinevezést. 436/1913. Az igazgató felterjesztése, hogy Dr. Láng Nándort szolgálattételre a tanárképző intézethez osszák be. Budapest, 1913. június 15. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹⁰⁵ 156/1912. Ifj. Dr. Entz Géza bejelenti külföldi távollétét, így repetitori munkáját is visszamondta, helyetteként Dr. Abonyi Sándort javasolta, Dr. Entz Géza tanácstag is hasonló szellemű javaslatot tett. Budapest, 1912. november 10. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹⁰⁶ 423/1912. június. Az igazgató felterjeszti Keszler József folyamodványát, amelyben nyugdíjazását kéri. Budapest, 1912. június. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹⁰⁷ 492/1917. Petz Gedeon a budapesti középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez Keszler József nyugalomba helyezése ügyében. Budapest, 1917. június 14. MNL OL K 592 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁰⁸ A tanárképző intézet tanácstagjait és tanári karának személyi összetételét az 1913/1914. tanévben lásd a Függelékben csatolt 32. táblázatban.

⁹⁰⁹ 16/1912. Felterjesztés az elhunyt Török Aurél tiszteletdíjának beszüntetése ügyében. Budapest, 1912. szeptember. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

1914 folyamán ([*Sine nomine*, 1913a. 113.; [*Sine nomine*], 1914a. 117.). Új tudományszakként jelent meg viszont a tanrendben a VKM kezdeményezésére a román nyelv és irodalom, amelynek tartását díjtalanul vállalta el Siegescu József, a román nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára ([*Sine nomine*], 1914a. 117.⁹¹⁰

18. kép: Zemplén Győző

A világháború időszakában Huszti József sikeres pályázata és kinevezése mellett visszatért az intézetbe immár nyilvános rendes tanárként Méhely Lajos, aki korábban repetitorként működött a tanárképzőben.⁹¹¹ A földrajz szakterületére Lóczy Lajos távozását követően Czirbusz Gézát kérték fel előadóként az 1914/1915. tanévben, aki az egyetemes földleírás nyilvános rendes tanára volt ([*Sine nomine*], 1915a. 59.).⁹¹² Az 1916/1917. tanévben Domanovszky Sándor a művelődéstörténet nyilvános rendes tanárát bízták meg művelődéstörténeti stúdiumok tartásával.⁹¹³ A világháborús harcok közvetlenül is befolyásolták a tanári kar változásait, mivel Erdély 1916. augusztusi román megszállása után a kultusztárca

⁹¹⁰ 46/1913. A VKM 153719. szám alatt 1913. szeptember 25-én leiratban rendelkezett arról, hogy a román nyelv és irodalom előadások már az 1913/1914. tanévtől kezdve a tanárképző intézeti tanrendbe legyenek felvéve, ha az előadások megtartását az illető tanszak tanára hajlandó díjtalanul elvállalni. Budapest, 1913. október 1. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹¹¹ 112/1915. Az igazgató értesíti Méhely Lajos nyilvános rendes egyetemi tanárt, hogy a tanács őt a tanév II. felében heti 2 órai tanárképző intézeti kollégium tartásával bízta meg. Budapest, 1915. október 26. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹¹² 650/1915. Petz Gedeon a budapesti m. kir. középiskolai tanárképző intézet elnökének jelentése az 1914/1915. tanévről. Budapest, 1915. június 17. MNL OL K 500. 140. doboz, 8.tétel (1917).

⁹¹³ 491/1917. Petz Gedeon a budapesti m. kir. középiskolai tanárképző intézet elnökének jelentése az 1916/1917. tanévről. Budapest, 1917. június 16. MNL OL K 500. 140. doboz, 8.tétel (1917).

felszólította az igazgatóságot, hogy a menekülő tanárokat igyekezzen az igazgatóság kedvezményekben, esetleg álláslehetőségekben részesíteni.⁹¹⁴ Ennek eleget téve alkalmazták 1916. szeptemberétől egy félévig Neoliczka Oszkár brassói evangélikus főgimnáziumi igazgatót német nyelvgyakorlatok tartására.⁹¹⁵ Ugyanakkor az intézetet súlyos veszteség is érte, hiszen Zemplén Győző 1916. június 29-én halt hősi halált az olasz fronton.⁹¹⁶

Waldapfel János 1916 júniusában kapott felkérést középiskolai tárgyak tanításának módszertanához kapcsolódó stúdiumok tartására a tanárképző intézetben. Működésére egyfajta kísérletként tekintettek, ugyanis kinevezését azzal indokolták, hogy a pedagógia előadója csak a neveléstan elméleti ismereteibe vezette be a jelölteket, a tanítás módszereibe nem. Waldapfelnek ezt a hiányosságot kellett pótolnia, azonban működése során alá kellett magát rendelnie a pedagógiát képviselő tanácstagnak.⁹¹⁷ A gyakorlóiskolai óraadási kötelezettsége alól Fináczy Ernő kezdeményezésére már korábban, 1914-ben felmentette a minisztérium, mivel részt vett a középiskolai reformhoz kapcsolódó tantervi utasítások kidolgozásában. Vélhetően ekkor ébredt fel benne érdeklődés szakmódszertani irányú kérdések iránt is.⁹¹⁸ Felmentése előtt megpályázta az éppen létrejövő debreceni egyetem pedagógiai tanszékét is,⁹¹⁹ ám végül mégis a fővárosban maradt. 1918 júniusában végül működését sikeresnek ítéelve Eötvös előterjesztésére rendes tanári kinevezést kapott a tanárképző intézethez.⁹²⁰

1917 folyamán Keszler József számára végül engedélyezte a nyugállományba vonulást a VKM, helyére Roseth Arnold görög nyelvtanárt nevezték,⁹²¹ ám ennek jóváhagyása a rendkívüli közállapotok miatt egy évig elhúzódott és végül 1918 áprilisában került rá sor.⁹²² Roseth lényegében Huszti József munkáját egészítette ki az ögörög tanszak élén, mivel Huszti a latin tanításával volt elsősorban megbízva. Alig egy hónap múlva azonban utóbbi

⁹¹⁴ 20/1916. A VKM 116663. V. szám alatt 1916. szeptember 18-án leiratban közölte, hogy a román betörés folytán Erdélyből menekült középiskolai tanárokat lehetőség szerint az intézetnek segélyezni kell. Budapest, 1916. szeptember 23. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹¹⁵ 491/1917. Petz Gedeon a budapesti m. kir. középiskolai tanárképző intézet elnökének jelentése az 1916/1917. tanévről. Budapest, 1917. június 16. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917). 27/1916. Hirdetés, hogy Dr. Neoliczka Oszkár brassói főgimnázium igazgatója német nyelvi kollégiumot tart. Budapest, 1916. szeptember 28. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹¹⁶ 491/1917. Petz Gedeon a budapesti m. kir. középiskolai tanárképző intézet elnökének jelentése az 1916/1917. tanévről. Budapest, 1917. június 16. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917).

⁹¹⁷ 556/1916. Eötvös Loránd elnök felterjesztése Waldapfel János módszertani előadásokkal való megbízása ügyében. Budapest, 1916. június 20. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁹¹⁸ 93/1914. Fináczy Ernő, az Országos Közoktatási Tanács elnökének levele Waldapfel János szabadságolása ügyében. Budapest, 1914. június 3. MNL OL K 500. 141. doboz, 8. tétel (1917).

⁹¹⁹ 366/1914. Waldapfel János pályázta a debreceni egyetem bölcsészeti, illetve pedagógiai tanszékére. Budapest, 1914. március 30. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹²⁰ 466/1918. Eötvös Loránt elnöki felterjesztése, hogy Waldapfel József a VII. fizetési osztályba a középiskolai tantárgyak módszertanának oktatására a tanárképző intézethez rendes tanárként kerüljön kinevezésre. Budapest, 1918. június 28. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹²¹ 83.080/1917. V. A VKM V. ügyszakja: Budapesti középiskolai tanárképző intézet: Roseth Arnold kinevezése. Budapest, 1917. június 14. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹²² 52047/1918. IV. VKM IV. ügyszakja: Roseth Arnold kinevezése tanárképző intézeti rendes tanárrá. Budapest, 1918. április 23. MNL OL K 500. 472. doboz, 25. tétel (1918).

bejelentette, hogy kinevezést nyert az Eötvös Collegiumba rendes tanárként.⁹²³ Bár az inter-nátusban korábban is tiszteletdíjas óraadóként működött Szabó Miklós hadbavonult tanár helyettesítése miatt (*Garai*, 2016. 119.), új megbízatása miatt lemondott tanárképző intézeti tisztségéről, mivel a Collegiumi rendes tanárság rendszerint jelentős elfoglaltságot eredményezett.⁹²⁴

A tanári kar változásából megállapítható, hogy a tanácstagok mindegyike egyetemi professzorként nyert megbízást, s a személyi változások esetében is igyekezett az elnök a tanszakok, illetve az egyéb tanárképesítő intézmények képviselőjét fenntartani a testületben. A tanárok megbízása jobbra ugyancsak a bölcsészkar tanszékek élén történő váltásokat követte, de mellettük az igazgatóság megbízott gyakorló középiskolai tanárokat is, akik vagy már magántanári képesítést szereztek, vagy kiténtek egy-egy tudományterület művelésében. A tudományos címek megléte nem is minden esetben jelentett garanciát az alkalmazáshoz, hiszen Huszti esetéből látható, hogy bár vetélytársa kvalifikáltabb volt, ám a Collegium neveltjének kapcsolati hálója és beágyazottsága saját szakterületén együttesen garantálták az eredményes pályázatot. Roseth Arnold kinevezése a gyakorló középiskolai tanárság irányában való nyitottságot jelzi, hiszen Roseth maga is tanár volt. Emellett pedig végleges kinevezésekor jegyezte meg Petz Gedeon, hogy a tanárképző a jövőben is alkalmazni kíván „jelesebb”, azaz tudományos szempontból képzettebb tanárokat.⁹²⁵

A repetitorok alkalmazásával Eötvös lényegében megteremtette a tudományos utánpótlás intézményesített formáját. Bár a tanárképző intézeti tanárság már az 1880-as évek második felétől is elősegíthette a felemelkedést az egyetemi tanárok sorába, az 1899 utáni repetitorok esetében különösen szembetűnő, hogy nagyobb részük a pesti, kolozsvári és a később létrejövő debreceni és pozsonyi egyetemre nyertek kinevezést. Így a tudományos karrierépítés szempontjából a tanárképzőben eltöltött időszak kifejezetten eredményes volt, ahogyan azt Négyesy László, Cserép József, Huszti József, Roseth Arnold, Cholnoky Jenő vagy Méhely Lajos esetei mutatják. Ezt a megállapítást a más egyetemek tanszékeinek betöltésére irányuló pályázatok is alátámasztják, amelyeket az igazgatóság rendszerint támogatással terjesztett fel a kultusztárcához.⁹²⁶

A repetitorok ellenőrzését részben az igazgatóság végezte a jelentéseik bekérésén keresztül,⁹²⁷ részben pedig a tanács egyes tagjai, akik a szakterületükhöz tartozó beszámolókat tekintették át. Az intézményben betöltendő álláshelyekre érkező pályázatokat is hasonló módszerrel

⁹²³ 378/1918. május 16. Huszti József levele a tanárképző intézet igazgatóságához, hogy a Báro Eötvös József Collegium tanárává nevezték ki. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹²⁴ 471/1918. Petz Gedeon a tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez az 1919/1920. tanévi költségvetési előirányzatról. Budapest, 1918. június 27. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

⁹²⁵ 492/1917. Petz Gedeon a budapesti középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez Keszler József nyugalomba helyezése ügyében. Budapest, 1917. június 14. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹²⁶ Ld. 355/1914. Az igazgató felterjeszti Cserép Józsefnek a debreceni egyetem latin tanszékeinek elnyeréséért benyújtott folyamodványát. Budapest, 1914. március 23. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. 359/1914. Az igazgató felterjeszti Láng Nándor folyamodványát a debreceni egyetem egyik classica-philológia tanszékeinek elnyerésére. Budapest, 1914. március 26. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹²⁷ 525/1916. május 31. Az igazgatóság megküldi Pecz Vilmos tanácstagnak Huszti József, Gyomlay Gyula, Cserép József és Roseth Arnold tanárok jelentéseit a II. félévi tevékenységükről. Budapest, 1916. május 31. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

bírálták el.⁹²⁸ Így a repetitorok státuszának megszervezése nem csupán a tudományos utánpótlás formális kereteinek kialakulását eredményezte, hanem ezzel együtt a felettük gyakorolt felügyelet intézményesítését is jelentette,⁹²⁹ amelyben természetesen az egyetemi tanárok játszottak döntő szerepet, mint szakterületük teoretikus elemeinek felügyelői, illetve formálói.

Összefoglalásként megállapítható, hogy az 1900–1918 közötti időszakban a tanárképző intézet új szervezeti és igazgatási struktúrárt nyert köszönhetően az 1899-es szervezeti szabályzatnak. Az átszervezés alapelve a meglévő tanárképzési intézmények autonómiájának érintetlenül hagyásán, illetve az Eötvös Collegium megalapításakor kialakított „tudós tanárképzés” koncepcióján nyugodott. A francia mintára alapított internátus tehát mind szervezeti, igazgatási tekintetben, mind pedig a tanárképzés, eszmei, ideológiai kereteinek kialakításában hozzájárult a reformokhoz. A tanács kialakításával és rendszeres ülésezésével egyszerre nyert „intézményes” jelleget az intézet, illetve kifejeződött a különálló tanárképző intézetek rendszerre alakításának igénye, amely a megújult szervezeti szabályzatban is megragadható. Ugyancsak fontos eleme volt a folyamatnak, a hosszú ideje bevezetni kívánt repetitori állások rendszeresítése, amellyel a tudományos utánpótlásképzés végre intézményes formát nyert. A tudósjelöltek számára kialakított állások az intézetet nyitottá tették a gyakorló középiskolai tanárok irányába is, a pozíció elnyerésével sikerrel lehetett pályázni akár a budapesti egyetemen, akár pedig az 1910-es évek második felében alapított új felsőoktatási intézetekben létrejövő professzori státuszok elnyerésére. Ezzel együtt azt is szükséges megállapítani, hogy az óraadó tanári állások, illetve a tanácsstagok személyi változásai jobbra a bölcsészkar professzori kinevezések rendjét követték.

A korábbi időszakokhoz képest a viszonylagos stabilitás kialakulásához hozzájárulhatott, hogy 1899 után az igazgató személye egyszer, a tanács összetétele pedig hat alkalommal változott meg, illetve a szervezeti struktúrára is csak kisebb kiigazítást hajtott végre a minisztérium Eötvös Loránd kérésére Wittmann Ferenc igazgatóhelyettesé történő kinevezésével, illetve a tanárképző intézet és a gyakorlóiskola viszonyának kodifikálásával. Ez az intézeti stabilitás, illetve a felügyelet új technikáinak bevezetése (tanárképző intézeti jelentéskönyv, a tanárképző intézeti tagok névsorának rendszeres körbeküldése) azt eredményezte, hogy az iktatókönyvekben kevesebb bejegyzés rögzített kilépést, illetve kicsapást az intézetből. A tagságot az igazgatóság megpróbálta vonzóbbá tenni a szorgalmi jutalomdíjak, illetve a gyakorlóiskolai ösztöndíjak összegének és számának felemelésével. A tanárképző intézeti ösztöndíjak azonban 1899 után sem összegüket, sem pedig számukat tekintve nem változtak. Az ösztöndíjakat lehetséges volt a női hallgatóknak is elnyernie, ám nyertes pályázataik számát részben a férfi hadviselt tanárjelöltek érdekeire hivatkozva, részben pedig úgy korlátozta a tanács, hogy egyszerűen nem osztotta ki a felszabaduló ösztöndíjas helyeket.

A testvérintézmények közül a kolozsvári tanárképző intézet felett közvetett felügyeletet gyakorolt már kialakított szakértői vélemények elbírálásával, illetve területi illetékességükbe

⁹²⁸ 88/1904. Az igazgatóság Dr. Lánzi Gyula véleményét kéri az intézetben betöltendő történeti tanszék ügyében. Budapest, 1904. decembere. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.; 587/1915. Pecz Vilmos tanácsstag jelentése a latin tanszék betöltése ügyében. Budapest, 1915. május 19. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹²⁹ 17–24/1900. Felhívás Dr. Fiók Károly, Csillag József, Hoffmann Frigyes, Méhely Lajos, Franzenau Ágoston, Cholnoky Jenő, Négyesy László, Szilasi Mórícz repetitorokhoz, hogy előadásaik és repetitoriumok címét és idejét jelentsék be az igazgatóságnak. Budapest, 1900. szeptembere. ELTE EL 15/b 3. Napló, 1884–1906.

tartozó ügyekről készített állásfoglalások készítésével a fővárosi tanárképző tanácsa. A debreceni tanárképzés ügyeibe pedig közvetlenül is beavatkozott azzal, hogy az alacsony hallgatói számra, illetve költségtakarékossági okokra hivatkozva megakadályozta tanárképző intézet létrehozását a cívisvárosban. A pozsonyi intézettel kapcsolatban vélhetően nem alakult ki formális felügyelet, egykori tanárain keresztül nyerhetett értesülést az igazgatóság az ottani tanárképzés ügyeiről.

A háború mind emberélet, mind pedig anyagi tekintetben súlyos veszteségeket eredményezett az intézet számára. Zemplén Győző halála, illetve a költségvetési szigor bevezetése miatt a korábban kialakult tanrendet csak elemeiben lehetett követni. A háború okozta gazdasági nehézségek 1916-ot követően az intézet számára is kézzelfoghatóvá váltak a háborús segélyek megjelenésével, a fém tárgyak beszolgáltatásával, illetve a karácsonyi szünetek kényszerű meghosszabbításával.

Az újjáalakított tanárképző intézetnek a háborús nehézségek mellett maradt legalább két olyan elem a működésében, amelyet a korábbi rendszer örökségeként nem tudott meghaladni. Az egyik ezek közül a tanárképző intézeti órák különböző egyetemi épületekben való megtartása volt, amelyet saját székhely hiánya okozott. Emiatt az igazgatóság kénytelen volt adminisztratív eszközök alkalmazásával (jelentések, jelentkező könyvek ellenőrzése) felügyeletet gyakorolni a tagság, illetve a repetitorok felett. A másik ilyen elem, hogy a szabályzat ugyan kifejezete a tagság kiterjesztésének igényét valamennyi egyetemi hallgatóra, beleértve az elsőéveseket is, ám ezt nem sikerült realizálni. A 20. század első éveiben a tanárképző intézet, illetve az Eötvös Collegium együttesen a hallgatók majdnem 40%-nak a képzésére voltak hatással (1900/1901. 38,01%-a, 1901/1902. 34,12%), ez az arány a század közepére a bölcsészkar hallgatói létszámok növekedésével, illetve a kar képzését kiegészítő intézetek tagságának némi csökkenésével a rendes hallgatók alig valamivel több mint ötödére terjedt ki (1905/1906. 21,63%).⁹³⁰ A világháború előtt ugyan növekedett a kiegészítő képzésben részesülő hallgatók száma köszönhetően az Eötvös Collegium bővítésének, de összességében így sem fedte le a tanárképző intézet, illetve az internátus tagsága együttesen a bölcsészkar hallgatók harmadát (1913/1914. 28,75%), a háború végén pedig tagságuk aránya a kari hallgatóság ötöde alá csökkent (1917/1918. 17,60%). Mindez azt jelenti, hogy a tanárjelöltek professzionális felkészülése, végső soron, professzionális megnevezésén keresztül képet mutathatott, hiszen elmélyült tanulmányok folytatására csupán egy csekély részük számára nyílt lehetőség. Ezt a hiányosságot a kortársak is érzékelték, így nem véletlen, hogy mind a forradalmi kormányzatok, mind pedig az ellenforradalmi politikai kurzus lépéseket tett ennek a strukturális problémának a felszámolására.

⁹³⁰ A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Kara, a Budapesti M. Kir. Középiskolai Tanárképző Intézet, valamint a Bátor Eötvös József Collegium hallgatóinak létszámváltozásait 1900–1918 között lásd a Függelékben csatolt 33. számú táblázatban.

7. A tanárképzés intézményei a Tanácsköztársaság időszakában

7.1. A középiskolai tanárvizsgálatot érintő változások a forradalmak időszakában

7.1.1. A korábbi professziós standardok felbomlása és átalakulása a közpolitikai változások nyomán

Az 1918. november 3-án aláírt padovai fegyverszünet véget vetett a Monarchia háborús szereplésének. IV. Károly eckartsai nyilatkozatát követően pedig 1918. november 16-án Magyarország államformája köztársaságra változott. Az új kormányzat első intézkedéseit egyszerre határozta meg a háborús összeomlásból fakadó következmények kezelése, amelyet a visszatérő katonák morálja és a spanyolnátha egyre nagyobb áldozatokat követelő terjedése is nehezített, illetve a régi rend maradványainak felszámolása, a társadalmi viszonyok átforgalmazása (Hatos, 2018. 162–165.; Hajdu, 2012. 103–110, Romsics, 2004. 113–120.).

19. kép: Lovász Márton beszél a Parlament lépcsőjén, 1918. november 16.

A népköztársasági kormányzat tehát a felbomló társadalmi viszonyok között szabályozta a visszatérő katonák számára adandó kedvezmények mértékét, illetve a tanárvizsgálatra bocsátás feltételeit. Az 1918. november 21-i rendelet a két félévet meghaladó idővesztéséget elszenvedett hallgatókra vonatkozott, mivel a 147.664/1914. (XII. 21.) számú VKM rendelet már szabályozta az egy évi idővesztés esetén adható kedvezményeket. Az új előírások ebbe a két félévbe beszámíthatóvá tették az önkéntesi évet, illetve azt az idővesztéséget is, amely úgy állt elő, hogy

a jelöltet olyan időszakban szabadságotkapták, amikor már nem lehetett beiratkozni az egyetemre. Lovászy Márton VKM-miniszter ugyanakkor leszögezte alapelvként, hogy minden jelölt legfeljebb annyi félév elengedésére számíthatott, amennyi veszteség érte a tényleges katonai szolgálat nyomán.⁹³¹ A jogosultságot katonai igazolvánnyal kellett igazolni, vagy ennek híján az eljáró szervek más módon is meggyőződhettek az igény jogosságáról. Azaz lényegében bármilyen igazolást elfogadhattak a tanárvizsgáló bizottság illetékesei a vizsgára bocsátásra. A bizottság elnöke továbbá arra is felhatalmazást kapott, hogy saját hatáskörben egy szabálytalanul lehallgatott, vagy a korábbi szabályok alapján be nem számítható félévet elfogadjanak.⁹³²

A bölcsészettudományi kar bölcséleti, nyelvi történeti szakkal rendelkező hallgatói a szakvizsgálatra bocsátás szempontjából annyi félév kedvezményben részesültek, ahányat az 1914-es rendelet biztosított a két féléven felüli katonai szolgálatukkal összefüggésben. Ez azt jelentette, hogy a hét félévet meghaladó katonai szolgálat esetén azonnal szakvizsgálatra voltak bocsáthatók, hét félévet meg nem haladó veszteség esetén pedig annyi szemeszterre kellett beiratkozniuk, ahány a négy évi egyetemi tanulmányok kimutatásához szükséges volt.⁹³³ A pedagógiai vizsgához kapcsolódó gyakorlat időtartamát a minisztérium három hónapra szállította le, amelyet az egyetemi tanulmányok elvégzése alatt is bármikor teljesíteni lehetett. A mennyiségtan-természettudományi szakos hallgatók az 1914-es kedvezményeken túl újabb könnyítést nem kaptak, csak ígéretet arra vonatkozóan, hogy alap-, szak- és pedagógiai vizsgálati jelentkezéseiket a vizsgálóbizottságok a lehető legnagyobb méltányossággal fogják elbírálni.⁹³⁴

A VKM nem csupán lehetővé tette, hanem az általános közvélekedést visszahangozva lényegében nyomást gyakorolt a bizottságra, hogy a hiányos elméleti és gyakorlati felkészültségű tanárjelöltek vizsgajelzéseit fogadja be. Így elméleti és gyakorlati készültség szempontjából is súlyos hiányosságokkal rendelkező jelöltek tehettek vizsgálatot. A gyakorlati időszak eltöltésének lehetővé tétele az egyetemi tanulmányokkal párhuzamosan egyébként egy 1882 óta érvényben levő közmegegyezésnek vetett véget. Az 1882-es szabályzat ugyanis azért helyezte a tanulmányok végére a pedagógiai vizsgát, hogy a jelöltek biztos szaktárgyi ismereteik birtokában tapasztalhassák meg a tanári hivatás gyakorlati elemeit, illetve saját osztálytermi működésük egy-egy mozzanatát ezek felhasználásával felülvizsgálhassák.⁹³⁵

⁹³¹ 95.975/1918. Lovászy Márton (1918): A vallás- és közoktatásügyi magyar miniszter 1918. évi 95.975. számú rendelete az összes főiskolákhoz, a háborúból visszatért tanulóknak tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlásáról. Budapest, 1918. november 21. I–II. Közli: [*Sine nomine*], 1918t. 2874.

⁹³² 95.975/1918. Lovászy Márton (1918): A vallás- és közoktatásügyi magyar miniszter 1918. évi 95.975. számú rendelete az összes főiskolákhoz, a háborúból visszatért tanulóknak tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlásáról. Budapest, 1918. november 21. III–IV. Közli: [*Sine nomine*], 1918t. 2875.

⁹³³ Tehát akik hat félévet töltöttek szolgálatban, egy szemeszterre kellett beiratkozniuk, akik ötöt, azoknak kettőre és így tovább. 95.975/1918. Lovászy Márton (1918): A vallás- és közoktatásügyi magyar miniszter 1918. évi 95.975. számú rendelete az összes főiskolákhoz, a háborúból visszatért tanulóknak tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlásáról. Budapest, 1918. november 21. VI. Közli: [*Sine nomine*], 1918t. 2875–2876.

⁹³⁴ Lovászy Márton (1918): A vallás- és közoktatásügyi magyar miniszter 1918. évi 95.975. számú rendelete az összes főiskolákhoz, a háborúból visszatért tanulóknak tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlásáról. Budapest, 1918. november 21. VI–VII. Közli: [*Sine nomine*], 1918t. 2876.

⁹³⁵ A gyakorlóiskolában erre szolgáltak a módszertani értekezletek, ahol a gyakorlótanítást végző jelölt részben maga, részben tanárjelölt társai és a vezető tanár segítségével értékelte saját teljesítményét a tananyag átadásának sikeressége szempontjából (*Kiss*, 1987. 110.).

Mivel az államhatalom nem tudta szavatolni a közrendet, így a bizottság sem akadékoskodott a vizsgajelentkezések elbírálásánál és a VKM, illetve a közvélemény által elvárt méltányosságot tanúsították a fennmaradt ügyek alapján. Az elnökség megjegyezte ugyan egy-egy vizsgajelentkezés kapcsán, hogy a jelöltek az előírt három hónapos gyakorlat helyett csak kettőt tudnak kimutatni a pedagógiai vizsgára jelentkezéshez, de a több évi harctéri szolgálat miatt a hiányt elnézhetőnek vélték.⁹³⁶ Azt is megengedhetőnek tartották, ha a vizsgajelentkezésnél a jelölt pedagógiai gyakorlatként polgári iskolai magántanulók felkészítését próbálta elszámolni.⁹³⁷ Ugyanígy elvben engedélyezték a vizsgafolyamatok folytatását más bizottságok előtt tekintettel Kolozsvár újbóli román megszállására.⁹³⁸ A más pedagógusi csoportból történő átlépés, valamint a polgári iskolai tanítónőképző intézeti tanulmányok egyetemi félévekként történő beszámítása elé sem gördítettek akadályt.⁹³⁹

A professziós tevékenység gyakorlását tehát erősen korlátozták a kialakult közállapotok, illetve az, hogy a kormányzat bizalmatlansággal tekintett az egyetemre és annak intézeteire vélelmezett konzervativizmusa miatt (*Hatos*, 2018. 147.).⁹⁴⁰ Így a jogi kari tanári kinevezéseket követő egyetemi tiltakozások jó ürügyet szolgáltatottak arra, hogy az 1919 januárja óta hivatalban levő új VKM-miniszter, Kunfi Zsigmond Angyal Dávid bölcsészkarri dékánt Asbóth Oszkarral váltsa fel, illetve egyetemi reformot kezdeményezzen (*Szentpétery*, 1935. 620.; *Romsics*, 2004. 120.). Az egyetemi autonómia megsértése, amelyre a neoabszolutizmus időszaka óta nem volt példa, előre vetítette az államhatalom és a professziós szervek

⁹³⁶ Gaál Gábor 1919. februárjában jelentkezett pedagógiai vizsgálatra, 1918 november 2-től 1919. január 3-ig a pozsonyi katonai reáliskola tanára volt, de innen a kiűrés miatt távoznia kellett. Budapestre érkezett, ahol tankerületi igazgatásban mint helyettes tanár vett részt. A 95.975/1918 (IX. 25.) rendeletre és a négy évi katonai szolgálatára hivatkozva a bizottság engedélyezte a pedagógiai vizsgára jelentkezését. 1113/1919. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Gaál Gábor ügyében. Budapest, 1919. február 19. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹³⁷ Juhász Jenő magyar-francia szakos jelölt 1919. januárjában a pedagógiai gyakorlatot polgári iskolai magántanulók vizsgafelkészítésével akarta igazolni, amelyet a bizottság elfogadott tekintettel négy évi katonai szolgálatra. 1025/1919. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Juhász Jenő ügyében. Budapest, 1919. január 25. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹³⁸ Csathó Ernő a kolozsvári bizottság előtt elkezdett tanárvizsgálatát akarta folytatni. Állítása szerint szakdolgozatait már benyújtotta, de a román megszállás, illetve a harctéri betegségei nem tették lehetővé elutazását Kolozsvárra. Mivel folyamodványát semmilyen hivatalos dokumentummal nem tudta alátámasztani, így a bizottság csak elvi engedélyt adott a vizsgafolyamat folytatására, amíg értesülést szereztek a Csathó kérvényében foglaltak hitelességéről. 1549/1919. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Csathó Ernő ügyében. Budapest, 1919. április 8. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹³⁹ Kertész Ilona ügye igen összetett, hiszen polgári iskolai tanítónői képesítése megszerzése után 1918 szeptemberében érettségét tett, majd beiratkozott a debreceni egyetem bölcsészeti karára, ahol két félév múlva alapvizsgára jelentkezett. Így lényegében más egyetemen akarta elkezdni a vizsgafolyamatot, illetve más felsőoktatási intézetben folytatott tanulmányokat akart beszámíttatni az alapvizsgálóhoz szükséges négy félévbe. Mivel a szükséges tanulmányi idő nem állt rendelkezésre, ezért merült fel a bizottságban az, hogy akkor a polgári iskolai tanítónő képzői évek is beszámíthatók egy évi egyetemi tanulmányként. 1554/1919. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Kertész Ilona ügyében. Budapest, 1919. április 9. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁴⁰ Ugyanez a jelenség Németországban is előfordult, ahol az egyetemi tisztviselők, illetve a középiskolai tanári szaktestületek valóban több szimpátiát tanúsítottak a letűnt császárság időszaka iránt, vélhetően az elért társadalmi pozícióik miatt (*Jarusch*, 1990b. 30–35.).

kapcsolatát arra az időszakra, amelyben a kormányrudat a radikálisabb politikai megoldások hívei ragadták magukhoz.

Eliot Friedson (2001. 140–141.) szerint az 1917-es orosz polgári és bolsevik forradalmak egy aktivista-koordináló állam kialakulását eredményezték, amely a társadalom felől érkező kezdeményezéseket karolt fel, hogy tömegtámogatást nyerve átformálja a társadalmi alrendszereket. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott a társadalmi javak egyenlőbb elosztásának igénye, így a régi rend híveinek tekintett professziós csoportok vezetőit leváltották, vagy intézményeiket, szervezeteiket nagyobb egyesületek alá rendelték, hogy a kollektív döntéshozatal mechanizmusát alkalmazva szakértői állásfoglalásaikat figyelmen kívül lehessen hagyni a demokratikus döntéshozatali normákra hivatkozva. Így az ideológiailag konform megoldások érvényesülését segíthette elő az államhatalom.

Az 1919. március 21-én létrejött Tanácsköztársaság esetében is hasonló intézkedések valósultak meg a felsőoktatás területén. Az egyetem adminisztratív irányítását egy tanács vette át, amely politikailag megbízható személyekből állt. A karok vezetését a dékánok mellett pedig kari bizottságok látták el, amely egyetemi tanárokból és a korábbi döntéshozatali mechanizmusoktól távol tartott oktatói állományból tevődött össze (*Szentpétery*, 1935. 620–621.). Az egyetemi testületek átalakítását követően a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. április 14–15-én kelt két rendeletében alaposan átalakította az 50.098/1888. (XII. 20.) szám alatt kiadott, ekkor még érvényben levő tanárvizsgálati szabályzatot.

Az első intézkedésben eltörölték az alapvizsgálaton a magyar nyelv- és irodalomra vonatkozó előírást, ezt a továbbiakban csak a magyar szakosok számára mint szakterületükbe vágó részt kellett teljesíteniük.⁹⁴¹ A magyar eltörlése mellett az a társadalompolitikai megfontolás állhatott egyfelől, hogy a nemzeti tárgyakra épülő műveltségkánont valami más váltsa fel, másfelől pedig, hogy szimbolikus engedményt tegyenek a középiskolai tanárságra aspiráló, más etnikai csoportokhoz tartozó személyek számára is. Az ábrázoló geometria pedig mint szaktárgy szűnt meg, 1919 augusztusával terveztek utoljára vizsgálatot tartani belőle.⁹⁴² Ugyanakkor a magyar és az ábrázoló geometria kiesése, illetve szakterületként való megszűnése helyett az alapvizsgái szabadon választható idegennyelvek közé bekerült a szláv,⁹⁴³ amelynek nyilvánvalóan politikai, ideológiai okai voltak és jelképes üzenetet hordoztak a szovjet-orosz rezsim felé.

A vizsgák tartalmi részei mellett a tanárvizsgák szerkezete is módosult, ugyanis további szabályozásig megszűnt a pedagógiai vizsga, amely a tanárvizsgálati szabályok fejlődésének egy fontos mérföldköve volt, a gyakorlati felkészítés intézményeinek és módszereinek kialakulását segítette elő, bár kétségtelenül sok visszaélésre adott lehetőséget az 1888-as szabályzat. Helyét egy új, közelebről meg nem nevezett vizsga vette át, de erről sem 1919. áprilisában, sem később nem bocsátottak ki további rendelkezést.⁹⁴⁴

⁹⁴¹ 79.686/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbiztosság: A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása tárgyában. Budapest, 1919. április 14. 1. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁴² 79.686/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbiztosság: A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása tárgyában. Budapest, 1919. április 14. 10. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁴³ 79.686/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbiztosság: A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása tárgyában. Budapest, 1919. április 14. 2. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁴⁴ 79.686/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbiztosság: A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása tárgyában. Budapest, 1919. április 14. 3. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

A vizsgarendet érintő változás volt, hogy minden tanárvizsgálati fokozaton eltörölték a zárthelyi és a házi dolgozatokat,⁹⁴⁵ valamint a minősítések addig kialakult rendszerét, így az értesítőekben és az oklevélben csak a „megfelelt”, „nem megfelelt” megjegyzések tudósítottak a vizsga sikerültéről, vagy az ismétlés szükségességéről.⁹⁴⁶ Az ismétlések terminusát egy évről⁹⁴⁷ leszállították három hónapra abban az esetben ha a jelölt egy szaktárgyból, vagy egy tárgy két részterületéből mutatott elégtelen készültséget. Két, vagy több tárgyból mutatott elégtelen teljesítmény esetén pedig leghamarabb fél év múlva lehetett vizsgára jelentkezni.⁹⁴⁸ Ezzel együtt pedig az is lehetővé vált, hogy az alap- és szakvizsgákat külön-külön egy hónapnyi időközzel, vagy egyszerre, együttesen tegyék le a jelöltek az egyes tárgyakból,⁹⁴⁹ amelyre korábban csak a harmadik vagy negyedik szaktárgyak hallgatása esetében, esetleg külön engedély birtokában volt mód. A gimnáziumi érettségít egyenjogúsították a reáliskolai végzettséggel, így a görögpótló tárgyakat tanult jelölteknek szükségtelen volt a tanári képesítés megszerzéséhez görög érettségít tenniük.⁹⁵⁰

A fővárosi bizottság 1918 előtt tiltotta a megkezdett tanárvizsgálati folyamat egyes vizsgafokainak áthelyezését más bizottsághoz. 1916-ban és 1918-ban azonban ezen az állásponton némileg kénytelen volt lazítani a háború hatására. Az új szabályozás értelmében azonban a jelöltek kérvényezhették a más bizottság előtti vizsgázást, amennyiben indexüket bemutatva kérésüket megfelelő indokokkal alá tudták támasztani. Ezt a rendelkezést vélhetően az adminisztratív ügyvitel egyszerűsítésére hozták meg, hogy a pozsonyi és a kolozsvári bizottság működésének szünetelése miatt átjelöltek hallgatók kérvényeikkel ne okozzanak fennakadást a fővárosi testület működésében.⁹⁵¹

A rendelet arról is intézkedett, hogy a hadviselt tanárjelöltek részére kivételesen 1919 nyári hónapjaiban, így júniusban, júliusban és augusztusban is szerveztek tanárvizsgálatokat. Erre azért volt szükség mert már a Lovászy Márton miniszter által kiadott 95.975/1918. (XI. 21.) számú VKM rendelet is pótszemeszterek hirdetését irányozta elő az 1918/1919., illetve az 1919/1920. tanévekre.⁹⁵² A Közoktatásügyi Népbizottság ezt az ügyet felkarolta és Méhes Gyulát, a Hadviselt Középkolai Tanárjelöltek Főfelügyelőségének vezetőjét

⁹⁴⁵ 79.686/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbizottság: A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása tárgyában. Budapest, 1919. április 14. 4. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁴⁶ 79.686/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbizottság: A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása tárgyában. Budapest, 1919. április 14. 5. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁴⁷ Ld. Apponyi Albert (1908): A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Minisztériumnak 1908 december hó 14-én 79.679. sz. a. kelt, a tanári vizsgálat ismétlésének módozatait megállapító rendelete. Budapest, 1908. december 14. ELTE EL 14/e. 2. doboz, 1. dosszié (1900–1910).

⁹⁴⁸ 79.686/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbizottság: A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása tárgyában. Budapest, 1919. április 14. 8. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁴⁹ 79.686/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbizottság: A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása tárgyában. Budapest, 1919. április 14. 9. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁵⁰ 79.686/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbizottság: A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása tárgyában. Budapest, 1919. április 14. 6–7. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁵¹ 79.686/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbizottság: A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása tárgyában. Budapest, 1919. április 14. 11. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁵² 95.975/1918. Lovászy Márton (1918): A vallás- és közoktatásügyi magyar miniszter 1918. évi 95.975. számú rendelete az összes főiskolákhoz, a háborúból visszatért tanulóknak tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlásáról. Budapest, 1918. november 21. I. Közli: [*Sine nomine*], 1918t. 2874.

bízta meg, hogy 1919 februárja⁹⁵³ és áprilisa,⁹⁵⁴ valamint az 1919. június 20–szeptember 20. közötti időszakban⁹⁵⁵ szervezzen a tanárvizsgálatokra felkészítő, lényegében az egyetemi képzést kiváltó tanfolyamokat.

Az 1919. április 15-én kiadott második rendelet további változásokat eredményezett a tanárvizsgálat addig kialakult rendjében. Lehetővé tette a felső kereskedelmi iskolai tanárjelöltek átlépését a középiskolai tanári pályára. Amennyiben rendelkeztek felső kereskedelmi iskolai érettségivel, a bölcsészkaron lehallgatott félévek rendes félévként számították be a középiskolai tanárvizsgálatokhoz. Emellett a már kereskedelmi iskolai tanári alapvizsgálatot tett jelöltek jelentkezhetnek középiskolai tanári szakvizsgálatra. A szakok közötti átjárást is megteremtette a népbiztosság: a könyvvitel, kereskedelmi ismeretek és levelezés a magyar és német nyelv, a kereskedelmi és politikai számtannak a mennyiségtan és természettan, a kereskedelmi földrajz, vegytan és áruismeretnek a földrajz-vegytan szakpár lett a megfelelője a középiskolai tanári szakcsoportok között.⁹⁵⁶ Emellett a magyar nyelv és irodalom szaktárgy esetében eltörölte a Népbiztosság az alap- és szakvizsgálati követelmények közül a finnugor nyelvészeti ismereteket.⁹⁵⁷

A vizsgarendet érintő újabb változás volt, hogy a vizsgafokokra való jelentkezéshez elegendő volt egy űrlapot kitölteni, illetve az indexet bemutatni a vizsgabizottság előtt. A más felsőoktatási intézetekben hallgatott félévek beszámításához pedig a bizottságnak nem kellett felterjesztést intéznie a Népbiztossághoz, a kérelmeket saját hatáskörében bírálhatta el.⁹⁵⁸ A szaktárgyak választásában is megszűntek a korábbi kötöttségek, hiszen a nyelvi és irodalmi szakok illetve a történelem választhatóvá váltak egymással bármilyen kombinációban. Az egyetlen kötött szakcsoport a földrajz és történelem volt, ugyanakkor a földrajz, mennyiségtan és természet-tudományi területek szintén bármilyen módon csoportosíthatóvá váltak.⁹⁵⁹

A tanárvizsgálati szabályzat módosításainak egy részét, így a vizsgafokokra való jelentkezés egyszerűsítését, az átjelentkezés lehetővé tételét, a félévek beszámításának saját hatáskörben való elbírálását az adminisztratív terhek csökkentése, illetve a háborús körülmények kényszere szülte. Más részük, így a magyar kiiktatása az alapvizsgai követelmények közül, a házi dolgozatok eltörlése, az egymással összefüggő területeket alkotó kötött szakpárok eltörlése viszont a francia (culture générale) és német műveltségi (neohumanizmus, Bildung) koncepciókon alapuló „tudós tanárság” eszményének tudatos felszámolása miatt született.

⁹⁵³ 577.22/1919. IV. III. 11. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. március 7. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

⁹⁵⁴ 81.231/1919. IV. 16. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. április 10. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

⁹⁵⁵ 151.606/1919. /VI. 1. Középiskolai tanítójelöltek nyári vizsgára előkészítő tanfolyama. Közoktatásügyi Népbiztos levele a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének. Budapest, 1919. június 11. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁵⁶ 81.536/1919. VI–1. A középiskolai tanárvizsgálatról szóló szabályzat újabb módosítása. Budapest, 1919. április 15. 1. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁵⁷ 81.536/1919. VI–1. A középiskolai tanárvizsgálatról szóló szabályzat újabb módosítása. Budapest, 1919. április 15. 2. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁵⁸ 81.536/1919. VI–1. A középiskolai tanárvizsgálatról szóló szabályzat újabb módosítása. Budapest, 1919. április 15. 3–4. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁵⁹ 81.536/1919. VI–1. A középiskolai tanárvizsgálatról szóló szabályzat újabb módosítása. Budapest, 1919. április 15. 5. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

Ezt a tanárképző intézet helyett 1919. májusában létrehozott Középiskolai Tanítóképző Főiskola vezetése is érzekelte és megpróbált javaslatok előterjesztésével interveniálni némely intézkedés ellen. Érvelésük középpontjában az állt, az intézkedések némelyike egyes szakterületeket, vagy képességeket tekintve hiányos készültségű tanárok kikerülését eredményezhette a képzésből. Az 1919. május 26-án tartott tanítóképző főiskolai értekezleten épp a képzés „komolyságának” fenntartásával indokolták a szakdolgozat intézményének megőrzését mindkét szaktárgy esetében, illetve legalább egy zárthelyi dolgozat íratásának szükségességét. A szakdolgozatok eltörlését legfeljebb ideiglenes intézkedésként tudta elképzelni a tanári kar, a zárthelyi dolgozatok esetében pedig egy funkcióváltást javasoltak végrehajtani. Amíg korábban ennek a vizsgafordulónak az volt a célja, hogy a jelöltek segédeszközök nélküli tárgyi tudásáról bizonyosságot szerezzenek a terület szakértői, addig megváltozott formájában lehetőség lett volna a jelölteknek megszerzett „előadói és stílus-készségüket” bemutatni egy módszer, vagy óravázlat kidolgozásával a dolgozat megírására biztosított ötórai időtartamban.⁹⁶⁰

Az értekezleten azt is kifogásolták, hogy a vizsgaszabályzat módosításával a magyar nyelv és irodalom szakon a finnugor nyelvészeti ismeretekre vonatkozó részt mind az alap-, mind pedig a szakvizsgálati követelményekből törölték. Azzal egyetértett az intézet, hogy a finnugor nyelvrokonságra vonatkozó ismereteknek nem az alapvizsgálati, hanem a szakvizsgálati követelményekben kellett volna szerepelnie, mivel ez jelenthette a nyelvészeti tanulmányok lezárását. Azonban a hatályban levő változtatásokkal az alapvizsgán csak a magyar mondat-tani ismeretek megléte maradt meg kötelező elemként, noha a jelölteknek átfogó ismereteket kellene volna igazolniuk a nyelvészetben is. Így javasolták újabb átmeneti rendelet kibocsátását, amelyben az alapvizsga részévé tették volna a hangtant, szótant, mondat-tant, a szakvizsgán pedig a nyelvtörténeti ismeretek mellett a nyelvjárások, hangváltozások, a szavak jelentéstartalmának módosulásairól kellett volna számot adnia a jelentkezőknek.⁹⁶¹

A javaslatokkal kapcsolatban a Közoktatásügyi Népbiztosság VI. csoportjának előadója fejtette ki a véleményét, amely több szempontból is figyelemreméltó. Egyfelől rámutat arra, hogy a szakdolgozatok és a zárthelyi dolgozatok eltörlését valóban a hallgatói terhek enyhítése, illetve a korábban kialakult képzési koncepció eltörlésének céljai vezették. Az ügy előadója ugyanakkor nem fontolta meg érdemben a professziós szerv előterjesztését, amelyet jól mutat, hogy cinikus érveket felhasználva utasította el a Középiskolai Tanítóképző Főiskola javaslatait. A szakdolgozatok esetében úgy vélte, hogy azok egyáltalán nem szolgálták a tudományos tudás mérését, mivel állítása szerint minden jelölt részben vagy egészben mással készítette el munkáit. Így a megfelelő bértollnok megtalálása, vagy a dolgozatok megírására fordított idő csak a szóbeli fordulóra való készüléstől vette el az energiát, amelyen valóban a meglévő tudást mérhették fel a cenzorok. A zárthelyi dolgozatot pedig azért nem akarta visszaállítani a Népbiztosság, mert teljes tájékozottságot egy-egy tudományterületen még a professzoroktól sem lehetett remélni, így a jelöltekkel szemben támasztani ilyen elvárásokat igazságtalan lett volna és félrevezető eredményekhez vezethetett. Ha ugyanis

⁹⁶⁰ 248/1918–1919. Balassa József a Középiskolai Tanítóképző Főiskola igazgatójának előterjesztése a Közoktatásügyi Népbiztosság részére. Budapest, 1919. június 11. 1) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁶¹ 248/1918–1919. Balassa József a Középiskolai Tanítóképző Főiskola igazgatójának előterjesztése a Közoktatásügyi Népbiztosság részére. Budapest, 1919. június 11. 2) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

egy csekélyebb készségű jelölt épp abban a részterületben szerzett tájékozottságot, amely a dolgozat tárgya, akkor jobb eredmény érhető el annál a társánál, aki átfogóbb ismeretekkel rendelkezett, de épp a zárhelyi tárgyát képező kérdésben nem tett szert kellő ismeretanyagra. Így jobbnak látta az ügyet vizsgáló csoport a vizsgaforduló eltörlését, mivel a dolgozat nem volt „igazságos”. Az ügyvivő azt is megjegyezte, hogy ha a korábbi rendszerben a „puskázásnak” elejét tudták volna venni, akkor a jelöltek legalább fele megbukott volna.⁹⁶² Az érvek mögött az a szándék sejlik fel, hogy a szakdolgozatok és a zárhelyi dolgozatok megszüntetését a Népbiztosság egy koncepcionális kérdésként kezelte, amelynek megváltoztatását elsősorban szakpolitikai kérdésnek tekintette, s így nem kívánt érdemi mozgásteret biztosítani ennek befolyásolására a professziós szervezetek.

Másfelől azonban a magyar nyelv és irodalom területén végrehajtott nyelvészeti változtatásokkal kapcsolatos javaslatot egy szaktudományos, illetve szakterületi kérdésnek tekintette az ügyosztály, így abban hajlandó lett volna más tudományegyetemek szakértői testületével is érintkezésbe lépni, mielőtt újabb rendeletet bocsátottak volna ki. A kolozsvári és a pozsonyi intézményekkel viszont már nem számoltak, mert azok „elvesztek”, a debreceni egyetemmel azonban mihamarabb érintkezésbe akartak lépni, hogy a kérdésben állásfoglalást alakítsanak ki.⁹⁶³ Tehát a képzés egészét érintő koncepcionális elemektől eltekintve a Népbiztosság teret kívánt adni annak a korábban kialakult gyakorlatnak, hogy a professziós szervek szakértői véleménye is befolyásolja a hivatáscsoport fejlődését.

A tanárvizsgálatokat immár nem a tanárvizsgáló bizottság részére korábban kiutalt helyiségekben tartották meg, az Eszterházy utca 1/c. szám alatt, ezt ugyanis matematikai szemináriummá alakították át,⁹⁶⁴ hanem ideiglenes megoldásként az egyetem központi épületében, a jogtudományi kar helyiségei közül adták át több termet a vizsgák lebonyolítására.⁹⁶⁵ Végleges megoldásként a bizottság elhelyezésére a felszámolt hittudományi kar helyiségeit szemelte ki a Népbiztosság, ám a kar kiköltözése és az átalakítási munkák megkezdésének elhúzódása miatt ezeket a kijelölt termeket a bizottság nem foglalhatta el.⁹⁶⁶

Az 1919 márciusa előtti időszakhoz hasonlóan a vizsgák megtartása mellett a bizottság azt is jogosult volt vizsgálni, hogy a jelentkezők megfelelő tanulmányi előképzettséggel rendelkeztek-e az alap- és a szakvizsgák teljesítéséhez. 1919. májusában Gyémánt Hedvig polgári iskolai tanítónő kérvényét támogatólag terjesztette fel a bizottság új alelnöke, Bogner Mihály. A beadvány arra vonatkozott, hogy a folyamodó német és francia nyelvből az alapvizsga elengedése mellett szakvizsgálatra jelentkezhesen. Kérését azzal indokolta, hogy a dijoni és

⁹⁶² 151.637/1919. VI – 1. A Közoktatási Népbiztosság VI. csoportjának véleményezése a Középkolai Tanítóképző Főiskola vezetőjének felterjesztéséről. Budapest, 1919. július 16. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁶³ 151.637/1919. VI – 1. A Közoktatási Népbiztosság VI. csoportjának véleményezése a Középkolai Tanítóképző Főiskola vezetőjének felterjesztéséről. Budapest, 1919. július 16. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁶⁴ 2855/1919. Nagy Ferenc a budapesti magyar tudományegyetemi gazdasági hivatal igazgatóhelyettesének levele a Közoktatásügyi miniszterhez. Budapest, 1919. szeptember 10. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁶⁵ A földszinten jelöltek ki két kisebb termet és mellettük egy kisebb szobát, illetve a II. emeleten a 4., 5. és 7. számú vizsgatermetet, valamint a 2., 3. és 8. számú tanári szobákat. 156.565/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbiztosság: A budapesti középiskolai tanárvizsgáló új helyiségei tárgyában. Budapest, 1919. július 2. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁶⁶ 156.565/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbiztosság: A budapesti középiskolai tanárvizsgáló új helyiségei tárgyában. Budapest, 1919. július 2. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

a genfi egyetemeken teljesített néhány órát, illetve 24 éve működött polgári iskolai tanítóként.⁹⁶⁷ A Népbiztosság a felterjesztéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy Gyémántnak csak polgári iskolai tanítónői végzettsége volt, nem rendelkezett érettségivel és a hazai egyetemek egyikét sem látogatta. Így az 1883: XXX. törvény 62.§-a, illetve az 50.098/1888. (XII. 20.) szabályzat 12.§-a értelmében nem lehetett volna vizsgára bocsátani, ám ezeket felülbírálv a 24 éves tanítónői működés elismeréseként mégis engedélyezték a szakvizsgálatot.⁹⁶⁸ Az engedélyezés mögött az a hatalmpolitikai szándék húzódnak meg, hogy a látszólag egységesen képzett középiskolai tanári hivatást gyakorlók körét fellazítsák a polgári iskolai tanárok, tanítók szakmai csoportjai közötti átjárással. A más intézményrendszerben és közegben szocializálódott pedagóguscsoportok egyik legfőbb törekvésének teljesítése (azonos státusz elérése a középiskolai tanárokkal) ugyanis az új, egyenlősítésre törekvő hatalom potenciális támogatóivá tehetette átképzésük után is az új középiskolai tanárokat. A bizottságra tehát ebben az összefüggésben egy hatalmpolitikai eszközként tekintett a Népbiztosság.

Az új és a régi bizottság professziós tevékenysége közötti különbséget nem csak Gyémánt Hedvig ügyében keresztül lehet megragadni, hanem három másik folyamodóéban is, akiknek a beadványát egyszer 1919. júliusában a Tanácsköztársaság égisze alatt működő, majd az 1919. szeptemberében visszaállított bizottság is elbírálta. Neustätter Frigyes 1919. júliusában azért írt folyamodványt, hogy természettanból harmadszorra is vizsgázhasson egy éven belül, mivel az újabb egyetemi tanulmányok előírása állásából való elbocsátását eredményezhette volna. A beadványt Pataky Ferenc ügyvezető alelnök támogathatónak találta,⁹⁶⁹ s ez ellen Wittmann Ferenc sem talált kifogást 1919. szeptemberében, amikor a beadványt felülbírált. Az új VKM számára azért javasolta Neustätter kérésének elfogadását, mert több éves tanítási gyakorlat állt mögötte és kérését szociális helyzetére való hivatkozással támogatta meg.⁹⁷⁰ Neustätter mellett Illés Ernő ügyvédjelöltként kérte, hogy német nyelv és irodalomból, valamint történelemből összevont alap- és szakvizsgát tehessen. Pataky 1919. júliusában megállapította, hogy az összevont vizsgálat nem lehetséges, mivel egyik területen sem folytatott érdemi tanulmányokat, de az alapvizsgálatot engedélyezte számára, a szakvizsgálatot pedig két félévi tanulmányokat követően helyezte kilátásba.⁹⁷¹ Az esettel kapcsolatban Wittmann azt jelentette 1919 szeptemberében, hogy Illés visszavonta beadványát, mivel mégis az ügyvédi pályán kívánt boldogulni.⁹⁷² A visszavonásban alighanem

⁹⁶⁷ 1927/1919. Bogner Mihály a budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1919. május 31. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁶⁸ 98.518/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbiztosság: Gyémánt Hedvig polgári iskolai tanítónő alap- és szakvizsgálatra bocsátása. Budapest, 1919. június 2. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁶⁹ 2299/1919. Pataky Ferenc a középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a közoktatásügyi népbiztossághoz Neustätter Frigyes, Illés Ernő és Láczer Dénes ügyében. Budapest, 1919. július 23. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁷⁰ 4/1919. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető elnökének levele Illés Ernő, Láczer Dénes és Neustätter Frigyes ügyében. Budapest, 1919. szeptember 8. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁷¹ 2299/1919. Pataky Ferenc a középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a közoktatásügyi népbiztossághoz. Budapest, 1919. július 23. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁷² 4/1919. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető elnökének levele Illés Ernő, Láczer Dénes és Neustätter Frigyes ügyében. Budapest, 1919. szeptember 8. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

az is szerepet játszhatott, hogy ilyen esetekben korábban a bizottság minden esetben egyetemi tanulmányok folytatását írta elő. Ez történt Láczer Dénes esetében is, aki végzett teológusként és szakvizsgázott középiskolai tanárként kérte, hogy franciából mint harmadik szaktárgyból tehessen összevont alap- és szakvizsgát oly módon, hogy korábban semmilyen egyetemi tanulmányt nem folytatott a szakterületen. Pataky azért támogatta kérését, mert látogatta a nyári szakvizsgai felkészítő tanfolyamot és alkalmazását a francia tanári képesítés megszerzéséhez is hozzákötötték.⁹⁷³ Wittmann is elképzelhetőnek tartotta az összevont vizsgálat megtartását, amennyiben az egyetemi tanulmányok hiányát irodalmi munkássággal tudta volna pótolni Láczer. Mivel ennek is híján volt, így egy-egy félévi egyetemi tanulmányt írt elő az alapvizsga, illetve a szakvizsga előtt.⁹⁷⁴

A különbség a három ügy megítélésében abban mutatkozik egyrészt, hogy a szociális aspektusok csak akkor szolgálhattak mentőkörülményként, ha a jelölt családfenntartó volt, s állásának elvesztése kilátástalan helyzetbe hozhatta családját is. Neustätter és Láczer beadványában ez volt a lényegi különbség, hiszen Neustätter családi körülményeire való hivatkozással kérte az egy évi tanulmányok mellőzését. Másrészt Illés és Láczer folyamodványának megítélésében az is egy lényegi eltérés volt, hogy a két bizottság máshogyan ítélte meg a teoretikus előtanulmányok szerepét. Amíg a Tanácsköztársaság időszakában az egyetemi előtanulmányokat nem tekintették feltétlenül szükségesnek a vizsgálatok teljesítéséhez, vagy funkciója legalábbis leértékelődött, amelyet az előtanulmányok nélküli összevont alap- és szakvizsgák engedélyezése mutat leginkább, addig az 1919. márciusa előtti, illetve 1919 szeptembere után létrejövő bizottságban az egyetemi tanulmányokra a teoretikus ismeretanyag megszerzése és habitusformáló hatása miatt tekintettek kulcselemként. A vizsgázó tanárjelölteknek nem csupán az ismeretek meglétét kellett igazolniuk, hanem hogy képesek a tanári hivatáscsoportot működésének írott és íratlan szabályrendszerével azonosulni, amelyet a zárthelyi dolgozatok, és a házi dolgozatok, valamint a szóbeli fordulóban a jelölt megjelenésével, gesztusaival, kommunikációjával mértek le (Vö. *Heidenreich*, 1999. 42–43.).

A Tanácsköztársaság megszűnésével az ügykezelést rögtön visszavette Wittmann Ferenc korábbi alelnök, aki 1919. szeptember 8-án kérte javadalmazásának újbóli folyósítását, mivel ekkor már több mint egy hónapja látta el az ügyviteli feladatok vezetését.⁹⁷⁵ A régi bizottság újjászervezésével egyidejűleg megjelentek azok az első beadványok is 1919. szeptemberében, amelyek az 1919. májusa és augusztusa között tett vizsgálatok utólagos jóváhagyását próbálták elérni. Mielőtt egységesen alkalmazott álláspont alakult volna ki, a bizottság igyekezett méltányosságot gyakorolni és jóváhagyott olyan szakvizsgálatokat is, amelyek esetében a vizsgára való

⁹⁷³ 2299/1919. Pataky Ferenc a középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a közoktatásügyi népbiztossághoz. Budapest, 1919. július 23. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁷⁴ 4/1919. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető elnökének levele Illés Ernő, Láczer Dénes és Neustätter Frigyes ügyében. Budapest, 1919. szeptember 8. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁷⁵ Wittmann levele jól rámutat a Tanácsköztársaság időszakában uralkodó adminisztratív káoszra: ugyan 1919. áprilisában megszüntették a jegyzőségért járó tiszteletdíját (1600 korona), de az ügyvezető alelnökségért megállapított 800 korona folyósítását nem helyezték hatályon kívül. Így azt továbbra is kapta, noha állásából felmentették. 219/1919. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele tiszteletdíjának fizetése tárgyában. Budapest, 1919. szeptember 8. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

jelentkezés jogosságát nem lehetett minden kétséget kizáróan megállapítani,⁹⁷⁶ vagy a jelölt csak szóbeli vizsgálatot tett, zárthelyi írásbeli, házi dolgozatok készítése nélkül.⁹⁷⁷ 1919. októberében azonban megváltozott az elnökség álláspontja és csak azokat a szakvizsgálatokat tekintették befejezettnak, amelyek esetében a jelöltek legalább a házi dolgozatukat pótolták.⁹⁷⁸

A Tanácsköztársaság időszakában tett vizsgálatok megítélése még hosszú ideig okozott fejtörést 1920 után a tanárvizsgáló bizottság elnöksége számára. A vizsgálatok érvényességének elbírálására vonatkozó adminisztratív teendők mellett azonban más súlyos öröksége is volt az 1919 márciusa és augusztusa között eltelt 133 napnak. A debreceni tanárvizsgáló bizottság 1919. december 30-i ülésén Mitrovics Gyula javasolta, hogy a testület folyamodjon olyan jog elnyeréséért a VKM-hez, ami a hallgatók erkölcsi feddhetetlenségének, nemzet-hűségének vizsgálatára vonatkozott.⁹⁷⁹ Mivel a Mitrovics által kért jog megadását a fővárosi bizottság is támogatta, így a VKM 104.291/1920. (V. 15.) számú rendeletével lehetővé tette az oklevelek kiadásának megtagadását azon jelöltek részére, akikkel kapcsolatban felmerült, hogy erkölcsileg nem feddhetetlenek, vagy nem volt várható tőlük az ifjúság magyar nemzeti szellemben történő nevelése.⁹⁸⁰ Lényegében tehát a bizottságok felhatalmazást nyertek arra, hogy a jelöltek politikai nézeteit, előéletét is vizsgálják.

⁹⁷⁶ Némegy Gábor földrajz-történelem szakos jelöltként 1919. áprilisa előtt teljesítette a földrajz szakvizsgálatot, a történeti vizsgája azonban épp a Tanácsköztársaság időszakára esett. Mivel nem kértek tőle semmilyen előzetes tanulmányokat igazoló okmányt, így a vizsgafolyamatot elkezdte, időközben azonban a kommunista rezsim helyét átvette egy új politikai rendszer. Az újjáalakult bizottság méltányosságából azt javasolta, hogy ne függesszék fel a vizsgafolyamatot, noha a folyamodás jogosságát nem tudták egyértelműen megállapítani. Épp erre való tekintettel javasolták, hogy a jövőben csak olyan kéréseknek adnak helyet, amelyekben egyértelműen megállapítható a vizsgajelentkezések előfeltételeinek teljesülése. 9/1919. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez a kommunizmus alatt tett szakvizsgálatokról. Budapest, 1919. szeptember 8. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁷⁷ Schneider Gyula 1919 szeptemberében azt kérte, hogy 1919 júniusi szakvizsgáját utólag hagyják jóvá. Mivel korábban 10 félévig folytatott egyetemi tanulmányokat, illetve egy félévet a Műegyetemen, hat félévet pedig a jogi karon is hallgatott és már 53 éves volt, így méltányosságából Tangl Károly és Fejér Lipót azt javasolták, hogy nézzék el a zárthelyi és a házi dolgozatok hiányát és hagyják helyben az eredményt. 22/1919. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Schneider Gyula szakvizsgálata ügyében. Budapest, 1919. szeptember 22. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁷⁸ 43/1919. Wittmann Ferenc a budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez az 1918/1919. évi tiszteletdíjakról. Budapest, 1919. október 3. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁷⁹ »Tekintettel azokra a nagy nemzeti és társadalmi érdekekre, melyek a középiskolai tanár működésétől nagy részben függenek, középiskolai tanárvizsgáló bizottságunk kérje a Miniszter Urat annak elrendelésére, hogy minden egyes tanárjelölt erkölcsi censusnak vessék alá és addig részére a középiskolai tanári oklevél ki ne állíttassék, míg a vizsgáló bizottság meg nem győződött a jelölt feddhetetlenségéről erkölcsi és nemzeti szempontból s amíg ebben meggyőződést nem szerzett arról, hogy a magyar ifjúság nevelése a nemzeti és az erkölcsi alapon nyugvó világfelfogás szempontjából nyugodtan bízható rá.« 4/1920. Láng Nándor a debreceni m. kir. középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez. Debrecen, 1920. január 21. MNL OL K 592. 143. csomó, 19. tétel (1920).

⁹⁸⁰ »Feljogosítom elnökle alatt működő bizottságot, hogy folyó évi január hó 21-én 4. szám alatt kelt javaslatra értelmében minden egyes tanárjelöltet oklevelének kiállítására illetőleg kiszolgáltatása előtt vizsgálatnak vessen alá s mérlegelje, vajjon az illető erkölcsi és magyar nemzeti szempontból méltó-e az ifjúság nevelésére és oktatására, s amennyiben akadna oly jelölt, aki a bizottság meggyőződése szerint e feltételeknek meg nem felel, az oklevél kiadását jelen rendeletre való bízottsággal tagadja meg.« A VKM 104.291/1920. (V. 15.) számú rendelete. 64.474/1924. IV. A VKM IV. ügyosztályának véleménye: Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság beadványáról Balda Béla oklevelének kiadása ügyében. Budapest, 1924. március 22. MNL OL K 636. 248. doboz, 30. tétel (1927).

A politikailag kompromittálódott, vagy nem konform nézeteket valló jelöltek kiszűrésének sajátos gyakorlata alakult ki a felhatalmazás elnyerése előtt a fővárosban Beöthy Zsolt elnök jelentése szerint. Lehetővé tette a bizottság, hogy a hallgatók egymást jelentsék fel oly módon, hogy az egyetemi hirdetőablakon közzétették a vizsgálatra jogot nyert személyek névsorát, s ha valakivel kapcsolatban bejelentés érkezett a bizottsághoz, akkor megtagadták az Értesítő, vagy az oklevél kiadását addig, amíg nem tisztázta magát a felmerült vádak alól.⁹⁸¹ Ez a gyakorlat, illetve a VKM rendelete jelzik, hogy az 1920 utáni kurzusban a professziós tevékenység nem csupán a megfelelő előtanulmányok, a gyakorlati felkészültség ellenőrzését és a tanári hivatás fejlődését célzó minisztériumi előterjesztéseket foglalta magában, hanem olyan elemeket is, amelyek a dualizmus évtizedeit követően már feledésbe merültek: hallgatók és oktatók politikai okokból történő eltávolítása, illetve a professzionális működést meghatározó teoretikus tudástartalmak egyes részeinek szintén politikai okokból történő átszabása (Ld. *Sashegyi*, 1974. 20–25.).

7.1.2. A vizsgáló bizottság személyi hátterének átalakulása a megváltozott professziós standardok nyomán

A tanárvizsgálat koncepcionális és szerkezeti elemeit érintő átalakulások után a Népbiztosság új bizottságot nevezett ki a vizsgálatok lebonyolítására.⁹⁸² Az egyetemi vezetés cseréjével egyidőben, 1919. április 8-án leváltották a tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökét, Wittmann Ferencet, helyét pedig Bogner Mihály és Pataky Ferenc középiskolai tanárok vették át. Előbbi a nyelvi, történeti, utóbbi pedig a matematika-természettudományi szakos hallgatók ügyeinek vizsgálatát látta el.⁹⁸³ Az adminisztratív ügyek viteléért napi 20 koronás díjazást kaptak,⁹⁸⁴ ami jóval a leköszönt Wittmann 2400 koronás évi járandósága fölött állt.⁹⁸⁵ Ennek ellenére a politikai rendszer összeomlásáig egyikük sem töltötte ki mandátumát, ugyanis Pataky a Közoktatási Népbiztosságon belül kapott új megbízatást,⁹⁸⁶ Bogner pedig amiatt távozott posztjáról 1919. augusztus 6-án, mert úgy látta, hogy az 1919 márciusi átalakításokkal kapcsolatos teendők megoldást nyertek, de a tanárvizsgálat átfogó reformja halasztást szenvedett.⁹⁸⁷ Az elnöki székben Beöthy Zsoltot Schmidt József, az indogermán

⁹⁸¹ 593/1920. Beöthy Zsolt a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a debreceni bizottság előterjesztésének véleményezéséről. Budapest, 1920. április 19. MNL OL K 592. 143. csomó, 19. tétel (1920).

⁹⁸² A bizottság 1919. április 30-án kinevezett tagjait lásd a Függelékben csatolt 34. számú táblázatban. A kurzívval jelölt személyek már a korábbi bizottságnak is tagjai voltak, így a két bizottság közötti személyes átfedést jelölik.

⁹⁸³ 75029/1919. IV. Közoktatásügyi Népbiztosság: Dr. Wittmann Ferenc a budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság alelnökének állás alóli felmentése tárgyában. Budapest, 1918. április 8. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁸⁴ 156.432/1919. Közoktatásügyi Népbiztosság: A budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető illetményeinek felvételénél a nyugta láttamozásának mellőzése. Budapest, 1919. július 2. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁸⁵ Ld. Tv. 1421/1914. Beöthy Zsolt elnök levele a VKM miniszterhez a tanárvizsgáló bizottság átalánya ügyében. Budapest, 1914. április 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

⁹⁸⁶ Egy bizonyos „Antal csoportvezető osztályába” került. Ld. 156.432/1919. Közoktatásügyi Népbiztosság: A budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető illetményeinek felvételénél a nyugta láttamozásának mellőzése. Budapest, 1919. július 2. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁸⁷ Bogner Mihály ideiglenes ügyvezető levele a Közoktatásügyi Miniszterhez. Budapest, 1919. augusztus 6. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára váltotta. A forrásokból azonban inkább úgy tűnik, hogy az adminisztratív ügyvitel szinte kizárólag az alelnökök, s közülük is inkább Bogner irányította. Megállapítható továbbá, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság által kinevezett új bizottság néhány ponton mutatott személyi azonosságot a feloszlatott testület személyi állományával. A kinevezett új vizsgabiztosok közül azonban többen 1919 tavaszán, nyarán nyertek rendes tanári kinevezést is az egyetem bölcsészeti karán, illetve a Középiszkolai Tanítóképző Főiskola rendes tanáriként, vagy tanácsának tagjaiként működtek közre a „tanítójelöltek” képzésében.

A cenzorok között szintén több olyan személy nyert kinevezést, akik az 1919. február – április között a hadviselt tanárjelöltek részére tartottak felkészítést a tanárvizsgálatok sikeres teljesítéséhez.⁹⁸⁸ A bizottság tagjainak kiválasztásában alighanem figyelembe vették, hogy a tanfolyamok megtartására egyáltalán mely előadók vállalkoztak és működésük során hogyan viszonyultak a politikai kurzushoz. A Tanácsköztársaság időszaka alatt egyetemi katedrát nyert személyeken kívül alighanem kifejezetten politikai okok miatt nevezhették ki Sas Andort, aki a tanfolyamokon a szocializmus történetéről adott elő,⁹⁸⁹ illetve Kármán Tódort és Czobel Ernőt, akik pedig a rendszer adminisztrációjában vállaltak magas beosztású tisztségeket (Kiss, 1987. 141.). A kinevezett cenzorok között többen habilitált magántanárként, illetve gyakorló középiskolai tanárként kaptak megbízást a bizottság munkájában való részvétellel. Így a Népbiztosság egyszerre hajtott végre egy generációváltást a frissen kinevezett egyetemi tanárokkal, illetve tette a korábbiaknál nyitottabbá a testületet a hivatást gyakorló szakértők bevonásával. Érdeemes emellett kiemelni, hogy Götz Irén személyében, először nyert kinevezést női vizsgabiztos a középiskolai tanárvizsgálatok lebonyolítására. A bizottság még 1919. májusában is nyert új tagokat, ugyanis a Népbiztosság Papovics Iván főgimnáziumi tanárt a szerb nyelv és irodalom, Krenner Józsefet az ásványtan, Obál Károlyt pedig a történelem kérdésével bízta meg.⁹⁹⁰

A vizsgadíjak az 1918. szeptemberében bevezetett díjszabás szerinti mértékben maradtak. Az alelnökökhöz hasonlóan az elnök juttatásait is felemelték napi 30 koronára, ám a részére 1919. októberében megállapított 6520 koronát Schmidt nem vette fel.⁹⁹¹ Ezt azzal indokolta, hogy az elnöki pozíciót „rá oktrojálták” és csak a tanárjelöltek érdekében, kényszerűségből vállalta el a feladat teljesítését.⁹⁹² Az utólagos kimutatások szerint a bizottság 1919. április

⁹⁸⁸ A tanfolyam tanárai és a bizottság tagjai voltak: Balassa József, Szigeti Gyula, Kallós Ede, Schmidt József, Honti Rezső, Mauritz Béla, Gorka Sándor, Mauthner Nándor, Tomics Iván. 7953.1920 B. XIII. Dr. Méhes Gyula a hadviselt középiskolai tanítójelöltek tanfolyamának vezetője a tanfolyamra kiutalt költségek elszámolásával kapcsolatos felterjesztése. Budapest, 1920. március 23. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

⁹⁸⁹ 151.606/1919./VI. 1. Középiskolai tanítójelöltek nyári vizsgára előkészítő tanfolyama. Közoktatásügyi Népbiztos levele a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének. Budapest, 1919. június 11. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁹⁰ 93.686/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbiztosság: Papovics Iván kinevezése a budapesti tanárvizsgáló bizottság tagjává. Budapest, 1919. május 19. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁹¹ 187.810/1919. B. XVI. A budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöke: az 1918/1919. tanévi számadás és tiszteletdíjak. Budapest, 1919. október 18. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁹² Schmidt József levele Wittmann Ferenc részére. Budapest, 1919. szeptember 6. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919). Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele Schmidt József tiszteletdíja ügyében. Budapest, 1919. novembere. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

és júliusa között több vizsgaalkalmat is megtartott a válságossá forduló katonai, politikai helyzet ellenére. Bár ezeket a vizsgálmakat később nem ismerték el törvényesnek 1919 novemberét követően, méltányosságból valamennyi kinevezett vizsgabiztos részére folyósított az újjáalakuló VKM a korábban megállapított kulcsok szerint díjazást.⁹⁹³

A Tanácsköztársaság megszűnését követően az 1919 ápriliséval feloszlott bizottságot ismét reaktiválta az újjászerveződő VKM. A tanárvizsgálatok törvényességének felülvizsgálatával lényegében eldőlt, hogy azok a bizottsági tagok, akik a forradalmi időszakban, de különösen 1919 ápriliséát követően nyertek egyetemi katedrát cenzori tisztséget újból nem vállalhattak. Összesen 18 személy volt az 1919 áprilisában kinevezett bizottsági tagok között, akik korábban is részt vettek cenzorként tanárvizsgálatokon. Közülük a Tanácsköztársaság rendszerével való vélelmezett, vagy ténylegesen támogató magatartása miatt a rendelkezésre álló adatok alapján az egyetemi eljárásokban, amelyek 1919. augusztus 13-án indultak meg (*Szentpétery*, 1935. 629.) Alexander Bernátot (*Turbucz*, 2017. 1614–1615.), Asbóth Oszkárt (*Melich*, 1920. 155–156.), Beke Manót (*Kovács I.*, 2012. 39–40.), Schmidt Józsefet (*Balassa*, 1933. 117–118.), Simonyi Zsigmondot (*Dénes*, 2017. 1139.), Kövesligethy Radót (*Varga*, 2016. 1208.), és Marczali Henriket (*Dénes*, 2017. 1135.)⁹⁹⁴ különböző eljárásokban elmarasztalták, így közülük némelyeknek véglegesen, míg másoknak ideiglenesen fel kellett függeszteniük egyetemi állásukat, amely bizottsági tagságuk elvesztését is maga után vonta.

7.2 A Középiszkolai Tanárképző Intézet átalakulása a forradalmak időszakában

7.2.1. A professzionalizmus formálásának új keretei

A politikai rendszerek változásai nem hagyták érintetlenül a tanárképző intézetet sem. A VKM 236.088/1919. (I. 8.) számú rendeletével utasította az intézetet, hogy hagyja el nevéből és pecsétjéről a királyság államformájára utaló jelzőket, illetve szimbólumokat, amely így az intézet nevének megváltoztatását eredményezte *Budapesti Magyar Középiszkolai Tanárképző-intézetre*.⁹⁹⁵ A névváltoztatás mellett az intézet vezetése arról is intézkedett, hogy meghirdessék a tanárképző intézeti ösztöndíjra a pályázatokat, illetve a jelentkezés határidejét a szokásosnál későbbre halasszák el, 1919. március 15-ig.⁹⁹⁶ Ennek alighanem az lehetett az egyik oka, hogy a visszatérő egyetemi hallgatók egy jelentős része kevésbé tanulmányokra, mint a közügyekben való részvételre koncentrált. A másik indokot a hosszabbításra az adhatta, hogy a felkínált 1000 korona kevésbé lehetett vonzó, mivel a magas infláció miatt, az összeg vásárlóértéke csekély volt. 1919. márciusával azonban a potenciális jelentkezők már egy új intézménybe nyújthatták be folyamodványukat, mivel az újonnan létrejövő

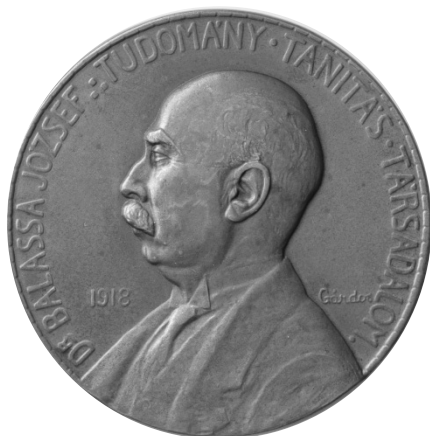
⁹⁹³ 43/1919. Wittmann Ferenc a budapesti középiszkolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez az 1918/1919. évi tiszteletdíjakról. Budapest, 1919. október 3. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

⁹⁹⁴ Dénes Iván Zoltán mutatott rá arra, hogy bár Marczali Henriket két igazoló eljárásban is felmentették az egyetemen, mégsem engedték vissza tanszékére tanítani, hanem 1924-re nyugdíjazták (*Dénes*, 2017. 1355–1359.).

⁹⁹⁵ 184/1919. A VKM 236088. V. szám alatt 1919. január 8-án rendelkezett arról, hogy az intézetek pecsétjein a korona elhagyandó, illetve rendelkezett az elnevezésekről is. Budapest, 1919. februárja. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹⁹⁶ 194/1919. Hirdetés, hogy a tanárképző intézeti ösztöndíjas helyekre való jelentkezés határideje március 15-ig meg lett hosszabbítva. Budapest, 1919. február 13. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

Tanácsköztársaság államapparátusa a tanárképző intézetet addigi formájában megszüntette, s *Középiskolai Tanítóképző Főiskolává* alakította át.⁹⁹⁷

20. kép: Balassa József emlékplakett, 1918

A tanárképző intézet megszüntetése nem volt teljesen váratlan, az intézkedésnek voltak bizonyos előjelei. Az egyik ilyen elemnek tekinthető, hogy a tanárjelöltek tanárvizsgálati felkészítésére életre hívott tanfolyamokban, amelyeken jelentős számú egyetemi hallgatóság vett részt,⁹⁹⁸ és a forrásokat tekintve is tekintélyes dotációval rendelkezett,⁹⁹⁹ csak kevesen képviselték az intézetet. A téli tanfolyamon ifj. Entz Géza és Kövesligethy Radó vállalt tanárvizsgálati felkészítést,¹⁰⁰⁰ míg a nyári kurzus előkészítésekor Fejérpataky László, Domanovszky Sándor és Beke Manó neve merült fel Kövesligethy és ifj. Entz mellett.¹⁰⁰¹ A tanfolyamokon való csekély

⁹⁹⁷ 250/1919. A Középiskolai Tanítóképző Főiskola június 2-án tartott értekezletének jegyzőkönyve. Budapest, 1919. június 2. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

⁹⁹⁸ Az 1919 nyári tanfolyamon 373 fő iratkozott be. 158120.1919. VI/I. Méhes Gyula a hadviselt középiskolai tanárjelöltek főfelügyeletének vezetőjének levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. július 6. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

⁹⁹⁹ Az 1919. februári–áprilisi tanfolyamon összesen 846 órát tartottak, amelyért 33923 koronát fizetett a népbiztosság. 57.722/1919. IV. III. 11. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. március 7. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).; 81.231/1919. IV. 16. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. április 10. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920). Az 1919. nyári tanfolyam költségei ennél magasabbra rúgtak: 59.480 koronát utaltak ki 687 megtartott óra után, amelyekre 1919 júliusában és augusztusában került sor. 176112. sz. XVI. B. VIII. 23. Méhes Gyula a hadviselt középiskolai tanárjelöltek főfelügyeletének vezetőjének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1919. szeptembere. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920). 57.722/1919. Méhes Gyula a hadviselt középiskolai tanárjelöltek főfelügyeletének vezetőjének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1919. szeptembere. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

¹⁰⁰⁰ 81.232/1919.IV. 16. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. április 10. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

¹⁰⁰¹ 151.606/1919./VI. 1. Középiskolai tanítójelöltek nyári vizsgára előkészítő tanfolyama. Közoktatásügyi Népbiztosság levele a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének. Budapest, 1919. június 11. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

reprezentáció mellett a másik jelzésértékű fejlemény az volt, hogy Balassa József 1918. decemberétől tárgyalásokat folytatott a tanárképzés átalakításáról Imre Sándorral. 1919. augusztusában kelt utólagos jelentése szerint az a felismerés vezette a főiskola megszervezésének elkezdésekor, hogy sem a tanárképző intézet, sem pedig az egyetem bölcsészeti kara nem tudta a tanárképzés igényeit kielégíteni, így egy olyan új intézmény létrehozását szeretne volna elérni, amely a háború után hivatásukat szerető tanárokat képez gyakorló középiskolai tanárok segítségével. Ehhez központosították a tanárképzés intézményrendszerét, így az Eötvös Collegiumot a Főiskolához rendelték. Az egyetemi és a főiskolai képzés közötti harmóniát a közös szaktanácsadói, tanári testületi ülések teremthették volna meg, amelyeken határoztak volna az egyetemi képzés programjáról. Így a bölcsészeti kar az eleméleti, a Főiskola pedig a didaktikai, módszertani jellegű felkészülést biztosította volna (Garai, 2016. 130.).¹⁰⁰²

Az új intézmény igazgatójává váló Balassa József mozgásterének korlátaira jellemző, hogy ugyan sikerült elérnie az intézet dotációjának 20.000 koronára történő felemelését, valamint az adminisztratív teendők ellátására két írógépezelői, illetve két irodai segédtszti állás rendszeresítését is keresztülvitte,¹⁰⁰³ ám a végleges elhelyezés ügye késedelmet szenvedett. A Népbiztosság ugyanis Balassa kérésére¹⁰⁰⁴ a bölcsészeti kar Múzeum körüti fő épületének bal szárnyát jelölte ki a Középiskolai Tanítóképző Főiskola székhelyül, amelyet azonban a Vörös Őrség egységei tartottak megszállás alatt. Így Pogány József népbiztosnak egyszerre kellett felszólítania a bölcsészkar dekánt a helyiségek átadására Balassa részére, illetve a Vörös Őrség egységeit távozásra bírnia.¹⁰⁰⁵ Mire azonban a helyiségeket kiüríthették, illetve az adminisztratív személyzet munkába állhatott volna, a Tanácsköztársaság megszűnt és az összes korábbi rendeletét érvénytelenítették.¹⁰⁰⁶

Az érdemi munka megkezdéséhez szükséges tankönyvek,¹⁰⁰⁷ illetve segédeszközök beszerzésének igénylését 1919. júliusában indította el a Főiskola vezetése,¹⁰⁰⁸ továbbá javaslat született a meglévő tanulmányi rendszer kiegészítésére szociális biológiai, illetve szociális pszichológiai tanszékek szervezésével.¹⁰⁰⁹ A tantervek átdolgozásának munkálatai is

¹⁰⁰² 297/1918–1919. Balassa József jelentése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tervéről és működéséről. Budapest, 1919. augusztus 11. MNL OL K 636. 49. doboz, 25. tétel (1919).

¹⁰⁰³ Ezek közül az egyiket a régi altiszt, Szigeti János töltötte be. 154.767/1919. VI–1. Közoktatásügyi Népbiztosság: A középiskolai tanítóképző főiskola: helyiségek, adminisztratív személyzet és dotáció felemelése tárgyában. Budapest, 1919. július 2. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁰⁴ 258/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának levele a főiskola szervezetének kialakításáról. Budapest, 1919. június 24. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁰⁵ 173. 263/1919. VI–1. Pogány József népbiztos: A vörös őrségnek a bölcsészeti kar helyiségekből való kivезénylése tárgyában. Budapest, 1919. június 28. MNL OL K 636. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁰⁶ 298/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának jelentése Sárváry Árpád és Berghold Kálmán munkásságáról. Budapest, 1919. augusztus 11. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁰⁷ 264/1919. Könyvek beszerzésére vonatkozó átirat a Szellemi Termékek Országos Tanácsához. Budapest, 1919. július 8. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁰⁸ 283/1919. A Természettudományi Múzeum anyagainak felhasználása a főiskolai oktatás céljaira. Budapest, 1919. július 23. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁰⁹ 284/1919. A Közoktatásügyi Népbiztosság 172701/1919. szám alatt Tóth Lajos javaslatát véleményezésre leküldte, amely alapján szociális biológiai és szociális pszichológiai tanszék megszervezésére tett javaslatot. Budapest, 1919. július 23. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

megindultak 1919 júliusának végén,¹⁰¹⁰ ám arra vonatkozóan nincs adat, hogy ezt a teljes szaktanácsadói testülettel megvitatta volna a tanári kar. Balassa 1919. augusztusában maga is azt jelentette, hogy a tanmenetek felülírását követően egyeztetett tudományegyetemi, illetve műegyetemi tanárokkal, de ez vélhetően nem hivatalos ülésen történt, tehát nem a teljes szaktanácsadói testület bevonását jelentette.¹⁰¹¹

Ugyanígy késedelmet szenvedett a Főiskolához rendelt egyéb intézetek átvétele. Az Eötvös Collegiumot a Népbiztosság 159.085/1919. VI/1. (VII. 14.) számú rendeletével egybeolvasztotta az új intézettel,¹⁰¹² de sorsa rendezetlen maradt. A nem hivatalosan Lenin Kollégiumként működő intézettel kapcsolatban mindössze annyit sikerült elérni, hogy a felvételi eljárás mellőzésével 13 katonát helyeztek el az internátusban, tanári kara és vezetése azonban érintetlen maradt (*Garai*, 2016. 179–189.). A Collegiumon kívül ugyancsak az intézethez rendelték egy „gyógyító pedagógiai gyakorló középiskolát”, amelynek a szervezeti szabályzata is elkészült.¹⁰¹³ A véleményezésével megbízott Ranschburg Pál megállapította, hogy fontosnak tartja a középiskolai tanárok megismertetését a szellemileg eltérő fejlettségű tanulók sajátosságaival, ehhez a létrehozandó pszichológiai tanszék gyakorlatai megfelelő kereteket biztosíthattak, ugyanakkor a kötelező kétheti gyakorlótanítást nem javasolta bevezetni, mivel az a szellemileg sérült gyermekek idegrendszerét megviselte volna.¹⁰¹⁴ Arra vonatkozóan azonban nem maradt fent forrás, hogy az intézet hozzácsatolása a Főiskolához valóban megtörtént.

Az érdemi működés megkezdésének megghiúsulása ellenére az a törekvés így is jól megragadható, hogy mind a Népbiztosság, mind pedig Balassa a Főiskolának az átalakított intézményrendszer szempontjából, illetve a tanárképzéssel összefüggő valamennyi kérdésben központi, koordináló szerepet szánt. Ezek az aspektusok jól tetten érhetőek a Főiskola vezetése alá történő intézményi összevonásokban, illetve abban is, hogy Balassa igyekezett minden a tanárképzést érintő kérdésre befolyást gyakorolni. Így véleményezte a módosított tanárvizsgálati szabályzatot,¹⁰¹⁵ az 1919 nyarán szervezendő tanfolyam ügyét megtárgyaltatta a tanári karral és felterjesztéssel élt a Népbiztósághoz,¹⁰¹⁶ illetve módszertani előadásokat szervezett a volt tanárképző intézeti hallgatók számára azok átképzésére.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁰ 286/1919. Tanterv és tanmenetek megállapításai 159016/1919. szám alatt. Budapest, 1919. július 29. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰¹¹ 297/1918–1919. Balassa József jelentése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tervéről és működéséről. Budapest, 1919. augusztus 11. MNL OL K 636. 49. doboz, 25. tétel (1919).

¹⁰¹² 287/1919. A közoktatásügyi népbiztosság 159085/1919. szám alatt a Főiskolát és az Eötvös Collegiumot egyesítette. Budapest, 1919. július 29. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰¹³ 95.895/1919. B. VIII. Dr. Ranschburg Pál véleményes jelentése a középiskolai tanárképző gyógyító pedagógiai gyakorló középiskolájának szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. május 21. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰¹⁴ Ranschburg Pál levele a közoktatásügyi népbiztósághoz a gyógyító pedagógiai gyakorló középiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. május 21. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰¹⁵ 248/1919. A tanárvizsgálati szabályzat módosítására vonatkozó javaslatokat felterjeszti az igazgatóság a közoktatásügyi népbiztosság felé. Budapest, 1919. június 11. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰¹⁶ 252/1919. Nyári tanfolyam ügye. Budapest, 1919. június. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. 254/1919. június 20. Hadviselt középiskolai tanítójelöltek szakvizsgára előkészítő tanfolyamának ügye. kelt: 151606/1919. június 8. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰¹⁷ 242/1919. Módszertani előadások a volt tanárképző intézeti hallgatók részére. Budapest, 1919. május 30. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

A Középkolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatának javaslatából is egy központi, koordináló szereppel felruházott intézet képe bontakozik ki, amely az Eötvös Loránd által 1899-ben megalkotott szabályzatnak főleg az ellenőrzés és felügyeletre vonatkozó részeiben tartalmazott radikálisan új megoldásokat. A javaslat a Főiskola célját abban határozta meg az 1899-es szabályhoz hasonlóan, hogy a középkolai tanítójelöltek a hivatásuk ellátásához szükséges korszerű elméleti és gyakorlati felkészültséget szerezhessenek, elsősorban módszertani és didaktikai elemekkel ismerkedhessenek meg. E célok elérését szolgálták az egyetemi előadások és gyakorlatok, a Főiskola módszertani stúdiumai, a repetitorok és a lektorok által tartott elméleti és nyelvi órák és a gyakorló középkola képzése.¹⁰¹⁸ Amíg az 1899-es szabályzat hangsúlyozta, hogy a tanárképző intézet elsősorban kiegészíti az egyetemi képzést, addig a Főiskola új szabályzatában a teoretikus tudás biztosításával megbízott bölcsészkar stúdiumokkal egyenrangú fontosságúvá vált új intézet képzése. A tanítóképzés céljait így az egyetemi és főiskolai gyakorlatok, a gyakorlóiskolák és a képzést kiegészítő internátusok és könyvtárak szolgálták.¹⁰¹⁹

Az intézet igazgatását az elnök, az igazgató és az igazgató helyettes mellett a rendes tanárokból létrejött tanítótanács végezte, amely a korábbi tanácsot váltotta fel.¹⁰²⁰ A szaktanácsadói testület tagjai az egyetemmel való kapcsolattartást voltak hivatottak biztosítani, s részt vehettek a tanítótanácsi tanácskozásokon.¹⁰²¹ Az ugyanakkor nem világos, hogy csak tanácskozási joggal lehettek jelen, vagy szavazati joguk is volt-e döntéshozatali helyzetekben. A tanítótanács tagjai és a szaktanácsadók mellett főiskolai előadások tartására megbízott előadásokat is felkérhetett a Közoktatásiügyi Népbizottság a jelöltek tudományos képzésének kiegészítésére, akik szintén részt vettek a tanácskozásokon.¹⁰²²

A tanítótanács lényegében teljes egészében a korábbi tanács szerepkörét vette át. Jogköre annyiban módosult, hogy lehetősége volt a szaktanácsadó egyetemi professzorok közreműködésével a főiskolai tanrend megállapítására, továbbá az egyetemi tanrendben mutatkozó hiányok kiegészítésére javaslatot tenni a Népbizottság számára. Tehát lényegében közvetlen módon befolyásolhatta az egyetemi képzést is a középkolai tanítóképzés igényeinek megfelelően.¹⁰²³ Ezt az elemet erősítette, hogy a szabályzat előírta az egyetemi és műegyetemi

¹⁰¹⁸ 275/1918–1919. Balassa József a középkolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középkolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. I. 1) a–e. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰¹⁹ 275/1918–1919. Balassa József a középkolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középkolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. I. 2) a–c. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰²⁰ 275/1918–1919. Balassa József a középkolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középkolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. I. 3) a–d. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰²¹ 275/1918–1919. Balassa József a középkolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középkolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. I. 7) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰²² 275/1918–1919. Balassa József a középkolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középkolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. I. 8) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰²³ 275/1918–1919. Balassa József a középkolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középkolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. I. 9) a–d. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

stúdiumok kötelező látogatását, ugyanakkor hogy a tanítótestület tagjai jobban nyomon követhessék a jelöltek tudományos képzését, jogot nyertek volna az egyetemi intézetek munkáiban való részvétellel is, amelynek részleteit az egyetemi intézetek vezetőivel közösen határozták meg.¹⁰²⁴ A rendes tanároknak a korábbi szabályozáshoz hasonlóan útmutatást kellett biztosítani a jelöltek számára tanulmányaik elvégzéséhez, illetve heti hat órában előadást és ugyanekkora időkeretben szemináriumi, vagy laboratóriumi gyakorlatokat kellett tartaniuk. A lektorok és a repetitorok órakerete megegyezett a középiskolai tanítókéval, a szaktanácskozásokon részt vehettek, de nem számítottak a tanítótestület tagjainak.¹⁰²⁵

Az egyetemi képzés és a Középiskolai Tanítóképző Főiskola közötti szinergia megteremtésére a szaktanácsadói testület és a tanítótestület félévi közös ülései szolgáltak, amelyeken megtárgyalták a tanrendek összehangolásának szempontjait. A szabályzat azt is az intézet feladataként jelölte meg ezeken felül, hogy a már gyakorlatban működő, végzett tanítók számára tanfolyamokat szervezzen újabb elméleti, vagy módszertani ismeretek átadására.¹⁰²⁶ A javaslat nem részletezte, hogy ezek tanrendjének megállapításában a szaktanácsadók kaphattak-e bármilyen szerepet.

A tagság tekintetében a javaslat előírta, hogy minden középiskolai tanítói képesítést nyerni óhajtó jelöltnek be kellett iratkoznia a Főiskola tagjai közé. Tanárképesítő vizsgára csak az volt bocsátható, aki az elméleti és gyakorlati képzésre szolgáló tíz félévet tagként töltötte le és a tanulmányi követelményeknek minden tekintetben megfelelt. Átmeneti intézkedésként ugyanakkor megengedték, hogy az 1918/1919. tanévben azok is jelentkezhettek szakvizsgálatra, akik legalább hét félévvel rendelkeztek és nem voltak tagjai sem a tanárképző intézetnek, sem a Főiskolának.¹⁰²⁷ Így a magyar középiskolai tanárképzés (tanítóképzés) egyik legnagyobb problémáját, az egységes képzés hiányát, az 1899-es szabályzat által sugallt megoldás átvételével és valamennyi hallgatóra történő kötelező kiterjesztésével vélték orvosolhatónak, amely radikális megoldásnak számított, ugyanakkor biztosíthatta a professziós tevékenység érvényesülését valamennyi, a szakcsoportba belépő jelölt képzettsége fölött.

Tagságra bárki pályázhatott, a középiskolai tanítójelöltek mellett a javaslat lehetővé tette a polgári iskolai, tanítói képzettséggel rendelkezők, valamint a képzettség nélküli „*kiváló gyakorlati szakmunkások*” felvételét is megengedte az előterjesztés.¹⁰²⁸ Utóbbiak esetében azonban a jelentkezésnél írásbeli folyamodványt írtak elő, illetve egy szóbeli kollokviumot helyeztek kilátásba, amelyen a szaktanítók arról győződtek meg, hogy a képzettség

¹⁰²⁴ 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. I. 14–15) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰²⁵ 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. I. 11–13) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰²⁶ 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. I. 16–19) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰²⁷ 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. II. 1) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰²⁸ 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. II. 2) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

hiányának ellenére várható-e a jelölttől, hogy választott területein előrehaladást képes tenni. A középiskolai végzettséggel rendelkezők részére elég volt bizonyítványukat bemutatni, illetve egy jelentkezőlapot kitölteni, amelyen feltüntették választott tudományterületeiket. A felvett jelölteket az igazgató a szaktanítókhoz irányította, akik ellátták a jelentkezőket a legszükségesebb tudnivalókkal tanulmányainak sikeres megkezdéséhez.¹⁰²⁹

A középiskolai tanítás szempontjából 12 szakterület hallgatását ajánlotta a javaslat a jelöltek figyelmébe,¹⁰³⁰ de a módosított tanárvizsgálati szabályzathoz hasonlóan lényegében bármilyen szakpárosítást megengedett. A nyelvi és irodalmi szakok mindegyikéhez lehetett harmadik szaktárgyként egy nyelvet, valamint bármely területhez a filozófiát választani. A szociológia felvételét csak bizonyos szakcsoportok hallgatása esetében tette lehetővé a szabályzat.¹⁰³¹ A szakvizsgát követően harmadik területből képesítést nyerni óhajtó tanítók számára lehetővé vált, hogy főiskolai tagság nélkül jelentkezzenek tanárvizsgálatra.¹⁰³²

A tanulmányok megállapításához a tanítótestület számára alapelveként szolgált, hogy az első évben a teoretikus ismeretek elmélyítéséhez, a második és harmadik évben a jelölt által választott szakirányban való minél alaposabb kiképzéshez, a negyedik évben pedig a tanulmányok lezárásához járuljon hozzá a képzés. Filozófiai, pedagógiai, közgazdasági és szociológiai stúdiumokat minden tagnak kötelező volt a szakképzés mellett látogatnia, amely részben a gyakorlati előkészítésre való felkészítést szolgálta az előző rendszerhez hasonlóan, részben pedig a politikai indoktrinációt célozhatta.¹⁰³³ A Tanácsköztársaság tanárképzést érintő intézkedéseiben az intézményrendszer központosítása, illetve a kötelező tagság kiterjesztése mellett ez volt a harmadik legfontosabb változás, egyben újszerű elem a korábbi időszakhoz képest. Már az 1919 februári-áprilisi,¹⁰³⁴ illetve nyári tanfolyamokon¹⁰³⁵

¹⁰²⁹ 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. II. 3–6) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰³⁰ 1) A magyar nyelv és irodalom kapcsolatban egy élő idegen nyelvvel és irodalommal, 2) Két élő idegen nyelv és irodalom, 3) A latin nyelv és irodalom kapcsolatban a magyar vagy egy idegen nyelvvel és irodalommal, 4) Történelem és földrajz, 5) Történelem és bármely nyelv és irodalom, 6) Földrajz és biológia, 7) Földrajz és földtan (ásványtan), 8) Biológia és vegytan, 9) Földrajz és természettan, 10) Természettan és vegytan, 11) Mennyiségtan és természettan, 12) Filozófia és bármely más szaktárgy. 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. II. 6–12) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰³¹ A 4–9. között felsorolt területek estében tette lehetővé a szociológiával való kombinálást. 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. II. 12) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰³² 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. II. 13) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰³³ 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. II. 14) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰³⁴ Nagy Dénes tartotta a szociológiát heti 4 órában. 81.232/1919.IV. IV. 16. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. április 10. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

¹⁰³⁵ 1919 nyarán a szocializmus története töltötte be az ideológiai tárgy szerepét, amelynek tartásával Sas Andor volt megbízva. Méhes Gyula a hadviselt középiskolai tanárjelöltek főfelügyeletének vezetőjének levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. július 6. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

is megjelentek a tanárjelöltek tanárvizsgálati felkészítését szolgáló tanfolyamokon nyílt politikai ideológiát közvetítő kurzusok, ezt a gyakorlatot intézményesítette és terjesztette volna ki valamennyi tanárjelöltre a Főiskola szabályzata.

A középiskolai tanítói hivatás gyakorlati felkészüléséhez a jelöltek a Népbiztosság által kijelölt gyakorlóiskolákban szerezhettek képzettséget a 3–4. egyetemi évtől kezdve. A gyakorlati időszakban nemcsak középiskolai, hanem elemi iskolai osztályok munkájába is betekintést nyerhettek abból a célból, hogy később középiskolai tanítóként pontosan tudják, tanítványaik milyen előképzettséggel rendelkeznek.¹⁰³⁶ A javaslat szerint a szakvizsgát követően az ötödik évben a jelölteket a Közoktatásügyi Népbiztosság rögtön beosztotta volna gyakorlati évre valamely vezetőtanító mellé egy gyakorlóiskolába. A gyakorlati év alatt kellett fennmaradó egyetemi stúdiumaikat teljesíteni, ugyanakkor legfeljebb heti tíz órát kellett tartaniuk, illetve az iskola belső életében, a tanítótöbbségi értekezleteken is meg kellett jelenniük. A Főiskola tanítótöbbségének tagjai időnként ellenőrizték a gyakorlóiskolában tevékenykedő jelölteket és teljesítményüket a többi jelölttel és az ottani vezetőtanítóval tartott közös értekezleteken értékelték ki. Elfoglaltságaikért cserébe a gyakorlati év során a jelöltek a középiskolai tanítói kezdőbért kaphatták meg honoráriumként.¹⁰³⁷ Ugyanakkor az előterjesztés arra vonatkozóan nem tartalmazott útmutatást, hogy az eltörölt pedagógiai vizsga helyett mivel zárult volna a gyakorlati időszak, erre vonatkozóan vélhetően nem volt kiforrott elképzelés.

A szabálytervezet több ponton érintette a tanárvizsgálatokat is (szakválasztás, főiskolai tagság, közgazdaságtani, szociológiai órák bevezetése a képzésbe), így elfogadása esetén alighanem ismét módosítani kellett a vizsgaszabályzatot, esetleg egy teljesen új készítése mutatkozott volna szükségesnek. Balassa az előterjesztés megtételekor megjegyezte, hogy annak tartalmával az 1919. július 7-én tartott tanítói értekezlet egyetértett, egyben felmerült egy mérsékelt, tíz koronás beiratkozási díj szedése, amelyből az intézet szobáit akarták felszerelni.¹⁰³⁸ A Közoktatásügyi Népbiztosság iratai között nincs arra utaló adat, hogy a döntéshozók érdemben megfontolták volna a javaslatokat, 1919. szeptemberében az ismételten létrejövő VKM illetékesei ad acta tették az ügyiratot.

A tanárvizsgálatokat érintő koncepcionális és a bizottság személyi változásai, valamint a tanárképző intézet átalakítása nyomán szükségszerűnek tűnik annak a kérdésnek a megvizsgálása is, hogy vajon a más totalitárius rezsimek alatt működő egyéb szakértői csoportokhoz hasonlóan deprofesszionalizálódott-e a középiskolai tanári hivatás (Ld. *Jarauscb*, 1990a. 19–20.; *Jarauscb*, 1990b. 8.) a Tanácsköztársaság időszaka alatt. Eliot Friedson szerint a professzionalizáció fogalmának hatalomelméleti megközelítésében a deprofesszionalizáció akkor fordulhat elő, ha az államhatalom megszünteti a professziós tevékenység ellátására

¹⁰³⁶ 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. III. 1–2) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰³⁷ 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. III. 3–7) MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰³⁸ 275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

szolgáltató intézményeket, vagy a felügyeleti tevékenységet nem szakértőkként szocializálódott személyekre bízta, esetleg a teljes hivatáscsoport társadalmi helyzete, monopolizált tevékenységi területe megszűnik (Friedson, 2001. 129.).

Ebben az értelmezési keretben vizsgálva az 1919 áprilisa és augusztusa között végrehajtott változásokat az állapítható meg, hogy ugyan a tanárképzés korábbi szellemi keretét („tudós tanárképzés”) és intézményeit, szakértői bázisát alaposan átalakította a Közoktatásügyi Népbiztosság, de ez sokkal inkább azt a célt szolgálta, hogy a hivatáscsoporton belül egy olyan új körnek adják a felügyeleti jogokat, akik politikai szempontból megbízhatók. Ezzel magyarázható az új egyetemi tanárok kinevezése, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola létrehozása és a korábban kialakult tanárképző intézetek összevonása. A jelöltek kötelező tagságának előírásával a tanárképzés, „tanítóképzés” új központi intézete egyértelműen privilegizált helyzetbe került, s a teoretikus, gyakorlati valamint ideológiai képzettségük felett is ellenőrzést kaphatott volna. Így deprofesszionizáció helyett inkább egy olyan időszakként lehet értékelni a proletárdiktatúra néhány hónapját, amelyben az állami végrehajtott hatalommal való együttműködésen alapuló fejlődést felváltotta utóbbi beavatkozása a hivatáscsoport működésének belső működési rendjébe. Így a középiskolai tanárképzés intézményei és végső soron az egész hivatáscsoport jóval kiszolgáltatottabbá vált a mindenkor hatalmi igényeknek, mint korábban a polgári fejlődés viszonyai között.

Deprofesszionizáció már csak azért sem következhetett be, mert a rezsimnek egyszerűen nem volt ideje a konszolidációra. Az intézményi összevonásokat előíró rendeleteket lényegében nem hajtották végre, illetve érdemi működést a Középiskolai Tanítóképző Főiskola sem fejtett ki. Az állami túlhatalom igénye azonban nem múlt el nyomtalanul az 1919. augusztus 1-t követően létrejövő VKM, illetve a tanárképzés újjászervezett intézményeinek viszonyrendszerében, amelyet mutatnak a tanárvizsgáló bizottságok különleges jogosítvánnyal történő felruházása a tanárvizsgálatok felülvizsgálatában, illetve az újjászervezett Budapesti Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző-intézetben lejátszódó változások.

7.2.2. A professzionizmus formálásának személyi háttere a Tanácsköztársaság időszaka alatt, a tanárképző intézet újjáalakulása

Noha 1918 októberét követően letették az esküt a tanárképző intézet főállású alkalmazottai az új államhatalomra,¹⁰³⁹ a napi működést erőteljesen befolyásolták a vesztes háború következményei. Ennek egyik jele volt, hogy az állásáról lemondott Huszti József helyére egyelőre nem tudtak tanárt találni a latin tanszak óráinak ellátására, így az Eötvös Collegium frissen kinevezett tanárát visszafoglalkoztatták.¹⁰⁴⁰ Pasteiner Gyula és ifj. Entz Géza pedig nem tartották meg tanárképző intézeti óráikat.¹⁰⁴¹ A szénzünet és a közállapotok miatt pedig 1918 decemberében a tanács hozzájárult ahhoz, hogy ülés nélkül az igazgatóság

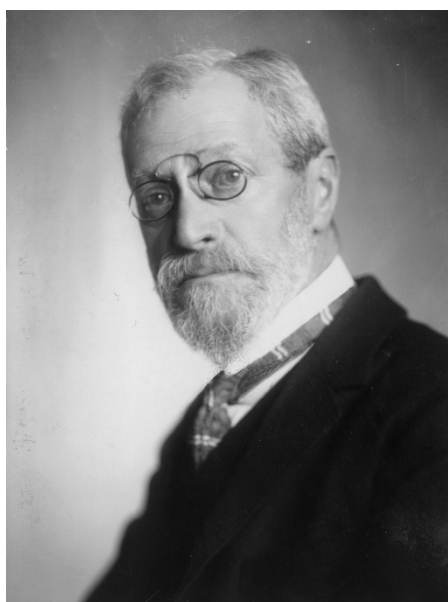
¹⁰³⁹ 61/1918. novembere A tanárképző intézet igazgatója felterjeszti a tanárképző intézet alkalmazottainak esküformáját. Budapest, 1918. novembere. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁴⁰ 112/1918. A VKM 11015. szám alatt 1918. október 25-én Huszti József tanár részére 200 korona tiszteletdíjat engedélyez. Budapest, 1918. novembere. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁴¹ 164/1918. A tanárképző intézet igazgatójának felterjesztése, hogy Pasteiner Gyula és ifj. Entz Géza az 1918/1919. tanév I. felében nem tartottak tanárképző intézeti előadásokat. Budapest, 1918. december 9. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

saját hatáskörében adjon megbízásokat a tanároknak és repetitoroknak kurzusok tartására,¹⁰⁴² amelyre az 1899-es átalakulás óta nem volt példa.

1919. április 5-én a tanács majdnem egy évi szünetet követően megtarthatta elő ülését, amelyen Eötvös Loránd elnök már nem vehetett részt súlyos betegsége miatt, három nappal később pedig elhunyt.¹⁰⁴³ Az ülésen a félévi tanrend kialakítása, illetve Huszti József pótlása voltak elsősorban napirenden. Utóbbi tekintetében Petz Gedeon 1919. április 12-én felterjesztést intézett a Közoktatásügyi Népbiztossághoz, amelyben javasolta Székely István főgimnáziumi tanár, címzetes igazgató kinevezését az intézethez, amelyet Pecz Vilmos tanácsstag is támogatott.¹⁰⁴⁴ Emellett az időközben meghirdetett ösztöndíjpályázatokra beérkezett jelentkezéseket is felterjesztette az igazgatóság a Népbiztossághoz jóváhagyásra.¹⁰⁴⁵

21. kép: Kövesligethy Radó, 1934

A pályázatok, illetve a kinevezés jóváhagyása helyett azonban a 92.864/1919. (V. 17.) számú rendelettel felmentették állásából Petz Gedeont és Wittmann Ferencet, elnökké Kövesligethy Radót, igazgatóvá Balassa Józsefet, helyettesévé pedig Gorka Sándort nevezte ki

¹⁰⁴² 169/1918. A tanárképző intézeti tanács hozzájárulása, hogy ülés nélkül történjék a jövő félévi tanárok és repetitorok megbízása. Budapest, 1918. december 21. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁴³ A tanácsülésen megjelentek: Beöthy Zsolt, Petz Gedeon, Fröhlich Izidor, Kövesligethy Radó, Mágócsy Dietz Sándor, Pecz Vilmos, Békefi Remig, Fináczy Ernő, Pauer Imre. 219–227/1919. Meghívók az 1919. április 10-én tartandó tanácsülésre. Budapest, 1919. április 5. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁴⁴ 236/1919. Petz Gedeon a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz Székely István latin előadásairól. Budapest, 1919. április 12. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁴⁵ 237/1919. A tanárképző intézet igazgatóságának felterjesztése a közoktatásügyi népbiztossághoz a tanárképző intézeti ösztöndíjak ügyében Budapest, 1919. áprilisa. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

a közoktatásirányítás.¹⁰⁴⁶ A tanári karba a 88.186/1919. (IV. 30.) számú rendelettel 11 új előadó megbízását hagyta jóvá a Népbiztosság, akiket a VI. fizetési osztályba neveztek ki, így illetményeik a korábbi időszak rendes előadóinak juttatásaihoz képest jelentősen megemelkedtek.

Az intézet vezetésének, illetve a tanári kar tagjainak új tagokkal való felcserélése mellett 1919. májusának végével a korábban kinevezett tanácstagokat is felmentették tisztségükből.¹⁰⁴⁷ Balassának fontos szerepe volt a személyi javaslatok megtételében valamennyi testület estében. A felszámolásra ítélt tanárképzőből azoknak a oktatóknak a visszatartását javasolta, akik fiatalabbak voltak, vagy együttműködést remélhetett tőlük az új politikai berendezkedés iránti szimpátiájuk miatt, így nem állt érdekükben akadályozni az érdemi működés megkezdését, vagy egyenesen támogatták azt politikai elkötelezettségük miatt. A régi tanári kar tagjai közül összesen tízen maradhettek hivatalukban a proletárdiktatúra időszakában.¹⁰⁴⁸ Az elbocsátottakat két lépésben, 1919 áprilisában és nyarán történő kinevezésekkel váltották fel. Az 1919. áprilisában kinevezettek közül számosan részt vettek az 1919 februárja és áprilisa között, illetve 1919 nyarán megtartott hadviselt tanárjelöltek részére szervezett felkészítő tanfolyamokon, amelyeken az intézet új vezetése, így Kövesligethy Radó és Balassa József is szerepet vállalt.¹⁰⁴⁹ A kinevezéseknek és a felmentéseknek köszönhetően a tanári kar szinte hónapról-hónapra változáson esett át ebben az időszakban amely természetesen a zavaros közállapotokkal is összefüggésben volt. Így még az 1919. júniusa folyamán kinevezett tanárok között is előfordult személyi változás: Szűcs József lemondott állásáról,¹⁰⁵⁰ Tomics Ivánról pedig azt kellett jelentenie az igazgatóságnak, hogy nem foglalta el hivatalát.¹⁰⁵¹ A Főiskola tanári kara 1919 júliusára vált teljessé, amikor a korábban kinevezett 11 előadó mellé további kilenc tanárt rendeltek az intézményhez,¹⁰⁵² illetve Balló Rezső utólagos beosztását is kérte az igazgató.¹⁰⁵³

¹⁰⁴⁶ 150.332/1919. VI–1. június 9 A keb. számvevőség felterjesztése a budapesti középiskolai tanítóképző főiskolához kinevezett elnök, igazgató és helyettes igazgató tiszteletdíjainak, illetve a rendes tanárok illetményeinek folyósítása tárgyában. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁴⁷ 241/1919. Beöthy Zsolt, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Békefi Remig, Mágócsy Dietz Sándor, Pauer Imre, Pecz Vilmos felmentése a tanárképző intézeti tanácstagok felmentése. Budapest, 1919. május 30. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁴⁸ A Középiskolai Tanítóképző Főiskola szaktanácsadó testületének és tanári karának tagjait lásd a Függelékben csatolt 35. számú táblázatban.

¹⁰⁴⁹ 81.232/1919.IV. 16. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. április 10. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

¹⁰⁵⁰ 249/1919. Szűcs József lemondása ügyében történő felterjesztés. Budapest, 1919. júniusa. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁵¹ 247/1919. Jelentés a Közoktatásügyi Népbiztosságnak arról, hogy Tomics Iván nem foglalta el állását. Budapest, 1919. júniusa. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁵² 273/1919. Beke Ödön, Honti Rezső, Krenner József, Madzsar Imre, Rados Gusztáv, Fridli Rezső, Selényi Pál, Bálint Elemér kinevezése a főiskolához, illetve Waldapfel János és Geréb József szolgálata beosztása a Középiskolai Tanítóképző Főiskolához. Budapest, 1919. július 14. ELTE EL15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁵³ 276/1919. Balló Rezső kinevezésre ajánlása a kémiai tanszékre. Budapest, 1919. júliusa. ELTE EL15/b 4. Napló, 1906–1921.; 81.232/1919.IV. 16. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. április 10. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

22. kép: Kármán Tódor az 1920-as években

A tanári kar mellett működő tanács helyett 1919. július 16-án egy szaktanácsadó testület kinevezését javasolta Balassa József.¹⁰⁵⁴ A testület kijelölésében is a tanári karéhoz hasonló megfontolásokat követett az igazgató: a 12 fős testületből mindössze öten voltak a „régí rendszerhez” köthetők, a homo novusok mindegyike frissen kinevezett egyetemi tanár, vagy az új politikai rendszerben tisztségeket vállaló személyek voltak, így megbízhatónak feltételezte őket. A szaktanácsadó testület tagjai között ugyan több 1919 előtt kinevezett tanárképző intézeti tanár volt, de az előző tanács tagjait egyedül Petz Gedeon, a leváltott igazgató képviselte, akinek át kellett adnia az intézet kulcsait és berendezési tárgyait Roseth Arnold tanár részére korábbi megbízatásának megszüntetésekor.¹⁰⁵⁵ A testületben emellett Kármán Tódor is megjelent a Közoktatásügyi Népbiztosság képviselőjeként akárcsak a tanár-vizsgáló bizottság esetében.¹⁰⁵⁶ A végrehajtó hatalmi ág tehát közvetlenül képviseltette magát

¹⁰⁵⁴ 274/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának levele a Közoktatásügyi Népbiztósághoz a főiskola szaktanácsadóinak kinevezéséről. Budapest, 1919. július 16. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁵⁵ 92.864/1919. VI–1. A budapesti középiskolai tanítóképző főiskola elnökének és igazgatójának kinevezése. Budapest, 1919. május 17. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁵⁶ Patkós András mutatott rá tanulmányában arra, hogy az 1918–1919-re nemzetközi elismertségnek örvendő Kármán Tódor szerepvállalása a tanárképzés átalakításában a Tanácsköztársaság időszakában nem elhanyagolható mértékben édesapja, Kármán Mór pedagógiai örökségének megvalósítási igényéből táplálkozhatott. Kármán Mór elsősorban egy olyan tanárképzési rendszert kívánt létrehozni, amelynek elméleti szakasza igazodott volna a gyakorlati képzés igényeihez. Ezen törekvése azonban a bölcsészeti kar ellenállásán több ízben elbukott. A Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatának tervezete azonban lényegében ezt az alapelvet hordozta magában. Így Kármán Tódor édesapja pedagógiai örökségét a rendkívüli körülmények között politikai felhatalmazását felhasználva az intézményrendszer átszabásán keresztül igyekezett pedagógiai valósággá tenni (Patkós, 2021. 2–3.; 12–13.).

mindkét professziós szervben, amely alighanem a fokozottabb kontroll, illetve a tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet működésének összehangolását szolgálta. A létrejövő szaktanácsadói testületnek, illetve a tanári karnak kiegészült formájában érdemi működés kifejtésére nem maradt lehetősége az 1919. július végi, augusztus végi impériumváltás miatt.

A rezsimváltással Balassa Józsefet felszólították, hogy tegyen jelentést a Középiskolai Tanítóképző Főiskola működéséről,¹⁰⁵⁷ amelynek 1919. augusztus 11-én eleget is tett,¹⁰⁵⁸ egyúttal az intézethez kirendelt adminisztratív személyzet megbízását visszavonta az új minisztérium.¹⁰⁵⁹ A 175.589/919.VI/1. (VIII. 13.) számú rendelettel intézkedtek arról, hogy az igazgatói feladatok ellátásával ismét Petz Gedeont bízták meg,¹⁰⁶⁰ aki augusztus 16-án visszavette Balassától az intézetet.¹⁰⁶¹ A következő hetekben megindult a proletárdiktatúra időszakában tett intézkedések felülvizsgálata,¹⁰⁶² illetve az intézetben maradt tanárok elszámoltatása.¹⁰⁶³ Rendezték az elmaradt ügyvitelt,¹⁰⁶⁴ illetve áttekintették a pénzügyi forgalmat,¹⁰⁶⁵ amelynek kapcsán kérvényezték bizonyos befizetések törlését, illetve visszatérítését a tanárképző intézethez.¹⁰⁶⁶ 1919. augusztus 21-én megtartották a tanárképző intézeti tanács első nem hivatalos ülését is, amelyen Roseth Arnold és Waldapfel János igazolását, illetve a tanárképző intézeti tanárok magatartását vitatták meg az 1919. áprilisi-augusztusi időszakban, valamint az 1919/1920. tanév első félévében tartandó órákra adtak megbízásokat.¹⁰⁶⁷ Rosethet és Waldapfelt igazoltnak tekintették,¹⁰⁶⁸ ugyanakkor Czebe Gyula kinevezésének

¹⁰⁵⁷ 297/1919. A Középiskolai Tanítóképző Főiskola tervéről és működéséről jelentés Balassa Józseftől a miniszternek. Budapest, 1919. augusztusa. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁵⁸ 297/1918–1919. Balassa József jelentése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tervéről és működéséről. Budapest, 1919. augusztus 11. MNL OL K 636. 49. doboz, 25. tétel (1919).

¹⁰⁵⁹ 298/1919. Sárváry Árpád és Berghold Kálmánné visszahelyezése a dékáni hivatalhoz. Budapest, 1919. augusztusa. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁶⁰ 22/1919. A VKM 175589/919. VI/1. szám alatt 1919. augusztus 13-án rendeletet bocsátott ki arról, hogy Balassa József adja át az intézet vezetését Petz Gedeonnak és az intézet átalányáról készítsen elszámolást. Budapest, 1919. októbere. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁶¹ 301/1919. Balassa József volt igazgató átadja az igazgatói helyiséget és annak felszerelését Petz Gedeon igazgatónak. Az erről szóló jegyzőkönyv kelt 1919. augusztus 16-án. Budapest, 1919. augusztus 23. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁶² 304/1919. Levél Balassa József tanárnak, hogy az április havi tanácsülés jegyzőkönyvének lenyomatát adja ki. Budapest, 1919. augusztusa. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁶³ 24/1919. Waldapfel János igazoló irata a tanácskormány idején tanúsított viselkedéséről. Budapest, 1919. október 13.; 33/1919. Felhívás Roseth Arnoldhoz a tanácskormány idején tanúsított viselkedése tárgyában. Budapest, 1919. október 17. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁶⁴ 346/1919. Jegyzőkönyv, hogy Balassa József Wittmann Ferenc igazgatóhelyettestől 1919. május 27-én az irattárat és az irodai felszerelést átvette. Budapest, 1919. augusztusa. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁶⁵ 20/1919. Az igazgató elküldi a közoktatásügyi minisztérium számvevőségének a Tanácsköztársaság időszakában igazgatóként működő Balassa József számadását az intézet általányáról. Budapest, 1919. október 13. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁶⁶ 21/1919. Az igazgató jelenti a VKM részére, hogy Balassa József a Tanácsköztársaság időszaka alatt 700 koronát fizetett be az állampénztárba, az összeg visszaautóványozását kéri a tanárképző intézet részére. Budapest, 1919. október 13. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁶⁷ 5/1919. Jegyzőkönyv a tanárképző intézet tanácsának 1919. augusztus 21-i üléséről. Budapest, 1919. augusztus 21. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁶⁸ 177/1920. Petz Gedeon a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez az igazoló eljárásokról. Budapest, 1920. április 23. MNL OL K 592. 143. csomó, 19. tétel (1920).

felfüggesztését kérték, aki Székely István főgimnáziumi tanár helyett végül Huszti József megüresedett státuszát tölthette be a Tanácsköztársaság időszaka alatt.¹⁰⁶⁹

Az ülést követően Petz Gedeon kérte a minisztériumot, hogy hivatalosan is nevezze ki a tanácsot, mert addig megbízást nem adhattak ki a tanárképző intézeti órák tartására. Helyzetjelentésében ismertette, hogy Eötvös Loránd 1919. április 8-i halálát követően az elnöki szék megüresedett, ennek betöltésére a tanács tapasztaltabb tagjai közül Beöthy Zsoltot, illetve Fröhlich Izidort javasolta. Felmerült, hogy a Huszti József által korábban betöltött VIII. fizetési osztályú állás VII. fizetési osztályúvá történő átszervezése érvényes intézkedésnek tekinthető-e. Ugyancsak kérdésként merült fel, hogy a gyakorlóiskola ismét a tanárképző intézet felügyelete alá kerülhet-e. Emellett indítványozta a tanács határozatának megfelelően Czebe Gyula kinevezésének felfüggesztését, Császár Elemér, Gyomlay Gyula és Vári Rezső beosztását az intézethez.¹⁰⁷⁰ A régi-új igazgató felterjesztéséből azt lehet érzékelni, hogy arra számított, az intézetben megszakított munka ott folytatódhat, ahol korábban félbemaradt 1919 áprilisában-májusában.

Ebben a várakozásában azonban hamar csalódnia kellett. Mivel a kinevezés nem érkezett meg, így kénytelen volt Tóth Lajos államtitkárnál az ügyet megsürgetni,¹⁰⁷¹ a minisztérium végül az 1914-ben kinevezett tanács tagjait bízta meg ismét Pauer Imre kivételével, akit időközben nyugdíjaztak,¹⁰⁷² helyére még 1919. novemberében Angyal Dávid került.¹⁰⁷³ Azonban intő jel volt, hogy a tanács megbízatása csak egy évre szólt, illetve a VKM betöltetlenül hagyta az elnöki széket, amely azt jelezte, hogy a Petz javaslatától eltérő személyi megoldásokban gondolkodott a minisztérium.

A 200.884/B1/1919. (XI. 21.) szám alatt kelt leirat tehette világossá az intézet vezetése számára, hogy a forradalmak és különösen a proletárdiktatúra időszaka visszavonhatatlanul átalakította a minisztérium és a tanárképző kapcsolatát. Ebben ugyanis a VKM azt a kívánságát fejezte ki, hogy a tanárjelöltek társadalomtudományi és közgazdasági kurzusokat hallgatva jelentkezhesenek szakvizsgáltra.¹⁰⁷⁴ Amellett, hogy a leiratnak nyilvánvalóan politikai indíttatása volt, azért is számított szokatlannak a kérés, mert közvetlenül a tantervi struktúrába akart beavatkozni a miniszteriális igazgatás, amelyre a dualizmus időszakában

¹⁰⁶⁹ 342/1919. Petz Gedeon a középiskolai tanárképző intézet igazgatója levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1919. augusztus 24. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

¹⁰⁷⁰ Petz Gedeon feljegyzése a VKM-minisztérium részére a tanárképző intézeti tanácsi tagokról. Budapest, 1919. szeptembere. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁷¹ Petz Gedeon levele a VKM-minisztériumba. Budapest, 1919. szeptember 20. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁷² Petz Gedeont igazgató, Békefi Remiget fizetéstelen minőségű tanácsstag, Beöthy Zsolt, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Mágócsy Dietz Sándor, Pecz Vilmos. Tanácsjegyző: Wittmann Ferenc. 183.959/1919. B. XVI. szeptember 20. A budapesti középiskolai tanárképző intézet vezetőségének megalakítása az 1919/1920. tanévre. Budapest, 1920. szeptember 20. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁷³ 74/1919. Petz Gedeon a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez Angyal Dávid kinevezése ügyében. Budapest, 1919. november 13. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁷⁴ 91/1919. A VKM leirata 200.884/919. BXVI. szám alatt 1919. november 21-én, hogy a tanárképző intézetben szociológiai és közgazdaságtani kurzusok szervezendők és az 1919/1920. tanév végétől tanári szakvizsgálatra azok bocsáthatók, akik ezeket a kurzusokat hallgatták. Budapest, 1919. december 11. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

kevésé akadt példa. Az ügyet Fináczy Ernő tanácsstag kapta meg véleményezésre,¹⁰⁷⁵ és az 1919. december 22-i ülésen a tanács külön is foglalkozott a kérdéssel. Fináczy és a tanácsülés is pártolta a minisztérium kérését, hangsúlyozva, hogy a tudományos igényrel tartott társadalomtudományi kurzusok látogatása a jelöltek erényére válhat. Ugyanakkor emlékeztették a VKM-t, hogy az 1883:XXX. törvény a szakvizsgálatra, vagy pedagógiai vizsgálatra bocsátás feltételeiül általános műveltségi tárgyak hallgatását írta elő (magyar nyelv és irodalom, filozófia és pedagógia), amelyek felvételére az egyetemen, vagy más főiskolai jellegű intézetekben, mint a tanárképző intézetben is lehetőség nyílt. Így hiába vezették volna be a társadalomtudományi kurzusokat a tanrendbe, a hallgatók nagy része nem hallgatta volna, mivel nem volt kötelező az intézeti tagság és előfeltétele sem volt a vizsgára bocsátásnak. A kérést elhárítva azt javasolták a minisztériumnak, hogy a stúdiumokat a bölcsészkar tanrendjébe próbálják meg beilleszteni.¹⁰⁷⁶

A VKM tehát a fennálló törvényes feltételek mellett egyelőre nem tudta olyan központi koordináló professziós szervként felhasználni a tanárképző intézetet, ahogyan a proletárdiktatúra időszakában ennek az elvi lehetősége létrejött a Középiskolai Tanítóképző Főiskola esetében a hivatáscsoport ügyeinek közvetett befolyásolására. Így a vonatkozó kérést tartalmazó ügyirat is a VKM ügyosztályai között járt be egy hosszú hivatali utat, de lényegében elintézetlen maradt.¹⁰⁷⁷ Az újjáalakuló Egyetemi és főiskolai ügyosztály (IV. ügyosztály) a tanárképzés intézményeit érintő reformtörekvéseinek hátterében azonban épp az húzódot meg az 1920-as évek első felében, hogy hogyan lehet a tanárjelöltek teoretikus képzettsége és professzionalizmusa fölött egységes professziós kontrollt elérni úgy, hogy az intézményi átalakítások és a személyi kinevezések lehetőséget adjanak egyúttal a professziós szervek szorosabb állami felügyeletére is. Így az 1920. március 16-án ismét meginduló egyetemi, tanárképző intézeti képzés egy minden szempontból új időszak nyitányát jelentette.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁵ 92/1919. A 200.884/919. BXVI (XI. 21.) számú leirat véleményes jelentéssel végett kiadásra került Fináczy Ernő tanácsstagnak. Budapest, 1919. december 17. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁷⁶ 109/1919. Petz Gedeon a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez a tanárjelöltek közgazdasági és társadalomtudományi képzéséről. Budapest, 1919. december 23. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁷⁷ 213.989/1919. B.I. A budapesti középiskolai tanárképzőintézet igazgatójának felterjesztése a középiskolai tanárjelölteknek a közgazdasági és társadalmi kérdésekben való tájékozódására. Budapest, 1919. december 23. MNL OL K. 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁷⁸ 145/1920. Petz Gedeon a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1920. február 25. MNL OL K 636. 140. doboz, 30. tétel (1922).

8. Összefoglalás

A kötetben a *Magyar Királyi Egyetem Középtanodai Tanárképezde*, valamint a *Magyar Királyi Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány* és jogutódjainak története került áttekintésre az 1862–1919 közötti időszakban. Az intézetek történetének egyszerű szekvenciális tárgyalása helyett a vizsgáló fő célja részben a problémátörténeti, részben pedig a professzionizáció-elméletek kritikai megközelítésének alkalmazásával, továbbá a politikai-jogi és eszmetörténeti háttér részletező áttekintésével ezen intézmények működésének és a tanári professzionizációban játszott szerepük megértésére irányult. A teoretikus-eszmetörténeti keretek meghatározása mögött kettős megfontolás húzódott meg: egyrészt az elméleti keret lehetővé tette, hogy az új forráscsoportok bevonásával lefolytatott vizsgálat ne csupán kiegészítsék az eddigi kutatások eredményeit, de a tanári hivatás fejlődésének egészét absztrakt szinten ragadja meg és értelmezze. Másrészt a tanárképzés intézményesüléséhez szolgáló eszmei, ideológiai háttér feltárása segített a magyar fejlődés dinamikájának, illetve nemzetközi referencia modelljeinek azonosításában. A német és a francia műveltségesszmények magyar recepciója ugyanis különböző intézmények létrehozásában öltött testet, amelyek egyúttal segítettek a magyar tanárképzés koncepciójának kialakítását (tudós tanárképzés) és reflektált kifejezését.

A vizsgálati problémából három kutatási kérdéscsoportot hoztam létre: azok közül az első arra irányult, hogy feltáruljon a tanárvizsgáló bizottságok működését meghatározó szabályzatok közötti eltérések, ezek értelmezésében folytatott gyakorlatuk egyedi esetek ismertetésével, valamint személyi állományuk változásai. A második kérdéscsoport a tanárképző intézethez kapcsolódóan azt vizsgálta, hogy az intézetnek milyen képzési céljai voltak, ezek hogyan módosultak, milyen kapcsolatok fűzték a tanárképzés más intézményeihez, különösen a bölcsészkarhoz és a gyakorló gimnáziumhoz, s a tanári professzionizációt formáló képzése mekkora hallgatói populációra terjedt ki az egyes időszakokban. Végül, a kérdések harmadik részével arra törekedtem, hogy bemutassam a tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet, a testvérintézetek (kolozsvári, debreceni, pozsonyi egyetem mellett működő bizottságok és tanárképző intézetek, az Eötvös Collegium), valamint a VKM egymáshoz fűződő kapcsolatainak változásait. A vizsgálat a kapcsolatok alakulása mellett azt is célozta, hogy feltáruljon a mindenkor kultusztárca és a szakértői intézetek szerepe a hivatás megkonstruálásának (Berufskonstruktion) folyamatában.

A tanárvizsgáló bizottságok létrehozása összekapcsolódott a Habsburg Birodalom átfogó társadalmi és gazdasági reformjával az 1848–1849-es forradalmi időszakot követően. A tanárság hivatással szervezését a gimnáziumok és reáliskolák létrehozása, illetve a tanárvizsgálati ideiglenes törvény előírásai indították el. Utóbbinak az volt a célja, hogy a tanárságot egy kiszámítható karrierperspektívával rendelkező, standardizált tudásra épülő állami hivatalnoki állássá szervezze.

A hazai oktatásügy elmaradottsága miatt a bécsi udvarnak eredetileg nem állt szándékában tanárvizsgáló bizottságot létrehozni a magyar tartományokban. Erre 1862 után részben a politikai erőviszonyok megváltozása, illetve a Magyar Királyi Udvari Kancellária „helyzettelismerése” adott lehetőséget. Noha a magyar egyetemi szervek megpróbálták saját

szabályzattervezetet kidolgozásával alternatívát nyújtani, a Gymnasiumi, illetve a Reál-tanodai Tanárvizsgáló Bizottmányok szabályzatai a birodalmi ideiglenes tanárvizsgálati törvényeket követték. Így a hivatásformálás a korai időszakban az egyedei esetekben hozott döntéseken keresztül a szabályzat értelmezésére, illetve a képezítőtevékenységre korlátozódott. A gimnáziumra képezítő bizottság jobbára a tudományegyetem bölcsészeti karának tanáraiból állt, míg a reáliskolai bizottság kényszerűségből támaszkodott gyakorló reáliskolai és gimnáziumi tanárokra is. Az egységes standardok mentén képezített tanárság kialakításának igénye hamar szertefoszlott a Magyar Királyi Udvari Kancellária 18.330/1862. (XI. 29.) rendeletének köszönhetően, amelynek eredményeként a felekezeti tanárok a kvalifikációs előírások egy része alól mentesülhettek az algimnáziumi képezítés esetében. A fenntartói erőviszonyok a tanárképzés szervezetét, személyi hátterét is befolyásolták, s a felekezeti jelöltek a teológiai végzettségükből fakadó előnyöket később is érvényesíteni tudták a tanárképezítés megszerzéséhez.

Bár a neoabszolútizmus időszakában elkezdtek kialakulni a tanárképezés és a tanárképezítés szervezeti keretei, ezeknek a működését a kormányzat rendre megsértette az egyetem ügyeibe való direkt beavatkozással, politikailag kiélezett helyzetekben működésének felfüggesztésével. A tanárvizsgáló bizottságban közvetlenül is megjelentek a kormány szerv küldöttei, hiszen a rutén, a szerb és a román nyelvek és irodalom cenzorai helytartótanácsi titkárok voltak. Alighanem az állami végrehajtó hatalom beavatkozásának a szakértői csoport belső működésébe szerepe lehetett abban, hogy az ekkor működő bizottsági tagok később, az 1870-es, 1880-as években, elutasítottak minden kezdeményezést, amely a bölcsészkar képzés átalakítását célozta volna a tanárképezés igényeinek megfelelően. Vélhetően ez indíthatta arra az 1867 után létrejövő új alkotmányos kormányzatot is, hogy a képzést kiegészítő új intézményeket hozzon létre elkerülve az egyetem tanrendjének direkt átalakítását.

A kiegyezést követően a két tanárvizsgáló bizottság 1875-ben egyesült Sztoczek József elnöklete alatt, szabályzata előbb az egyesítéshez kapcsolódóan, majd 1882-ben és 1888-ban is módosult. Ezekből a változásokból megállapítható, hogy a vizsgálat szerkezete 1875-ben előbb két-, majd 1882-től három fokozatúvá vált. Az elővizsgálatból kialakult alapvizsgának megmaradt az a funkciója, hogy a szaktárgyi ismeretek mellett a magyar, majd később az idegennyelvi nyelvi tájékozottságot is mérje. A filozófiai és a pedagógiai elméleti ismeretek, valamint ezeknek a tanár működésére gyakorolt hatását, amelyben kiemelt szerepet tulajdonítottak az egy éves közoktatási gyakorlatnak, 1882 után egy új vizsgafokon mérték fel. Ettől az időszaktól a vizsga alapszerkezete nem, csupán eljárásrendje módosult annyiban, hogy minden fokon szóbeli és írásbeli (zárthelyi dolgozat) fordulót is tartottak. A szabályzatok módosításai a német vizsgaszabályzat változásait követték, azonban a német jelöltek elméleti és gyakorlati felkészültsége is rendszerezettebb lehetett, mivel a szaktanulmányokat követő gyakorlati időszak valamennyi jelöltre kiterjedt. A gyakorlótanítás ugyan hazánkban is kötelező volt 1883 után, de a jogszabály ennek kiváltását lehetővé tette egyetemi tanulmányokkal, valamint gyakorlóiskolai tanítási gyakorlattal. Az elmélyült gyakorlati tapasztalatok megszerzésére azonban csupán a jelöltek egy töredéke számára volt lehetséges infrastrukturális okok miatt. A tanárvizsgálati szabályzatokat érintő szabályozásból a tanárjelöltek tudástartalmának változásai, illetve a tanárképezést befolyásoló ideológiai elemek is jól nyomon követhetőek. A képzést a neohumanizmus és a hozzá kapcsolódó Bildung

fogalmi hatották át, amely abban is megragadható, hogy a klasszikus nyelvi ismereteket, különösen a latin nyelv ismeretét megkövetelték a korszakban valamennyi jelölttől. A görög szerepe azonban folyamatosan csökkent, a 22.251/1894. (IV. 30.) számú rendelet értelmében a jelöltek nagyobb részének már nem volt kötelező görög nyelvi stúdiumokat hallgatnia. A tanárképzést tehát úgy hagyhatták el, hogy annak intézményesülésében kulcsszerepet játszó görög kulturális értékekkel nem, vagy csak közvetett módon találkoztak.

A tanárvizsgálati szabályzatok főbb módosulásai	A vizsgálat struktúrája	Szóbeli, írásbeli, zárthelyi vizsgafordulók az egyes vizsgafokokon	Gyakorlótanítás
1853	A tanárvizsgálat egy vizsgafokból állt.	Két házi dolgozat, két zárthelyi dolgozat.	A tanárvizsgálati folyamat a próbaévvvel zárult le.
1875	A tanárvizsgálat két vizsgafokból állt: elővizsgálat és szakvizsgálat.	Az elővizsgálat egy szóbeli vizsgafordulóból állt, amelyet követően kellett egy szakdolgozatot elkészíteni a főszakhoz kapcsolódóan. Két zárthelyi dolgozat teljesítése után a szakvizsgálat szóbeli fordulóval zárult.	A tanárképesítés megszerzésének nem előfeltétele a gyakorlati képzettség bizonyítása.
1882	A tanárvizsgálat három vizsgafokból állt: alapvizsga, szakvizsga, pedagógiai vizsga.	Az alapvizsgán szóbeli vizsgák, magyarból írásbeli zárthelyi dolgozat. A szakvizsgálathoz egy szakdolgozat, két zárthelyi dolgozat és két szóbeli vizsgát kellett teljesíteni. A pedagógiai vizsga egy két részes szóbeli vizsgából állt.	Pedagógiai vizsgára jelentkezni egy évi gyakorlótanítást, vagy egy évi további egyetemi tanulmányok folytatását követően volt lehetőség.
1888	A tanárvizsgálat három vizsgafokból állt: alapvizsga, szakvizsga, pedagógiai vizsga.	Mindhárom vizsgafok írásbeli és szóbeli fordulóból állt. A szakvizsgálatra való jelentkezés előfeltétele továbbá két szakdolgozat elkészítése.	Pedagógiai vizsgára egy évi gyakorlótanítás, vagy egy évi egyetemi tanulmányok kimutatása mellett volt lehetőség.
147.664/1914. (XII. 21.) sz. VKM rendelet	Harctéri szolgálat esetén egy félévi kedvezmény a képesítővizsgára történő jelentkezés esetén.		A 1889: XXVII. tc. alapján félévi pedagógiai gyakorlat elegendő a pedagógiai vizsgára való jelentkezéshez.
95.975/1918. (XI. 21.) sz. VKM rendelet	7 vagy több félév harctéri szolgálat esetén azonnali alapvizsga, majd a szakdolgozatok bemutatása után szakvizsga tehető.		A pedagógiai vizsgára jelentkezéshez három havi tanítási gyakorlat kimutatása elegendő.

A tanárvizsgálati szabályzatok főbb módosulásai	A vizsgálat struktúrája	Szóbeli, írásbeli, zárthelyi vizsgafordulók az egyes vizsgafokokon	Gyakorlótanítás
1919. április 14–15-i módosítások	A tanárvizsgálat két fokozatúvá vált, a pedagógiai vizsgát eltörölték.	Megszűntek a zárthelyi és a szakdolgozatok.	A pedagógiai gyakorlatot az egyetemi képzésbe kívánták beágyazni.

36. táblázat: A tanárvizsgálati szabályzatok főbb módosulásai az 1853–1919 közötti időszakban

A tanárvizsgáló bizottság az 1870-es évek második felétől a professziós tevékenységet nem csupán a képesítés és a vizsgára való jelentkezés tekintetében gyakorolhatta, hanem részt vehetett a működésének alapelveit rögzítő szabályzatok megalkotásában is. Azaz a végrehajtó hatalom a hivatáscsoport működésének egészét befolyásoló ügykezelésben is szakértői testületként tekintett rá. Ugyancsak az 1880-as évek első felében végrehajtott tanárvizsgálati szabályzati módosításoknál figyelhető meg, hogy a kultusztárca a vizsgabizottság tagjai mellett a tanárképző intézetet is bevonta az átdolgozás folyamatába. Noha a két intézménynek közös vezetése volt 1875 után, személyi állományuk egy része és székhelyük is közös volt 1881 és 1907 között, mégis különülten működtek. Hivatali érintkezést úgy próbáltak közöttük kialakítani, hogy az adminisztratív ügyek irányítását ugyanarra a személyre bízták, annak érdekében, hogy a képesítés és a professzionális felkészítés oldaláról is átlássa a tanárképzés bonyolult szerkezetét. Először az 1880. január 3-í, Trefort Ágoston lakásán tartott megbeszélésen merült fel annak a gondolata, hogy az eltérő céllal működő intézeteket rendszerré szervezzék, ám ez lényegében a vizsgálati időszak végéig nem következett be, helyette a tanári professzionalitást és a teoretikus felkészülést elmélyítő újabb intézmények jelentek meg a tanárképző intézet mellett.

A tanárvizsgálatok számának emelkedésével az is megfigyelhető, hogy a belső ügyvitel specializálódott, az elnök az 1870-es évek második felétől a hallgatói folyamodványok elbírálását rendre a szakterület cenzorainak engedett át, s az 1888-as vizsgaszabályzat az adminisztratív ügyek vitelére is több alelnöki pozíciót hozott létre. Szerepe így részben a vizsgaalkalmakon, 1890 után csak az alap- és a pedagógiai vizsgákon való elnöklésre, illetve a VKM-mel folytatott elvi jelentőségű ügyekben történő érintkezésre korlátozódott. A személyi kinevezések rendje akárcsak a neoabszolutizmus időszakában, jobbra a tudományegyetemi bölcsészeti karának és a műegyetem tanszemélyzetének változásait követte. Előfordult azonban olyan eset is, hogy a teljes professzori kinevezést megelőzte a tanárvizsgáló bizottsági taggá való jelölés, illetve többször megesett, hogy egyetemvezetői feladatok miatt ideglenesen a teljes professzorok átengedték a képesítés felügyeletét fiatalabb kollégáik részére. A bizottsági tagság a professzori jogosítványok egyik kulcsfontosságú eleme volt, hiszen a teoretikus tudás konstruálása mellett vizsgacenzori minőségükben felügyelhetők a leendő tanárok habitualizációját, amely az elméleti és gyakorlati felkészültség mellett a tanársággal együtt járó etikai normák, viselkedéskultúra elsajátítását is jelentette (Ld. *Németh*, 2012. 39–40.). A VKM kinevezési gyakorlatához hozzátartozott, hogy az 1880-as évektől a tanfelügyelet szakértői, illetve gyakorló középiskolai tanárok is kinevezést kaptak a bizottságba. A nyitottság azonban látszólagos a hivatáscsoport gyakorló szakemberei felé, mivel a kinevezett középiskolai tanárok mindegyike magántanári képesítéssel rendelkezett, s csupán

kényszerűségből tanítottak a közoktatásban. A gyakorlóiskola mindenkori igazgatói 1873 óta ex officio szintén tagjai voltak a bizottságnak.

Bár a vizsgázással összefüggő díjtételek egyre nagyobb részét hárította át a VKM a tanárjelöltekre, a bizottság működése nem volt rentábilis az állami költségvetés számára. Így a működésre fordított átalány, illetve a vizsgadíjak és a vizsgabiztosok honoráriumának felemeléséért is hosszú küzdelmet kellett folytatnia a bizottságnak. Jellemző ezekre az ügyekre, hogy a minisztérium egyszerű költségvetéstechnikai kérdésként kezelte mind a vizsgadíjak, mind pedig a vizsgacenzorok díjazásának az ügyét. A fővárosi bizottság azonban úgy érvelt felterjesztéseiben, hogy működésének fenntartása a középiskolai tanárok hivatáscsoportja fejlődésének egésze szempontjából fontos elem. Érvelésükben olyan professziós szervként definiálták önmagukat, amelynek tevékenysége, tagjainak díjazása az egész hivatáscsoport helyzetét meghatározta. Referenciaként hivatkoztak az orvosi, mérnöki, jogi szakértői csoportokra díjazásuk, illetve az adminisztratív ügykezelés technikájának a tekintetében is. Ezt az érvelést a vidéki egyetemek társbizottságai is osztották, így a kezdeti érdekkülönbségeket meghaladva a fővárosi bizottságokkal közösen próbálták a vizsgadíjak és a honoráriumok felemelésének szükségességéről jobb belátásra bírni a kultuszárca, amelyet csak 1918-ra sikerült elérni. A VKM megközelítésére jellemző, hogy amikor az államköltségvetés számára az volt kifizetődőbb, akkor az Értesítőkből képzett pénzügyi alapot lényegében államosította és megtiltotta az önálló költségvetési gazdálkodás lehetőségét, majd pedig 1918-ra épp a honoráriumok és a vizsgadíjak kezelése kapcsán ismét kilátásba helyezte, hogy a felesleges adminisztratív megoldásokat elkerülendő a bizottságok maguk intézzék a vizsgadíjak kezelését és felosztását.

A kultuszárca más elemben is csak nehezen fogadta el a tanárvizsgáló bizottság által javasolt megoldásokat. A vizsgaterminusok ismétlése kapcsán kialakult egyeztetésen a minisztérium egy kifejezetten konzervatív álláspontra hivatkozva akarta fenntartani azt a gyakorlatot, hogy a szakvizsgát érintő ismétlésre csak hosszabb időtartamot követően kerülhessen sor, noha ezt a tanárvizsgáló bizottság és a tanárjelöltek bölcsészkar szervezete is ellenezte. A bizottság részéről szokatlan eljárás volt, hogy a minisztériumi egyeztetésekbe bevont egy hallgatói memorandumot is, így szakértői véleménye mellett ilyen módon próbált meg a miniszteriális apparátusra nyomást gyakorolni álláspontjának keresztülviteléhez. Törekvését részleges siker koronázta, hiszen az egy évi ismétlés a 79.679/1908. (XII. 14.). számú VKM rendelet értelmében csak azok számára volt kötelező, akik egy vagy több részterületből szereztek elégtelen eredményt. A zárthelyi és a házi dolgozatok sikertelensége esetén az újbóli próbálkozásra három hónap múlva nyílt lehetőség. A szóbeli vizsgálatoknál pedig egy szaktárgyból történő ismétlés esetén fél év, egy részterület eredménytelensége esetén pedig három havi időszak után lehetett vizsgára jelentkezni. Az egy évet csak azoknak volt kötelező kivárni, akik egy teljes szaktárgyból és a másik szakterületük egy részterületéből is elégtelen készültséget mutattak. Ez lényegében a vizsgabizottság álláspontjának megfelelő szabályozás volt, ugyanakkor a rendeletnek voltak olyan részei (a magyar szakosokat érintő szóbeli vizsga), amelyet a vizsgálóbizottság feleslegesnek vélt külön szabályozni.

A bizottság hatásköre kapcsán érdemes azt is megjegyezni, hogy működése nem csupán a gimnáziumi és a reáliskolai tanárok képzettségének felügyeletére terjedt ki, hanem a felső kereskedelmi iskolai tanárok ügyeire is befolyással bírt. A kereskedelmi iskoláknak saját

vizsgálóbizottsága volt, amely önálló adminisztrációval rendelkezett. A 315/1908. (I. 21.) számú kultuszminiszteri rendelet a felsőkereskedelmi tanárok számára ugyanazokat a vizsgafokokat állapította meg mint amelyek korábban a középiskolai tanárok számára kialakultak. Ezt kihasználva a középiskolai tanárvizsgáló bizottság igyekezett a két csoport közötti átjárás lehetőségét fenntartani és a középiskolai tanárok számára egyoldalú előnyöket garantáló szabályozási környezetet alakított ki a minisztérium engedélyével. Ennek értelmében a középiskolai tanári végzettséggel rendelkező tanároknak lehetősége volt felső kereskedelmi iskolai szakvizsgával kiegészítenie képzettségüket anélkül, hogy látogatták volna a kereskedelmi iskolai tanárképző intézetet. A könnyített átjárás lehetősége egészen 1915-ig maradt fent, amikor a kultusztárca kötelezővé tette a felső kereskedelmi iskolai tanárképző intézet látogatását a középiskolai tanárok részére is.

A világháború kitörése a vizsgabizottság professziós tevékenységét és a tanárvizsgálatok rendjét is súlyosan megzavarta. A 147.664/1914. (XII. 21.) számú VKM rendelet előbb lehetővé tette, hogy a harctéri szolgálatot teljesítők egy félévi tanulmányi kedvezményben részesüljenek, majd a háború elhúzódásával előbb a 97710/915. és 90000 eln. sz. (IX. 15.) számú rendelettel tovább csökkentették az egyetemi jelentkezéshez szükséges kvalifikációs követelményeket, illetve a katonai szolgálati bizonyítvány alapján újabb tanulmányi kedvezményeket adtak a hadviselt jelöltek számára. Az ügyeiket érintő jogorvoslati eljárásokban pedig a VKM mellett a honvédelmi tárčanak is lehetősége volt részt venni. Így a tanárvizsgáló bizottságok döntéseit a hivatáscsoporthoz nem kapcsolódó miniszteriális döntés is felülbírálhatta. A tanárképzést specifikusan is érintette, hogy a 82.894/915. (IX. 10.) VKM rendelet egy speciális képzési útvonalat hozott létre a katonai nevelőintézetek tanárainak kiképzésére, amelyben gyorsított módon szerezhettek csak a katonai iskolákra érvényes képzettséget a tiszttanárok. A 16.385/1918. IV. (I. 24.) rendelet pedig pótszemeszter tartását tette lehetővé a katonai szolgálat alól szabadságolt tanárjelöltek számára, hogy vizsgálatukra felkészülhessenek. A háborús intézkedések között ez volt az utolsó olyan rendelet a forradalmakat megelőzően, amelyet a későbbi felülvizsgálatok során még legitimnek tekintettek 1919-et követően.

Bár a háborús évek a tanárvizsgálatok számának dinamikus bővülését visszavetették, de a bizottság működőképessége a hallgatók hiánya miatt így sem került veszélybe ellentétben más egyetemek vizsgabizottságaival. A háborút megelőző évek vizsgaszámának bővülése mögött nem kis részben a női hallgatók álltak, akik egyre nagyobb számban szereztek tanárképesítést. Ügyeiket általában ugyanazok mentén a standardok mentén ítélte meg a bizottság mint férfítársaikét, de előfordult, hogy „különleges foglalkoztatási viszonyaikra” hivatkozva engedélyeztek számukra kivételes eljárást, vagy szakválasztást.

Az 1914 utáni szabályozásokban tehát jól tetten érhető, hogy a háború mint a társadalmi és a gazdasági élet valamennyi területére, így a tanárképzésre is torzító hatást gyakorolt (Ld. *Hatos*, 2018. 22.). Ennek eredményeként lerövidült a teoretikus és a gyakorlati felkészülés időszaka, illetve a vizsgálatokon is kevésbé alkalmaztak szigorú mértéket. A VKM sürgetésére a más vizsgabizottságok előtt megkezdett tanárvizsgálatok ügyét és az elegendő számú félévek kimutatásának hiányát, valamint az „in absentia” egyetemlátogatást is jóval enyhébben ítélte meg a bizottság, mint a korábbi időszakokban. A képzést érintő különleges eljárások bevezetése a professziós standardokat bontották fel. Ennek a folyamatnak a kiteljesedése

az 1918. októberi forradalom új kultuskormányzata által kibocsátott 95.975/1918. (XI. 21.) számú rendeletében érhető tetten leginkább, amely lehetővé tette, hogy a hét félévet meghaladó katonai szolgálat esetén azonnal szakvizsgálatra jelentkezzenek a hallgatók, a hét félévet meg nem haladó idővesztés esetén pedig annyi szemesztert kellett az egyetemen tölteniük, ahány szükséges volt a négy évi egyetemi tanulmányok kimutatásához. A rendelet a gyakorlati időt leszállította három hónapra és lehetővé tette, hogy az egyetemi tanulmányokkal párhuzamosan végezzék el a jelöltek, amely a pedagógiai vizsga funkciójával kapcsolatban 1882 után kialakult koncepciót bontotta fel. A kialakult közállapotok miatt a vizsgabizottság kevéssé tudott, vagy akart érvényt szerezni a fennálló szabályozásnak, így a korábbi ügykezeléstől eltérő módon a nyilvánvaló hiányosságok, illetve szabálytalanságok esetén is engedélyezték a vizsgajelentkezést.

A háborús viszonyok csak részben voltak felelősek azért, hogy a tanárvizsgáló bizottság 1918/1919-ig nem tudta teljes mértékben professzionalizálni a középiskolai tanárság hivatáscsoportját. Bár számuk egyre csökkent a 20. század második évtizedének végére, de az 1917/1918. tanévben a gimnáziumokban és reáliskolákban működő tanárok közel 10%-a nem rendelkezett a bizottságok által kiadott képesítőbizonyítvánnyal (Ld. *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1924. 204.; 211.). Amellett, hogy a középiskolai tanárság a többi hivatáscsoporttal összevetve viszonylag új professzió volt, ez lehetett a másik fő oka annak, hogy a társadalmi megítélésük elmaradt a referenciacsoportnak tartott orvosi, jogi, mérnöki hivatásokétól.

Az 1919. március 21-t követően kialakuló proletárdiktatúra az első világháborús összeomlást követően létrejövő úgynevezett aktivista államokhoz hasonló módon átszervezte a professziós intézményeket, azok vezetőit leváltotta és politikailag megbízható személyekre cserélte fel, illetve olyan szervezeti struktúrát alakított ki, amelyben a homo novusok létszámbeli fölényüket felhasználva a demokratikus döntéshozatali elvekre hivatkozva ideológiailag konform döntésekkel új irányt szabhattak a hivatáscsoport fejlődésének (*Friedson*, 2001. 140–141.). Az 1919. április 14–15-én két lépcsőben átalakított tanárvizsgálati szabályzat is azt a célt szolgálta, hogy a hivatáscsoport korábban kialakult koncepcionális elemeit felbontsa és teret engedjen egy új típusú fejlődésnek, amelyben a professziós intézmények és így a hivatáscsoport egésze is kiszolgáltatottabbá vált a közvetlen állami beavatkozásnak. Ezt a célt szolgálta a bizottság átszervezése és részben az új egyetemi tanárokkal, részben pedig az államhatalom képviselőivel való feltöltése. Az átalakítás némelyik eleme még a tanárképző intézetből kialakított Középiskolai Tanítóképző Főiskola ellenzését is kiváltották a képzés szerkezetének megbontása miatt. Ugyanakkor a Közoktatásügyi Népbizottság világossá tette, hogy koncepcionális elemekben nem, csupán a szakértői kompetenciába tartozó szaktudományos területeken hajlandó teret adni a bizottság, illetve egyéb professziós szervek véleményének.¹⁰⁷⁹ Így a Tanácsköztársaság időszakában a bizottság szerepe ismét a képzésre, illetve az egyéni beadványok elbírálására korlátozódott. Ez utóbbiból a fennmaradt ügyviteli elemek nyomán arra lehet következtetni, hogy a bizottság jóval kisebb jelentőséget tulajdonított az egyetemi tanulmányoknak és a teoretikus tudásnak a hivatás gyakorlására való felkészüléshez, mint

¹⁰⁷⁹ Ld. erről a 151.637/1919. VI – 1. A Közoktatási Népbizottság VI. csoportjának véleményezése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola vezetőjének felterjesztéséről. Budapest, 1919. július 16. MNL. OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

korábban. A kvalifikációs standardokat az egyenlősítő törekvésekkel összhangban leszállították és engedélyezték a pedagógusi szakmai csoportok közötti átjárást minden megkötés nélkül.

1919 szeptemberét követően hamar megindultak a felülvizsgálati eljárások a korábban letett tanárvizsgálatokhoz kapcsolódóan. A debreceni bizottság, illetve Mitrovics Gyula kezdeményezésére a VKM 104.291/1920. (V. 15.) számú rendeletével engedélyezte, hogy a bizottságok a vizsgajelentkezésnél ne csupán a tanulmányi előutakat, azaz a jelöltek felkészültségét, de erkölcsi feddhetetlenségüket és a magyar nemzeti szellemben történő nevelés iránti elkötelezettségüket is vizsgálják. Tehát felhatalmazást nyertek arra vonatkozóan, hogy a vizsgafokokra jelentkező hallgatók politikai magatartását és nézeteit is feltárják. Ennek egy sajátos formája alakult ki a fővárosban még a rendelet megszületése előtt, ahol a hallgatók egymást jelenthették fel a vizsgajelentkezéskor, ha úgy vélték, hogy olyan személy jelentkezett vizsgálatra, aki kompromittálta magát a forradalmak időszakában.¹⁰⁸⁰

A tanárvizsgáló bizottság mellett a kutatási kérdések második csoportjához kapcsolódóan a tanárképző intézet működése is részét képezte a vizsgálatnak, amely a középiskolai tanárok professzionalizmusát formálta és így jelentős hatást gyakorolt a hivatáscsoport fejlődésére. Létrehozására Eötvös József már 1869-ben tett előzetes intézkedéseket, de működésének megkezdésére csak 1870 utolsó hónapjaiban került sor. A szervezetét és működését meghatározó szabályok ebben a korai időszakban többször módosultak és végleges formát csak a pedagógiai szakosztály, illetve a gyakorlóiskola létrehozásával nyertek. A gimnáziumi tanárképezde tanárainak tekintélyes része egyszerre volt bölcsészkar tanár és a tanárvizsgáló bizottság tagja is, így az egyetemi professzorok a teoretikus tudás formálása mellett a tanárok professzionalitása fellett is igyekeztek felügyeletet kialakítani. Ezt a törekvést csak részben koronázta siker, hiszen a tanárképző intézet nevével ellentétben kevésbé öltött intézeti jelleget. 1899-ig szemináriumok összességüként lehet rá inkább tekinteni, mint egy önálló intézetre, amely közös irányítás alatt állt. Ezt megerősít az a tény is, hogy nem rendelkezett önálló székhellyel, irodai helyiségei a gyakorlóiskolában kaptak elhelyezést, de a tanárképző intézeti órákat különböző egyetemi épületekben tartották meg. A szervezeti széttagoltság egyik következménye volt, hogy a korai időszakban jelentős volt a tanári és a hallgatói fluktuáció is, utóbbit elősegítette az is, hogy a harmad, vagy negyedéves tagokat a VKM a nagy tanárhiány miatt gyakran kinevezte helyettes tanárként a közoktatásba.

A neveléstani szakosztály megalakításával az elméleti és a gyakorlati felkészítés lassan elvált egymástól és a professzionalitás formálásában egyre nagyobb szerepet játszott a gyakorlóiskola, míg a teoretikus szakasz továbbra is a professzorok felügyelete alatt maradt és inkább repetitív jelleget öltött. Ez a szétválási folyamat az 1870-es évek végén, az 1880-as évek elején lejátszódott szakértői vitában is tetten érhető, amelyben a gyakorlóiskolához kötődő tanárok próbálták meg a tanárképzés gyakorlati igényeinek megfelelően átalakítani a bölcsészkarit, illetve a tanárképző intézeti képzést.

A tanárképző intézet működését egyfajta „türelmetlenség” vette körül, hiszen működésének megkezdését követően a közvélemény és a VKM is szinte rögtön eredményeket várt tőle el. Ezek a várakozások túlzóak voltak különösen abban a tekintetben, hogy az intézet

¹⁰⁸⁰ Ld. 593/1920. Beöthy Zsolt a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a debreceni bizottság előterjesztésének véleményezéséről. Budapest, 1920. április 19. MNL OL K 592. 143. csomó, 19. tétel (1920).

központi adminisztrációját jelentősen leterhelte, hogy egyáltalán kialakítsa a saját működésére vonatkozó ügyvitelt, emellett a VKM a külföldi ösztöndíjak ügyintézését is az intézethez kötötte egy ideig. Ráadásul a tagság mindössze két éves volt, amelyet a neveléstani szakosztályban további egy évvel ki lehetett egészíteni. Emellett az intézet azért is nehezen teljesíthette az elé kitűzött elvárásokat, mivel a korai időszakban a tanárképző teljes tagsága a bölcsészkar hallgatók legfeljebb negyedére, ötödére terjedt ki.

A reáliskolai, illetve gimnáziumi tanárképző intézetek egyesítését követően az új szervezeti szabályzat a szakosztályok számát háromban határozta meg, amelyekben belül összesen nyolc tanulmányi csoport különült el. A nyelvészeti-történelmi és az ó-klasszikai nyelvészeti csoport kiegészült a modern nyelvészeti és történelmi csoporttal, amelyet a reáliskolai intézet integrálása tett szükségesszerűvé. Az 1873/1874-től előkészítő osztályok jelentek meg az intézet tanrendjében, amelyek az 1880/1881. tanévig mutathatók ki. Ugyancsak az egyesítést követő időszaktól vált általánossá, hogy főleg az előkészítő osztályokban olyan személyek is órákat adtak, akik a bölcsészkaron helyettes, vagy magántanári minőségben működtek. Így a tanárképző intézeti óraadás vélhetően a tudományos karrierépítés szempontjából is előnyökkel járt, az 1880-as években pedig az intézet igazgatóságában is felmerült több alkalommal, hogy a repetitorok tevékenységét honorálják, illetve a tudományos utánpótlás képzésében tervszerűbben használják fel a pozícióban rejlő lehetőségeket. Ez azonban egyelőre nem valósult meg költségvetési okok miatt. Azonban így is azok a fiatalabb tanárok, akik középiskolai tanárként habilitációval rendelkeztek tudományos karrierépítésüket a tanárképző intézeti repetitorságra, vagy tanárságra való jelentkezéssel kezdhették el. Tehát a gyakorló középiskolai tanárok, ha nem is közvetlenül, de a hivatáscsoport bizonyos tagjai tudományos fokozatot szerezve, az egyetemi intézményrendszerben tett kitérőkkel, közvetlenül mégis részesülhettek a szakértői csoportjuk felett gyakorolt professziós tevékenységben.

Az egyetemi hallgatók képzettségének felügyelete mellett a tanárképző intézet professziós tevékenységét a VKM ösztönzésére kiterjesztette a kolozsvári testvérintézet működésére is. Ez a korai időszakban közvetett felügyeletet jelentett, azaz Sztoczek József és Bartal Antal Kolozsvárott tájékoztak az ottani tanárképezde működéséről, amelyről jelentést készítettek, illetve a fővárosi minta követéséhez tanrendeletet, hallgatói dolgozatokat bocsátottak kolozsvári kollégáik rendelkezésére. A professziós tevékenység a későbbiekben is megmaradt, ugyanakkor a közvetlen felügyeletgyakorlást felváltották a közvetett módszerek, a fővárosi tanárképző igazgatósága a kolozsvári testvérintézet tanrendjeit, vagy egy-egy esetben hozott döntését vizsgálta felül. A két intézet között jelentős különbség volt, hogy amíg az 1874/1875. tanévben valamilyen kolozsvári tanárjelölt az ottani tanárképezde tagja volt, addig a fővárosi társintézet felügyelete a bölcsészeti hallgatók valamivel több mint harmadára terjedt ki. Ez az arány a budapesti intézetben a későbbiekben pedig csak romlott, hiszen az 1890-es évekre a kolozsvári intézet az ottani bölcsészkar hallgatóinak kétharmadát tudta tagjainak sorában, addig a fővárosban csupán egyhetedet, illetve egynolcadot tett ki a tanárképző intézeti tagok száma a bölcsészkar teljes populációjából. A hallgatók képzettségének felügyelete mellett a forrásellátottságban is jelentős különbségek voltak a fővárosi és a kolozsvári intézetek között, előbbi javára.

A professzionalitás, illetve a társintézmények felügyelete mellett a kultusztárca a döntéselőkészítési folyamatokban is egyre nagyobb szerepet szánt az intézet számára. Eötvös Loránd, illetve Heinrich Gusztáv a tanárképző intézet tanáraiként kaptak megbízást arra,

hogy a francia és angol tanárképzést tanulmányozzák külföldi tanulmányi látogatásaik során. Az 1880-as években pedig a tanárképzést érintő döntési helyzetekbe is bevonta a VKM az intézet vezetését, illetve tanári karát, így 1882-ben felkérést kaptak az új tanárvizsgálati szabályzat megalkotásában való részvételre.

Ezek az intézkedések a tanárképző képzési struktúráját is érintették, hiszen a 6256/1879. (I. 20.) számú rendelet értelmében a tanárképző intézeti növendékek tanulmányi ideje négy évre emelkedett, az első év végén pedig próbavizsgát kellett tenniük, amelyen azt mérték le, hogy várható-e tőlük előrehaladás választott szakterületeiken. A képzés ezt követően jobban igazodott az egyes tanárvizsgálati fokok felkészítésére. Ugyanakkor az 1883: XXX. törvény, illetve az 1888-as új vizsgaszabályzat sem hozott megnyugtató megoldásokat a tanárképzés problémáinak orvoslására. Így egy újabb, 1887–1901 között zajló szaktudományos diskurzus zajlott le a tanárképzési intézetek fejlesztésének lehetőségéről, amelynek eredményeként egyfelől létrejöttek a bölcsészkaron az 1887/1888. tanévtől a tanárképzésre szolgáló szemináriumok, másfelől pedig 1895-ben a Báro Eötvös József Collegium.

Bár mind a szemináriumok, mind pedig az internátus létrehozásának előkészítésében részt vettek a tanárképző intézethez kötődő szakértők, mindkét intézmény létrehozásakor felmerült a tanárképző intézet megszüntetésének gondolata. Ezt úgy próbálták elkerülni az Eötvös Collegium esetében, hogy az igazgató, illetve Kármán Mór azt javasolták, hogy az új intézetet kössék hozzá a gyakorlógimnáziumhoz igazgatási szempontból, vagy működése legyen konviktus jellegű, azaz csak bentlakást és ellátást kínáljon a rászoruló jelöltek számára. Eötvös Loránd, a Collegium curatora ezt megakadályozta és 1896-ban a VKM-mel folytatott hivatali érintkezésben kifejtette, hogy nem zárkózna el attól, hogy a Collegium legyen a tanárképzés új központi intézménye, amely magában foglalná a tanárképző intézet tanári karát, illetve a tanárjelöltek nagyobb részét.¹⁰⁸¹ 1906-ra ez az elképzelése valamelyest módosult és úgy vélte, hogy az intézetet minden hiányossága ellenére fenn kell tartani, mert így tehet a legnagyobb szolgálatot a hazai tanügy részére. Ugyanakkor azt továbbra is lehetségesnek tartotta, hogy az internátus mintájára alapított intézmények a távoli jövőben kiválthatják teljes egészében a tanárképző intézmény képzését. A Collegium szervezetére és képzési céljainak megvalósulására is veszélyesnek gondolta, ha a kis létszámú szemináriumi munkamódszert felváltaná a tömegképzés.¹⁰⁸²

A tanárképző intézettel kapcsolatban kialakult véleményváltozást elősegítette, hogy Eötvös 1896-ra az intézet igazgatójává, majd szervezeti reformját követően annak elnökévé vált. Az 1899-be végrehajtott változtatások alapjaiban változtatták meg a tanárképző intézmény működését. Az átalakulást inspirálta a Collegium megalapításakor kikristályosodó tudós tanárképzés koncepciója, amely egyszerre hordozta magában a francia szakfőiskolák képzésének („*Culture générale en France*”) és a német neohumanizmus, illetve a Bildung fogalmában koncentrálódó ideológiai elemeket. A megújított szervezeti szabályzat is átvette ezt a koncepciót, amely tetten érhető a tanárképzés intézményeinek szervezetté formálásának és a valamennyi tanárjelöltre kiterjedő képzés biztosításának igényében, valamint abban,

¹⁰⁸¹ Ld. Eötvös Loránd javaslatai a tanárképzés ügyében Wlassics Gyula VKM-miniszter részére. Budapest, 1896. június 24. Közli: *Kiss*, 1988. 142–143.

¹⁰⁸² Ld. A tanárképző intézet tanácsának 1906. november 27-i ülésén készült jegyzőkönyv, amelyen a VKM 78.491/1906. számú leiratát tárgyalta. Budapest, 1906. november 27. Közli: *Kiss*, 1988. 159–160.

hogy a tanárjelölteket önálló kutatásra ösztönözték a szaktudományokban való elmélyedéssel és egy modern európai nyelv ismeretével.

Az új szervezeti szabályzat létrehozta a tanárképző elnöke és igazgatója mellett a tanárképző intézeti tanácsot, amely nem csupán a tanárjelöltek professzionális felkészülését felügyelete, de a tanárképzés ügyeinek átfogó irányítására is igényt formált. Erre részben a tanács tagjainak személye tette alkalmassá, akiknek megválogatásában Eötvös ügyelt arra, hogy más tanárképzési intézmények is képviseltessék magukat, illetve a felkért tagok saját területük mellett a rokonszakok ügyeit is átlássák így lefedve a középiskolában oktatott tudományterületek mindegyikét. A másik eleme az új irányítói szerepkörnek az volt, hogy a tanárképző tanácsa rendszeresen ülésezett és viszonylag nagy személyi stabilitás jellemezte, tagjai kevés alkalommal cserélődtek. A tanács mellett a megújult tanárképző intézeti képzésben fontos szerepet játszottak a repetitorok, akiket az Eötvös Collegium mintájára díjazás ellenében alkalmaztak. Jobbára fiatal tudósjelölteket, vagy tudományos hajlammal bíró középiskolai tanárokat kértek fel a pozíció betöltésére, akik egyúttal az egyetemi karrierépítésükhöz is ösztönzést nyerhettek.

1899-et követően a szervezeti szabályzat csak egyszer változott, 1915-ben, amelynek során létrejött az igazgatóhelyettesi tisztség, illetve az igazgató jogosult lett az elnököt minden tekintetben helyettesíteni. A szabályzat egyúttal azt is megállapította, hogy az elnök a tanárképzés ügyeinek a tekintetében felügyeleti joggal bírt a gyakorló gimnázium fölött. A gyakorlóiskola bár tett kísérletet arra, hogy kivonja magát a tanárképző felügyelete alól, törekvése sikertelen maradt, hiszen mind az 1915-ös szabályzatmódosítás, mind pedig a 37.379/1894. (X. 11.) számú VKM rendelet adminisztratív felügyelet gyakorlását tette lehetővé a tanárképző mindenkori vezetése számára a gyakorlóiskola ügyei felett.

Eötvös Loránd reformjai az intézet belső működését is átalakították. A tanárképző intézeti tanács tagok heti rendszerességgel tartott fogadóóráikon adtak instrukciót a tanárjelöltek részére, hogy mely előadásokat kell látogatniuk az egyetemen, illetve az intézetben. A tanárképző intézeti jelentkezőkönyvet rendszeresen ellenőrizték mind a szaktanárok, mind pedig az igazgatóság annak érdekében, hogy a tagok mindenben kövessék az Utasításokat, amely lényegében az egyes tanszakok tantervi leírása volt. Emellett megnőtt az ösztöndíjas helyek száma 18-ra, illetve a gyakorlóiskolában is 15 javadalmazásos helyet hozott létre a kultusztervező. Utóbbi esetben az ösztöndíj értékét a tanárképző intézet stipendiumához hasonlóan szintén 1000 koronában határozták meg a korszak végére. A jutalomdíjakat 1916-ban emelték meg 2000 koronával a háború miatt visszatartott tanárképző intézeti ösztöndíjak összegéből.

A tanárképző intézeti ösztöndíjak kiosztása kapcsán fontos megjegyezni, hogy a háború kitöréséig az ösztöndíjak odaítélésében nem játszott szerepet a folyamodók nemi hovatartozása. 1914 után azonban az intézet vezetése úgy akadályozta meg, hogy csak női hallgatók kapják meg az ösztöndíjas helyeket, hogy részben késő tavaszról őszire tolták ki a jelentkezési, illetve a folyamodványok elbírálásának időszakát, reménykedve a harcok beszüntetésében, részben pedig egyszerűen nem osztották ki az összes ösztöndíjas helyet. Az eljárás mögött az a megfontolás húzódnak meg, hogy egyszerűen meg akarta akadályozni az igazgatóság, hogy a tanulmányi kiválóság alapján kiosztott ösztöndíjasok társasága is elnökössé váljon. Az ösztöndíjakra nagy eséllyel pályázhattak mind a tanárképző intézetben, mind pedig a gyakorló gimnáziumban az Eötvös Collegium növendékei, akik tanulmányi szempontból többnyire kiváló előmenetellel rendelkeztek.

A reformok ellenére a korábbi időszak néhány örökségét nem sikerült meghaladni. Így továbbra sem volt önálló székhelye az intézetnek, emiatt a hallgatókkal egyetemi hirdetőtáblákon volt kénytelen kommunikálni az igazgatóság. Emellett továbbra is előfordult a hallgatók kiválása az intézetből elégtelen teljesítmény, vagy egyéb okok következtében. Szintén a korábbi időszakok súlyos örökségnek tekinthető, hogy a világháború időszakára a tanárképző intézet az Eötvös Collegiummal együtt sem tudta a bölcsészkarai hallgatók ötödének képzését befolyásolni, illetve felügyelni. Így a Tanácsköztársaság időszakának egyik legjelentősebb törekvése azt volt, hogy a tanárjelöltek (középiskolai tanítójelöltek) mindegyikének képzését felügyeljék.

A tanárvizsgálat és a tanárvizsgáló bizottság átalakításával szinte egy időben, 1919 májusában Petz Gedeont és Wittmann Ferencet is felmentették állásából, helyükre pedig Kövesligethy Radót és Balassa Józsefet nevezte ki a Közoktatásügyi Népbizottság.¹⁰⁸³ A tanárképző intézetet pedig Középiskolai Tanítóképző Főiskolává szervezték át, amelynek során kicserélték tanári karát, a tanácsot feloszlatták és szervezeti szabályzatát is átalakították. A tanács szerepéről részben az intézet tanító testületének tanácskozási, részben pedig az a szaktanácsadói testület vette át, amely felkért egyetemi tanárokból és a kormányzat képviselőiből állt. Feladata az volt, hogy az egyetemi tanrend és a Főiskola képzése közötti összhangot kialakítsa.

A tanárképző intézet megszüntetésének voltak előjelei, hiszen a tanárképzés átalakítását Balassa József már 1918 novemberében felvetette Imre Sándor részére.¹⁰⁸⁴ Emellett a hadviselt tanárjelöltek részére 1919 februárja és áprilisa között tartott tanfolyamon kevés tanárképző intézeti tanár képviseltette magát, noha a tanárképzés területén ez volt az egyik legfontosabb intézkedés, amelyhez a VKM tekintélyes nagyságrendű forrásállományt rendelt. A tanfolyamon résztvevő Balassának kulcsszerepe lehetett a Főiskola tanári karának kijelölésében. A régi intézet tanári közül a fiatalabbakat, illetve az új rendszer iránt lojálisnak mutakozó oktatók visszatartását javasolta, a megüresedő helyeket pedig nagyjából a tanfolyam egykori oktatóival töltötte fel intézményes pozícióhoz juttatva őket a megújuló tanárképzésében.

Annak ellenére, hogy a Középiskolai Tanítóképző Főiskola érdemi működést kevésbé tudott kifejteni a zavaros közállapotok és infrastrukturális hiányosságok miatt, az a törekvés jól megragadható, hogy a tanárképzés ügyeinek alakításában központi irányító szerepet szántak számára. Balassa véleményezte a tanárvizsgálati szabályzat módosításait, az 1919 nyarán a hadviselt tanárjelöltek részére tartott újabb tanfolyam ügyét, illetve módszertani kurzusokat akart szervezni volt tanárképző intézeti tagok részére képzettségük egyes elemeinek átalakításához. Ez a vezető szerep ragadható meg abban, hogy a Főiskola irányítása alá vonták össze a tanárképzés más szerveit, így az Eötvös Collegiumot, illetve felmerült egy gyógyító pedagógiai gyakorló középiskola hozzárendelése is az intézethez. Emellett az átalakított szervezeti szabályzatban a tanárvizsgálat előfeltételévé tették volna a főiskolai tagságot.

A Tanácsköztársaság időszakában három újszerű elem volt a tanárképzés területén. Az egyik a tanárképzés intézményeinek központosítása és egy intézmény alá történő

¹⁰⁸³ Ld. 92.864/1919. VI–1. A budapesti középiskolai tanítóképző főiskola elnökének és igazgatójának kinevezése. Budapest, 1919. május 17. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

¹⁰⁸⁴ Ld. 297/1918–1919. Balassa József jelentése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tervéről és működéséről. Budapest, 1919. augusztus 11. MNL OL K 636. 49. doboz, 25. tétel (1919).

rendelése. A második a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tagságának kiterjesztése valamennyi tanárjelölt részére a tanárvizsgálati jelentkezéshez. A harmadik elemet pedig a nyílt politikai indoktrináció jelentette, amely már az 1919 február–áprilisi, illetve nyári tanfolyamok képzési rendjében is megjelent. Ezt a Főiskola új szabályzata intézményesítette volna és ki akarta terjeszteni valamennyi tanárjelöltre.

1919. augusztus 1-et követően a proletárdiktatúra intézkedéseit érvénytelenítették, így megszűnt a Középiskolai Tanítóképző Főiskola is. Felmerülhet a kérdés, hogy a változások nem számolták-e fel a középiskolai tanári hivatás professziós kereteit, azaz deprofesszionalizálódott-e a középiskolai tanárság (Ld. *Jarusch*, 1990a. 19–20.; *Jarusch*, 1990b. 8.). Mivel a szakértők kiemelt társadalmi pozíciója, illetve a hivatáscsoport monopolizált területe sem szűnt meg, így deprofesszionalizáció helyett inkább egy olyan periódusként lehet meghatározni a Tanácsköztársaság regnálásának néhány hónapját, amelyben az államhatalom az intézményi központosítás, a nyílt politikai tartalmak előírása, illetve a professziós intézetek irányításának lecserelésé révén, direkt módon avatkozott bele a hivatáscsoport működésébe (*Friedson*, 2001. 129.). A miniszteriális igazgatás a korábbi szakértői véleményre és együttműködésre alapozódó hivatáskonstrukciót (Berufskonstruktion) felváltotta az egyoldalú politikai szempontokat követő döntéshozattal a koncepcionális ügyek tekintetében.

A Tanácsköztársaság időszaka visszavonhatatlanul átalakította az államhatalom és a tanárképzés intézményeinek kapcsolatát. Ezt jelzi, hogy Petz Gedeon javaslatát nem fogadta el az újjászerveződő VKM a tanárképző intézet tanácsstagjainak kinevezésére és a tanács csak egy éves megbízást kapott, az elnök személyének kérdését pedig nyitva hagyta a kultusztárca. Emellett a 200.884/B1/1919. (XI. 21.) leiratban a minisztérium jelezte, hogy a tanárképző intézetet fel kívánja használni a tanárjelöltek világnézetének formálására kötelező társadalomtudományi és közgazdasági kurzusok tanrendbe való beépítésével.¹⁰⁸⁵ Az új tanárképző intézeti tanácsnak kellett felhívnia a minisztérium figyelmét arra, hogy egyelőre nincsenek meg azok a jogi feltételek, amelyek lehetővé tennék, hogy az intézet valamennyi tanárjelölt képzését felügyelni tudja.¹⁰⁸⁶

A vizsgálati kérdések harmadik csoportjával kapcsolatosan megállapítható, hogy noha a tanárképzésben eltérő szerepet betöltő tanárvizsgáló bizottság, illetve tanárképző intézet között rendszerint nagy volt a személyi átfedés, eltérő funkciójuk miatt különböző szervekként tekintettek rájuk a kortársak. Ennek nyomatékot adott az is, hogy az egymással történő érintkezésre Sztoczek József halálát követően összekötő tisztséget hoztak létre mindkét professziós szervezetben. A tanárképző intézeti repetitóság, illetve az Eötvös Collegiumban vállalt tanárság több esetben elősegítette a tudományos előmenetelt a bölcsészeti karon, és a tanárvizsgáló bizottsági tagságot. A fővárosi vizsgálóbizottság, illetve tanárképző intézet a VKM kérésére, illetve felhatalmazására nem csupán a saját hatáskörükbe tartozó tanárjelöltek vizsgálati, képzési kérdéseiben foglaltak állást, hanem a társintézmények belső

¹⁰⁸⁵ 91/1919. A VKM leirata 200.884/919. BXVI. szám alatt 1919. november 21-én a tanárképző intézetben szociológiai és közgazdaságtani kurzusok szervezéséről. Budapest, 1919. december 11. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹⁰⁸⁶ Ld. 109/1919. Petz Gedeon a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez a tanárjelöltek közgazdasági és társadalomtudományi képzéséről. Budapest, 1919. december 23. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

ügyeivel kapcsolatosan is. Így a professziós, tevékenység, illetve a professzionalitás formálása mellett a hivatásformálás (Berufskonstruktion) feladatába is bevonta a minisztérium a fővárosi tanárképzési szerveket. Ez nem jelenti ugyanakkor azt, hogy a fővárosi testületek, valamint az újonnan létrejövő egyetemek melletti intézmények között a kapcsolat teljesen aszimmetrikus lett volna, de kétségtelen hogy gyakoroltak felettük bizonyos mértékű szakértői kontrollt. A kapcsolatok egyoldalúságát árnyalja, hogy több ügy mentén a fővárosi szakértők kérték új tudományegyetemi kollégáik támogatását (cenzori díjak, vizsgadíjak) s közösen léptek fel érdekeik érvényesítésére, váltakozó sikerrel.

Épp a közös fellépések váltakozó kimenetele mutat rá ugyanakkor arra, hogy a teoretikus tudásra alapozott szakértői fellépések, amelyeket alapvetően a professziós standardizáció, illetve a tanárok professzionalizmusának magasabb nivóra emelése motivált, nem biztosítottak minden esetben kellő nyomatékot a hivatáshoz kapcsolódó érdekek érvényesítésére. Bár az 1899 előtti időszakból meglehetősen töredékes a VKM forrásanyaga ebben a vonatkozásban, de a fent említett rekonstruálható esetekből úgy tűnik, hogy a minisztériumi apparátus olykor a költségvetési megfontolásokra, olykor pedig a társadalompolitikai következmények mérlegelésére (a vizsgadíjak emelése esetén a tanárjelöltek rekrutációs háttérének beszűkülése) hivatkozva egyszerűen felülírta a szakértői érveket. Tehát a VKM nem minden esetben „hallotta” meg a hivatáscsoport professziós képviselőinek szavait. A tanári hivatás ügyeiben való döntéshozókészítési szerep ugyanakkor mégis feltételezett bizonyos mértékű együttműködési szerepet a tanárképzés szervei és a végrehajtó minisztériumi apparátus között. A vizsgált időszak egészében azonban olykor az együttműködési hajlandóság sem mutatkozott meg a végrehajtó hatalom részéről, s nyíltan beavatkozott a professziós szervek működésébe akár képviselőit is elhelyezve ezekben a testületekben (neoabszolutizmus, 1918–1919, 1920 utáni fejlemények).

Bár a kutatás idiografikus jellege miatt az elemzés széles forrásbázisra támaszkodott, részben a forrásadottság, részben pedig a kutatás fókusza miatt több módon is folytatható a vizsgálat. Az egyik lehetséges irány a társintézmények (kolozsvári-szegedi, debreceni) hasonló jellegű feldolgozásai jelenthetnék, amelyek részben a fővárosi és az újabb alapítású professziós szervek egymáshoz fűződő viszonya, illetve a tanárképzés valamennyi testülete és a VKM viszonyrendszerének tekinthetőben pontosíthatná jelen munka eredményeit. Emellett ahhoz is hozzájárulhatnának az ilyen jellegű feldolgozások, hogy a tanári hivatás professzionalizációjának folyamata ne csupán fővárosi fókusszal, hanem a később létrejövő testületek szemszögéből is feltáruljon a kutatás számára.

Ugyancsak fontos volna a professzionalizáció elméletek kritikai megközelítését követve megvizsgálni a hazai tanári önszerveződésen alapuló testületek szerepét a tanárok professzionalizációs folyamataiban (különösen a Budapesti Tanáregyletet, illetve az Országos Középiskolai Tanáregyletet). A kritikai megközelítésben a hivatások autonóm testületei kisebb súllyal bírnak a professzionalizációs folyamatok egészében, mint a képzéshez, képesítéshez kapcsolódó szakértői testületek, intézmények (Ld *Friedson*, 2001; *McClelland*, 1991). Így fontos volna megvizsgálni, hogy a tanári egyletek tisztikarában a képesítést végző intézmények személyi állománya megjelenik-e, amennyiben igen, úgy milyen funkciót töltenek be, milyen befolyással bírnak az egyletek működésére (Vö. *Keller*, 2010, 2021).

Végül, kézenfekvőnek tűnik annak a lehetőségnek a felvetése is, hogy a munka leginkább a vizsgálati időkeretek kiterjesztésével volna folytatható az 1920–1945/1949 közötti

időszakra vonatkozóan. A jelen kötetben alkalmazott három fő vizsgálati kérdéscsoport mellett egy ilyen típusú kutatásnak a legfontosabb kérdése talán az lehetne, hogy az állami beavatkozások mértéke a professziós testületek belső működési rendjébe milyen mértéket öltött, s ezek összességében deprofesszionizálták-e a tanári hivatást.

A történeti vizsgálatok sohasem öncélúak, hiszen a múlt folyamatainak feltárása segít jelenkori viszonyaink értelmezésében is. A tanárvizsgáló bizottság, valamint a tanárképző intézet segítették a tanárság hivatássá formálódását, Eötvös Loránd utóbbi testületet érintő 1899-ben végrehajtott reformjai pedig lehetővé tették, hogy a professzionalitás befolyásolása mellett a tanárképzés egyéb koncepcionális kérdéseiben is véleményformáló szervvé emelkedjen a tanárképző intézet tanácsa. Az 1918–1919 közötti, valamint a Tanácsköztársaság megszűnése utáni időszak fejleményekből azonban látható, hogy a központosítás, illetve centralizáció erősítheti a szakértői befolyást a hivatáscsoport működésében, ugyanakkor könnyen kétélű fegyverré is válhat, amennyiben a mindenkori államhatalom és a szakértői elitcsoportok közötti törékeny egyensúly megbomlik. Ebben az esetben a centralizált intézmények könnyen az állami befolyás növelésének és így a szakértői autoritás korlátozásának kiindulópontjaivá válhatnak.

Felhasznált források, szakirodalom

Almanachok, tanrendek, törvénytárak

[Sine nomine] (1858a): *Amtliches Verzeichniss des Lehr- und Beamten-Personals, so wie der Studirenden an der kais. kön. Universitaet zu Pest im Studien-Jahre 1857/58*. Pester Universitäts-Buchdruckerei, [Buda].

[Sine nomine] (1859a): *Amtliches Verzeichniss des Lehr- und Beamten-Personals, so wie der Studirenden an der kais. kön. Universitaet zu Pest im Studien-Jahre 1857/58*. Pester Universitäts-Buchdruckerei, [Buda].

[Sine nomine] (1892ó): *A Budapesti Magyar Kir. Középiskolai Tanárképző Intézet Tanrende az 1892–93-diki tanév első felére*. Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

[Sine nomine] (1893ó): *A Budapesti Magyar Kir. Középiskolai Tanárképző Intézet Tanrende az 1893–94-diki tanév első felére*. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest.

[Sine nomine] (1894ó): *A Budapesti Magyar Kir. Középiskolai Tanárképző Intézet Tanrende az 1894–95-diki tanév első felére*. Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

[Sine nomine] (1874ó): *A M. K. Középiskolai Tanárképezde órarendje. az 1873/1874-ki tanév. Második felére*. Athenaeum, Budapest.

[Sine nomine] (1877ó): *A magyar kir. Budapesti Középtanodai Tanárképezde órarendje az 1877/78-iki tanév első felére*. Athenaeum, Budapest.

[Sine nomine] (1878ó): *A M. Kir. Budapesti Középtanodai Tanárképezde Órarendje az 1878/79-iki tanév első felére*. Athenaeum, Budapest

[Sine nomine] (1881ó): *A Magyar Kir. Budapesti Középtanodai Tanárképző Intézet Tanrendje az 1880/81-ik tanév második felére*. Athenaeum, Budapest.

[Sine nomine] (1882ó): *A Magyar Kir. Budapesti Középtanodai Tanárképző Intézet Tanrendje az 1881/82-iki tanév első felére*. Athenaeum, Budapest.

[Sine nomine] (1883ó): *A Magyar Kir. Budapesti Középtanodai Tanárképző Intézet Tanrendje az 1882/1883-iki tanév második felére*. Athenaeum, Budapest.

[Sine nomine] (1884): *A Magyar Kir. Budapesti Középtanodai Tanárképző Intézet Tanrendje az 1883/84.-iki tanév első felére*. Athenaeum, Budapest.

[Sine nomine] (1862a): *A Magyar Királyi Tudomány Egyetem Személyzete*. MDCCCLXI–II. A Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda.

[Sine nomine] (1868a): *A Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Személyzete*. MDCCCLXVII–VIII. A Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda.

[Sine nomine] (1869a): *A Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Személyzete*. MDCCCLXVIII–IX. A Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda.

[Sine nomine] (1870a): *A Magyar Királyi Tudomány Egyetem-Személyzete*. MDCCCLXIX–LXX. A Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda.

[Sine nomine] (1871a): *A Magyar Királyi Tudomány Egyetem-Személyzete*. MDCCCLXX–LXXI. A Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda.

[Sine nomine] (1872a): *A M. Kir. Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXI–LXXII-ről*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda.

[Sine nomine] (1873a): *A budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXII–LXXIII-ről*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda.

[Sine nomine] (1874a): *A budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXIII–LXXIV-ről*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1875a): *A budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXIV–LXXV-ről*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1876a): *A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXV–LXXVI-ről*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1877a): *A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXVI–LXXVII-ről*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1879a): *A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXVIII–LXXIX-ről*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1881a): *A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXX–LXXXI-ről*. Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1882a): *A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXI–LXXXII-ről.* Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1883a): *A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXII–LXXXIII-ről.* Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1886a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXV–LXXXVI-ről.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1887a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXVI–LXXXVII-ről.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1888a): *A Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXXVII–LXXXVIII. évről.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1889a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXXXVIII–LXXXIX. évről.* A Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1890a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXXXIX–LXC. évről.* A Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1891a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXC–XCI. évről.* A Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1892a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXCI–XCII. évről.* A Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1893a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXCII–XCIII. évről.* A Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1894a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az MDCCCLXCIII–XCIV. évről.* A Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1895a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCXCXIV–XCIV. évre.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1896a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCXCXV–XCVI. évre.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1897a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCXCXVII–XCVIII. évre.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1898a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCXCXVII–XCVIII. évre.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1899a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCXCXVIII–XCIX. évre.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1900a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCXCIX–MDCCCC. évre.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1901a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCC–MDCCCCI. évre.* Magyar Királyi Tud.-Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1902a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCCI–MDCCCCII. tanévre.* Magyar Királyi Tud.-Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1903a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCC-CII–MDCCCCIII. tanévre.* Magyar Királyi Tud.-Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1904a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCCIII–MDCCCCIV. tanévre.* Magyar Királyi Tud.-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1905a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCCIV–MDCCCCV. tanévre.* Magyar Királyi Tud.-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1906a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMV–MCMVI. tanévre.* Magyar Királyi Tud.-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1907a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMVI–MCMVII. tanévre.* Magyar Királyi Tud.-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1908a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMVII–MCMVIII. tanévre.* Magyar Királyi Tud.-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1909a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMVIII–MCMIX. tanévre.* Magyar Királyi Tud.-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1910a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMVIX–MCMX. tanévre.* Magyar Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1911a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMX–MCMXI. tanévre.* Magyar Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.

- [Sine nomine] (1912a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMXI–MCMXII.* tanévre. Magyar Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- [Sine nomine] (1913a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMXII–MCMXIII.* tanévre. Magyar Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- [Sine nomine] (1914a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az MCMXIII–MCMXIV.* tanévre. Kir. M. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- [Sine nomine] (1915a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az MCMXIV–MCMXV.* tanévre. Kir. M. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- [Sine nomine] (1916a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az MCMXV–MCMXVI.* tanévre. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- [Sine nomine] (1917a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az MCMXVI–MCMXVII.* tanévre. Kir. M. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- [Sine nomine] (1918a): *A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az MCMXVII–MCMXVIII.* tanévre. Kir. M. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- [Sine nomine] (1892e): *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Tanrendje az MDCCCXCI–XCII. tanév második felére.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.
- [Sine nomine] (1899): *A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata.* Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38.640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, Budapest.]
- [Sine nomine] (1899b): Tudósítás a budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet tanács-tagjainak kinevezéséről. *Budapesti Közlöny*, **33**. 173. 1.
- [Sine nomine] (1879a): *A Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCLXXVIII–LXXIX-ről.* Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.
- [Sine nomine] (1873t): *Magyarországi Rendeletek Tára.* 7. folyam. Vodianer F., Budapest.
- [Sine nomine] (1875t): *Magyarországi Rendeletek Tára.* 9. folyam. Vodianer F., Budapest.
- [Sine nomine] (1880t): *Magyarországi Rendeletek Tára.* 11. folyam. M. kir. Belügyministerium, Budapest.

[Sine nomine] (1881t): *Magyarországi Rendeletek Tára*. 15. folyam. M. kir. Belügyministerium, Budapest.

[Sine nomine] (1886t): *Magyarországi Rendeletek Tára*. 19. folyam. M. kir. Belügyministerium, Budapest.

[Sine nomine] (1888t): *Magyarországi Rendeletek Tára*. 22. folyam. M. kir. Belügyministerium, Budapest.

[Sine nomine] (1895t): *Magyarországi Rendeletek Tára*. 29. folyam. II. kötet. M. kir. Belügyministerium, Budapest.

[Sine nomine] (1903t): *Magyarországi Rendeletek Tára*. 37. folyam. Magyar Királyi Belügyministerium, Budapest.

[Sine Nominem] (1918t): *Magyarországi Rendeletek Tára*. 52. folyam. Magyar Királyi Belügyministerium, Budapest.

[Sine nomine] (1852/1853t): *Ordo Praelectionum in Caesareo-Regia Scientiarum Universitate Hungarica pro Semestri Hyberno anni Scholastici 1852/1853*. Typis Caes. Reg. Univers, Hungar., Budae.

[Sine nomine] (1851/1852t): *Ordo Praelectionum in Regia Scientiarum Universitate Pestiensis pro semestri Hiberno anni Scholastici 1851/1852*. Typis Reg. Typogr. Univers. Hungar., Budae.

Rektori leköszönő beszédek

[Sine nomine] (1861r): *Beszédek, melyek a Magyar Királyi Tudomány-Egyetem MDCCCLXI–II. tanév Rectora és Tanácsának beiktatásakor, Mindszenthó I. tartattak*. A Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda.

[Sine nomine] (1863r): *Beszédek, melyek a magyar királyi tudomány-egyetem MDCCCLXIII–IV. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor, Mindszenthó I. tartattak*. A Magy. Kir. Egyetem Betűivel, Buda.

[Sine nomine] (1864r): *Beszédek, melyek a magyar királyi tudomány-egyetem MDCCCLXIV–V. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor, Mindszenthó I. tartattak*. A Magy. Kir. Egyetem Betűivel, Buda.

[Sine nomine] (1865r): *Beszédek, melyek a magyar királyi tudomány-egyetem MDCCCLXV–VI. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor, Sz. Mihálybó 30-án tartattak*. A Magy. Kir. Egyetem Betűivel, Buda.

[Sine nomine] (1866r): *Beszédek, melyek a magyar királyi tudomány-egyetem MDCCCLXVI–VII. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor, Mindszentbó I. tartattak.* A Magy. Kir. Egyetem Betűivel, Buda.

[Sine nomine] (1867r): *Beszédek, melyek a magyar királyi tudomány-egyetem MDCCCLXVII–VIII. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor, Sz. Mihálybó XXX. tartattak.* A Magy. Kir. Egyetem Betűivel, Buda.

[Sine nomine] (1868r): *Beszédek, melyek a magyar királyi tudomány-egyetem MDCCCLXVIII–IX. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor Mindszentó I. tartattak.* A Magy. Kir. Egyetem Betűivel, Buda

[Sine nomine] (1872r): *Beszédek, melyek a Magyar Kir. Tudomány-Egyetem MDCCCLXXI–LXXII. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor Octóber I. tartattak.* A magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Buda.

[Sine nomine] (1873r): *Beszédek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCLXXII–LXXIII. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor Octóber I. tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1878r): *I–II. Beszédek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCLXXVIII–LXXVIX. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor September I. tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest. (Hoffmann Pál)

[Sine nomine] (1879r): *I–II. Beszédek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCLXXXIX–LXXX. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor September I. tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1880r): *I–II. Beszédek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCLXXX–LXXXI. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor September I. tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1881r): *I–II. Beszédek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCLXXXI–LXXXII. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor September I. tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1883): *I–II. Beszédek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCLXXXIII–LXXXIV. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor September I. tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1885r): *I–II. Beszédek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCLXXXV–LXXXVI. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor Szeptember I. tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1887r): *I–II. Beszéddek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCLXXXVII–LXXXVIII. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor Szeptember 1. tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1888r): *I–II. Beszéddek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCLXXXVIII–LXXXIX. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor Szeptember 16. tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1889r): *I–II. Beszéddek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCLXXXIX–XC. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor Szeptember 15. tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1891r): *I–II. Beszéddek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCXCI–XCII. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor Szeptember 15. tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1895r): *I–II. Beszéddek, melyek a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem MDCCCXCV–XCVI. tanévi Rectora és Tanácsának beiktatásakor 1895. szeptember 15-én tartattak.* A Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1899r): *I–II. Beszéddek melyek a Budapesti Kir. Tudomány-Egyetem MDCCCXCIX–MDCCCC. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor 1899. október 1-én tartattak.* A Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1900r): *I–II. Beszéddek melyek a Budapesti Kir. Tudomány-Egyetem MDCCCC–MDCCCCI. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor 1900. szeptember 16-án tartattak.* A Magyar Kir. Tud. Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1901r): *I–II. Beszéddek melyek a Budapesti Kir. Magy. Tudomány-Egyetem MDCCCCI–MDCCCCII. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor 1901. szeptember 15-én tartattak.* A Magyar Kir. Tud. Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1902r): *I–II. Beszéddek melyek a Budapesti Kir. Magy. Tudomány-Egyetem MDCCCCII–MDCCCCIII. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor 1902. szeptember 14-én tartattak.* A Magyar Kir. Tud. Egyetemi Könyvnyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1903): *I–II. Beszéddek melyek a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCIII–MDCCCCIV. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor 1903. szeptember 15-én tartattak.* Magyar Kir. Tud.-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1904r): *I–II. Beszéddek melyek a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCIV–MDCCCCV. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor 1904. szeptember 15-én tartattak.* M. Kir. Tudomány-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1905r): *I–II. Beszéddek melyek a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCV–MDCCCCVI. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor 1905. szeptember 15-én tartattak.* M. Kir. Tudomány-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1906r): *I–II. Beszéddek melyek a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCVI–MDCCCCVII. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor 1906. szeptember 15-én tartattak.* M. Kir. Tudomány-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1907r): *I–II. Beszéddek melyek a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCVII–MDCCCCVIII. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor 1907. szeptember 22-én tartattak.* M. Kir. Tudomány-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1909r): *I–II. Beszéddek melyek a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCVIII–MDCCCCIX. tanévi rector magnificusa és tanácsának beiktatásakor 1908. szeptember 15-én tartattak.* M. Kir. Tudomány-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1910r): *I–II. Beszéddek melyek a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCIX–MDCCCCX. tanévi rector magnificusa és tanácsának beiktatásakor 1909. szeptember 16-án tartattak.* M. Kir. Tudomány-Egyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1911r): *I. Beszéd mely a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCXI–MDCCCCXII. tanévi rector magnificusa és tanácsának beiktatásakor 1911. szeptember 7-én tartatott. II. Az Egyetem MDCCCCX–MDCCCCXI. tanévi története. III. Székfoglaló beszéd. IV. Tanévnyitó beszéd.* M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1912r): *I. Beszéd mely a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCXII–MDCCCCXIII. tanévi rector magnificusa és tanácsának beiktatásakor 1912. szeptember 17-én tartatott. II. Az Egyetem MDCCCCXI–MDCCCCXII. tanévi története. III. Székfoglaló beszéd. IV. Tanévnyitó beszéd.* M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1914r): *I. Beszéd mely a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCXIII–MDCCCCXIV. tanévi rector magnificusa és tanácsának beiktatásakor 1913. szeptember 20-án tartatott. II. Az Egyetem MDCCCCXII–MDCCCCXIII. tanévi története. III. Székfoglaló beszéd. IV. Tanévnyitó beszéd.* M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1915r): *I. Jelentés melyben a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCCXIII–MDCCCCXIV. tanévi működéséről Dr. Kováts Gyula prorektor az egyetemi tanács 1914. november hó 3-án tartatott. I. r. ülésén beszámolt és az Egyetem MDCCCCXIII–MDCCCCXIV. tanévi története függelékkel.* M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1916r): *I. Beszéd, mely a Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem MDCCCCXV–MDCCCCXVI. tanévi rector magnificusa és tanácsának beiktatásakor 1915.*

szeptember 27-én tartatott. II. Az Egyetem MDCCCCXIV–MDCCCCXV. tanévi története függelékkel. III. Székfoglaló Beszéd. IV. Tanévnyitó Beszéd. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1917r): *I. Beszéd, mely a Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem MDCCCCXVI–MDCCCCXVII. tanévi rector magnificusa és tanácsának beiktatásakor 1916. szeptember 30-án tartatott.* II. Az Egyetem MDCCCCXV–MDCCCCXVI. tanévi története függelékkel. III. Székfoglaló Beszéd. IV. Tanévnyitó Beszéd. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.

[Sine nomine] (1919r): *A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem MCMXVI–MCMXVII. tanévi története függelékkel.* Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.

Magyar Statisztikai Évkönyvek

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1897, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új Folyam. IV. Athenaeum R-Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1898, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új Folyam. V. Athenaeum R-Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1899, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új Folyam. VI. Athenaeum Irod. és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1900, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új Folyam. VII. Athenaeum Irod. és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1901, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új Folyam. VIII. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1902, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új Folyam. IX. Athenaeum Irod. és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1903, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új Folyam. X. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1904, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új Folyam. XI. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1905, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új Folyam. XII. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1906, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XIII. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1907, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XIV. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1909a, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XV. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1909b, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XVI. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1910, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XVII. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1911, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XVIII. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1912, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XIX. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1914, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XX. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1915, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XXI. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1916, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XXII. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1918, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XXIII. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest.

Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (1924, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam. XXIV–XXVI. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal (1874, szerk.): *Magyar Statistikai Évkönyv*. Athenaeum Irod. és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal (1875, szerk.): *Magyar Statistikai Évkönyv*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvény-Társulat, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal (1879, szerk.): *Magyar Statistikai Évkönyv*. VII. évfolyam. Franklin Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal (1881, szerk.): *Magyar Statistikai Évkönyv*. VIII. évfolyam. Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal (1883, szerk.): *Magyar Statistikai Évkönyv*. XI. évfolyam. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal (1885, szerk.): *Magyar Statistikai Évkönyv*. XIII. évfolyam. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal (1886a, szerk.): *Magyar Statistikai Évkönyv*. XII. évfolyam. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal (1886b, szerk.): *Magyar Statistikai Évkönyv*. XIV. évfolyam. Franklin Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal (1890, szerk.): *Magyar Statistikai Évkönyv*. XVIII. évfolyam. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal (1891, szerk.): *Magyar Statistikai Évkönyv*. XIX. évfolyam. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társ. Könyvnyomdája, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal (1894, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam I. Athenaeum R. Társulat, Budapest.

Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal (1896, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új Folyam III. Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest.

A tanárképzéssel kapcsolatos egykorú kiadványok

Albrecht főherceg (1853): Rendelet Ö cs. k. Főhercegségétől Magyarország hadi és polgári kormányzójától. 1853-ki január 1-ről 29,812. sz. a. mellyel a' vallás- és közoktatási cs. k. ministeriumnak 1852. december 12-kén 12,893 sz. a. kelt kiboátványa szerint Ö cs. k. apostoli Felségének 1849. augusztus 25-kei legfelsőbb határozványával szentesített alább következő törvény a' gymnasiumi tanítóhivatalra jelöltek vizsgálata iránt, közzétételük. Ideiglenes törvény a' gymnasiumi tanítóhivatalra jelöltek vizsgálata iránt. *Magyarországot illető Országos Kormánylap*, 4. 16–19. 47–62.24.

Balassa József (1933): Schmidt József, 1868–1933. *Magyar Nyelvőr*, 62. 7–10. 117–118.

Bartal Antal (1871): Véleménycikk a Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezde védelmében. *Budapesti Közlöny*, **5**. 269. 5898.

Bartal Antal (1873): A pesti m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének története. In: Bartal Antal (szerk.): *A M. Kir. Középtanodai Tanárképezde értesítője az 1870/1871–1872/1873. évi időszakról*. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, [Pest]. 3–43.

Beöthy Zsolt (1894): *Az egyetemi tanárképzés kérdéséhez. Az egyetemi semináriumok. Ösztöndíjak és ellátás. A tanárképző-intézet átalakítása*. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest.

Csengeri János (1900): Az egyetem szerepe a tanárképzésben. *Magyar Pedagógia*, **9**. 1. 449–456.

Eötvös József (1870): A pesti kir. magy. egyetem újból-szervezése tárgyában előterjesztett törvényjavaslat indoklása. *Budapesti Közlöny*, **4**. 68. 1163–1164.

Eötvös Loránd (1887): Néhány szó az egyetemi tanítás kérdéséhez. (Nyílt levél Trefort Ágoston Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úrhoz.) *Budapesti Szemle*, **50**. 125. 307–321.

Halász Imre (1865): Az állam, az egyház és a közoktatás. *Pesti Napló*, 1865. augusztus 31. Közli: *Sashegyi*, 1974. 367–372.

Jankovich Béla (1915): A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjainak kinevezése az 1915/1916–1920/1921. közötti öt éves ciklusra. *Budapesti Közlöny*, **49**. 160. 5.

Jankovich Béla (1913): Demeczky Mihály és Némethy Géza kinevezése a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjává. *Budapesti Közlöny*, **47**. 260. 2.

Jankovich Béla (1916): Méhely Lajos és Pauler Ákos kinevezése a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság rendes tagjává. *Budapesti Közlöny*, **50**. 252. 4.

Jankovich Béla (1917): Szegedy Rezső kinevezése a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság rendes tagjává. *Budapesti Közlöny*, **51**. 85. 1.

Kármán Mór (1875): A tanárképzés reformja. In: Kármán Mór (1895, szerk.): *A tanárképzés és az egyetemi oktatás*. Pedagógiai tanulmány. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest. 1–6.

Kármán Mór (1895, szerk.): *A tanárképzés és az egyetemi oktatás*. Pedagógiai tanulmány. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest.

Kármán Mór (1879a): Országos Közoktatási Tanács: Felterjesztés a középiskolai tanárképzés tárgyában. A középiskolai tanárképezde szervezeti javaslata. In: Kármán Mór (1895, szerk.): *A tanárképzés és az egyetemi oktatás*. Pedagógiai tanulmány. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest. 6–20.

Kármán Mór (1879b): Az Országos Közoktatási Tanács véleményes jelentése az egyetem bölcsészeti karának a tanárképzésre vonatkozó javaslata tárgyában. In: Kármán Mór (1895, szerk.): *A tanárképzés és az egyetemi oktatás*. Pedagógiai tanulmány. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest. 30–49.

Kerékyártó Árpád (1879): A m. kir. egyetem bölcsészeti karának felterjesztése a középiskolai tanárképzés tárgyában. In: Kármán Mór (1895, szerk.): *A tanárképzés és az egyetemi oktatás*. Pedagógiai tanulmány. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest. 20–30.

Leo von Thun-Hohenstein (1853): A' vallás és oktatási miniszternek 1853-diki ápril 24. kelt rendelete, kiható a' birodalom egész területére, a' lombárd-velencei királyságot és katonai határorséget kivéve, mellyel egy ideiglenes szabály tételik közhírré: A. a' tanítóhivatali jelöltek vizsgálata iránt a teljes ipartanodákban; B. azon átmenőleges határozványok tárgyában, mellyek szerint a' tanítóhivatali jelöltek tanítói képességüket a' legközelebbi jövőben bebizonyítani kötelesek. *Magyarországot illető Országos Kormánylap*, **4**. 11. 345–362.

Lubrich Ágost (1871): *A középtanodai tanárok paedagogiai kiképzéséről*. Paedagogiai értekezés. Athenaeum Nyomda, Pest.

Lukács György (1905): A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjainak kinevezése az 1905/1906–1909/1910. tanévre. *Budapesti Közlöny*, **39**. 223. 1.

Lyka Károly (1914): Rauscher Lajos. *Művészet*, **13**. 5. 258–260.

Melich János (1920): Asbóth Oszkár (1852–1920). *Magyar Nyelv*, **16**. 7–10. 155–156.

A pesti. m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata. Közli: *Bartal*, 1873. 5–15.; 31–33.

Salamon Ferenc (1865): Az oktatásbeli szabadság. *Pesti Napló*, 1865. szeptember. Közli: *Sashegyi*, 1974. 372–380.

[Sine nomine] (1871): Beszámoló két akadémiai székfoglalóról. *Budapesti Közlöny*, **5**. 280. 6135–6136.

[Sine nomine] (1880a): A budapesti tanárképző intézet ügyében. *Budapesti Közlöny*, **14**. 7. 205–206.

[Sine nomine] (1880b): A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézetben életbe lépő átmeneti intézkedések. *Budapesti Közlöny*, **14**. 179. 1–2.

[Sine nomine] (1890b): A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnökének és alelnökeinek kinevezése. *Budapesti Közlöny*, **24**. 178. 1.

[Sine nomine] (1890c): A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1890/1891–1895/1896. ciklusra kinevezett tagjai. *Budapesti Közlöny*, **24**. 253. 2.

[Sine nomine] (1890d): Beszámoló Beöthy Zsolt tanárképző intézeti igazgatóvá történő kinevezéséről. *Budapesti Közlöny*, **24**. 193. 1.

[Sine nomine] (1895b): A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1895/1896–1900/1901. ciklusra kinevezett tagjai. *Budapesti Közlöny*, **29**. 220. 1.

[Sine nomine] (1895c): Tudósítás Becker Fülöp Ágost és Szinnyei József tanárképző intézeti, illetve szemináriumi vezetőkké való kinevezéséről. *Budapesti Közlöny*, **28**. 31. 1.

[Sine nomine] (1900): A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1900/1901–1904/1905. ciklusra kinevezett tagjai. *Budapesti Közlöny*, **34**. 240. 1.

[Sine nomine] (1875): Kimutatás a kolozsvári egyetemi tanárképezde működéséről az 1874/1875. tanévben. *Budapesti Közlöny*, **9**. 226. 6519.

[Sine nomine] (1869): A m. k. vallás-és közoktatásügyi miniszter következő szabályzati tervezetet küldte le véleményes jelentéssel végett a pesi m. k. egyetem bölcsészeti karához, az ennek kebelében felállítandó tanárképezde iránt. *Budapesti Közlöny*, **3**. 150. 2093–2095.

[Sine nomine] (1872): Az 1872. évi költségvetés. *Budapesti Közlöny*, **6**. 54. 427.

[Sine nomine] (1873d): Az 1873. évi költségvetés. *Budapesti Közlöny*, **7**. 100. 829–839.

[Sine nomine] (1892): Salamon Ferenc gyászjelentése. *Budapesti Közlöny*, **26**. 232. 5.

[Sine nomine] (1873e): Tudósítás az egyesített tanárképezde új szervezeti szabályzatáról és az intézethez kinevezett tanárokról. *Budapesti Közlöny*, **7**. 225. 1835–1836.

[Sine nomine] (1908): Tudósítás Herald Ferencz II kerületi kat. főgimnáziumi rendes tanár kinevezéséről a Budapesti Középiskolai Tanárképző-Intézethez. *Budapesti Közlöny*, **42**. 149. 1.

[Sine nomine] (1873b): Tudósítás a kolozsvári egyetem mellett felállítandó tanárképző intézet és tanárvizsgáló bizottságról. *Budapesti Közlöny*, **7**. 48. 403.

[Sine nomine] (1893): Tudósítás Szinnyi József kinevezéséről a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottságba. *Budapesti Közlöny*, **27**. 291. 1.

[Sine nomine] (1873c): Országgyűlési Tudósítások a képviselőház CXL ülése 1873. május 24-én délelőtt 10 órakor. *Budapesti Közlöny*, **7**. 120. 993–994.

Szabályzat a műegyetem kebelében reáltanodai tanárjelöltek számára felállítandó tanárképezde iránt. I. Közli: *Budapesti Közlöny*, **4**. 128. 2390–2391.

Szabályzat a műegyetem kebelében reáltanodai tanárjelöltek számára felállítandó tanárképezde iránt. II. Közli: *Budapesti Közlöny*, **4**. 129. 2411–2413.

82.894/915. Szabályzat a katonai nevelő és képző intézetekre képesítő tanári vizsgálatokról, amelyre kiválasztott tényleges katonatiszt tanárjelöltek bocsáttathatnak. Budapest, 1915. szeptember 10. Közli: *Budapesti Közlöny*, **49**. 224. 8–9.

Sztoiczek József (1874): A Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképezde tagjainak létszáma az 1874/1875. tanév elején. *Budapesti Közlöny*, **8**. 273. 2196.

Sztoiczek József (1877): Tudósítás a budapesti középtanodai tanárképezde 1876/1877. tanévi működéséről. *Budapesti Közlöny*, **11**. 204. 7243.

Sztoiczek József (1879): Tudósítás a budapesti középiskolai tanárképezde 1878/1879. tanévi működéséről. *Budapesti Közlöny*, **13**. évf. 189. 6527.

Sztoiczek József (1882b): Tudósítás a budapesti m. kir. közép-iskolai tanárképző intézetbe való fölvételről. *Budapesti Közlöny*, **20**. 190. 2.

Sztoiczek József (1882a): Tudósítás a m. kir. középtanodai tanárképző intézet és gyakorló iskola 1881/1882. évi működéséről. *Budapesti Közlöny*, **16**. 187. 3.

Sztoiczek József (1876): Az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1876/1877. tanévtől kinevezett tagjai. *Budapesti Közlöny*, **10**. 104. 2981.

Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizgálatra I. *Budapesti Közlöny*, **9**. 258. 7373–7374.

Trefort Ágoston (1875): Szabályzat a középtanodai (gymnasiumi és reáltanodai) tanárvizgálatra II. *Budapesti Közlöny*, **9**. 260. 1–2.

6256/879. Trefort Ágoston VKM-miniszter Sztoiczek Józsefhez 1880. január 20-án a következő rendeletet intézte a tanárképzés ügyében. Budapest, 1880. január 20. *Budapesti Közlöny*, **14**. 20. 633–634.

38.640/1899. Wlassics Gyula VKM-miniszter leirata Eötvös Lorándhoz, a Budapesti Középiskolai Tanárképző intézet igazgatójához. Budapest, 1899. július 6. *Budapesti Közlöny*, **33**. 158. 2–4.

Zichy János (1912): Fejér Lipót és Kruzsinszky Bálint kinevezése a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjaivá. *Budapesti Közlöny*, **46**. 123. 1.

Szakirodalmi feldolgozások, forráskiadások

Antall József és Ladányi Andor (1968): A magyarországi felsőoktatás az abszolutizmus és a dualizmus korában. *Felsőoktatási Szemle*, **17**. 9. 536–546.

Babbie, Earl (2008): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.

Balogh Erzsébet (2018): Professzió elméletek a szociális munka kontextusában. *Acta Medicinæ et Sociologica*, **9**. 26. 109–127.

Belgum, Kirsten (2005): Reading Alexander von Humboldt: Cosmopolitan naturalist with an American spirit. In: Tatlock, Lynne and Erlin, Matt (eds.): *German Culture in nineteenth-century America*. Reception, Adaption, Transformation. Camden House, Rochester. 107–127.

Bereczki Gábor (1983): Beke Ödön (1883. V. 20. – 1964. IV. 10.). *Magyar Nyelvtudományi Közlemények*, **85**. 1. 251–257.

Betti, Emilio (1992): A hermeneutika mint a szellemtudományok általános módszertana. *Athenaeum*, **1**. 2. 3–52.

Biró Zsuzsanna Hanna és Nagy Péter Tibor (2012, szerk.): *Bölcsészek és tanárok a 19–20. században*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.

Biró Zsuzsanna Hanna (2014): Bölcsészdiploma és társadalom. Német szakos középiskolai tanárok Magyarországon (1895–1945). A tanulmányi és szakmai karrier társadalmi meghatározottsága. Gondolat Kiadó, Budapest.

Bricht Lipót (1896): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia története alapításától 1895-ig*. Signer és Wolfner Könyvkereskedők Bizománya, Budapest.

Bourdoncle, Raymond and Robert, Andre (2000): Primary and secondary school teachers in France: changes in identities and professionalization. *Journal of Education Policy*, **15**. 1. 71–81.

Carr-Saunders, Alexander Morris and Wilson, Paul Alexander (1933): *The Professions*. Clarendon Press, Oxford.

Dénes Iván Zoltán (2017): Az igazolási eljárástól a nyugdíjazásig. Marczali Henrik eltávolítása az egyetemről (1919–1924). *Századok*, **151**. 6. 1333–1362.

Csorba László (2003): Az önkényuralom kora (1849–1867). In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 279–326.

Egyed Péter (2013): Böhm Károly és helye a magyar filozófiakultúrában. *Mikes International*, **13**. 4. 12–14.

Evetts, Julia (2003): The sociological analysis of professionalism. Occupational change in the modern world. *International Sociology*, **18**. 2. 395–415.

Farkas Zoltán (2013): A társadalmi helyzet fogalmának értelmezései. *Társadalomkutatás*, **31**. 2. 109–125.

Fehér M. István (2020): *Filozófia, történet, értelmezés*. Hermeneutikai tanulmányok (2000–2020). I. köt. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Felkai László (1971): Eötvös József és a művelődésügy. *Pedagógiai Szemle*, **21**. 3. 205–218.

Felkai László (1991): Két miniszteri portré. Csáky Albin gróf és Eötvös Loránd báró. *Új Pedagógiai Szemle*, **41**. 7–8. 134–146.

Felkai László (1987a): Pauler Tivadar, a közoktatásügyi miniszter. *Pedagógiai Szemle*, **37**. 1. 50–58.

Felkai László (1961): A tanárképzés történeti áttekintése a századfordulóig. *Pedagógiai Szemle*, **11**. 5. 431–444.

Felkai László (1988): Trefort Ágoston miniszteri évei. *Pedagógiai Szemle*, **38**. 7–8. 674–686.

Felkai László (1987b): Wlassics Gyula minisztersége. *Pedagógiai Szemle*, **37**. 9. 867–876.

Fináczy Ernő (1927): *Az újkori nevelés története*. 1600–1800. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

F. Kiss Erzsébet (1997a, szerk.): *Az alsó és középszintű oktatás 1848/49-ben*. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Magyar Országos Levéltár, Budapest.

F. Kiss Erzsébet (1997b): Bevezetés. In: F. Kiss Erzsébet (szerk.): *Az alsó és középszintű oktatás 1848/49-ben*. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Magyar Országos Levéltár, Budapest. 11–23.

- Friedson, Eliot (2001): *Professionalism*. The third logic. Polity Press, Cambridge.
- Friedson, Eliot (1988): *Professional Powers*. A study of the institutionalization of formal knowledge. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- Garai Imre (2016): *A tanári elitképzés műhelye*. A Bárány Eötvös József Collegium története 1895–1950. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest.
- Garai Imre (2018): A középiskolai tanárképzés intézményeit érintő változások a fővárosban az első világháborúban és az azt követő időszakban. *Per Aspera Ad Astra*, 5. 2. 115–136.
- Garai, Imre and Németh, András (2018): Construction of the national state and the institutionalization processes of the modern Hungarian secondary school teacher training system. *Espacio, Tiempo y Educación*, 5. 1. 219–232.
- Hajdu János (1933): *Eötvös József báró első minisztersége (1848)*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Hajdu Tibor (2012): *Ki volt Károlyi Mihály?* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Halmos Károly és Szívós Erika (2010): Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban. *Korall*, 11. 42. 5-18
- Hargreaves, Andy (2010): Four Ages of Professionalism and Professional Learning. *Teachers and Teaching*, 6. 2. 151–182.
- Hatos Pál (2018): *Az elátkozott köztársaság*. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története. Jaffa Kiadó, Budapest.
- Heidenreich, Martin (1999): Berufskonstruktion und Professionalisierung. Erträgen soziologischer Forschung. In: Apel, Hans Jürgen, Horn, Klaus-Peter, Lundgreen, Peter et alii (Hrsg.): *Professionalisierung pädagogischen Berufe im historischen Prozeß*. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn. 35–58.
- Hesse, Hans Albrecht (1968): *Berufe im Wandel: ein Beitrag zum Problem der Professionalisierung*. Eke, Stuttgart.
- Hofstetter, Michael J. (2001): *The romantic idea of a university*. England and Germany, 1770–1850. Palgrave, New York.
- Holik Ildikó (2010): A gyakorlati tanárképzés „pedagógiai műhelyei” a XX. század első évtizedeiben. In: Budai András és Kiss Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia, tanárok, értelmiségiek*. Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, Debrecen. 105–117.

Honey, John (1987): The sinews of society: the public schools as 'a system' In: Müller, Detlef K., Ringer, Fritz and Simon, Brian (eds.): *The rise of the modern educational system: structural change and social reproduction 1870–1920*. Cambridge University Press, Cambridge – London – Sydney. 151–162.

Horlacher, Rebekka (2016): *The educated subject and the German concept of Bildung*. A Comparative cultural History. Routledge, New York – London.

Horn, Klaus-Peter (2016): Profession, professionalisation, professionalism, professionalism – historical and systematic remarks using the example of German teacher education. *British Journal of Religious Education*, **38**. 2. 130–140.

Jarausch, Konrad H. (1990a): The German professions in history and theory. In: Cocks, Geoffrey and Jarausch, Konrad H. (ed.): *German professions, 1800–1950*. Oxford University Press, New York – Oxford. 9–37.

Jarausch, Konrad H. (1983): Higher education and social change: some comparative perspectives. In: Jarausch, Konrad H. (ed.): *The transformation of higher learning, 1860–1930*. Expansion, diversification, social opening and professionalization in England, Germany, Russia and the United States. Klett-Cotta, Stuttgart. 9–36.

Jarausch, Konrad H. (1990b): *The unfree professions*. German lawyers, teachers and engineers, 1800–1950. Oxford University Press, New York – Oxford.

Jeismann, Karl-Ernst (1999): Zur Professionalisierung der Gymnasiallehrer in 19. Jahrhundert. In: Apel, Hans Jürgen, Horn, Klaus-Peter, Lundgreen, Peter et alii (Hrsg.): *Professionalisierung pädagogischen Berufe im historischen Prozeß*. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn. 59–79.

Johnson, Terence J. (1972): *Professions and power*. MacMillan, London – New York.

Karády Viktor (2012a): *Allogén eliték a modern magyar nemzetállamban*. Történelmi-szociológiai tanulmányok. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.

Karády Viktor (2005): *A francia egyetem Napóleontól Vichyig*. Felsőoktatási Kutatóintézet – Új Mandátum könyvkiadó, Budapest.

Kardády Viktor (2012b): A hallgatók pályájának szakmai jellemzői a kolozsvári egyetem orvosi karán (1872–1918). In: Karády Viktor és Nagy Péter Tibor (szerk.): *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19–20. századi Magyarországon*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. 90–121.

Kelemen Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon.* Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

Kelemen Elemér (2004): A modern oktatási rendszer kialakulása Magyarországon, különös tekintettel a középiskola 19. századi történetére. *Neveléstörténet*, **1. 1.** 9–16.

Kelemen Elemér (2003): Oktatásügyi törvényhozásunk fordulópontjai a 19–20. században. *Iskolakultúra*, **13. 2.** 47–56.

Keller Márkus (2010): *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-porosz összehasonlításban.* L'Harmattan – 56-os Intézet, Budapest.

Keller Márkus (2021): Saját törvényeik szerint? A középiskolai tanárok szakmai autonómiája a 19. század végén. *Replika*, **21.** 119–120. 85–98.

Kemény G. Gábor (1984): Felsőoktatásunk a dualizmus korában. *Századok*, **118.** 1. 64–91.

Kékes Szabó Mihály és Pukánszky Béla (1998): Oktatáselméleti koncepciók és a tanárképzés gyakorlata a kolozsvári-szegedi egyetemen. (1872–1934) In: Kékes Szabó Mihály és Pukánszky Béla (szerk.): *A tanárképzés a kolozsvári-szegedi Ferenc József Tudományegyetemen. 1872–1934.* Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 5–52.

Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Kéri Katalin (2017): Csomópontok a magyarországi (és pécsi) tanárképzés történetében. In: Kurucz Rózsa (szerk.): *A pedagógusképzés évszázadai a Kárpát-medencében.* Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd.

Kéri Katalin (2018): *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon.* (Nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással.) Kornosz Kiadó, Pécs.

Király Gábor, Dén-Nagy Ildikó, Géring Zsuzsanna és Nagy Beáta (2014): Kevert módszertani megközelítések. Elméleti és módszertani alapok. *Kultúra és közösség*, **5. 2.** 95–104.

Kiss Istvánné (1988, szerk.): *Eötvös Józseftől – Eötvös Lorándig.* Dokumentumok a budapesti egyetem tanárképző intézetének és gyakorló-főgimnáziumának történetéből. (1870–1918). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Kiss Istvánné (1991): *Szemelvények a budapesti egyetemi tanárképző intézet gyakorlógimnáziumának jegyzőkönyveiből (1924–1944).* Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

Kiss Istvánné (1987): *A Trefort utcai „minta”*. Az ELTE Ságvári Endre Gyakorlóiskola története. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Kiss Márton (2000, szerk.): *Milleneumi Évkönyv*. A Műegyetem rövid története 1782–2000. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest.

Kleisz Teréz (2002): A professziódiskurzus. *Tudásmenedzsment*, 3. 2. 28–51.

Kovács I. Gábor (2012, szerk.): *Diszkrimináció, emancipáció – asszimiláció, diszkrimináció*. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

Kövér György (2006): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor és Kövér György (szerk.): *Magyarország története a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest. 11–186.

Ladányi Andor (2008): *A középiskolai tanárképzés története*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Ladányi Andor (1969): *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében*. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest.

Larson, Magali Sarfatti (1977): *The rise of professionalism*. A sociological analysis. University of California Press, Berkely.

La Vopa, Anthony J. (1990): Specialists against specialisation: Hellenism as professional ideology in German classical studies. In: Cocks, Geoffrey and Jarausch, Konrad H. (eds.): *German Professions, 1880–1950*. Oxford University Press, New York – Oxford. 27–46.

Lőrincze Lajos (1983): Beke Ödön és a magyar nyelvtudomány. *Magyar Nyelvtudományi Közlemények*, 85. 1. 257–265.

Lundgreen, Peter (1999): *Berufskonstruktion und Professionalisierung in historische Perspektive*. In: Apel, Hans Jürgen, Horn, Klaus-Peter, Lundgreen, Peter et alii (Hrsg.): *Professionalisierung pädagogischen Berufe im historischen Prozeß*. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn. 19–34.

Mann Miklós (1993): *Kulturpolitikuskok a dualizmus korában*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

Mann Miklós (1987, szerk.): *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából*. Tankönyvkiadó, Budapest.

- McClelland, Charles E. (1991): *The German experience of professionalization*. Modern learned professions and their organizations from the early nineteenth century to the Hitler era. Cambridge University Press, Cambridge – New York – Sydney.
- Middell, Mathias (2000): European history and cultural transfer. *Diogenes*, **48**. 189. 23–30.
- Mikonya György (2017): *Az európai egyetemek története (1700–1945)*. ELTE TÓK, Budapest.
- Mitter, Wolfgang (2004): Rise and decline of education systems: a contribution to the history of the modern state. *A Journal of Comparative and International Education*, **34**. 4. 351–369.
- Müller, Detlef K. (1987): The process of systematisation: the case of German secondary education. In: Müller, Detlef K., Ringer, Fritz and Simon, Brian (eds.): *The rise of the modern educational system: structural change and social reproduction 1870–1920*. Cambridge University Press, Cambridge – London – Sydney. 15–52.
- Nagy Adrienn (2014): *A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete Magyarországon (1867–1945)*. PhD-értekezés. Kézirat. Pécsi „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs.
- Nagy Mária (2008): Tanári kompetenciák – nemzetközi összehasonlítás. *Pedagógusképzés*, **6**. 3. 21–41.
- Nagy Krisztina (2009): Professzionizáció-és professzió-elméletek a segítő hivatások tükrében. *Esély*, **20**.2. 85–105.
- Nagy Péter Tibor (2005): Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867–1945. *Iskolakultúra*, **15**. 6–7. 3–229.
- Nagy Péter Tibor (1998): Tantervpolitika a századvégen. *Educatio*, **7**. 4. 657–677.
- Németh András (2009): A magyar középiskolai tanárképzés és szakmai professzió kialakulása a 18–20. században. *Educatio*, **18**. 3. 279–290.
- Németh András (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Nemzetközi tudományfejlesztési és recepciós hatások, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés. Osiris, Budapest.
- Németh András (2005a): *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Nemzetközi tudományfejlesztési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Németh András (2012): *Magyar pedagógusképzés és szakmai tudásformák I. 1775–1945*. Nemzeti fejlődési trendek, nemzetközi recepciós hatások. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

Németh András (2005b): A magyar pedagógus professzió kialakulásának előtörténete. A 18. században és a 19. század első felében. *Pedagógusképzés*, **32**. 1. 17–32.

Németh András (2007): A modern középiskolai tanári és tanítói szakmai tudástartalmak kibontakozásának történeti folyamatai. *Pedagógusképzés*, **34**. 1–2. 5–27.

Németh András (2010): A pedagógiatörténet funkcióváltozásai és annak megjelenése a hazai kutatásokban. In: Szabolcs Éva és Garai Imre (szerk.): Neveléstudomány – reflexió – innováció. Az ELTE PPK Neveléstudományi Intézet 2010. április 16-án tartott konferenciájának előadásai. Gondolat Kiadó, Budapest. 149–187.

Németh, András és Garai, Imre (2019): Disciplinary Changes in the Hungarian Pedagogy from the second half of the 19th century to the collapse of Stalinist-type dictatorship. In: Kudláčová, Blanka and Raský, Andrej (eds.): *Education and „Pädagogik”*. Philosophical and Historical Reflections. Veda – Peter Lang Verlag, Berlin – Wien. 210–229.

Nóvik Attila (2018): *A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmásodás a dualizmus korában*. Habilitációs értekezés. Kézirat. Eszterházy Károly Egyetem Pedagógiai Kar Neveléstudományi Doktori Iskola, Eger.

Orosz Gábor (2012): *Tanárvizsgáló Bizottság, Tanárképző Intézet*. In: Orosz István és Barta János (szerk.): A debreceni egyetem története 1912–2012. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 230–244.

Patkós András (2021): *A párhuzamosok időnként durván egymásba metszenek*. Kézirat.

Patyi Gábor (2014): Tanárképzés, tanárképző intézet: viták, nézőpontok a századfordulón. In: Nagy Bernadette (szerk.): *Innováció a neveléstudomány elméleti és gyakorlati műhelyeiben*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár. 352–360.

Patyi Gábor (2015): Tanárképzés, szakmai tanárképzés a 19. század második felében. *Képzés és gyakorlat*, **13**. 1–2. 411–418.

Patyi Gábor (2016): Párhuzamok és különbségek: középiskolai tanárképzés a Lajtán innen és túl a 19. század második felében. *Képzés és gyakorlat*, **14**. 3–4. 257–266.

Parsons, Talcott (1939): The professions and social structure. In: Parsons, Talcott (1954, ed.): *Essays in sociological theory*. Macmillan, London. 34–50.

Pesti Csilla et alii (2017): Analysis of Learning Outcome-based Teacher Training Programmes – Development Experiences in Hungary. *Acta Paedagogica Vilnensia*, **38**. 1. 58–76.

Pokol Béla (2004): *Szociológiaelmélet*. Társadalomtudományi trilógia I. Századvég Kiadó, Budapest.

Popkewitz, Thomas S. (2009): The double gestures of cosmopolitanism and comparative studies of education. In: Cowen, Robert and Kazamias, Andreas M. (eds): *International Handbook of Comparative Education*. Springer, Heidelberg – London – New York. 379–395.

Pukánszky Béla (2014): *Kooperáció, vagy konkurencia?* Adalékok a középiskolai tanárképzés helyi szabályozásának történetéhez. Letöltés: [http://mek.oszk.hu/14600/14688/pdf/14688_11.pdf] Letöltési idő: 2019. 03. 27. 14:00.

Pukánszky Béla (2013): A tanárképző intézet szerepének alakulása a magyarországi tanárképzés történetében. *Pedagógusképzés*, **10–11**. 39–40. 73–91.

Rakaczkíné Tóth Katalin (1996): A szervezett tanárképzés kialakulása a budapesti tudományegyetemen. Mozaikok a középiskolai tanárképzés történetéből. *Magyar Pedagógia*, **96**. 2. 157–168.

Rébay Magdolna (2010): A református egyház és a tanárképzés (1867–1952). In: Buda András és Kiss Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia, tanárok, értelmiségiek*. A VI. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásainak szerkesztett változata. Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, Debrecen. 185–195.

Ringer, Fritz (1987): On segmentation in modern European educational systems: the case of French secondary education, 1865–1920. In: Müller, Detlef K., Ringer, Fritz and Simon, Brian (eds.): *The rise of the modern educational system: structural change and social reproduction 1870–1920*. Cambridge University Press, Cambridge – London – Sydney. 53–88.

Romsics Ignác (2011): *Clio bővületében*. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Orisis Kiadó, Budapest.

Romsics Ignác (2004): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Könyvkiadó, Budapest.

Sashegyi Oszkár (1974, szerk.): *Iratok a magyar felsőoktatás történetéből, 1849–1867*. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest.

Simon Gyula (1963): Neveléstörténeti kutatás levéltárakban. In: Kiss Árpád et alii (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1962*. A Magyar Tudomány Akadémia Pedagógiai Bizottságának Gyűjteménye. Akadémiai Kiadó, Budapest. 249–278.

Szabolcs Éva (2011): Deduktív (Analitikus) jellegű kutatások. In: Falus Iván et alii (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó Kft., Budapest. 84–94.

Szabóné Berki Éva (1996): A tanképesítés és tanárképzés formálódása – a szakmai tanárképzés kezdetei I. *Szakképzési Szemle*, **12**. 4. 58–71.

Szentpétery Imre (1935): *A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története*. IV. kötet. A bölcsészettudományi kar története, 1635–1935. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Szőgi László (2013): „Aki kétszer is kultuszminiszter lett.” Eötvös József felsooktatási politikája 1848-ban és 1867 után. In: Gángó Gábor (szerk.): *A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra*. Tanulmánykötet Báró Eötvös József 200. születésnapjára. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest. 359–371.

Tóth Tamás (2001): A napóleoni egyetemtól a humboldti egyetemig. In: Tóth Tamás (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltozásai*. Felsőoktatási tanulmányok. Professzorok Háza, Budapest. 95–124.

Turbucz Péter (2017): 1919 – A sorsformáló év Alexander Bernát életében. *Magyar Tudomány*, **178**. 12. 1606–1617.

Varga Péter (2016): A Földrengési Obszervatóriumtól a Kövesligethy Radó Szeizmológiai Obszervatóriumig. *Magyar Tudomány*, **177**. 10. 1192–1217.

Vágó Irén, Simon Mária és Vass Vilmos (2011): A tanítás-tanulás tartalma. In: Balázs Éva, Kocsis Mihály és Vágó Irén (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2010*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest.

Verderber, Éva, Szivák, Judit and Vámos Ágnes (2016): Understanding Professional and Pedagogical Problems and Reflections of Teachers by professional Capital Model. In: Tibor Karlovitz, János, Torgyik, Judit (szerk.): *Some issues in Pedagogy and Methodology*. International Research Institute, Komárno. 23–33.

Veress Károly (2019): *Bevezetés a hermeneutikába*. 2. jav. kiadás. L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület, Budapest.

Felhasznált jogszabályok

1848. évi XIX. törvénycikk a magyar egyetemről.

1867. évi XII. törvénycikk magyar korona országai és az Ő Felsege uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról.

1867. évi XIV. törvénycikk azon arányról, mely szerint a magyar korona országai az 1867. évi XII. törvénycikkben a *sanctio pragmatica* folytán közöseknek ismert államügyek terheit ezentúl viselik.

1867. évi XV. törvénycikk az államadóságok után a magyar korona országai által vállalandó évi járulékról.
1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében.
- 1868: XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről.
- 1868: XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában.
1872. évi VII. törvénycikk az 1872. évi államkötségvetésről.
1872. évi XIX. törvénycikk a kolozsvári magyar királyi tudományegyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről.
1873. évi XXI. törvénycikk az 1873. évi államkötségvetésről.
1879. évi XII. törvénycikk az 1879. évi államkötségvetésről.
1883. évi III. törvénycikk az 1883. évi állami költségvetésről.
1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről.
1884. évi I. törvénycikk az 1884. évi államkötségvetésről.
1885. évi II. törvénycikk az 1885. évi állami költségvetésről.
1889. évi XXVII. törvénycikk az 1883:XXX. törvénycikk módosításáról, tekintettel a katonai szolgálatot teljesítő tanárjelöltekre.
- 1893: IV. törvénycikk az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről.
1895. évi IV. törvénycikk az 1895. évi államkötségvetésről.
1915. évi XIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvények kiegészítéséről.
- 2011: CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról.

20.811/1873. (IX. 29.) sz. a. kibocsátott szabályzat: a gymnasiumi és reáltanodái tanárképezdek egyesítésére vonatkozólag az 1873/4 átmeneti évre nézve.

26.077/1875. (X. 28.) A vallás- és közoktatási m. kir. ministertől 26.077. sz. a. kiadott rendelet: a középtanodai tanárvizsgálat tárgyában.

50.098/1888. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól. – 50,098. szám. Szabályzat a középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában. Közli: ([*Sine nomine*], 1888t. 2426–2442.).

38.640/1899. (VI. 6.) A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38640. számú rendeletével.

Felhasznált levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

D Magyar Királyi Helytartó Tanács 1861–1870

- D 220. VII. Közoktatásügyi Kútató 1862–1870
145. csomó, 14. tétel (1862–1865). Tanári vizsgák.
146. csomó, 14. tétel (1866–1867). Tanári vizsgák.
262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

K Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár (1837–1951)

- K 305. Töredék iratok III. Közoktatás ügyek. Egyetemi és középiskolai oktatás, 1867–1927.
122. csomó. Középiskolai tanárok, tanulók ügyei. Egyetemi szabályzatok.

K 500 Egyetemek, főiskolák és középiskolák (1867–1918)

21. doboz, 8. tétel (1916). Egyetemek, főiskolák és középiskolák 1915–1918.
139 doboz, 8. tétel (1917). Egyetemek, főiskolák és középiskolák 1915–1918.
140. doboz, 8. tétel (1917). Egyetemek, főiskolák és középiskolák 1915–1918.
141. doboz, 8. tétel (1917). Egyetemek, főiskolák és középiskolák 1915–1918.
472. doboz, 25. tétel (1918). Egyetemek, főiskolák és középiskolák 1915–1918.
473. doboz, 25. tétel (1918). Egyetemek, főiskolák és középiskolák 1915–1918.

K 592. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium V. ügyosztálynak iratanyagati. Középiskolák (1919–1944).

31. csomó, 25. tétel (1919). Tanárképző intézet Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság ügyei.
143. csomó, 19. tétel (1920). Tanárképző intézet Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság ügyei.
172. csomó, 19. tétel (1921). Tanárképző intézet Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság ügyei.
196. csomó, 13. tétel (1922). Tanárképző intézet Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság ügyei.

K 636. Egyetemek és főiskolák, tudományos intézetek (1919–1944)

49. doboz, 25. tétel (1919). Az Eötvös Collegium ügyei 1918–1919-ben.
85. doboz, 25. tétel (1920). Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság és Eötvös József Collegium ügyei.
140. doboz, 30. tétel (1922). Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság és Eötvös József Collegium ügyei.

163. doboz, 27. tétel (1923). Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottságok ügyei.
 164. doboz, 30. tétel (1923). Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottságok ügyei.
 182. doboz, 30. tétel (1924). Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottságok ügyei.
 183. doboz, 30. tétel (1924). Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottságok ügyei.
 197. doboz, 30. tétel (1925). Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottságok ügyei.
 198. doboz, 30. tétel (1925). Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottságok ügyei.
 248. doboz, 30. tétel (1927). Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottságok ügyei.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Egyetemi Levéltár (ELTE EL)

14 Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság

14/e A Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság Iratai, 1866–1949

1. doboz (1866–1896).

2. doboz (1900–1919).

11. doboz A Tanárvizsgáló Bizottságra vonatkozó rendeletek, szabályok, módosítási javaslatok.

15. Középiskolai Tanárképző Intézet, 1870–1949

15/b Középiskolai Tanárképző Intézet vezetőségének iratai, 1871–1949.

15/b 1. A tanárképezde philológiai-történeti osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.

15/b 2. Napló, 1873–1883.

15/b 3. Napló, 1884–1906.

15/b 4. Napló, 1906–1921.

1. doboz (1870–1929/1930).

15/d. Középiskolai Tanárképző Intézet Vegyes iratok, 1870–1948.

13. doboz (1899–1948).

Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár (MDKL)

1. doboz, 1. dosszié, 1. csomó–23. doboz, 25. dosszié, 70. csomó. Az Eötvös Collegiumba 1895–1950 között felvett hallgatók személyi anyagai.

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (MTA KRKGY)

Ms 315/99/1. Pauer Imre, 1898.

Ms 315/101/1. Petz Gedeon, 1898.

Ms 5073/16. Purgstaller József arcképe, 1864.

Ms 5075/259. Horváth Cyrill.

Ms 10.206/13. Bartal Antal, 1881.
Ms 10.206/139. Sztoczek József, 1881.
Ms 4825/493. Than Károly.
Ms 5074/48. Zemplén Győző

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár

65-462. Trefort Ágoston 1885 körül.
67-1802. Volf György 1880 körül.
67-2452. Jedlik Ányos 1880 körül.
79-207. Kármán Tódor az 1920-as években.
692-1960. Kövesligethy Radó, 1934.
699-1958. Beöthy Zsolt.
733-1958. Eötvös Loránd 1885 körül.
785-1933. Eötvös József, 1870 körül.
788-1933. Erődi Béla, 1896.
1155-1933. Heinrich Gusztáv 1880 körül.
1706-1961. Lovászy Márton beszél a Parlament lépcsőjén, 1918. november 16.
2002-1957. Eötvös Loránd 1899 körül.
4575-1957. Békfi Remig, 1912.

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár Szabadkőműves Gyűjtemény (MNM TTSSZ)

1981-131-779. Balassa József emlékplakett, 1918.

Függelék

1. Ideiglenes törvény a gymnasiumi tanítóhivatalra jelöltek vizsgálata iránt.

„1. §.

Vizsgáló bizottmányok,

1. Azon férfiaknak hivatalképessége, kik valamely gymnasiumi rendes tanítói állomást akarnak elnyerni, ezentul vizsgálat után nyomoztatik ki, mellynek tartására a' közoktatási ministerium a' birodalom külön városaiban vizsgáló bizottmányokat nevez.

2. A' vallásoktatóknak, továbbá a' rajz, irás, ének és vívás műtanítóinak vizsgálatai jelen szabályban nem foglalt különös határozványok alá vetvök.

3. A' vizsgáló bizottmányok olly férfiakból állítatnak össze, kik a' gymnasiumi oktatásnak különböző főágait azok új szervezete szerint tudományosan képviselik; minden vizsgáló bizottmányi tag föladata egy évre terjed, ugy azonban, hogy ezen idő elteltével ismét megújíthatatik.

4. A' tagok egyike a' ministerium által a' vizsgáló bizottmány igazgatójává neveztetik 's ekkint a' tárgyalásokban elnöklettel, a' szükséges levelezések vitelével, 's az ügyletszerű rendben tartandó iratok őrzésével bizatik meg.

5. Az országos iskolahalóságnak azon tagja, melly a' vizsgáló bizottmány helyén a' gymnasiumi ügy vezetésével van megbizva, ha már maga nem a' vizsgáló bizottmány tagja volna, föl van jogosítva, sőt köteles a' szóbeli vizsgálatokon és próbaleczkéken, menynyiben egyéb foglalatosságai engedik, azonban szavazati jog nélkül jelen lenni, hogy igy a' jelölteknek rá nézve annyira fontos ismeretségét megszerezhesse.

Ennélfogva a' vizsgáló bizottmány ezt a' vizsgálatok tartásáról eleve értesíti.

2. §.

Jelentkezés a vizsgálatra.

1. Vizsgálatra bocsátás végett a' jelölt köteles folyamodványát azon vizsgáló bizottmány igazgatójához intézni, melly előtt a' vizsgálatot kiállani szándékozik.

Folyamodványához kell mellékelnie.

a) azon gymnasiumi bizonyítványt, melly képességét az egyetemi tannlmányokbai belépésre igazolja;

b) egyetemi bizonyítványt arról, hogy valamely egyetemenél három évig rendes hallgató volt, 's hogy erkölcsi viselete ellen semmi kifogás elő nem fordult;

c) azon esetre, ha az egyetemi idő óta egy évnél több telt volna el, ez alatti viseletéről valamely nyilvános hatóság bizonyítványát;

d) életfolyamának leírását, mellyben főképen képződésének menetét 's különleges tanulmányainak irányát és tárgyait kell ábrázolnia 's egyszersmind kijelölnie, hogy a' gymnasium melly tárgyaira 's osztályaira nézve 's melly oktatási nyelven hiszi magát képesnek.

2. Ha ezen bizonyítványok valamelyike elő nem adathatnék, vagy iránta a' vizsgáló bizottmány által nehézség tétetnék, akkor a' vizsgálatra bocsátás iránt a' bizottmány a' ministerium végzését tartozik kikérni, s' kérdéséhez egyszersmind véleményét is odamelléklendi.

3. §.

Vizsgálati követelmények általában.

Hogy a' jelölt gymnasiumi alkalmazásra általában képességet nyerjen, először a' gymnasiumi oktatásnak valamely főkörébeni próbatét által olly alapos ismereteket kell tanusitnia, miszerint e' körben az egész gymnasiumon át sikeres oktatást adhatni képesnek bizonyuljon; másodszor olly általános műveltségi fokot kell kimutatnia, melly őt a' gymnasium minden egyes tantárgyai viszonyának és kölcsönös egymásba vágásának helyes fölfogására és méltánylására képesítse.

4. §.

Az oktatás főkörei vagy csoportozatai.

A' gymnasiumi oktatásnak azon főköreiül, mellyeknek alapos tanulmányozása, elegendő általános műveltséggel párosultan a' gymnasiumi állomásokrai bocsáthatóságot megalapítja, következők tekintendők:

1. A' nyelvtudományi kör, azaz: a' latin és görög nyelv s' irodalom. Nem követelendő, de mind a' nyelvtudományi, mind a' tanítási nyelv fölött adandó oktatás érdekében sürgetőleg óhajtandó, hogy azon vizsgálandók, kik magukat nyelvtudományi oktatásra szánják, egyszersmind tanítási nyelvökre (2. §. 1. d) olly alapos tanulmányt fordítottak legyen, melly őket az e' fölötti oktatásra minden gymnasiumi osztályokon keresztülképessé tegye; ellenben határozottan kívántatik, miszerint arra, hogy az a' fölötti oktatást legalább az algymnasiumra nézve elvállalhassák, elegendő ismeret tanúsítsanak.

2. A' történelmi és földleírás kör.

3. A' mennyiség- és természettudományi kör. Miután e' kör háromfőtárgyat foglal magában, u. m. a' mennyiség- és természettant és természetrajzot, azért elégnek tekintendő, ha a' vizsgálandó ezek keltejéből alapos tanulmányt, a' harmadik tárgyból pedig csak a' minden vizsgálandótól követelhető általános ismeretséget bizonyítja.

4. Ellenben a' bölcelet és azon oktatási nyelv tanulmánya, mellyen a' jelölt tanítani szándékozik, a' fönnevezett három főkörrrel nem tétetik ollykép egyenlővé, mintha a' bölceletnek vagy az oktatási nyelvnek s' ennek irodalmának vagy mind a' két körnek is alapos ismerete, különbeni általános műveltség fölléte melleit, önállólag tanítói képességre jogosítna; hanem mind e' két tanulmányhoz akár külön, akár együtt véve, az elébb nevezett három főkörök közül még egy tárgy alapos ismeretének kell járulni, p. o. a' latin vagy a' görög nyelv, vagy a' mennyiség-, vagy a' természettan ismeretének s' így tovább.

Ez esetben azonban a' történelem és földleírás, az azokban adandó oktatás természete szerint, egymástól el nem választathatnak.

5. Ugyanezen elv minden a' gymnasiumban tanítandó más élő nyelvre is alkalmazandó.

Vizsgálati követelmények különösen

5. §.

a) *Classikai nyelvtudomány.*

A' nyelvészetben egész gymnasiumon végig adandó oktatásbozi képességre, a' vizsgálandótól nemcsak mind a' két classicus nyelv nyelvtanainak alapos és biztos ismerete, s' a' latin nyelvre nézve latin írásbeli munkálatok által (11 és 13 §§.) kitüntetendő nyelvművészeti (irmódi) ügyesség, hanem kiválólag a' gymnasiumokhoz tartozó mindkét nyelvbeli remekírókbani terjedelmes olvasottság követelendő, tehát

1. latinban: Caesar, Livius, Sallustius, Cicero, Tacitus, Ovid, Virgil, Horác; görögben Xenophon, Herodot, Demosthenes kormánybeszédei-, Plató kisebb párbeszédei-, Homer és Sophocles-beni olvasottság;

2. a' hitregetan nyelvészeti tanulmányaiban, álladalmi és magánrégiségekben, irodalomban, történelemben, versmértéktanban nem kell ugyan rendszeres terjedelmes tudatot, de igenis a' lényegesnek áttekintőleges ismeretén, s' azon legjobb segédeszközöknek ismeretségén kívül, mellyek egy Niebuhr, Böckh, Müller O. s' mások buváratait magukba fölvevették és földolgozták, azokkal s' nevezetesen a' régiségekkel annyirai megbarátkozást követelni, miszerint várni lehessen, hogy a' vizsgálandó a' classicusok magyarázásánál dologi tekintetben is alaposság után törekvendik, s' az egyest a' hajdankori élet összes rajzával egybekapcsolni képes leend.

3. Algynasiumokbani oktalásbozi képességre a' nyelvtani biztosság épen olly mértékben követelendő, mint az egész gymnasiumon végigleni oktatásban, s' ez a' latin nyelvre nézve latin munkálatok által tanúsítandó; azonban az irmódi ügyességre nézve kevesebbet kell igényelni.

Az olvasmány terjedelme körül a' követelés oda szorítandó, miszerint a' Tacitus, Virgil, Horác, Herodot, Demosthenes, Plató, Sophocles-beli olvasottságtól el lehet állni.

A' 2. pont alatt nevezeti nyelvészeti tanulmányokban elég a' lényegesnek annyi ismerete, melly az algynasiumokban olvasandó classicusokban dologilag értelmezendő helyek észre nem vevése, s' azok magyarázatábani felütlő botlások ellen megvédjen.

6. §.

b) *Történelem és Földleírás.*

1. Arra, hogy a' vizsgálandó a' történelembeni oktatásra egész gymnasiumon át képességet nyerjen, megkívántatik, hogy a' világtörténet körül időrendileg biztos átnézetet, a' főesemények oknyomozatos egybefüggésébe belátást, s' a' történelem valamelyik főrészele tekintetében a' legjobb históriai segédeszközök gondos használatával szerzett jártasságot, azonkívül pedig az ó-történelemben és földrajzban bővebb és alapos ismeretet, s' annyi nyelvészeti műveltséget tanúsítson, hogy a' régi történet- és földleírást a' nyelvészeti tanórákkal hasznos kapcsolatba tehesse. Hasonló részletességet és alaposságot kell követelni az összes Osztrákhon történelme és államtana körül is.

2. Földleírásban a' vizsgálandó az összes földnek természetes minősége és politikai fölosztása szerinti biztos átnézetét, az európai tartományoknak szorosabb ismeretét s' Ausztriának földrajzá-róli különleges ismeretségét mutassa ki.

A' vizsgálándó által jövendőben adandó oktatás sikerére nézve különösen fontos az, hogy földirászati tanulmányainak alapjaul oly munkákat vett legyen, mellyek által Ritter fürkészelei 's a' földleírásnak általa kivívott magasb tudományos jelentősége az egész földirászat körén elterjesztettek 's közvagyonná tétettek.

3. Az algymnasiumokbani történelmi oktatásrai jogosítványhoz az ó-történelem 's ennek nyelvészetteli kapcsolata körüli külön követelések mellőzendők. Földleírás tekintetében a' vizsgálándó irányábani igények ugyanazok maradnak.

7. §.

c) Mennyiségtan, Természettan, Természetrájj.

1. Azon vizsgálándótól, ki a' mennyiségtanból egész gymnasiumoni oktatásra jogosítványt akar nyerni, az összes elemi mennyiségtannak szám- és mértani részéről biztos ismerete és átgyakorlása, fejtegető mértanbani gyakorlottság 's a' különbözőzeti számolásnak és az egészleti számolás elemeinek oly ismerete kívántatik, melly neki a' számolásoknak jelesül a' természettannál alkalmazását lehetővé tegye, 's az elemi mennyiségtanra behatóbb értelmességet nyisson.

2. A' mennyiségtannak algymnasiumban tanításárái jogosítványhoz, az elemi mennyiségtanra nézve kitűzött követelmények teljesítése elégséges.

3. Természettan tekintetében egész gymnasiumban oktatásrai képességhez kívántatik: a' kísérő természettannak 's a' vegytan főpontjainak biztos ismerete, belátással az abból teendő műtani alkalmazások gyakorabbjaira és érthetőbbjeire; továbbá a' tudományosan bizonyító természettannak biztos ismerete, mennyiben ez az elemi mennyiségtannak segédeszközeire szorítkozhatik; végre jártasság a' természettanhoz közel viszonyban álló csillagászatban és matematikai földirásban, szinte az elemi mennyiségtan általi megalapításra szorítva.

4. Algymnasiumi oktatásra a' mennyiségtanilag bizonyító természettannak, valamint a' csillagtudománynak és matematikai földirásznak ismeretét követelni nem kell.

5. Természetrájjból egész gymnasiumban adandó oktatásra megkívántatik: azon termények ismerete, mellyeknek vagy az emberi életben valamely fontosabb hasznuk vétetik, vagy mellyek különösen nevezetes tulajdonságuk által tűnnek ki, vagy végre mellyek közönséges környezetünkben gyakori előkerülésük állal ötlenek fel. Kell, hogy a' jelölt az elibe adott illynemű természeti testeket megismerni és meghatározni képes legyen. Továbbá kívántatik alapos ismerete azon régibb és újabb természetrajzi rendszereknek, mellyek egy közönséges fajt találtak; ismerete a' legfontosabb tényeknek a' növények és állatok boncz- és élettanából, valamint azok geographiai elterjedésének 's főleg az állati és emberi életműsség összehasonlításából keletkező eredményeknek; végre a' földtanban uralgó főnézeteknek, 's a' szemlélődéseknek mellyeken azok alapulnak, ismerete.

6. Algymnasiumra nézve a' boncz-, élet- és földtani ismeretek mellőzhetők.

8. §.

d) Élő nyelvek.

1. Minden vizsgálandó, akár igényelje oktatási nyelvének tanítását akár nem, köteles annak nyelvtanilag alapos ismeretét 's nemzeti irodalma legnevezetesebb tüneményeinek átnézetét kimutatni.

2. Az oktatási nyelvnek egész gymnasiumon át taníthatására a' minden vizsgálandó irányában tett követelményeken kívül az irodalomnak 's ennek történelmének alaposabb ismerete, továbbá az illető nyelv történelméhez 's irodalmához képest még a' nyelv régebb állapotának 's a' legfontosabb régi nyelvemlékeknek némi ismerete, e fölött pedig a' szép literatura műveinek értelmezésére megkívántató széptani alapfogalmakbai belátás követeltetik.

Így a' német nyelven oktatásra, hol ez tanítási nyelv, a' régebb német szójárásoknak némi ismerete, 's jelesül a' középkor könnyebben megszerezhető költeményeinek, millyenek a' Niebelung-dal, Gudrum 's a' t. eredeti nyelven olvasásairai képesség megkívántatik.

Cseh nyelvbeni tanításra a' régi cseh nyelvtannak 's a' régebb irodalom néhány munkáinak, millyenek Libussa ítélete, Königinhofer kézirat, Dalemil krónikája, Rosenberg féle törvénykönyvek, ismerete követelendő. A' lengyel nyelvre jelöltek XIV és XV századbéli nyelvemlékeiknek, a' Lelewel által kiadott régi lengyel törvénykönyveknek 's Margit zsoltárának némi ismeretét; a' rusznyák nyelvre jelöltek a' régi szláv egyházi nyelvnek nyelvtani ismeretét, továbbá az Igor hőseneknek és a' volhyniai vagy Ipatijewféle krónikának ismeretét; a' szlovén nyelv jelöltjei a' karantáni töredékekben, Bohorics, Truber, Dalmatin 's más XVI századbéli férfiak műveiben jártasságot; az illir és horvát nyelv jelöltjei a' XVI és XVII századbéli raguzai-dalmatiai legjelesb íróknak, millyenek Gundulić, Palmolić, Zlatarić, Georgić, ismeretét; a' szerb nyelv jelöltjei a' születelt nyelvök s a' liturgiában még mindig fenlevő egyházi szláv szójárás közti különbségnek, továbbá legrégebb nyelvemlékeiknek, azaz a' Belgrádban nyomtatott szerb okleveleknek 's Dusan István törvénykönyvének ismerelét kötelesek tanúsítani. A' tót (szlovák) nyelv jelöltjei a' cseh nyelv és irodalom ismeretét, a' román (rumun) vagy oláh nyelv jelöltjei pedig régebb bibliafordításokban, egyházi könyvekben és oklevelekben használt nyelvök ismeretét nem nélkülözhetik.

3. Az oktatási nyelvnek azon ismerete, melly minden vizsgálandótól igényeltetik, egyszersmind azt az alsó gymnasiumban azoni tanításra jogosítja, ha próbaleczkéinek eredménye reményre nyújt, hogy ezen ismeretet oktatólag sikeresen fogja használhatni.

4. Gymnasiumban tanítandó olly élő nyelven oktatásra, melly különben nem oktatási nyelv, az ez utóbbiban oktatásra nézve főnebb kimondott követelmények érvényesek, csak hogy ezen esetben a' régebb beszédformák és nyelvemlékek ismerete nem kívántatik.

9. §.

e) Bölcelet.

1. Gondolkodás- vagy esztanban, lélektanban, erkölcsi bölceletben és nevelés tanban minden vizsgálándó annyi jártasságot köteles mutatni, hogy ezekben tanulmányai összes tudományos képzettségére, valamint nevelési működésére üdves befolyást gyakorolhassanak.

2. Azon vizsgálándóktól, kik bölceleti oktatást a' gymnasium legfelsőbb osztályában adni szándékoznak, e' fölött még követelendő: a' bölcelet történelme főpontjainak ismerete, a' hajdankor vagy az újabb idő valamely nevezetesebb bölcelője főmunkáinak saját tanulmányozása, s azon képesség, hogy az alakszeres ész- és tapasztalati lélektanok leglényegesebb pontjait az oktatásnál világosan és értelmesen fejtegethessék.

10. §.

f) Általános műveltség.

1. Az eddig nevezett tárgyak bármelyikéből szóbeli próbatét alól egy vizsgálándó sem vonhatja ki magát, ha szinte azok különleges tanulmányai körén kívül fekszenek, és ő az azokban oktatásrai jogosítványt nem igényelné is.

Csupán azon élő nyelvek képeznek kivételt, mellyek a' vizsgálándónak nem oktatási nyelvei, s mellyekből csak annyiban vonathatik próbatét alá, mennyiben azt világosan kéri.

2. A' vizsgálándónak különleges tanulmányain kívül fekvő tárgyakból szóbeli próbatétnek azt kell kipuhatolni, vajjon a' vizsgálándó azok némelyikében, habár iskolai tevékenységét legközelebb nem azokra alapítja is, a' gymnasium alsóbb lépcsőin adandó oktatásra képes-e, vagy vajjon bennök legalább annyira jártas-e, mennyit minden általában műveit embertől megvárhatni.

3. Az utósó követelésre nézve, az anyanyelv és bölcelet iránt főnebb világosan kitűzött határozatok ide nem értve, legközelebb a' gymnasiumok által elérhető végteljesítések magassága ad mértéket. Azonban az itt kívánt próbatét nem tekintendő a' gymnasiumi zárvizsgálat ismétléséül; mert egy részről csekélyebb részletes ismeret kívántatik, más részről megváratik, hogy a' tudott, a' vizsgálándó által nyert érettebb műveltséghez képest többi tudatához és gondolkodásához szorosabb kapcsolatba lépett legyen.

A' vizsgálat módja.

11. §.

Ha a' jelentésben a' 2. §-ban kitűzött föltételek teljesítetttek, akkor a' vizsgáló bizottmány a' próbatéti munkákat meghatározza, jelesül:

I. A' vizsgálándó két feladatot kap házi kidolgozásra:

- a) Ezek egyikének szükségképp a' vizsgálandó különleges tanulmányainak köréből még pedig úgy kell választatni, hogy mellette a' próbavető tanulmányának terjedelmét és alaposágát kimutathatni elég alkalmat találjon. Azon jelöltek, kik a' classikai nyelvészetre kívánnak tanítói képességet nyerni, e' föladatot latin nyelven dolgozandják ki; az irányukban nyelvtani hibátlanság és írmódi ügyesség körül nyelvészeti tekintetben teendő követelmények az 5. §-ból láthatók.
- b) A' második föladatnál nincs kizárva, hogy szinte a' vizsgálandónak különleges tanulmányai köréből vétessék, kivált ha ezt talán a' vizsgálandó tanulmányainak sokoldalúsága is kívánatossá teszi; mindazáltal rendszerint második föladatul egy általánosabb, s jelesül bölcséleti vagy neveléstani tartalmú tárgyat kell választani, mellyben a' vizsgálandónak bölcséleti képzettségét kimutatni alkalma legyen.
- c) E' föladatok kidolgozására a' vizsgálandónak 6–8 heti időköz engedtetik, ki a' munkák benyújtásakor egyszersmind a' kidolgozásra használt segédeszközöket lélekismeretesen följelenteni tartozik.
- d) Ha a' vizsgálandó élte folyamának leírásával együtt valamely már tőle nyomtatásban megjelent munkát nyújt be, ezt egyik vagy másik írásbeli munka helyeit elfogadni s ahhoz képest megbírálni, vagy a' különbeni törvényes követeléseknél megmaradni, a' vizsgáló bizottmány beletátásól függ.

12. §.

Mint hogy a' vizsgálandónak az érintett föladatok kidolgozására elég idő, és minden előtte ismeretes és hozzáférhető irodalmi segédeszközök használata megengedtetik, azért ezeknek megítélésénél szintolly szoroson kell azon tudománynak, mellyből a' föladatok vétettek, alapos elsajátítására, mint a' gondolatokban és ábrázolásbani világosságra s az írmódi hibátlanságra és ügyességre tekinteni.

A' vizsgáló bizottmány igazgatója e munkálatokat a' bizottmány szakbeli tagjainak átnézés és ítéletüknek írásban nyilvánítása végett kiadja, mellynek kíséretében aztán azok a' bizottmány többi tagjaival is közöltetnek.

Mindeniket lehetőleg rövid idő alatt be kell végezni. Ha már ez írásbeli munkák azt, hogy a' jelöli a' törvényes követelményeknek meg nem felel, eléggé tanúsítják, akkor őt a' vizsgáló bizottmány a' próbatét folytatásától kizárhatja, s bizonyos időre (16 §, 4.) elutasíthatja, mi felől a' birodalom többi vizsgáló bizottmányai is hivatalosan értesítendők.

Ha a' házi írásbeli munka nem ad okot visszautasításra, akkor a' vizsgálandónak a' hátralevő próbaleti munkák meghatározása kiadatik, t. i. az idézés zárthelybeni munkára s szóbeli vizsgálatra, és a' föladat két próbaleczkére, azon gymnasiumi iskolák megjelölésével, mellyek előtt ezek tartandók lesznek.

13. §.

II. A' zártmunka, melly rendszeren kettő, s mindenik külön 12 óra alatt és szakadatlan szigorú fölvi gyázat alatt végzendő, azon különleges tanulmányok köréből választatik, mellyeket a' vizsgálandó életfolyamának előadása szerint üzött s a' házi írásbeli munkák által igazolt. Ezek főleg

arra szolgálainak f hogy kitapogattassék, mennyire birjon a' vizsgálandó saját tanulmánya körében minden segédeszközök nélkül is biztos tudattal?

Mint hogy a' föladatok az idő és tudományos segédeszközök nélkülözésének föltételeihez alkalmaztatnak, azért a' gondolatok és előadás világossága iránt is ugyanazon követelések teendők, mellyek a' házi munkálatoknál, haszinte az irmodori alak a' megszorított idő miatt némi elnézést igényelhet is. Nyelvészek az egyik zárt munkát latinul, szókönyv vagy nyelvtan használata nélkül kötelesek kidolgozni.

A' zárt munkák kijavítása körül ugyanazon határozványok érvényesek, mellyek a' házi írásbeli munkák körül.

14. §.

III. A' szóbeli vizsgálat

a) a' 10. §. 1. számában érintett korlátozás mellett a' gymnasiumi oktatás minden tárgyaira kiterjed; czélja, hogy azon tárgyakban, mellyekben a' vizsgálandó már írva dolgozott, az írásbeli próbatét eredményét kiegészítse és biztosítsa; a' többiekben pedig addig kell terjednie, hogy általa mind a' vizsgált ismereteinek általános álláspontja kinyomoztassék, mind az is meghatározathassék, vajjon általában és milly tárgyakban és melly gymnasiumi osztályokig lehessen a' vizsgálandóra közoktatást bizni.

b) A' szóbeli próbatétet ugyanazon időben több vizsgálandó által végeztetni a' vizsgáló bizottmánytól függ, haszinte ezek a' gymnasiumi oktatásnak nem ugyanazon tárgyát tették volna is főtanulmányukká; mindazáltal három jelöltnél többet egyszerre szóbeli vizsgálat alá venni nem szabad.

Zárt munkákra nézve ez utóbbi korlátozás elmarad.

c) Szóbeli próbatétnél a' vizsgáló bizottmány igazgatója 's kívülre a' bizottságnak legalább még két tagja szakadatlanul jelen lenni tartozik. Az összes szóbeli vizsgálatról jegyzőkönyvet kell vinni, még pedig ha egyszerre többen vizsgálatnak, minden vizsgálandó felől különöset.

15. §.

IV. A' vizsgálat befejezését a' vizsgálat helyén levő gymnasiumban tartandó, rendszerint két próbaleczke képzí:

a) Az errei föladatok a' vizsgálandónak előre (12 §.) érett megfontolás végett kitűzendők, 's tartalmukhoz és a' gymnasiumi osztályok fokához képest hasonló módon határozandók meg, mint a' zárt munkáknál.

Ezekben a' vizsgálandónak azt kell kitűntetnie, hogy mennyi tanítói tehetséggel bir, 's ennek kiművelésére kezdetül mit tett.

b) A' próbaleczkéknél a' vizsgáló bizottmány részéről jelen kell lenni ennek igazgatójának 's azon tagnak, mellynek körébe a' föladat esik; ezek a' próbaleczkék leletéről írásbeli véleményüket a' vizsgálati irományokhoz csatolni kötelesek. A' gymnasium részéről ennek igazgatója vagy azon osztálynak, mellyben a' leczke tartatik, osztálytanítója köteles a' leczkén jelen lenni, a' végett, hogy mind az iskolát, mind a' vizsgálandót történhető fegyelmi háborításoktól megvédje.

c) *A' vizsgáló bizottmányok oda törekedjenek, hogy a' próbálétnak három utósó része a' zárt munkáktól kezdve, azon vizsgálandók által, kik nem a' próbatét helyén laknak, egy hét lefolyta alatt bevégeztethessék.*

16. §.

Annak elhatározása, vajjon a' vizsgálandó a' próbat megállotta-e?

1. *A' próbatét valamennyi részeinek bevégezte után a' vizsgáló bizottmány összeül, hogy az egyes teljesítésekről meglevő ítélet alapján, 's a 3–10 §§-ban megállapított követelmények mérve szerint határozza el, vajjon a' vizsgálandó a' próbat megállotta-e vagy nem. A' tárgyalásról jegyzőkönyvet kell fölvenni.*

2. *Itt legközelebb a' próbatét három első részében, úgy a' házi írásbeli mint zárt munkákban 's a' szóbeli próbatétben kitüntetelt ismeretek vétetnek fontolóra, 's ha a' jelölt a' 3. §-ban kitűzött 's az 5–10 §§. tartalma által közelebb meghatározott követelményeknek megfelelt, akkor a' próba megállotlnak nyilvánítandó.*

3. *Ha elegendő tudományos képzettség mellett a' próbaleczkék még tetemes fogyatkozásokra mutatnak, ezek ugyan a' bizonyítványban határozottan megjegyzendők; de elutasító ítéletet nem alapíthatnak, mihelyt csak reménylhető, miszerint a' jelölt azokat önmagára ügyelet és gyakorlat által elháríthatja.*

E1 határozatról a' birodalom többi vizsgáló bizottmányai hivatalosan értesítendők.

5. *Ha végre a' vizsgálandónak elégtelen tudományos műveltsége még arra sem nyújt reményt, hogy további tanulás által a' még hiányzót kipótolhatja; vagy ha a' próbaleczkék oly fogyatkozásokat mutatnak, mellyeknek elhárítása minden valószínűségen kívül fekszik; akkor a' vizsgáló bizottmánynak joga van, a' vizsgálandót egy ezen határozatot indokoló bizonyítványnyal minden később ismétlendő próbatétrei engedelem nélkül kereken elutasítani, 's erről a' birodalom többi vizsgáló bizottmányait hivatalosan értesíteni; illy esetben a' megvizsgálandó a' közoktatási ministeriumhoz folyamodhatik.*

17. §

A' bizonyítvány tartalma.

1. *A' próbatét fölött kiadandó bizonyítvány magában foglalja:*

a) *a' vizsgálandónak teljes származását (nevét, szüleit, szülőhelyét, korát, vallását, iskoláját, egyetemét);*

b) *a' bizottmánynak összes ítéletét, vajjon tanításra képesnek találtatott-e vagy sem, 's ez utóbbi esetben, vajjon ideiglen vagy föltétlenül utasítatott-e vissza;*

c) *az írásbeli munkák és próbaleczkék föladatainak világos megjelölése mellett, a'szó- és írásbeli próbatétbeni tudományos teljesítvények fölötti ítéletet, annak megállapításával, hogy vajjon és milly osztályokig tartatik a' jelölt a' tárgyak mindegyikében tanításra képesnek;*

d) *az ítéletet a' jelöltnek a tanítói képességéről, mennyiben az a' próbaleczkéken nyilvánult.*

2. Minden jelöltnek szabadságában áll azon esetre, ha a' próbatétet valamely vizsgáló bizottmány előtt ugyan kiállotta, de egyik vagy másik tárgyból ki nem elégitó ítéletet nyeri, tetszése szerinti időköz mulva csupán ezen szakokból másodpróbatét tartását kérni, 's az által elébbi bizonyítvánáynak megjavítását és a' tanítóképeségnek több tárgyakra vagy magasb oktatási fokra, mint mellyel már bir, odaitéltetését eszközölni. Illy esetekben azt, hogy a' próbatét csak szóval vagy írásban is teljesítessek-e, elhatározni, a' vizsgáló bizottmány belátásától függ.

Azonban az illető tárgyban ujon nyert bizonyítvány, az elébbi általánostól elkülönítve, de arrai világos hivatkozással adatik ki.

3. Használó módon eszközölheti a' jelölt bizonyítványának kiegészítését is, ha pótlag valamely olly élő nyelveni tanítás végett, melly első próbatétének tárgya nem volt, vizsgálatra jelentkezik. A' vizsgáló bizottmány az első bizonyítvány alapján meghatározza azon rövidítéseket, mellyeknek e' próbatét egyes fokaiban helye lehet, 's azokat a' bizonyítványban megjegyzi.

18. §

A' bizonyítvány fogantja.

1. A' bizonyítvány, melly kimondja, hogy a' jelölt a' próbát megállotta, ezt legközelebb feljogosítja a' próbaéve tartására olly gymnasiumnál, hol az oktatási nyelv, mellyre a' jelölt ajánlkozott, dívatban van (v. ö. a' követk. §-t), 's őt a' kitöltött próbaév után hasonló gymnasiumoknál végleges alkalmazásra képsé teszi, a' nélkül, hogy valamely kitűzött alkalmazás végett még különös próbatét kívántatnék.

2. De ha a' próbaév tartásától két évnél több múlt el a' nélkül, hogy a' jelölt valamely gymnasiumban tanítással foglalkozott volna, akkor ez a' végett hogy valamely gymnasiumi állomásra választható legyen, a' próbatétet megújítani tartozik; ellenben a' próbaév ismétlése nem kívántatik. Az illető vizsgáló bizottmány az esetben a' körülményeket fontolóra véve az írásbeli munkák egyik vagy mindenik nemét is elengedheti, de a' szóbeli próbatétet és próbaleczkéket soha sem.

19. §

Próbaév

1. Kiállott vizsgálat után minden jelölt magát valamely gymnasiumnál tanítói tehetségének gyakorlati kiképzése végett egy éviglen foglalkodtatni köteles.

2. A' próbaév csak valamely nyilvános gymnasiumnál tartathatik.

A' jelölt erre a' koronaországot maga választhatja, de a' gymnasium a' koronaországnak iskolai hatósága által határoztatik meg. Ennek e' körül mindenekelőtt a' próbaév nevelési céljára kell figyelni; ezenkívül az egyes gymnasiumok szükségletei 's a' jelöltnek méltányos kívánatai is tekintetbe vételt érdemelnek.

3. Rendszerint a' jelölt a' próbaévet az elméleti vizsgálatot követő legközelebbi iskolai év elején köteles megkezdeni; azonban nincs kizárva, hogy azt a' második félév elején vagy egyik félév folytában is megkezdhesse, ha valamely gymnasiumnál czélszerűleg alkalmaztathatik.

De ha az elméleti vizsgálata után kezdődő legközelebbi iskolaévet próbaévének megkezdése nélkül elmulasztja, úgy erre az országos iskolai hatóság különös jóváhagyását kell kikérnie.

Az országos iskolai hatóság őt ez esetben próbaévének tetteles megkezdése előtt a' vizsgálatnak egészen vagy részleg ismétlésére kötelezheti.

4. A' gymnasium igazgatója a' jelölt által előmutatott bizonyítvány mértékéhez képest 's intézete szükségleteinek tekintetbe vételével határozza meg a' tantárgyakat 's osztályokat, mellyekben a' jelölt tanítand, 's ezt az osztályok tanföldadatai, a' tanítványok irányában teendő követelések 's megtartandó fegyelmi rend felől kellőleg értesíti.

5. A' jelöltre nem szabad többet mint hetenkint legfőlebb 9 órát, 's nem több mint legfőlebb két külön osztályban róni; csupán azon esetben, ha a' szükséges helyetteskedések a' tanítóársulat erejét fölülmulnák, 's a' jelölt magát tanítói működésének eddigi részében már ügyesnek bizonyította, lehet rá nagyobb számú tanórákat 's körülmények szerint kettőnél több osztályban is bízni.

6. A' rábizott tanórákat a' próbajelölt ugyan önállólag adandja, de úgy, hogy a' körül az igazgatónak 's az illető osztály fő- vagy osztálytanítójának felügyelete alatt áll, 's ezek utasításainak magát alárendelni tartozik.

Az igazgató és a' főtanító, kivált eleinte kötelesek a' jelölt leczkéit gyakran meglátogatni, 's a' módszer vagy fegyelem iránti észrevételeiket hozzáalkalmazás végett utólagosan tudtára adni; egyébiránt leczke alatt a' jelölt irányában mindent, mi annak tekintélyét a' tanítványok előtt csökkenthetné, legszorosabban kerülniök kell.

Más részről a' próbajelölt a' végett, hogy már gyakorlott tanítók módszeréről és fegyelmeről saját szemléletet szerezzen, az intézet tanítóinak, névszerint osztály főtanítójának 's azon tanítóknak leczkéin, kik más osztályokban vele egyenlő tárgyakat kezelnek, szinte sűrűn megjelenni tartozik.

7. Lezczék alatt a' jelöltnek csekélyebb büntetéseket rendelni önmagának van joga, de azokat azután közvetlenül a' fő- vagy osztálytanítónak bejelenti; súlyosabb büntetéseket az osztálytanítóra kell hagynia, kinek különös földata, hogy a' kezdő tanítót e' többnyire nehéz és veszélyes pont körül tanácsadólag segítse, 's annak tekintélyét czélszerűleg gyámolítsa, valamint általában az egész tanítótestület is ennek a' gymnasiumnál állását társasszerű viseletével könnyíteni és megszilárdítani saját iskolája és tisztartása iránti köteletségének tekinteni tartozik.

8. Egyébiránt a' próbajelölt az általános iskolai törvényeknek, 's intézete különleges iskolai rendtartásának, valamint az igazgató rendeleteinek épen úgy engedelmeskedni köteleztetik, mint minden alkalmazott tanító; névszerint a' tanítók értekezleteit rendszeren látogatni, 's ott tanítványainak működései és erkölcsi viselete felől minden az iskolai év folytatában, mind az elhelyezés és osztályozás kérdésénél szavazni színtűgy tartozik, mint jogosítva van.

A' jelölt az értekezleten minden más esetekben csak tanácskozó szavazattal bir.

20. §

1. Ha a' próbajelöltnek tanításmódi vagy neveléstani hibái, vagy azon gymnasiumnál, melly körül foglalkozik, egyébkinti viselete ártalmassággal fenyegetőnek mutatkoznának, akkor az igazgatónak joga van a' jelöltnek működését a' maga gymnasiumánál az első félév bevégeztével, sürgős esetekben pedig azonnal is megszüntetni. E' fölött a' tanító testület nézetét meghallgatni 's aztán

saját meggyőződése szerint eldönteni, s a jelöltnek megtörtént elbocsátását a tanító testület nézetei iránti jegyzőkönyv fölterjesztése mellett tüstint az országos iskolai hatósághoz följelenteni tartozik.

Az országos iskolai hatóság az okok mivoltához képest, mellyek a jelöltnek eltávolítására alkalmat szolgáltatottak, ez kellő utasítások mellett vagy próbaévének folytatására más gymnasiumhoz küldi, vagy szükség esetében annak a tanítóhivataltól visszautasítása végett a ministeriumhoz indítványt tesz.

2. A próbaév eltelte után az igazgató azon osztályoknak, mellyekben a próbajelölt foglalkozott, fő- vagy osztálytanítóival tartandó értekezlet alapján egy általa s ezen osztálytanítók által aláírandó bizonyítványt ad ki, mellyben a tárgyak és osztályok, mellyekben a jelölt tanított megnevezetnek, s az általa mind az oktatás mind a fegyelem főtartása körül tanusított ügyességnek foka leplezetlenül megbíráltatik. A bizonyítványnak másolata a gymnasiumról az iskolatanácsához teendő évi jelentéshez mellékeltetik. Csak ezen bizonyítvány által tekintethetik a gymnasiumi tanítóhivatalérti vizsgálat befejezettnak, s a jelölt gymnasiumi tanítói állomásra ajánlható lesz és közvetlenül végleges alkalmazásra képesítetik.

3. A próbaév alatti szolgálát nem ad jogot a jelöltnek az általa adott órák megjutalmazására, de olly esetekben, hol a jelölt a hetenkinti legfőlebb 9 óra törvényes számán felül volt elfoglalva, az igazgató az országos iskolai hatóságnál jutalmat indítványozni igenis köteles.

21. §

Illetékek

Vizsgálat tartásáért minden előtt 10 ft díjat fizet; az errei kötelezettség nem függ attól, hogy vajjon a jelölt a próbát megállja-e vagy nem.

E díj a vizsgáló bizottmány azon értesítésének vételével, mellyel a házi írásbeli dolgozatok föladatai közöltetnek, a jelölt által a vizsgáló bizottmány részéről kitűzött pénztárnál fizettetik le.

Második próbatétért szinte ezen díj fizetendő.

22. §

Ügyvitel

1. Valamennyi vizsgáló bizottmányok közvetlenül a közoktatási ministerium alatt állnak.

2. A levelezést mind a ministeriummal, mind a jelöltekkel mindenik vizsgáló bizottmány igazgatója viszi, s a vizsgáló bizottmány iratait ügyletszerű rendben tartandja.

Ezen iratok:

a) általánosak, mellyek a ministeriumnak általános rendelményeit, a vizsgáló bizottmány kérdéseire adott válaszait s eff. tartalmazzák.

b) személyes irományok.

Minden jelölről, ki magát valamely vizsgáló bizottmánynál próbatét alá veti, saját hivatalos irományt kell készíteni, melly magában foglalandja: a jelölt kérvényét a bizonyítványok s ezek

tartalmának előadásával; a' jelöltnek életfolyamát; a' ministeriumnek a' jelölt próbatételre bocsátása körül netalán fölmerült kétséget iránti végzéseit; a' vizsgáló bizottmánynek a' jelölthez intézett leveleit; ennek írásbeli dolgozatait; a' vizsgáló bizottmánynak az írásbeli dolgozatok és próbaleczkék fölötti ítéletét; a' szóbeli vizsgálat jegyzőkönyvét; a' vizsgáló bizottmány végtanácskozásmányának jegyzőkönyvét; a' jelöltnek adott bizonyítványt.

4. A' személyes iratok betekintés végett minden iskolai év végével a' közoktatási ministerium elé terjesztendők.

Átmenőleges határozványok

A' gymnasiumi tanítóhivatalra jelöltek iránti ideiglenes törvényben kimondott követelmények nagy részben föltételezik, hogy a' vizsgálandó már azon műveltséget élvezte, melyet adni jövendőre a' gymnasium és egyetem rendeltetése, 's hogy tanulmányainál valamely gymnasiumban annak új szervezete szerint jövőre gyakorlandó működését szem előtt tartotta. Minthogy tehát a' vizsgálandók irányában méltánytalan volna, 's a' gymnasiumoktól legközelebb derekas erőket vonna el, ha az új szabályok tüstint egész terjedelmökben életbe lépnének, azért a' legközelebb időre következő ideiglenes határozványok hozatnak, melyeknek megszüntetését a' közoktatási ministerium maga idejében világosan tudatandja.

1. A' 2. §. sz. a és b pontjai alatt követelt bizonyítványok helyett elég, ha a' jelölt az eddigi bölcséleti tanosztály köteles folyamának elvégzettéről bizonyítványt mutat elő.

2. Az általános műveltség vizsgálatával legközelebb föl kell hagyni, mert részint az eddigi iskolai és egyetemi képzés nem minden nevezett tárgyakat vett az ezentulra kívánt mértékben figyelembe, részint valószínűleg nem egy fiatal ember fogja magát a' gymnasiumtanítói próbatét alá vetni, ki tudományos előkészületénél valamely az eddigi szervezet mellett önállott bölcséleti tanintézetben alkalmaztatására célzott, 's azért magát valamely különleges szaknak üzésére az általános műveltség iránt most követelt tekint nélkül jogosítottnak tarthatná.

Ennélfogva a' vizsgálandónak mostanra a' szóbeli próbatét különleges tanulmányának körén kívül fekvő némely vagy minden tárgyakból is el nem fogadni szabadságában áll; ez által annak elhatározása, hogy a' próbat kiállotta, föltéve, miszerint szakában ügyes, rövidséget nem szenved, 's a' bizonyítványban csak meg kell érinteni, milly tárgyakból nem vetette legyen magát szóbeli vizsgálat alá.

3. A' jelölt csupán azon nyelvből vonandó mindenesetre próbatét alá, melyet oktatási nyelvül használni szándékozik. Ha a' 8. §-ban tett követelményeket teljesíti, az által gymnasiumokbani alkalmazhatósága öregbedik 's az ebből keletkező előnyök javára válnak; ellenben ha a' vizsgálat tárgyát tevő nyelvnek nyelvtanában és irodalmában ismerete ama' követelményeknek meg nem felel, úgy ez ugyan a' bizonyítványban megjegyzendő, de azért e' körülmény miatt a' jelölttől, ha egyébkint arra, hogy főszeret az igényelt oktatási nyelven nehézség nélkül tanithassa, elégséges gyakorlati nyelvügyességet tanusít, a' tanítóképeség bizonyítványát megtagadni nem kell.

4. Ellenben már most is a' vizsgálandónak az alsó- és felső-gymnasiumokbani egyes tárgyak tanításához kívánatos tudományos teljesítései mértékhatározványainál kell maradni 's a' vizsgálatokat ehez képest inténi.

Csak azon könnyítésenek lehet helye, hogy a' vizsgálandónak arról, miszerint a' próbát kiállotta, előleges bizonyítvány 's ezzel próbaéveire 's utóbb az alsógymnasiumra nézve tett követeléseket teljesíti is; a' nyelvészeknek pedig azon esetben is ki kell adni az előleges bizonyítványt, ha egész gymnasiumra nézve tett követeléseket csupán a' két classicus nyelv valamelyikében, latinban vagy görögben teljesítik.

De ha valamely vizsgálandónál ezen különleges tanulmányának tárgyát érdeklő könnyítés használtatik, úgy az, ismereteit e' körben bővíteni 's bizonyítványának keltétől számítandó három évi időköz alatt, szakábrani később külön próbatét által kimutatni köteles, hogy a' törvény által az egész gymnasiumra nézve szabott követeléseknek megfelel.

Ha ez nem történik, úgy az előleges bizonyítvány által adott jogosítvány elenyészik 's ennélfogva az illy bizonyítványon alapuló alkalmazás is csak ideiglenes lehet.

5. Olly vizsgálandók, kik már gymnasiumokban vagy lyceumi osztályokban helyettesekként foglalkodtak, próbatétre jelentkezésükkor egyszersmind az előjárónak illetőleg a' gymnasium igazgatójának bizonyítványát az általuk kimutatott tanítóképességről mutassák elő.

A' vizsgáló bizottmánytól függ a' vizsgálandót e' bizonyítvány tartalmához képest a' próbaleczkék adásától fölmenteni, melly esetben a' próbatételi bizonyítványban a' gymnasium igazgatójának bizonyítványára kell hivatkoznia.

6. A' gymnasiumokbani tanítóerők közvetlen szaporításának szükséges volta miatt jelenleg a' próbaév helyébe valamely tanári állomásnak helyettesként ellátása is léphet, mindazáltal végleges alkalmazásra csak akkor tétethetik ajánlat, ha a' helyettes iskolai működésének próbaidőül beszámítandó ezen első évében kielégítő tanítói képességét kellő bizonyítvánnyal igazolta.

7. Ha a' próbaleczkék valamely oktatási nyelvre előképzett tanulók hiánya miatt e' nyelven meg nem tartathatnak, úgy ideiglen az eddigi oktatási nyelv használandó, vagy ha a' jelölt erre nem alkalmas, a' próbaleczkék elmaradnak, 's a' tanítóhivatali bizonyítványban mind a' kettő megjegyzendő.

8. Noha jövőendőben mind annak, ki gymnasiumban valamely élő nyelvet tanít, egyszersmind az oktatásnak egyik főköréből valamely tárgynak tanítására is képesnek kell lennie (4. §. 4. sz.), mostra mégis az első, a' második nélkül is megállhat, csakhogy az illy tanító mindaddig nem a' rendes, hanem csupán a' bármikor elbocsátható melléktanárok számába tartozik, míg a' hiányzó képességet után nem pótolja.

Ezen melléktanítók irányában a' kívánt teljesítésekre nézve még következő különös mérsékléseknek van helye:

a) a' zárt munka egy napra szorítandó;

b) a' szóbeli vizsgálat, ha a' jelölt többet nem kíván, csupán azon nyelvek, mellyet tanítani akar, nyelvtanára 's azon nyelvhelyi viszonyára terjed, mellyen tanítani akar, ezen kívül pedig az általános műveltség kimutatása mellőzendő;

c) hol a' próbaleczkék előkészített tanulók hiánya miatt meg nem tartathatnak, ott elmaradnak 's ez a' bizonyítványban megjegyzendő;

d) próbaévek helye nincsen.

Függelék

Noha a' gymnasiumi tanítóhivatal jelöltjeinek vizsgálatát tárgyazó ideiglenes törvény körül tett átmenőleges határozatok olly könnyebbséget nyujtanak, melly a' jelöltet általában azon állapotba helyezi, miszerint a' gymnasiumok jólétére kívántató tanítói és alkalmazási képességet magának már most megszerezheti, mégis a' jelen gymnasiumi körülmények s azon jelöltek figyelembe vételével, kik műveltségüket Magyarországnak, Szerbujdaságban és temesi bánóságban azoknak előbbi szervezetük szerint élvezték, az átmenőleges határozatok 3 és 4 pontjai a' legközelebbi időre következőkép módosítatnak:

3 pont. A' jelölt csupán azon nyelvből vonandó mindenesetre vizsgálat alá, mellyet oktatási nyelvül használni szándékozik. A' magyar nyelvbeni oktatási képességre nézve kívánni kell a' XVI század előtti időből még fönlevő kevés nyelvemlékeknek, például a' Sz. László királyröli sósmanak, az úgynevezett Margit-szentregének, valamint a' Magyarország meghódításáról történeti énekek ismeretét; továbbá a' XVI és XVII századbeli jelesebb íróknak, különösen a' történeti énekek szerzőinek ismertséget Tinóditól Zrinyiig s a' hősköltemények szerzőinek tudását Lisztől Gyöngyösiig.

Ha a' vizsgálandó a' 8 §-ban kitűzött kívánatoknak eleget tesz, melly § a' magyar nyelv tekintetében ezennel kiegészítést nyer, úgy gymnasiumoknál alkalmazhatósága öregbedik s az ebből származó előnyök hasznára válnak; ha ellenben a' vizsgálat tárgyát tevő nyelvnek nyelvtanában és irodalmában ismerete ama követelményeknek meg nem felel, úgy ez ugyan a' bizonyítványban megjegyzendő, de azért e' körülmény miatt a' jelölttől, ha egyébkint arra, hogy főszakát az igényelt oktatási nyelven nehézség nélkül taníthassa, elégséges gyakorlati nyelvügyességet tanusít, a' tanítóképeség bizonyítványát megtagadni nem kell.

Miután továbbá a' német nyelv minden gymnasiumban kötelezett tantárgy, s olly gymnasiumnak felső osztályaiban is, hol a' rendes oktatási nyelv nem német, részleg oktatási nyelvül alkalmazandó, e' fölött a' jelölttől követelt tudományos tanítói képesség az e' nyelven írt tudományos munkák alapos tanulmányozását föltételezi; így a' dolog természetében fekszik, miszerint minden vizsgálandó, a' német nyelvben is, ha szinte ez nem az általa czélzott tanítási nyelv lenne is, olly gyakorlati ismeretet és jártasságot tartozik tanusítani, melly őt annak tanításához használásra képessé tegye.

4. pont. Ellenben már most is a' vizsgálandónak az alsó- és felső-gymnasiumokbani egyes tantárgyak tanításához kívántató tudományos teljesítési mértékhatározványainál kell maradni, s a' vizsgálatokat ehez képest intézni.

Csupán következő könnyítéseknek lehet helye: Ha a' vizsgálandó tanulmányának főkörében csak az algynasiumra nézve tett követeléseket teljesítette is, nekie az előleges képességi bizonyítvány s azzal a' próbaévrei jogosítvány, vagy ha már mint helyettes, gyakorlati tanítói tehetőségét legalább egy év alatt kielégítőleg kimutatta, az alkalmazásrai jogosítvány megadathatik, azonban csak olly koronaországokban, mellyekre nézve ezen határozványok érvényesek. Mindazáltal a' jelölt vagy udjon alkalmazott tanár, utólagosan az egész gymnasiumra nézve törvényleg tett követelményeknek megfelelni köteleztetik, s jelesül megengedtetik, hogy a' nyelvészek szakukbani tanítói képességüket a' szervezeti előrajz 25 és 30 §§-ai, s a' vizsgálati törvény 5 §-ának arányához képest az ötödik és hatodik osztályra nézve két év, a' hetedik és nyolczadik osztályra nézve pedig további három év, s így együtt öt év alatt, ellenben a' vizsgálandók tanulmányuk többi főkörökének egyikében az egész felső-gymnasiumra nézve tanítói képességüket előlegesen nyert képességei bizonyítványuk keltétől számítandó négy év alatt bebizonyítsák.

Ha ez meg nem történik, úgy az előleges bizonyítvány által adott jogositvány's az ezen sarkalló alkalmazási képesség is elenyészik.

Többiben az átmeneti határozatok erőben maradnak.

Az elül említett módosítvány (4), mellynek megszüntetését a' közoktatási ministerium annak idejében nyilván kibirdetendi, azon jelöltekre, kik gymnasiumi és egyetemi tanulmányaikat a' német-tót koronaországok tanintézeteiben végezték, nem alkalmazandó; ezek a' pótvizsgálatot három év alatt letenni köteleztetnek. (Átmenőleges határozványok 4. pont.)

Albrecht főherceg, lovasság vezére."

Magyarországot illető Országos Kormánylap, 1853. 47–62.

2. 41940/1863. számhoz. Szabályzat a teljes reáltanodai tanító hivatali jelöltek vizsgálata iránt.

„1.§.

Vizsgáló bizottmányok

1) A tudományos szakok tanítóinak képessége a teljes hatosztályú reáltanodákban és oly háromosztályú alreáltanodákban, melyek hatosztályú reáltanodákká egészítendő ki, vizsgálatok által fog kitudatni, melyek tartására a vizsgáló bizottmány neveztetik ki.

2) A vallás oktatási képességre vonatkozó határozatok a szabályzat tárgyát nem képezik.

3) A vizsgáló bizottmányok oly férfiakból állítatnak össze, kik az oktatás ezen ágait tudományos s egyszersmind tanítási tekintetben képviselik. Mindegyik bizottmányi tag megbízását egy évre kapja, azonban hogy az ezen időkor után ismét megújíthatik.

4) A vizsgáló bizottmány egyik tagja a magyar kir. udv. kancellária által a bizottmány igazgatójává neveztetik és ez általa a tárgyalásokban elnökséggel a megkívántantó levelezések vezetésével és az ügyletszerű rendben tartandó irományok megőrzésével bíztatik meg.

5) A tankerületi kir. főigazgatónak, ha az a vizsgáló bizottmánynak nem tagja, jogában és kötelességében áll, a szóbeli vizsgálatokon és próbaleczkéken, ha egyéb teendői megengedik, megjelenni oly czélból, hogy e szabályzat hatályairól nem különben a jelöltek tulajdonságairól személyesen meggyőződhesék. Ennél fogva a vizsgáló bizottmány köteles őt az ilyen vizsgálatok tartásáról rövid úton értesíteni.

2. §.

Jelentkezés a vizsgálatra

1) *A vizsgálatra bocsáttatás végett köteles minden jelölt kérvényét azon vizsgáló bizottmányhoz intézni, mely előtt ő a vizsgálatot letenni szándékozik. A kérvényhez melléklendő:*

a) *A gymnasium befejezése s a jó sikerrel kiállott érettségi vizsgálat felőli bizonyítvány. Oly jelölteknek, kik csak a leirati mértanból és a géptanboli képzettség elnyerésére törekednek, gymnasiumi bizonyítványra nincs szükségök, ha kimutatják, hogy a hatosztályú reáltanodát jó sikerrel végezték.*

b) *annak kimutatása, hogy a tanulmányokkal valamely főiskolában vagy műtani intézetben mint rendes hallgató három évig foglalkozott és hogy*

c) *ezen három év alatt erkölcsi magaviselete tekintetében ellene semmi sem fordult elő.*

d) *azon esetben, ha a tanulmányok befejezése óta egy évnél több telt el, a jelölt ezen idő alatti magaviseletéről valamely közhatóság bizonyítványát köteles felmutatni.*

e) *írásbeli életrajza, melyben különösen képződésének folyamatát s különös tanulmányainak irányát és tárgyait köteles kimutatni, egyszersmind előadni, hogy mely tárgyakban, s melyik oktatási nyelven véli magát a tanítói hivatalra képzettnak.*

2) *Ha ezen bizonyítványok valamelyike fel nem mutathatik, vagy ha az ellen a vizsgáló bizottmány által nehézség tétetik, ha azonban a tanítói hivatalbani sikeres működéséről bizonyítékok vagy oly más körülmények léteznek, melyek azon vélelemre jogosítanak hogy a jelölt alapos és szabályserű oktatást nyert, a vizsgáló bizottmány a vizsgálatra bocsáttatás iránt a magyar kir. udv. kancellária határozatát köteles kikérni, ebbeli fölterjesztéséhez saját véleményét mellékelvén.*

3. §.

A vizsgálatnál megkívántatóságok általában

A reáltanodákban alkalmaztatási képesség elnyerése végett általában köteles a jelölt

1) *A vizsgálat által azon szakokbani alapos ismereteik bebizonyítani, melyeknek előadására magát legközelebb képesítettetni kívánja és*

2) *Kellő általános képzettséget tanúsítani a vizsgálat eredménye mindkét tekintetben zsinórmértékül szolgál arra nézve, vajjon a jelölt az egész reáltanodában vagy csak az alreáltanodábani oktatásra képes-e? A vizsgáló bizottmány e fölött, mennyiben ezen rendeletben határozott szabályok nem foglalvák, saját belátása szerint ítéljen, s ítéletét a bizonyítványban mindig pontosan és határozottan mondja ki.*

4. §.

A vizsgálati tárgyak főköre

Azon különös ismereteknek, melyekre a vizsgálat kiterjesztendő főkörét képezik:

- 1) *A nyelvek*
- 2) *A földrajz és történelem*
- 3) *A mennyiség-természettani szakok, jelesen*
 - a) *a mennyiségtan*
 - b) *az ábrázoló mértan, a hozzá tartozó vonalrajzzal*
 - c) *a természettan az elméleti erőműtannal.*
 - d) *a géptan*
 - e) *a természetrajz*
 - f) *a vegytan*

5. §.

Vizsgálati tárgyak választása

Aki a tannyelvre kíván képesíttetni, tartozik egyidejűleg legalább az alreáltanodánál tanító képességi vizsgát letenni, vagy

- a) *egy a hazában divatozó élő nyelvből, különösen pedig amennyiben a tannyelv nem a német, ebből; ez által azonban csak oly alreáltanodánál leendő alkalmaztatására képesíttetik, melynél azon másik hazai nyelv is taníttatik, vagy*
- b) *a földrajz és történelemből, vagy*
- c) *a természettanból, vagy*
- d) *a természetrajzból vagy*
- e) *a betűszámтанból.*

A képesítés csupán földrajz és történelemre csak akkor elégtetik, ha az a főreáltanodára is kiterjed és csak ottan leendő alkalmaztatásra. Ha pedig csupán az alreáltanodára szorítkozik azzal a tannyelvből a képesítés egybekapcsolandó.

Aki csupán mennyiség-természettani körre képesíttetni kíván, tartozik képességét egyszersmind a fentebbi § a) f)-ig felsorolt szakok legalább kettejéből és pedig az egyikből a főreáltanodára nézve kimutatni.

A követelmények mértéke az egyes szakokat és azok szükségképi összeköttetését illetőleg.

6. §.

Nyelvek

I. A magyar nyelv.

Hogy a jelölt képes legyen a magyar nyelvnek minden osztálybani tanítására, megkívántatik tőle:

1) Írályi ügyesség, hibátlan írásbeli előadás és tiszta kiejtés.

2) A nyelvtan alapos ismerete

3) Az irodalomtörténetének és az újabb, valamint a legújabb kori kötött és folyó nyelvbeni remek írók, úgy a régebbi jelesebb írók irodalmi műveinek tárgy és alaki tekintetben a művelődés történetének általában valamint a népregék ismerete.

Ezenkívül megkívántatik, hogy a jelölt valamely más élő, minden esetben pedig a német nyelvet, vagy holt nyelvet annyira bírja, hogy azt ne csupán értse, hanem annak nyelvtanát és szókötését is ismerje és ha a nyelv élő, azon hibátlanul írni s beszélni is képes legyen.

Ha a bizottmány nem volna oly helyzetben, hogy a jelöltet e nyelvből maga megvizsgálhassa, szabadságában áll egy szakértőt kijelölni, kinek bizonyítványa érvényesnek tekintendő.

Oly jelöltek, kik valamely reáltanodánál, hol részben más hazai nyelv szolgál tannyelvül, tartoznak a magyar nyelvnek legalább alreáliskoláknál taníthatásárai képességeket igazolni, hogy a nyelvtanításában összehasonlítólág működhessenek, e részben azonban a kimondás tisztasága kevésbé szigorúan léssen megítélendő.

7. §.

Más hazai nyelvek

Az ezen tekintetébeni követelmények a magyar nyelv iránt felállítottak szerint mérendők.

Ezen fölül megkívántatik, hogy a jelölt a magyar nyelvnek az alreáltanodánál tanításárai képességét igazolja, hogy összehasonlítólág taníthatasson, de a kimondás tisztasága kevésbé szigorúan ítéendő meg.

8. §.

Idegen nyelvek

Ezek iránt teendő követelmények mérve tekintetében hasonlóan kell eljárni, mint a magyar nyelvnek a reáliskolákbani tanításaira képesítésre nézve megkívántatik. Ezen fölül a jelölt köteles egyszersmind kimutatni, miszerint ő képes azon reáltanodának, melyben alkalmaztatni kíván egy oktatási nyelvet az alreáltanodában tanítani, csak hogy e részben a kiejtés tisztasága kevésbé szigorúan léssen megítélendő.

9. §.

Történelem és földrajz

A történelemben tartozik a vizsgálandó a világtörténetének időtanilag biztos átnézetét a fő események okozatos összefüggésének belátását, a régi történelem alapos ismeretét azon mértékben, amennyiben az a világtörténelem megértéséhez megkívántatik s a történelem valamelyik fő részében nézve a legjobb történelmi segédeszközök saját szorgalmas használata mellett szerzett jártasságot tanúsítani.

Ezen felül kívántatik tüzetes alaposság és részletesség az osztrák állam, különösen pedig a magyar kornához tartozó tartományok történetében, a birodalom s illetőleg a magyar korona tartományai statisztikájában tekintettel az ipar s kereskedelemre és a fontosabb államokkai kereskedelmi viszonyokra, valamint a fennálló vám s kereskedelmi szerződésekre.

2) A földrajzból megkívántatik biztos átnézet az egész föld természeti müneműségéről és politikai beosztásáról az európai államok tüzetes ismerete, nagyobb mérőbeni alaposság és részletesség az osztrák állam különösen pedig a magyar koronához tartozó tartományok földrajzában, végre gyakorlottság a térképek táblárai rajzolásában.

3) Ha a jelölt a főreáltanodáiban történelmi oktatásai képezítéséről lemond, úgy a történelem tetés szerinti részében különös jártasság nem kívánandó.

10. §.

Mennyiség-tervezettani kör

A mennyiségtanból a vizsgálandótól megkívántatik biztos ismeret és jártasság az összes leemi mennyiségtanban és annak gyakorlati alkalmazásában a mértani rajz ismerete azon mértékben, melyben az az alreáliskolákban tanítatik, továbbá járatosság az jellemző mértanban a különböző és egészleti hánylat oly mérőbeni ismerete, amennyiben az a tulajdonképi műmennyiségtan szakok behatóbb felfogására szükséges.

Az alreáltanodáiban oktatási képezítés tekintetében az elemi mennyiségtanra nézve felállított követelmények teljesítése elégteltetik.

11. §.

Leirati mértan és szerkezési vonalrajz

E szakbani tanítási képességre megkívántatik:

1) A leirati mértan ismerete és tételeinek az összes mértan ségélyéveli tudományos indoklása.

2) Árny és távlati szerkezésekrei alkalmazásbani ügyesség, továbbá az ipar legkülönbözőbb tárgyainak rajzbeli előállításbani ügyesség, különösen pedig az erőműtan építészettan és gyakorlati mértanra vonatkozólag

3) A jelöltnek ismernie kell a tisztán mértani tételeknek alkalmazását az ipar különböző ágainál előforduló mértani kérdések megoldásánál, melyenek p. o. a fogazatoknál váltásoknál összeállítás

ékitványeknél, hidaknál, boltozatoknál, mértani feléréseknél és hasonlóknál előfordulnak, ennélfogva ezen szakmákban bizonyos fokú ismeretek nem mellőzhetők.

4) Az ezen ágakban nem ritkán előforduló tárgyak rajzainak elkészítéséhez értenie s gyakorlati mértan különböző ágaiban szokásos megjelöléseket a tervekben és térképekben ismernie kell, a mennyiben ezek már nagyobb mérvben elterjedtek és mind ezen rajzoknak pontos és tetszetes kivitelezéséhez értenie kell.

E szaknak az alreáliskolákban tanításairai képesítésre elégtetiek.

1) A leirati mértan kevésbé nehéz tanainak ismerete, a mennyiben tapasztalati úton pusztán nézlet által kifejtethetők, és az elemi mértan könnyebben felfogható tételei által indokolhatók. Mindazonáltal a jelölt ismereteinek annyira kell terjedniük: hogy a jelölt

2) egyszerű mértani árny és távolati szerkesztéseket a fennebb előadott tárgyak rajzolásánál szinte pontossan, ügyesen és szépen előállítani képes legyen.

A fekrájzra nézve elegendő az illyes tervekben építészeti, mező és erdőtani czélokra szokásos megjelölése szép előállításbani ismeret és képesség.

3) A mértani nézlettan teljes ismerete és annak alkalmazása a tárgyaknak nézlet után távolati derékszögű vagy ferdeszögű vetületekben szabad kézzel rajzolásánál. Ki a leirati mértan és szerkesztési rajz előadására képesítést akar nyerni ezen fölül az építészettanból is tartozik annyi ismeretekkel bírni, hogy az alreáltanoda harmadik osztályában annak tanítását vezethesse.

12. §.

A jelölttől természettanból megkívántatik:

A kísérleti természettan és a vegytan fő pontjainak biztos ismerete, folytonos tekintettel a gyakoribb és fontosabb technikai alkalmazásokra, továbbá a tudományosan bizonyító természettani biztos ismerete, amennyiben az az elemi mennyiségtan segélyére szorítkozik, gyakorlottság a kísérletekben, az elméleti erőműtan ismerete a különböző és egészleti hánylat eleminek alapján, végre ismertség a természettannal közeli viszonyban álló vagy attól függő tudományokkal, nevezetsen a csillagászat, és a mennyiségtani földrajzzal, légtünettannál elemi mennyiségani alaposágra szorítkozólag.

Alreáliskolákban oktatási képesség elnyerése végett a bebizonyító természettannak ismerete csak annyiban kívántatik meg, amennyiben az az elemi mennyiségtanon alapul.

13. §.

Géptan

A géptan tanítói képesítésre megkívántatik:

Az elméleti erőműtan biztos ismerete a különböző és egészleti hánylat alapján a legfontosabb gépek kiszámítási módjának és szerkesztésének biztos ismerete, azoknak alkalmazása mozdonyokra és erőművekre és ügyesség a gépek rajzolásában.

14. § *A természetrajz tanítói képesítésére megkívántatik:*

Azon természeti termékek ismerete, melyek a mindennapi életben a művészetben és iparban általánosabb alkalmazást nyertek vagy különösen nevezetes tulajdonságaik által kitűnnek vagy a melyek vidékünköni gyakori megjelenésük által lettek nevezetesekké. A jelöltnek elébe tett ilyen-nemű testeket meg kell ismernie és határoznia. Megkívántatik továbbá azon régebb és újabb természetrajzi rendszerek bocz és élettani elvekre alapított ismerete, melyek általános érvényre emelkedtek, azoknak földrajzi tekintetbeni elterjedtsége az álltai és emberi szervezetösszehasonlításából vont eredmények, végül a földisme összeköttetésébe az őslénytannal és a földtanban ualkodó fő nézetek és az ezek alapján képező észleletek ismerete.

Az alreáltanítóktól a boncz- élet- és földtani ismeretek nem kívántatnak.

15. §.

A vegytanbeli oktatási képesítésre megkívántatik:

A kísérleti vegytan, nevezetesen a szervetlen és szerves vegytan, a vegyelemzés biztos ismerete mind minőségi mind mennyiségi tekintetben, a kereskedésben előjövő szerárúk értékének technikai kipróbálása, folytonos tekintettel a vegytani alapokon nyugvó gyártmányi ágakra.

16. §.

Szabadkézi rajz és szépírás

Szabadkézi rajz, mintázás és szépírás tanítására a képesítést nem olynemű vizsgák által nyerhetni el, mint a tudományos szakoknál, hanem a megürült ily nemű állomások betöltése előtt a pályázók saját dolgozatainak illetékes úton megbíráltatván, ugyanazok utasítatni fognak, hogy képességüket mint tanítók valamely iskolában gyakorlatilag bebizonyítsák.

17. §.

Az általános képesség tekintetében megkívántatik:

1) A tannyelvek kielégítő ismerete. A földrajz, történelem vagy mennyiség természettani kör szakainak jelöltjei azonban a nyelvszakból különös vizsgálat alá nem veendők, hanem nyelvismereiteik foka írásbeli dolgozataikból, szóbeli vizsgájakból és a próba leczkéből léssen megítélendő és ehhez képest a bizonyítványban is kiteendő.

2) A vallás, földrajz és történelem, mennyiségtan, természettan és természetrajzból annyi ismerete amennyi szükség arra, hogy a tanító a tanulók irányában tudatlanként fel ne tűnjék.

Ezen ismertek szóbeli vizsgálat útján tanúsítandók. A követelmények mérvéül az szolgál ami a földrajzban és történelemben a főreáltanodában, a vallásanban és a mennyiség-termesztudományi szakokban a gymnasiumokban végeredményként elérhető. Mindazonáltal az itt követelt vizsga a reáliskolai vagy gymnasiumi végvizsgálat ismétlésének nem tekinthető, mert egyrésztől kevesebb részletes ismeretek kívánatnak, más részről pedig elváratik a jelölttől, hogy az a mit tud érettebb műveltségéhez képest egyéb ismereteivel és gondolkodás módjával szorosabb kapcsolatba képett légyen.

18. §.

A vizsgálat alakja

Ha a jelentkezésben a 2. §-ban előszabott feltételeknek elég van téve, a vizsgáló bizottmány meghatározza a vizsgálati munkákat és pedig

I. A vizsgálatndó két feladványt kap otthoni kidolgozásra

a) Ezek egyike szükségkép a vizsgálandó különös tanulmányai köréből akként választandó, hogy abban tanulmányainak mérvét és alapos voltát tanusíthassa.

b) A második kérdés különösen, ha azt a vizsgálandó tanulmányainak több oldalúsága kívánatossá teszi, szinte külön tanulmányainak köréből vehető rendszerint azonban második feladványul általánosabb név szerint nevelés vagy módszertani tartalmi tétel választandó.

c) E feladványok kidolgozására a vizsgálandónak 6–8 heti időköz engedendő. A dolgozatok beszolgáltatásánál kötelességében áll a dolgozatainál használt segédeszközöket lelkiismeretesen megnevezni.

d) Ha a vizsgálandó életrajza mellett valamely tőle már nyomtatásban megjelent munkát nyújt be, a vizsgáló bizottmány belátásra hagyaték ezt az írásbeli dolgozatok egyike, vagy mindketteje helyett elfogadni és a szerint ítélni vagy pedig a szabályszerű követelményekhez ragaszkodni.

19. §.

Miután a vizsgálandónak feladványai kidolgozásánál minden előtte ismeretes és hozzáférhető irodalmi segédeszközök használata meg van engedve, azok megbírálásánál fő tekintettel kell lennie arra, mennyiben tette magáévá a vizsgálandó azon tudományt, melyből a feladványok vétettek, úgy szinte a gondolatok és előadás világosságára, vlaamint az irályi szabatosságra és ügyességre.

A vizsgáló bizottmány igazgatója a beszolgáltatott dolgozatokat átnézés és írásban nyilvánítandó vélemény végett a bizottmány illető szakbeli tagjainak kiadja, melynek kíséretében ugyanazok a bizottmány többi tagjaival is közölnetnek.

Minden a lehető rövidséggel végzendő.

Ha már magok ezen írásbeli dolgozatok is eléggé tanúsítják, hogy a jelölt a törvényes követelményeknek meg nem felel, a vizsgáló bizottmány őt a vizsgálat folytatásától elzárhatja és bizonyos időre visszautasíthatja erről azonban a birodalom vizsgáló bizottmányai is hivatalból értesítendőek.

Ha az írásbeli otthoni dolgozat a visszautasításra okot nem szolgáltatott, a további vizsgálati munkálatok elhatározatnak, vagyis a zárthelyeni dolgozatra és a szóbeli vizsgálatrai meghívás és a feladvány a két próba előadásra, a gymnasiai vagy reálosztályok kijelölésével, melyek előtt azok tartandók lesznek.

20. §.

II. A zárt helyeni rendszerint két egyenkint 12 óra alatt s szüntelen szoros felügyelet mellett bevégezendő dolgozat azon különös tanulmányok köréből választandó, melyekkel a jelölt életrajza szerint foglalkozott és otthoni írásbeli dolgozataiban tanúsított. Ezek főleg arra szolgálnak, hogy kipuhaltotassék, mennyiben bír a vizsgálandó tanulmányai körében minden segédeszközök nélkül is rögtöni és biztos ismeretekkel.

A gondolatok és az előadás világságára nézve, miután a feladványok különben is a kitűzött időre és minden irodalmi segédeszközök nélkülözésére való tekintettel határozatnak meg ugyanaz a követendő, ami az otthoni dolgozatoknál, noha az írályi alak az idő korlátossága miatt némi elnézést igényelhez.

A zárt helyeni dolgozatok megbírálása iránt ugyanazon határozatok állnak, melyek az otthoni írásbeli dolgozatokra nézve.

21. §.

Szóbeli vizsgálat

III. A szóbeli vizsgálat

a) kiterjed a vizsgálandó által választott és a 17. § 2) alatt előadott tárgyra, ez az írásbeli vizsgálatok eredményének azok tárgya tekintetében kiegészítésül és biztosításául szolgál de egyéb tárgyakban is annyira kell terjednie, hogy általa mind a vizsgált ismereteinek általános álláspontja kitudassék, mind pedig meghatározathassék, vajjon általában s mely tárgyakban és a reáltanodának mely osztályig lehet megbízni szükség esetében a vizsgálandót oly szakokbani tanítással is, melyek tanítására magát képesíteni nem kérte.

Ez utóbbi tekintet a vallásra nem alkalmazható, mivel a vallásánítás a különösen arra hivatott vallástanítóknak van fentartva.

b) A vizsgáló bizottmány a szóbeli vizsgálatot ugyanazon időben egynél többekkel is megtarthatja, habár azok megválasztott főtárgyakra nézve egymástól különböznek is, azonban három jelölnél több egyszerre szóbelileg nem vizsgáltathatik.

A zárt helyeni dolgozatoknál ezen utóbbi megszorításnak nincs helye.

c) A szóbeli vizsgálatnál a vizsgáló bizottmány igazgatójának szakadatlanul és kívül mindig még két bizottmányi tagnak kell jelen lennie. A tannyelvre kijelölt bizottmányi tagnak a szóbeli vizsgálat vagy a próbaelőadásnak legalább egy részénél jelen kell lennie. Az összes szóbeli vizsgálat felett és ha többen vannak a vizsgálandók mindegyikre nézve külön jegyzőkönyv vezetendő.

22. §.

IV. A vizsgálat az annak székhelyén lévő reáltanodánál megtartandó próba előadás által fejezetik be.

a) Az erre szolgáló feladvány a vizsgálandóval eleve 19. § érett megfontolás végett közlendő, tartalma tekintettel a reálisiskolai osztályok magasságára olykép lesz meg határozandó, amint a zárthelyi dolgozatoknál.

A vizsgálandó ebben tanúsítani tartozik, mennyiben bír természeti tanítási tehetséggel és mennyire haladt annak kiképzésében.

b) A próbaelőadásokon a vizsgáló bizottmány részéről jelen kell lennie az igazgatónak és azon tagnak kinek körébe vág a feladvány és esetleg a tannyelvi bizottmányi tagnak (21. §) kik a próba előadás sikeréről írásbeli bírálatot szerkeszteni és azt a vizsgálati iratokhoz mellékelni tartoznak. A reáltanoda részéről az igazgatónak vagy azon osztály osztálytanítójának jelen kell lennie, melyben a próbaelőadás tartatik, hogy az iskola valamint a vizsgálandó nézetei fegyelmi zavarások ellenében óva legyen.

c) A vizsgálati bizottmánynak arra kell törekedniük, hogy a vizsgálat három utolsó része a zárt-helyeni dolgozattól kezdve a vizsgálat helyén nem lakó vizsgálandóra nézve egy hét lefolyta alatt bevégeztessenek.

23. §.

A gymnasiumokbani tanítási képességről nyert bizonyítványok hatálya a reáltanodai tanítóságra.

Oly jelöltek, kik azon szakból, melyre reáltanítókként képesíteni kívánnak a gymnasiumi tanítóságra képesítettek, a gymnasiumi vizsgálati bizottmánytól nyert ebbéli bizonyítványokat jelentkezésük alkalmával bemutatgatják. Ha azt már 3 év előtt és nem régebben nyerték, a bizottmány köteles azt eljárásának alapjául elgondni akként, hogy az abban megerősített dolgok többá újabb vizsgálat alá nem jöhetnek, hanem a jelölt csak egy felülvizsgálat alá veendő, mely legfőlebb arra irányoztassák ami a szabályokban követelhetik és a gymnasiumi vizsgáló bizottmány előtt még nem tanúsított, főleg pedig arra irányozandó, képes-e a jelölt azon mérven és irányban tanítani, melyben a reáliskoláknál megkívántatik.

A vizsgáló bizottmány ily esetben a körülmények megfontolása mellett a jelöltet az írásbeli dolgozatoktól egészben vagy részben valamint a próbaelőadás alól is felmentheti, de a szóbeli vizsgálat alól soha sem szabadságában áll a jelölt írásbeli dolgozataink közlése végett közlését az illető gymnasiumi vizsgáló bizottmánytól bekérni.

24. §.

Annak elhatározására vajjon a vizsgálandó a vizsgálatot kiállotta-e

A vizsgálat minden részeinek befejezése után a vizsgáló bizottmány összeül, hogy határozatát az egyes vizsgálati részek sikere iránti bírálatok alapján az 5–19. §-okban felállított követelmények mérve szerint kimondhassa a felett, vajjon a vizsgálandó a vizsgálatot kiállította-e vagy sem. E tárgyalás felett jegyzőkönyv vezetendő.

2) Ezen elhatározásánál legközelebb az írásbeli otthoni és zárt-helyeni dolgozatokban valamint a szóbeli vizsgálatban tanúsított ismeretek jönnek figyelembe és a vizsgálat kiállításának kimondandó, ha a jelölt a 3. §-ban tett és a 6–15. §-okban közelebről meghatározott követelményeknek eleget tett.

3) Ha elégséges tudományos képzettség mellett a próbaelőadás tetemes hiányokat mutat, ezen ugyan a bizonyítványban határozottan megjegyzendő, de elutasító ítélet alapjául nem szolgálhatnak, ha remélhető, hogy a vizsgálandó önmagára fordítandó figyelem és gyakorlat által azokat elháríthatja.

4) Ha a vizsgálandó tudományos ismeretei oda mutatnak, hogy ő a szakának fő krében a kellő alaposságot még meg nem szerezte vagy a többi tantárgyaktól kielégítő általános ismeretekkel nem bír, de mindazonáltal remélhető, hogy neki a tanulmányozás folytatása mellett a követelményeknek megfelelni sikerülend, a vizsgáló bizottmány eddig tanúsított képességéről szóló határozott bizonyítvány kiadása mellett, őt jelenre nézve elutasítandja, egyszersmind azon lehető legközelebbi időt meghatározandja, mely után a vizsgáló bizottmány előtt vizsgálatra ismét jelentkezhtik.

Ezen határozatról a többi vizsgáló bizottmányok hivatalson értesítendők.

5) Ha végre a vizsgálandó elégtelen tudományos képesége reményelhetőve nem teszi, hogy további tanulmányozás mellett a hiányt ki fogja pótolhatni vagy ha a próbaelőadások oly hiányokra mutatnak, melyeknek elhárítása a valószínűség körén kívül esik, a vizsgáló bizottmánynak jogában áll a vizsgálandót egy, ezen határozatot indokló bizonyítvánnyal minden később ismételhető vizsgálatra adandó engedély nélkül egyszerűen elutasítani, és erről a többi vizsgáló bizottmányokat hivatalból értesíteni. A vizsgálandónak ily esetben szabadságában áll a magyar kir. udv. Kancelláriához folyamodni.

25. §.

A bizonyítvány tartalma

1) A vizsgálatról kiadandó bizonyítvány tartalmazza:

a) a vizsgálandó nevét, születésbelyét, annak napját és évét, vallását, végzet iskoláit, egyetemet vagy műtani intézetet.

b) a bizottmány egyetemes ítéletét, vajjon a jelölt tanképesnek találtatott-e vagy sem és ez utóbbi esetben vajjon bizonyos időre vagy feltétlenül utasítatott-e vissza.

c) Az írásbeli dolgozatok és próbaelőadások feladványainak kijelölése mellett az írásbeli és szóbeli vizsgálatoknál tanúsított tudományos képesség feletti ítéletet annak megállapításával, vajjon és a tárgyak szerint milyen osztályokban találtatott a vizsgálandó a tanításra képesnek

d) a jelöltne a próbaelőadásokból mért tanítóképességéről ítéletet.

2) Ha a jelölt a vizsgálatot már egy vizsgáló bizottmány előtt kiállította, de egy vagy több tárgykörből ő ki nem elégitő ítéletet nyert, szabadságában áll tetszése szerinti határidő után azon szakbani újabb vizsgálat alá leendő vételeit kérni, hogy az által korábbi bizonyítványának kijavítását és több tárgyakra vagy magasabb tanítási fog tanítására mint milyennel eddig bírt képesítését eszközölhesse. Az illető vizsgáló bizottmány belátására bízatik őt ily esetben csupán szóbelileg vagy egyszersmind írásbelileg is megvizsgálni.

Az ekként nyert új bizonyítvány az illető tárgyban az előbbi általánostól elkülönítve, de minden esetben arra világos hivatkozással fog kiállítatni.

3) Hasonló módon szeresheti meg a jelölt bizonyítványának kiegészítését, ha utólagosan valamely élő nyelv tanításairól vizsgálatra jelentkezik. A vizsgáló bizottmány köteles az első bizonyítvány alapján meghatározni az egyes időszakoknak az új vizsgálatnál rövidítéseit és azokat a bizonyítványban megjegyezni.

26. §.

A bizonyítvány hatálya

A bizonyítvány arról, hogy vizsgálandó a vizsgát kiállotta, őt legközelebb a próbaévnél egy oly reáliskolánál leendő megtartására, ahol azon tannylv., melyre a jelölt nyilatkozott, alkalmazásában van, és őt a próbaév kiállása után oly reáliskolánál leendő valóságos alkalmaztatására képessé teszi, anélkül hogy abból különösen alkalmazás végett még egy különös új vizsgálat kívántatnék. De ha a próba év eltöltése óta 2 évnél több telt el, a nélkül, hogy a jelölt valamely nyilvános reáltanodánál tanított volna, ha ily tanodánál tanítói állomásra választatni kíván, tartozik a vizsgálatot megújítani, de a próbaév ismétlése nem kívánatik. Az illető vizsgáló bizottmány ily esetben a körülmények megfontolása után az írásbeli dolgozatokat vagy azok egyikét néki elengedheti, de a szóbeli vizsgálatot és a próbaelőadást soha sem.

27. §.

Próba év

A vizsgálat kiállása után mindegyik jelölt tanítói képességének gyakorlati kifejlesztése végett egy éven át valamely reáltanodánál magát foglalkoztatni tartozik.

A próba évet csak nyilvános reáltanodánál lehet kiállani. A jelölt e végre köteles a magyar kir. Helytartótanácshoz folyamodni, mely aztán a próbaév neveléstani céljaira, valamint a nyilvános tanítás szükségleteire méltó tekintettel kijelölendi azon tanintézetet és a jelölt méltányos kívánataira tekintettel leend.

3) Szabályszerint a jelölt a próbaévet az elméleti tanítóvizsgálatát követő tanévvel kezdendi meg, de második félévben vagy a félév folyama alatt is kezdheti, ha valamely tanintézetnél célszerűen alkalmaztathatik.

Ha azonban a jelölt a legközelebbi iskolai évben, mely elméleti vizsgálatait következik, próbaévet elkezdendi nem szándékozik, erre a magyar kir. Helytartótanács különös engedélye kívánatik, mely őt ily esetben a próbaév megkezdése előtt a vizsgálatnak egészben vagy részben leendő ismétlésére kötelezheti.

4) Az illeőt tanintézet igazgatója a jelölt által felmutatott bizonyítványhoz képes s intézete oktatási szükségleteinek figyelembe vételével meghatározza a tantárgyakat és osztályokat, melyekben a jelölt tanítani tartozik, s őt az osztályok tanítási feladatáról a tanulók irányában teendő követelményekről, a fenntartandó fegyelmi rendről pontosan értesíti.

5) A jelöltre hetenként kilencz-nél több óra nem rovathatik és legfőlebb két különböző osztályban, csak azon esetben, ha a szükséges helyettesítések a tanári testület erejét felülmúlják s valamely jelölt tanképességének eddigi részében már alkalmasnak bebizonyult, lehet reá nagyobb számú tanórát és a körülményekhez képest kettőnél több osztályban is bízni.

b) A próbajelölt a reábizott tanórákat önállólag ugyan, de úgy tartozik adni, hogy részben az igazgató és az illető osztály osztálytanítójának különös felügyelete alá legyen helyezve és utasításainak magát szigorúan alárendelje.

Az igazgatónak és az osztálytanítónak kötelességében áll főleg az első időben a jelöltnek tanóráit gyakran meglátogatni s vele a módszerben vagy fegyelemben tapasztalt hiányok iránti

észrevételeiket figyelembe tartás végett közölni, a jelölt iránti maguk tartásában, a tanórák alatt mindazt legszigorúbban kerüljék, mi a jelöltnek a tanulók előtti tekintélyét bármiképpen csorbíthatná.

Más részről a próbajelölt a végre, hogy a gyakorlott tanítók tanmódszere s fegyelméről magának saját nézetet szerezzen az intézet tanítóinak, főleg pedig saját osztálya fő tanítójának s a vele hasonló tárgyakat más osztályokban előadó tanítóknak leczkéit vendégkép látogatni tartozik.

7) Csekélyebb büntetéseknek a tanórák alatti kiszabására a jelölt fel van jogosítva, azoknak az osztálytanítóknál közvetlenül leendő utólagos feljelentése mellett súlyosabb büntetések szabását az osztálytanítóra bízva, kinek különösen kötelességében áll, ezen a kezdő tanítóra nézve többnyire nehéz és veszélyes tárgyban a jelöltnek tanáccsal szolgálni, s annak tekintélyét észszerűen támogatni, amint általában az egész tanítói testület az iskola és hivatali társa iránti kötelességének tartandja a jelölt iránti kartársi magaviselete által annak a tanintézetnél helyzetét könnyíteni és szilárdítani.

8) Egyébiránt a jelölt az általános iskolai törvények határozatainak s intézete különös rendjének valamint az igazgató intézkedéseinek épen úgy tartozik engedelmelkedni, mint bármely alkalmazott tanító, névszerint a tanító értekezleteket tartozik rendszeresen meglátogatni s ott a tanulóknak saját tárgyaikban és tanóráiban működései s erkölcsi magaviseletéről, úgy a tanév folyama alatt, valamint az áttétel vagy osztályozás kérdésénél is szavazatának adására kötelezve és jogosítva van. Minden más esetben a jelölt az értekezletnél csak tanácskozó szavazattal bír.

28. §.

Ha a próbajelölt tanítás vagy neveléstudományi hibái, vagy egyébként magaviselete azon tanintézetre nézve, melynél foglalkozik, hátrányos lehetne, az igazgatónak jogában áll az első félév végeztével és sürgős esetekben azonnal tanintézetén a jelölt működésének véget vetni. Ő ez iránt a tanítóttestület véleményét meghallgatni, annak folytán saját meggyőződése szerint határozni, a jelölt elbocsátását a tanítói testület véleményeiről felvett jegyzőkönyvnek csatolása mellett a magyar kir. Helytartótanácsnak feljelenteni tartozik. Ez a jelölt eltávolítására alkalmat adott okok minősége szerint öt kellő utasítások adása mellett próbaévének folytatása végett valamely más tanintézethez küldendi, vagy pedig szükség esetére annak a tanítói hivatoltól visszautasítása végett a magyar kir. udv. Kancelláriához indítványt teend.

2) A próbaév lefolyta után az igazgató osztályok osztálytanítóival tartott értekezlet alapján, melyekben a próbajelölt alkalmazva volt, egy általa s ezen osztálytanítók által aláírandó bizonyítványt tartozik kiadni, melyben azon tárgyak és osztályok, melyekben a jelölt tanított kijelöltetnek és a tanításban s a fenyték fenntartásában általa tanúsított jártasság foka nyíltan megítéltetik. Ezen bizonyítvány másolata a tanintézet felől teendő évi jelentéshez melléklendő. Csak ezen bizonyítvány lészen a reáltanodai tanítói állomásra szükségelt vizsgálat befejezettnek tekintendő és ekként lészen a jelölt reáltanodánál tanítóságra és közvetetten végleges alkalmazásra képesítve.

3) A próbaév eltöltése a jelöltnek az általa adott tanórákenti jutalomra igényt nem nyújt, de az általa a törvény szerint legtöbbször tekintendő hetenkénti 9 órán túl töltött órákért részben az igazgató kutalmi díjat hozhat javallatba.

29. §.

Illetékek

A vizsgálat tartásáért mind egyik jelölt tíz forintnyi díjat tartozik fizetni, és ennek letételére való kötelezettség nem függ attól, vajon a jelölt a vizsgálatot sikerrel kiállotta-e vagy sem. A jelölt a díjt a vizsgáló bizottmány azon iratának vétele alkalmával, melyben az írásbeli otthoni dolgozatokra való feladványok közöltetnek, a vizsgáló bizottmány által kijelelt pénztárnál tartozik lefizetni.

Ugyanezen díj fizetendő mindegyik további vizsgálatért is.

30. §.

Ügyvezetés

1) A vizsgáló bizottmány közvetlenül a magyar kir. Helytartótanács alatt áll.

2) A vizsgáló bizottmány igazgatója a Helytartótanáccsal és a jelöltekkel levelez és a bizottmány irományait ügyszerű rendben tartani köteles.

3) Ezen irományok

a) Általánosak: t. i. a magyar kir. Helytartótanács által a vizsgáló bizottmány részéről tett kérdésekre kibocsátott és egyéb általános intézkvények

b) Személyi irományok

Mindegyik jelöltről, ki a bizottmány előtt magát vizsgálat alá veti, egy különös iromány darab készítettik, melynek tartalmaznia kell a jelölt folyamodványát, a bizonyítványok és tartalmuk előadásával annak élet folyamát, a magyar kir. Helytartótanácsnak a jelölt vizsgálatra bocsátása iránt netán támadott kétségek tárgyban határozatait, a vizsgáló bizottmánynak a jelölthez intézett iratait, ennek írásbeli dolgozatait, a vizsgáló bizottmánynak az írásbeli dolgozatok és a próbaelőadás feletti bírálatát, a szóbeli vizsgálatot s a bizottmány végtanácskozása felett kelt jegyzőkönyvet és a jelöltnak adott bizonyítványt.

4) A személyi irományok minden iskola év végével betekintés végett a magyar kir. Helytartótanácshoz beküldendők.”

41.940/1863. VI. A Magyar Királyi Helytartótanács tudomásul veszi a Kancellária döntését, illetve gondoskodik a szabályzat közzétételéről. Buda, 1863. május 13. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

3. Eskümintá gimnáziumi igazgatók és tanárok részére.

„Esküszöm a mindenható Istenre boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden szentére és választottaira hogy Ő cs. és apostoli királyi Felségének legkegyelmesebb urunknak Első Ferencz József Isten kegyelméből Ausztria Császáranak, Magyar, Horvát, Dalmát, és Tót ország apostoli királyának stb stb stb, a köteles hűséget megőrzöm, a törvényeket és előljáró hatóságok rendeleteit terjesztani és pontosan megtartani fogom, hivatalomat legjobb tudomásom szerint lelkiismeretesem viselendem s minden visszaélést, különösen mely az államra, vallásra és erkölcsiségre veszélyes, mellőzendet a gondviselésre bízott intézet tanárai ellenében magamat sem gyengén, sem uralkodva nem viselendem, hanem őket erélyesen de egyszersmind illedelmesen és jó akarólag czélszerű összeműködésre vezérlendem, vagy szorítandom, a tanuló ifjúság közt nem csak a tudományokat, melyeknek tanítására az intézet hivatva van, hanem a vallásosság, erkölcsiség és törvényes rend iránti érzelmet is teljes erőmből ébresztendem is terjesztendem, s úgyelni fogok hogy az mennyire lehetséges a tanárok részéről is történjék, továbbá, hogy a vizsgáknál a tanulók előmenetelének megítélésénél lelkiismeretes szigorral és részrehajlatlanul járandok el, a tanintézet valódi javát mindenkor szem előtt tartandom, s magamat ezen köteleességek teljesítéséből sem kedvezés vagy félelem, sem bár mely más tekintetek által eltántorítani sohasem hagyandom. Valamint pedig jelenleg Ő cs. és apostoli királyi Felsége birtokainak határain belül vagy kívül semmiféle titkos társaságnak, vagy szövetségnek tagja nem vagyok, úgy jövőndőre is magamat semmi ilynemű társaságba vagy szövetségbe semmi szín alatt sem avatni nem fogom. Isten engem úgy segéljen, vagy segéljen boldogságos Szűz Mária és Istennek minden szentei és választottai.”

Eskümintá gymnasiumi tanárok részére:

„Esküszöm a mindenható Istenre boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden szentére és választottaira hogy Ő cs. és apostoli királyi Felségének legkegyelmesebb urunknak Első Ferencz József Isten kegyelméből Ausztria Császáranak, Magyar, Horvát, Dalmát, és Tót ország apostoli királyának stb stb stb, a köteles hűséget megőrzöm, törvényeket és előljáró hatóságok rendeleteit tisztelni és pontosan megtartani fogom, tanári tisztemet legjobb tudomásom szerint teljesítem és minden visszaélést, különösen mely az államra, vallásra és erkölcsiségre veszélyes, mellőzendek, az intézet előljárója irányában, hol működni hivatott vagyok, magamat tisztelettel és engedelmesem viselem, tanártársaimmal mindenkor az összhangzó együttműködés elérésére telhetőleg törekedni fogok, a reám bízott tanuló ifjúság közt nem csak a tudományokat, melyeknek tanítására hivatva vagyok, hanem a vallásosság, erkölcsiség és törvényes rend iránti érzelmet is különös hatáskörömben teljes erőmből ébresztendem és terjesztendem, a vizsgálatoknál a tanulók előmenetelének megítélésénél lelkiismeretes szigorral és részrehajlatlanul járok el, s magamat ezen köteleességek teljesítéséről sem kedvezés vagy félelem, sem bármely más tekintetek által eltántorítani soha sem hagyom. Valamint pedig jelenleg Ő cs. és apostoli királyi Felsége birtokainak határain belül vagy kívül semmiféle titkos társaságnak, vagy szövetségnek tagja nem vagyok, úgy jövőndőre is magamat semmi ilynemű társaságba vagy szövetségbe semmi szín alatt sem avatni nem fogom. Isten engem úgy segéljen, vagy segéljen boldogságos Szűz Mária és Istennek minden szentei és választottai.”

28533/1862. VII. A Magyar Királyi Helytartótanács körrendelete a budai, pesti, besztecebányai, pozsonyi, szakolczai, lőcsei, selmeczi, eperjesi, ungvári és szatmári kat. államgimnáziumok igazgatóságához. 1862. június 23. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

4. A Gymnasiumi tanárvizsgáló Bizottmány formanyomtatványai

„... szám

A gymnasiumi tanárvizsgálatra jelentkezvén Ön, írásbeli otthoni dolgozatra ... föladványt kap mellékletben, azon utasítással, hogy azokat lemásolván, az eredetieket küldje vissza mellékelve azokhoz átvevőket tanúsító vevényét.

A kidolgozásra tizenkét héti időszak van szabva, a kidolgozásban fölhasznált irodalmi segédeszközök lelkismeretesen fölhozandók.

A dolgozat beküldése alkalmával küldje be Ön mellékletben az arról szóló nyugtatványt, hogy Ön a vizsgálati díjat

az annak beszédésével megbízott

pénztárba lefizette, egyúttal küldje be a tanárképeségi bizonyítványra kellő bélyegdíjt.

A m. kir. gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmánytól

Kelt Pesten”

„... szám

Miután az alulírt bizottmány az Ön által beküldött otthoni dolgozatot

a gymnasiumi tanárvizsgálat folytatására kielégítőnek tartja, Önt felszólítja, hogy a zárthelyeni dolgozatra és a szóbeli vizsgálatra itt

napján jelenjen meg.

Ha ez ügyben történt első felszólításra meg nem jelenhet Ön, úgy a meghívás ismétléséért azonnal esedeznie kell.

A m. kir. gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmánytól.

Kelt Pesten.”

„... szám

Önnök

kelt folyamodására az otthoni dolgozatra további határidő engedélyeztetik.

A m. kir. gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmánytól.

Kelt Pesten.”

MNL OL D 220. VII. 146 csomó, 14. tétel (1866–1867).

5. 3/1870. Pályázat a gimnáziumi tanárképezdébe való felvételre. Pest, 1870. október 6.

„Pályázat

Jövő november hó elején a magyar kir. Egyetemen a középtanodai tanárképezdének a következő négy szakosztálya fog megnyitani:

a) Az ó-classica nyelvészet és irodalmi szakosztály;

b) A történelem-földrajz szakosztály;

c) A mennyiségtan és természettani szakosztály

és d) A természetrajzi szakosztály.

A nevelés-tanítástani (V-ik) szakosztály jelen tanévben nem nyitattik meg.

A fennebb elősorolt négy szakosztály mindegyikében rendes és rendkívüli tagok vétetnek fel.

A rendes tagok 400 fnyi állami ösztöndíjt húznak. Ezeknek száma mind a négy szakosztályra összesen húszban van megállapítva.

A rendkívüli tagok számát a szaktanárok a képezde igazgatójával együtt határozzák meg.

A rendes tagok felvétele vizsgálat alapján történik, mely zárthelyi írásbeli dolgozattól és szóbeli értekezésből áll. A vizsgálat tárgyát képezik az illető szakosztály főtantárgyai.

A rendes tagok felvételi vizsgálatai f. hó 20–25-ke közt tartatnak mire nézve külön hirdetmény fog közzététetni. A rendkívüli tagok – felvételi vizsgálat nélkül – csupán pályázat (folyamodvány) útján vétetnek fel.

Rendes tagok oly tanárjelöltek lehetnek, kik az egyetemen, szaktudományuk és valamely szorosan vett bölcsészeti tantárgy hallgatásával legalább is már egy évet kellő eredménnyel töltöttek.

A rendkívüli növendékekre nézve elégséges, ha egyenkénti előkészület mellett csak félévet töltöttek is az egyetemen.

Azon bölcsészkarai rendes hallgatók, kik a megnyitandó szakosztályok egyikében rendes vagy rendkívüli tagokul felvétetni óhajtanak, a Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatási m. kir. Ministeriumhoz címzendő folyamodványaikat, leckekönyvük hiteles másolatával felszerelve folyó 1870. évi október hó 15-ig

az alulírt igazgatónál benyújtani tartoznak.

(A bölcsészeti dékáni irodában)

A tagok kötelezettségeiről bővebb tudomást szerezhetni a »Tanárképezde Szabályzatából« melynek egy példánya a bölcsészeti hallgatók önképző körének helyiségében, másik példánya Hegedűs János kari szolgánál van letéve.

Kelt Pesten, october 6-án 1870.

A tanárképezde igazgatója:

Dr. Nékám Sándor”

ELTE EL 15/b. 1. doboz. A tanárképezde philológiai-történeti osztályának jegyzőkönyve, 1870–1873.

6. A magy. kir. vallás- és oktatásügyi minister által 1873. évi szept. 29-én 20.811/1873. sz. a. kibocsátott szabályzat: a gymnasiumi és reáltanodái tanárképezdek egyesítésére vonatkozólag az 1873/4 átmeneti évre nézve.

„1. §.

Az egyesített középtanodai tanárképezde három szakosztályból áll, úgymint nyelvészet-történelmi, mennyiségtantermészettudományi, — és nevelés-oktatástani szakosztályból.

2. §.

A tanárképezdében az oktatás rendes kötelezett tanterv alapján történik, melyhez a képezdei növendékek alkalmazkodni tartoznak; szabadságában állván a tanártestületnek, egyes kiváló növendékek számára, ezek képességének, hajlamának s netáni külön tudományos irányának megfelelő külön tantervet is megállapítani.

A tanterv annyi ágra oszlik, a hány tanulmányi csoportot foglal magában az illető szakosztály. Ilyen csoport a nyelvészet-történeti szakosztályban:

1. az ó-classicai nyelvészeti,
2. a modern nyelvészeti,
3. a történelmi csoport.

A mennyiségtan-természettudományi szakosztályban:

1. a mennyiség-tani,
2. ábrázoló mértani,
3. a természettani,
4. a vegytani, és
5. a természetrajzi csoport.

3. §.

Ezen csoportok mindegyikére, figyelemmel arra, hogy mindegyik növendék legalább két középtanodai tantárgyra képeztessek s az ezekre vonatkozó segéd tudományokkal megismerkedjék, a képezdei tanártestület állapítja meg, s a közoktatási miniszter hagyja jóvá.

4. §.

A tanterv megállapításánál alapelvül szolgál az, hogy kezdetben az elméleti és gyakorlati oktatás középpontját a szorosan vett szaktárgy oly terjedelmű és modorú kezelése képezze, mint a milyen a középtanoda közvetlen érdekeinek és igényeinek leginkább megfelel, s hogy továbbá miután a tanárjelölt az illető tudomány alapelveit, és sarkalatos tanait, azok rendszeres összefüggésében és egymáshoz való viszonyában tisztán felfogta, és behatóan megértette, s miután a középtanodai oktatás érzéketlenségére szükséges kísérletek előkészítésében és végrehajtásában vagy egyéb mutatványok összeállításában a kellő ügyességet megszerezte, szóval miután a tovább építésre megkívántató szilárd alap már meg lőn vetve, csak akkor emelkedjék az oktatás azon magasabb színvonalára, melyen a tanárjelölt a valódi tudomány forrásaival közelebbről megismerkedvén, azokból nem csak új, eddigelé reá nézve érthetetlen igazságokat tanuljon meríteni, hanem saját ismeretkörének tágítására hathatós ösztönt, tudományos elvek fészegetésére és önálló nyomozások tételére buvárlati szellemet és képességet is szerezzen.

5. §.

A tanárképezde a tudomány-egyetemet és műegyetemet saját oktatási céljaira annyiban használja fel, a mennyiben

a) azon előadások hallgatására nézve, melyek az egyetemi vagy műegyetemi időszaki tanrendből a képezdei tanterv követelményeivel megegyeznek, az illető főtanintézethez utalja növendékeit s a képezdében csak ezen előadások netán szükséges kiegészítéséről, vagy a kívánt gyakorlatokról gondoskodik, és

b) az elméleti s magasabb irányú egyetemi s műegyetemi collegiumok hallgatására kötelezi növendékeit.

6. §.

A tanárképezdei rendszeres tanfolyam tartamára nézve egyelőre érvényben maradnak az eddigi határozatok.

7. §.

A tanárképezde élén egy igazgató áll, kit a közoktatásügyi miniszter nevez ki. Az igazgató az intézet felügyelő és végrehajtó közege s mint ilyen annak érdekei fölött őrködvén, a központi igazgatásra vonatkozó ügyeket saját hatáskörében, a fontosabbakat pedig az illető szakosztálybeli,

vagy ha szükségesnek találja az összes képezdei tanárokkal tartandó tanácskozmányok határozata szerint intézi el.

8. §.

A szakosztályok felügyelő és végrehajtó közege a szakosztálybeli elnök, kit a nyelvészet-történelmi, és mennyiségtan-természettudományi szakosztályokat illetőleg a szakosztálybeli tanári kar választ, a nevelés-oktatástani szakosztályra nézve pedig a közoktatási miniszter nevez ki; a nevelés-oktatástani szakosztály elnöke egyszersmind a gyakorló iskolának igazgatója is mindazon jogokkal és kötelezettségekkel, melyek közéletanodáknál az igazgató tanárt megilletik.

9. §.

Mindegyik főtanészék legalább egy külön tanár által képviseltetik. A tanárokat a közoktatási miniszter nevezi ki. Főtanészakok a következők:

A nyelvészet-történelmi szakosztályban:

1. Latin philologia.
2. Görög „
3. Magyar „
4. Német „
5. Francia nyelv és irodalom.
6. Világtörténelem és archaeologia.
7. Magyar történet.
8. Földrajz. *A mennyiségtan-természettudományi szakosztályban:*
 1. Mennyiségtan két tanárral.
 2. Ábrázoló mértan.
 3. Elméleti természettan.
 4. Kísérleti természettan.
 5. Mechanika.
 6. Általános vegytan.
 7. Ipar-vegytan.
 8. Ásvány- és földtan.
 9. Növénytan.
 10. Állattan.

10. §.

A nevelés-oktatástani szakosztálynak szervezete, az abban működő tanárok száma és tanköre ugyanaz marad, mint azt az eddigi szabályzat megállapítja.

11. §.

A képezdei rendes tagok száma a törvényhozás által e célra engedélyezett összeg erejéhez képest az 1873/74 tanévre egyelőre 31-ben állapítatik meg.

12. §.

A rendes tagok felvétele 1873/4. tanévre az eddigi gymnásiumi, illetőleg reáltanodái képezdésre nézve fennálló módozat szerint történik. Minthogy azonban a modern nyelvek eddigelé a tanárképezdében nem voltak képviselve, az ezeket magában foglaló tanulmányi csoportba 1873/4. tanévben felvétethetnek oly tanulók is, kik egyetemi előadásokat még nem hallgattak és csak a gymnásiumi tanfolyamot végezték; ezek azonban csak mint rendkívüli tagok vétethetnek fel azon kilátással, hogy a következő tanévben, amennyiben a felvételi vizsgálatot kellő eredménnyel kiállják, hasonló minőség mellett a rendes tagok felvételénél elsőbbség fog nekik adatni. Ezekre nézve a rendszeres képezdei tanfolyam a gyakorló iskolai működésen kívül, három évig fogaán tartani, az erre vonatkozó tanterv is ehhez képest állapítandó meg.

13. §.

Ezek s általában a rendkívüli tagok számára és felvételére nézve a tanártestület határoz s jogaik- és kötelességeikre nézve az eddigi szabályzat határozatai s kiadott rendeletek irányadók.

14. §.

Mindazon határozatokra nézve, melyek jelen szabályzat által meg nem változtattak, az eddigi szabályzatok és kiadott rendeletek egyelőre érvényben maradnak.

Kelt Budapesten, 1873. évi szept. 29-én.

Trefort Ágoston s. k.”

[Sine nomine] (1873t): Magyarországi Rendeletek Tára. 7. folyam. Vodianer F., Budapest. 731–735.

7. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 17.396. sz. alatt a budapesti és kolozsvári középiskolai tanárképző-intézethez, a kolozsvári középiskolai tanárvizsgáló bizottsághoz, a budapesti műegyetemhez, és a budapesti és kolozsvári tud. egyetemhez intézett rendelete, a tanárképzés újabb berendezése iránti átmeneti intézkedések tárgyában.

Figyelembe és fontolóra véve azt, hogy a középiskolai tanárképző intézetek, a mint ezt f, évi január hó 20-án 6256/879. sz. a. kelt, s a „Budapesti Közlöny”-ben is közzétett rendeletben részleteztem, a tanárképzés mostani rendszere mellett nem felelnek meg azon célokknak, melyek részökre kitűzve vannak, és a tanárképző-intézetből kikerülő tanárjelöltek túlnyomó része – akár általános tanultság, akár a választott szakokban való kiképzettség, akár végre a gyakorlati ügyesség és módszeres eljárás tekintetében – kevésbé felel meg, mint óhajtandó volna, a leendő tanárok irányában a középiskola céljaihoz és feladataihoz képest jogosan támasztható követelményeknek.

Addig is tehát, míg a középiskolai tanárképző-intézmény szaktanulmányokra fordítandó négy évi tanfolyamban, s ezenkívül egy évi gyakorlatban, a tanárképzés pedig három rendbeli, nevezetesen: alap-, szak- és paedagogiai vizsgálatra való kötelezettséggel meg fog állapíttatni, s ennek folytán a tanfolyam teljes szervezete, tanterve és ezzel összhangzásban a tanárvizsgálat új szabályzata, a dolog fontosságának megfelelő behatással a jövő 1880/1. tanévfolymájában kidolgoztatni és általam kiadatni fog: a tanárképzés ügyében már most is, az 1880/1. tanévben eszközölhető javításoknak életbeléptetése céljából, az átmeneti intézkedések és az alapvizsgálat tárgyainak tansoportok szerinti megállapítására nézve, a mellékletben idecsatolt határozmányokat tartom szükségeseknek és a cél megközelítésére irányadóknak.

Az átmeneti intézkedések a dolog természete által lévén indokolva, s egyébként a tanárjelöltekre való tekintettel a méltányosság követelményeinek is megfelelővén, bővebb magyarázatot nem igényelnek.

Az alapvizsgálatot illetőleg, szem előtt tartva azt, hogy maga ez a vizsgálat is két szaktárgyra terjeszkedik ki, s hogy ennél fogva az egyébként jó tehetség is, midőn a megkívántató előismeretek hiányainak pótlásával (mi nem épen ritka eset) és e mellett két szaktárgyból tudományos alapra fektetett új ismeretek szerzésével kénytelen megküzdeni, egy év lefolyása alatt alig képes a fokozott tanulmány nehézségeiből kibontakozni: célszerűnek mutatkozott az alapvizsgálat megtartásának idejét nem az első, hanem a másodévi tanfolyam végére tenni, s ezzel egyszersmind a felmutatandó készütség mértékét a magyar nyelv és irodalom oly kiterjedésű ismeretere is kiterjeszteni, mely minden tanárjelölttől mulhatatlanul megkívánandó.*

A mi az alapvizsgálatra kitűzött tananyag minőségét és mennyiségét illeti, az távol van attól, hogy a tanárjelöltek túlterhelését vonná maga után; didaktikai tekintetben pedig elégséges arra, hogy a későbbi részletesebb és behatóbb tanulmányokra biztos alapot, s a hivatással párosult tehetség felismerésére szempontot szolgáltasson.

De ezek mellett szükséges még, hogy a tanárképzőintézetbe felveendő ifjaknak az eddiginél szigorúbb megválasztása, a mostani felvételi eljárás mellett még különösen azon korlát által is biztosíttassék, melyet a tanárképzés és tanárvizsgálat új rendje állít fel az által, hogy a szaktárgyak elemeiből és a magyar nyelvből teendő alapvizsgálat sikertelen eredménye a tanárjelölti pálya folytatásának végképen gátat vet.

Ezekről (Czimedet) tudomás, mibe tartás és további eljárás végett azzal tudósítom, hogy ezen átmeneti intézkedésekről egyidejűleg a budapesti és kolozsvári tud. egyetem tanácsát is értesítettem, oly megjegyzéssel, miszerint kívánatosnak, sőt szükségesnek mutatkozik, hogy a tudományegyetem lehetőleg már az 1880/1. tanévi előadások berendezésénél az ezen ideiglenes szabályzatban kijelölt tanszakokra lehető figyelemmel legyen, hogy a tanárjelöltek az általános és részletes követelményekben megállapított egyes tanok elsajátítását valósággal és fennakadás nélkül eszközölhessék is.

Kelt Budapesten, 1880. évi július hó 14-én.

Trefort, s. k.”

[Sine nomine] (1880t): Magyarországi Rendeleték Tára. 11. folyam. M. kir. Belügyminis-
terium, Budapest. 1039–1041.

8. 22251/1894. Eötvös Loránd VKM-miniszter rendelte latin nyelvszakosok számára görög tárgyak hallgatását illetően. Budapest, 1894. július 20.

„Több év óta tapasztalván, hogy a tanárjelöltjeink között mindinkább csökken azoknak a száma, kik szaktárgyaik közé a görög nyelvet is felveszik, másfelől régen elismert igazság lévén, hogy alapos latin philologiai készség a görög philológiával való behatóbb foglalkozás nélkül nem szereshető, szükségesnek találom, hogy azon tanárjelöltek is, kik a latin nyelvhez nem a görögöt választják másik szaktárgyul, az egyetemen görög philologiai előadásokat is hallgatni s ezen tudományszakból a tanári alapvizsgálaton beszámolni köteleztessenek.

Ennélfogva ezennel elrendelem a következőket:

1) Azok a tanárjelöltek, kik a latin philológiát nem a göröggel, hanem modern philológiával vagy történelemmel csoportosítják, igazolni tartoznak, hogy egyetemi tanpályájuk első két évében két félévig, legkevesebb heti 4 (négy) órában, görög philologiai előadásokat hallgattak.

2) Az ismeretek mértéke tekintetében a latin philologusoktól a szakvizsgálaton a görögből a következő tárgyakban való készség kívántatik:

a) A görög nyelvtanból a jelölt a tudásnak oly mértékét tartozik igazolni, a mennyi alapvizsgálaton megkívántatik.

b) Görög irodalomtörténet, kiváló tekintettel a latin irodalmi vonatkozásokra: görög eposz, görög elegia és kardal, görög dráma, kivált a görög vígjáték, a görög szónoklat és bölcsészet áttekintése.

A fent megjelölt tanárjelöltek igazolni tartoznak, hogy a görög írókat eredetiben is olvasták és pedig tekintet nélkül a latin mellett választott másik szaktárgyukra, ezen tanárjelöltekre nézve az egyesített követelmények a következők:

Homer.

Plato dialógusaiból 1–2.

Sophokles egy darabja.

Ezeken kívül:

a) a *historicusok szabadon választhatnak egy görög historicust, mint Plutarchost, Polybiost, Herodotost vagy Xenophont.*

b) *A philologusok pedig a fentemlített általánosan megkövetelt görög philologiai tanulmányokon kívül Euripides egy darabjával tartoznak foglalkozni.*

Erről az elnökséget f. évi apr. 30-án 357. sz. a. kelt előterjesztése kapcsán oly felhívással értesítem, hogy úgy is, mint a középiskolai tanárképző-intézet igazgatója, ezen a tanárvizsgálatokról 1888. évi 50098. sz. a. kiadott szabályzat pótlásául tekintetendő rendelkezésemet az I. félév-re beiratkozó tanárjelölteknek minden évben hozza tudomásukra azzal a hozzáadással, hogy a mennyiben ezen rendelkezésnek mindenben pontosan meg nem felelnének, a mulasztottaknak pótlásáig tanári alapvizsgálatra nem bocsátatnak.

Budapest, 1894. évi július hó 20-án.

Eötvös”

ELTE EL 14/e. 1. doboz, 2. dosszié (1873–1874).

9. A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata.

„1. §.

A m. kir. középiskolai tanárképző-intézet arról gondoskodik, hogy a középiskolai tanári pályára készülő főiskolai hallgatók a hivatásuk szempontjából megkívánt szakszerű képzettséget és gyakorlati készséget tervszerű tanulmányi rendben megszerezhessék. A jelöltek tudományos szakképzésére főiskoláink előadásai, a gyakorlati képzésre a gyakorló főgymnasium és más fővárosi középiskolák szolgálnak. Különösen gondoskodik a tanárképző arról, hogy a jelöltek

- a) *a főiskolai előadások keretében minden szakban rendszeres tanfolyamot végezzenek;*
- b) *előképzettségük megszilárdítására és az egyetemi előadások kellő feldolgozására a tanárképző hatósága alatt álló repetitorok gyakorlataiban résztvevessenek;*
- c) *a szakképzettésgök érdekében szükséges modern nyelveknek valamelyikét, első sorban a németet vagy francziát, teljesen megtanulják.*

2. §.

A tanárképzés céljaira szolgálnak:

- a) *a tanárjelöltek számára megállapított program értelmében tartott előadások és gyakorlatok;*
- b) *Az Eötvös-collegium, melyről külön szabályzat intézkedik;*
- c) *a gyakorló főgymnasium.*

3. §.

A tanárképző-intézet ügyeit vezetik:

- a) *az elnök;*
- b) *az igazgató;*
- c) *a hét tagból álló tanács.*

4. §.

A tanárképző élén az elnök áll, aki az intézetet vezeti és a hatóságokkal szemben képviseli annak munkásságára felügyel s általában mind a vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedéseit, mind a tanács megállapításait végrehajtja.

5. §.

Az igazgató az elnököt helyettesíti s a tanárképző ügyvitelét intézi.

6. §.

A tanács évnegyedenkint tartandó rendes üléseiben tárgyalja a tanárképző ügyeit. Jegyzőkönyveit és a szükséges fogalmazványokat a jegyző készíti el, kit az elnök előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter alkalmaz és díjaz.

7. §.

Az elnököt, az igazgatót és a tanács többi tagjait, öt-öt évre, a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki.

8. §.

A tanács teendői:

- a) az egyes szakok számára az illető főiskolai tanárok közreműködésével, a tanárjelöltek négyévi tanfolyama alatt tartandó előadásokra és gyakorlatokra irányt adó programot állapít meg;*
- b) ennek értelmében a tanárképzés szempontjából szükséges előadások tartására főiskolai tanárokat kér föl;*
- c) a mennyiben a főiskolai tanárok ezen előadások megtartását elvállalják, tiszteletdíjuk iránt előterjesztést tesz a miniszterhez;*
- d) repetitorokat, illetőleg nyelvmestereket alkalmaz, kiket a vallás- és közoktatásügyi miniszter helybenhagy és a tanárképző költségvetésének keretében, a tanács javaslata szerint díjaz;*
- e) az igazgató jelentése alapján a tanárjelölteket a tanárképző tagjaiul fölveszi;*
- f) a program megtartását és a repetitorok működését ellenőrzi;*
- g) a tanfolyam befejeztével a tagoknak tanárképzőintézeti végbizonyítványt ad.*

9. §.

Az előadó tanárok tiszteletdíja félévenként – heti egy előadási, ill. gyakorlati óra után – 100 frtban állapítottatik meg. A tanács tagjainak évi tiszteletdíja 500 frt, melyért a megállapított program értelmében elvállalt előadásait is megtartani kötelesek.

10. §.

Úgy az igazgató, valamint a tanács tagjai a közép-iskolai tanárságra készülő hallgatók irányzására, a netalán kívánatos tanácsadás és útbaigazítás céljából, hetenkint legalább egy-egy állandó órát tűznek ki a tanárjelöltek fogadására.

11. §.

A tanárképző elnöke, igazgatója és tanácsa tartoznak gondoskodni arról,

- a) hogy évenként az illető szaktudomány természetéhez képest, oly bevezető előadásokat tartassanak, melyek az egyetemre lépő hallgatókat kellőképpen tájékoztassák választott szaktanulmányuknak feladata, módszerei és irodalma körül;
- b) hogy az előadások sroában rendes két- vagy háromévi időszakban a középiskolai tanárképzés követelte tanulmányoknak minden fontosabb ága oly terjedelemben és irányban tárgyalassék, hogy a tanárjelöltek tudományszakuk alapelveit, módszereit és főbb tanait rendszeres összefüggésben az egyetemi évek alatt megismerhessék és elsajátíthassák;
- c) hogy a tanárjelöltek olynemű gyakorlatokban és értekezletekben résztvehessenek, melyek elősegíthetik a jövőendő tanárok jártasságát tanulmányaik alkalmazásában és ügyességüket a tudományos munkálkodás eszközeinek felhasználásában;
- d) hogy a jelöltek egyetemi tanulmányaik befejezése után, esetleg a szükségeshez képest már előbb is, első sorban a gyakorló főgymnasiumban, de a körülményekhez képest más fővárosi tanintézetben is, a paedagogiai gyakorlatot megszerezhessék és a középiskolai módszeres tanítást elsajátíthassák. Ha e gyakorló útmutatással más fővárosi középiskolák tanárai bizatnak meg, ezek méltányos díjazásban részesülhetnek.

12. §.

A tanárképző-intézet félévi tanrendét a tanács deczember, illetve május elején tartandó ülésében állapítja meg, mire az igazgató annak közzétételéről gondoskodik.

13. §.

A tanárképzés céljából hirdetett előadások hallgatása, valamint a megfelelő gyakorlatokban való részvétel szabadságában áll minden egyetemi és műegyetemi rendes és rendkívüli hallgatónak, a mennyiben a kitűzött óra s a rendelkezésre álló hely és eszközök ezt megengedik; de a tanárképző tagjai kötelesek a kijelölt előadásokat hallgatni és a szakjuknak megfelelő gyakorlatokban szorgalmasan és tevékenyen résztvenni. A mennyiben ezt elmulasztják, a tanács őket a tanárképző-intézeti tagok sorából törölheti.

14. §.

A tanárképző tagja lehet minden, az egyetemen vagy műegyetemen rendes hallgatónak bejegyzett tanárjelölt, a ki a kijelölt határnapig a tanárképző igazgatójánál fölvetelre jelentkezik.

15. §.

A törvényhozás által a tanárképzés céljaira megszavazott ösztöndíjakat a vallás- és közoktatásügyi miniszter az elnök felterjesztése, ill. javaslata alapján (16. §.) rendszerint a tanulmányok egész folyamára adja, esetleg azontúl is, míg az ösztöndíjas alkalmazást nem nyer; azonban azzal a kikötéssel, hogy az illető tanulmányainak köteleességszerű teljesítésén felül, rendes időben a tanárképzés követelte vizsgálatokat is kellőképpen megállja.

16. §.

Az ösztöndíjért folyamodók kérvényeit, az illető szaktanárok írásbeli jelentése alapján és a tanács meghallgatásával, az elnök terjeszti föl indokolt javaslatával a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

17. §.

A tanfélévek végén a tanárképzőnek minden tanára jelentést tesz hallgatóinak haladásáról, esetleg saját működéséről és tapasztalatairól, melyeknek kapcsán az ügy érdekében fölmerülő javaslatait vagy óhajait is közli az elnökkel. E jelentések alapján az igazgató összefoglaló jelentést terjeszt a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé.”

A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38640. számú rendeletével. [Egyetemi Nyomda, 1899.] 1–6.

10. A vallás- és közoktatásügyi magyar miniszter 1918. évi 95.975. számú rendelete az összes főiskolákhoz, a háborúból visszatért tanulóknak tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlásáról.

„A háborúból visszatért főiskolai hallgatókat és végzett középiskolai tanulókat tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért a lehetőség szerint kárpótolni óhajtván, a következőket rendeltem el:

I. A múlt tanévben a tudományegyetemen és a műegyetemen a hadbavonultak számára megtartott pótszemeszter mintájára az 1918/19. és az 1919/20. tanévekben ismét pótszemeszter fog tartatni, és pedig a hatáskörömböz tartozó összes főiskolákon. E pótszemeszterre vonatkozó részletes intézkedéseket később fogom közzétenni.

II. A háborús katonai szolgálatból visszatért főiskolai hallgatóknak és végzett középiskolai tanulóknak engedélyezett összes kedvezmények csak az illetők tényleges veszteségének kárpótlásául adatván, önként értendőik, hogy ezekben a kedvezményekben a most említett főiskolai hallgatók (végzett középiskolai tanulók) csak tényleges veszteségeik mértékéig részesülhetnek; tehát senki sem kaphat több félévre terjedő kedvezményt, mint amennyit hadiszolgálata következtében vesztett. Mivel továbbá minden főiskolai hallgató, aki katonai szolgálatra alkalmas, békében is tartozott egyéves önkéntesi szolgálatot teljesíteni, és mivel már az 1914. évi 147.664. (és az 1915. évi 7.378.) szám alatt kiadott itteni rendeletekkel engedélyezett kedvezmények is a két félévet meg nem haladó katonai szolgálat kárpótlásául adattak, szükségesnek tartom kijelenteni, hogy az alább részletezett kedvezmények csak a két félévet meghaladó katonai szolgálat okozta veszteségekre vonatkoznak. E két félévi katonai szolgálatba azonban beszámítandó a háború kitörése előtt teljesített egyéves önkéntesi szolgálat is, valamint beszámítandó az az idő is, amelyet a háborús katonai szolgálatból visszatért hallgató bár nem töltött katonai szolgálatban, de amelyet katonai szolgálata következtében vesztett, pl. úgy, hogy katonai szolgálatból valamely egyetemi félév tartama alatt oly időpontban bocsátották el, amikor az egyetemre (főiskolára) a szóban levő félévre már nem iratkozhatott be.

III. A katonai szolgálat, amelynek alapján a főiskolai hallgató az alább részletezett kedvezményeket igényli, hacsak lehetséges, katonai hatósági bizonyítvánnyal igazolandó. Ha azonban a hallgató figyelemreméltó okból ily igazolványt felmutatni nem tud, a kari (szakosztályi) dékán (a jogakadémia dékánja, a középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöke) a kedvezményt más bizonyíték alapján is megadhatja.

IV. Felhatalmazom az illetékes kar (szakosztály) dékánját (a jogakadémia dékánját, a középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökét), hogy a háborús katonai szolgálatból visszatért hallgatók kérésére egy rendkívüli, vagy egy szabálytalan (be nem számítható) félévet saját hatáskörében beszámíthasson. Ez az intézkedés az orvostanhallgatók szabálytalan féléveinek beszámítására vonatkozólag alább következő eltérő rendelkezést nem érinti.

V. A jog- és államtudományi karok (jogakadémiák) hallgatóinak a rendes tanulmányi időből a régebbi (147.664/1914. és 7.378/1915. számú) rendeletekkel már elengedett fél éveken felül annyi félév elengedésére van igényük, amennyit katonai szolgálatban töltöttek. Aki tehát az egyéves önkéntesi szolgálatnak megfelelő két féléven felül összesen hat vagy több félévet vesztett katonai szolgálat a következtében anélkül, hogy beiratkoznia kellene, alapvizsgálatokra és ezek letevése után államvizsgákra és szigorlatokra bocsátandó. Ennélfogva az, aki öt félévet vesztett katonai szolgálata folytán, egy félévre tartozik beiratkozni; aki négy félévet vesztett, két félévre tartozik beiratkozni stb.; ezek a hallgatók az alatt az idő alatt, amelyre beiratkozni tartoznak, vizsgálatukat félévi időközökben, azontúl pedig ők is – az alábbi időközökben – a jogi tanulmány- és vizsgarendben megszabott számú félévek hallgatása nélkül is letehetik.

A beiratkozásra nem köteles hallgatók alapvizsgálatukat (államvizsgálóikat) négy heti, pótalapvizsgát (pótállamvizsgát) két heti, szigorlataikat hat heti, pótszigorlataikat három heti időközökben tehetik.

VI. A bölcsész-, nyelv- és történettudományi kar (a budapesti egyetem bölcsészeti kara bölcsész-, nyelv- és történettudományi és szakcsoportjának) hallgatói a középiskolai tanári alap és szakvizsgálatokra bocsátás szempontjából a részükre (az 1914. évi 147.664. sz. rendelettel) már engedélyezett féléven felül annyi félév elengedésében részesülnek, ahány félévet vesztek hadbavonulásuk következtében »Vagyis azok, akik hadiszolgáltatuk következtében 7 vagy több félévet vesztek, azonnal középiskolai tanári alapvizsgálatra bocsáthatók, és ennek letétele és a szükséges (otthoni) írásbeli dolgozat bemutatása után szakvizsgálatot tehetnek. Ennélfogva azok, akik 6 félévet vesztek : egy félévre akik 5 félévet vesztek: két félévre tartoznak beiratkozni stb. ; hogy az ilyen hallgatók azonnal, vagy csak bizonyos idő múlva bocsáttassanak-e középiskolai tanári alap- és szakvizsgálatra, annak megállapítását az illetékes tanárvizsgáló bizottság elnökének hatáskörébe utalom, aki a legmesszebbmenő méltányossággal esetről-esetre fog határozni.

A pedagógiai vizsgálat letevéséhez szükséges pedagógiai gyakorlat tartamát 3 hónapban állapítom meg; ez a gyakorlat nemcsak az egyetemi tanfolyam befejezése után, hanem azalatt is bármikor megszerezhető, amire nézve a középiskolák igazgatóihoz külön utasítást adok ki.

Mivel a bölcsészettudományi doktorátusnak nincsen minősítő hatása, a bölcsészettudományi szigorlat szempontjából újabb kedvezmény megadása nem látszik szükségesnek.

VII. A mennyiség- és természettudományi kar (a budapesti egyetem bölcsészettudományi kara mennyiség- és természettudományi szakcsoportjának) hallgatói tanulmányaik természeténél fogva a régebbi (147.664/1914. sz.) és a jelen rendeletben már megadott kedvezményeken felül újabb kedvezményekben nem részesíthetők. A középiskolai tanári vizsgálati bizottságok elnökei azonban a tanári alap- és szakvizsgálatra bocsátást kérők folyamódásait a legmesszebbmenő méltányossággal fogják elbírálni.

VIII. Felhatalmazom az orvostudományi karok dékánjait, hogy a háborús szolgálatból visszatért orvostanhallgatóknak, akikre nézve az eddig már megadott kedvezmények önként értetőleg változatlanul érvényben maradnak, két szabálytalan (esetleg egy rendkívül és egy szabálytalan) félévet saját hatáskörükben beszámíthassanak.

IX. A gyógyszerészek kedvezményeit a következőkben állapítom meg:

a) azoknak a gyógyszerészjelölteknek, akik gyakornoki idejük előtt vonultak be hadiszolgáltatukra, gyakornoki idejükből egy évet elengedek; továbbá elengedek segédi idejükből is egy évet.

b) Azoknak, akik gyakornoki idejük kitöltése után vonultak be hadiszolgáltatukra, ez a szolgálati idejük a segédi időbe is beszámítandó, úgy azonban, hogy az approbációs vizsga előtti egy évi okleveles segédi szolgálatot mindenkinek teljes egészében kell eltöltenie.

Önként értendő, hogy senki közül nem részesíthető nagyobb kedvezményben, mint amekkora veszteség érte -katonai szolgálata következtében.

X. A műegyetemi hallgatók az 1918/19. tanévben 1919. március 30-ig vehetők fel; a második félévben jelentkezők tartoznak katonai szolgáltatuk megszűnte után négy héten belül beiratkozni és késedelmüket igazolni. A második félév sikeres hallgatása egymagában is egész tanévnek számít anélkül, hogy az külön kedvezménynek volna tekinthető.

A műegyetemen az 1918/19. és az 1919/20. tanév befejezése után tehát 1919. és 1920. nyarán pótszemeszter fog tartatni, amely, egy egész tanév összevont tananyagára terjed ki.

A legalább 24 havi katonai szolgálatot teljesítő hallgatók a szigorlati tárgyakból a kollokválás kötelezettsége alól felmentetnek, ha ezeket a tárgyakat hallgatták.

A legalább 24 havi katonai szolgálatot teljesített hallgatókra nézve a szervezeti szabályzatnak az első szigorlat letétele időpontjával kapcsolatos, a 37. §-ban foglalt megszorításai hatályon kívül helyeztetnek.

Az eddig nyújtott tanulmányi kedvezmények fenntartatnak, de a kedvezmények összesége folytán sem tehet ki a tanulmányi idő megrövidítése egy évnél többet.

Budapesten, 1918. évi november hó 21-én.

Lovásszy s. k.”

[Sine nomine] (1918t): *Magyarországi Rendeletek Tára*. 52. folyam. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest. 2874–2877.

11. A Középiskolai Tanítóképző Főiskola Szevezeti Szabályzata. Javaslat.

„I. A Főiskola feladata és vezetése.

1) A középiskolai tanítóképző főiskola arról gondoskodik, hogy a középiskolai tanítói pályára készülő főiskolai hallgatók a hivatásuk szempontjából és továbbképzésük érdekében megkívánt szakszerű tudományos képzettséget és gyakorlati készséget rendszerű tanulmányi rendben megszerezhessék. A jelöltek tudományos szakképzésére és didaktikai és methodikai ismereteik megszerzésére az egyeteme, a műegyetem és a főiskola előadásai, a gyakorlati képzésre a főiskola pedagógiai vezetése mellett gyakorló középiskola szolgálnak.

A tanítóképző főiskola gondoskodik arról, hogy a jelöltek

- a) az egyetemi előadások és gyakorlatok keretében minden szakban rendszeres elméleti és gyakorlati tanfolyamot végezthessenek,*
- b) a középiskolai tanulmányi anyag szakszerű és methodikai feldolgozása céljából főiskolai előadásokat hallgathassanak;*
- c) képzettségük megszilárdítása és az egyetemi előadások kellő feldolgozása céljából a tanítóképző hatósága alatt álló repetitorok gyakorlataiban résztvehessenek;*
- d) a szakképzettségük érdekében szükséges modern nyelveket lektorok segítségével megtanulhassák;*
- e) az erre a célra szolgáló gyakorló középiskolákban vezető tanárok melltt önálló tanítói munkaságra készülhessenek.*

2) A tanítóképzés céljára szolgálnak:

- a) a tanítójelöltek számára megállapított tanulmányi rend értelmében tartott egyetemi és főiskolai előadások és gyakorlatok;*
- b) az iskolai gyakorlat megszerzésére szolgáló gyakorló iskolák;*
- c) tanítójelöltek számára létesítendő internátusok, könyvtárak.*

3) A tanítóképző főiskola ügyeit vezetik:

a) az elnök

b) az igazgató

c) a helyettes-igazgató

d) a tanítótestület.

4) A tanítóképző főiskola élén az elnök áll, aki az intézetet vezeti és a hatóságokkal szemben képviseli, a Közokt. Népbiztosság intézkedéseit végrehajtja.

5) Az igazgató az elnököt akadályoztatása esetén helyettesíti, a főiskola egész ügyvitelét és pedagógiai vezetését intézi.

6) A helyettes igazgató az igazgatót akadályoztatása esetén mindenben helyettesíti.

7) Tanácsadó tagok. A Közokt. Népbiztosság az egyetemi professzorok közül az egyetemmel való állandó kapcsolat fenntartására tanácsadó tagokat nevez ki, akik a tanító testület szaktanácskozásaira meghívandók.

8) Megbízott előadók. Egyes, a tanítóképzést szolgáló főiskolai előadások tartásával a testület javaslatára a Közokt. Népbiztosság megbízhat egy-egy évre egyes egyetemi, műegyetemi professzorokat, más fő- vagy középiskolai tanítókat, akik a szaktanácskozásokban is részt vesznek. Viszont a főiskola tanítói megbízhatók egyes egyetemi előadások tartásával, melyekre a jelöltek tudományos képzése szempontjából van szükség.

9) A tanítótestület feladatai:

a) Az egyes szakok számára az illető szakok egyetemi professzorainak közreműködésével a tanítójeltek számára egyetemi tanulmányaik egész idejére a hallgatók előadások és végzendő gyakorlatok tekintetében irányadó tanmenetet állapít meg.

b) A hirdetett egyetemi előadások figyelembe vételével gondoskodik a tanítóképzés szempontjából még szükséges előadások tartásáról, vagy javaslatot tesz a Közokt. Népbiztosságnak, hogy esetleg ilyen egyetemi és főiskolai előadások tartására megbízást adjon.

c) Javaslatot tesz a tanítóképzés szempontjából szükséges repetitorok és lektorok alkalmazásáról.

d) A tanítóképzés bármilyen ügyében a Népbiztosságnak javaslatokat tesz.

10) A Tanítótestület tagjait az elnök, az igazgató és a testület együttes tanácskozásának meghallgatása után a Közoktatásügyi Népbiztos nevezi ki.

11) A tanítótestület minden egyes tagjának feladata, hogy a középiskolai tanító pályára készülő jelölteket a maga szaktárgyaiban irányítsa, tanáccsal, útbaigazítással ellássa s őket tanulmányaikkban s tudományos munkásságukban támogassa. E célból hetenként legalább egy-egy állandó órát tűz ki a jelöltek fogadására.

12) A főiskolai tanítók kötelesek heti 6 óra előadásra vállalkozni s azonkívül még heti hat órában a vezetőségükre bízott jelöltekkel szemináriumi vagy laboratóriumi munkásság keretében foglalkozni.

13) A főiskola pedagógiai munkásságának kiegészítése céljából alkalmazott repetitorok és lektorok nem tagjai a tanítótestületnek, csak a szaktanácskozásokon vesznek részt. A repetitorok és lektorok elfoglaltsága a középiskolai tanítókéval egyezik.

14) A tanítójelöltek tudományos képzése az egyetemen (műegyetemen) történik. Kötelesek tehát az egyetemi szabályoknak megfelelően az egyetemre (műegyetemre) beiratkozni, ott szaktárgyaikkból, valamint filozófiából és pedagógiából előadásokat hallgatni s az egyetemen szemináriumi és laboratóriumi munkásságban részt venni.

15) *A Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanítói, hogy a jelöltek tudományos munkásságát figyelemmel kísérhessék, az egyetemi szemináriumok és intézetek vezetőivel közösen megállapítandó módon részt vesznek az intézetek munkásságában.*

16) *Hogy az egyetem és a Középiskolai Tanítóképző Főiskola együttes munkája minél eredményesebb legyen, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanítói szakcsoportonként az illető tudományoszakokat előadó egyetemi professzorokkal együtt félévenként közös tanácskozást tartanak s megbeszélik a következő iskolai évben tartandó előadások tervezetét.*

17) *A Középiskolai Tanítóképző Főiskola külön tanítóival, könyvtárával, szemináriumai-val, laboratóriumai-val kiegészíti a középiskolai tanítás szempontjából a jelöltek egyetemi tanulmányait. A főiskolai előadások az iskolai tanítás szempontjából feldolgozzák a középiskolai tanulmányok egész anyagát s szemináriumi és laboratóriumi munkásság útján alkalmat adnak a jelöltnak arra, hogy szaktárgyainak egyes részleteivel behatóan foglalkozhasson.*

18) *A Középiskolai Tanítóképző Főiskola gondoskodik arról is, hogy a jelölteknek alkalmuk legyen megismerkedni szaktárgyaik tanításának módszereivel s alkalmat nyújt a pedagógiai gyakorlat megszerzésére az erre a célra kijelölt gyakorló középiskolákban.*

19) *A Középiskolai Tanítóképző Főiskola gondoskodik a már állásban levő középiskolai tanítók továbbképzéséről is, csak időközönként ebből a célból szabadságot kapnak s a főiskola vezetése alatt rendezett külön tanfolyamok útján lépést tarthatnak szaktudományuk haladásával.*

II. A főiskola tagjai.

1) *Mindenki, aki középiskolai tanítói oklevelet akar szerezni, köteles a Középiskolai Tanítóképző Főiskolába beiratkozni s tanulmányi rendben megállapított szaktanulmányokkal az egyetemen és a főiskolán s a megbízott iskolai gyakorlatokkal az erre a célra kijelölt gyakorló iskolában összesen 10 félévet eltölteni s a megkövetelt képesítő vizsgákat letenni.*

Képesítő vizsgálatra csakis a tanítóképző főiskola tagjai bocsáthatók, ha az előírt követelményeknek megfeleltek. (Átmeneti intézkedés. Azok a tanítójelöltek, akik az 1918–1919 iskolai év végéig legalább 7 félévet elvégeztek, szakvizsgálatot tehetnek, anélkül, hogy a főiskola tagjai lennének.)

2) *A Középiskolai Tanítóképző Főiskola tagja lehet bármely középiskolát végzett növendék, aki a középiskolai tanítói pályára akar lépni.*

A felvétel alkalmával az igazgató a jelölt által választott szaktárgyak főiskolai tanítóival együtt bírálja el, vajjon a jelöltnek végzett tanulmányai elégségesek-e ahhoz, hogy szaktárgyaiban kellő haladást tanúsíthasson. Szükséges esetén megjelölik, milyen kiegészítő tanfolyamokat kell az illetőnek a főiskolán hallgatnia s megszabják, mily tárgyból és mikor kell kiegészítő vizsgálatot tennie. Ugyanily módon, egyénenként történő személyes elbírálás alapján vehető fel a főiskola tagjai közé elemi vagy polgári iskolai oklevéllel bíró tanító, sőt esetleg minden középiskolai vagy szakiskolai előképzettség nélkül is az oly kiváló gyakorlati szakmunkás, aki középiskolai tanítói pályára óhajt lépni.

3) *A felvétel módja:*

A középiskolát végzett növendék az egyetemi beiratkozást megelőzőleg, iskolai végbizonyítványával a beiratkozásra kitűzött napokon a hivatalos órákban jelentkezik a főiskola irodájában, a szükséges adatokat (kor, végzett tanulmányai, választott szaktárgyak) a jelentkező lapon kitölti s a nevére szóló jelentkezőkönyvet átveszi. Ezzel a főiskola igazgatójánál jelentkezik.

4) Az igazgató a jelentkezőt véglegesen felveszi s a választott szaktárgyainak megfelelően beosztja a főiskola illető szaktanítóíhoz, akik neki a szükséges felvilágosítást s szaktárgyaira vonatkozó tájékoztatást megadják s kijelölik számára a főiskola tanmenetének megfelelően az egyetemen (műegyetemen) és a főiskolán hallgatandó előadásokat és esetleg szükséges kiegészítő tanfolyamokat. A jelöltnek a köteles előadásokon kívül választott egyetemi (műegyetemi) előadásokra vonatkozólag is tanáccsal szolgálnak.

Minden új félév elején ugyanilyen módon jelentkeznek az igazgatónál és a szaktanároknál.

5) A középiskolai előképzettség nélkül felvételt kérő vagy más főiskolákról átlépni óhajtó jelöltek az igazgatónál írásban adják be ebbeli kérésüket, megjelölve eddigi tanulmányaik irányát és körét. Az igazgató az illető jelölt részéről választott szaktárgyak főiskolai tanítóival együtt szóbeli kollokvium útján igyekszik meggyőződést szerezni arról, vajjon a jelölt képzettsége elégséges-e ahhoz, hogy szaktárgyaiban kellő haladást tanúsíthasson, tehát felvehető-e a főiskolára. Szükséges esetén kiegészítő tanfolyamok hallgatására utasítható, vagy pedig a felvételt egészen meg is lehet tagadni. Ha a bizottság a felvételt határozza el, a felvétel módja ugyanaz, mint más jelölteknel.

6) A főiskola minden tagja köteles a tudományegyetem bölcsészeti karára beirakozni, a kijelölt előadásokat rendszeresen hallgatni, s a szaktárgyaiknak megfelelő szeminárium és laboratóriumi gyakorlatokban szorgalmasan részt venni. Amennyiben ezt elmulasztja, a tanítóttestület őt a főiskolai tagok sorából törölheti.

A jelölt köteles a főiskola részletes tanmenetében kötelezően előírt előadások mindegyikéről kollokviumra jelentkezni s az egyetemen az előadásokból és gyakorlatokból nyert előmeneteli jegyeket a szaktanárnak bemutatni. Abban a félévben, midőn a jelölt alap- vagy szakvizsgálatot tesz, fel van mentve a kollokviumok alól.

6) Minden jelölt két oly szaktárgyak választ tanulmányai tárgyául, melyet a középiskolákban tanítanak.

A középiskolai tanítás szempontjából ajánlatos szakcsoportok a következők:

- 1) A magyar nyelv és irodalom kapcsolatban egy élő idegen nyelvvél és irodalommal.
- 2) Két élő idegen nyelv és irodalom.
- 3) A latin nyelv és irodalom kapcsolatban a magyar vagy egy idegen nyelvvél és irodalommal. (Szaktárgyul választható minden élő idegen nyelv, melyet a középiskolában tanítanak.)
- 4) Történelem és földrajz.
- 5) Történelem és bármely nyelv és irodalom.
- 6) Földrajz és biológia
- 7) Földrajz és földtan (ásványtan).
- 8) Biológia és vegytan.
- 9) Földrajz és természettan.
- 10) Természettan és vegytan.
- 11) Mennyiségtan és természettan.
- 12) Filozófia és bármely más szaktárgy.

A nyelvi és irodalmi szakcsoporthoz vehető még egy harmadik nyelv s bármely szakcsoporthoz mint harmadik tárgy, választható a filozófia, s a 4–9. szakcsoportokhoz a szociológia.

Az itt elsoroltakon kívül más szakcsoportok is választhatók a Középiszkolai Tanítóképző Főiskola tanítótestületének hozzájárulásával.

13) Aki a szakvizsgálat letétele után egy harmadik szaktárgyból is képeztést akar szerezni, vizsgálatra bocsátható anélkül, hogy továbbra is a főiskola tagja maradjon. Ha azonban Budapesten marad, mint rendkívüli tag a főiskolán folytathatja tanulmányait ebből a harmadik szaktárgyból.

14) A főiskola tanítótestülete megállapítja minden egyes szaktárgy részletes tanmenetét s kijelöli minden egyes évfolyam számára a hallgatandó előadásokat. A tanmenet oly módon állapítandó meg, hogy az első év főleg arra szolgáljon, hogy a jelölt megszerezze azt a tudományos alapvetést, mely képessé teszi őt szaktudományának elsajátítására és önálló munkásságra. A második és harmadik év mind több szabadságot nyújtson a jelölt számára tanulmányai irányának megválasztásában. A negyedik év egyetemi tanulmányainak befejezésére szolgáljon s nyújtson időt a képezítő vizsgálatra való előkészülésre. A szaktanulmányokkal párhuzamosan kell a jelöltnek a tanítói pályához szükséges filozófiai, pedagógiai és szociológiai tanulmányokkal is foglalkoznia.

III. A jelöltek iskolai gyakorló működése.

1) A Középiszkolai Tanítóképző Főiskola feladata, módot nyújtani a tanítójelölteknek, hogy szakterületeikben való jártasságuk és tudományos képzettségük mellett, kellő pedagógiai ismereteket és didaktikai és methodikai készségeket szerezhessenek, mielőtt a tanítói pályán önálló működésüket megkezdik. Erre a célra szolgálnak egyrészt az egyetemen és a főiskolán hallgatott pedagógiai előadások, másrészt a gyakorló középiskolákban vezető-tanító mellett végzett tanítói gyakorlat.

2) A Középiszkolai Tanítóképző Főiskola tanulmányi rendje az egyetemen és a főiskolán szaktanulmányokkal eltöltött évek során is már a 3. és 4. ében módot nyújt arra, hogy a főiskolák tanítóinak útmutatása mellett, egyes erre a célra kijelölt elemi és középiskolákban a jelöltek betekintést nyerhessenek szakterületeik tanításának menetébe és módszerébe. Szükséges, hogy a jelöltek az elemi iskola különböző osztályait időnként meglátogassák s az iskola szervezetét, tanulmányi rendjét megismerjék, hogy majdan, mint középiskolai tanítók ismerjék tanítványaik előtanulmányait, s a már az előbbi években szerzett ismeretekre építsék további munkájukat.

3) A Közokt. Népbiztosság kijelöli azokat a középiskolákat, melyek a tanítójelöltek gyakorlati kiképzésére szolgálnak s a Középiszkolai Tanítóképző Főiskola vezetőségének meghallgatása után nevez ki az intézet tanítói közül a vezető tanítókat, akik mellett a jelöltek gyakorló évüket töltik. A szakvizsgálat letétele után a jelöltek egy ily gyakorló középiskolában, vezető tanító mellé beosztva kezdik meg tanítói működésüket.

4) A tanítójelöltek a gyakorló év ideje alatt is rendes tagjai a Középiszkolai Tanítóképző Főiskolának s a főiskola vezetése és hatósága alá tartoznak, tehát éppúgy jelentkezniük kell felvételre az iskolaév elején, mint az előző években s hallgathatják az egyetemen, vagy a főiskolán a tanulmányaik kiegészítéséhez esetleg szükséges közgazdasági és szociológiai előadásokat.

5) A gyakorló jelölteket a szakvizsgálat letétele után a Közokt. Népbiztosság középiskolai ügyosztálya osztja be valamely gyakorló iskolába az ott működő vezető tanárok mellé. A jelölt mindkét

szaktárgyából legalább egy-egy osztály tanítását vállalja, legfeljebb heti 10 órával. Időnként köteles szaktárgyai körében más osztályok tanítási óráit is látogatni, a tanítótestület tanácskozásain s az iskola mindenféle közös munkásságában részt venni. A vezető szaktanító bevezeti a jelöltet a tanítás menetébe, megbeszéli velük az egyes órák anyagát s a követendő módszert s lehetőleg már a második hónap folyamán önálló tanításra bocsátja, azonban óráin ezentúl is jelen van s tanácsaival, útbaigazításaival állandóan támogatja. A gyakorló jelöltek működéséről mindegyik gyakorló középiskola vezetője december és május hó folyamán jelentést tesz a Középiskolai Tanítóképző Főiskola igazgatóságának.

6) A Középiskolai Tanítóképző Főiskola szaktanítói időnként meglátogatják az illető gyakorló iskolában a jelöltek előadásait s esetleges észrevételeiket egyszer szaktárgyanként az összes jelöltekkel s vezető-tanítókkal közös tanácskozást tartanak. A rokonszakok tanítói ezeket a tanácskozásokat együtt is tarthatják.

7) A jelöltek a gyakorló év alatt a középiskolai tanítót megillető kezdőfizetésben részesülnek. A vezetőtanítók külön jutalmazása iránt a Közokt. Népbiztosság esetről-esetre intézkedik.

275/1918–1919. Balassa József a középiskolai tanítóképző főiskola igazgatójának felterjesztése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola szervezeti szabályzatáról. Budapest, 1919. július 16. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

12. Táblázatok

A pesti egyetem bölcsészkarai előadásait látogató hallgatók létszáma		
Tanév	Bölcsészkar látogató hallgatók száma	A beiratkozott bölcsészkarai hallgatók létszáma
1851/1852	80	5
1852/1853	83	4
1853/1854	90	7
1854/1855	99	25
1855/1856	124	42
1856/1857	128	37
1857/1858	30	7
1858/1859	34	8
1859/1860	41	8
1860/1861	10	9

2. táblázat: A pesti egyetem bölcsészkarai előadásait látogató hallgatók létszáma az 1851/1852–1860/1861. tanévekben.¹⁰⁸⁷

A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Elnök	Purgstaller József	A magyarországi kegyesrendi rendtartomány főnöke,
Klasszika-filológia	Télfy Iván	egyetemi rendkívüli tanár
Történelem-földirat	Reisinger János	piarista rendi áldozópap, a történelem nyilvános rendes tanára
Mennyiségtan	Petzval Ottó	bölcsészkarai dékán, a felsőbb mennyiségtan nyilvános rendes tanára
Természettan	Jedlik Ányos	bencés rendi áldozópap, a természettan nyilvános rendes tanára
Természettudomány	Szabó József	az ásványtan helyettes tanára
Bölcsészet	Horváth Cyrill	piarista rendi áldozópap, a bölcsészet helyettes tanára
Magyar nyelv és irodalom	Toldy Ferenc	az egyetemi könyvtár igazgatója, a magyar nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
Pedagógia és methodológia	Róder Alajos	esztergomi kanonok, a vallás és felsőbb neveléstudomány nyilvános rendes tanára ¹⁰⁸⁸

3. táblázat: A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett 1862-ben kinevezett Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány tagjai.¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁷ Az egyetem bölcsészkarának előadásait és a rendes, beiratkozott hallgatók Szentpétery Imre (1935) által közreadott adatait közli: *Sasbegyi*, 1974. 89. Az 1857/1858. tanévre vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1858a. 39. Az 1858/1859. tanévre vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1859a. 41. Az 1859/1860–1860/1861. tanévre vonatkozó rendes bölcsészeti hallgatók adatait közli: [*Sine nomine*], 1861r. 23.

¹⁰⁸⁸ A vizsgáló bizottság tagjaira vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1862a. 1–7.

¹⁰⁸⁹ 52.445/1862. VII. A Magyar Királyi Udvari Kancellária rendeletének közzététele Purgstaller József részére, a pesti egyetem tanácsának, illetve valamennyi tankerületi főigazgatójának és gimnáziumi igazgatójának. Buda, 1862. augusztus 12. MNL OL D 220. VII. 262. csomó, 35. tétel (1861–1866). Szabályrendeletek.

A Műegyetem egyetem mellett működő Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Elnök	Sztoczek József	A Műegyetem igazgatója
Nyelvek, történelem- Földirat	Conlenger Károly	számadástan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Ney Ferenc	pesti főreáliskolai igazgató, a magyar nyelv és irodalom rendes tanára
Mennyiségtan-természettan		
a) Mennyiségtan	Weiss János	felsőbb mennyiségtan és leirati mértan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Kruspér István	iparműtan és a gyakorlati mértan műegyetemi nyilvános rendes
b) Ábrázoló mértan, vonalarajzzal	Weiss János	felsőbb mennyiségtan és leirati mértan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Kruspér István	iparműtan és a gyakorlati mértan műegyetemi nyilvános rendes
	Schnedár János	a víz és útépítészettan műegyetemi nyilvános rendes tanára
c) Természettan az elméleti erőműtannal	Jedlik Ányos	bencés rendi áldozópap, a természettan tudományegyetemi nyilvános rendes tanára
	Schenzl Guidó	a budai főreáliskola igazgatója
d) Géptan	Weiss János	felsőbb mennyiségtan és leirati mértan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Kruspér István	iparműtan és a gyakorlati mértan műegyetemi nyilvános rendes
e) Természetrajz	Nendtvich Károly	a vegytan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Kovács Gyula	az állattan, az összehasonlító bonctan és a növénytan tudományegyetemi helyettes tanára
f) Vegytan	Nendtvich Károly	a vegytan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Than Károly	a vegytan tudományegyetemi nyilvános rendes tanára
	Preiss Mór	a vegytan pesti főreáliskolai rendes tanára

4. táblázat: A Műegyetem mellett 1863-ban kinevezett Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány tagjai.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁹⁰ 41.940/1863. VI. A Magyar Királyi Helytartótanács tudomásul veszi a Kancellária döntését, illetve gondoskodik a szabályzat közzétételéről. Buda, 1863. május 13. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

A Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány rovatos táblája	
A vizsgálatra és a jelöltre vonatkozó adatok	Bejegyzések
1) A jegyzőkönyv száma	
2) A jelölt neve, születése	
3) Folyamodásának kelte, és érkezése	
4) A vizsgálat tárgya és a tanítás nyelve	
5) Az otthoni dolgozat kiadása	
6) Az otthoni dolgozat beküldése és megítélése	
7) A zárthelyi dolgozat napja	
8) A zárthelyi dolgozat megítélése	
9) A szóbeli vizsgálat napja és tárgya	
10) A próba lecke napja	
11) A vizsgálat eredménye és a képesítési bizonyítvány kelte.	

5. táblázat: A Gymnasiumi tanárvizsgáló Bizottmány „rovatos táblája”¹⁰⁹¹

A pesti egyetem bölcsészkarai előadásait látogató, illetve sikeres tanárvizsgálatot tett hallgatók létszáma			
Tanév	Bölcsészkar látogató hallgatók száma	A beiratkozott bölcsészkarai hallgatók létszáma	Sikeres gimnáziumi tanárvizsgálatot tett hallgatók
1861/1862 I.	31	13	n.a.
1862/1863	31	18	n.a.
1863/1864	53	34	n.a.
1864/1865	69	46	30 ¹⁰⁹²
1865/1866	90	59	61 ¹⁰⁹³
1866/1867	104	86	50 ¹⁰⁹⁴
1867/1868	111	91	n.a.
1868/1869	124	108	n.a.
1869/1870	127	112	n.a.
1870/1871	177	160	n.a.
1871/1872	192	181	50

¹⁰⁹¹ A Rovatos Táblában szereplő elemeket közli: 1138/1869. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmány elnökének levele a Helytartótanácsához rovatos tábla átküldéséről. Pest, 1869. november 2. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁰⁹² 1098/1865. Purgstaller József a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmány elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához a tanárvizsgálatot teljesített jelöltekről. Pest, 1865. augusztus 1. MNL OL D 220. VII. 145. csomó, 14. tétel (1862–1865).

¹⁰⁹³ 1766/1866. Toldy Ferenc a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmány ideiglenes helyettes elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához a tanárvizsgálati időszakok meghatározása ügyében. Pest, 1866. szeptember 15. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁰⁹⁴ Az adat csak becslés, ugyanis a bizottság elnöke azt jelezte a Helytartótanácsnak, hogy legalább 50 jelölt jelentkezésére számít. 1766/1866. Toldy Ferenc a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottmány ideiglenes helyettes elnökének levele a Magyar Királyi Helytartótanácsához a tanárvizsgálati időszakok meghatározása ügyében. Pest, 1866. szeptember 15. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

A pesti egyetem bölcsészkarai előadásait látogató, illetve sikeres tanárvizsgálatot tett hallgatók létszáma			
1872/1873	270	253	46
1873/1874	320	244	91
1874/1875	392	305	55

6. táblázat: a bölcsészeti kar hallgatóinak száma az 1861/1862–1874/1875. tanévekben¹⁰⁹⁵

A budapesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány az 1874/1875. tanévben		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Elnök	Sztoczek József	műegyetemi nyilvános rendes tanár
Klasszika-filológia	Télfy Iván	egyetemi nyilvános rendes tanár
Történelem-földirat	Kerékyártó Árpád	a magyar történelem nyilvános rendes tanára
	Somhegyi Ferenc	a piarista rend főnöke, a világtörténelem nyilvános rendes tanára
	Hunfalvy János	az egyetemes összehasonító földrajz nyilvános rendes tanára
Mennyiségtan	Petzval Ottó	bölcsészkarai dékán, a felsőbb mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	Kondor Gusztáv	az elemi mennyiségtan nyilvános rendes egyetemi tanára
Természettan	Jedlik Ányos	bencés rendi áldozópap, a kísérleti természettan nyilvános rendes tanára
Természetrajz	Jurányi Lajos	az egyetemi növénykert igazgatója, a növénytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Margó Tivadar	az állattan és összehasonlító bonctan nyilvános rendes egyetemi tanára
Bölcsészet	Horváth Cyrill	piarista rendi áldozópap, a bölcsészet helyettes tanára
Német nyelv és irodalom	Heinrich Gusztáv	a német nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Olasz nyelv és irodalom	Messi Antal	az olasz nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára

¹⁰⁹⁵ Az 1861/1862–1865/1866. tanévek között a bölcsészeti kar összes hallgatóinak számát közli: *Sashegyi*, 1974. 89.; Az 1861/1862. tanévre vonatkozó beiratkozott hallgatókat közli: [*Sine nomine*], 1862r. 28–29. Az 1862/1863. tanévre beiratkozottakat közli [*Sine nomine*], 1863r. 8. Az 1863/1864. tanévre beiratkozott hallgatókat közli [*Sine nomine*], 1864r. 22–23. Az 1864/1865. tanévre beiratkozott hallgatókat közli: [*Sine nomine*], 1865r. 10. Az 1866/1867. tanévre vonatkozó beiratkozott hallgatókat közli: [*Sine nomine*], 1866r. 12. Az 1866/1867. tanévre vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1867r. 15. Az 1867/1868. tanévre vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1868r. 23. Az 1868/1869. tanévre vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1869a. 44–45. Az 1869/1870. tanévre vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1870a. 42–43. Az 1870/1871. tanévre vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1871a. Az 1871/1872. tanévre vonatkozó adatokat közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1874. 567. Az 1872/1873. tanévre vonatkozó adatokat közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1875. 676. Az 1873/1874. tanévre vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1874a. 91.

A budapesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány az 1874/1875. tanévben		
Román nyelv és irodalom	Román Sándor	országgyűlési képviselő, a román nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Szláv nyelv és irodalom	Ferenc József	miniszterelnökség miniszteri titkára, a szláv nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
Magyar nyelv és irodalom	Toldy Ferenc	a magyar nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
Pedagógia és methodológia	Lubrich Ágost	a felsőbb neveléstan nyilvános rendes egyetemi tanára

7. táblázat: A budapesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottmány az 1874/1875. tanévben¹⁰⁹⁶

A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány adminisztratív ügyvitеле				
Feladattípusok	1865/1866 ¹⁰⁹⁷	1867/1868 ¹⁰⁹⁸	1868/1869–1869/1870 ¹⁰⁹⁹	1870/1871 ¹¹⁰⁰
Bizonyítványok kiállítás	8	7	22	19
Felterjesztések tisztázása/levélírás	21	40	61	55
Rovatos kimutatás vezetése	4	7	22	19
Iratok iktatása	végzett ilyen feladatot	163	459	214
Iratok expedálás	végzett ilyen feladatot	52	63	75
Házi feladványok másolása	15	16	27	3
Jutalomdíj (frt)	25	130	60	20

8. táblázat: A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottmány adminisztratív ügyvitelének bővülése és Nagy József díjnak jutalmazása 1865/1866–1870/1871

¹⁰⁹⁶ A kinevezett tanárok nevét és a tanszakokat közli: [*Sine nomine*], 1875a. 34.

¹⁰⁹⁷ Az adatokat közli: 14/1866. Sztoczek József a reáltanodai tanárvizsgáló bizottmány elnökének felterjesztése a M. kir. Helytartótanácsához Molnár Lajos jutalomdíja ügyében. Buda, 1866. december 30. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹⁰⁹⁸ Az adatokat közli: 57/1868. Sztoczek József műegyetemi igazgató, a reáltanári vizsgáló bizottmány elnökének levele a VKM-miniszterhez. Buda, 1868. augusztus 4. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹⁰⁹⁹ Az adatokat közli: Tv. reáb. 28/1871. Sztoczek József a reáltanári vizsgáló bizottmány elnökének levele a VKM-miniszterhez. Buda, 1871. március 8. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹¹⁰⁰ Az adatok csak a gimnáziumi rajztanárjelöltek vizsgálataival összefüggő adminisztratív terheket tartalmaznak, közli: Tv. gymn. rajztanár 25/1871. Sztoczek József a reált. vizsgáló bizottmány elnökének levele a VKM-miniszterhez. Buda, 1871. március 8. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság tagjainak elfoglaltsága, járandóságai		
Tanár	Honorárium összege (frt, krj)	Elfoglaltság (óra)
Schenzl Guidó	132, 86	53
Ney Ferenc	127, 20	51
Conlenger Károly	109, 50	44
Weiss János	94, 90	38
Kruspér István	91, 98	37
Nendtvich Károly	81, 76	33
Rustaházy Kálmán	56, 94	23
Schnedár János	21, 90	9
Preiss Mór	13, 14	5

9. táblázat: A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság tagjainak elfoglaltsága és honoráriumai, 1863–1868¹¹⁰¹

¹¹⁰¹ Rustaházy Kálmán a Műegyetem hitszónoka volt, vélhetően ő látta el a vallástamból vizsgázó katolikus jelöltek vizsgáztatását. 14.837/1871. III. ü. o. VKM: A reáltanárokat vizsgáló bizottság tagjainak 1863–1868-ig járó díjaink utalványoztatnak. Buda, 1871. június 28. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

12. TÁBLÁZATOK

Tanár	1866-1871 ¹⁰²						1871-1874				1874-1875						
	Honortium (frt, kraj)		Elfoglaltság (óra)		Elfoglaltság típusa 1863/1864-1864/1865 ¹⁰³		Honortium (frt, kraj)		Elfoglaltság (óra) ¹⁰⁴		Elfoglaltság típusa ¹⁰⁵		Honortium (frt, kraj)		Elfoglaltság (óra) ¹⁰⁶		
	Házi dolgozatok bírálati száma	Zárthelyi dolgozatok bírálati száma	Szobeli vizsgálatokon hány esetben jelent meg	Hány esetben volt elfoglalva összesen	Házi dolgozatok bírálati száma	Zárthelyi dolgozatok bírálati száma	Szobeli vizsgálatokon hány esetben jelent meg	Hány esetben volt elfoglalva összesen	Házi dolgozatok bírálati száma	Zárthelyi dolgozatok bírálati száma	Szobeli vizsgálatokon hány esetben jelent meg	Hány esetben volt elfoglalva összesen	Házi dolgozatok bírálati száma	Zárthelyi dolgozatok bírálati száma	Szobeli vizsgálatokon hány esetben jelent meg	Hány esetben volt elfoglalva összesen	
Contenger Károly	34,26	29	6	5	15	26	6,28	12	4	4	4	12	1,10	6	2	2	6
Kruspér István	50,79	43	4	3	5	12	9,43	18	6	4	4	16	0,18	1	1	0	1
Nendvich Károly	47,25	40	3	2	16	21	6,28	12	4	4	4	16					
Ney Ferenc	36,62	31	10	9	11	30	4,71	9	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	2,21	12	4	4	12
Schenzl Guidó	34,26	29	6	6	16	27											
Schneidár István	28,35	24	2	1	1	4	4,71	9	4	4	1	9					
Than Károly	36,62	31	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1,58	3	1	1	1	3	1,10	6	2	2	6
Weiss János	17,72	15	9	7	12	28	12,5	23	9	9	5	23	0,74	4	2	1	4
Csöngöhe Aladár	14,18	12	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.											
Szily Kálmán	3,35	3	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	7,86	15	4	6	3	15	0,92	5	3	1	5
Szandház Károly	1,18	1	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.											
Szenczek József	17,72	15	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	4,19	8	3	3	2	8	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Fölser István							29,85	57	23	23	11	57	3,13	17	6	6	5
Hofer Károly							26,70	51	9	9	23	57	4,23	23	4	4	15
Cherven Flóris							7,85	15	5	5	5	15	2,21	12	4	4	12
Lewin Jakab							1,58	3	1	1	1	3	0,56	3	1	1	3
Kriesch János							9,43	18	6	6	6	18	0,56	3	2	0	3
Kármán Mór													0,56	3	0	0	3

10. táblázat: A Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság tagjainak, és a vizsgálgalmakon résztvevő tanárok elfoglaltsága, juralomdíjuk, 1868-1875

¹¹⁰² Szandhááz Károlyról semmilyen bővebb adat nem áll rendelkezésre. Vélhetően nem is volt tagja a bizottságnak, hanem csak egy vizsgálkalmalon megjelent. Az adatok nem tartalmazzák az elfoglaltságok részletes kimutatását. 7590/1875. III. ü. o. A VKM Számvevőségének kimutatás a Reáltanodai Tanárvizsgálati Bizottság tanárainak, illetve a vizsgálkalmakon részt vett személyek honoráriumáról és elfoglaltságuk mértékéről az 1868–1871 közötti időszakban. Budapest, 1875. március 26. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹¹⁰³ Az 1862/1864–1864/1865. tanévi elfoglaltságok részletes kimutatását közli: 11/1865. Sztoczek József a reálszaki tanárjelöltek vizsgáló bizottmányának elnöke jelenti a Helytartótanácsnak a vizsgálatokat. Buda, 1865. november 7. MNL OL D 220. VII. 146. csomó, 14. tétel (1866–1867).

¹¹⁰⁴ Az elfoglaltságok mértékét és a honoráriumot megállapította: 17.621/1875. III. ü. o. A VKM Számvevőségének kimutatás a Reáltanodai Tanárvizsgálati Bizottság tanárainak, illetve a vizsgálkalmakon részt vett személyek honoráriumáról és elfoglaltságuk mértékéről az 1871–1874 közötti időszakban. Budapest, 1875. július 17. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹¹⁰⁵ Az elfoglaltságokról adatokat közöl: 480/1875. Sztoczek József a reáltanodai vizsgáló bizottság elnökének feltejesztése a VKM–miniszterhez a vizsgálóbizottsági tagok munkájáról. Budapest, 1875. május 20. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹¹⁰⁶ Az elfoglaltságok mértékét és a honoráriumot megállapította: 24.704/1876. III. ü. o. A VKM Számvevőségének kimutatás a Reáltanodai Tanárvizsgálati Bizottság tanárainak, illetve a vizsgálkalmakon részt vett személyek honoráriumáról és elfoglaltságuk mértékéről az 1874–1875 közötti időszakban. Budapest, 1876. október 10. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

¹¹⁰⁷ Az elfoglaltságokról az adatokat közli: Tv. 274/1876. Sztoczek József az országos középtanodai vizsgáló bizottság elnökének levele a VKM–miniszterhez a vizsgálati díjak kifizetése ügyében. Budapest, 1876. április 6. MNL OL K 636. 198. doboz, 30. tétel (1925).

A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezde 1870 augusztusában kinevezett tanári kara		
Funkció/ Szakcsoport	Kinevezett személy	Titulus
Igazgató	Nékám Sándor	bölcsészkarai dékán, betűszámтан, az elemző mértan nyilvános rendes tanára, az állami számviteltan helyettes tanára
Ó-classica nyelvészet és irodalmi osztály	Télfy Iván	a klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Szepesi Imre	piarista rendi áldozópap, a római klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
Történelem-földrajz	Reisinger János	piarista rendi áldozópap, a történelem nyilvános rendes tanára
	Somhegyi Ferenc	a piarista rend magyarországi rendfőnöke, az egyetemes történelem nyilvános rendes egyetemi tanára
	Hunfalvy János	az összehasonlító földrajz tanára
Mennyiségtan és természettani szakosztály	Petzval Ottó	a felsőbb mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	Nékám Sándor	az elemző mértan nyilvános rendes tanára, az állami számviteltan helyettes tanára
	Jedlik Ányos	bencés rendi áldozópap, a természettan nyilvános rendes tanára
	Than Károly	a vegytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Felsőbb természettanra egyelőre nem volt tanár kinevezve.	
Természetrizsi szakosztály	Margó Tivadar	az állat- és összehasonlító bonctan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Szabó József	az ásványtan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Jurányi Lajos	a növénytan nyilvános rendkívüli egyetemi tanára

11. táblázat: A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezde 1870 augusztusában kinevezett tanári kara¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁸ 4/1870 Nékám Sándor a gimnáziumi tanárképezde igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Pest, 1870. október 3. ELTE EL 15/b. 1. doboz, vegyes dosszié (1870–1873). A dokumentumot ugyancsak közli: Kiss, 1988. 14–15. A kinevezett tanárok titulusára vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1870a. 3–10.

A Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezde rendes és rendkívüli tagjainak megoszlása az egyes szakosztályok között 1870/1871–1872/1873 (fő)						
	1870/1871		1871/1872		1872/1873	
Szakosztály	Rendes tag	Rendkívüli tag	Rendes tag	Rendkívüli tag	Rendes tag	Rendkívüli tag
Klasszika-filológia	7	4	5	5	5	14
Földrajz-tört.	2	8	6	6	6	5
Mennyiség- természettan	5	6	6	6	7	5
Természetrajz	4	2	5	4	7	4
Összesen	18	19	22	21	25	28

12. táblázat: A Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezde rendes és rendkívüli tagjainak megoszlása az egyes szakosztályok között 1870/1871–1872/1873¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁹ Az adatokat közli: *Bartal*, 1873. 21–22.

A Magyar Királyi Középtanodai Tanárképződe és a pesti tudományegyetem bölcsészeti karának rendes és rendkívüli hallgatóinak felekezeti megoszlása az 1870/1871–1872/1873. tanévben (%)									
1870/1871			1871/1872			1872/1873			
Vallásfelekezet	Tanárképző Intézet	A pesti tudományegyetem bölcsészeti kara	Vallásfelekezet	Tanárképző Intézet	A pesti tudományegyetem bölcsészeti kara	Vallásfelekezet	Tanárképző Intézet	A pesti tudományegyetem bölcsészeti kara	
Római katolikus	75,67	73,58	Római katolikus	63,63	75,63	Római katolikus	58,49	61,38	
Görög katolikus	8,1	5,22	Görög katolikus	6,81	4,16	Görög katolikus	11,32	3,77	
Evangélikus	10,81	8,26	Evangélikus	9,09	9,36	Evangélikus	11,32	8,9	
Református	0	4,03	Református	9,09	7,05	Református	1,88	17,46	
Unitárius	0	0,89	Unitárius	9,09	0,78	Unitárius	5,66	0,9	
Izraelita	5,4	6,4	Izraelita	2,27	4,81	Izraelita	11,32	5,03	

13. táblázat: A Magyar Királyi Középtanodai Tanárképződe és a pesti tudományegyetem bölcsészeti karának rendes és rendkívüli hallgatóinak felekezeti megoszlása az 1870/1871–1872/1873. tanévben¹¹¹⁰

¹¹¹⁰ A tanárképző intézetre vonatkozó adatokat közli: *Bartal*, 1873. 21–22. Az egyetemi adatokat az 1870/1871. tanévre [*Sine nomine*], 1871a. 47., az 1871/1872. tanévre [*Sine nomine*], 1872a. 84.; az 1872/1873. tanévre [*Sine nomine*], 1873a. 89. közlik.

A KÖZÉPISKOLAI TANÁRI PROFESSZIÓ INTÉZMÉNYESÜLÉSÉNEK FOLYAMATAI

Az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1876/1877. tanévben kinevezet tagjai		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Elnök	Sztoczek József	műegyetemi nyilvános rendes tanár, a Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképezde igazgatója
Nyelvészet-történelem szakok		
Klasszika-filológia		
Görög nyelv és irodalom	Télfy Iván	a klasszika filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Ponori Thewrewk Emil	a klasszika-filozófia nyilvános rendes tanára
Latin nyelv és irodalom	Bartal Antal	a klasszika-filológia magántanára, a gyakorlóiskola igazgatója
Történelem és földrajz	Salamon Ferenc	a magyar történelem nyilvános rendes tanára
	Fraknoi Vilmos	áldozópap, MTA rendes tagja, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának őre
	Somhegyi Ferenc	a piarista rend főnöke, a világtörténelem nyilvános rendes tanára
	Hunfalvy János	az egyetemes összehasonító földrajz nyilvános rendes tanára
	Szabó József	az ásványtan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Cherven Flóris	a világtörténelem egyetemi magántanára, a pesti főgimnázium rendes tanára
Román nyelv és irodalom	Román Sándor	országgyűlési képviselő, a román nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Szláv nyelv és irodalom	Ferenc József	miniszterelnökség miniszteri titkára, a szláv nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
Német nyelv és irodalom	Heinrich Gusztáv	a német nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
	Felsmann József	pesti főreáliskolai tanár
Francia nyelv és irodalom	Hofer Károly	pesti állami főreáliskolai igazgató
Magyar nyelv és irodalom	Greguss Ágost	az esztétika nyilvános rendes tanára
	Gyulai Pál	a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
Bölcsészet	Horváth Cyrill	piarista rendi áldozópap, a bölcsészet nyilvános rendes tanára
Mennyiségtan-természettudományi szakokra		
Mennyiségtan	Petzval Ottó	bölcészkarai dékán, a felsőbb mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	Hunyady Jenő	az elemi mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Fölser István	mennyiségtan, ábrázoló geometrai nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Vész János Ármin	a felsőbb mennyiségtan, leirati mértan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	König Gyula	a mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára

Az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1876/1877. tanévben kinevezet tagjai		
Természettan	Eötvös Loránd	a felsőbb természettan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Szily Kálmán	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Schuller Alajos	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Vegyten	Than Károly	a vegyten nyilvános rendes egyetemi tanára
	Say Móricz	vegyten rendes tanára, a budai reáliskola igazgatója
Természettan	Jurányi Lajos	az egyetemi növénykert igazgatója, a növénytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Margó Tivadar	az állattan és összehasonlító bonctan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Szabó József	az ásványtan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Klein Gyula	a növénytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Krenner József Sándor	az ásványtan, földtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Kriesch János	az állattan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Pedagógia és methodológia	Lubrich Ágost	a felsőbb neveléstan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Kármán Mór	egyetemi magántanár, a gyakorló gimnázium rendes tanára

14. táblázat: Az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1876/1877. tanévben kinevezet tagjai¹¹¹¹

A budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán a női hallgatók létszámának változása 1896/1897–1900/1901. tanévekben (fő)		
Félévek	Rendes hallgató	Rendkívüli hallgató
1896/1897 I.	3	3
1896/1897 II.	3	3
1897/1898 I.	3	2
1897/1898 II.	4	4
1898/1899 I.	6	1
1898/1899 II.	8	8
1899/1900 I.	13	1
1899/1900 II.	13	2
1900/1901 I.	45	12
1900/1901 II.	48	8

15. táblázat: A női hallgatók létszámának változása 1896/1897–1900/1901. tanévekben¹¹¹²

¹¹¹¹ Az egyesített tanárvizsgáló bizottság tagjainak névsorát közli: Sztoczek József (1876): Az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1876/1877. tanévtől kinevezett tagjai. *Budapesti Közlöny*, 10. 104. 2981. A névsor kiegészítésre került Gyulai Pál személyével, aki az egyetemi almanach szerint szintén tagja volt a bizottságnak. ([*Sine nomine*], 1877a. 37.). A tudományegyetemi tanárookra vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1876. 35–36.; [*Sine nomine*], 1877a. 36–37. A műegyetemi tanárookra vonatkozó adatokat közli: *Kiss*, 2000. 25–42. Say Móriczra vonatkozó információkat közli: *Bricht*, 1896. 124.

¹¹¹² A női hallgatók számának változását közli: [*Sine nomine*], 1905r. 76–82. A Statisztikai Évkönyv kimutatása

A Budapesti és Kolozsvári Országos Tanárvizsgáló Bizottságok előtt tett tanárvizsgálatokról készült kimutatások az 1897/1898–1899/1900. tanévekben							
Év/Bizottság	Alapvizsgálatra jelentkezők száma	Sikeres alapvizsgálatok száma	Szakvizsgálatok száma	Sikeres szakvizsgálatok száma	Pedagógiai vizsgálatok száma	Sikeres pedagógiai vizsgálatok száma	Felső kereskedelmi iskolai vizsgálatra jelentkezők száma
1897/1898 Budapest	194	151	106	82	67	56	28
1897/1898 Kolozsvár	77	60	42	28	43	41	0
1898/1899 Budapest	215	166	134	109	67	56	46
1898/1899 Kolozsvár	81	63	48	34	31	31	0
1899/1900 Budapest	215	166	106	82	88	77	32
1899/1900 Kolozsvár	76	67	47	36	27	24	0

16. táblázat: A Budapesti és Kolozsvári Országos Tanárvizsgáló Bizottságok előtt tett tanárvizsgálatokról készült kimutatások az 1897/1898–1899/1900. tanévekben¹¹¹³

szerint már az 1895/1896. tanév II. félévében volt a bölcsészternak egy beiratkozott női hallgatója. A kötet által közreadott adatok eltérést mutatnak a táblázatban szereplő elemektől. E szerint az 1896/1897. tanév I–II. félévében 2-2, az 1897/1898. tanév I–II. szemeszterében 2-3, az 1898/1899. tanév I–II. félévében 4-4, végül az 1899/1900. tanév I–II. félévében 10-12 női hallgatója volt a bölcsészeti karnak (*Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1900. 366.).

¹¹¹³ Az adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1899. 350.; *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1900. 366.; [*Sine nomine*], 1899r. 42.; [*Sine nomine*], 1900r. 46.

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1890/1891–1895/1896. ciklusra kinevezett kinevezett tagjai		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Elnök	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes tanára
Ügyvezető alelnök	Hóman Ottó	budapest-vidéki tankerületi királyi főigazgató
Alelnök	Entz Géza	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára
Nyelvészet-történelem szakok		
Magyar nyelv és irodalom	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes egyetemi tanára
	Riedl Frigyes	IV. kerületi főreáliskolai tanár
Magyar nyelvészet	Simonyi Zsigmond	a magyar nyelvtudomány nyilvános rendes tanára
	Budenz József	az altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára
Magyar irodalom	Gyulai Pál	magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
Klasszika-filológia	Bartal Antal	a klasszika-filológia magántanára, a gyakorlóiskola volt igazgatója
	Ponori Thewrewk Emil	a klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Hóman Ottó	budapest-vidéki tankerületi királyi főigazgató
Német nyelv és irodalom	Heinrich Gusztáv	a német nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
	Alexander Bernát	pesti V. kerületi főreáliskolai tanár, egyetemi magántanár
Francia nyelv és irodalom	Hofer Károly	pesti állami főreáliskolai igazgató
Szláv nyelv és irodalom	Asbóth Oszkár	a szláv nyelvészet és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Olasz nyelv és irodalom	Messi Antal	az olasz nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Román nyelv és irodalom	Román Sándor	országgyűlési képviselő, a román nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
Történelem		
Magyar és egyetemes történelem	Ballagi Aladár	az újkori történelem nyilvános rendes, a magyar művelődéstörténet helyettes tanára
Magyar történelem	Kerékgyártó Árpád	a magyar történelem nyilvános rendes és az egyetemes történelem jogosított tanára
	Salamon Ferenc	a magyar történelem nyilvános rendes egyetemi tanára
Egyetemes történelem	Cherven Flóris	a világtörténelem egyetemi magántanára, a pesti főgimnázium rendes tanára
	Hampel József	az ókori történelem nyilvános rendkívüli tanára, a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség osztályának őre
Földrajz	Lóczy Lajos	az összehasonlító földrajz nyilvános rendes tanára
	Platz Bonifác	a zircz ciszterci rend budapesti papnevelő házának igazgatója

A Budapesti Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1890/1891–1895/1896. ciklusra kinevezett kinevezet tagjai		
Mennyiségtan-természettudományi szakokra		
Mennyiségtan	Kondor Gusztáv	az elemi mennyiségtan nyilvános rendes és a csillagászat helyettes tanára
	König Gyula	a mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Ábrázoló geometria	Fölser István	mennyiségtan, ábrázoló geometrai nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettan	Eötvös Loránd	a felsőbb természettan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Fröhlich Izidor	az elméleti természettan nyilvános rendes tanára, a kísérleti természettan jogosított tanára
	Schuller Alajos	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Vegytan	Than Károly	a vegytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Ilosvay Lajos	vegytan rendes műegyetemi tanára, a budai reáliskola igazgatója
Természetrajz		
Ásványtan	Krenner József Sándor	az ásványtan, földtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Szabó József	az ásványtan nyilvános rendes egyetemi tanára
Növénytan	Jurányi Lajos	az egyetemi növénykert igazgatója, a növénytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Klein Gyula	a növénytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Állattan	Entz Géza	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Margó Tivadar	az állattan és összehasonlító bonctan nyilvános rendes egyetemi tanára
Filozófia és pedagógia	Kármán Mór	egyetemi magántanár, a gyakorló gimnázium rendes tanára
	Pauer Imre	a bölcsészet nyilvános rendes és a pedagógia jogosított tanára
	Medveczky Frigyes	a bölcsészet nyilvános rendes és a pedagógia jogosított tanára

17. táblázat: A Budapesti Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1890/1891–1894/1895. ciklusra kinevezett tagjai¹¹¹⁴

¹¹¹⁴ A Budapesti Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1890/1891–1894/1895. ciklusra kinevezett tagjainak névsorát közli: [*Sine nomine*], 1890c. 2. A tudományegyetem részéről kinevezett tagok tudományos fokozatait közli: [*Sine nomine*], 1891a. 30–39.

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1895/1896–1900/1901. ciklusra kinevezett kinevezet tagjai		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Elnök	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes tanára
Ügyvezető alelnök	Hóman Ottó	budapest-vidéki tankerületi királyi főigazgató
Alelnök	Entz Géza	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára
Nyelvészet-történelem szakok		
Magyar nyelv és irodalom	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes egyetemi tanára
	Négyesy László	egyetemi magántanár
	Volf György	gyakorló főgimnáziumi igazgató
Magyar nyelvészet	Simonyi Zsigmond	a magyar nyelvtudomány nyilvános rendes tanára
	Szinnyei József	az altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára
Magyar irodalom	Gyulai Pál	magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
Klasszika-filológia	Bartal Antal	a klasszika-filológia magántanára, a gyakorlóiskola nyugalmazott igazgatója
	Ponori Thewrewk Emil	a klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Hóman Ottó	budapest-vidéki tankerületi királyi főigazgató
	Hegedűs István	a klasszika-filológia tudományegyetemi nyilvános rendes tanára
	Fiok Károly	evangélikus főgimnáziumi tanár
Német nyelv és irodalom	Heinrich Gusztáv	a német nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
	Alexander Bernát	tudományegyetemi rendkívüli tanár német nyelv és irodalmon, filozófián és pedagógián
	Petz Gedeon	evangélikus főgimnáziumi tanár, a német nyelvészet egyetemi magántanára
Francia nyelv és irodalom	Hofer Károly	pesti állami főreáliskolai igazgató
	Becker Fülöp Ágost	a francia nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Szláv nyelv és irodalom	Asbóth Oszkár	a szláv nyelvészet és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Olasz nyelv és irodalom	Messi Antal	az olasz nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Román nyelv és irodalom	Román Sándor	országgyűlési képviselő, a román nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
Történelem		
Magyar és egyetemes történelem	Ballagi Aladár	az újkori történelem nyilvános rendes, a magyar művelődéstörténet helyettes tanára
	Lánczy Gyula	a középkori egyetemes történelem nyilvános rendes tanára
	Marczali Henrik	a magyar történelem nyilvános rendes tanára
Magyar történelem	Kerékyártó Árpád	a magyar történelem nyilvános rendes és az egyetemes történelem jogosított tanára

A Budapesti Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1895/1896–1900/1901. ciklusra kinevezett kinevezet tagjai		
Egyetemes történelem	Cherven Flóris	a világtörténelem egyetemi magántanára, a pesti főgimnázium rendes tanára
	Hampel József	az ókori történelem nyilvános rendkívüli tanára, a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség osztályának óra
Földrajz	Kövesligethy Radó	a kozmográfia nyilvános rendkívüli tanára
	Platz Bonifác	a szegedi tankerület királyi főigazgatója
	Lóczy Lajos	az összehasonlító földrajz nyilvános rendes tanára
Mennyiségtan-természettudományi szakokra		
Mennyiségtan	Kondor Gusztáv	az elemi mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	König Gyula	a mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Scholtz Ágoston	a felsőbb mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	Suták József	piarista rendi főgimnáziumi, a mennyiségtan magántanára
Ábrázoló geometria	Fölser István	mennyiségtan, ábrázoló geometriai nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Töttösy Béla	az ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettan	Eötvös Loránd	a felsőbb természettan nyilvános rendes egyetemi tanára, MTA elnöke, Eötvös József Collegium curatora
	Fröhlich Izidor	az elméleti természettan nyilvános rendes tanára, a kísérleti természettan jogosított tanára
	Wittmann Ferenc	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Kémia	Than Károly	a vegytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Ilosvay Lajos	vegytan rendes műegyetemi tanára, a budai reáliskola igazgatója
Természetrajz		
Ásványtan	Krenner József Sándor	az ásványtan, földtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Koch Antal	a geológia és a paleontológia nyilvános rendes egyetemi tanára
Növénytan	Jurányi Lajos	az egyetemi növénykert igazgatója, a növénytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Klein Gyula	a növénytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Állattan	Entz Géza	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Margó Tivadar	az állattan és összehasonlító bonctan nyilvános rendes egyetemi tanára

A Budapesti Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1895/1896–1900/1901. ciklusra kinevezett kinevezett tagjai		
Filozófia és pedagógia	Kármán Mór	egyetemi magántanár, a gyakorló gimnázium rendes tanára
	Pauer Imre	a bölcsészet nyilvános rendes és a pedagógia jogosított tanára
	Medveczky Frigyes	a bölcsészet nyilvános rendes és a pedagógia jogosított tanára
	Alexander Bernát	tudományegyetemi rendkívüli tanár német nyelv és irodalmon, filozófián és pedagógián
	Böhm Károly	az evangélikus főgimnázium igazgatója, a kolozsvári egyetem nyilvános rendes filozófia tanára

18. táblázat: A Budapesti Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1895/1896–1900/1901. ciklusra kinevezett tagjai¹¹¹⁵

A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézetek létszáma az 1874/1875. tanévben		
Tagság típusa	Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképezde	Magyar Királyi Kolozsvári Középtanodai Tanárképezde
Előkészítő osztály	46	n.a.
Rendes tag	19	20
Rendkívüli tag	51	18
Vendég hallgatók	11	24
Összesen	127	72

19. táblázat: A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézetek létszáma az 1874/1875. tanévben¹¹¹⁶

¹¹¹⁵ A Budapesti Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1890/1891–1894/1895. ciklusra kinevezett tagjainak névsorát közli: [*Sine nomine*], 1895b. 1. A tudományegyetem részéről kinevezett tagok tudományos fokozatait közli: [*Sine nomine*], 1891a. 30–39.

¹¹¹⁶ A budapesti tanárképző intézetre vonatkozó adatokat közli: Sztoczek József (1874): A M. kir. Budapesti Középtanodai Tanárképezde tagjainak létszáma az 1874/1875. tanév elején. *Budapesti Közlöny*, 8. 273. 2196. A kolozsvári tanárképző intézetre vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*] (1875): Kimutatás a kolozsvári egyetemi tanárképezde működéséről az 1874/1875. tanévben. *Budapesti Közlöny*, 9. 226. 6519.

A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézetek létszámának változásai a bölcsészkarai hallgatóság létszámával összevetve				
Tanév	A Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképezde tanárjelölteinek létszáma	A Budapesti magyar kir. tudományegyetem bölcsészkarai hallgatóinak létszáma	A Magyar Királyi Kolozsvári Középtanodai Tanárképezde tanárjelölteinek létszáma	A Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Bölcsészeti, nyelv- és történettudományi karának hallgatóinak létszáma
1876/1877	85 ¹¹¹⁷	467 ¹¹¹⁸	n.a.	56
1877/1878	60 ¹¹¹⁹	464 ¹¹²⁰	n.a.	64
1880/1881	52 ¹¹²¹	329 ¹¹²²	n.a.	63
1881/1882	47 ¹¹²³	306 ¹¹²⁴	n.a.	62
1882/1883	48 ¹¹²⁵	257 ¹¹²⁶	n.a.	65
1883/1884	48 ¹¹²⁷ (69) ¹¹²⁸	218 ¹¹²⁹	16 (45)	65
1887/1888	76	257 ¹¹³⁰	24 ¹¹³¹	56
1888/1889	85 (9) ¹¹³²	307 ¹¹³³	40 (16)	61
1889/1890	78	345	47	87

- ¹¹¹⁷ Az adat magában foglalja az előkészítő osztály hallgatóit is, amelyet 19-en látogattak (*Sztoeczek*, 1877. 7243.).
- ¹¹¹⁸ Az 1876/1877. tanév II. felében a budapesti és kolozsvári egyetem bölcsészkarára beiratkozott rendes hallgatóira vonatkozó adatokat közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1879. VIII. 13–14.
- ¹¹¹⁹ Az előkészítő osztálynak 15 tagja volt (*Sztoeczek*, 1879. 6527.).
- ¹¹²⁰ Az 1877/1878. tanév II. felében a budapesti és kolozsvári egyetem bölcsészkarára beiratkozott rendes hallgatóira vonatkozó adatokat közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1881. VIII. 14.
- ¹¹²¹ Az adatokat közli: [*Sine nomine*], 1881. 11.
- ¹¹²² Az 1880/1881. tanév II. felében a budapesti és kolozsvári egyetem bölcsészkarára beiratkozott rendes hallgatóira vonatkozó adatokat közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1883. IX. 12–14.
- ¹¹²³ Az 1880/1881. tanévtől a tanrendek tanulsága szerint megszűntek az előkészítő osztályok ([*Sine nomine*], 1881. 6), az adatokat közli: *Sztoeczek*, 1882. 3.
- ¹¹²⁴ Az 1881/1882. tanév II. felében a budapesti és kolozsvári egyetem bölcsészkarára beiratkozott rendes hallgatóira vonatkozó adatokat közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1886a. IX. 13–14.
- ¹¹²⁵ Az adatok az 1882/1883. tanév első felére vonatkoznak, közli: [*Sine nomine*], 1882. 6.
- ¹¹²⁶ 1882/1883. tanév I. felében a budapesti és kolozsvári egyetem bölcsészkarára beiratkozott rendes hallgatóira vonatkozó adatokat közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1885. IX. 12–14.
- ¹¹²⁷ Az adatok az 1883/1884. tanév első felére vonatkoznak, közli: [*Sine nomine*], 1884. 6.
- ¹¹²⁸ A zárójelben közölt adat a rendkívüli, illetve vendéghallgatókat jelöli mind a budapesti, mind a kolozsvári tanárképző intézetben. Feltételezhető, hogy az 1880 után közölt adatok esetében nem adták meg a tanárképző intézeti értesítők a rendkívüli tagok számát (*Orsz. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1886b. IX. 160–161.).
- ¹¹²⁹ Az 1883/1884. tanév I. felében a budapesti és kolozsvári egyetem bölcsészkarára beiratkozott rendes hallgatóira vonatkozó adatokat közli: *Orsz. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1886b. IX. 60–62.
- ¹¹³⁰ Az 1887/1888. tanév II. felében a budapesti és kolozsvári egyetem bölcsészkarára beiratkozott rendes hallgatóira vonatkozó adatokat közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1890. IX. 58–62.
- ¹¹³¹ A kolozsvári tanárképző intézet hallgatóira vonatkozó adatot közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1890. IX. 174–175.
- ¹¹³² A zárójelben megadott számok a budapesti és a kolozsvári tanárképző intézet ösztöndíjas tagjait jelöli. *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1890. IX. 180–181.
- ¹¹³³ Az 1888/1889. tanév II. felében a budapesti és kolozsvári egyetem bölcsészkarára beiratkozott rendes hallgatóira vonatkozó adatokat közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1891. IX. 60–63.

A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézetek létszámának változásai a bölcsészkar hallgatóság létszámával összevetve				
Tanév	A Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképző tanárjelöltjeinek létszáma	A Budapesti magyar kir. tudományegyetem bölcsészkar hallgatóinak létszáma	A Magyar Királyi Kolozsvári Középtanodai Tanárképző tanárjelöltjeinek létszáma	A Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Bölcsészeti, nyelv- és történettudományi karának hallgatóinak létszáma
1890/1891	64 ¹¹³⁴	309 ¹¹³⁵	46	78
1893/1894	65	329 ¹¹³⁶	48	82
1894/1895	86 ¹¹³⁷	391 ¹¹³⁸	68	n.a.
1895/1896	84 ¹¹³⁹	481 ¹¹⁴⁰	87	120
1896/1897	66 ¹¹⁴¹	557 ¹¹⁴²	40	133
1897/1898	94 ¹¹⁴³	629 ¹¹⁴⁴	41/139 ¹¹⁴⁵	163
1898/1899	96 ¹¹⁴⁶	737 ¹¹⁴⁷	163	180
1899/1900	184 ¹¹⁴⁸	827 ¹¹⁴⁹	163	204

20. táblázat: A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézetek létszámának változásai a bölcsészkar hallgatóság létszámával összevetve

¹¹³⁴ A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézet adatait az 1887/1888.–1890/1891. tanév között közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1894. 301.

¹¹³⁵ Az 1889/1890–1890/1891. tanévekre vonatkozóan a budapesti és a kolozsvári egyetem bölcsészeti karainak rendes hallgatói létszámát közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1894. 290.

¹¹³⁶ A budapesti és a kolozsvári egyetem bölcsészeti kari rendes hallgatói létszámait az 1893/1894. tanév II. felére vonatkozóan közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1896. 368–369.

¹¹³⁷ A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézet adatait az 1893/1894.–1894/1895. tanév között közli: *Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, 1896. 425.

¹¹³⁸ A budapesti egyetem bölcsészkarra az 1894/1895. tanév II. felében beiratkozott rendes hallgatók létszámát közli: [*Sine nomine*], 1895a. 151.

¹¹³⁹ A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézet adatait az 1895/1896. tanévben közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1897. 428.

¹¹⁴⁰ A budapesti és a kolozsvári egyetemek bölcsészkar rendes hallgatói létszámait az 1895/1896. tanév II. felére közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1898. 326–327.

¹¹⁴¹ A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézet adatait az 1896/1897. tanévben közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1898. 360.

¹¹⁴² A budapesti és a kolozsvári egyetemek bölcsészkar rendes hallgatói létszámait az 1896/1897. tanév II. felére közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1897. 394–395.

¹¹⁴³ A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézet adatait az 1897/1898. tanévben közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1899. 317.

¹¹⁴⁴ A budapesti és a kolozsvári egyetemek bölcsészkar rendes hallgatói létszámait az 1897/1898. tanév II. felére közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1899. 274–275.

¹¹⁴⁵ Az 1898/1899. évi statisztika az 1897/1898. tanév második felére 139 hallgatót mutatott ki: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1900. 350.

¹¹⁴⁶ A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézet adatait az 1898/1899. tanév II. félévére vonatkozóan, közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1900. 350.

¹¹⁴⁷ A budapesti és a kolozsvári egyetemek bölcsészkar rendes hallgatói létszámait az 1898/1899. tanév II. felére közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1900. 344–345.

¹¹⁴⁸ A budapesti és a kolozsvári tanárképző intézet adatait az 1899/1900. tanév II. félévére vonatkozóan, közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1901. 366.

¹¹⁴⁹ A budapesti és a kolozsvári egyetemek bölcsészkar rendes hallgatói létszámait az 1899/1900. tanév II. felére közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1901. 360–361.

A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképző tanári kara 1873-ban		
Funkció/ Szakcsoport	Kinevezett személy	Titulus
Igazgató	Sztoczek József	műegyetemi nyilvános rendes tanár
A neveléstani oktatástani szakosztály elnöke	Bartal Antal	a klasszika-filológia magántanára, a gyakorlóiskola igazgatója
Nyelvészeti-történeti szakosztály		
Ó-klasszikai szakcsoport		
Latin filológia	Szepesi Imre	piarista rendi áldozópap, a római klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Bartal Antal	a klasszika-filológia magántanára, a gyakorlóiskola igazgatója
Görög filológia	Télfy Iván	a klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
Modern filológiai csoport		
Magyar filológia	Greguss Ágost	az esztétika nyilvános rendes tanára
Német filológia	Heinrich Gusztáv	a német nyelv és irodalom helyettes tanára, a gyakorlóiskola rendes tanára
Francia filológia	Rákosy Sándor	a francia nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli egyetemi tanára
Történelem földrajz csoport		
Világtörténelem és archeológia	Ribáry Ferenc	a világtörténelem egyetemi magántanára, a budai főgimnázium rendes tanára
Magyarország története	Salamon Ferenc	a magyar történelem nyilvános rendes egyetemi tanára
Földrajz	Hunfalvy János	az összehasonlító földrajz tanára
Mennyiségtan és természettani szakosztály		
Mennyiségteni csoport		
Mennyiségtan	Vész J. Ármin ¹¹⁵⁰	a felsőbb mennyiségtan nyilvános műegyetemi rendes tanára
	Hunyady Jenő	az elemi mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	König Gyula	mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Ábrázoló mértani csoport		
Ábrázoló mértan	Fölser István	mennyiségtan, ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettani csoport		
Elméleti természattan	Eötvös Loránd	a felsőbb természattan nyilvános rendes egyetemi tanára
Kísérleti természattan	Schuller Alajos	a természattan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Mechanika	Szily Kálmán	a természattan nyilvános rendes műegyetemi tanára

¹¹⁵⁰ Korábban Weiss Jánosként használta nevét.

Vegyteni csoport		
Általános vegytan	Than Károly	a vegytan nyilvános rendes egyetemi tanára
Ipar-vegytan	Wartha Vincze	a kémia nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természetrizsi csoport		
Ásványtan és földtan	Szabó József	az ásványtan nyilvános rendes egyetemi tanára
Növénytan	Jurányi Lajos	az egyetemi növénykert igazgatója, a növénytan nyilvános rendes egyetemi tanára
Állattan	Margó Tivadar	az állat- és összehasonlító bonctan nyilvános rendes egyetemi tanára
Nevelés-oktatástani szakosztály		
Pedagógiai módszertan	Kármán Mór	egyetemi magántanár, a gyakorló gimnázium rendes tanára

21. táblázat: A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképezde tanári kara 1873-ban¹¹⁵¹

A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképezde tanári kara 1883-ban		
Funkció/ Szakcsoport	Kinevezett személy	Titulus
Igazgató	Szotczek József	műegyetemi nyilvános rendes tanár
A neveléstani oktatástani szakosztály elnöke	Bartal Antal	a klasszika-filológia magántanára, a gyakorlóiskola igazgatója
Nyelvészeti-történeti szakosztály		
Ó-klasszikai szakcsoport		
Latin filológia	Ponori Thewrewk Emil	a klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Bartal Antal	a klasszika-filológia magántanára, a gyakorlóiskola igazgatója
Görög filológia	Télfy Iván	a klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
Modern filológiai csoport		
Magyar filológia	Gyulai Pál	a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
	Beöthy Zsolt	a magyar irodalomtörténet és az esztétika magántanára
Német filológia	Heinrich Gusztáv	a német nyelv és irodalom helyettes tanára, a gyakorlóiskola rendes tanára
Francia filológia	Keszler József	a francia nyelv és irodalom tanárképző intézeti rendes tanára

¹¹⁵¹ Az 1873-ban kiadott szabályzatot és a kinevezett tanárok személyét is közli: [*Sine nomine*], 1873e. 1835–1836. A tudományegyetemi tanárookra vonatkozó információt közli: [*Sine nomine*], 1874a. 18–23.

Történelem földrajz csoport		
Világtörténelem és archeológia	Hampel József	az ókori történelem nyilvános rendkívüli tanára, a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség osztályának őre
	Mangold Lajos	az ókori és keleti népek történelem magántanára
Magyarország története	Salamon Ferenc	a magyar történelem nyilvános rendes egyetemi tanára
Földrajz	Hunfalvy János	az összehasonlító földrajz tanára
Mennyiségtan és természettani szakosztály		
Mennyiségteni csoport		
Mennyiségtan	Hunyady Jenő	az elemi mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	König Gyula	mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Ábrázoló mértani csoport		
Ábrázoló mértan	Fölsér István	mennyiségtan, ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettani csoport		
Elméleti természettan	Eötvös Loránd	a felsőbb természettan nyilvános rendes egyetemi tanára
Kísérleti természettan	Schuller Alajos	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Mechanika	Szilgy Kálmán	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Vegyteni csoport		
Általános vegytan	Than Károly	a vegytan nyilvános rendes egyetemi tanára
Ipar-vegytan	Wartha Vincze	a kémia nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettudományi csoport		
Ásványtan és földtan	Szabó József	az ásványtan nyilvános rendes egyetemi tanára
Növénytan	Jurányi Lajos	az egyetemi növénykert igazgatója, a növénytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Klein Gyula	a növénytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Állattan	Margó Tivadar	az állat- és összehasonlító bonctan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Kriesch János	az állattan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Nevelés-oktatástani szakosztály		
Általános pedagógia, gimnáziumi pedagógia	Kármán Mór	egyetemi magántanár, a gyakorló gimnázium rendes tanára

22. táblázat: A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Magyar Királyi Budapesti Középtanodai Tanárképző tanári kara 1883-ban¹¹⁵²

¹¹⁵² A tudományegyetemi tanárookra vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1883a. 24–32., 45. A műegyetemi tanárookra vonatkozó adatokat közli: Kiss, 2000. 25–42.

12. TÁBLÁZATOK

A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Magyar Királyi Budapesti Középiskolai Tanárképző-intézet tanári kara 1891/1892. tanévben		
Funkció/ Szakcsoport	Kinevezett személy	Titulus
Igazgató	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes egyetemi tanára, a tanárvizsgáló bizottság elnöke, a tanárképző intézet igazgatója
Nyelvészeti-történeti szakosztály		
Ó-klasszikai szakcsoport		
Latin filológia	Ponori Thewrewk Emil	a klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Kassai Gusztáv	a latin stilisztika és ékesszólás magántanára, főgimnáziumi rendes tanár
Görög filológia	Pecz Vilmos	a görög dráma magántanára, az evangélikus főgimnázium rendes tanára
	Hegedűs István	a klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
Modern filológiai csoport		
Magyar filológia	Gyulai Pál	a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes egyetemi tanára, a tanárvizsgáló bizottság elnöke, a tanárképző intézet igazgatója
	Budenz József	az altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára
Német filológia	Heinrich Gusztáv	a német nyelv és irodalom helyettes tanára, a gyakorlóiskola rendes tanára
Francia filológia	Keszler József	a francia nyelv és irodalom tanárképző intézeti rendes tanára
Történelem földrajz csoport		
Világtörténelem és archeológia	Hampel József	az ókori történelem nyilvános rendkívüli tanára, a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség osztályának őre
	Marczali Henrik	a történeti szeminárium vezetője, a világtörténet előadója a tanárképző intézetben
Magyarország története	Fejérpataky László	az oklevéltan magántanára, a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárosa
Földrajz	Lóczy Lajos	az összehasonlító földrajz nyilvános rendes tanára
Mennyiségtan és természettani szakosztály		
Mennyiségtani csoport		
Mennyiségtan	Scholtz Ágoston	a felsőbb mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	König Gyula	mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Ábrázoló mértani csoport		
Ábrázoló mértan	Töttösy Béla	az ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára

Természettani csoport		
Elméleti természettan	Eötvös Loránd	a felsőbb természettan nyilvános rendes egyetemi tanára
Kísérleti természettan	Schuller Alajos	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Mechanika	Szily Kálmán	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettan	Fröhlich Izidor	az elméleti természettan nyilvános rendes, a kísérleti természettan jogosított tanára
Vegyteni csoport		
Általános vegytan	Than Károly	a vegytan nyilvános rendes egyetemi tanára
Ipar-vegytan	Wartha Vincze	a kémia nyilvános rendes műegyetemi tanára
Kémia	Lengyel Béla	a kémia nyilvános rendes egyetemi tanára
Természettudományi csoport		
Ásványtan és földtan	Szabó József	az ásványtan nyilvános rendes egyetemi tanára
Növénytan	Klein Gyula	a növénytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Állattan	Margó Tivadar	az állat- és összehasonlító bonctan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Entz Géza	az állattan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Nevelés-oktatástani szakosztály		
Általános pedagógia, gimnáziumi pedagógia	Kármán Mór	egyetemi magántanár, a gyakorló gimnázium rendes tanára
Filozófia, pedagógia	Medveczky Frigyes	a bölcsészet nyilvános rendes, a pedagógia jogosított tanára

23. táblázat: A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett működő Magyar Királyi Budapesti Középfiskolai Tanárképző-intézet tanári kara 1891/1892. tanévben¹¹⁵³

A női hallgatók létszámváltozásai a budapesti, kolozsvári és debreceni egyetemek bölcsészkarán 1900/1901–1917/1918. tanévekben (fő)			
Tanév	Budapesti Tudományegyetem Bölcsészeti Kara	Kolozsvári Egyetem Bölcsészeti, nyelv és történettudományi kar	Debreceni Egyetem Bölcsészeti kar
1900/1901 ¹¹⁵⁴	48	5	-
1901/1902	72	13	-
1902/1903	104	9	-
1903/1904	134	9	-
1904/1905	95	13	-
1905/1906	100	10	-
1906/1907	114	6	-

¹¹⁵³ A tudományegyetemi tanárookra vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1892a. 30–40.;57. A műegyetemi tanárookra vonatkozó adatokat közli: Kiss, 2000. 36–42.

¹¹⁵⁴ Az 1900/1901. tanévre vonatkozó adatokat közli: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1901. 348.

12. TÁBLÁZATOK

A női hallgatók létszámváltozásai a budapesti, kolozsvári és debreceni egyetemek bölcsészkarán 1900/1901–1917/1918. tanévekben (fő)			
Tanév	Budapesti Tudományegyetem Bölcsészeti Kara	Kolozsvári Egyetem Bölcsészeti, nyelv és történettudományi kar	Debreceni Egyetem Bölcsészeti kar
1907/1908	113	8	-
1908/1909	125	10	-
1909/1910 ¹¹⁵⁵	151	13	-
1910/1911	141	8	-
1911/1912	130	5	-
1912/1913	133	5	-
1913/1914	186	6	-
1914/1915 ¹¹⁵⁶	224	13	1
1915/1916	274	17	2
1916/1917	345	19	7
1917/1918 ¹¹⁵⁷	435	32	15

24. táblázat: A női hallgatók létszámváltozásai a budapesti, kolozsvári és debreceni egyetemek bölcsészkarán 1900/1901–1917/1918. tanévekben.¹¹⁵⁸

A Budapesti, Kolozsvári és Debreceni Országos Tanárvizsgáló Bizottságok előtt tett tanárvizsgálatokról készült kimutatások az 1900/1901–1917/1918. tanévekben (fő)							
Év/Bizottság	Alapvizsgálatra jelentkezettek száma	Sikeres alapvizsgálatok száma	Szakvizsgálatok száma	Sikeres szakvizsgálatok száma	Pedagógiai vizsgálatok száma	Sikeres pedagógiai vizsgálatok száma	Felső kereskedelmi iskolai vizsgálatra jelentkezettek száma
1900/1901 Budapest	218	150	144	121	111	92	25
1900/1901 Kolozsvár	85	72	61	41	34	31	0
1901/1902 Budapest	261	203	169	147	123	109	41
1901/1902 Kolozsvár	86	67	93	59	49	44	0

¹¹⁵⁵ Az 1901/1902–1909/1910. tanévekre vonatkozó adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1911. 389.

¹¹⁵⁶ Az 1910/1911–1914/1915. tanévekre vonatkozó adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1918. 292.

¹¹⁵⁷ Az 1915/1916–1917/1918. tanévekre vonatkozó adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1924. 216.

¹¹⁵⁸ Az adatok az 1900/1901–1914/1915. tanévig az első félévre beiratkozott rendes hallgatókra vonatkoznak. Az 1915/1916–1917/1918. tanévek adatai pedig az első félévre beiratkozott rendes hallgatókra vonatkoznak.

A KÖZÉPISKOLAI TANÁRI PROFESSZIÓ INTÉZMÉNYESÜLÉSÉNEK FOLYAMATAI

A Budapesti, Kolozsvári és Debreceni Országos Tanárvizsgáló Bizottságok előtt tett tanárvizsgálatokról készült kimutatások az 1900/1901–1917/1918. tanévekben (fő)							
Év/Bizottság	Alapviz- gálatra jelent- kezettek száma	Sikeres alapvizs- gálatok száma	Szakvizs- gálatok száma	Sikeres szakvizs- gálatok száma	Pedagógiai vizsgálatok száma	Sikeres pedagógiai vizsgálatok száma	Felső kereskedelmi iskolai vizsgálatra jelentkezettek száma
1902/1903 Budapest	289/269	203	163	122	149	135	32
1902/1903 Kolozsvár	78	63	108	76	51	40	0
1903/1904 Budapest	367	267	165	132	125	110	42
1903/1904 Kolozsvár	96	75	103	73	71	62	0
1904/1905 Budapest	389	263	230	178	130	114	38
1904/1905 Kolozsvár	115	92	85	70	73	66	0
1905/1906 Budapest	364	251	246	198	165	154	20
1905/1906 Kolozsvár	109	88	82	72	63	60	0
1906/1907 Budapest	379	268	261	201	196	185	7
1906/1907 Kolozsvár	81	61	83	67	96	83	0
1907/1908 Budapest	322	236	304	240	249	227	24
1907/1908 Kolozsvár	91	75	96	82	73	65	0
1908/1909 Budapest	312	231	303	235	250	221	15
1908/1909 Kolozsvár	96	77	72	63	72	55	0
1909/1910 Budapest	314	219	311	256	276	253	11
1909/1910 Kolozsvár	112	86	69	59	106	96	0
1910/1911 Budapest	341	260	265	210	240	226	18
1910/1911 Kolozsvár	88	59	58	45	60	52	0
1911/1912 Budapest	320/303	237	268/254	205	207/211	184	18
1911/1912 Kolozsvár	60	37	87	63	75	72	0

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti, Kolozsvári és Debreceni Országos Tanárvizsgáló Bizottságok előtt tett tanárvizsgálatokról készült kimutatások az 1900/1901–1917/1918. tanévekben (fő)							
Év/Bizottság	Alapvizsgálatra jelentkezettek száma	Sikeres alapvizsgálatok száma	Szakvizsgálatok száma	Sikeres szakvizsgálatok száma	Pedagógiai vizsgálatok száma	Sikeres pedagógiai vizsgálatok száma	Felső kereskedelmi iskolai vizsgálatra jelentkezettek száma
1912/1913 Budapest	303	220	271	202	211	176	43
1912/1913 Kolozsvár	68	47	76	47	58	50	0
1913/1914 Budapest	280	217	249	192	232	203	43
1913/1914 Kolozsvár	70	44	68	54	59	45	0
1914/1915 Budapest	226	197	114	93	127	115	13
1914/1915 Kolozsvár	42	34	21	19	28	24	0
1915/1916 Budapest	164	132	134	109	97	91	8
1915/1916 Kolozsvár	38	31	28	25	36	35	0
1915/1916 Debrecen	5	4	5	3	0	0	0
1916/1917 Budapest	205	164	130	108	112	102	24
1916/1917 Kolozsvár	17	16	14	12	25	24	0
1916/1917 Debrecen	5	4	3	2	2	2	0
1917/1918 Budapest	224	168	186	143	133	120	30
1917/1918 Kolozsvár	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1917/1918 Debrecen	17	14	4	4	1	1	0

25. táblázat: A Budapesti, Kolozsvári és Debreceni Országos Tanárvizsgáló Bizottságok előtt tett tanárvizsgálatokról készült kimutatások az 1900/1901–1917/1918. tanévekben¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁹ Az 1900/1901. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1902. 353.; [*Sine nomine*], 1901r. 45. Az 1901/1902. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1903. 379.; [*Sine nomine*], 1902r. 66. Az 1902/1903. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1904. 383.; [*Sine nomine*], 1903r. 52. A Statisztikai Szemle az 1902/1903. tanévben 289, míg a rektori beszédek 1902/1903. évi kiadása 269 alapvizsgálatot állapított meg a fővárosi vizsgabizottság esetében. Az 1903/1904. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1905. 407.; [*Sine nomine*], 1904r. 58. Az 1904/1905. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1906. 397.; [*Sine nomine*], 1905r. 58. Az 1905/1906. évi

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság és a Felső Kereskedelmi Iskolai Vizsgabizottság tagjainak díjazása az 1912/1913–1915/1916. tanévek közötti időszakban (korona)					
Vizsgáztató neve	1912/1913.	1913/1914	1914/1915		1915/1916
1.Beóthy Zsolt	3590	3445	2390	10	1705
2.Hegedűs István	2390	2725	1445		1460
3.Erődi Béla	1635	1740	1035	15	1090
4.Fináczy Ernő	1500	1540	980		600
5.Schack Béla	230	455	25	150	70
6.Szinnyi József	1000	925	430		795
7.Láng Nándor	865	555	65		0
8.Vári Rezső	235	0	0		0
9.Bódis Jusztin	105	210	135		90
10.Simonyi Zsigmond	285	430	310		305
11.Négyesy László	540	630	530	25	545
12.Badics Ferenc	405	370	170		80
13.Riedl Frigyes	570	535	475		320

adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1907. 394.; [*Sine nomine*], 1906r. 63. Az 1906/1907. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1909a. 377.; [*Sine nomine*], 1907r. 89. Az 1907/1908. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1909b. 396.; [*Sine nomine*], 1909r. 72. Az 1908/1909. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1910. 408.; [*Sine nomine*], 1910r. 77. Az 1909/1910. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1911. 394.; [*Sine nomine*], 1910r. 85. Az 1910/1911. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1912. 410.; [*Sine nomine*], 1911r. 79. 1411/1911. Wittmann Ferenc, a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének jelentése a bizottság 1910/1 tanévi működéséről. Budapest, 1911. június 30. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917). Az 1911/1912. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1914. 432.; [*Sine nomine*], 1912r. 92–93.; 1533/1912. Wittmann Ferenc, a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének jelentése a bizottság 1911/2. tanévi működéséről. Budapest, 1912. július 16. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917). Mind a rektori beszédek, mind pedig Wittmann Ferenc jelentése a fővárosi bizottság esetében az alapvizsgálatok számát 303-ban, a szakvizsgálatokat 254-ben, a pedagógiai vizsgákét 211-ben állapították meg. Az 1912/1913. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1915. 295.; [*Sine nomine*], 1914r. 90–91. 1709/1913. Wittmann Ferenc, a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének jelentése a bizottság 1912/3. tanévi működéséről. Budapest, 1913. július 2. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917). Az 1913/1914. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1916. 297.; [*Sine nomine*], 1915r. 97–98. 2099/1914. Wittmann Ferenc, a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének jelentése a bizottság 1913/1914. tanévi működéséről. Budapest, 1914. július 10. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917). Az 1914/1915. évi adatokat közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1918. 295.; [*Sine nomine*], 1916r. 63–64. 1585/1915. Wittmann Ferenc, a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének jelentése a bizottság 1914/1915. tanévi működéséről. Budapest, 1915. június. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917). Az 1915/1916–1917/1918. tanévi adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1924. 220.; [*Sine nomine*], 1917r. 66–67.; [*Sine nomine*], 1919r. 65–66. 1493/1916. Wittmann Ferenc a budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének jelentése a tanárvizsgáló bizottság 1915/1916. évi működéséről. Budapest, 1916. június 30. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917). 1582/1917. Wittmann Ferenc, a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének jelentése a bizottság 1916/1917. tanévi működéséről. Budapest, 1917. július 6. MNL OL K 500. 140. doboz, 8. tétel (1917). 2187/1918. Wittmann Ferenc a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének jelentése a bizottság 1917/1918. tanévi működéséről. Budapest, 1918. augusztus 7. MNL OL K 500. 473. doboz, 25. tétel (1918).

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság és a Felső Kereskedelmi Iskolai Vizsgabizottság tagjainak díjazása az 1912/1913–1915/1916. tanévek közötti időszakban (korona)					
Vizsgáztató neve	1912/1913.	1913/1914	1914/1915		1915/1916
14.Heinrich Gusztáv	605	410	210		330
15.Petz Gedeon	715	355	275		310
16.Bleyer Jakab	335	560	365	25	510
17.Haraszti Gyula	345	240	340		305
18.Asbóth Oszkár	30	20	10		30
19.Siegescu József	40	85	50		60
20.Zambra Péter	20	0	0		0
21.Margalits Ede	5	0	0		0
22.Angyal Dávid	260	435	350		185
23.Ballagi Aladár	280	415	230		230
24.Békefi Remig	365	140	45		0
25.Marczali Henrik	175	215	120		140
26.Hornvánszky Gyula	20	0	0		0
27.Czirbusz Géza	135	280	340		245
28.Beke Manó	630	590	180	5	175
29.Kürschák József	175	285	80		130
30.Rados Gusztáv	385	285	80		155
31.Kövesligethy Radó	725	925	110		130
32.Suták József	110	185	80		145
33.Rados Gusztáv	285	0	0		0
34.Fejér Lipót	45	85	70		120
35.Tötössy Béla	135	0	10		0
36.Fröhlich Izidor	680	585	485		375
37.Klupathy Jenő	215	320	65		105
38.Ilosvay Lajos	245	305	155		140
39.Lengyel Béla	50	0	0		0
40.Daday Jenő	145	125	80		25
41.Entz Géza	355	380	210		235
42.Klein Gyula	305	245	150		
43.Mágócsy Dietz Sándor	230	285	160		210
44.Koch Antal	200	245	95		110
45.Krenner József	315	neve fel volt tüntetve	180		170
46.Schafarzik Ferenc	100	175	80		35
47.Pauer Imre	97	1085	565		395
48.Alexander Bernát	710	1000	615		530
49.Medveczky Frigyes	365	0	0		0
50.Bokor József	25	320	0		0

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság és a Felső Kereskedelmi Iskolai Vizsgabizottság tagjainak díjazása az 1912/1913–1915/1916. tanévek közötti időszakban (korona)				
Vizsgáztató neve	1912/1913.	1913/1914	1914/1915	1915/1916
51.Mázy Engelbert	105	125	0	90
52.Bogyó Samu	240	365	Felső kereskedelmi vizsgálatért 45	75
53.Trautmann Henrik	80	100	Felső kereskedelmi vizsgálatért 40	20
54.Kovács Gyula	80	140	Felső kereskedelmi vizsgálatért 50	30
55.Muraközy Károly	70	195	0	0
56.Rejtő Sándor	15	60	Felső kereskedelmi vizsgálatért 5	10
57.Némethy Géza	0	190	265	260
58.Goldziher Ignác	0	5	0	0
59.Demeczky Mihály	0	40	0	0
60.Wittmann Ferenc	0	215	130	155
61.Mittelmann Nándor	0	40	Felső kereskedelmi vizsgálatért 10	10
62.Wartha Vince	0	20	0	0
63.Latzkó Hugó	0	0	10	0
64.Csopár Elemér	0	0	0	225
65.Friml Aladár	0	0	0	130
66.Buchböck Gusztáv	0	0	0	45
67.Bugarszky István	0	0	0	15
68.Túzson János	0	0	0	45
69.Mauritz Béla	0	0	0	25
70.Pfeifer Ignác	0	0	0	40
Összesen	24.625	25.880	14.600	13.475

26. táblázat: A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság és a Felső Kereskedelmi Iskolai Vizsgabizottság tagjainak díjazása az 1912/1913–1915/1916. tanévek közötti időszakban¹¹⁶⁰

¹¹⁶⁰ Az 1912/1913. tanévre vonatkozó adatokat közli: 1748/1913. sz. Wittmann Ferenc a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1913. július 14. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923). Az 1913/1914. évi adatokat közli: 2100/1914. Wittmann Ferenc a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1914. július 10. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923). Krenner József az 1913/1914. tanévben is fel volt tüntetve a számadásban, de honoráriumának pontos összege nem áll rendelkezésre. Az 1914/1915. évi adatokat közli: 1615/1915. sz. Wittmann Ferenc a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1915. július 14. MNL OL K 636. 164. doboz, 30. tétel (1923). A számadás feltünteteti külön a felső kereskedelmi iskolai vizsgálatért adott jutalomdíjakat. Ezeket részben feltüntettem betűvel, részben pedig a cellákat ketté osztva jeleztem az ilyen típusú vizsgálatért járó díjakat.

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság az 1900/1901. tanévben		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Elnök	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes tanára
ügyvezető alelnök	Hofer Károly	főreáliskolai igazgató, a francia nyelv és irodalom tanára
alelnök	Entz Géza	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára
jegyző	Wittmann Ferenc	az elméleti és kísérleti természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Nyelvészet-történelem szakok		
Magyar nyelv és irodalom	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes egyetemi tanára
	Négyesy László	egyetemi magántanár
	Badics Ferenc	gyakorló főgimnáziumi igazgató
Magyar nyelvészet	Simonyi Zsigmond	a magyar nyelvtudomány nyilvános rendes tanára
	Szinnyei József	az ural-altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára
Magyar irodalom	Gyulai Pál	magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
Klasszika-filológia	Pecz Vilmos	a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára
	Ponori Thewrewk Emil	a klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Hóman Ottó	Budapest-vidéki tankerületi királyi főigazgató
	Hegedűs István	a klasszika-filológia tudományegyetemi nyilvános rendes tanára
	Fiók Károly	evangélikus főgimnáziumi tanár
	Bartal Antal	a gyakorlóiskola nyugalmazott igazgatója, a klasszika-filológia magántanára
Német nyelv és irodalom	Heinrich Gusztáv	a német nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
	Alexander Bernát	tudományegyetemi rendkívüli tanár német nyelv és irodalmon, filozófián és pedagógián
	Petz Gedeon	a német nyelvészet nyilvános rendkívüli egyetemi tanára
Francia nyelv és irodalom	Hofer Károly	pesti állami főreáliskolai igazgató
	Becker Fülöp Ágost	a francia nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Szláv nyelv és irodalom	Asbóth Oszkár	a szláv nyelvészet és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Olasz nyelv és irodalom	Messi Antal	az olasz nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Román nyelv és irodalom	Ciocan János	országgyűlési képviselő, a román nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
Történelem		
Magyar és egyetemes történelem	Ballagi Aladár	az újkori történelem nyilvános rendes, a magyar történelem és a magyar művelődéstörténet jogosított tanára
	Lánczy Gyula	a középkori egyetemes történelem nyilvános rendes tanára
	Marczali Henrik	a magyar történelem nyilvános rendes tanára

A KÖZÉPISKOLAI TANÁRI PROFESSZIÓ INTÉZMÉNYESÜLÉSÉNEK FOLYAMATAI

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság az 1900/1901. tanévben		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Magyar történelem	Békefi Remig	a magyar és egyetemes történelem nyilvános rendes tanára
Egyetemes történelem	Cherven Flóris	a világtörténelem egyetemi magántanára, a pesti főgimnázium igazgatója
	Hampel József	az ókori történelem nyilvános rendkívüli tanára, a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség osztályának őre
Földrajz	Kövesligethy Radó	a kozmográfia nyilvános rendkívüli tanára
	Platz Bonifác	a szegedi tankerület királyi főigazgatója
	Lóczy Lajos	az összehasonlító földrajz nyilvános rendes tanára
Mennyiségtan-természettudományi szakokra		
Mennyiségtan	Beke Manó	a mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	König Gyula	a mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Scholtz Ágoston	a felsőbb mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	Suták József	piarista rendi főgimnáziumi, a mennyiségtan magántanára
	Rados Gustáv	a mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Ábrázoló geometria	Fölser István	mennyiségtan, ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Tötössy Béla	az ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettan	Eötvös Loránd	a felsőbb természettan nyilvános rendes egyetemi tanára, MTA elnöke, Eötvös József Collegium curatora
	Fröhlich Izidor	az elméleti természettan nyilvános rendes tanára, a kísérleti természettan jogosított tanára
	Wittmann Ferenc	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Schuller Alajos	az elméleti és kísérleti természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Kémia	Than Károly	a vegytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Ilosvay Lajos	a vegytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Wartha Vincze	a vegytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természetrajz		
Ásványtan	Krenner József Sándor	az ásványtan, földtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Koch Antal	a geológia és a paleontológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Schmidt Sándor	az ásványtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Növénytan	Mágócsy-Dietz Sándor	a növénytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Klein Gyula	a növénytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Állattan	Entz Géza	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság az 1900/1901. tanévben		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Filozófia és pedagógia	Fináczy Ernő	a pedagógia nyilvános rendes tanára
	Pauer Imre	a bölcsészet nyilvános rendes és a pedagógia jogosított tanára
	Medveczky Frigyes	a bölcsészet nyilvános rendes és a pedagógia jogosított tanára
	Alexander Bernát	tudományegyetemi rendkívüli tanár német nyelv és irodalmon, filozófián és pedagógián
	Bokor József	a neveléstan történetének magántanára

27. táblázat: A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1900/1901. tanévben¹¹⁶¹

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság az 1909/1910. tanévben		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Elnök	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes tanára
Ügyvezető alelnök	Entz Géza	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára
Alelnök	Erődi Béla	budapesti tankerületi főigazgató, a földrajz tanára
Alelnök	Fináczy Ernő	a pedagógia nyilvános rendes egyetemi tanára
Tiszteleti alelnök és jegyző	Wittmann Ferenc	az elméleti és kísérleti természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Nyelvészet-történelem szakok		
Magyar nyelv és irodalom	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes egyetemi tanára
	Négyesy László	egyetemi magántanár
	Badics Ferenc	gyakorló főgimnáziumi igazgató
Magyar nyelvészet	Simonyi Zsigmond	a magyar nyelvtudomány nyilvános rendes tanára
	Szinnyei József	az ural-altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára
Magyar irodalom	Gyulai Pál	magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára

¹¹⁶¹ A vizsgálóbizottság tagjainak adatait közli: [*Sine nomine*], 1901a. 41–56.; 74–76.

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság az 1909/1910. tanévben		
Klasszika-filológia	Pecz Vilmos	a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára
	Ponori Thewrewk Emil	a klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Gyomlay Gyula	a Báró Eötvös József Collegium rendes tanára
	Hegedűs István	a klasszika-filológia tudományegyetemi nyilvános rendes tanára
	Fiók Károly	evangélikus főgimnáziumi tanár
	Bartal Antal	a gyakorlóiskola nyugalmazott igazgatója, a klasszika-filológia magántanára
	Némethy Géza	a klasszika-filológia címzetes nyilvános rendkívüli tanára
	Láng Nándor	a görög archeológia magántanára
Német nyelv és irodalom	Heinrich Gusztáv	a német nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
	Alexander Bernát	tudományegyetemi rendkívüli tanár német nyelv és irodalmon, filozófián és pedagógián
	Petz Gedeon	a német nyelvészet nyilvános rendes egyetemi tanára, a tanárképző intézet igazgatója
	Bleyer Jakab	a német nyelv és irodalom egyetemi magántanára
Francia nyelv és irodalom	Haraszi Gyula	a francia nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
Szláv nyelv és irodalom	Asbóth Oszkár	a szláv nyelvészet és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Olasz nyelv és irodalom	Zambra Péter	az olasz nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Román nyelv és irodalom	Siegescu József	országgyűlési képviselő, a román nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Történelem		
Magyar és egyetemes történelem	Ballagi Aladár	az újkori történelem nyilvános rendes, a magyar történelem és a magyar művelődéstörténet jogosított tanára
	Lánczy Gyula	a középkori egyetemes történelem nyilvános rendes tanára
	Marczali Henrik	a magyar történelem nyilvános rendes tanára
Magyar történelem	Békefi Remig	a magyar és egyetemes történelem nyilvános rendes tanára
Egyetemes történelem	Cherven Flóris	a világtörténelem egyetemi magántanára, a pesti főgimnázium igazgatója
	Hampel József	az ókori történelem nyilvános rendkívüli tanára, a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség osztályának őre
Földrajz	Kövesligethy Radó	a kozmográfia nyilvános rendkívüli tanára
	Platz Bonifác	a szegedi tankerület királyi főigazgatója
	Lóczy Lajos	az összehasonlító földrajz nyilvános rendes tanára

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság az 1909/1910. tanévben		
Mennyiségtan-termesztudományi szakokra		
Mennyiségtan	Beke Manó	a mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	König Gyula	a mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Scholtz Ágoston	a felsőbb mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	Suták József	piarista rendi főgimnáziumi, a mennyiségtan magántanára
	Rados Gusztáv	a mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Ábrázoló geometria	Tötössy Béla	az ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettan	Eötvös Loránd	a felsőbb természettan nyilvános rendes egyetemi tanára, Eötvös József Collegium curatora
	Fröhlich Izidor	az elméleti természettan nyilvános rendes tanára, a kísérleti természettan jogosított tanára
	Wittmann Ferenc	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Schuller Alajos	az elméleti és kísérleti természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Klupathy Jenő	az elméleti és kísérleti természettan nyilvános rendes tanára
Kémia	Ilosvay Lajos	a vegytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Wartha Vincze	a vegytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Lengyel Béla	a vegytan nyilvános rendes tudományegyetemi tanára
Természetrajz		
Ásványtan	Krenner József Sándor	az ásványtan, földtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Koch Antal	a geológia és a paleontológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Schmidt Sándor	az ásványtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Növénytan	Mágócsy-Dietz Sándor	a növénytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Klein Gyula	a növénytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Állattan	Entz Géza	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Daday Jenő	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság az 1909/1910. tanévben		
Filozófia és pedagógia	Fináczy Ernő	a pedagógia nyilvános rendes tanára, a klasszika-filológia kérésére is jogosultságot nyert
	Pauer Imre	a bölcsészet nyilvános rendes és a pedagógia jogosított tanára
	Medveczky Frigyes	a bölcsészet nyilvános rendes és a pedagógia jogosított tanára
	Alexander Bernát	tudományegyetemi rendkívüli tanár német nyelv és irodalmon, filozófián és pedagógián
	Bokor József	a neveléstan történetének magántanára
	Mázy Engelbert	kassai tankerületi főigazgató, a pedagógia tanára

28. táblázat: A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság az 1909/1910. tanévben¹¹⁶²

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1915/1916–1920/1921. ciklusra kinevezett tagjai		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Elnök	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes tanára
Ügyvezető alelnök	Erődi Béla	budapesti tankerületi főigazgató, a földrajz tanára
Alelnök	Hegedűs István	a klasszika-filológia tudományegyetemi nyilvános rendes tanára
Alelnök	Fináczy Ernő	a pedagógia nyilvános rendes egyetemi tanára
Tiszteleti alelnök és jegyző	Wittmann Ferenc	az elméleti és kísérleti természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
Nyelvészet-történelem szakok		
Magyar nyelv és irodalom	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes egyetemi tanára
	Négyesy László	a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
	Badics Ferenc	Budapest vidéki tankerületi főigazgató
	Császár Elemér	a magyar irodalomtörténet magántanára, a gyakorlóiskola rendes tanára
	Riedl Frigyes	a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
Magyar nyelvészet	Simonyi Zsigmond	a magyar nyelvtudomány nyilvános rendes tanára
	Szinnyei József	az ural-altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára

¹¹⁶² A kinevezett tanárokról az adatokat közli: [*Sine nomine*], 1910a. 91–93.

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1915/1916–1920/1921. ciklusra kinevezett tagjai		
Klasszika-filológia	Bódis Jusztin	pannonhalmi tanárképző intézeti tanár
	Fináczy Ernő	a pedagógia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Firml Aladár	VIII. kerületi állami gimnáziumi rendes tanár
	Hegedűs István	a klasszika-filológia tudományegyetemi nyilvános rendes tanára
	Némethy Géza	a klasszika-filológia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Vári Rezső	a klasszika filológia segédtudományainak magántanára, címzetes rendkívüli tanára, a II. kerületi kat. főgimnázium rendes tanára
Német nyelv és irodalom	Heinrich Gusztáv	a német nyelv és irodalom nyugalmazott nyilvános rendes tanára
	Petz Gedeon	a német nyelvészet nyilvános rendes egyetemi tanára, a tanárképző intézet igazgatója
	Bleyer Jakab	a német irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
Francia nyelv és irodalom	Haraszi Gyula	a francia nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Szláv nyelv és irodalom	Asbóth Oszkár	a szláv nyelvészet és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Román nyelv és irodalom	Siegescu József	országgyűlési képviselő, a román nyelv és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Történelem		
Magyar és egyetemes történelem	Angyal Dávid	a magyar történelem nyilvános rendes tanára
	Ballagi Aladár	az újkori történelem nyilvános rendes, a magyar történelem és a magyar művelődéstörténet jogosított tanára
	Marczali Henrik	a magyar történelem nyilvános rendes tanára
	Békefi Remig	a magyar és egyetemes történelem nyilvános rendes tanára
Egyetemes történelem	Kruzsinszky Bálint	az egyetemes ókori történelem és az érem- és régiségtan nyilvános rendes tanára
Földrajz	Kövesligethy Radó	a kozmográfia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Czirbusz Géza	az egyetemes földleírás nyilvános rendes tanára
	Erődi Béla	budapesti királyi tankerületi főigazgató
Mennyiségtan-természettudományi szakokra		
Mennyiségtan	Beke Manó	a mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	Demeczky Mihály	a matematika nyilvános rendes egyetemi tanára
	Fejér Lipót	a matematika nyilvános rendes egyetemi tanára
	Kürschák József	a matematika nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Rados Gusztáv	a mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Suták József	a matematika nyilvános rendes tanára

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1915/1916–1920/1921. ciklusra kinevezett tagjai		
Ábrázoló geometria	Tötössy Béla	az ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettan	Eötvös Loránd	a felsőbb természettan nyilvános rendes egyetemi tanára, Eötvös József Collegium curatora
	Fröhlich Izidor	az elméleti természettan nyilvános rendes tanára, a kísérleti természettan jogosított tanára
	Wittmann Ferenc	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Schuller Alajos	az elméleti és kísérleti természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Klupathy Jenő	az elméleti és kísérleti természettan nyilvános rendes tanára
Kémia	Ilosvay Lajos	a vegytan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Bugarszky István	a kémia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Buchböck Gusztáv	a kémia nyilvános rendes egyetemi tanára
Természetrajz		
Ásványtan	Krenner József Sándor	az ásványtan, földtan nyugalmazott nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Koch Antal	a geológia és a paleontológia nyugalmazott nyilvános rendes egyetemi tanára
	Schafarzik Ferenc	az ásványtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Mauritz Béla	az ásvány és kőzettan nyilvános rendkívüli tanára
Növénytan	Mágócsy-Dietz Sándor	a növénytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Klein Gyula	a növénytan nyugalmazott műegyetemi tanára
	Tuzson János	a növényrendszertan és növényföldrajz nyilvános rendkívüli egyetemi tanára
Állattan	Entz Géza	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Daday Jenő	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára
Filozófia és pedagógia	Fináczy Ernő	a pedagógia nyilvános rendes tanára, a klasszika-filológia kérésére is jogosultságot nyert
	Pauer Imre	a bölcsészet nyilvános rendes és a pedagógia jogosított tanára
	Alexander Bernát	tudományegyetemi rendkívüli tanár német nyelv és irodalmon, filozófián és pedagógián
	Mázy Engelbert	kassai tankerületi főigazgató, a pedagógia tanára

29. táblázat: A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1915/1916–1920/1921. ciklusra kinevezett tagjai¹¹⁶³

¹¹⁶³ A kinevezett tanárok jegyzékét közli: Jankovich Béla (1915): A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjainak kinevezése az 1915/1916–1920/1921. közötti öt éves ciklusra. *Budapesti Közlöny*, **49**. 160. 5.; [*Sine nomine*], 1916a. 62–92.; *Kiss*, 2000. 39.

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti M. Kir. Középkolai Tanárképző-Intézet tanári kara az 1899/1900. tanévben		
funkció/szakterület	Kinevezett személy	Titulus/tanított szakterület
Elnök	Eötvös Loránd	a természettan nyilvános rendes tanára, a tanárképző intézet elnöke, az Eötvös Collegium curatora
Igazgató	Heinrich Gusztáv	a német nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
Tanácsstagok		
	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes tanára, a Budapesti Országos Középkolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöke
	Fröhlich Izidor	az elméleti természettan nyilvános rendes tanára, a kísérleti természettan jogosított egyetemi tanára
	König Gyula	mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Lánczy Gyula	az egyetemes középkori történelem nyilvános rendes tanára, a történelmi szemináriumok igazgató-tanára
	Pauer Imre	a bölcsészet nyilvános rendes, a pedagógia jogosított tanára
	Than Károly	a vegytan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Ponori Thewrewk Emil	a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára, a klasszika-filológiai szeminárium és a görög filológiai szeminárium igazgatója
Tanácsjegyző	Petz Gedeon	a német nyelvészet nyilvános rendkívüli tanára
Nyelvtudomány-történelem és filozófia-pedagógiai szakcsoport		
Filozófia-pedagógia	Alexander Bernát	a filozófia történetének nyilvános rendes tanára
	Medveczky Frigyes	a filozófia nyilvános rendes, a pedagógia jogosított tanára
Francia nyelv és irodalom	Becker Fülöp Ágost	a francia nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
	Keszler József	a francia nyelv és irodalom tanárképző intézeti rendes tanára
Történelem	Fejérpataky László	az oklevél és címertan nyilvános rendes tanára
	Marczali Henrik	a magyar történelem nyilvános rendes tanára, a világtörténelem előadója a tanárképző intézetben
Művészettörténet	Pasteiner Gyula	a művészettörténet nyilvános rendes egyetemi tanára
Magyar nyelv és irodalom	Gyulai Pál	a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
	Simonyi Zsigmond	a magyar nyelvtudomány nyilvános rendes tanára
	Szinnyei József	az ural-altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára
Klasszika-filológia	Hegedűs István	a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára
	Kassai Gusztáv	a latin stilsztika és ékesszólás magántanára, gimnáziumi rendes tanár
	Pecz Vilmos	a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára

A Budapesti M. Kir. Középiskolai Tanárképző-Intézet tanári kara az 1899/1900. tanévben		
Repetitorok		
	Fiók Károly	latin irodalmi olvasmány
	Hoffmann Frigyes	német nyelvgyakorlatok
	Négyesy László	magyar stílusgyakorlatok, az irodalmi segéd tudományok magántanára
	Szilasi Móricz	görög irodalmi olvasmány
Mennyiségtan-természettudomány, földrajz csoport		
Mennyiségtan	Beke Manó	az analízis magántanára
	Rados Gusztáv	a mennyiségtan műegyetemi nyilvános rendes tanára
Természetrajz		
Állattan	Entz Géza	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára
Ásványtan	Krenner József Sándor	az ásványtan és kőzettan nyilvános rendes egyetemi tanára
Növénytan	Mágócsy Dietz Sándor	a növénytan nyilvános rendkívüli tanára
Ábrázoló geometria	Fölser István	mennyiségtan, ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettan	Klupathy Jenő	a természettan magántanára
Csillagászati földrajz	Kövesligethy Radó	a kozmográfia nyilvános rendkívüli tanára
Kémia	Lengyel Béla	a kémia nyilvános rendes tanára
	Wartha Vincze	a kémia nyilvános rendes műegyetemi tanára
Földrajz	Lóczy Lajos	az összehasonlító földrajz nyilvános rendes tanára
Embortan	Török Aurél	az embortan nyilvános rendes tanára
Repetitorok		
	Cholnoky Jenő	földrajz gyakorlatok, okleveles mérnök a geográfiai tanszék adjunktusa
	Csillag Vilmos	analízis és geometria
	Méhely Lajos	állattani gyakorlatok

30. táblázat: A Budapesti M. Kir. Középiskolai Tanárképző-Intézet tanári kara az 1899/1900. tanévben¹¹⁶⁴

A Budapesti Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző-Intézet tanári kara az 1909/1910. tanévben		
funkció/szakterület	Kinevezett személy	Titulus/tanított szakterület
Elnök	Eötvös Loránd	a természettan nyilvános rendes tanára, a tanárképző intézet elnöke, az Eötvös Collegium curatora
Igazgató	Petz Gedeon	a német nyelvészet nyilvános rendes tanára

¹¹⁶⁴ Az adatokat közli: [Sine nomine], 1900a. 40–55.; 74–75.

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző-Intézet tanári kara az 1909/1910. tanévben		
Tanácsstagok		
	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes tanára, a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöke
	Fröhlich Izidor	az elméleti természettan nyilvános rendes tanára, a kísérleti természettan jogosított egyetemi tanára
	Entz Géza	az állattan és az összehasonlító bonctan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Lánczy Gyula	az egyetemes középkori történelem nyilvános rendes tanára, a történelmi szemináriumok igazgató-tanára
	Pauer Imre	a bölcsészet nyilvános rendes, a pedagógia jogosított tanára
	Fináczy Ernő	a pedagógia nyilvános rendes tanára, a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság tiszteleti alelnöke
	Ponori Thewrewk Emil	a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára, a klasszika-filológiai szeminárium és a görög filológiai szeminárium igazgatója
Tanácsjegyző	Wittmann Ferenc	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára, a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság tiszteleti alelnöke és jegyzője
Nyelvtudomány-történelem és filozófia-pedagógiai szakcsoport		
Filozófia-pedagógia	Alexander Bernát	a filozófia történetének nyilvános rendes tanára
	Medveczky Frigyes	a filozófia nyilvános rendes, a pedagógia jogosított tanára
Francia nyelv és irodalom	Haraszi Gyula	a francia nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
	Keszler József	a francia nyelv és irodalom tanárképző intézeti rendes tanára
Történelem	Fejérpataky László	az oklevél és címertan nyilvános rendes tanára
	Marczali Henrik	a magyar történelem nyilvános rendes tanára, a világtörténelem előadója a tanárképző intézetben
	Mahler Ede	az ókori keleti népek történetének és kronológiájának, az egyiptológia és assziológia magántanára, nyilvános rendkívüli tanár
Magyar nyelv és irodalom	Négyesy László	az irodalmi segédtudományok magántanára, a gyakorlóiskola rendes tanára
	Simonyi Zsigmond	a magyar nyelvtudomány nyilvános rendes tanára
	Szinnyei József	az ural-altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára
	Riedl Frigyes	a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára

A Budapesti Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző-Intézet tanári kara az 1909/1910. tanévben		
Klasszika-filológia	Hegedűs István	a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára
	Cserép József	a római irodalomtörténet és magánrégiségek magántanára, a gyakorlóiskola rendes tanára
	Pecz Vilmos	a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára
	Gyomlay Gyula	görög olvasmány, a Báró Eötvös József Collegium rendes tanára
	Herald Ferenc	latin nyelvtani gyakorlatok
Német nyelv és irodalom	Hoffmann Frigyes	német nyelvgyakorlatok, a Báró Eötvös József Collegium rendes tanára
Művészettörténet	Pasteiner Gyula	a művészettörténet nyilvános rendes tanára
Mennyiségtan-természettudomány, földrajz csoport		
Mennyiségtan	Beke Manó	a matematika nyilvános rendes egyetemi tanára
	Rados Gusztáv	a mennyiségtan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Dienes Pál	mennyiségtani gyakorlatok
	Kürschák József	a matematika nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Oberle Károly	matematikai gyakorlatok
Természettan		
Állattan	Entz Géza	az állattan műegyetemi nyilvános rendes tanára
Ásványtan	Krenner József Sándor	az ásványtan és kőzettan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Franzenau Ágoston	ásványtani gyakorlatok
Növénytan	Mágócsy Dietz Sándor	a növényalaktan és élettan nyilvános rendes tanára
Ábrázoló geometria	Romsauer Lajos	az ábrázoló geometria magántanára a Műegyetemen
	Tötössi Béla	az ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettan	Klupathy Jenő	a gyakorlati természettan nyilvános rendes tanára
	Zemplén Győző	a természettan magántanára
Csillagászati földrajz	Kövesligethy Radó	a kozmográfia nyilvános rendes tanára
Kémia	Lengyel Béla	a kémia nyilvános rendes tanára
	Wartha Vincze	a kémia nyilvános rendes műegyetemi tanára
Embortan	Ponori Thewrewk Aurél (Török Aurél)	az embortan nyilvános rendes tanára

31. táblázat: A Budapesti Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző-Intézet tanári kara az 1909/1910. tanévben¹¹⁶⁵

¹¹⁶⁵ Az adatokat közli: [*Sine nomine*], 1910a. 49–70.; 94–95.

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti M. Kir. Középiskolai Tanárképző-Intézet tanári kara az 1913/1914. tanévben		
funkció/szakterület	Kinevezett személy	Titulus/tanított szakterület
Elnök	Eötvös Loránd	a természettan nyilvános rendes tanára, a tanárképző intézet elnöke, az Eötvös Collegium curatora
Igazgató	Petz Gedeon	a német nyelvészet nyilvános rendes tanára
Tanácsstagok		
	Beöthy Zsolt	az esztétika nyilvános rendes tanára, a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöke
	Fröhlich Izidor	az elméleti természettan nyilvános rendes tanára, a kísérleti természettan jogosított egyetemi tanára
	Békefi Remig	a magyar művelődéstörténet címmel és jelleggel felruházott nyilvános rendes tanára, zirci apát
	Mágócsy Dietz Sándor	a növényalaktan és élettan nyilvános rendes tanára
	Pauer Imre	a bölcsészet nyilvános rendes, a pedagógia jogosított tanára
	Fináczy Ernő	a pedagógia nyilvános rendes tanára, a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság tiszteleti alelnöke
	Kövesligethy Radó	a kozmográfia nyilvános rendes tanára
	Pecz Vilmos	a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára
Tanácsjegyző	Wittmann Ferenc	a természettan nyilvános rendes műegyetemi tanára, a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság tiszteleti alelnöke és jegyzője
Nyelvtudomány-történelem és filozófia-pedagógiai szakcsoport		
Filozófia-pedagógia	Alexander Bernát	a filozófia történetének nyilvános rendes tanára
Francia nyelv és irodalom	Haraszi Gyula	a francia nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
	Keszler József	a Budapesti Középiskolai Tanárképző intézet nyugalmazott rendes tanára
Történelem	Fejérpataky László	az oklevél és címertan nyilvános rendes tanára
	Angyal Dávid	a magyar történelem nyilvános rendes tanára
	Marczali Henrik	a magyar történelem nyilvános rendes tanára, a világtörténelem előadója a tanárképző intézetben
	Mahler Ede	az ókori keleti népek történetének és kronológiájának, az egyiptológia és asszirológia magántanára, nyilvános rendkívüli tanár
Magyar nyelv és irodalom	Négyesy László	az irodalmi segédtudományok magántanára, a gyakorlóiskola rendes tanára
	Simonyi Zsigmond	a magyar nyelvtudomány nyilvános rendes tanára
	Szinnyei József	az ural-altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára

Klasszika-filológia	Hegedűs István	a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára
	Cserép József	a római irodalomtörténet és magánrégiségek magántanára, a gyakorlóiskola rendes tanára
	Némethy Géza	a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára
	Gyomlay Gyula	az ógörög filológia magántanára, a Báró Eötvös József Collegium rendes tanára
	Roseth Arnold	főgimnáziumi rendes tanár, görög olvasmány gyakorlatok
	Vári Rezső	a klasszika-filológia bevezető és segédtudományainak magántanára
	Láng Nándor	a görög archeológia magántanára
Német nyelv és irodalom	Hoffmann Frigyes	német nyelvgyakorlatok, a Báró Eötvös József Collegium rendes tanára
	Bleyer Jakab	a német irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
Román nyelv és irodalom	Siegescu József	a román nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára
Művészettörténet	Pasteiner Gyula	a művészettörténet nyilvános rendes tanára
Mennyiségtan-természettudomány, földrajz csoport		
Mennyiségtan	Beke Manó	a matematika nyilvános rendes egyetemi tanára
	Rados Gusztáv	a mennyiségtan műegyetemi nyilvános rendes tanára
	Dienes Pál	mennyiségtani gyakorlatok
	Kürschák József	a matematika nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Oberle Károly	matematikai gyakorlatok
	Fejér Lipót	a matematika nyilvános rendes tanára
Természettudomány		
Állattan	ifj. Entz Géza	a protistologia magántanára
Ásványtan	Krenner József Sándor	az ásványtan és kőzettan nyilvános rendes egyetemi tanára
	Franzenau Ágoston	ásványtani gyakorlatok
Növénytan	Mágócsy Dietz Sándor	a növényalaktan és élettan nyilvános rendes tanára
Ábrázoló geometria	Romsauer Lajos	az ábrázoló geometria magántanára a Műegyetemen
	Tötössy Béla	az ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára
Természettan	Klupathy Jenő	a gyakorlati természettan nyilvános rendes tanára
	Zemplén Győző	a természettan magántanára
Csillagászati földrajz	Kövesligethy Radó	a kozmográfia nyilvános rendes tanára

32. táblázat: A Budapesti M. Kir. Középfiskolai Tanárképző-Intézet tanári kara az 1913/1914. tanévben¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁶ Az adatokat közli: [Sine nomine], 1914a. 56–83. 79.; 117–118.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem, a Budapesti Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet és a Báró Eötvös József Collegium hallgatóinak létszámváltozásai 1900/1901–1917/1918. tanévekben			
Tanév	A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Kara	Budapesti M. Kir. Középiskolai Tanárképző Intézet	Bárá Eötvös József Collegium ¹¹⁶⁷
1900/1901 ¹¹⁶⁸	855	276	49
1901/1902 ¹¹⁶⁹	1008	301	43
1902/1903 ¹¹⁷⁰	1178	296	52
1903/1904 ¹¹⁷¹	1337	324	53
1904/1905 ¹¹⁷²	1259	268	56
1905/1906 ¹¹⁷³	1267	215	60
1906/1907 ¹¹⁷⁴	1203	226	56
1907/1908 ¹¹⁷⁵	1134	213	52

¹¹⁶⁷ Az Eötvös Collegium tagjainak személyi anyagai: MDKL 1. doboz, 1. dosszié, 1. csomó–23. doboz, 25. dosszié, 70. csomó alatt található. Az adatok csak hozzávetőlegesek, ugyanis a tagság elvileg csak a négy egyetemi év időszakára szól, de több collegista esetében engedélyezte az igazgatóság, hogy az intézetben maradjanak gyakorlati évük, vagy a bölcsészdoktori disszertáció megírásának időszakára. Így lényegében nem lehet teljesen bizonyosan megállapítani, hogy egy tanévben hány tagja volt egyszerre az intézetnek. A személyi adatbázisból lekért adatok a tagságukat meghosszabbító jelölteket nem tartalmazzák.

¹¹⁶⁸ Az 1900/1901. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1901a. 209. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1902. 353.

¹¹⁶⁹ Az 1901/1902. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1902a. 216. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1903. 379.

¹¹⁷⁰ Az 1902/1903. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1903a. 221. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1904. 383.

¹¹⁷¹ Az 1903/1904. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1904a. 232. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1905. 407.

¹¹⁷² Az 1904/1905. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1905a. 238. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1906. 397.

¹¹⁷³ Az 1905/1906. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1906a. 245. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1907. 394.

¹¹⁷⁴ Az 1906/1907. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1907a. 249. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1909a. 377.

¹¹⁷⁵ Az 1907/1908. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1908a. 251. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1909b. 396.

¹¹⁷⁶ Az 1908/1909. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [*Sine nomine*], 1909a. 260. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1910. 408.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem, a Budapesti Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet és a Báró Eötvös József Collegium hallgatóinak létszámváltozásai 1900/1901–1917/1918. tanévekben			
Tanév	A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Kara	Budapesti M. Kir. Középiskolai Tanárképző Intézet	Báró Eötvös József Collegium ¹¹⁶⁷
1908/1909 ¹¹⁷⁶	1076	203	51
1909/1910 ¹¹⁷⁷	1042	212	59
1910/1911 ¹¹⁷⁸	973	215	69
1911/1912 ¹¹⁷⁹	955	175	79
1912/1913 ¹¹⁸⁰	934	160	90
1913/1914 ¹¹⁸¹	953	177	97
1914/1915 ¹¹⁸²	761	157	86
1915/1916 ¹¹⁸³	657	131	82
1916/1917 ¹¹⁸⁴	725	128	61
1917/1918 ¹¹⁸⁵	1017	127	52

33. táblázat: A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem, a Budapesti Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet és a Báró Eötvös József Collegium hallgatóinak létszámváltozásai 1900/1901–1917/1918. tanévekben

¹¹⁷⁷ Az 1909/1910. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1910a. 267. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1911. 394.

¹¹⁷⁸ Az 1910/1911. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1911a. 274. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1912. 410.

¹¹⁷⁹ Az 1911/1912. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1912a. 282. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1914. 432.

¹¹⁸⁰ Az 1912/1913. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1913a. 292. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1915. 294.

¹¹⁸¹ Az 1913/1914. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1914a. 305. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1916. 296.

¹¹⁸² Az 1914/1915. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1916r. 50. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1918. 294.

¹¹⁸³ Az 1915/1916. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1916a. 210. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1924. 220.

¹¹⁸⁴ Az 1916/1917. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1917a. 216. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1924. 220.

¹¹⁸⁵ Az 1917/1918. tanév II. félévében beiratkozott rendes bölcsészkarai hallgatókra vonatkozó adatokat közli: [Sine nomine], 1918a. 268. A tanárképző intézet hallgatóinak adatait közli: *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*, 1924. 220.

12. TÁBLÁZATOK

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1919. április 30-án kinevezett tagjai		
Funkció/ Szaktárgy	Kinevezett személy	Titulus
Elnök	Schmidt József	az indogermán összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanácsának tagja
Ügyvezető alelnök	Bogner Mihály	középiskolai rendes tanár, a nyelvi, történeti szakcsoporttal rendelkező hallgatók ügyintézője
Ügyvezető alelnök	Pataky Ferenc	középiskolai rendes tanár, a mennyiségtan-természettudományi szakcsoporttal rendelkező hallgatók ügyintézője
Nyelvészet-történelem szakok		
Magyar nyelv és irodalom	<i>Beöthy Zsolt</i>	az esztétika nyilvános rendes egyetemi tanára
	Babits Mihály	a magyar irodalomtörténet rendes tudományegyetemi tanára
	Király György	reáliskolai rendes tanár, magyar irodalomtörténet előadója
	Schöpflin Aladár	magyar irodalomtörténet cenzora
	<i>Riedl Frigyes</i>	a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
Magyar nyelvészet	<i>Simonyi Zsigmond</i>	a magyar nyelvtudomány nyilvános rendes tanára
	Balassa József	a magyar nyelvészet rendes tudományegyetemi tanára, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola igazgatója
Klasszika-filológia	Czebe Gyula	a közép- és újjörög filológia magántanára, a görög tudományegyetemi tanára, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanácsának tagja
	Kallós Ede	klasszika-filológia cenzora
	Marót Károly	a görög vallástan magántanára
	Révay József	a Krisztus utáni öt évszázad irodalmának magántanára, rendes gimnáziumi tanár
	Szigeti Gyula	gimnáziumi tanár, a latin nyelv és irodalom előadója
Német nyelv és irodalom	Schmidt József	az indogermán összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára
	Kaiblinger Fülöp	reáliskolai rendes tanár, a német nyelv és irodalom cenzora
	<i>Bleyer Jakab</i>	a német irodalomtörténet nyilvános rendes tanára
	Trostler József	a német irodalomtörténet előadója, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola rendes tanára
	Weber Artur	a német irodalomtörténet előadója
Francia nyelv és irodalom	Benedek Marcell	V. kerületi gimnáziumi rendes tanár, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola rendes tanára
	Honti Rezső	a Középiskolai Tanítóképző Főiskola rendes tanára, az 1919. nyári tanfolyam francia nyelvészeti megbízott előadója

A KÖZÉPISKOLAI TANÁRI PROFESSZIÓ INTÉZMÉNYESÜLÉSÉNEK FOLYAMATAI

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1919. április 30-án kinevezett tagjai		
Szláv nyelv és irodalom	<i>Asbóth Oszkár</i>	a szláv nyelvészet és irodalom nyilvános rendkívüli tanára
Román nyelv és irodalom	Alexics György	a román nyelv és irodalom magántanára
Történelem		
Magyar és egyetemes történelem	Czobel Ernő	a történelem cenzora
	Sas Andor	a történelem cenzora, a szocializmus történetének előadója
	<i>Marczali Henrik</i>	a magyar történelem nyilvános rendes tanára, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanácsának tagja
	Domanovszky Sándor	a művelődéstörténelem nyilvános rendes egyetemi tanára
Földrajz	<i>Kövesligethy Radó</i>	a kozmográfia nyilvános rendes egyetemi tanára, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola elnöke
	Lantos Lajos	a földrajz cenzora, leíró földrajz és antropológia előadója
	Szirtes Zsigmond	a földrajz cenzora
	Horváth Károly	a földrajz cenzora
Mennyiségtan-természettudományi szakokra		
Mennyiségtan	<i>Beke Manó</i>	a mennyiségtan nyilvános rendes tanára, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanácsának tagja
	Fekete Mihály	a mennyiségtan cenzora
	<i>Fejér Lipót</i>	a matematika nyilvános rendes egyetemi tanára
	<i>Kürschák József</i>	a matematika nyilvános rendes műegyetemi tanára
	<i>Rados Gusztáv</i>	a mennyiségtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Goldzieher Károly	a mennyiségtan cenzora
	Szűcs Adolf	a mennyiségtan cenzora, az 1919 nyári tanfolyam matematikai előadója
Ábrázoló geometria	<i>Tötössi Béla</i>	az ábrázoló geometria nyilvános rendes műegyetemi tanára
	Bálint Elemér	az ábrázoló geometria cenzora
	Szmodits Hildegárd	az ábrázoló geometria cenzora

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1919. április 30-án kinevezett tagjai		
Természettan	Hevesi György	a természettan cenzora
	<i>Fröblich Izidor</i>	az elméleti természettan nyilvános rendes tanára, a kísérleti természettan jogosított tanára
	Kármán Tódor	a Közoktatásügyi Népbiztosság csoportvezető helyettese, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanácsának tagja
	Selényi Pál	a természettan cenzora, a fénytán előadója az 1919. nyári tanfolyamon ¹¹⁸⁶
	Tangl Károly	a természettan műegyetemi rendes tanára
	Tomics Iván	a Középiskolai Tanítóképző Főiskola rendes tanára, az 1919 február-áprilisi tanfolyamon a természettan előadója volt. ¹¹⁸⁷
Kémia	Balló Rezső	a kémia cenzora
	Götz Irén	a kémia cenzora
	<i>Buchböck Gusztáv</i>	a kémia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Hevesi György	a kémia cenzora
	Mautner Nándor	az organikus kémia magántanára
	Winkler Lajos	a kémia nyilvános rendes egyetemi tanára, az I. sz. kémiai intézet igazgatója
Természettarajz		
Ásványtan	Vadász Elemér	az ásványtan cenzora
	Koch Antal	az ásványtan ceznora
	<i>Schafarzik Ferenc</i>	az ásványtan nyilvános rendes műegyetemi tanára
	<i>Mauritz Béla</i>	az ásvány és kőzettan nyilvános rendkívüli tanára
Növénytan	Moesz Gusztáv	a mykológia magántanára
	Hollendonner Ferenc	a növénytan cenzora
	Szabó Zoltán	az Állatorvosi Főiskola címzetes nyilvános rendkívüli tanára
	<i>Tuzson János</i>	a növényrendszertan és növényföldrajz nyilvános rendkívüli egyetemi tanára

¹¹⁸⁶ 151.606/1919./VI. 1. Középiskolai tanítójelöltek nyári vizsgára előkészít tanfolyama. Közoktatásügyi Népbiztos levele a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének. Budapest, 1919. június 11. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1920).

¹¹⁸⁷ 81.232/1919.IV. IV. 16. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. április 10. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1919. április 30-án kinevezett tagjai		
Állattan	Gorka Sándor	a rendszeres állattan helyettes tanára, felsőbbrendű gerinctelen állatok anatómiájának és élettanának habilitált tanára, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola igazgató helyettese
	Leidenfrost Gyula	az állattan cenzora
	Méhely Lajos	az általános állattan, összehasonlító bonc- és szövettan nyilvános rendes egyetemi tanára, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanácsának tagja
	Soós Lajos	Magyar Nemzeti Múzeum őre, az állattan malakológia magántanára
Filozófia és pedagógia	<i>Alexander Bernát</i>	a filozófiatörténet nyilvános rendes és az egész filozófia jogosított tanára
	Révész Géza	a kísérleti lélektan magántanára, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanácsának tagja
	Varjas Sándor	a filozófia és pedagógia cenzora

34. táblázat: A Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság 1919. április 30-án kinevezett tagjai¹¹⁸⁸

¹¹⁸⁸ 81.537/1919. VI–1. A budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság új elnökének ügyvezető alelnökének és tagjainak kinevezése tárgyában. Budapest, 1919. április 30. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919). 151.606/1919./VI. 1. Középiskolai tanítójelöltek nyári vizsgára előkészít tanfolyama. Közoktatásügyi Népbiztos levele a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének. Budapest, 1919. június 11. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919). A tanárookra vonatkozó adatokat közli továbbá: [*Sine nomine*], 1918a. 64–92.; Kiss, 2000. 41.

A Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanácsának és tanári karának tagjai		
funkció/szakterület	Kinevezett személy	Titulus/tanított szakterület
Elnök	<i>Kövesligethy Radó</i>	a kozmográfia nyilvános rendes egyetemi tanára, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola elnöke
Igazgató	Balassa József	a magyar nyelvészet rendes tudományegyetemi tanára
Igazgató helyettes	Gorka Sándor	a rendszeres állattan helyettes tanára, felsőbbrendű gerinctelen állatok anatómiájának és élettanának habilitált tanára
Szaktanácsadó testület		
	<i>Beke Manó</i>	a mennyiségtan nyilvános rendes tanára
	Bolgár Elek	a történelem rendes egyetemi tanára
	<i>Buchbück Gusztáv</i>	a kémia nyilvános rendes egyetemi tanára
	Czebe Gyula	a közép- és újjörög filológia magántanára, a görög tudományegyetemi tanára
	Dienes Lajos	a táplálkozás, lakás, foglalkozás magántanára, a közegészségügyi intézet tanársegéde
	Király György	reáliskolai rendes tanár, magyar irodalomtörténet előadója
	<i>Marczali Henrik</i>	a magyar történelem nyilvános rendes tanára
	<i>Méhely Lajos</i>	az általános állattan, összehasonlító bonc- és szövettan nyilvános rendes egyetemi tanára
	<i>Petz Gedeon</i>	a német nyelvészet nyilvános rendes tanára, a Budapesti Középiskolai Tanárképző-intézet volt igazgatója
	Révész Géza	a kísérleti lélektan magántanára
	Schmidt József	az indogermán összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanára, a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöke
	Kármán Tódor	a Közoktatásügyi Népbizottság csoportvezető helyettese
Nyelvtudomány-történelem és filozófia-pedagógiai szakcsoport		
Filozófia-pedagógia	Mannheim Károly	VIII. kerületi felső kereskedelmi iskolai tanár
Francia nyelv és irodalom	Benedek Marcell	a francia nyelvészet előadója, V. kerületi főgimnáziumi tanár
	Tóth Sándor	1919. július 10-én beosztott francia lektor ¹¹⁸⁹
	Honti Rezső	a hadviselt tanárjelöltek részére tartott 1919 nyári tanfolyam francia nyelvészeti előadója, ¹¹⁹⁰ a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja

¹¹⁸⁹ 268/1919. A Közoktatásügyi Népbizottság Tóth Sándort megbízta a francia lektori feladatok ellátásával. Budapest, 1919. július 10. ELTE EL15/b 4. Napló, 1906–1921.

¹¹⁹⁰ 151.606/1919./VI. 1. Középiskolai tanítójelöltek nyári vizsgára előkészítő tanfolyama. A Közoktatásügyi Népbiztos levele a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének. Budapest, 1919. június 11. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919).

A Középkolai Tanítóképző Főiskola tanácsának és tanári karának tagjai		
Történelem	Madzsar Imre	I. kerületi gimnáziumi tanár, a megszüntetett Báró Eötvös József Collegium tiszteletdíjas előadója ¹¹⁹¹
Magyar nyelv és irodalom	Beke Ödön	finnugor nyelvészet, egyetemi előadó ¹¹⁹²
	Balassa József	magyar nyelvészet egyetemi tanára
Klasszika-filológia	<i>Roseth Arnold</i>	görög filológia rendes főiskolai tanára
Német nyelv és irodalom	Trostler József	a német irodalomtörténet előadója
Szociológia	Nagy Dénes	a hadviselt tanárjelöltek részére szervezett 1919 februári-áprilisi tanfolyamon a szociológia előadója, ¹¹⁹³ V. kerületi főgimnáziumi tanár
Művészettörténet	Hauser Arnold	IV. kerületi főreáliskolai tanár
Mennyiségtan-termesztudomány, földrajz csoport		
Mennyiségtan	Pólya György	
	Bálint Elemér	az ábrázoló geometria cenzora a Budapesti Országos Középkolai Tanárvizsgáló Bizottságban
	<i>Rados Gusztáv</i>	a mennyiségtan műegyetemi nyilvános rendes tanára
Természetrajz		
Állattan	Soós Lajos	Magyar Nemzeti Múzeum öre, az állattan malakológia magántanára
Ásványtan	<i>Krenner József Sándor</i>	az ásványtan és kőzettan nyilvános rendes egyetemi tanára
Növénytan, földrajz	Vitális István	a műegyetem geológia tanára
Természtan	Tomics Iván	1919 februári-áprilisi tanfolyamon a természettan előadója. ¹¹⁹⁴
	Selényi Pál	az 1919. nyári tanfolyamon a fénytán előadója, a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság tagja
Földrajz	Szirtes Zsigmond	a Budapesti Országos Középkolai Tanárvizsgáló bizottságban a földrajz cenzora, topolyai nép és polgári iskolai rendes tanár
Kémia	Fridli Rezső	középkolai tanár, az I. sz. kémiai intézet tanársegéde
	Balló Rezső	az 1919. februári – áprilisi hadviselt tanárjelöltek részére tartott tanfolyamon a vegytan előadója.
A középkolai tárgyak tanításának módszertana	<i>Waldapfel János</i>	a Középkolai Tanítóképző Főiskola rendes tanára

35. táblázat: A Középkolai Tanítóképző Főiskola tanácsának és tanári karának tagjai¹¹⁹⁵

¹¹⁹¹ Az adatot közli: *Garai*, 2016. 120.

¹¹⁹² Bekéről bővebben adatokat közöl: *Bereczki*, 1983.251–257., *Lőrincze*, 1983. 257–265.

¹¹⁹³ 81.232/1919. IV. 16. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. április 10. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

¹¹⁹⁴ 81.232/1919. IV. 16. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. április 10. MNL OL K 636. 85. doboz, 25. tétel (1920).

¹¹⁹⁵ Az 1919. április 30-án kinevezett tanárok névsorát és beosztását közli: 150.332/1919. VI–1. június 9. A keb. számvevőség felterjesztése a budapesti középkolai tanítóképző főiskolához kinevezett elnök, igazgató és

Képek jegyzéke

1. kép. Purgstaller József arcképe, 1864. MTA KRKGY Ms 5073/16.
2. kép. Jedlik Ányos 1880 körül. MNM TFP 67-2452.
3. kép. Eötvös József, 1870 körül. MNM TFP 785-1933.
4. kép. Bartal Antal, 1881. MTA KRKGY Ms 10.206/13.
5. kép. Sztoczek József, 1881. MTA KRKGY Ms 10.206/139.
6. kép: Than Károly. MTA KRKGY Ms 4825/493.
7. kép. Trefort Ágoston 1885 körül. MNM TFP 65-462.
8. kép. Horváth Cyrill. MTA KRKGY Ms 5075/259.
9. kép. Pauer Imre, 1898. MTA KRKGY Ms 315/99/1.
10. kép. Eötvös Loránd 1885 körül. MNMK TFP 733-1958.
11. kép. Heinrich Gusztáv 1880 körül. MNM TFP 1155-1933.
12. kép. Volf György 1880 körül. MNM TFP 67-1802.
13. kép. Beöthy Zsolt. MNM TFP 699-1958.
14. kép. Erődi Béla, 1896. MNM TFP 788-1933.
15. kép. Eötvös Loránd 1899 körül. MNM TFP 2002-1957.
16. kép. Petz Gedeon, 1898. MTA KRKGY Ms 315/101/1.
17. kép. Békefi Remig, 1912. MNM TFP 4575-1957.
18. kép. Zemplén Győző MTA KRKGY Ms 5074/48.
19. kép. Lovászy Márton beszél a Parlament lépcsőjén, 1918. november 16. MNM TFP 1706-1961.
20. kép: Balassa József emléklakett, 1918 MNM TTSZ 1981-131-779.
21. kép. Kövesligethy Radó, 1934. MNM TF 692-1960.
22. kép. Kármán Tódor az 1920-as években. MNM TFP 79-207.

helyettes igazgató tiszteletdíjainak, illetve a rendes tanárok illetményeinek folyósítása tárgyában. MNL OL K 592. 31. csomó, 25. tétel (1919). Az 1919. júliusában beosztott újabb 9 tanár névsorát és adatait közli: 273/1919. A Közoktatásügyi Népbiztosság kinevezése kilenc új főiskolai tanár részére. Budapest, 1919. július 14. ELTE EL15/b 4. Napló, 1906–1921. A tanács tagjait közli: 274/1919. A Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanácsának kinevezése. Budapest, 1919. július 14. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921. További adatokat közöl a kinevezettokról: [*Sine nomine*], 1918a. 56.; 60.; 64–96. *Kiss*, 2000. 41. Az intézet tanári karának 1919 előtt kinevezett tagjait dőlttel szedetten jelöltem. A kinevezettek közül egyedül Szűcs József szakterületét nem sikerült beazonosítani, így ő nem került feltüntetésre a táblázatban. Helyét vélhetően nem is foglalta el, mivel 1919. júniusában lemondott. 249/1919. Szűcs József lemondása ügyében történő felterjesztés. Budapest, 1919. június. ELTE EL 15/b 4. Napló, 1906–1921.

A tanárképzés intézményrendszeri fejlődésének kronológiája

1848: XIX. tc. *A magyar egyetemről* című törvény, amely kísérletet tesz a neohumanista alapelvek bevezetésére a pesti egyetemen.

1848 nyara Eötvös József megalkotja *A magyar egyetem alapszabályai* című szabályzatot, amely a bölcsészkar működését részletezi, illetve említést tesz két tanárképző intézetről a kar mellett.

1849. augusztus 23. A tanárjelöltek vizsgálatáról szóló ideiglenes birodalmi törvény kibocsátása.

1849. szeptember 15. Az „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich” című rendelet megteremti a modern középiskolátípusokat Magyarországon.

1849. szeptember 30. „Az egyetemi hatóságok szervezetéről” szóló intézkedés bevezette az egyetemi autonóm öngazgatást.

1849 októbere Karl von Geringer összeállította az „Alapelvek” című dokumentumot, amely a pesti egyetem reformját tartalmazza.

1850. február 15-én a pesti egyetemet a birodalmi kultusztárca felügyelete alá került.

1850/1851. tanévtől megszűnt a pesti egyetem bölcsészeti karának előkészítő jellege és a többi fakultással egyenrangúvá vált.

1851. április 30. A birodalmi VKM rendelete nyomán a bölcsészkaron növénytanból, állattanból és ásványtanból gyakorlati órákat hirdettek meg tanárjelöltek részére.

1853. január 1. Albrecht főherceg intézkedése nyomán az ideilegenes tanárvizsgálati törvény hatálya a magyar tartományokra is kiterjedt.

1853 tavasza. A pesti egyetem bölcsészeti karán klasszika-filológiai illetve középkor történeti gyakorlatokat hirdetnek meg tanárjelöltek részére.

1856. A birodalmi VKM kiadja a végleges tanárvizsgálati szabályzatot, amely eltörli az ideiglenes törvény átmeneti intézkedéseit.

1860. október 20. Az Októberi Diploma hatására az oktatás nyelvéné a pesti egyetemen ismét a magyar vált.

1862. május 28. A Magyar Kir. Kancellária elfogadta a Helytartótanács azon javaslatát, hogy a pesti egyetem mellett létesüljön egy tanárvizsgáló bizottság.

1862. június 11. A pesti egyetem bölcsészkarának tanácsülésén kijelölik a Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottság tagjait, illetve elnökét, amely tisztség ellátására Purgstaller József kegyesrendi rendfőnököt kérik fel.

1862. november 29. A Magyar Kir. Kancellária elfogadja Simon Vincze csornai premontrai kanonok azon kérését, hogy a több éves tanítási tapasztalattal rendelkező rendtagoknak ne kelljen tanárvizsgálatot tennie az algimnáziumra.

1863. május 13. A Magyar Kir. Kancellária hozzájárulását adja a Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság létrehozásának, amelynek elnökéül Sztoczek József műegyetemi tanárt kéri fel.

1866. február 23. A 2498. számú uralkodói rendelet feljogosítja a tanárvizsgálatot tett tanszemélyzetet a „tanári” cím használatára, amennyiben állami gimnáziumban, vagy reáliskolában látnak el szolgálatot.

1869 júniusa. Eötvös József felkérte a bölcsészkart, hogy véleményezze a kar mellett létrehozandó tanárképezde szabályzattervezetét.

1870. augusztus 16. A VKM a 17.389/1870. (VIII. 16.) számú rendeletével kinevezi a Középtanodai Tanárképezde igazgatóját és tanári karát.

1870. december 9. A Középtanodai Tanárképezdében megkezdődik a szakorák megtartása.

1871. január 6. Nékám Sándor igazgatói helyét a tanárképző intézet élén Bartal Antal veszi át.

1871. május 6. A VKM 6642/1871. (V. 1.) számú rendeletével Eötvös Lorándot felkéri a tanárképző intézetben a felsőbb természettani gyakorlatok vezetésére.

1871. április 4. A VKM a 6643/1871. (IV. 4.) számú rendeletével utasítja a tanárképző igazgatóságát, hogy felterjesztéseit az egyetemi tanács útján tegye meg, így az egyetem és a tanárképző egymáshoz fűződő kapcsolata értelmezést nyer.

1872. május 16. A VKM a 6351/1872. (V. 16.) számú rendeletével jóváhagyta a középiskolai tanárképző intézet véglegesített szervezeti szabályzatát, amely a gyakorlóiskolára vonatkozó előírásokat is tartalmazza.

1872. októbere. A tanárképezde Hatvan utcai ingatlanában megnyílik a gyakorlóiskola.

1873. szeptember 29. A VKM a 20.811/1873. (IX. 29.) számú rendeletével a gimnáziumi, illetve reáliskolai tanárképezdét Sztoczek József igazgatása alatt egyesíti.

1874. május 1. A tanárképezde igazgatója felterjeszti Eötvös Loránd szabadságolási kérelmét, amelynek nyomán Eötvös párizsi tanulmányútra indulhatott a francia tanárképzés tanulmányozására.

1875. október 28. A VKM 26.077/1875. (X. 28.) számú rendeletével a Gymnasiumi, illetve Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottságokat Sztoczek József vezetése alatt egyesíti. Az új bizottság kinevezésével egyidejűleg új tanárvizsgálati szabályzatot léptet életbe a minisztérium.

1880. január 3. Trefort Ágoston saját lakásán tart értekezletet a tanárképzés ügyeinek rendezésére.

1880. január 25. A VKM 6256/879. (I. 25.) számú rendeletével újra szabályozta a tanárképző intézeti tanulmányokat, amely előre vetítette a tanárvizsgálati rendelkezések megváltoztatását.

1880. június 16. A VKM a 17.396/1880. (VII. 14.) rendeletével eltöröli az elővizsgát és bevezeti a másodév végén teljesítendő alapvizsgát.

1882. január 30. A VKM a 4567/1882. (I. 30.) számú rendeletével új tanárvizsgálati szabályozást vezet be, amely a korábbi 1875-ös szabályozás által kialakított struktúrát jelentős mértékben átalakítja.

1883: XXX. tc. A középiskolai törvény 60–70.§-ai vonatkoznak a középiskolai tanárképesítésre, amelyek távlatilag a tanárvizsgálati szabályozás változását eredményezik.

1887/1888. tanévben elindulnak az első tanárképző szemináriumok a bölcsészkaron a klasszika-filológiához, a történelemhez, a magyar és német filológiához kötődően.

1888. június 19. A VKM a 23.728/1888. (VII. 19.) számú rendelettel a protestáns lelkészek részére tanulmányi kedvezményeket ad a tanárvizsgálatra történő jelentkezéshez.

1888. december 20. A VKM a 50.098/1888. (XII. 20.) számú rendeletével kibocsátja az egészen 1925-ig érvényben levő tanárvizsgálati szabályzatot. A rendelet megáltoztatja a tanárvizsgáló bizottság nevét is: „Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló-Bizottság”.

1889: XVII. tc. értelmében azoknak a tanárjelölteknek fél évet kell kimutatnia a pedagógiai vizsgára jelentkezéshez, akik önkéntesi évüket teljesítették, vagy fél évnél hosszabb időre kerültek besorozásra.

1893/1894. tanév. A budapesti tanárvizsgáló bizottságon belül felső kereskedelmi iskolai tanárvizsgáló bizottság létesül.

1894. október 11. A VKM a 37.379/1894. (X. 11.) számú rendeletével szabályozza a tanárképző intézet, illetve a gyakorlatiskola viszonyát. Utóbbit előbbi alá rendeli.

1895. december 19. A VKM 65.719/1895. (XII. 19.) számú rendelete értelmében a nők számára megnyílnak a bölcséleti, orvosi és gyógyszerészeti pályák. Így hamarosan a tanárképző intézetben és a tanárvizsgálatokon is megjelennek a női tanárjelöltek.

1895. december 31. A VKM a 72.038/1895. (XII. 31.) számú rendeletével külön szabályozza a női tanárjelöltek tanárvizsgálati folyamatát.

1896. Beöthy Zsolt leköszönésével Eötvös Loránd válik a tanárképző intézet igazgatójává, igazgatóhelyettesévé pedig Heinrich Gusztávot nevezi ki a kultusztárca.

1899. július 6. A VKM 38.640/1899. (VII. 6.) számú rendeletével új szervezeti szabályzatot léptet életbe a fővárosi tanárképző intézetben, amely alapvetően határozza meg a tanárképzés további fejlődését.

1908. január 21. A VKM a 315/1908. (I. 21.) számú rendeletével a felső kereskedelmi iskolai tanárvizsgálatok egyes fokait meghatározza, egyúttal megteremt a középiskolai tanárok részére a felső kereskedelmi iskolai végzettség könnyített megszerzését.

1914. december 21. A VKM a 147.664/1914. (XII. 21.) számú rendelete nyomán félévi kedvezményben részesülnek azok a hallgatók, akik egy évnél hosszabb harctéri szolgálatot látnak el.

1915. november 26. A VKM a 128.342/915. (XI. 26.) VIa. ü. o. számú rendelete nyomán megszüntette a középiskolai tanárok számára a könnyített úton történő felső kereskedelmi iskolai végzettség megszerzését.

1918. január 24. A VKM a 16.385/1918. IV. (I. 24.) számú rendeletével hat hetes pótszemesztert rendel el 1918 júniusa és augusztusa között a tanárvizsgálatokra való előkészüléshez. A forradalmak előtt ez az utolsó tanulmányi könnyítés, amelyet később érvényesnek ismernek el.

1918. február 5. A VKM 9816/1918. IV. ü. o. (II. 5.) számú rendelte nyomán a tanárvizsgálati díjak és a vizsgabizottságok honoráriuma is megemelkedik. Utóbbi több mint 40 év után változott meg.

1918. november 21. A VKM a 1918. évi 95.975. (XI. 21.) számú rendeletével szabályozza a tanárvizsgálatra való jelentkezést azon hadviselt tanárjelöltek számára, akiknek két félévet meghaladó tanulmányi vesztesége keletkezett harctéri szolgálat miatt.

1919 február – április tanárvizsgálatra felkészítő egyetemi tanfolyamok a Hadviselt Középiskolai Tanárjelöltek Főfelügyelőségének szervezésében.

1919. április 8. Eötvös Loránd hosszú betegséget követően meghal, amelynek következtében az Eötvös Collegium curatori, illetve a tanárképző intézet elnöki széke is betöltetlenné válik.

1919. április 14–15. A Közoktatásügyi Népbiztosság radikálisan átalakítja az érvényben levő 1888-as tanárvizsgálati szabályzatot, így például eltörölték a pedagógiai vizsgát, valamint minden vizsgafokról a zárthelyi dolgozatokat, illetve a házi dolgozatokat.

1919. április 30. A Közoktatásügyi Népbiztosság új tanárvizsgáló bizottságot nevez ki Schmidt József elnöklete alatt.

1919. április 30. A Közoktatásügyi Népbiztosság a 88.186/1919. (IV. 30.) számú rendeletével 11 új szakvezetőt nevez ki az átalakuló tanárképző intézethez.

1919. május 17. A Közoktatásügyi Népbiztosság a 92.864/1919. (V. 17.) számú rendeletével felmenti Petz Gedeon igazgatót, illetve Wittmann Ferencet tanárképző intézeti állásaikból, helyükre elnökként Kövesligethy Radót, igazgatóként Balassa Józsefet nevezi ki. Ezzel létrejön a tanárképző intézet helyén a Középiszkolai Tanítóképző Főiskola.

1919. májusa. A Középiszkolai Tanítóképző Főiskolához rendelnek egy „gyógyító pedagógiai gyakorló középiskolát”, annak érdekében, hogy a tanárjelöltek gyakorlati tapasztalatot szerezhessenek a nevelési sajátosságok pedagógiájáról.

1919 június 20–szeptember 20. Tanárvizsgálatra felkészítő tanfolyamok a Hadviselt Középiskolai Tanárjelöltek Főfelügyelőségének szervezésében.

1919. július 14. A Közoktatásügyi Népbiztosság a 159.085/1919. VI/1. (VII. 14.) számú rendeletével a Középiszkolai Tanítóképző Főiskolába olvasztja be az Eötvös Collegiumot.

1919. július 16. Balassa József, a Középiskolai Tanítóképző Főiskola igazgatója felterjeszti a Közoktatásügyi Népbiztossághoz az intézmény új szervezeti szabályzatát, amely azonban nem kerül elbírálásra a politikai-katonai helyzet miatt.

1919. augusztus 13. Az újjászerveződő VKM a 175.589/919.VI/1. (VIII. 13.) számú rendeletével megszünteti a Középiskolai Tanítóképző Főiskolát, újjászervezi a tanárképző intézetet, amelynek igazgatásával ismét Petz Gedeont bízza meg.

1919. augusztus 21. Az újjászervezett tanárképző intézeti tanács első nem hivatalos ülése, amelyen elindulnak az igazoló eljárások.

1919. november 21. Az újjászervezett VKM a 200.884/B1/1919. (XI. 21.) számú rendeletével társadalomtudományi és közgazdasági kurzusok beillesztését kéri a tanárképző intézet tanrendébe, amelyet a tanárképző intézet tanácsa elhárít.

1920. március 16. Az egyetemi oktatás ismét elindul a közállapotok rendeződését követően.

1920. május 15. A VKM a 104.291/1920. (V. 15.) számú rendeletével a tanárvizsgáló bizottságokat felruhazza a képesítő bizonyítvány kiadásának megtagadásával olyan jelöltek részére, akiknek az esetben felmerült a Tanácsköztársaság támogatása.

Névmutató

A

Albrecht főherceg, 47, 49–53, 55, 308, 342, 432
 Alexander Bernát, 146–147, 149, 162, 167, 267, 322, 391, 393, 395, 407, 409, 411–412, 414, 416–417, 419, 421, 428
 Alexics György, 426
 Angyal Dávid, 219, 248, 256, 280, 407, 415, 421
 Asbóth Oszkár, 146, 256, 267, 310, 391, 393, 407, 409, 412, 415, 426

B

Babits Mihály, 425
 Badics Ferenc, 148–149, 157, 235, 406, 409, 411, 414
 Balassa József, 260, 266–274, 276–279, 293, 308, 326, 376, 425, 429–431, 435–436
 Ballagi Aladár, 146, 162, 391, 393, 407, 409, 412, 415
 Balló Rezső, 277, 427, 430
 Bartal Antal, 86–90, 92–93, 95, 98–107, 115, 128, 155, 157–158, 166–169, 177, 219, 290, 309–310, 326, 386–388, 391, 393, 398–399, 409, 412, 431, 433
 Bálint Elemér, 277, 426, 430
 Becker Fülöp Ágost, 147, 170, 180–181, 218, 243, 311, 393, 409, 417
 Beke Manó, 148, 267–268, 277, 407, 410, 413, 415, 415, 420, 422, 426, 429
 Beke Ödön, 277, 313, 318, 430
 Benedek Marcell, 425, 429
 Beöthy Zsolt, 9, 15, 17, 114, 117–118, 129, 141–142, 146–148, 160, 162, 168–175, 177, 179–180, 185–186, 196, 198–201, 206–208, 216–217, 220, 226, 229, 235, 243, 247, 265, 276–277, 280, 289, 309, 311, 326, 391, 393, 399, 401, 406, 409, 411, 414, 417, 419, 421, 425, 431, 434

Békefi Remig, 148, 181–182, 220, 246–247, 276–277, 280, 407, 410, 412, 415, 421
 Bleyer Jakab, 218, 248, 407, 412, 415, 422, 425
 Bogner Mihály, 261–262, 265–266, 425
 Bolgár Elek, 429
 Bokor József, 148, 407, 411, 414
 Bogyó Samu, 408
 Bódiss Jusztin (Bódis Jusztin), 219–220, 406, 415
 Böhm Károly, 147–148, 314, 395
 Buchböck Gusztáv, 408, 416, 427
 Budenz József, 146–147, 166, 180, 391, 401
 Bugarszky István, 408, 416

C

Cherven Flóris, 78–79, 219, 383, 388, 391, 394, 410, 412
 Cholnoky Jenő, 244, 251–252, 418
 Ciocan János, 148, 409
 Conlenger Károly, 62, 78, 378, 382–383
 Czebe Gyula, 279–280, 425, 429
 Czirbusz Géza, 219, 249, 407, 415
 Czobel Ernő, 266, 426

Cs

Császár Elemér, 219–220, 280, 414
 Cseöngö Aladár, 78, 383
 Cserép József, 244–245, 251, 420, 422
 Csillag Vilmos, 244, 252, 418
 Cspár Elemér, 408

D

Daday Jenő, 217, 407, 413, 416
 Demeczky Mihály, 219, 309, 408, 415
 Dienes Pál, 245, 420, 422
 Dienes Lajos, 429
 Domanovszky Sándor, 249, 268, 426

E

Entz Géza, 144, 146, 178, 180, 199, 217, 219, 230, 243, 247, 391–394, 402, 407, 409–411, 413, 416, 418, 419–420

- Entz Géza, ifj., 230, 245, 248, 268, 275, 422
- Eötvös József, 31, 37, 44–46, 85–88, 91–92, 96–97, 102, 154, 172–173, 183, 253, 289, 291, 309, 314–315, 317, 322, 324–326, 394, 410, 412–413, 416, 420, 422–424, 430–433
- Eötvös Loránd, 15, 31, 37, 74, 93, 118–119, 121, 142, 156, 164, 171, 173–174–176, 178, 180, 183, 222–224, 226–229, 236–238, 241–248, 250–252, 271, 276, 280, 290–292, 296, 309, 313–314, 317–318, 326, 364–365, 389, 392, 394, 398, 400, 402, 410, 413, 421, 416–418, 431, 433–435
- Eródi Béla, 217–218, 221, 326, 406, 411, 414–415, 431
- F**
- Fejér Lipót, 219, 247, 264, 313, 407, 415, 422, 426
- Fejérpataky László, 162, 166, 178–179, 248, 268, 401, 417, 419, 421
- Fekete Mihály, 426
- Felsmann József, 388
- Ferenc József (tanár), 73, 146, 381, 388
- Ferenc József (császár és király), 64, 317
- Fináczy Ernő, 25–26, 28, 148–149, 217, 236, 238, 243–244, 247, 250, 276–277, 280–281, 314, 406, 411, 414–416, 419, 421
- Fiok Károly (Fiók Károly), 147–148, 219, 244, 252, 393, 409, 412, 418
- Firml Aladár, 219, 415
- Fölser István, 78, 159, 218, 245, 383, 383, 392, 394, 398, 400, 410, 418
- Fraknói Vilmos, 115, 388
- Franzenau Ágoston, 244, 252, 420, 422
- Fridli Rezső, 277, 430
- Fröhlich Izidor, 146, 178, 226, 229, 235, 243, 247, 276–277, 280, 392, 394, 402, 407, 410, 413, 416–417, 419, 421, 427
- Fölser István, 78, 159, 218, 245, 383, 388, 392, 394, 398, 400, 410, 418
- G**
- Goldziher Ignác, 107, 408
- Gorka Sándor, 266, 276, 428–429
- Götz Irén, 266, 427
- Greguss Ágost, 93, 128–129, 159–160, 388, 398
- Gy**
- Gyomlay Gyula, 174, 219–220, 237, 244, 247, 251, 280, 412, 420, 422,
- Gyulai Pál, 115, 160, 166, 243, 388–389, 391, 393, 399, 401, 409, 411, 417
- H**
- Hampel József, 146, 148, 160–161, 391, 394, 400–401, 410, 412
- Haraszi Gyula, 218, 221, 243, 407, 412, 415, 419, 421
- Hauser Arnold, 430
- Hegedús István, 141, 146, 179, 219, 245, 393, 401, 406, 409, 412, 414–415, 417, 420, 422
- Heinrich Gusztáv, 74, 93, 103–104, 121, 146–147, 156–157, 159, 165–166, 173–174, 180, 218, 226, 243, 290, 326, 380, 388, 391, 393, 398–399, 401, 407, 409, 412, 415, 417, 431, 434
- Herald Ferenc, 245, 247–248, 311, 420
- Hevesi György, 427
- Hofer Károly, 78–79, 114–115, 148, 195, 217, 383, 388, 391, 393, 409
- Hoffmann Frigyes, 173, 244, 252, 418, 420, 422
- Hollendonner Ferenc, 427
- Honti Rezső, 266, 277, 425, 429
- Hornyánszky Gyula, 407
- Hováth Cyrill, 57, 72, 106, 115, 129, 325, 377, 380, 388, 431
- Horváth Károly, 426
- Hóman Ottó, 146–147, 149, 391, 393, 409
- Hunfalvy János, 74, 92, 146, 159, 178, 380, 385, 388, 398, 400
- Hunyady Jenő, 146, 159, 178, 388, 398, 400

Huszti József, 220–221, 240, 248–251, 275–276, 280

I

Ilosvay Lajos, 146, 148, 182, 217, 392, 394, 407, 410, 413, 416

J

Jedlik Ányos, 49, 57, 62–63, 77–78, 115, 326, 377–378, 380, 385, 431

Jurányi Lajos, 74, 92, 148, 159, 180, 380, 385, 389, 392, 394, 399–400

K

Kaiblinger Fülöp, 425

Kallós Ede, 266, 425

Kassai Gusztáv, 177, 179, 245, 401, 417

Kármán Mór, 9, 15, 30–32, 46, 78, 95, 100–103, 107, 115, 118–119, 121, 128–129, 148, 158, 162–163, 167, 171–173, 181, 183, 223–224, 243, 278, 291, 309–310, 383, 389, 392, 395, 399–400, 402

Kármán Tódor, 266, 278, 326, 427, 429, 431

Kerekgyártó Árpád, 68, 74, 93–98, 115, 119, 120, 146, 148–149, 163, 310, 380, 391, 393

Keszler József, 160–161, 180–181, 240, 243, 248, 250–251, 399, 401, 417, 419, 421

Király György, 425, 429

Klein Gyula, 159, 219, 389, 392, 394, 400, 402, 407, 410, 413, 416

Klupathy Jenő, 180, 218, 407, 413, 416, 418, 420, 422

Koch Antal, 147, 394, 407, 410, 413, 416, 427

Kondor Gusztáv, 74, 93–95, 129, 148, 182, 380, 392, 394

Kovács Gyula, 62, 78, 378, 408

Kövesligethy Radó, 144, 180, 246–247, 267–268, 276–277, 293, 322, 326, 394, 407, 410, 412, 415, 418, 420–422, 426, 429, 431, 435

König Gyula, 107, 144, 159, 173, 226, 244, 388, 392, 394, 398, 400–401, 410, 413, 417

Krenner József Sándor, 180, 182, 266, 277, 389, 392, 394, 407–408, 410, 413, 416, 418, 420, 422, 430

Kriesch János, 78, 146, 159, 383, 389, 400

Kruspér István, 62, 78, 378, 382–383

Kruzsinszky Bálint, 219, 313, 415

Kürschák József, 182, 219, 244, 407, 415, 420, 422, 426

L

Lantos Lajos, 426

Latzkó Hugó, 408

Láng Nándor, 202, 214, 218, 220, 248, 251, 264, 406, 412, 422

Lánczy Gyula, 147, 180, 226, 229, 243, 246, 393, 409, 412, 417, 419

Leidenfrost Gyula, 428

Lengyel Béla, 159, 179, 217, 248, 402, 407, 413, 418, 420

Lewin Jakab, 78, 383

Lóczy Lajos, 146, 178, 245, 249, 391, 394, 401, 410, 412, 418

Lubrich Ágost, 15, 34, 74, 104–106, 115, 129, 148, 310, 381, 389

M

Madzsar Imre, 277, 430

Mahler Ede, 244, 248, 419, 421

Mangold Lajos, 160, 400

Mannheim Károly, 429

Marczali Henrik, 147, 162, 166, 179, 248, 267, 314, 393, 401, 407, 409, 412, 415, 417, 419, 421, 426, 429

Margalits Ede, 161, 407

Margó Tivadar, 68, 72, 74, 117, 148, 159, 180, 380, 385, 389, 392, 394, 399–400, 402

Marót Károly, 425

Mautner Nándor, 427

Mauritz Béla, 219, 266, 408, 416, 427

- Mágócsy-Dietz Sándor, 148, 219, 247, 276–277, 280, 407, 410, 413, 416, 418, 420–422
- Mázy Engelbert, 218, 220, 408, 414, 416
- Medveczky Frigyes, 129, 149, 167, 178, 248, 392, 395, 402, 407, 411, 414, 417, 419
- Messi Antal, 115, 129, 148, 218, 380, 391, 393, 409
- Méhely Lajos, 220, 245, 249, 251–252, 309, 418, 428–429
- Mittelmann Nándor, 408
- Moesz Gusztáv, 427
- Muraközy Károly, 408
- N**
- Nagy Dénes, 273, 430
- Nendtvich Károly, 62, 78, 378, 382–383
- Ney Ferenc, 62, 78, 378, 382–383
- Négyesy László, 147, 182, 244, 247, 251–252, 393, 406, 409, 411, 414, 418–419, 421
- Nékám Sándor, 92–93, 96, 359, 385, 433
- Némethy Géza, 181, 218–220, 237, 245, 248, 309, 408, 412, 415, 422
- O**
- Oberle Károly, 244, 420, 422
- P**
- Pasteiner Gyula, 181, 243, 275, 417, 420, 422
- Pataky Ferenc, 262–263, 265, 425
- Pauer Imre, 103, 129, 146, 149, 167, 226, 229, 238, 243, 247, 276–277, 280, 325, 392, 395, 407, 411, 414, 416–417, 419, 421, 431
- Pecz Vilmos, 148, 178–180, 219, 245, 247–248, 251–252, 276–277, 280, 401, 409, 412, 417, 420–421
- Petz Gedeon, 38, 147–148, 160, 179, 181–182, 218, 226, 231–235, 237, 239, 242–243, 247–251, 276, 278–281, 293–294, 325, 393, 407, 409, 412, 415, 417–418, 421, 429, 431, 435–436
- Petzval Ottó, 56–57, 94, 128–129, 377, 380, 385, 388
- Pfeifer Ignác, 408
- Platz Bonifác, 146, 149, 391, 394, 410, 412
- Ponori Thewrewk Emil, 115, 141, 160, 162, 166, 198, 226, 229, 243, 246–247, 388, 391, 393, 393, 401, 409, 412, 417, 419
- Ponori Thewrewk Aurél (Török Aurél), 182, 248, 418, 420
- Pólya György, 430
- Preiss Mór, 62, 378, 382
- Purgstaller József, 46, 57–59, 63, 69–74, 79–80, 83–84, 325, 377, 379, 431–432
- R**
- Rados Gusztáv, 147, 182, 277, 407, 410, 413, 415, 418, 420, 422, 426, 430
- Rákossy Sándor, 93, 159–160, 398
- Reisinger János, 49, 57, 74, 377, 385
- Rejtő Sándor, 408
- Révay József, 248, 425
- Révész Géza, 428–429
- Ribáry Ferenc, 92, 159–160, 398
- Riedl Frigyes, 146, 148, 219, 243, 248, 391, 406, 414, 419, 425
- Román Sándor (Romanu Sándor), 73, 148, 381, 388, 391, 393
- Roseth Arnold, 238, 242, 247–248, 250–251, 278–279, 422, 430
- Róder Alajos, 57, 74, 377
- Romsauer Lajos, 244, 420, 422
- Rustaházy Kálmán, 382
- S**
- Salamon Ferenc, 34, 93, 147, 159, 166, 179–180, 310–311, 388, 391, 398, 400
- Sas Andor, 266, 273, 426
- Say Móricz, 146, 389
- Schack Béla, 144, 199, 219, 406
- Schafarzik Ferenc, 217, 407, 416, 427
- Schenzl Guidó, 62, 78–79, 378, 382–383
- Schmidt József, 265–267, 308, 425, 429, 435

- Schnedár János, 378, 382–383
 Scholtz Ágoston, 129, 144, 178–179, 219, 394, 401, 410, 413
 Schöpflin Aladár, 425
 Schuller Alajos, 159, 389, 392, 398, 400, 402, 410, 413, 416
 Selényi Pál, 277, 427, 430
 Siegescu József, 218, 249, 407, 412, 415, 422
 Simonyi Zsigmond, 146–147, 162, 178–179, 267, 391, 393, 406, 409, 411, 414, 417, 419, 421, 425
 Somhegyi Ferenc, 74, 92–93, 96, 115, 146, 380, 385, 388
 Soós Lajos, 428, 430
 Suták József, 148, 394, 407, 410, 413, 415
- Sz**
 Szabó József, 57, 68, 96, 115, 159, 377, 385, 388–389, 392, 399–400, 402
 Szabó Zoltán, 427
 Szandház Károly, 78, 160, 383–384
 Szepesi Imre, 93, 158, 160, 385, 398
 Szigeti Gyula, 266, 425
 Szilasi Móricz, 173, 244, 252, 418
 Szily Kálmán, 78, 383, 389, 398, 400, 402
 Szinnyi József, 147, 170, 180, 311–312, 406, 409, 411, 414, 417, 419, 421
 Szirtes Zsigmond, 426, 430
 Szmodits Hildegárd, 426
 Sztoczek József, 39, 46, 62, 70, 74–78, 82–85, 106, 108, 113–114, 116–117, 123, 134, 146, 150–152, 155, 158, 160–161, 164, 166, 168, 177, 182, 283, 290, 294, 312, 326, 378, 380–381, 383–384, 388–389, 395–396, 398–399, 431, 433
 Szűcs Adolf, 426, 431
- T**
 Tangl Károly, 264, 427
 Télfy Iván, 57, 68, 115, 128–129, 148, 158, 177, 377, 380, 385, 388, 398–399
 Than Károly, 62, 78, 94, 99, 116–117, 121, 148, 159, 217–218, 226, 243, 326, 378, 383, 385, 389, 392, 394, 399–400, 402, 410, 417, 431
 Toldy Ferenc, 57, 70–71, 73–74, 81, 107, 159, 377, 379, 381
 Tomics Iván, 266, 277, 427, 430
 Tóth Sándor, 429
 Töttös Béla, 147, 178–179, 394, 401
 Trautmann Henrik, 408
 Trostler József, 425, 430
 Tuzson János (Tuzson János), 219, 408, 416, 427
- V**
 Vadász Elemér, 427
 Varjas Sándor, 428
 Vári Rezső, 219–220, 237, 245, 247, 280, 406, 415, 422
 Vitális István, 430
 Volf György, 147–148, 157, 169, 326, 393, 431
- W**
 Waldapfel János, 242–244, 250, 277, 279, 430
 Wartha Vincze, 144, 148, 217, 399–400, 402, 408, 410, 413, 418, 420
 Weber Artur, 425
 Weiss János (Vész János), 62, 78, 146, 159, 378, 382–383, 388, 398
 Winkler Lajos, 427
 Wittmann Ferenc, 38, 114, 131, 147, 168, 179, 186–188, 195–197, 199, 204–214, 217, 222, 243, 247, 252, 256, 262–267, 276, 279–280, 293, 394, 406, 408–411, 413–414, 416, 419, 421, 435
- Z**
 Zambra Péter, 218–219, 407, 412

Tárgymutató

- aktív állam, 257, 288
 „Alapelvek”, 47–48, 432
 alelnök, 38, 109, 112, 114–115, 128, 131, 139–140, 146–148, 174, 188, 195–197, 199–200, 204–214, 217, 220, 222, 256, 261–267, 285, 391, 393, 406, 408–409, 411, 414, 419, 421, 425, 428
 alapvizsga, 32, 122–124, 127–128, 130–131, 133, 135–136, 139, 141, 143–145, 164, 175, 185, 187, 189–191, 193, 195, 199, 204–206, 209, 211, 213–216, 233, 257, 259–263, 284, 363, 405, 434
 ~díj, 38, 42, 113, 117, 195, 197–203, 216, 221, 295, 435
 „átmenőleges határozványok”, 51–52, 54, 60–61, 310, 339–342
 Bildung, 25–26, 28–29, 33, 142, 173, 224, 259, 283, 291, 316
 Birodalmi Oktatásügyi Tanács, 55
 bölcsészeti kar javaslatai a tanárképzés reformjára, 119–121, 163
 bölcsészkar tanács, 68, 92, 96, 98, 119–120, 123
 bölcsészkar tanárképző gyakorlatok, 120
 bölcsészkar tanárképző szemináriumok, 20, 163–164, 166–167, 434
 culture générale, 25, 33, 259, 291
 debreceni tanárképző intézet, 236–237, 253, 282
 debreceni tanárvizsgáló bizottság, 195, 202–203, 214–215, 261, 264–265, 282, 289, 295, 403–405
 deprofesszionizáció, 274–275, 294, 296
 dotáció, 32, 38, 40, 102, 105, 114, 152, 154–155, 178–179, 203, 227, 231–232, 239, 242, 247, 251, 253, 269, 286, 290, 295
 egyesítés
 ~tanárképezde, 16, 74, 77, 106, 114–115, 150–184, 290, 311, 323, 359–362
 ~tanárvizsgáló bizottság, 108–150, 190, 389
 elővizsga, 109, 111–112, 138, 188, 283–284
 egyetemi tanács, 47, 98, 102, 119, 123, 180, 305, 433
 egységes standardok, 23–24, 30, 53–54, 58, 65–66, 85, 107, 117–118, 145, 190, 205, 208, 213–215, 283, 287
 Eötvös Collegium, 12–13, 16, 20, 31, 36–37, 41, 154, 172–175, 183, 194, 198, 210, 217–220, 223–224, 226–228, 231, 238, 245, 248, 251–253, 269–270, 275, 282, 291–294, 315, 322, 324–325, 365, 394, 410, 412–413, 416–418, 424, 430, 435
 École Normale Supérieure, 31, 118, 121–122, 163, 173
 elnök
 ~tanárvizsgáló bizottságé, 9, 38, 49–50, 56–57, 60, 62, 69–85, 109, 111–114, 116–118, 126, 128, 134, 137, 139, 146–148, 151, 174, 186, 188–191, 194–203, 206–208, 215–217, 220–221, 236, 255–256, 265–266, 283, 285, 289, 311, 327, 342, 369–370, 377–381, 384, 388, 391, 393, 401, 409, 411, 414, 417, 419, 421, 425, 428–429, 432–433, 435
 ~tanárképző intézeté, 164, 176, 223–226, 228, 231, 233, 236–238, 241–251, 271, 276–278, 280, 291–294, 365–368, 372, 417–418, 421, 426, 429–430, 435
 eszmei keretek, 15–17, 24–35, 48, 142, 236, 252, 282
 Értesítő
 ~díj, 114, 127, 195–198, 203, 286
 ~tanárképző intézeti, 238, 396
 ~tanárvizsgálatokról, 135–136, 139, 185–186, 258, 265
 felekezeti tanárjelöltek, 45, 54, 79, 81, 93,

- 107, 115, 117–118, 127, 131, 133–134, 145–146, 207–210, 283
- felső kereskedelmi iskola, 143, 286, 319
- ~tanárok (tanári szakcsoport), 143–144, 184, 190–191, 221, 259, 286–287, 435
- ~ Tanárvizsgáló Bizottság, 144–145, 190–191, 196, 199, 219, 286–287, 390, 403–409, 434
- Gesamtlehrer, 52
- Gymnasiumi Tanárvizsgáló Bizottság, 9, 37, 41–42, 54–59, 63, 68–74, 77, 79–81, 83–84, 115, 282–283, 351, 357–358, 377, 379–381, 432–433
- gyakorlati év (próbaév), 51–52, 60–61, 65, 102, 122–124, 138, 143, 153, 175, 185, 188, 191, 194, 205, 210, 212, 236, 255, 274, 283–284, 288, 336, 338, 340, 353–354, 363, 375–376, 423
- gyakorlati tapasztalat beszámítása tanárvizsgálati jelentkezéshez, 60, 81–83, 85, 109, 117, 131, 133–134, 145, 213
- gyakorlóiskola, 12, 16, 98, 100–107, 118, 122, 124, 126, 128, 145, 148–149, 151–155, 157–158, 166, 169–170, 172–174, 181–183, 188, 194, 211, 217, 219–220, 224, 228, 230–231, 233, 235, 238, 241–242–243, 248, 250, 252, 255, 271, 274, 280, 283, 286, 289, 292, 318, 388, 391, 393, 398–399, 401, 409, 412, 414, 419–420–422, 433–434
- gyakorlóiskolai ösztöndíj, 211, 231, 252
- „gyógyító pedagógiai gyakorló középiskola”, 270, 293, 435
- harmadik szaktárgy, 125, 135, 141, 199–200, 210–211, 258, 263, 273, 328, 375
- házi dolgozat, 50, 56, 59, 69–71, 77, 82–83, 111–113, 125, 127, 131, 135, 137–138, 140, 186–187, 189, 194, 199–200, 207, 256, 258–261, 263–264, 284–286, 332–335, 338, 381, 383, 435
- Helytartótanács (Magyar Kir.), 37, 45, 54–59, 61–75, 78–85, 110, 283, 353–355, 357, 378–379, 381, 384, 432
- honorárium (vizsgabizottsági tagoké), 72, 76–77, 87, 113, 140, 196–204, 215–216, 221, 286, 382–384, 406–408
- humán gimnázium, 28–30, 42, 45, 47, 49–54, 56, 59, 61, 64–65, 69–70, 73–74, 80, 89, 91, 93–94, 104, 110, 118, 124–125, 129, 132, 135–136, 141, 175, 220, 222, 258, 282–283, 433
- ideiglenes tanárvizsgálati törvény, 47–54, 56, 59–61, 83, 110, 282–283, 308, 310, 327–342, 432
- ideológia, 21, 24–25, 28–33, 110, 141–142, 223, 236, 242, 252, 257, 273, 275, 282–283, 288, 291
- in absentia egyetemlátogatás, 132, 184, 213, 221, 287
- igazgató
- ~ tanárképző intézeté 38–39, 62, 87–88, 92, 95–96, 98–99, 101–107, 114, 119, 123–124, 150–151, 155–161, 164–170, 174, 176–181, 183, 198, 223–226, 228, 230–239, 241–243, 245, 247–249, 251–252, 260, 269, 271–281, 291–294, 313, 359–361, 365–368, 372–374, 376, 385, 388, 398–399, 401, 412, 415, 425, 417–418, 421, 429–431, 433–434, 436
- ~ gyakorló gimnáziumé, 105, 126, 128, 148–149, 151, 157, 169–170, 173, 219, 224, 238, 241, 286, 361, 388, 391, 393, 398–399, 409, 412
- Index
- ~tanárképző, 39, 229
- ~egyetemi, 127, 135, 258–259
- jegyző (tanárvizsgáló bizottság), 56, 147, 179, 182, 196, 200–201, 224, 228, 263, 409, 411, 414

- Kancellária (Magyar Kir.), 37, 54–58, 62–65, 68, 78–83, 282–283, 342–343, 352, 354–355, 377–378, 432–433
- kedvezmények a tanárvizsgálatra jelentkezéshez, 52, 60, 79–83, 85, 93, 134, 191–193, 200, 208, 210–214, 234, 250, 254–255, 261, 287, 336, 353, 369–371, 434
- kimaradás (tanárképző tanárjelöltjei), 97–98, 158, 167, 230, 289
- kolozsvári tanárképző intézet, 36, 40, 117, 152–157, 163, 166, 170, 183, 187, 194, 197, 232, 235–237, 252, 282, 290, 295, 311, 317, 363, 395–397
- kolozsvári tanárvizsgáló bizottság, 40, 113, 117–118, 120, 138, 144–145, 186, 195, 197–199, 201–203, 207–208, 214–216, 236, 261, 282, 287, 295, 317, 363, 369, 390, 403–405
- Középiszkolai Tanítóképző Főiskola, 38, 256, 258, 260–261, 266, 268–275, 277–279, 281, 288, 293–294, 371–376, 425–431, 435–436
- középiszkolai törvény, 42, 129–134, 143, 165, 171, 185–186, 211–212, 222, 262, 281, 283, 291, 323, 434
- Közoktatásügyi Népbiztosság, 38, 257–263, 265–266, 268–271, 273–279, 288, 293, 372, 375–376, 427–431, 435–436
- „A magyar egyetem alapszabályai”, 45, 432
- modernizáció, 18–22, 24–25, 29, 32–33, 46–47, 85, 106, 171, 192, 314–317, 319–321, 432
- negyedik szaktárgy, 200, 211, 258
- neveléstani szakosztály (pedagógiai szakosztály), 86–88, 96, 98–99, 100–104, 106, 115, 150–151, 169, 181, 289–290, 398–399
- neohumanizmus, 25, 27–30, 47–48, 53, 64, 68, 87, 95, 110, 119, 137, 141–142, 150, 171, 259, 283, 291, 432
- női tanárjelöltek ügyei
~a tanárvizsgáló bizottságban, 143, 204–208, 215, 221, 287, 389–390, 402–403, 434
~a tanárképző intézetben, 233–235, 252, 292, 389–390, 402–403, 434
- Októberi Diploma, 54–56, 62, 68, 432
- Organisationsentwurf, 47, 432
- Országos Közoktatási Tanács, 120–121, 123, 128, 162–163, 171, 174, 195, 223, 250, 310
- összevont vizsgálatok, 125, 131, 135, 210–211, 262–263
- pedagógiai vizsga, 122, 124–128, 132, 136–139, 141, 144–145, 147, 167, 175, 184–185, 187–189, 191–192, 194, 198, 205–207, 210–212, 216, 255–257, 274, 281, 284–285, 288, 370, 390, 403–406, 434–435
~díj, 42, 113, 197–203, 206, 216, 221, 295, 435
- porosz tanárvizsgálói szabályozás, 32, 47, 52–53, 120, 138, 317
- pozsonyi tanárvizsgáló bizottság, 220, 258, 261, 282
- pozsonyi tanárképző intézet, 237, 253, 282
- professzionalitás, 18, 23, 102, 104, 138, 145, 153, 188, 226, 253, 282, 285, 289–290, 295–296
- professzionalizáció, 13, 16–19, 21–22, 30, 34–35, 53–54, 65, 106, 274, 282, 295, 317, 319
- professzionalizmus, 18–19, 41, 92, 99, 106, 138, 150, 158, 162, 177, 222, 242, 267, 275, 281, 289, 295
- professzió, 19–22, 24–25, 34–35, 53, 66, 69, 288, 294, 296, 313, 319–320
- professziós imperializmus, 191
- professziós standard, 65, 128, 207, 213
- professziós tevékenység

- ~intézmények fölött, 107, 143, 155, 166, 170, 290
- ~szakcsoportok fölött, 22, 29–30, 41, 64, 79, 85, 93, 115, 119, 128, 130, 134, 138, 145–146, 149, 154, 162, 183–184, 190, 192, 204, 214, 217, 220–222, 242, 254, 256–257, 260–262, 265, 272, 274, 279, 281, 285–288, 290, 295
- reáliskola, 18, 33, 47, 59–61, 63–64, 76, 80, 83–84, 91, 130, 136, 146, 162, 165, 185, 189, 191, 198, 211, 219–220, 222, 256, 282–283, 286, 288, 350–351, 353–354, 389, 392, 394, 425, 429, 433
- reáliskolai tanárképző intézet, 16, 91–92, 105–106, 150–152, 312, 323, 359–362
- Reáltanodai Tanárvizsgáló Bizottság, 37, 41–42, 59–64, 68–70, 74–80, 82–85, 109–116, 124–127, 130, 135–138, 143, 146, 283, 342–355, 378, 381–384, 433
- repetitor, 159, 170–171, 176, 178, 223, 225, 229, 243–245, 248–249, 251–253, 271–272, 276, 290, 292, 365–366, 371–372, 418
- szaktanácsadó testület, 269–272, 277–279, 293, 429
- szakvizsga, 111, 120, 122–123, 125–127, 131–132, 135, 137–138, 140–141, 144, 164, 185–187, 189, 191–192, 194–195, 198, 205–206, 209–215, 255, 259–264, 272, 280–281, 284–285, 288, 370, 373–375, 390, 403–405
- ~díj, 42, 113, 117, 195, 197–203, 216, 221, 295, 435
- szervezeti szabályzat
- ~gyakorlóiskoláé, 100–104, 169, 238
 - ~gyógyító pedagógiai gyakorló iskoláé, 270
- ~tanárképezdée, 16, 40–42, 85, 92–100, 119, 150, 155, 162, 164, 172, 176, 179, 183, 222–226, 228–229, 236, 238, 243, 252, 289–292, 301, 310–311, 323, 365–368, 433–434
- ~Középiskolai Tanítóképző Főiskoláé, 271–274, 278, 288, 293, 371–376, 436
- tanácsjegyző, 39, 179, 228, 243, 247, 280, 366, 417, 419, 421
- tanári hivatás (tanári professzió), 12–13, 16–21, 25–26, 28–29, 31, 34–36, 41–42, 45, 47, 49, 58, 63–66, 69, 84–85, 93, 100, 106–107, 117, 128, 130, 134, 136–138, 142, 145, 148–149, 162, 172–173, 183, 191–192, 195, 197, 202, 204, 215, 220–222, 235, 239, 242, 255, 261, 265, 274–275, 281–282, 285–286, 288–290, 294–296
- tanárképzés teoretikus szakasza, 9, 12, 18–20, 23–24, 27, 49, 51, 79, 93, 99–100, 102, 104–107, 118–119, 121, 124, 128, 142–143, 145–146, 150, 152, 156, 161–163, 166, 171–172, 174, 184, 188, 191–192, 195, 209, 211, 213–215, 221, 225, 228–229, 252, 255, 263, 265, 271–273, 275, 278, 281, 283, 285, 287–289, 295, 371
- tanárképzés gyakorlati szakasza, 9, 12, 18–19, 24, 49, 52, 86–87, 90, 94, 99–100, 102, 104–107, 118–119, 121, 128, 145–146, 162, 171–172, 174–175, 184, 188, 192, 194–195, 215, 221, 224–225, 235, 255, 257, 265, 271–275, 278, 283–285, 287, 289, 371
- tanárképző intézeti tanács, 164, 176, 223–229, 231, 233–240, 243–244, 246–247, 249, 251–253, 266, 271, 275–281, 291–295, 365–368, 417, 419, 421, 425–431, 436
- tanárképző intézeti ösztöndíj, 49, 86–88, 91, 97–99, 102, 120, 157, 163, 167–168, 174–176, 194, 225–226, 229–235, 239, 252, 267, 276, 292, 368, 396
- tanárvizsgálati szabályozás
- ~1853-as, 47, 49–53, 56, 59–62, 79, 83, 110, 284, 308, 310, 327–342, 432

- ~1856-os, 54, 56, 432
- ~1862-es, 55, 57–59, 62, 64, 74, 79, 83, 110, 117, 133, 152
- ~1875-ös, 74, 108–112, 118, 124, 127, 133–134, 138, 152, 164, 188, 283–284, 312, 323, 433–434
- ~1882-es, 118, 123–135, 137–138, 141–142, 146, 152, 157, 159, 164, 167, 188, 255, 283–284, 288, 291, 434
- ~1888-as, 42, 128, 132, 134–139, 143, 164, 171, 175, 184–185, 193, 216, 257, 262, 283–285, 291, 323, 365, 434–435
- 84, 87, 96, 111–113, 116, 123, 125–127, 136–137, 139–140, 185–189, 194, 198–200, 258, 261, 263–264, 283–286, 350, 358, 379, 383, 435
- tanárvizsgálatra felkészítő 1918–1919-es tanfolyamok, 38, 240, 259, 266, 268, 270, 273, 277, 293–294, 425–428, 429–430, 435
- tanító (tanítói szakcsoport), 20, 30, 64, 66–67, 84–85, 205–206, 213, 262, 272–273, 289, 320
- társprofessziókra történő hivatkozás (orvosok, ügyvédek, mérnökök), 19, 22, 67, 85, 100, 123, 145, 199, 201, 204, 286, 288
- teológiai tanulmányok beszámítása, 79–82, 117, 131, 133–134, 145, 208–210, 283
- testnevelő tanárok képzése, 237–238
- tiszttanárok képzése, 193–194, 221, 239, 287
- tudós tanár, 34, 223–224, 252, 259, 275, 282, 291
- Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM), 37–42, 44–45, 74, 76–77, 83, 85–88, 92–93, 95–99, 101–109, 112–114, 116–121, 123, 125, 128, 130–135, 138–145, 147–153, 155–171, 173–217, 219–224, 226–228, 230–251, 254–256, 258, 262, 264–265, 267–268, 274–275, 279–282, 284–287, 289–295, 312–313, 364, 381–382, 384–385, 408, 433–436
- vizsgaterminus, 70–71, 111–112, 126, 132–133, 140, 185–191, 212, 286, 357
- zárthelyi dolgozat, 50, 52, 56, 59, 69, 71, 77,

